Молодий Вчений

ISSN 2304-5809

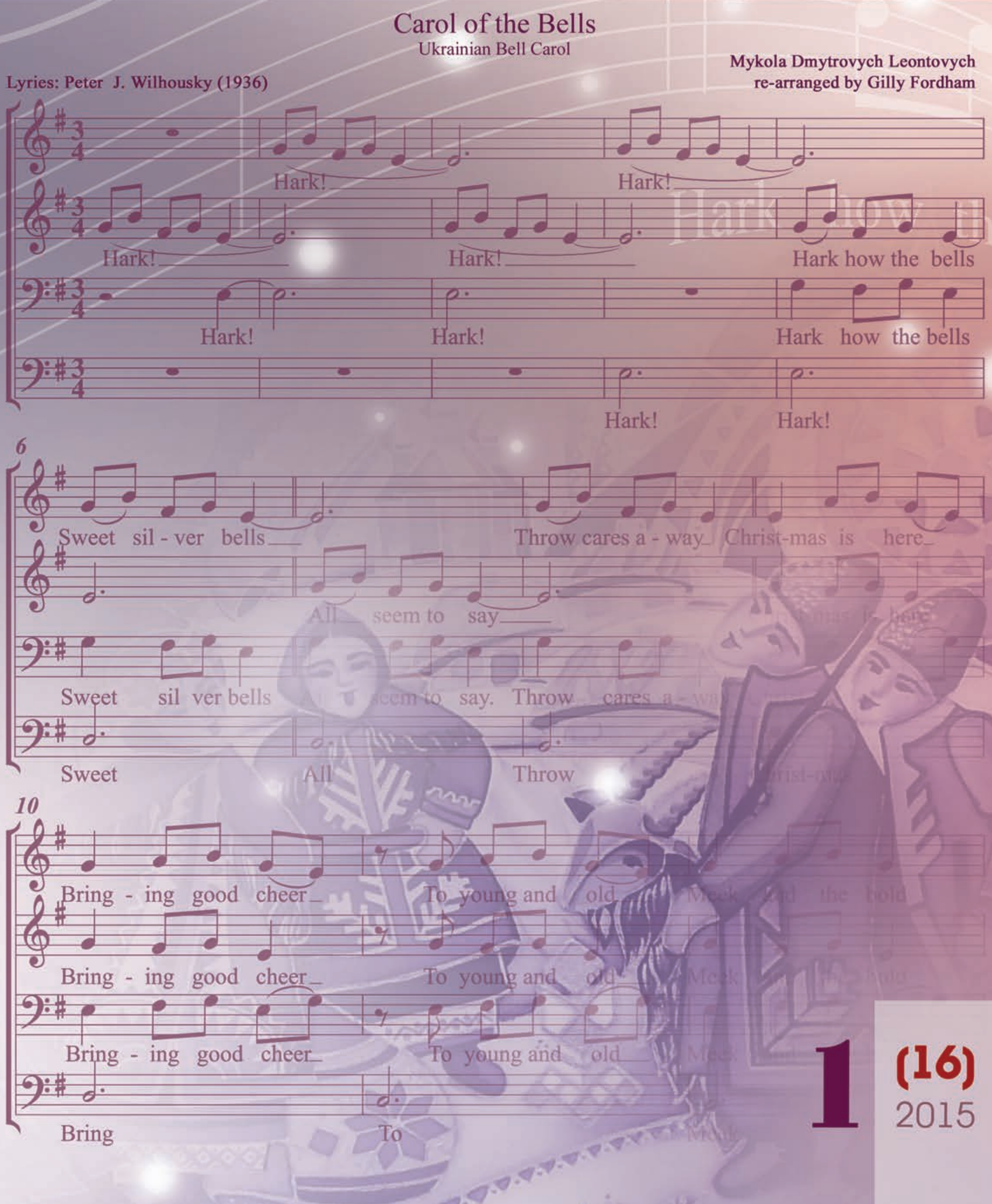

1 (16) 2015

ISSN (Print): 2304-5809
ISSN (Online): 2313-2167

Члени редакційної колегії журналу:

Глущенко Олеся Анатоліївна – доктор філологічних наук (Росія)
Змерзлий Борис Володимирович – доктор історичних наук (Україна)
Іртищева Інна Олександрівна – доктор економічних наук (Україна)
Лебєдєва Надія Анатоліївна – доктор філософії в галузі культурології (Україна)
Марусенко Ірина Михайлівна – доктор медичних наук (Росія)
Мінін Ігор Владиленович – доктор технічних наук (Росія)
Мінін Олег Владиленович – доктор технічних наук (Росія)
Морозенко Дмитро Володимирович – доктор ветеринарних наук (Україна)
Нетюхайло Лілія Григорівна – доктор медичних наук (Україна)
Пекліна Галина Петрівна – доктор медичних наук (Україна)
Романенкова Юлія Вікторівна – доктор мистецтвознавства (Україна)
Стратонов Василь Миколайович – доктор юридичних наук (Україна)
Шаванов Сергій Валентинович – кандидат психологічних наук (Україна)
Шайко-Шайковський Олександр Геннадійович – доктор технічних наук (Україна)
Швецова Вікторія Михайлівна – кандидат філологічних наук (Росія)
Яковлев Денис Вікторович – доктор політичних наук (Україна)
Яригіна Ірина Зотовна – доктор економічних наук (Росія)

Повний бібліографічний опис всіх статей журналу представлено у:
Національній бібліотеці України імені В.В. Вернадського,
Науковій електронній бібліотеці «КіберЛенінка»,
Науковій електронній бібліотеці Elibrary.ru, Polish Scholarly Bibliography

Журнал включено до міжнародних каталогів наукових видань і наукометричних баз:
РИНЦ, ScholarGoogle, OAJI, CiteFactor, Research Bible, Index Copernicus.
Index Copernicus (IC™ Value): 4.11 (2013)

Свідоцтво про державну реєстрацію
друкованого засобу масової інформації – серія КВ № 18987-7777Р від 05.06.2012 р.
видане Державною реєстраційною службою України

На обкладинці журналу зображено ноти на пісню «Щедрик» – одна з найпопулярніших обробок Миколи Леонтовича, знана не тільки в Україні, але й у всьому світі як різдвяна колядка «Carol of the Bells». Всесвітньо відома обробка «Щедрик» належить до тих, над якими Микола Леонтович працював майже усе життя. Перша її редакція була написана до 1901–1902 рр., друга редакція – в 1906–1908 рр., третя – 1914 р., четверта – 1916 р., і, нарешті, п'ята – 1919 р. Уперше «Щедрика» виконав хор Київського університету 1916 року, коли композитор працював у Києві, де керував хоровими колективами.

Відповідальність за зміст, добір та викладення фактів у статтях несуть автори. Редакція не завжди поділяє позицію авторів публікацій. Матеріали публікуються в авторській редакції. Передрукування матеріалів, опублікованих в журналі, дозволено тільки зі згоди автора та редакції журналу.

© Науковий журнал «Молодий вчений», 2015
© Дизайн, Видавничий дім «Гельветика», 2015

ЗМІСТ

ТЕХНІЧНІ НАУКИ

Антощук Т.А., Пьяных К.Е.
Опыт эксплуатации парового котла при работе на смеси природного и генераторного газов......6
Доценко Ю.В., Селівьорстов В.Ю., Доценко Н.В., Тоцька А.І., Дмитренко О.І.
Аналіз впливу газодинамічного тиску і модифікування на властивості виливків із ливарного сплаву А356......10
Доценко Ю.В., Селівьорстов В.Ю., Доценко Н.В., Дмитренко О.І., Тоцька А.І.
Дослідження впливу сучасної комплексної технології на властивості виливків зі сплавів системи Al-Si......13
Козечко В.А.
Интенсификация химико-термической обработки конструкционных сталей с помощью ударных волн......16
Селівьорстов В.Ю., Доценко Ю.В., Збінець А.В.
Дослідження газодинамічного впливу на властивості сталі з широким інтервалом затвердіння......19
Селівьорстов В.Ю., Доценко Ю.В., Любич П.Г.
Удосконалення технології виробництва заготовок для ріжучого інструменту з використанням газодинамічного впливу на розплав в ливарній формі......23

ІСТОРИЧНІ НАУКИ

Животівська Д.М.
Математики Київського університету та їх діяльність в фізико-математичному товаристві (1890-1917 роки) (наукова спадщина академіка Михайла Кравчука)......28
Марченко І.Я.
Кліматичне середовище музейних споруд і пам'яток архітектури в контексті зберігання художніх музейних колекцій у 40-80 роки XX століття......32

ЕКОНОМІЧНІ НАУКИ

Артеменко Л.П., Ситник Т.В.
Удосконалення процесу управління ризиками у ході впровадження новітніх інформаційних технологій......38
Бабич М.М.
Нормативно-правове регулювання продовольчої безпеки в країнах Європейського Союзу......41
Балог О.Г., Ковалевська А.В.
Методика формування стратегічного бачення соціально-економічного розвитку регіону......46
Белова І.М.
Сучасний аспект трактування економічного змісту та інформаційного забезпечення управлінського обліку......52
Братюк В.П., Ковач Х.М.
Застосування моделі оцінення ризику в процесі фінансового моніторингу......56
Бурдонос Л.І.
Сучасні організаційні форми інноваційної діяльності у вищій освіті та науці......59
Вороніна А.В., Ніколаєва К.М.
Розвиток зовнішньоекономічної діяльності України......66
Гирич С.В., Мосійчук Р.О.
Визначення комплексного показника якості капусти квашеної «Асорті»......70
Демчук Н.І.
Інвестиційна діяльність в процесі економічного розвитку харчових підприємств України......74
Дідоренко Т.В.
Сутність витрат як об'єкта бухгалтерського обліку......78
Дулин І.С.
Удосконалення системи поводження з твердими побутовими відходами......81
Задорожнюк Н.О.
Проблеми та перспективи розвитку банківського сектора національної економіки України......85
Здерчук Л.В., Поляк М.М.
Місцевий бюджет: сучасний стан, проблеми та перспективи розвитку......88
Іванов Л.Б.
Концепція інноваційного механізму управління персоналом......91
Ігнатова О.М., Григораш Т.С.
Статистичний аналіз впливу надходжень кредитних ресурсів від МВФ на коливання курсу національної грошової одиниці в Україні......96
Калмикова О.М., Лісна Р.П.
Функціонування платіжної системи України та стратегія її розвитку......100
Клочан В.В., Ракова Ю.М.
Залучення іноземних інвестицій в аграрний сектор Миколаївської області......104
Ключарьова А.О., Лісна Р.П.
Роль проблемної заборгованості банків України у формуванні кредитного портфеля.......107
Кравець О.Ю.
Управління вугледобувними підприємствами України: стан та перспективи удосконалення......110
Лєвий В.В., Дугієнко Н.О.
Проблеми та перспективи участі України в міжнародному трансфері інноваційних технологій......115
Лєгостаєва О.О., Шопіна А.І.
Шляхи удосконалення оподаткування вітчизняних банків з урахуванням міжнародного досвіду країн Європи......119
Лісна Р.П., Новікова А.С.
Вплив іноземного капіталу на функціонування банківської системи......122
Лозовський О.М., Мартощук Н.М.
Умови і чинники якості управлінських рішень......127
Лукін В.О., Гребенюк К.Ю.
Теоретичні та методичні підходи до аналізу фінансової стійкості банківської установи......130
Лукін В.О., Савлук В.В.
Організація внутрішнього аудиту в банківських установах......134

ФІЛОСОФСЬКІ НАУКИ

Білан С.І.
Національна ідентифікація учнівської молоді як чинник формування громадянської ідентичності особистості 138

Кіданчук Н.В.
Критична рефлексія філософії ХХ століття українськими радянськими філософами 20-х – початку 30-х років ХХ століття 142

ФІЛОЛОГІЧНІ НАУКИ

Гриців Н.М.
Василь Мисик як інтерпретатор сонета Джона Кітса «When i have fears that i may cease to be»........148

Дмитрієва І.В.
Форми вираження авторської присутності в англомовній драматургії другої половини ХХ століття........153

Дубенко О.Ю.
Порівняльна лінгвопоетика як автономна дисципліна філологічного циклу........157

Зайдлер Н.В., Зінченко К.В.
Своєрідність внутрішнього хронотопу Георгія Бунчужного (за романом Галини Тарасюк «Храм на Болоті»)........161

Калинюшко О.А.
Постімперський простір в рецепції мандрівника: версії А. Стасюка та Ю. Андруховича........165

Мелешко В.А.
Адам Міцкевич в оцінці полтавця Петра Одарченка........170

Нестелєєв М.А.
Організаційна історія українського футуризму........173

Подвойская О.В.
Короткие рассказы в современной немецкой литературе: лингвостилистический и переводческий аспекты........177

Тараненко Л.І., Ніколаєнко А.В.
Особливості перекладу лексичних засобів реалізації зв'язності англомовного науково-технічного тексту........182

Ткач Л.М., Рибалко І.В.
Літературознавчий аспект категорії «топос» на прикладі української літератури fin de siecle........186

Туранська В.Л.
Параметри кількісної оцінки в українському художньому дискурсі........190

Федоренко С.В., Станішевська Т.І.
Англомовний публіцистичний дискурс як соціокультурологічний лінгвістичний феномен сучасного комунікативного простору в перекладацькому аспекті........194

ГЕОГРАФІЧНІ НАУКИ

Амосов М.І., Макаренко В.В.
Агроекологічна придатність орних земель для вирощування озимої пшениці та цукрового буряку (на прикладі Шендерівської сільської ради Корсунь-Шевченківського району Черкаської області)........198

Бусол Л.М., Левчук Л.О., Левчук Н.І.
Іспанія на світовому ринку туристичних послуг........203

ЮРИДИЧНІ НАУКИ

Лазукова Н.В.
Гарантії та форми захисту прав людини в сфері праці........208

CONTENTS

ENGINEERING SCIENCES

Antoshchuk T.O., Pianykh K.Y.
Experience of exploitation of steam boiler in working on mixture of natural and producer gases........6

Dotsenko Y.V., Selivorstov V.Y., Dotsenko N.V., Totska A.I., Dmytrenko O.I.
The analysis of the influence of gas-dynamic pressure and modification on the properties of castings from casting alloy A356........10

Dotsenko Y.V., Selivorstov V.Y., Dotsenko N.V., Totska A.I., Dmytrenko O.I.
The study of the influence of modern complex technology on the properties of castings from the alloys of the system Al-Si........13

Kozechko V.A.
Intensification of chemical and thermal processing of structural steels with shock waves........16

Selivorstov V.Y., Dotsenko Y.V., Zbinets A.V.
The study of gas-dynamic influence on properties of steel with a wide interval of solidification........19

Selivorstov V.Y., Dotsenko Y.V., Liubych P.H.
Improvement of technology of production of blanks for cutting tools using gas-dynamic influences on the melt in a mold........23

HISTORICAL SCIENCES

Zhyvotivska D.N.
Mathematics of Kyiv university and their activities in physical and mathematical society (1890-1917) (Scientific Heritage of Academician Mykhailo Kravchuk)........28

Marchenko I.Y.
Climatic environment of the museum buildings and monuments of architecture in the context of the museum collections storage in 1940s-1980s........32

ECONOMIC SCIENCES

Artemenko L.P., Sytnyk T.V.
Improvement of the risk management during the introduction of the latest information technologies........38

Babych M.M.
Legal regulation of food security in the countries of the European Union........41

Baloh O.H., Kovalevska A.V.
Methodology of forming the strategic vision of socio-economic development of the region........46

Belova I.M.
Modern aspect of determination of economic content and information support of management accounting........52

Bratiuk V.P., Kovach K.M.
Application of the model of risk assessment during financial monitoring........56

Burdonos L.I.
Modern organizational forms of innovation activity in higher education and research........59

Voronina A.V., Nikolaieva K.M.
Development of foreign economic activity of Ukraine........66

Hyrych S.V., Mosiichuk R.O.
Definition of comprehensive quality index of «Assorted» sauerkraut 70
Demchuk N.I.
Investinment activities during the economic development of food companies in Ukraine 74
Didorenko T.V.
Essence of expenses as an object of accounting 78
Dulyn I.S.
Improving the system of municipal solid waste management 81
Zadorozhniuk N.O.
Problems and prospects of banking sector development in the national economy of Ukraine 85
Zderchuk L.V., Poliak M.M.
Local budget: current status, problems and prospects 88
Ivanov L.B.
Concept of innovative mechanism of personnel management 91
Ihnatova O.M., Hryhorash T.S.
Statistical analysis of the impact of incflow of credit resources from the IMF on the fluctuation of the national currency in Ukraine 96
Kalmykova O.M., Lisna R.P.
Functioning of the payment system of Ukraine and its development strategy 100
Klochan V.V., Rakova Y.M.
Attraction of foreign investments into agricultural sector of Mykolaiv region 104
Kliucharova A.O., Lisna R.P.
The role of the problem loans of the banks of Ukraine during formation of loan portfolio 107
Kravets O.Y.
Management of coal-mining enterprises of Ukraine: current state and perspectives of improvement 110
Lievyi V.V., Duhihenko N.O.
Problems and prospects of participation of Ukraine in the international transfer of innovative technologies 115
Lehostaieva O.O., Shopina A.I.
Ways of improving taxation of domestic banks with regard to international experience of european countries 119
Lisna R.P., Novikova A.S.
The impact of the foreign capital on the banking system of Ukraine 122
Lozovskyi O.M., Martoshchuk N.M.
Terms and factors of the quality of management decisions 127
Lukin V.O., Hrebeniuk K.Y.
Theoretical and methodical approaches to analysis of financial stability of banking institution 130
Lukin V.O., Savluk V.V.
Organization of internal audit in banking institutions 134

PHILOSOPHICAL SCIENCES

Bilan S.I.
Students' national identification as a factor of formation of civil identity of personality 138
Kidanchuk N.V.
Critical reflection of philosophy of XX century by soviet ukrainian philosophers of 1920s – early 1930s 142

PHILOLOGICAL SCIENCES

Hrytsiv N.M.
Vasyl Mysyk as an interpreter of John Keats's sonnet «When i have fears that i may cease to be» 148
Dmytriieva I.V.
Means of author's manifestation in english drama writings of the second half of the XX century 153
Dubenko O.Y.
Comparative linguopoetics as an autonomous discipline of philological cycle 157
Zaidler N.V., Zinchenko K.V.
Peculiarity of the internal chronotope of Heorhii Bunchuzhnyi (based on the novel of Galyna Tarasiuk «The Temple on the Swamp») 161
Kalyniushko O.A.
Postimperial space through the perception of traveller: versions of A. Stasiuk nd Y. Andrukhovych 165
Meleshko V.A.
Creativity of Adam Mickiewicz evaluated by Petro Odarchenko from Poltava 170
Nestelieiev M.A.
Organizational history of Ukrainian futurism 173
Podvoiska O.V.
Short stories in modern German literature: linguostylistic and translational aspects 177
Taranenko L.I., Nikolaienko A.V.
Translation specificity of lexical means realizing cohesion in english scientific-and-technical texts 182
Tkach L.M., Rybalko I.V.
Literary aspect of the category «topos» on the example of Ukrainian literature fin de siecle 186
Turanska V.L.
Parameters of quantitative evaluation in Ukrainian artistic discourse 190
Fedorenko S.V., Stanishevska T.I.
English-speaking journalistic discourse as a socio-cultorological linguistic phenomenon of modern communicative space in the translation aspect 194

GEOGRAPHICAL SCIENCES

Amosov M.I.
Agroecological usefulness of arable lands for production of wheat and sugar beet (through the example of Shenderivka village council in Korsun-Shevchenkivkyi rayon of Cherkasy oblast) 198
Busol L.M., Levchuk L.L., Levchuk N.I.
Spain in the global tourism market 203

LAW SCIENCES

Lazukova N.V.
Guarantees and forms of human rights at work 208

ТЕХНІЧНІ НАУКИ

УДК 662.76

ОПЫТ ЭКСПЛУАТАЦИИ ПАРОВОГО КОТЛА ПРИ РАБОТЕ НА СМЕСИ ПРИРОДНОГО И ГЕНЕРАТОРНОГО ГАЗОВ

Антощук Т.А., Пьяных К.Е.
Институт газа Национальной академии наук Украины

Исследована возможность эксплуатации парового энергетического котла при работе на смеси двух газовых топлив с разной калорийностью. Природный газ имеет более высокую калорийность, генераторный газ более низкую. Соотношение газов в смеси, независимо от нагрузки парового котла, выдерживалось в процентном показателе 70 к 30 – соответственно природного к генераторному газу. Данное исследование позволило убедиться в том, что работа на смеси позволяет достигать необходимых энергетических показателей котла. Также практически не влияет на КПД котла, при переменных нагрузках, и соответствует экологическим нормам.

Ключевые слова: генераторный газ, газогенератор, газификация, замещение, паровой котел.

Постановка проблемы. В последнее время, достаточно остро стоит проблема замещения природного газа, как основного энергетического топлива в теплотехнических агрегатах промышленности и коммунального сектора. Учитывая тот факт, что практически 60% теплотехнических агрегатов промышленности и коммунального сектора используют природный газ, в качестве основного топлив, то масштабы замещения достаточно велики и трудоемки.

Замещение или отказ от природного газа, как вида топлива, возможен благодаря другим видам энергетического топлива. Такими топливами являются каменный и бурый уголь, мазут и возобновляемые альтернативные виды топлива, такие как биомасса. Потенциал биомассы в Украине составляет порядка 25 млн. тон условного топлива, что эквивалентно порядка 20 млрд. м3 природного газа [1]. Стоит отметить, что не все количество биомассы пригодно к употреблению, как вид альтернативного топлива. Каждый вид биомассы требует индивидуального подхода к его использованию, как вида альтернативного топлива.

В виду того, что традиционные энергетические топлива имеют свою сферу применения, а также не стабильные ценовые показатели, то биомасса – как возобновляемый альтернативный вид топлива, может широко использоваться как топливо для получения разного вида энергии.

Анализ последних исследований и публикаций. В последние несколько лет, в Европейском Союзе, достаточно быстро развиваются разнообразные технологии получения тепловой и электрической энергии, в которых в качестве исходного вида топлива используется биомасса разнообразного происхождения [2]. Основная доля использования биомассы, как топлива, приходится на выработку тепловой энергии (рис. 1).

Биомассу как топливо, можно использовать в процессах, как прямого сжигания, так и более совершенных процессах газификации, с целью получения генераторного газа [4]. Так как сжигание генераторного газа не требует глобальных реконструкций имеющегося теплотехнического оборудования, а также представляет собой более экологичную технологию по сравнению с прямым сжиганием. Каждый из процессов находит свое применение в зависимости от ряда недостатков и преимуществ (табл. 1).

В Европейском Союзе производство генераторного газа является высокотехнологическим процессом, с применением подготовленной биомассы в качестве исходного топлива. Наиболее широко используются такие виды биомассы как: отходы древесины в виде пеллет или брикетов, также разнообразные пеллетированные виды отходов аграрных культур. Выработка тепловой энергии, при использовании процесса газификации, производиться в стандартных газовых энергетических котлах (рис. 2), которые приспосабливают к сжиганию более низкокалорийного генераторного газа или смеси нескольких разных по калорийности газов.

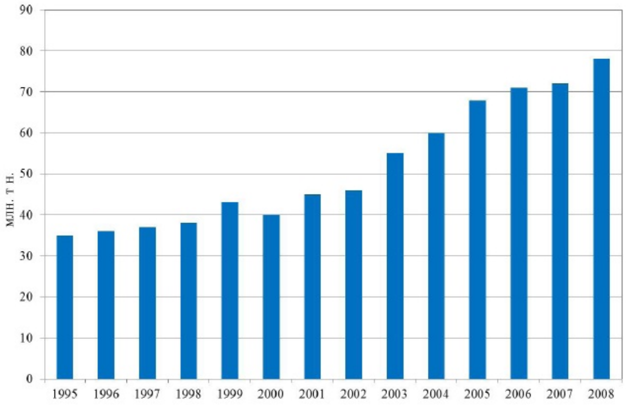

Рис. 1. Количество выработки тепловой энергии из биомассы в ЕС

Истоник: [3]

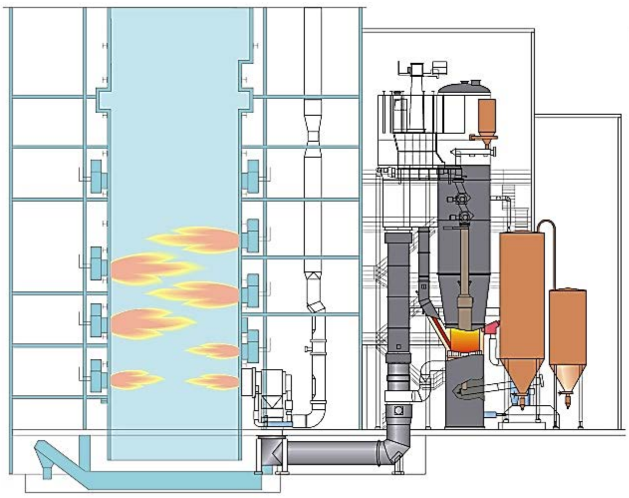

Рис. 2. Применение генераторного газа, как топлива, в котле на станции Кумиярви в городе Лахти, Финляндия.

Источник: [6]

Выделение нерешенных ранее частей общей проблемы. Анализируя зарубежный опыт, можно утверждать что, большая часть проблемы замеще-

© Антощук Т.А., Пьяных К.Е., 2015

ния природного газа генераторным, произведенного из разных видов биомассы, решена. Но это решение требует больших экономических затрат. Что не в полной мере подходит как образец для применения и внедрения в отечественной промышленности и коммунальном секторе. Из зарубежного опыта следует то, что использование генераторного газа является более удобной технологией, которая позволяет не менять основное теплотехническое оборудование.

Таблица 1

Сравнение процессов прямого сжигания и газификации биомассы

Прямой процесс сжигания	Процесс газификации
Преимущества	
Относительно простое оборудование для подачи топлива; Более высокий КПД оборудования (при условии использования современного)	Возможность использования сырья разных фракций и составов по смеси биомассы; Более низкая цена переоснащения энергооборудования при условии его работы на газообразном топливе; Возможность использования сырья с влажностью до 50%; Малая нагрузка на окружающую среду; Возможность производства электроэнергии; Комплекс в целом может работать на генераторном или природном газе или на их смеси.
Недостатки	
Потребность в первоначальной сушке сырья; Потребность в системе золо и шлакоудаления; Ограничения по фракционному составу.	Потребность в очистке и охлаждении генераторного газа; Более сложная автоматика для регулирования процесса сжигания смеси генераторного и природного газов; Потребность размещения газогенераторного комплекса за пределами цеха основного энергооборудования.

Источник: [5]

Формулирование целей статьи. Главной целью данной работы была возможность показать результат замещения природного газа генераторным, на примере эксплуатации энергетического парового котла ДЕ-25-14 ГМО, работающего на предприятии перерабатывающей отрасли.

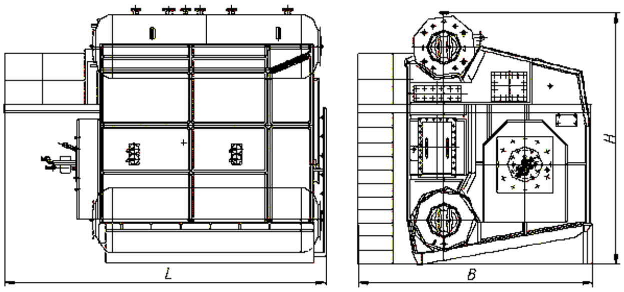

Рис. 3. Общий вид парового энергетического котла ДЕ-25-14 ГМО

Источник: [7]

Изложение основного материала исследования. Учитывая то, что выбранный котел работает с переменной нагрузкой в течении суток (рис. 4), то полная замена либо перевод котла на другой вид энергетического топлива – процесс трудоемкий и как экономически, так и технически не целесообразен. Поэтому была использована возможность применения генераторного газа в качестве газового топлива.

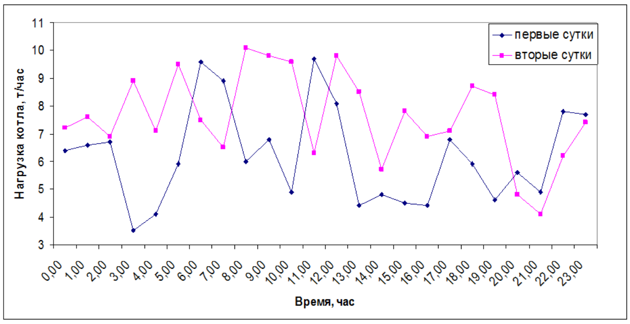

Рис. 4. График изменения нагрузки котла ДЕ-25-14 ГМО

Источник: замеры во время опытно-промышленной эксплуатации

В процессе реконструкции котельного агрегата, было изменено лишь горелочное устройство. Которое, разработано для сжигания природного, генераторного газов, а также их смеси, в разном процентном соотношении по объемному расходу [8]. Также была разработана система трубопроводов подачи генераторного газа в котел, которая включала расходную, запорную и регулирующую и аварийную автоматическую систему.

Для удобства и простоты эксплуатации котла, была разработана новая автоматическая система управления и контроля, за работой данного агрегата. Данная система автоматики отвечает за работоспособность котельного агрегата в зависимости от качественной смеси природного и генераторного газов. Для удобства эксплуатации и управления котлом, был разработан и отработан коэффициент пересчета объемного расхода генераторного газа к природному.

Стоит отметить, что использование генераторного газа, ка дополнительного топлива на котле ДЕ-25-14 ГМО не нарушило нормативных и регламентных показателей работы. В ходе наладочных работы и опытной эксплуатации была разработана новая режимная карта котла (табл. 2).

Данные работы котла, которые видны из режимной карты, были получены и усреднены по результатам работы газогенераторной установки на следующих видах исходной биомассы: щепа древесная, древесные пеллеты и пеллеты шелухи подсолнуха. В таблице 3 представлены составы генераторного газа из вышеперечисленных видов биомассы, с энергетическими характеристиками.

Учитывая показатели режимной карты котла и характеристик природного и генераторного газов, опытным путем было установлено, что КПД котла ДЕ-25-14 ГМО, при работе на смеси природного и генераторного газов 70 к 30 соответственно, понижается не более чем на 5-10%, в зависимости от нагрузки котла.

Экологические показатели работы котлоагрегата, при сжигании в нем смеси природного и генераторного газов, соответствуют установленным величинам по нормативу выбросов природного газа. Это свидетельствует тому, что технология производства генераторного газа из биомассы с последующим его сжиганием в теплотехническом агрегате выгодно отличается от процесса прямого сжигания.

Выводы из данного исследования. В результате проведения работы по замещению природного газа генераторным на котле ДЕ-25-14 ГМО, было уста-

новлено, что сжигание смеси газов в определенном соотношении по объемному расходу, независимо от нагрузки котла, не ухудшает экологических показателей работы и существенно не понижает КПД. Благодаря автоматике и специальному горелочному устройству, упрощается режим эксплуатации, что в свою очередь позволяет использовать генераторный газ в промышленных теплотехнических агрегатах, как вид газового топлива. Который не влияет на количественные и качественные показатели работы так, как не нарушает требований и регламентных характеристик теплотехнических агрегатов.

Таблица 2

Режимная карта котла ДЕ-25-14 ГМО

№	Обозначение	Символ	Единица измерения	Нагрузка			
				23%	33%	39%	50%
1	Расход пара	$D_{пара}$	т/час	5,7	8,3	9,7	12,4
2	Давление пара	$P_{пара}$	МПа	1,2	1,2	1,2	1,2
3	Расход природного газа	$B_{п.газ}$	м^3/час	320	510	616	814
4	Расход генераторного газа	$B_{г.газ}$	м^3/час	800	800	800	800
5	Низшая теплота сгорания природного газа	$Q_{п.газ}$	кДж/м^3	33855,2	33855,2	33855,2	33855,2
6	Низшая теплота сгорания генераторного газа	$Q_{г.газ.}$	кДж/м^3	5078,3	5078,3	5078,3	5078,3
7	Коэффициент избытка воздуха	α		1,76	1,61	1,53	1,5
8	Содержание оксида углерода	CO	мг/м^3	80	62	56	50
9	Содержание оксида азота	NO_x	мг/м^3	120	132	140	148
10	Коэффициент полезного действия котла	η	%	90,2	91,7	92,3	92,7

Источник: результат опытно-промышленной эксплуатации [9]

Таблица 3

Составы и энергетические характеристики генераторных газов

№	Компоненты	Образец – шелуха подсолнуха	Образец – пеллета древесная	Образец – щепа древесины
1	H_2	9,1	11,3	7,74
2	O_2	0	0	0
3	N_2	55,85	49,45	51,96
4	CH_4	2,90	6,71	3,07
5	CO	13,0	12,59	23,76
6	CO_2	11,96	15,84	9,70
7	C_2H_4	3,83	0,95	0,89
8	C_2H_6	0,26	0,21	0,21
9	C_2H_2	0,59	0,34	0,04
10	C_3H_6	0,30	0	0,18
11	C_3H_8	0,03	0,13	0,06
12	iC_4H_{10}	0,05	0	0
13	nC_4H_{10}	0,17	0	0,13
12	H_2O	1,96	2,49	2,26
	Σ	100	100	100
$Q_н$р, кДж/м^3		6779,4	6770	5949,8
Стех. коэфф.		1,49	1,28	1,29
$T_{теор}$, К		1979,7	1938,6	1921,5

Источник: результат опытно-промышленной эксплуатации [9]

Таблица 4

Экологические показатели работы котла ДЕ-25-14 ГМО на смеси природного и генераторного газов

Нагрузка котла, т/час	Коэффициент избытка воздуха	CO, мг/м^3	NO_x, мг/м^3	CO приведенное, мг/м^3	NO_x приведенное, мг/м^3
5,75	1,76	80	120	122,4	183,65
8,34	1,61	62	132	86,8	184,8
9,8	1,53	56	140	74,5	186,26
12,49	1,5	50	148	65,2	193,04

Источник: результат опытно-промышленной эксплуатации [9]

Список литературы:

1. Карп І.М. Можливі обсяги економії та заміщення природного газу в Україні/ Карп І.М., П'яних К.Є. // Энерготехнологии и ресурсосбережение, научно-технический журнал. – 2012. – № 1. – С. 16-22.
2. Spliethoff H. Status of biomass gasification for power production / Spliethoff H. // IFRF Combustion Journal, art number 200109, ISSN 1562-479X – November, 2001.
3. Гелетуха Г.Г. Аналіз механізмів стимулювання виробництва теплової енергії з біомаси в Європейському Союзі / Гелетуха Г.Г., Железна Т.А., Дроздова О.І. // Пром. Теплотехніка ISSN 0204-3602. – 2012, т. 34. – № 3. – С. 67-72.

4. Копытов В.В. Газификация конденсированных топлив: ретроспективный обзор, современное состояние дел и перспективы развития / Копытов В.В. – М.: Агрорус, 2012. – 509 с.
5. Сравнение технологических характеристик газогенераторов воздушной газификации по результатам промышленной эксплуатации / Тез. докл. Международной научно-технической конференции «Энергоэффективность. – 2013» // Антощук Т.А., Пьяных К.Е. – 14-16 октября 2013 г, Киев, Украина. – С. 76.
6. Review of Finnish biomass gasification technologies. OPET Report 4. / OPET Finland – Technical Research Centre of Finland – ESPOO 2002.
7. Каталог барабанных энергетических котлов / ОАО «Бийский котельный завод» – Бийск, 2004.
8. Пат. 106333 Україна, МПК F 23 D 14/02. Пальниковий пристрій для спалювання природного та генераторного газів / Карп І.М., П'яних К.Є., Антощук Т.О., Лисенко А.А.; заявник і власник – Інститут газу Національної академії наук України – опубл. 11.08.14, Бюл. № 15.
9. Опыт использования генераторного газа из биотоплива в промышленном котле ДЕ-25-14 ГМО / Тез. докл. Международной научно-технической конференции «Энергоэффективность – 2013» // Антощук Т.А., Пьяных К.К., Лысенко А.А. – 14-16 октября 2013 г, Киев, Украина. – С. 73-75.

Антощук Т.О., П'яних К.Є.
Інститут газу Національної академії наук України

ДОСВІД ЕКСПЛУАТАЦІЇ ПАРОВОГО КОТЛА ПРИ РОБОТІ НА СУМІШІ ПРИРОДНОГО ТА ГЕНЕРАТОРНОГО ГАЗІВ

Анотація
Досліджена можливість експлуатації парового енергетичного котла при роботі на суміші двох газових палив з різною калорійністю. Природний газ має більш високу калорійність, генераторний газ більш низьку. Співвідношення газів в суміші, незалежно від навантаження парового котла витримувалось в процентному показнику 70 до 30 – відповідно природного до генераторного газу. Дане випробування дозволило запевнитися в тому, що робота на суміші дозволяє досягати необхідних енергетичних показників котла. Також практично не впливає на ККД котла, при змінних навантаженнях, і відповідає екологічним нормам.
Ключові слова: генераторний газ, газогенератор, газифікація, заміщення, паровий котел.

Antoshchuk T.O., Pianykh K.Y.
Gas Institute of the National Academy of Sciences of Ukraine

EXPERIENCE OF EXPLOITATION OF STEAM BOILER IN WORKING ON MIXTURE OF NATURAL AND PRODUCER GASES

Summary
The authors investigate possibility of exploitation of steam power boiler on mixture of two gas fuels with different calorfic values. Natural gas has higher calorfic value, producer gas has lower calorfic value. The correlation of gases in mixture was 70 to 30 (natural gas to producer gas), regardless of the load of the boiler. This investigation gave a chance to prove that exploitation of the boiler on gas mixture allows reaching necessary energy indicators. Also gas mixture doesn't influence on boiler efficiency factor and corresponds to ecostandarts.
Keywords: producer gas, gas generator, gasification, substitution, steam boiler.

УДК 621.746.6:669.046.516.4:669.715

АНАЛІЗ ВПЛИВУ ГАЗОДИНАМІЧНОГО ТИСКУ І МОДИФІКУВАННЯ НА ВЛАСТИВОСТІ ВИЛИВКІВ ІЗ ЛИВАРНОГО СПЛАВУ А356

Доценко Ю.В., Селівьорстов В.Ю., Доценко Н.В., Тоцька А.І., Дмитренко О.І.
Національна металургійна академія України

Проведено аналіз сучасних модифікаторів, які використовують для обробки сплавів системи Al-Si та методів впливу на розплав, що кристалізується. Показані їх переваги та недоліки. Приведені результати дослідження впливу змінного газового тиску та модифікування на структуроутворення металу виливків із сплаву А356. Описано порядок технологічних операцій виготовлення виливка. Показано, що розроблена технологія дозволяє добитися стійкого ефекту подрібнення структурних складових, зниження газової шпаристості і підвищення механічних властивостей виливків.
Ключові слова: модифікування, газодинамічний вплив, ливарний сплав, виливок, технологія, механічні властивості.

Постановка проблеми. Властивості литого металу залежать від цілого ряду чинників різної значущості. Тому розробка досить універсальних технологічних процесів, направлених на зниження непродуктивних втрат металу з одного боку, і на підвищення його якості – з іншого, незмінно є актуальним завданням технологів і дослідників.

Одним з найбільш поширених засобів досягнення цієї мети є модифікування. Крім того, до методів активної дії на формування структури злитків та виливків можна віднести процеси, пов'язані із застосуванням тиску, введенням в розплав пружних коливань, дії концентрованими джерелами енергії [1-7]. При цьому, вказані процеси мають, зокрема, певну технологічну специфіку, свої переваги і недоліки.

Аналіз попередніх публікацій. За сучасними уявленнями будова металевого розплаву не є гомогенною. У деякому інтервалі температур повного змішування атомів не відбувається, а виникають мікрообласті із структурою ближнього порядку, характерною для кристалічної фази. Ці утворення називають по-різному: атомними угрупуваннями, скупченнями, згустками, острівцями, комплексами атомів, кластерами і т.п. Їх щільність і розміри залежать від стану розплаву. Із збільшенням ступеня перегріву вони диссоціюють, наближаючись до однорідної суміші різнорідних атомів. Але в передкристалізаційний період і в процесі кристалізації існуючі в розплаві атомні угрупування служать ініціаторами зародження однойменних кристалів. У евтектичному розплаві Al-Si такими підготовчими до кристалізації атомними скупченнями є кластери кремнію, що кристалізуються, із структурою, близькою до структури кристала або гетерофазні комплекси атомів кремнію (ГФКА Si), на базі яких і відбувається утворення кристалів кремнію.

Ефективний спосіб зміни морфології фаз, що кристалізуються, – їх твердіння в різко нерівноважних умовах [2-4, 6-15]. При цьому створюються умови для подрібнення зерна, значного розширення розчинності в твердому стані, пригнічення зростання грубих включень первинних інтерметалідів. Зокрема, в технологічних схемах лиття з кристалізацією сплавів під тиском тиск, що прикладається до розплаву в процесі твердіння, значно впливає на характер кристалізації. Збільшення швидкості охолодження приводить до відповідного зростання швидкості кристалізації, яка змінюється в результаті впливу тиску при кристалізації на число центрів і швидкість росту зародків. Швидкості охолодження зростають залежно від габаритів виливків, температурних умов лиття, методу пресування від 2-3 до 10 і більше разів [1]. Підвищення швидкості охолодження кольорових сплавів, заснованих на системах з обмеженою розчинністю, приводить до зміни структури і легування твердого розчину, пов'язаних з дендритною ліквацією і утворенням квазіевтектики. В даний час в багатьох роботах достатньо детально розглянуті питання отримання якісних виливків при кристалізації під тиском, створюваним поршнем, пуансоном, або всебічним газовим тиском [1, 7, 10]. При всіх вказаних способах ефективність дії протягом часу твердіння виливка обернено пропорційна товщині затверділого шару металу, оскільки зовнішній тиск в тому або іншому вигляді прикладається до її поверхні. З технологічної точки зору цей процес має ряд відомих недоліків, що стосуються, зокрема, необхідності наявності спеціального устаткування, обмежень по масі, виду сплаву, конфігурації литих заготовок та ін.

Ціль досліджень – є аналіз способів сумісної дії на розплав тиску і обробки модифікуючим препаратом.

Основний матеріал. У теперешній час все більше застосування в якості модифікаторів ливарних сплавів одержують ультрадисперсні порошки хімічних сполук (нанопорошки), які виконують роль додаткових центрів кристалізації при первинній кристалізації.

У роботі [13] досліджували можливість застосування комплексного модифікатора системи Al-Sr-Ti-B у вигляді нанопорошків, одержаних з лігатури цієї системи методом електроерозійного диспергування у вуглецьвмісних середовищах (газ, трансформаторне масло). Механічні властивості сплаву, модифікованого комплексним модифікатором Al-Sr-Ti-B, на основі нанопорошку виявилися вищими, ніж у сплаву, модифікованого звичайним модифікатором Al-Sr-Ti-B. Значення межі міцності і відносного подовження сплаву, обробленого модифікатором на основі нанопорошку склало для зразків відлитих в кокіль 380-400 МПа і 6%, а для вирізаних з виливків 280-320 МПа і 7%. Показники зберігалися при тривалому вистоюванні розплаву (до 2 г).

Одним з ефективних способів дії на метал, що кристалізується, є, зокрема, газодинамічна дія [14, 15]. При здійсненні такого процесу до моменту початку подачі газу на поверхню робочої порожнини ливарної форми, повинен сформуватися шар твердого сплаву такої товщини, який може забезпечити герметичність системи аж до повного твердіння виливка.

Також до методів дій на метал, що кристалізується, що знайшли практичне застосування, відносяться методи, що використовують введення в розплав пружних коливань.

Всі види вібраційної обробки твердіючих розплавів характеризуються наступними особливостями: наявністю макроконцентрацій об'ємів металу і його перемішуванням, виникненням пружних коливань в розплаві і переміщенням мікрооб'ємів розплаву, ви-

ТЕХНІЧНІ НАУКИ

© Доценко Ю.В., Селівьорстов В.Ю., Доценко Н.В., Тоцька А.І., Дмитренко О.І., 2015

никненням і розвитком кавітації. Механізм подрібнення первинного зерна при вібраційній обробці можна звести до наступних основних процесів [6, 7, 12]: гетерогенному і гомогенному зародженню центрів кристалізації, руйнуванню дендритів, активації тугоплавких домішок, що стають центрами кристалізації.

Наявність макроконцентрацій об'ємів металу сприяє розподілу центрів кристалізації. Основним механізмом подрібнення зерен є руйнування дендритів під дією вигинаючих напруг. При низьких частотах головною складовою є сила опору дендриту потоку в'язкої рідини, що коливається біля нього. При підвищенні частоти коливань (ультразвукові коливання) до цієї сили додається інерційна сила, обумовлена різницею щільності твердого дендриту і оточуючої його рідини. При ще більших частотах виникає так званий акустичний вітер – направлений рух рідини, обумовлений виникненням різниці тиску у напрямі випромінювання.

Низькочастотна вібрація, вживана на практиці, характеризується частотою до 200 Гц і амплітудами, що в основному не перевищують 2-3 мм. Наявність в металі, що кристалізується, хвиль стиснення і розтягування, може приводити до розвитку кавітації. Цим пояснюється інтенсивна дегазація металу і значне поліпшення макроструктури злитків киплячої сталі – збільшення товщини кірки і зміни зони розташування вторинних міхурів.

Ефективність перемішування макрооб'ємів незначна. Тому невелика і можливість впливу макропотоків на руйнування кристалів на фронті кристалізації. На ефективність застосування вібраційної обробки сплавів впливають місце і напрям вібраційного імпульсу, розміри, питома вага і міжфазні властивості неметалічних включень, плаваючих кристалів, твердих частинок тугоплавких оксидів, карбідів, інтерметалідів і інших монодисперсних частинок. Наприклад, під впливом однієї і тієї ж хвилі плаваючі кристали і центри кристалізації, що мають більшу питому вагу, чим середовище, завжди рухатимуться до межі твердіння, а неметалічні включення – в протилежному напрямі. Практикою підтверджується тільки вплив низькочастотної вібрації на подрібнення мікроструктури злитків і виливків. Позитивного впливу на зниження зональної ліквациі і хімічної неоднорідності при режимах обробки, що застосовувалися, не спостерігається [1, 7].

До головних особливостей обробки розплавів ультразвуковими коливаннями можна віднести: виникнення і розвиток кавітації і акустичних потоків в об'ємі оброблюваного розплаву; порівняно невисоку енергію ультразвука, що трансформується в могутні ударні хвилі поблизу бульбашок, що закриваються, які, впливаючи на рідку фазу і двофазну зону, викликають диспергування кристалів, зародження центрів кристалізації і активацію твердих частинок; створення направленого акустичного потоку [2, 4, 11]. До недоліків ультразвукової дії на розплав можна віднести: малу амплітуду коливань, яка менше величини контактних зазорів між виливкою і формою, що викликає необхідність введення ультразвукових коливань безпосередньо в розплав; розсіювання ультразвукових хвиль в невеликому об'ємі поблизу хвилеводу, що не дозволяє обробляти значні об'єми металу; важкі умови роботи занурених в розплав хвилеводів, обумовлюючих їх низьку стійкість, а також їх ерозію, що викликає небезпеку забруднення розплаву.

Через вказані причини ультразвукова обробка знайшла застосування при порівняно невеликих розмірах форми, при безперервному розливанні алюмінію і інших легкоплавких сплавів, а також при отриманні ряду сплавів з особливими властивостями в процесах вакуумно-дугової плавки, електрошлакової переплавки, зонної плавки [4]. Ультразвукову енергію при використанні в цих технологіях проводять через тверду підставу злитка.

Важливою особливістю методу дії на розплав джерелами концентрованої енергії є велика потужність енергії, що виділяється, в порівняно короткий проміжок часу. Це приводить до виникнення ударної хвилі. Электрогідроімпульсна обробка приводить до прискорення процесу кристалізації металу, зона транскристалізації зменшується в 2-4 рази. Розміри разорієнтованих дендритів зменшуються в 2-5 разів. Проте, амплітуда коливань вихідних ланок звичайно незначна, ефект обробки залежить від якості контакту робочого органу з оброблюваною поверхнею. Використання системи бічних розрядних пристроїв в системі стінка виливниці – затверділий шар – розплав пов'язано з високими втратами механічної енергії і звуженням спектру частот, що генеруються [2].

У лабораторії сучасних матеріалів Аріельського університетського центру були проведені дослідження впливу змінного газового тиску на структуроутворення металу виливків із сплаву А356. Результати лабораторних досліджень показали підвищення механічних властивостей литого металу і зниження шпаристості циліндричних виливків із сплаву А356 діаметром 50 мм та висотою 100 мм. У порядок технологічних операцій виготовлення виливка були включені наступні етапи: проведення рафінування (препарат DEGASAL T 200 і модифікування нанопорошком TiCN, введення в робочу порожнину форми пристрою для подачі газу оригінальної конструкції, витримка виливка з пристроєм протягом заданого проміжку часу, подача газу (аргону) з початковими показниками тиску 0,15-0,2 МПа, подальше нарощування тиску до 1,3-1,4 МПа і витримка під тиском до повного твердіння виливка. Приведені дані свідчать про те, що в результаті газодинамічної дії та модифікування вдалося подрібнити структурні складові, внаслідок чого збільшилися на 20-25% пластичні властивості литого металу і на 8-12% збільшилася його щільність.

Висновки.

1. Вплив газодинамічної дії і модифікування на розплав дозволяє добитися стійкого ефекту подрібнення структурних складових, зниження газової шпаристості і підвищення механічних властивостей виливків.

2. Дані проведених досліджень показали, що при використанні сумісної дії на метал, що кристалізується, для отримання необхідних властивостей виливків можливо зниження кількості вживаного модифікуючого препарату, температури розплаву, часу його обробки.

Список літератури:

1. Затвердевание металлического расплава при внешних воздействиях [Текст] / А.Н. Смирнов, В.Л. Пилюшенко, С.В. Момот, В.Н. Амитан. – Д.: Издательство «ВИК» – 2002. – 169 с.
2. Ефимов В.А. Перспективы развития работ по применению внешних воздействий на жидкий и кристаллизующийся расплав [Текст] / В.А. Ефимов. – Киев: Изд. ИПЛ АН УССР. – 1983. – С. 3-65.

3. Немененок Б.М. Теория и практика комплексного модифицирования силуминов [Текст] / Б.М. Немененок – Мн. Технопринт, 1999. – 272 с.
4. Скворцов А.А. Влияние внешних воздействий на процесс формирования слитков и заготовок [Текст] / А.А. Скворцов, А.Д. Акименко, В.А. Ульянов. – М.: Металлургия, 1995. – 272 с.
5. Ефимов В.А. Физические методы воздействия на процессы затвердевания сплавов [Текст] / В.А. Ефимов, А.С. Эльдарханов. – М.: Металлургия, 1995. – 272 с.
6. Эльдарханов А.С. Процессы кристаллизации в поле упругих волн [Текст] / А.С. Эльдарханов. – М.: Металлургия, 1996. – 256 с.
7. Скребцов А.М. О некоторых возможностях измельчения зерна металла отливки при внешнем воздействии на затвердевающий расплав [Текст] / А.М. Скребцов, Л.Д. Дан, А.О. Секачев и др. // Металл и литье Украины. 1996. – № 1-2. – С. 30-34.
8. Борисов Г.П. Давление в управлении литейными процессами [Текст] / Г.П. Борисов. – К.: Наукова думка, 1988. – 271 с.
9. Абрамов О.Б. Кристаллизация металлов в ультразвуковом поле [Текст] / О.Б. Абрамов. – М.: Металлургия, 1972. – 256 с.
10. Пилюшенко В.Л. Влияние виброимпульсного воздействия на условия затвердевания стали [Текст] / В.Л. Пилюшенко, А.Н. Смирнов. – В кн.: Черная металлургия. Наука – технология – производство. М.: Металлургия, 1989. – С. 162-171.
11. Ульянов В.А. Кинетика формирования стальных слитков при пассивных и активных внешних воздействиях [Текст] / В.А. Ульянов, Е.М. Китаев, А.А. Скворцов // Процессы литья. – 1993, № 4. – С. 38-43.
12. Скребцов А.М. Формирование структуры и конуса осаждения слитка или отливки при внешнем воздействии на поверхность расплава [Текст] / Л.А. Дан, В.Б. Килочкин // Металл и литье Украины. – 1994. – № 7-8. – С. 5-9.
13. Возможность использования комплексного модификатора длительного действия на основе нанопорошков длительного действия для повышения качества отливок из алюминиевых сплавов [Текст]: Новые материалы и технологии в машиностроении – 2005. Сб. трудов IV Международной научно-технической конференции / Брянск: БГИТА. – 2005. – С. 17-23.
14. Селиверстов В.Ю. Технология газодинамического воздействия на расплав в литейной форме – один из перспективных способов повышения качества металла отливок [Текст] / В.Ю. Селиверстов // Сучасні проблеми металургії. Наукові праці. Днепропетровск: Системные технологии. – 2007. – Том 10. – С. 25-35.
15. Селиверстов В.Ю. Перспективы применения комбинированных способов управления структурообразованием литого металла [Текст] / В.Ю. Селиверстов, Ю.В. Доценко / Вісник ДДМА. – 2009. – № 1(15). – С. 267-273.

Доценко Ю.В., Селиверстов В.Ю., Доценко Н.В., Тоцкая А.И., Дмитренко О.И.
Национальная металлургическая академия Украины

АНАЛИЗ ВЛИЯНИЯ ГАЗОДИНАМИЧЕСКОГО ДАВЛЕНИЯ И МОДИФИЦИРОВАНИЯ НА СВОЙСТВА ОТЛИВОК ИЗ ЛИТЕЙНОГО СПЛАВА А356

Аннотация
Проведен анализ современных модификаторов, которые используют для обработки сплавов системы Al-Si и методов воздействия на кристаллизующийся расплав. Показаны их преимущества и недостатки. Приведены результаты исследования влияния переменного газового давления и модифицирования на структурообразование металла отливок из сплава А356. Описан порядок технологических операций изготовления отливки. Показано, что разработанная технология позволяет добиться устойчивого эффекта измельчения структурных составляющих, снижение газовой пористості и повышения механических свойств отливок.
Ключевые слова: модифицирование, газодинамическое воздействие, литейный сплав, отливка, технология, механические свойства.

Dotsenko Y.V., Selivorstov V.Y., Dotsenko N.V., Totska A.I., Dmytrenko O.I.
National Metallurgical Academy of Ukraine

THE ANALYSIS OF THE INFLUENCE OF GAS-DYNAMIC PRESSURE AND MODIFICATION ON THE PROPERTIES OF CASTINGS FROM CASTING ALLOY A356

Summary
The analysis of the current modifiers, which are used for processing of alloys of the system Al-Si and methods of influence on the crystallizing melt is carried out. Their advantages and disadvantages are determined. Results of research of the influence of alternating gas-dynamic pressure and modifying the structure of metal castings of alloy A356 are represented. The technological operations in manufacturing castings are described. It is shown that the developed technology allows achieving a sustainable effect of grinding of structural components, reduction of gas pores and improvement of the mechanical properties of castings.
Keywords: modification, gas-dynamic effect, casting alloy, casting, technology, mechanical properties.

УДК 621.746.043.3:669.046.516.4:669.715

ДОСЛІДЖЕННЯ ВПЛИВУ СУЧАСНОЇ КОМПЛЕКСНОЇ ТЕХНОЛОГІЇ НА ВЛАСТИВОСТІ ВИЛИВКІВ ЗІ СПЛАВІВ СИСТЕМИ AL-SI

Доценко Ю.В., Селівьорстов В.Ю., Доценко Н.В., Дмитренко О.І., Тоцька А.І.
Національна металургійна академія України

Приведені результати аналітичних та експериментальних досліджень ефективності спільного використання процесів впливу тиску і модифікування на кристалізацію сплавів системи Al-Si. Проаналізована діаграмма стану Al-Si після модифікування. Показано, що комплексний вплив на метал, що кристалізується, який включає процеси модифікування і накладення тиску є перспективним з погляду підвищення механічних властивостей сплавів. Розроблена комплексна технологія дозволяє отримати стійкий ефект подрібнювання кристалічної структури, сфероідизувати кристали евтектичного кремнію, знизити макро- і мікродефектів. Технологія дозволяє підвищити механічні властивості литого металу.
Ключові слова: кристалізація. модифікування, газодинамічний вплив, виливок, технологія, механічні властивості.

Постановка проблеми. Створення нових технологій і підвищення механічних і експлуатаційних характеристик литих виробів є актуальною проблемою ливарного виробництва. При безперервно зростаючих вимогах до підвищення якості виливків і необхідності економії матеріалів традиційні технології стають усе менш ефективними. В даний момент представляють інтерес комплексні технології, які сполучають процеси рафінування, модифікування і зовнішніх впливів на метал виливка, що кристалізується.

Ефективним способом підвищення механічних властивостей сплавів є зміна морфології фаз, що кристалізуються, за рахунок затвердіння і модифікування їх у різко нерівноважних умовах [1]. При цьому створюються умови для здрібнювання структурних складових, значного підвищення розчинності у твердому стані, пригнічення росту грубих включень первинних інтерметалідів.

Аналіз попередніх публікацій. Сплави системи Al-Si використовують в основному як конструкційні матеріали, тому саме механічні властивості є для них основними показниками якості [2]. Одним із способів підвищення механічних властивостей сплавів системи Al-Si є модифікування. Теоретичні основи модифікування кольорових сплавів викладені в роботах М.В. Мальцева, В.І. Напалкова, Г.Б. Строганова, Б.Б. Гуляєва та ін. При цьому розрізняють 2 роди модифікаторів (по П.А. Ребіндеру) – модифікування тугоплавкими частками (інокуляція) і модифікування поверхнево-активними елементами (лімітація). У першому випадку використовують правило Данилова-Конобаєвського (принцип розмірно-структурної відповідності) і електронну теорію Ламіхова-Самсонова (акцептируючий критерій 1/Nn) [3-6]. До модифікаторів алюмінію 1-го роду відносять Ti, Zr, V, TiC, TiB_2 та ін.; до модифікаторів алюмінію 2-го роду – B, Sr, Sb, Ba та ін. Вибір модифікаторів для Al-Si сплавів є більш складною задачею, тому що необхідно подрібнити одночасно дендрити Al і Si. Відповідно до теорії синтезу сплавів (по Б.Б. Гуляєву) одним із критеріїв, що характеризують модифікуючу здатність елементів є критерій розподілу в кремнії ряду елементів ($\omega_{Si} = 10^{-3} \div 10^{-4}$) [7]. Відповідно до цього, до модифікаторів Si відносять ряд наступних елементів: Na-K-Ca-Sr-Ba-Cd-Sb-Bi-B-S-P. Розроблено ефективні комплексні модифікатори сплавів системи Al-Si, що включають модифікатори 1 і 2 родів. Аналіз природи сплаву і використання фізико-хімічних критеріїв дозволяє в даний час одержувати високий ефект модифікування при малих і гранично малих добавках елементів (0,1÷0,001% по мас.) [3].

Існують і фізичні методи впливу, що мають модифікуючий ефект, такі як ультразвукова обробка, температурно-часова обробка, накладення на розплав електромагнітного поля та ін. Великий інтерес викликають процеси пов'язані з застосуванням тиску на метал виливків, що кристалізується. Зокрема, у технологічних схемах лиття з кристалізацією сплавів під тиском (ЛКТ) тиск, що прикладається на розплав у процесі затвердіння, значно впливає на характер кристалізації [8]. Збільшення швидкості охолодження приводить до відповідного росту швидкості кристалізації, що змінюється в результаті впливу тиску при кристалізації на число центрів і швидкість росту зародків. Швидкості охолодження зростають у залежності від габаритів виливків, температурних умов лиття, методу пресування від 2-3 до 10 і більш раз. Підвищення швидкості охолодження кольорових сплавів, заснованих на системах з обмеженою розчинністю, приводить до зміни структури і легування твердого розчину, пов'язаних з дендритною ліквацією й утворенням квазіевтектики. На сьогоднішній день мало зведень про використання комбінованих технологій, що впливають на структурні складові металу і тим самим підвищують його службові властивості.

Ціль досліджень – є розробка комплексної технології модифікування і газодинамічного впливу на твердіючий розплав алюмінієвого ливарного сплаву системи Al-Si в ливарній формі й аналіз її ефективності.

Основний матеріал. Дія тиску на кристалізацію сплавів системи Al-Si виявляється не тільки в здрібнюванні структурних складових. Тиск сприяє збільшенню взаємної розчинності компонентів сплавів, а також змінює евтектичну концентрацію сплавів.

Збільшення розчинності компонентів можна пояснити загальмуванням первинної дифузії, що має місце при переході сплаву з рідкого стану у тверде. Для розуміння зсуву евтектичної точки необхідно розглянути зміну діаграми стану під впливом тиску.

На рисунку 1 представлена частина діаграми стану Al-Si. Штриховими лініями нанесена діаграма, яка отримана під дією тиску. Діаграма побудована на підставі розрахунків, виконаних по рівнянню логарифміки розчинності Шредера для бінарних систем [9]:

$$\ln X = \frac{Q_a}{2}\left(\frac{1}{Ta} - \frac{1}{T}\right); \quad (1)$$

$$\ln(1 - X) = \frac{Q_b}{2}\left(\frac{1}{T_b} - \right. \quad (2)$$

де X – мольна концентрація компоненту А;
(1-X) – мольна концентрація компоненту В;
Q_a – прихована теплота плавлення компоненту А;
Q_b – прихована теплота плавлення компоненту В;

© Доценко Ю.В., Селівьорстов В.Ю., Доценко Н.В., Дмитренко О.І., Тоцька А.І., 2015

T_a – температура плавлення компоненту А;
T_b – температура плавлення компоненту В;
T – поточна температура плавлення.

При розрахунках приймалося, що температура плавлення чистого алюмінію підвищується на $6,3\times10^{-3}$ °С на кожну атмосферу тиску, а температура плавлення чистого кремнію відповідно знижується на $5,8\times10^{-3}$ °С.

Виконані на підставі цього розрахунки показали, що зсув евтектичної точки для діаграми Al-Si складає 0,003% на кожну атмосферу тиску. Зсув відбувається убік кремнію.

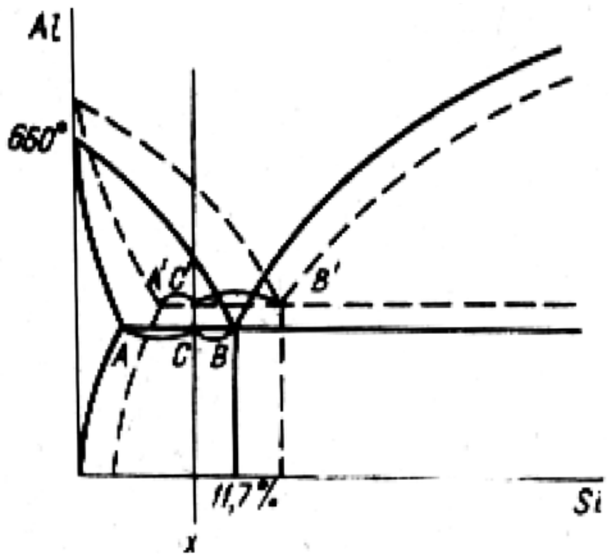

Рис. 1. Зміна діаграми стану Al-Si під дією тиску [9]

На рисунку 2 показана зміна положення межових ліній діаграми стану системи Al-Si при модифікуванні натрієм. Під впливом модифікатора склад евтектики зсовується убік підвищеної концентрації кремнію [10].

Приведені дані показують, що проведення процесу кристалізації під впливом процесів модифікування або тиску приводить до зсовування в область більш високих концентрацій другого компоненту нерівноважних ліквідусу і солідусу з одночасним підвищенням температури евтектики.

На кафедрі ливарного виробництва Національної металургійної академії України розроблена технологія газодинамічного впливу на рідкий та кристалізуючийся розплав у ливарній формі [11, 12]. Результати лабораторних досліджень і промислових випробувань показали підвищення механічних властивостей литого металу і зниження браку по шпаристості при виробництві виливків з алюмінієвих сплавів. Зокрема, при виробництві виливків деталей «Опорний наконечник стійки конвеєра», які виготовляють зі сплаву АК5М способом лиття в кокіль, у порядок технологічних операцій виготовлення виливка були включені наступні етапи: проведення рафінування (препарат DEGASAL T 200) і введення модифікатора в розплав (препарат EUTEKTAL T 200), введення в робочу порожнину форми пристрою для подачі газу оригінальної конструкції, витримка виливка з пристроєм протягом заданого проміжку часу, подача газу (аргону) з початковими показниками тиску 0,15-0,2 МПа, наступне нарощування тиску до 1-1,1 МПа і витримка під тиском до повного затвердіння виливка. У результаті впровадження зазначеної технології скоротилася кількість браку виливків по рихлотам і газовим раковинам на 28%, збільшилися на 25% пластичні властивості литого металу, на 15-20% вдалося знизити кількість модифікатора, а також знизити температуру і час обробки.

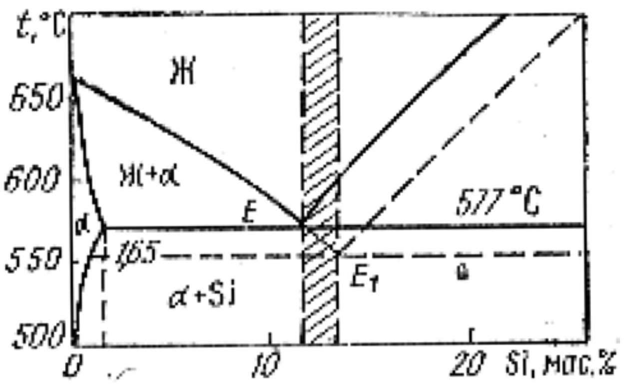

Рис. 2. Зміна положення межових ліній діаграми стану системи Al-Si при модифікуванні натрієм. Суцільні лінії – рівноважна діаграма стану [10]

Висновки.

1. Проведений аналіз літературних джерел по темі роботи показав, що комплексний вплив на метал, що кристалізується, який включає процеси модифікування і накладення тиску є перспективним з погляду підвищення механічних властивостей сплавів системи Al-Si.

2. Проведення процесу кристалізації під впливом модифікування або тиску приводить до зсовування в область більш високих концентрацій другого компоненту нерівноважних ліквідусу і солідусу. Варіювання величини тиску при кристалізації і кількості модифікатора приводить до зміни співвідношення фаз у структурі евтектичних сплавів, що впливає на механічні й експлуатаційні властивості виливків.

3. Розроблена комплексна технологія газодинамічного впливу на розплав у ливарній формі і модифікування дозволяє отримати стійкий ефект подрібнювання кристалічної структури, сфероідизації кристалів евтектичного кремнію, зниження макро- і мікродефектів, і підвищення механічних властивостей литого металу.

Список літератури:

1. Немененок Б.М. Теория и практика комплексного модифицирования силуминов / Б.М. Немененок. – Мн.: Технопринт, 1999. – 272 с.
2. Силумины. Атлас микроструктур и фрактограмм промышленных сплавов: Справ. Изд. / Пригунова А.Г., Белов Н.А., Таран Ю.Н. и др. – М.: МИСИС, 1996. – 175 с.
3. Наследственность в литых сплавах: монографія / Никитин В.И., Никитин К.В. Изд. 2-е, перераб. и доп. – М.: Машиностроение – 1, 2005. – 476 с.
4. Структура эвтектических сплавов: монографія / Таран Ю.Н., Мазур В.И. – М.: Металлургия, 1978. – 312 с.
5. О модифицировании Al-Si сплавов / [Кимстач Г.М., Муховецкий Ю.П., Борисов В.Д. и др.] // Литейное производство. – 1981. – № 10. – С. 7-8.

6. Плавление и кристаллизация металлов и сплавов: монографія / Гаврилин И.В. – Владимир: ВГУ, 2000. – 260 с.
7. Синтез сплавов: монографія / Гуляев Б.Б. – М.: Металлургия, 1984. – 160 с.
8. Давление в управлении литейными процессами: монографія / Борисов Г.П. – К.: Наукова думка, 1988.– 271 с.
9. Вопросы кристаллизации сплавов под высоким давлением / [В.В. Марков, А.А. Рыжиков.] // Теплообмен между отливкой и формой. – Минск: «Вышэйшая школа», 1967. – С. 71-74.
10. Модифицирование силуминов стронцием: монографія / И.Н. Ганиев, П.А. Пархутик, А.В. Вахобов, И.Ю. Куприянова; Под ред. К.В. Горелова. – Мн.: Наука и техника, 1985. – 143 с.
11. Деклараційний патент, Україна МПК (2006) В22D 18/00 Спосіб отримання виливків/ Селівьорстов В.Ю., Хричиков В.Є., Доценко Ю.В. № 28858 заявл. 03.08.2007, опубл. 25.12.2007, Бюл. № 21.
12. Деклараційний патент, Україна МПК (2006) В22D 18/00 Пристрій для отримання виливків / Селівьорстов В.Ю., Хричиков В.Є., Доценко Ю.В. № 28859 заявл. 03.08.2007, опубл. 25.12.2007, Бюл. № 21.

Доценко Ю.В., Селиверстов В.Ю., Доценко Н.В., Дмитренко О.И., Тоцкая А.И.
Национальная металлургическая академия Украины

ИССЛЕДОВАНИЕ ВЛИЯНИЯ СОВРЕМЕННОЙ КОМПЛЕКСНОЙ ТЕХНОЛОГИИ НА СВОЙСТВА ОТЛИВОК ИЗ СПЛАВОВ СИСТЕМЫ AL-SI

Аннотация
Приведены результаты аналитических и экспериментальных исследований эффективности совместного использования процессов воздействия давления и модифицирования на кристаллизацию сплавов системы Al-Si. Проанализирована диаграмма состояния Al-Si после модифицирования. Показано, что комплексное воздействие на кристаллизующийся металл, которое включает в себя процессы модифицирования и наложение давления является перспективным с точки зрения повышения механических свойств сплавов Разработана комплексная технология, которая позволяет получить стойкий эффект измельчения кристаллической структуры, сфероидизировать кристаллы эвтектического кремния, снизить макро – и микродефекты. Технология позволяет повысить механические свойства литого металла.
Ключевые слова: кристаллизация, модифицирование, газодинамическое воздействие, отливка, технология, механические свойства.

Dotsenko Y.V., Selivorstov V.Y., Dotsenko N.V., Totska A.I., Dmytrenko O.I.
National Metallurgical Academy of Ukraine

THE STUDY OF THE INFLUENCE OF MODERN COMPLEX TECHNOLOGY ON THE PROPERTIES OF CASTINGS FROM THE ALLOYS OF THE SYSTEM AL-SI

Summary
Results of analytical and experimental researches of efficiency of joint use of the effect of pressure and modification on the crystallization of alloys of Al-Si system. The diagram of the state of Al-Si after modification is analyzed. It is shown that the complex effect on the crystallized metal, which includes the processes of modification and the application of pressure, is perspective from the point of view of increase of mechanical properties of alloys. An integrated technology, which enables to obtain a lasting effect of grinding of crystal structure, spheroidize crystals of eutectic silicon, reduce macro and micro defects and increase the mechanical properties of cast metal. The technology allows improving the mechanical properties of the cast metal.
Keywords: solidification, modification, gas-dynamic effects, casting, technology, mechanical properties.

УДК 669.017:669.15-194.018.26

ИНТЕНСИФИКАЦИЯ ХИМИКО-ТЕРМИЧЕСКОЙ ОБРАБОТКИ КОНСТРУКЦИОННЫХ СТАЛЕЙ С ПОМОЩЬЮ УДАРНЫХ ВОЛН

Козечко В.А.
Национальный горный университет

Работа направлена на определение параметров предварительной ударно-волновой обработки с целью интенсификации процессов химико-термической обработки; установлению взаимных связей между глубиной легированного слоя и интенсивностью предварительной ударно-волновой обработки, а также для повышения ресурса деталей из конструкционных сталей. Впервые экспериментально установлены закономерности изменения параметров зоны насыщения в процессе химико-термической обработки стали от интенсивности пластической деформации.
Ключевые слова: ударно-волновое нагружение, борирование, азотирование, диффузия, толщина легированного слоя, микротвердость, износостойкость, механические свойства.

Анализ работ, направленных на повышение производительности процессов химико-термической обработки, свидетельствует о том, что наряду с традиционными исследованиям в этой области ведется поиск в направлении интенсификации диффузионных процессов за счет предварительных способов обработки (ультразвук, термомеханическая обработка, объемная пластическая деформация) [1].

Впервые в работе проведены и представлены исследования влияния высокоэнергетических источников энергии на конструкционные стали с целью повышения производительности химико-термической обработки, что значительно расширяет потенциал и возможности альтернативных технологий [2]. Однако, наряду с этим, отсутствует исследования и разработки в области исследования ударно-волнового воздействия на металлические материалы используемые для стимулирования и активизации диффузионных процессов при насыщении конструкционных сталей легирующими элементами.

Поэтому, исследования, направленные на повышение эффективности химико-термической обработки за счет роста глубины легированного слоя, снижение энергоемкости процесса насыщения, повышения ресурса изделий с помощью высокоэнергетической обработки является важными и актуальными.

Использование энергии высокой плотности, источниками которых является детонация конденсированных взрывчатых веществ, энергия высоковольтных разрядов в жидкости, магнитных полей высокого напряжения, мощных лазерных генераторов и плазмотронов которые способны создавать экстремальные параметры давления и температур, с высокой эффективностью используются в процессах металлообработки и создании новых материалов – следует рассматривать как одно из достижений науки и техники последних десятилетий [3].

В качестве модельного материала была выбрана, низколегированная сталь 40Х, в нормализованном состоянии, пластины из которой размерами 20х70х150 мм подвергались контактному взрыву зарядом аммонита 6ЖВ с начальными параметрами: ρ~1 г/см^3, Д~4000 м/с, где ρ – начальная плотность заряда ВВ, Д – скорость детонации. Толщина заряда задавалась равной соответсвенно 15, 25, 30 мм, что позволило регулировать величину взрывного импульса [5]. Используя условные равенства давления в направлении линии тока для продуктов взрыва и металла на границе их раздела, путем наложения ударных поляр, определена зависимость величины давления от угла встречи детонационной волны с поверхностью стали [6]. Значение давления Р~3,5 ГПа на границе – «ВВ-металл» определено для фиксированного угла падения детонационного фронта равного β=900. Для предотвращения действия волн разгрузки пластины размещали в свинцовом контейнере (рис. 1).

Для выбора параметров ударно-волновой обработки были проведены исследования особенностей нагрузки на структуру и свойства конструкционных сталей. Как показали исследования [4] главной особенностью воздействия ударной обработки на металл является волновой кратковременный характер распространения нагрузки, что приводит к изотропной укрепление за счет фазовых превращений, повышению плотности дислокаций, значительному искажению и измельчению зерен, перераспределения остаточных напряжений, что, как следствие, приводит к росту механических свойств. Все эти преобразования в металлических сплавах происходят в условиях действия «сильных» ударных волн с давлением на фронте порядка 130 и более кбар.

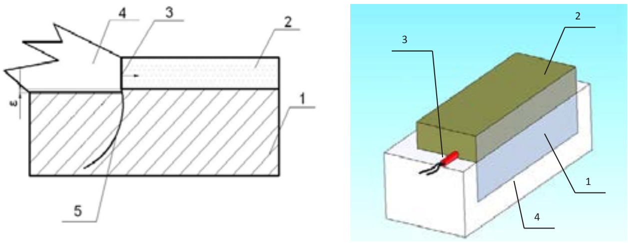

а б

Рис. 1. Схема ударно-волнового нагрузки металлической пластины «косой» ударной волной: а – схема развития детонационного и ударно-волнового фронта в металлической препятствием: 1 – металлическая поверхность, 2 – заряд взрывчатого вещества 3 – фронт детонации 4 – область разлета продуктов детонации; 5 – фронт ударной волны, б – монтажная схема: 1 – металлическая пластина, 2 – заряд взрывчатого вещества 3 – точка инициирования заряда ВВ 4 – свинцовый контейнер – «импульсная ловушка»

Источник: разработка автора

Параметры ударно-волнового нагрузки соответственно к условиям их осуществления составляют: давление – 35 … 40 кбар при использовании взрывчатого вещества из мелкодисперсного порошка аммиачно-селитрового состава со скоростью детонации 2500… 3000 м/с при существенной плотности ρ0=0,9 г/см^3.

Металлографические исследования металлических образцов показали, что при выбранной схеме ударно-волнового нагружения структура характеризуется значительным ростом полос скольжения

© Козечко В.А., 2015

и появляются двойники, как следствие интенсивной пластической деформации под действием ударных волн (рис. 2).

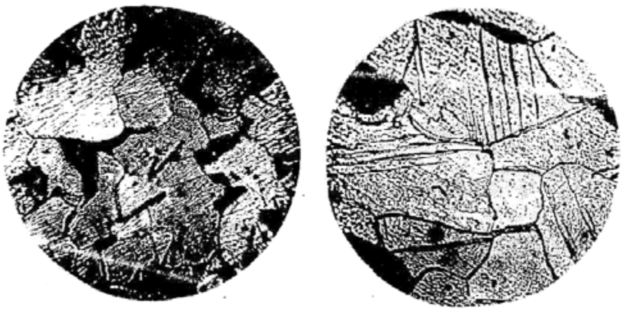

а б

Рис. 2. Структура стали 55 после взрывной обработки при разных положениях фронта детонации, х600: а – исходное состояние; б – обработка при β = 90°

Источник: разработка автора

Образцы из низколегированной стали 40Х подвергались ударно-волновой нагрузке по выбранной схеме с разной интенсивностью деформации. После этого предварительно обработанные ударной волной и необработанные образцы одновременно загружались в печь, где происходило борирование.

Анализ результатов металлографических исследований обработанных образцов показал, что при борировании в глубину металла прорастают иглообразные кристаллы бора. С увеличением интенсивности деформации наблюдается постепенное слияние этих кристаллов в сплошной слой (рис. 3). Кроме того установлено, что толщина диффузионного слоя зависит от интенсивности предварительной обработки, т.е. с глубина легированного слоя увеличилась в 2 раза при значениях импульса 400 Н·с. Микроструктурные исследования борированных образцов показали, что от поверхности вглубь металла прорастают отдельные иглообразные кристаллы боридов FeB и Fe_2B. Постепенно эти кристаллы сливаются в сплошной слой. У образцов не подверженных предварительному УВН толщина диффузионного слоя составляет 0,4 мм. С повышением величины импульса глубина слоя возрастает и при I=200 Н·с достигает значения 0,5 мм. Максимальное значение 0,7 мм область насыщения достигает при величине деформации равной ~ 2,2%, что соответствует величине импульса равного ~ 400 Н·с (рис. 2). Следует отметить, что в сравнении с исходным значением (ε=0%) толщина слоя при остаточной деформации ε=2,2% возросла в 1,75 раза. Результаты приведены на рис. 4.

На рис. 5 приведены результаты микродюрометрического анализа, которые показали, что характер распределения микротвердости по глубине диффузионного слоя более однородный для всех образцов при различных значениях импульса: максимальное значение HV достигается на поверхности, а затем постепенно снижается от поверхности в глубину образца и достигает микротвердости сердцевины. Переход к сердцевине носит плавный характер. Установлено, что предварительное ударно-волновое нагрузки приводит к увеличению микротвердости борированного слоя примерно в 1,5…1,8 раза.

Рентгеноструктурный анализ показал, что предварительное ударно-волновое нагружение приводит к образованию большого количества твердой фазы FeB, что в свою очередь способствует повышению микротвердости поверхностного слоя (рис. 6).

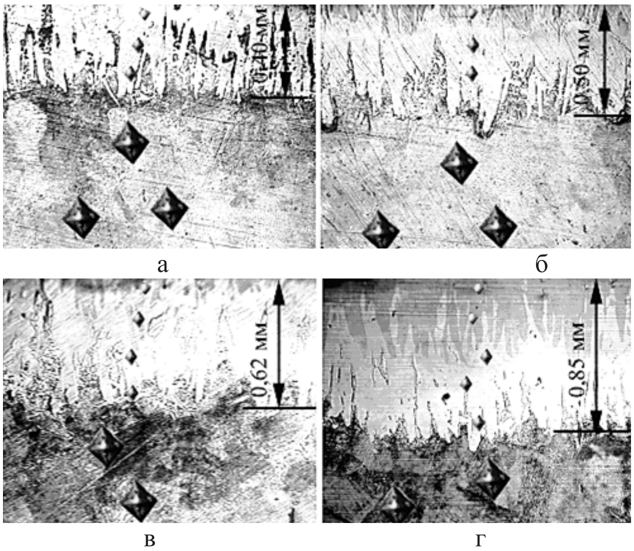

Рис. 3. Микроструктура стали 40Х после борирования: а – исходное состояние; б – после предварительной ударно-волновой обработки (импульс I = 200 Н·с); в – импульс I = 330 Н·с; г – импульс I = 400 Н·с

Источник: разработка автора

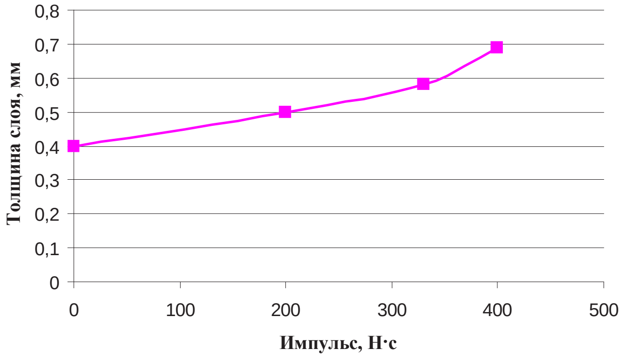

Рис. 4. Зависимость толщины борированного слоя от величины импульса

Источник: разработка автора

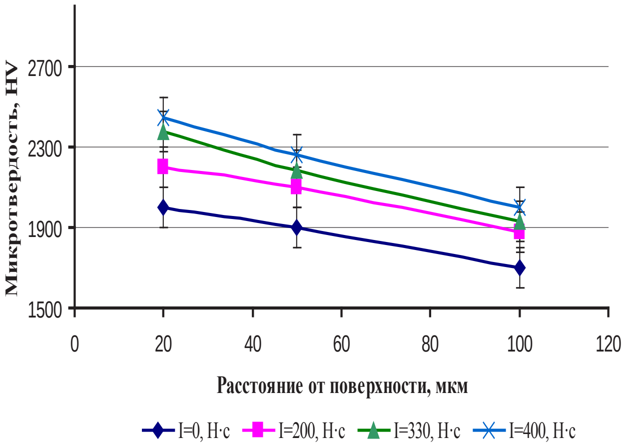

Рис. 5. Зависимость микротвердости борированных слоев от величины импульса

Источник: разработка автора

Экспериментальные исследования позволили установить закономерность изменения толщины легированного слоя в зависимости от параметров истинной деформации. По результатам исследований получена зависимость, которая аппроксимирована прямой (рис. 7) в виде следующего уравнения:

$$h = h_0 + \alpha \cdot \ln \frac{\Delta a}{a_0}$$

где Δa – абсолютная деформация;
a_0 – толщина пластины;
h_0 – исходное значение легированного слоя;
α – тангенс угла наклона.

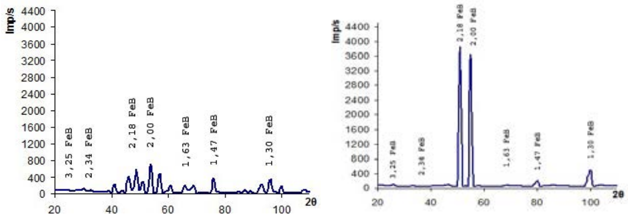

Борирование без использования предварительного нагружения | Борирование после использования ударно-волнового нагружения (импульс 400 Н·с)

Рис. 6. Сравнение результатов рентгеноструктурного анализа борированных образцов обработанных по различной методике

Источник: разработка автора

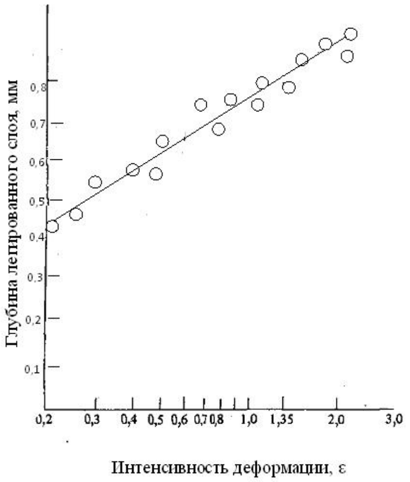

Рис. 7. Зависимость толщины легированного слоя от интенсивности деформации

Источник: разработка автора

Выводы. 1. Установлены закономерности формирования структуры и параметров борированного слоя низколегированной конструкционной стали 40Х в зависимости от интенсивности деформации, вызванной действием ударной волны, которые позволили определить тип и распределение структурных составляющих по глубине от поверхности при использовании усовершенствованной технологии химико-термической обработки.

2. На основе данных рентгеноструктурного анализа установлено увеличение количества твердой фазы FeB, что приводит к увеличению твердости поверхностного слоя.

3. Впервые установлено, что предварительное ударно-волновое нагружение способствует увеличению толщины легированного слоя в 1,5...2 раза, что в свою очередь повышает ресурс работы изделия.

Список литературы:

1. Демченко Л.Д. Влияние предварительной пластической деформации на структуру и свойства азотированных слоев в Fe / Л.Д. Демченко, В.М. Надутов, Ю.С. Черепова // ОТТОМ-4. К. – 2003. – С. 205-209.
2. Дидык Р.П. Влияние предварительной ударно-волновой обработки на параметры борирования низколегированной стали / Р.П. Дидык, В.А. Безрукавая, Л.В. Грязнова, А.Г. Лисняк // Металлофизика и новейшие технологии. – 2008. – Т. 30, № 9. – С. 1289-1295.
3. Ударные волны и явления высокоскоростной деформации металлов / Под ред. Мейерса М.А., Мурра Л.Е.: Пер. с англ. М.: Металлургия, 1984. – 512 с.
4. Эпштейн Г.Н., Кайбышев О.А. Высокоскоростная деформация и структура металлов. – М.: Металлургия, 1971. – 196 с.

Козечко В.А.
Національний гірничий університет

ІНТЕНСИФІКАЦІЯ ХІМІКО-ТЕРМІЧНОЇ ОБРОБКИ ЗА ДОПОМОГОЮ УДАРНИХ ХВИЛЬ

Анотація
Робота направлена на визначення параметрів попередньої ударно-хвильової обробки з метою інтенсифікації процесів хіміко-термічної обробки, встановленню взаємних зв'язків між глибиною легованого шару та інтенсивністю попередньої ударно-хвильової обробки, а також для підвищення ресурсу деталей з конструкційних сталей. Вперше експериментально встановлені закономірності зміни параметрів зони насичення в процесі хіміко-термічної обробки сталі від інтенсивності пластичної деформації.

Ключові слова: ударно-хвильове навантаження, борування, азотування, дифузія, товщина легованого шару, мікротвердість, зносостійкість, механічні властивості.

Kozechko V.A.
National Mining University

INTENSIFICATION OF CHEMICAL AND THERMAL PROCESSING OF STRUCTURAL STEELS WITH SHOCK WAVES

Summary
The article is focused on the research of the impact of shock waves on the processes for intensification of chemical and thermal treatment, determination of correlation between the depth of alloyed layer and intensity of preparatory chemical and thermal treatment, as well as for enhancing the resource term of construction steel components. For the first time, the regularities of chance of parameters of the saturation zone in the process of chemical and thermal treatment of steel under the influence of the intensity of plastic deformation were established experimentally.
Keywords: shock-wave load, boriding, nitriding, diffusion, alloyed layer thickness, microhardness, durability, mechanical properties.

УДК 620.18:621.746

ДОСЛІДЖЕННЯ ГАЗОДИНАМІЧНОГО ВПЛИВУ НА ВЛАСТИВОСТІ СТАЛІ З ШИРОКИМ ІНТЕРВАЛОМ ЗАТВЕРДІННЯ

Селівьорстов В.Ю., Доценко Ю.В., Збінець А.В.
Національна металургійна академія України

Представлені результати досліджень структури металу виливка циліндричної форми із сталі Х12Ф1Л, що твердне в кокілі з використанням різних режимів газодинамічного впливу. Проведений аналіз кількісного співвідношення структурних складових досліджених зразків. Досліджені мікротвердість та хімічний склад складових сплаву при реалізації різних режимів впливу. Приведені результати механічних випробувань досліджуваних зразків сталі. Встановлений позитивний вплив вказаної активної дії на якість литого металу.
Ключові слова: газодинамічний вплив, виливок, технологія, зразок, структура, фазовий склад, властивості.

Постановка проблеми. Регулювання в широких межах структури та властивостей литих металів за рахунок зміни режиму кристалізації можливе при використанні певних технологічних прийомів, які, в тому числі, реалізуються за допомогою активних фізичних методів впливу на процес кристалізації з метою поліпшення якості виливків, до яких, в свою чергу, можна віднести газодинамічний вплив.

Відомо, що для сплавів з широким інтервалом кристалізації характерна найбільш широка зона затвердіння. Під впливом тиску створюються умови для ущільнення металу в двофазній зоні, що на мікрорівні проявляється також в частковому обламуванні гілок дендритів, їх переміщуванні (мікроперемішування рідко-твердого сплаву) та недопущенні локалізації значних об'ємів рідини, що призводить у звичайному випадку до утворення шпаристості у виливку.

Отже, необхідний розвиток теоретичних основ впливу газодинамічної дії на процеси твердіння і структуроутворення, а так само й отримання науково обґрунтованих експериментальних результатів, що забезпечують розробку відповідних технологічних режимів. Рішення цієї проблеми має не тільки практичний, але й великий науковий інтерес.

Аналіз попередніх публікацій. Литво, отримане за традиційними технологіями гравітаційної заливки та твердіння під силовим впливом гравітації, має цілий ряд дефектів: крупний розмір зерен; різні неупорядковані структурні зони з направленим і дезорієнтованим розташуванням кристалів; хімічний склад, що змінюється по перетину і висоті злитка або виливка; наявність фізичної неоднорідності у вигляді усадкових раковин, шпаристості та інших дефектів.

Результати попередніх теоретичних та експериментальних досліджень показали, що розроблена на кафедрі ливарного виробництва НМетАУ технологія газодинамічного впливу на розплав в ливарній формі [1, 2] дозволяє поліпшувати якість литого металу при різних способах лиття без застосування складного спеціального обладнання, і може бути з легкістю вбудованою в діючий технологічний процес [3, 4]. Проте, для визначення ефективності газодинамічного впливу на твердіючий розплав необхідне не тільки теоретичне обґрунтування можливості та механізму здійснення газодинамічного впливу на процес кристалізації металу в ливарній формі, але й дослідження впливу регульованого газового тиску на структуроутворення та фізико – механічні властивості литого металу при виробництві виливків із сплавів з різним інтервалом кристалізації, температурою плавлення, теплофізичними властивостями та ін. Зокрема результати експериментальних досліджень газодинамічного впливу на кристалізацію вуглецевої сталі [5, 6] показали перспективність проведення подальшої роботи в цьому напрямку.

Ціль досліджень – визначення фазового складу та механічних властивостей металу циліндричного виливка із сталі Х12Ф1Л, що тверднув у неохолоджуваному кокілі при застосуванні різних режимів газодинамічного впливу в порівнянні з литим металом, отриманим за традиційною технологією.

Основний матеріал. Промислові випробування розробленої технології проводили в умовах ливарних цехів АТ «Дніпропетровський агрегатний завод» та ЗАТ «Горизонт» (м. Дніпропетровськ). Плавку сталі марки Х12Ф1Л проводили в індукційній печі

© Селівьорстов В.Ю., Доценко Ю.В., Збінець А.В., 2015

ІСТ – 016 з основною футеровкою. Заливку здійснювали безпосередньо із печі в сталевий витряхний кокіль з середньою товщиною стінки 100 мм та висотою робочої порожнини 550 мм. Внутрішню поверхню кокіля, підігріту до температури 380 – 400°С, покривали ливарною фарбою на основі дистен-силіманіту. Температура випуску – 1520 ± 5°С.

Газодинамічний вплив проводили з різною швидкістю підвищення тиску аргону в системі виливок-пристрій для введення газу (Vp) та показниками максимального тиску (Р) за наступними режимами: плавка № 2 – Vp = 0,002 МПа/с, Р = 2 МПа; плавка № 3 – Vp = 0,0045 МПа/с, Р = 4 МПа; плавка № 4 – Vp = 0,007 МПа/с, Р = 6 МПа.

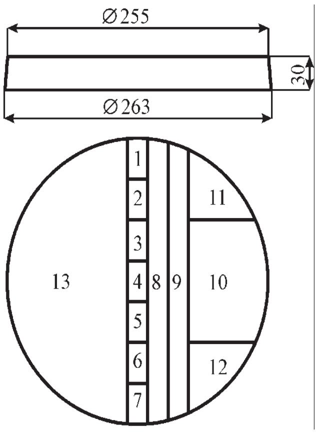

Рис. 1. Схема розподілу зразків: 1, 2, 3, 4, 5, 6, 7 – металографічні дослідження; 8, 9, 10 – дослідження механічних властивостей; 11, 12 – загальний хімічний аналіз сплаву; 13 – макроскопічний аналіз (виявлення неоднорідності розподілу сірки)

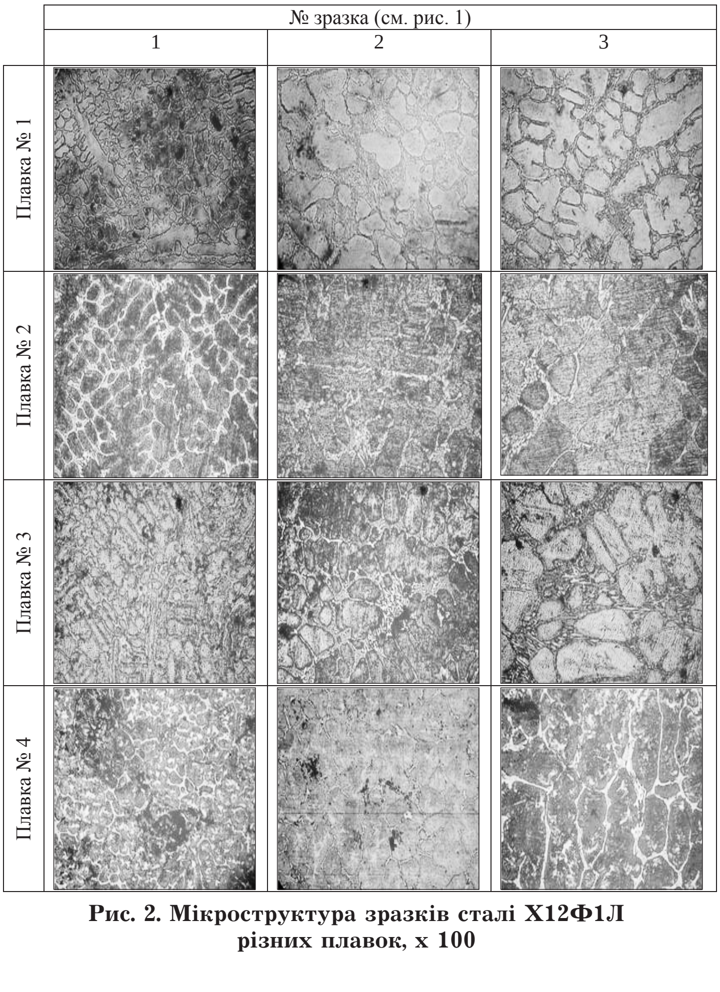

Рис. 2. Мікроструктура зразків сталі Х12Ф1Л різних плавок, х 100

Дослідження литого металу (плавки №№ 2-4) проводили в порівнянні з металом тієї ж марки, отриманим згідно традиційної технології (плавка № 1). Із отриманих циліндричних виливків висотою 370 ± 5 мм на відстані 180 мм від нижнього торця вирізали відповідні темплети [6] (рис. 1).

В табл. 1 представлений хімічний склад сплаву плавок №№ 1-4.

На рисунку 2 представлена мікроструктура зразків сталі Х12Ф1Л

Аналіз рисунку 2 свідчить про те, що основними структурними складовими дослідної сталі Х12Ф1Л у вихідному стані є ферит та карбіди. Причому, враховуючи той факт, що сталь плавки № 1 не піддавалась газодинамічному впливу, розмір дендритних вісей фериту змінюється по перетину виливка у відповідності до кінетики затвердіння, тобто, приграничні частини та серцевина охолоджуються швидше (зразки 1, 3), а проміжна частина (зразок 2) – повільно. Фазовий склад сплаву досліджених зразків сталі Х12Ф1Л (плавки 2, 3, 4), які піддавали газодинамічному впливу з величиною тиску 2-6 МПа, не змінюється. В структурі присутні ферит та карбіди. При порівнянні мікроструктур можна зробити висновок, що після газодинамічного впливу структура сталі стає більш мікрокристалічною: дендрити первинного фериту більш розгалужуються та збільшується диференціювання евтектики Ф + $(Fe,Cr)_7C_3$. Причому, мінімальна величина перетину дендритних вісей фериту спостерігається на зразках, які вирізані як з периферійної частини темплету, так і з середньої частини.

В таблиці 2 представлені результати виміру перетину дендритних вісей фериту досліджених зразків як у вихідному стані, так і після газодинамічного впливу, а також результати кількісної металографії та вимірювання твердості досліджених зразків.

Дані таблиці 2 свідчать про зміну кількісного співвідношення структурних складових (фериту та карбідної евтектики) досліджених зразків, що, у свою чергу, може свідчити про перерозподіл легуючих елементів між фазами та структурними складовими.

Кількість фериту з підвищенням тиску змінюється незначно: від 82,4% до 90%. Мінімальна кількість фериту ≈ 80% спостерігається при тиску 4 МПа. В той же час кількість карбіду також змінюється незначно (від 17,6 до 9,9%). Максимальна кількість карбідної евтектики спостерігається при тиску 4МПа і складає ≈ 20%. Подальше підвищення тиску до 6 МПа призводить до збільшення розбігу значень% фериту та% карбідної евтектики.

З підвищенням тиску до 4 МПа зменшуються середні значення розбігу перетину дендритних вісей фериту, що свідчить про формування більш щільної, мікрокристалічної та однорідної структури. При підвищенні тиску до 6 МПа перетин дендритних осей та розбіг їх значень не змінюється в порівнянні з вихідним станом. Твердість сплаву з підвищенням тиску до 4 МПа змінюється незначно, збільшуючись на 2 HRC. При тиску 6 МПа – твердість повертається до вихідних значень. В той же час щільність з підвищенням тиску зростає.

Мікротвердість фериту сплаву плавки № 1 коливається від 3500 МПа до 5100 МПа, карбідів – від 5600 до 7500 МПа. Після газо-

Таблиця 1

Хімічний склад сталі, %

Вміст елементів, %										
Плавка № 1										
C	Fe	Si	Mn	V	Cr	S	P	Ni	Mo	Ti
1,42	81,16	0,35	0,84	0,90	13,60	0,014	0,015	0,71	0,19	0,06
Плавка № 2										
C	Fe	Si	Mn	V	Cr	S	P	Ni	Mo	Ti
1,51	81,43	0,38	0,75	0,85	12,16	0,014	0,023	0,71	0,15	0,04
Плавка № 3										
C	Fe	Si	Mn	V	Cr	S	P	Ni	Mo	Ti
1,46	81,21	0,38	0,78	0,97	12,25	0,014	0,023	0,72	0,15	0,03
Плавка № 4										
C	Fe	Si	Mn	V	Cr	S	P	Ni	Mo	Ti
1,42	81,60	0,38	0,76	0,98	11,91	0,015	0,020	0,71	0,15	0,04

динамічного впливу за різними режимами спостерігається зміна мікротвердості структурних складових сплаву плавок №№ 2-4:

- плавка № 2 – для фериту – 3500-4500 МПа, для карбідів – 4500-5600 МПа;
- плавка № 3 – для фериту – 2500-4500 МПа, для карбідів – 4800-7800 МПа;
- плавка № 4 – для фериту – 2500-3000 МПа, для карбідів – 3600-4300 МПа.

Таблиця 2

Кількісне співвідношення структурних складових, перетин дендритних вісей фериту, твердість та щільність зразків сталі Х12Ф1 у вихідному стані та після газодинамічного впливу

Зразок	Структурні складові, %		Перетин дендритних вісей фериту (max-min), мкм	HRC	Щільність, кг/м^3
	Ф	К			
Плавка № 1					
1.1	85	15	88-41	40,5	7437,6
1.2	82	18	60-41	43,7	7380,5
1.3	84	16	125-41	31,5	7200,4
Плавка № 2					
2.1	83	17	60-31	45,5	7615,8
2.2	82	18	88-60	37,9	7548,5
2.3	87	13	88-60	43	7545,2
Плавка № 3					
3.1	83	17	41-31	39	7627,6
3.2	84	16	60-41	44,7	7619,3
3.3	70	30	88-60	43	7623,2
Плавка № 4					
4.1	92	8	41-31	43,7	7711,1
4.2	91	9	88-60	35	7702,8
4.3	91	9	88-60	37,3	7698,3

Отже, запровадження газодинамічного впливу призводить до зміни її мікротвердості у порівнянні з вихідним станом у зв'язку з перерозподілом легуючих елементів.

В таблиці 3 приведені дані про зміну вмісту хрому та легуючих елементів в карбідній евтектиці. Наведені дані свідчать про те, що з підвищенням тиску до 4 МПа кількість хрому та легуючих елементів у карбідній евтектиці зростає.

При підвищенні тиску до 6 МПа вміст хрому в фериті та в карбідній евтектиці зменшується, що призводить до формування карбідної евтектики на базі карбідів $Cr_{23}C_6$ та легованого $(Fe, Cr)_7C_3$.

Дані про ступінь ліквації легуючих елементів по перетину дендритних вісей фериту (Δ Сф) наведені в таблиці 4. Підвищення тиску до 4 МПа (плавка 3) зменшує ліквацію хрому, алюмінію, марганцю та міді по перетину дендритних осей фериту, а ліквацію ванадію та кремнію збільшує.

Таблиця 3

Вплив газодинамічної дії на вміст хрому та легуючих елементів в карбідній евтектиці

№ плавки	Cr в карбідній евтектиці, %	∑ л. е. в карбідній евтектиці, %
1	32,64	3,93
2	44,79	4,80
3	69,67	5,25
4	22,82	5,78

Таблиця 4

Ступінь ліквації легуючих елементів (Δ Сф) по перетину дендритних вісей фериту сталі Х12Ф1Л у вихідному стані та після застосування газодинамічного впливу

№ п/п	Легуючий елемент	Δ С фериту			
		Плавка № 1	Плавка № 2	Плавка № 3	Плавка № 4
1	Cr	0,95	1,24	0,89	0,74
2	V	1,12	1,39	2,09	0,65
3	Ti	0	0	0	0,31
4	Al	1,56	1,4	0,29	0,83
5	Si	0,43	0,83	0,74	1,33
6	Mn	0,9	1,34	0,45	0,96
7	Cu	1,24	0	0	0

Результати мікроструктурного та локального рентгеноспектрального аналізів підтверджені рентгеноструктурним аналізом. На рисунку 3 наведені дифрактограми плавки № 1 та плавки № 4 сталі Х12Ф1, які свідчать про формування карбідної евтектики на базі карбіду $Cr_{23}C_6$ та легованого залізом карбіду $(Fe, Cr)_7C_3$ при підвищенні тиску до 6 МПа. На дифрактограмі сталі Х12Ф1 у вихідному стані крім інтерференцій фериту та чистого карбіду Cr_7C_3 присутні максимуми, що відповідають оксидним фазам Fe_2O_3. Після впровадження газодинамічної дії на розплав оксидні фази в структурі відсутні.

Для визначення межі міцності зразків дослідженої сталі в термообробленому стані після гартування в інтервалі 1030°С – 1050°С та відпуску при 180°С – 200°С їх піддавали розтягуванню під впливом плавно зростаючого навантаження до руйнування. Результати проведених механічних випробувань представлені в таблиці 5.

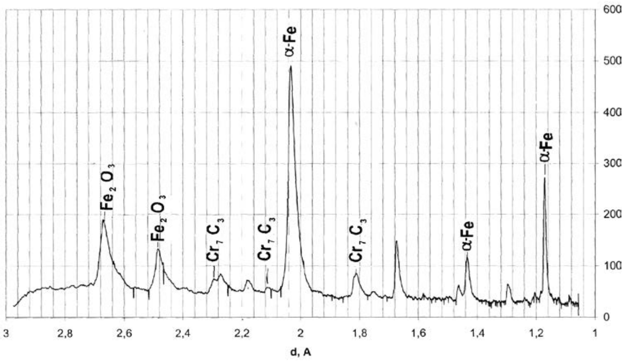

а

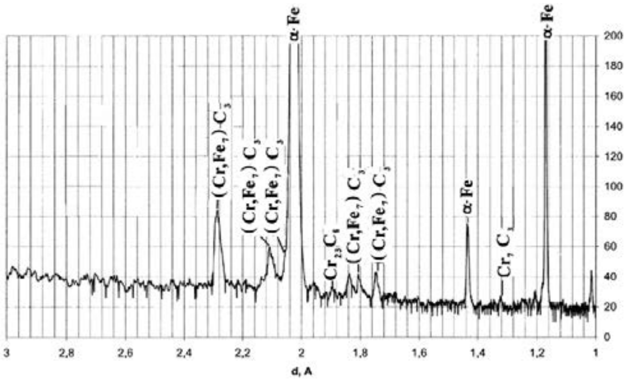

б

Рис. 3. Дифрактограми зразків сталі Х12Ф1Л у вихідному стані (а) та після застосування газодинамічного впливу під тиском 6 МПа (б)

Таблиця 5

Результати механічних випробувань досліджуваних зразків сталі Х12Ф1Л

№ зразка	σВ, МПа	Твердість після гартування та відпуску, HRC	KCU, Дж/см² після гартування в олії та відпуску
Плавка № 1			
1	125	45	22
2	120	40	20
3	127	41	21
Середнє	124	42	21
Плавка № 2			
1	148	43	22
2	143	42	24
3	140	43	20
Середнє	143,7	42,7	22
Плавка № 3			
1	151	51	31
2	155	53	33
3	158	55	35
Середнє	154,7	53	33
Плавка № 4			
1	138	40	21
2	132	41	20
3	133	41	20
Середнє	134,3	40,7	20,3

Висновки.

1. Експериментально досліджено структуру, фазовий склад, щільність та механічні властивості сталі Х12Ф1Л при застосуванні газодинамічного впливу на розплав, що твердне в кокілі. Показаний позитивний вплив застосування газодинамічного впливу на структуру та властивості інструментальної штампової сталі.

2. Встановлено, що мікроструктура металу виливка після газодинамічного впливу стає більш мікрокристалічною. Перетин дендритних вісей фериту з підвищенням тиску зменшується в середньому на 7%: збільшується диференціювання евтектики та зменшується міжпластинчаста відстань.

3. Встановлено, що з підвищенням тиску до 4 МПа кількість хрому та легуючих елементів у карбідній евтектиці зростає, а ступінь ліквації (Δ Сф) легуючих елементів: хрому, алюмінію, марганцю та міді по перетину дендритних вісей фериту зменшується, в той час як ліквація ванадію та кремнію збільшується. При підвищенні тиску до 6 МПа вміст хрому в фериті та в карбідній евтектиці зменшується, а заліза збільшується, що призводить до формування карбідної евтектики на базі карбідів $Cr_{23}C_6$ та легованого $(Cr, Fe)_7C_3$. У вихідному стані в структурі сталі Х12Ф1Л присутні оксидні фази Fe_2O_3. Після застосування газодинамічного впливу на розплав оксидні фази в структурі відсутні.

4. Визначені механічні властивості досліджених зразків сталі Х12Ф1Л, отриманої згідно традиційній технології лиття в кокіль, при застосуванні різних режимів газодинамічного впливу та термічної обробки. Встановлено, що межа міцності зразків сталі Х12Ф1 у вихідному стані після термічної обробки складає 120-125 МПа, у той час, як кристалізація із застосуванням газодинамічного впливу дещо збільшує цей інтервал, а саме, 140-148 МПа для плавки № 2, 151-158 МПа для плавки № 3, 133-138 МПа для плавки № 4 (> на 20%). Ударна в'язкість досліджених сплавів після запровадження газодинамічного впливу та термічної обробки збільшується на 30-36% у порівнянні з вихідним станом ($KCU_{вих}$ = 20–22 Дж/см²; $KCU_{г/д}$ = 31–35 Дж/см²), також при застосуванні газодинамічного впливу спостерігається збільшення щільності сталі.

Список літератури:

1. Деклараційний патент, Україна МПК (2006) B22D 18/00 Спосіб отримання виливків / Селівьорстов В.Ю., Хричиков В.Є., Доценко Ю.В. № 28858 заявл. 03.08.2007, опубл. 25.12.2007, Бюл. № 21.
2. Деклараційний патент, Україна МПК (2006) B22D 18/00 Пристрій для отримання виливків / Селівьорстов В.Ю., Хричиков В.Є., Доценко Ю.В. № 28859 заявл. 03.08.2007, опубл. 25.12.2007, Бюл. № 21.
3. Selivorstov V., Dotsenko Y., Borodianskiy K. Gas-dynamic influence on the structure of cast of A356 alloy // Herald of the Donbass State Engineering Academy. Collection of science papers – 2010. – № 3(20). – P. 234-238.
4. Селівьорстов В.Ю., Кущ П.Д. Використання технології газодинамічного впливу на розплав при литті по витоплюваним моделям // Вісник Національного технічного університету «ХПІ». Збірник наукових праць. Тематичний випуск: Нові рішення в сучасних технологіях. – Харків: НТУ «ХПІ». – 2010. – № 4 – С. 89-94.
5. Селівьорстов В.Ю. Дослідження газодинамічного впливу на властивості литої вуглецевої сталі // Теория и практика металлургии. – 2007. – № 4-5. – С. 22-25.
6. Селівьорстов В.Ю., Хричиков В.Є., Куцова В.З., Носко О.А., Доценко Ю.В., Кущ П.Д. Особливості структуроутворення литої вуглецевої сталі при газодинамічному впливі // Теорія і практика металургії. – 2009. – № 5-6. – С. 80-85.

Селиверстов В.Ю., Доценко Ю.В., Збинец А.В.
Национальная металлургическая академия Украины

ИССЛЕДОВАНИЕ ГАЗОДИНАМИЧЕСКОГО ВОЗДЕЙСТВИЯ НА СВОЙСТВА СТАЛИ С ШИРОКИМ ИНТЕРВАЛОМ ЗАТВЕРДЕВАНИЯ

Аннотация
Представлены результаты исследований структуры металла отливки цилиндрической формы из стали Х12Ф1Л, затвердевающей в кокиле с применением различных режимов газодинамического воздействия. Проведен анализ количественного соотношения структурных составляющих исследованных образцов. Исследованы микротвердость и химический состав составляющих сплава при реализации разных режимов воздействия. Приведены результаты механических испытаний исследуемых образцов стали. Установлено позитивное влияние указанного активного воздействия на качество литого металла.
Ключевые слова: газодинамическое воздействие, отливка, технология, образец, структура, фазовый состав, свойства.

Selivorstov V.Y., Dotsenko Y.V., Zbinets A.V.
National Metallurgical Academy of Ukraine

THE STUDY OF GAS-DYNAMIC INFLUENCE ON PROPERTIES OF STEEL WITH A WIDE INTERVAL OF SOLIDIFICATION

Summary
The article represents the results of researches of structure of metal of cast of cylindrical form from steel Х12Ф1Л solidifying in block mold with the use of the different modes of gas-dynamic influence. The analysis of the quantitative relationships of the structural components of the studied samples is conducted. Microhardness and chemical composition of the alloy components in the implementation of the different modes of influence are investigated. The results of mechanical testing of steel samples are provided. Positive effect of the indicated active influence on quality of the poured metal is proved.
Keywords: gas-dynamic influence, cast, technology, sample, structure, phase composition, properties.

УДК 621.745.002.645:533

УДОСКОНАЛЕННЯ ТЕХНОЛОГІЇ ВИРОБНИЦТВА ЗАГОТОВОК ДЛЯ РІЖУЧОГО ІНСТРУМЕНТУ З ВИКОРИСТАННЯМ ГАЗОДИНАМІЧНОГО ВПЛИВУ НА РОЗПЛАВ В ЛИВАРНІЙ ФОРМІ

Селівьорстов В.Ю., Доценко Ю.В., Любич П.Г.
Національна металургійна академія України

Приведені результати промислових випробувань технології газодинамічного впливу на розплав в ливарній формі при виробництві циліндричних заготовок для ріжучого інструменту із сталі Р18 способом лиття по витоплюваним моделям. Приведена схема пристрою для здійснення газодинамічного впливу на розплав в ливарній формі. Описані основні операції удосконаленого технологічного процесу. Приведені результати випробувань з визначення механічних властивостей литого металу, одержаного із застосуванням газодинамічного впливу в процесі твердіння, а також металу, одержаного за традиційною технологією, після термічної обробки. Отримані результати показали перспективність проведення подальших досліджень та використання зазначеного процесу.
Ключові слова: газодинамічний вплив, лиття по витоплюваним моделям, виливок, технологія, зразок, механічні властивості.

Постановка проблеми. Однією з причин виникнення дефектів в литому металі є порушення нормального процесу живлення, часто пов'язаного з неможливістю підтримки в елементах живлення навіть атмосферного тиску із-за герметизації виливка у формі. При цьому, до найбільш поширених видів дефектів виливків при litті по витоплюваним моделям (ЛВМ) можна віднести саме шпаристість. Аналіз теоретичних, експериментальних робіт, а також досвід впроваджених у виробництво технологій показує, що при використанні активних методів зовнішніх фізичних впливів та управління структуроутворенням вдається не тільки значно понизити брак виливків, у тому числі і по цьому виду дефектів, але й підвищити механічні властивості литого металу. До таких активних методів можна віднести газодинамічний вплив на твердіючий в ливарній формі розплав. Тому однією з актуальних проблем є отримання науково обгрунтованих результатів, що дозволяють здійснити удосконалення існуючих, а також розробку нових ефективних технологічних процесів отримання якісних литих заготовок спеціальними способами лиття.

Аналіз попередніх публікацій. До методів активних фізичних впливів можна віднести вплив тиску на розплав, що кристалізується у ливарній формі: лиття під газовим, механічним або комбінованим тиском. При цьому, про можливості і перспективи застосування низького (до 0,5 МПа), середнього (0,6-20 МПа) і високого (понад 20 МПа) тиску при

© Селівьорстов В.Ю., Доценко Ю.В., Любич П.Г., 2015

кристалізації розплавів для поліпшення якості литих заготовок опубліковано значну кількість даних [1-6]. Наголошується перспективність використання підвищеного тиску під час кристалізації для забезпечення високих і стабільних властивостей металу при виготовленні заготовок, що виготовляються, зокрема, у формах ЛВМ [7-9].

На кафедрі ливарного виробництва Національної металургійної академії України розроблена технологія газодинамічного впливу на розплав, що твердіє в ливарній формі [10, 11]. Відмітною особливістю даної технології є можливість передачі газового тиску безпосередньо рідкій фазі до моменту повного затвердіння виливка після герметизації системи виливок – пристрій для введення газу за рахунок формування шару затверділого металу відповідної товщини на поверхні виливка. Технологія була застосована при литті в металеву форму та показала свою ефективність з точки зору підвищення якості металу [12-15]. Проте, актуальним завданням представляється встановлення можливості та опробування зазначеної технології в інших теплофізичних умовах кристалізації виливка, при інших способах лиття.

Ціль досліджень – визначення механічних властивостей металу заготовок циліндричної форми із сталі Р18, що кристалізується в формі ЛВМ при газодинамічному впливі у порівнянні з аналогічними характеристиками литого металу, отриманого за традиційною технологією.

Основний матеріал. В умовах цеху точного лиття підприємства ТОВ «ИТЛ-Лассо» (м. Дніпропетровськ) була випробувана технологія лиття і установка для здійснення газодинамічного впливу на розплав в керамічній формі ЛВМ при відливанні циліндричних заготовок із сталі Р18Л для виготовлення ріжучого інструменту. Отриманий хімічний склад сталі приведений в табл. 1. Діаметр виливка – 25 мм, висота – 200 мм. В конструкцію експериментального блока виливків (модельного блока) були внесені зміни з метою забезпечення герметизації системи виливок-пристрій для введення газу впродовж мінімального проміжку часу та більш тривалого затвердіння металу в живильнику.

Таблиця 1

Хімічний склад сталі

Марка сталі	Вміст елементів, %						
	C	Cr	W	V	Mo	S	P
Р18Л	0,72	4,1	18,0	1,1	0,1	0,03	0,02

У порядок технологічних операцій виготовлення виливків за технологією ЛВМ були включені наступні: після заливки керамічної форми здійснювали введення пристрою подачі газу в розплав у верхню частину стояка; здійснювали витримку для герметизації системи виливок – пристрій подачі газу і подачу газу (аргону) під наростаючим тиском 0,1-3 МПа з використанням розробленої установки (рис. 1).

Дослідження властивостей литого металу проводили в порівнянні з металом тієї ж марки, який одержаний за традиційною технологією.

Для дослідження механічних властивостей металу із виливків вирізали циліндричні зразки (рис. 2): одержані із застосуванням газодинамічного впливу – № № 1, 2, 3; одержані за традиційною технологією – № № 4, 5, 6. Пропорційно циліндричні зразки для механічних випробувань виготовляли по типу III (ГОСТ 1497-84). Розміри зразка представлені в таблиці 2.

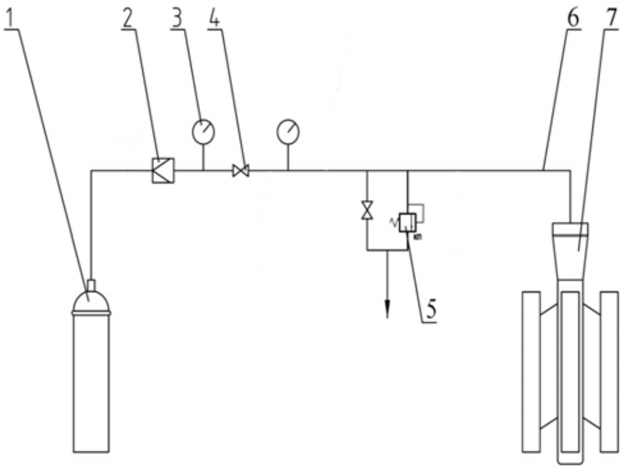

1 – балон з аргоном, 2 – редуктор, 3 – манометр, 4 – вентиль, 5- перепускний клапан, 6 – трубопровід, 7 – ливарна форма.

Рис. 1. Схема пристрою для здійснення газодинамічного впливу на розплав у формі ЛВМ

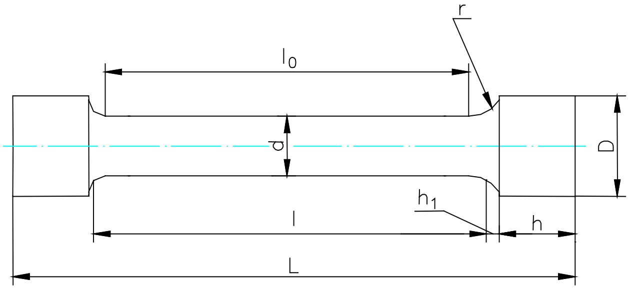

Рис. 2. Пропорційний циліндричний зразок

Таблиця 2

Розміри пропорційно циліндричного зразка, мм

d	l_0=5d	F	L	D	h	h1	R	L
6	30	28,27	l_0=(0,5-2) d	12	10	2,5	1,5	l+2(h1+h)

Твердість після загартування і відпуску визначали по ГОСТ 9013-59 на зразках, відібраних для механічних випробувань. Загартування проводили в соляній високотемпературній ванні при температурі 1260 + 3°С 1,5 хв. з попереднім підігрівом при 850 + 3°С 5-6 хв. в низькотемпературній соляній ванні. Охолодження зразків після загартування проводили в мастилі. Відпуск зразків проводили при температурі 560°С з витримкою впродовж однієї години і охолоджуванням на повітрі.

У таблиці 3 приведені результати випробувань з визначення механічних властивостей литого металу, одержаного із застосуванням газодинамічного впливу в процесі твердіння у формі ЛВМ, а також металу, одержаного за традиційною технологією після термічної обробки.

Структура металу в стояку і виливках експериментальних блоків відрізняється щільною дендритною будовою, практично позбавленою газоусадкових і ліквацийних дефектів на відміну від литого металу, одержаного за традиційною технологією, який мав значну кількість пір. У мікроструктурі литої швидкорізальної сталі, одержаної за традиційною технологією, спостерігається значна структурна неоднорідність і, перш за все, на-

явність грубої скелетоподібної сітки евтектичних і вторинних карбідів по межах зерен металевої основи, що знижує міцнісні характеристики сталі. У мікроструктурі литої швидкорізальної сталі, одержаної за експериментальною технологією, структурна неоднорідність має вид тоншої сітки евтектики по межах зерен, що позитивним чином позначилося на механічних властивостях металу.

Таблиця 3

Механічні властивості сталі

№ зразка	Pmax, кг	F, мм^2	$\sigma_в$, кг/мм^2	HRC	δ, %
1	4868,1	28,27	172,2	62	3,55
2	4856,8		171,8	61	3,75
3	4865,3		172,1	61	3,73
4	3921,1		138,7	53	2,57
5	3887,1		137,5	52	2,59
6	3881,5		137,3	52	2,57

Висновки:

1. В ході проведеної роботи визначена можливість застосування технології газодинамічного впливу на розплав в ливарній формі при литті по витоплюваним моделям, а також перспективність проведення подальших досліджень в цьому напрямку.

2. Дослідження структури металу в стояку і виливках експериментальних блоків виявили відсутність газоусадкових і ліквацiйних дефектів на відміну від литого металу, одержаного за традиційною технологією, який мав значну кількість пір. У мікроструктурі сталі, одержаної за експериментальною технологією, структурна неоднорідність має вид тоншої сітки евтектики по межах зерен, на відміну від наявної грубої скелетоподібної сітки евтектичних і вторинних карбідів по межах зерен металевої основи сталі, одержаної за традиційною технологією.

3. В результаті досліджень властивостей литого металу, що отриманий за експериментальною технологією, в порівнянні з металом, який одержаний за традиційною технологією, встановлений позитивний вплив застосування газодинамічної дії на механічні властивості швидкорізальної сталі Р18: тимчасовий опір збільшується на 14-16%, твердість металу збільшується на 15-16%, а відносне подовження – на 30-45%.

Список літератури:

1. Борисов Г.П. Давление в управлении литейными процессами [Текст] / Г.П. Борисов. – К.: Наукова думка, 1988. – 271 с.
2. Ефимов В.А. Перспективы развития работ по применению внешних воздействий на жидкий и кристаллизующийся расплав / Влияние внешних воздействий на жидкий и кристаллизующийся металл // Под ред. В.А. Ефимова. – Киев: Изд. ИПЛ АН УССР. – 1983. – С. 3-21.
3. Батышев А.И. Кристаллизация металлов и сплавов под давлением / А.И. Батышев. – М: Металлургия, 1990. – 144 с.
4. Скворцов А.А. Влияние внешних воздействий на процесс формирования слитков и заготовок / А.А. Скворцов, А.Д. Акименко, В.А. Ульянов. – М.: Металлургия, 1995. – 272 с.
5. Ефимов В.А. Физические методы воздействия на процессы затвердевания сплавов / В.А. Ефимов, А.С. Эльдарханов. – М.: Металлургия, 1995. – 272 с.
6. Батышев А.И. Штамповка жидкого металла (Литье с кристаллизацией под давлением) / А.И. Батышев, Е.М. Базилевский, В.И. Бобров, Ф.А. Мартынов, Ю.А. Евстратов. – М: Машиностроение, 1979. – 200 с.
7. Чернов Н.М. Формирование стальных отливок по выплавляемым моделям с кристаллизацией под давлением / Н.М. Чернов, М.Д. Пархоменко, В.Н. Гречко, Ю.А. Караник // Литейное производство. – 1993. – № 4. – С. 22-24.
8. Чернов Н.И. Литье алюминиевых заготовок по выплавляемым моделям с кристаллизацией под давлением / Н.И. Чернов, А.И. Игнатов, В.Н. Гречко // Литейное производство. – 1995. – № 2. – С. 12-13.
9. Медведев К.А. Литье по выплавляемым моделям с кристаллизацией под давлением коррозионно-стойких сталей / К.А. Медведев, Н.М. Чернов // Литейное производство. – 2006. – № 1. – С. 20-23.
10. Деклараційний патент, Україна МПК (2006) B22D 18/00 Пристрій для отримання виливків / Селівьорстов В.Ю., Хричиков В.Є., Доценко Ю.В. № 28859 заявл. 03.08.2007, опубл. 25.12.2007, Бюл. № 21.
11. Деклараційний патент, Україна МПК (2006) B22D 18/00 Спосіб отримання виливків / Селівьорстов В.Ю., Хричиков В.Є., Доценко Ю.В. № 28858 заявл. 03.08.2007, опубл. 25.12.2007, Бюл. № 21.
12. Селівьорстов В.Ю. Дослідження газодинамічного впливу на властивості литої вуглецевої сталі / В.Ю. Селівьорстов // Теорія і практика металургії. – 2007. – № 4-5. – С. 22-25.
13. Селиверстов В.Ю. Влияние газодинамического воздействия на распределение сульфидных включений в цилиндрической отливке из углеродистой стали, затвердевающей в кокиле / В.Ю. Селиверстов, Т.В. Михайловская, Ю.В. Доценко, Ю.А. Мушенков // Металлургическая и горнорудная промышленность. – 2009. – № 5. – С. 40-43.
14. Селівьорстов В.Ю. Особливості структуроутворення литої вуглецевої сталі при газодинамічному впливі / В.Ю. Селівьорстов, В.Є. Хричиков, В.З. Куцова, О.А. Носко, Ю.В. Доценко, П.Д. Кущ // Теорія і практика металургії. – 2009. – № 5-6. – С. 80-85.
15. Selivorstov V. Al-Si alloys structure formation using gaso-dynamic modification / Selivorstov V., Dotsenko Y., Borodianskiy K., Kossenko A., Zinigrad M. // Proceedings of the 8th Israel-Russian Bi-National Workshop [The Optimization of the Composition, Structure and Properties of Metals, Oxides, Composites, Nano- and Amorphous Materials] (Jerusalem, Israel, June 28 – July 03, 2009). – The Israeli Academy of Science and Humanities, The Russian Academy of Science. – P. 143-150.

Селиверстов В.Ю., Доценко Ю.В., Любич П.Г.
Национальная металлургическая академия Украины

УСОВЕРШЕНСТВОВАНИЕ ТЕХНОЛОГИИ ПРОИЗВОДСТВА ЗАГОТОВОК ДЛЯ РЕЖУЩЕГО ИНСТРУМЕНТА С ИСПОЛЬЗОВАНИЕМ ГАЗОДИНАМИЧЕСКОГО ВОЗДЕЙСТВИЯ НА РАСПЛАВ В ЛИТЕЙНОЙ ФОРМЕ

Аннотация
Приведены результаты промышленных испытаний технологии газодинамического воздействия на расплав в литейной форме при производстве цилиндрических заготовок для режущего инструмента из стали Р18 способом литья по выплавляемым моделям. Приведена схема устройства для осуществления газодинамического воздействия на расплав в литейной форме. Описаны основные операции усовершенствованного технологического процесса. Приведены результаты испытаний по определению механических свойств литого металла, полученного с применением газодинамического воздействия в процессе твердения, а также металла, полученного по традиционной технологии, после термической обработки. Полученные результаты показали перспективность проведения последующих исследований и использования данного процесса.
Ключевые слова: газодинамическое воздействие, литье по выплавляемым моделям, отливка, технология, образец, механические свойства.

Selivorstov V.Y., Dotsenko Y.V., Liubych P.H.
National Metallurgical Academy of Ukraine

IMPROVEMENT OF TECHNOLOGY OF PRODUCTION OF BLANKS FOR CUTTING TOOLS USING GAS-DYNAMIC INFLUENCES ON THE MELT IN A MOLD

Summary
The results of industrial tests of technology of gas-dynamic influences of the melt in a mold in the course of production of cylindrical blank for a cutting tools from steel P18 using the method of casting on the smelted models are determined. A diagram of the device for the implementation of gas-dynamic influence on the melt in the mold is provided. The authors describe the basic operations for improvement of technological process. The results of tests on the mechanical properties of cast metal obtained by the use of gas-dynamic influences in the hardening process, as well as metal, obtained by the conventional technology, after the heat treatment are determined. The obtained results showed perspective of further researches and practical use of this process.
Keywords: gas-dynamic influences, casting on the smelted models, cast, technology, sample, mechanical properties.

ІСТОРИЧНІ НАУКИ

УДК 94:[061.2:53+51](477-25)"1890-1917"

МАТЕМАТИКИ КИЇВСЬКОГО УНІВЕРСИТЕТУ ТА ЇХ ДІЯЛЬНІСТЬ В ФІЗИКО-МАТЕМАТИЧНОМУ ТОВАРИСТВІ (1890-1917 РОКИ) (НАУКОВА СПАДЩИНА АКАДЕМІКА МИХАЙЛА КРАВЧУКА)

Животівська Д.М.
Переяслав-Хмельницький педагогічний університет імені Григорія Сковороди

В статті висвітлена діяльність математиків Київського університета та фізико-математичного товариства (1890-1917) на основі наукових праць академіка Михайла Кравчука. Його праці становлять фундаментальне надбання різних галузей математичної науки. Заглиблючись в історію математики, Кравчук розвиток цієї науки висвітлює на тлі суспільного життя країни. Він дав глибокий аналіз розвитку математики й механіки. Академік М. Кравчук належав до числа учених, чиї праці відкривають нові шляхи у розвитку науки і багато в чому передбачають напрямки її розвитку в майбутньому.

Ключові слова: математика, Київський університет, фізико-математичне товариство, наукові праці, Михайло Кравчук.

Постановка проблеми. Висвітлення діяльності товариств важливе з огляду на дослідження витоків вітчизняної історичної науки, з'ясування їх внеску в національно-духовний розвиток українського народу та у формування національної свідомості.

Досліджуючи видатних вчених, їхні доробки і прагнення стати корисним для людства, має виховне значення для сучасних вчених.

Багато напрямків, започаткованих вченими ще в XIX столітті знаходять подальший розвиток сьогодні. Багато ідей, закладених ще в XIX столітті працюють і реалізовуються на сучасному етапі та на їх основі здійснюються впровадження.

Видатний український математик Михайло Пилипович Кравчук вніс фундаментальний вклад в різні галузі математики. Велику педагогічну та громадську роботу Кравчук поєднує з широкою та розмаїтою діяльністю науковця. М. Кравчук – автор понад 180 наукових праць, у тому числі більше десяти монографій з різних галузей математики. Його роботи й донині зберегли наукову, методологічну й виховну вартість, а головне – відображає хід, зміст, глибину думок видатного діяча науки.

Наукові праці М.Кравчука з різних галузей математики увійшли до скарбниці світової науки.

Аналіз літератури свідчить, що проблема діяльності фізико-математичного товариства при Київському університеті в кінці XIX – початку XX століття займала помітне місце в працях дослідників. Так, за період існування Товариства (1889-1919 рр.) їй приділяли увагу С. Бернштейн, Ф. Мрочек, В. Філіппович, М. Нечаєв, В. Солертинський, К. Щербина та ін. Їх інтереси спрямовані до аналізу деяких праць учасників Товариства.

У радянський період у працях Б. Білого, Л. Граціанської, П. Данилюка, Н. Дічек, В. Добровольського, І. Зайченка, О. Ланкова, Г. Олійника, К. Рупасова та ін. діяльність Товариства розглядається фрагментарно, у контексті більш широких (розвиток методико-математичної та педагогічної думки) або ж дотичних (дослідження персоналій, висвітлення внеску педагогічних журналів) завдань. Аналізуються праці найбільш відомих учасників Товариства, що мали помітний вплив на розвиток математики.

У пострадянський період ця проблема досліджується Г. Бевзом, Л. Березівською, Л. Вивальнюком, М. Ігнатенком, Л. Кузьмич, А. Риженко, С. Стрілець та ін. Крім традиційних підходів висвітлення, що певною мірою розширюють джерелознавче поле, виділяються й нові – діяльність Товариства розглядається як складова педагогічно-просвітницького руху (Л. Березівська), деякі праці діячів Товариства аналізуються для узагальнення педагогічних поглядів низки природничих товариств (А. Риженко).

Ціль даної статті – на основі науково-популярних праць М. Кравчука проаналізувати науково-педагогічну роботу видатних математиків Київського університету та діяльність фізико-математичного товариства як об'єднуючого математичного осередку науковців.

З 80-х роках XIX-го століття київські математики почали досить широко брати участь у русі міжнародної математичної думки, зросли якісно та кількісно. Прийшов час фізикам та математикам утворити своє наукове об'єднання за прикладом наукових товариств, що вже на той час існували при університеті: Історичного «Нестора-літописця», Природничого та Юридичного. Товариство почало функціонувати на початку 1890 року під назвою: «Физико-математическое общество при императорском университете св. Владимира». Серед його членів-фундаторів фігурують Б. Я. Букреєв, М. Ващенко-Захарченко, В. Єрмаков, І. Рахманінов, П. Ромер, Г. Суслов, М. Хандріков та інші. Товариство також збирає дуже численне і досить активне молоде покоління.

Витяг із статуту Товариства:

§ 1. Физико-математическое общество при императорском университете св. Владимира имеет целью содействовать разработке и распространению физико-математических наук, а также способствовать установлению правильных взглядов их на премирование.

§ 2. Общество состоит из членов почетных и действительных, как городских, так · и иногородних.

§ 3. Почетными членами Общества избираются известные ученые и лица, оказавшие содействие развитию наук и деятельности Общества.

§ 4. Каждый из профессоров и преподавателей физико-математического факультета университета св. Владимира есть действительный член Общества, буде на принятие этого звания изъявит желание.

§ 5. Кандидаты в почетные и действительные члены предлагаются письменно в очередных собраниях Общества двумя или более почетными или действительными членами и избираются в следующем собрании закрытою баллотировкою простым большинством голосов.

© Животівська Д.М., 2015

§6. Делами Общества заведует распорядительный комитет, состоящий из председателя Общества, двух его товарищей, секретаря и казначея.

§ 7. Распорядительный комитет избирается из действительных членов закрытою баллотировкою, большинством голосов, в особом заседании, для этого назначенном.

Председатель Общества избирается на два года; остальные члены распорядительного комитета избираются на один год.

§ 11. Заседания Общества бывают очередные и неочередные. Одни очередные заседания имеют своим предметом обсуждения научных тем общепонятного характера; другие очередные заседания посвящаются темам, более трудным и специальным.

§ 15. Издания Общества, как состоящего при университете, в силу § 138 общего устава императорских российских университетов, выходят в свет без предварительной цензуры.

§ 20. Общество имеет право предлагать и публиковать темы для научных.исследований и задачи на премии, определенные Обществом, а также выдавать пособия для научных работ, им одобренных.

З цього видно, що Товариство мало на меті працювати не тільки над розвитком науки, але й займатися питаннями викладання математики та популяризувати наукові знання. Особливо чітко відбився, крім наукового, методичний напрям у роботі Товариства. Досить назвати серед його активних членів за зазначений час такі імена відомих педагогів методистів: проф. К. Щербина, проф. О. Астряб, З. Архимович, П. Долгушин, К. Лебединцев, М. Оглоблін, Д. Остроменський. Товариство на протязі часу з 1890 до 1917 року видавало свої «Отчеты и протоколы», де містилися також і повні тексти багатьох доповідей. В перші роки революції, під час громадянської війни його діяльність майже припинилася. Уже з років 1905-1910 Товариство в значній мірі втратило свою роль об'єднуючого математичного осередку та терену для виявлення і виховання наукової молоді. Букреєв, Граве почали утворюватися гуртки молоді, ближчих учнів, стипендіатів та студентів; ці дрібні осередки, разом із спеціальними семінарами, досить широко практикованими на факультеті в ті часи, перейняли на себе в значній мірі ту науково-організаційну роль, яку відігравало Товариство [2, с. 46-59].

Період 1890-1905 рр є доба висування на професуру учнів видатних діячів, насамперед, професорів Єрмакова та Букреєва, виняток становить один П. Покровський, вихованець Московського університету, якого на початок цього періоду можна вважати за оформленого вченого.

Із ділянок науки, що займалися математики особливо пощастило дослідам над еліптичними функціями, алгебричними функціями та абелевими інтегралами (Єрмаков) Майже вся наукова продукція П. Покровського належить до цього відділу («Исторический очерк ультраэллинтических функций и абелевых функций» 1886, «Теория эллиптических функций», 1886, «Теорема Абеля и ее значение в теории трансцедентных функций» 1894, «Теорема сложения трансцедентных функций» 1896, «Теорема Абеля в новой форме» 1898, тощо). Крім того, продовжувалася робота в різних ділянках теорії диференціальних рівнянь, варіаційного числення (Єрмаков «Линейные дифференциальные уравнения второго порядка с алгебраическими интегралами» 1893, «Разыскание критических точек в интегралах дифференциальных уравнений» 1901). З'явилося чимало нових ділянок досліду: алгебричне розв'язання рівнянь (Єрмаков, Пфейффер, ін); диференціальна геометрія, особливо теорія поверхонь та просторових кривих у зв'язку з механікою (Букреєв, Суслов, Бєляпкін, Воронець: алгебричні функції двох змінних (Пфейффер); теорія груп (Пфейффер); різні інші питання теорії функцій, алгебри, геометрії, механіки.

Для цієї доби характерним є переважний інтерес до суто мате-матичних, абстрактних питань, у значній мірі відрив від практичних проблем, певний «академізм». Яскравий приклад цього – викладання курсів механіки в той час та досліди з відділу механіки: вся увага скупчується на математичному апараті, викладаються та досліджуються власне задачі з відділу геометрії, теорії диференціальних рівнянь – питання математичні в термінах механіки [2, с. 75-77].

Основні постаті цієї доби – Єрмаков і Букреєв – обидва починають з механіки та фізики, щоб тільки згодом перейти на чисту математику. Але вже їх учні своєю діяльністю дають рішучу перевагу цим новим уподобанням Правда, переважають ще інтереси до класичних відділів алгебри, аналізу, теорії функцій та геометрії [5, с. 69-71].

Мало почувається зв'язок з такими значними центрами математичної думки, як Москва, Харків і особливо Петербург: київські математики в той час підлягають найбільше впливові німецької науки.

За даний період було підготовлено значну кількість наукових математичних кадрів, узятих з лона самого університету. Під час урочистого університетського акту 1884 р., присвяченого 50-річчю університету, наприклад, нагороджено медалями кількох студентів за праці на теми з астрономії (рецензував професор Хандріков, 1894 р. після рецензії проф. Покровського, нагороджено золотою медалью студ. Пшеборського за працю на тему: «Розібрати метод Ваєрштраса в теорії еліптичних функцій та встановити зв'язок поміж зазначеннями Якобі та Ваєрштраса», а саму працю надруковано в «Университетских известиях». Професор Єрмаков не раз висував дослідні теми для молодих математиків, оголошуючи їх в «Университетских известиях», чим теж виявляв талановиту студентську молодь. Почавши з 80-х років, в університетському органі не раз друкуються праці студентів-математиків, що їх потім висувають в аспірантуру.

Підвищення якості викладання та оригінальності наукової роботи з 70-х років XIX-го віку, інститут професорських стипендіатів, приплив на факультет демократичніших верств сприяли якісному та кількісному зростанню математичних наукових кадрів на межі XIX-го та XX-го століть в університеті. Здається, в попередніх десятиліттях у цій справі математика була відстала від інших наук, і в той час, як, наприклад, медицина вже з 50-х та 60-х років XIX-го століття мала в Київському університеті дуже видатних представників і досить добру молоду наукову зміну, – математика змогла дійти такого стану тільки в 80-х-90-х роках XIX ст. [6, с. 35-40].

За цей час, крім уже визначених науковців київського математичного світу, Єрмакова та Букреєва, виходять у перші ряди деякі молоді діячі.

Ю. В. Пфейффер 1903 р. захищає магістерську дисертацію «Группы многогранников», займаючись далі алгебричними функціями двох змінних та диференціальними рівняннями. 1911 року він здобуває

докторат за дисертацію «Представление областей особенных точек алгебраических поверхностей рядами, расположенными по целым положительным степеням двух параметров». Дисертантові довелося перемогти дуже значні труднощі і вивчити критично величезну літературу. Зроблено значний поступ у питаннях актуальних, що не піддавалися зусиллям видатних сучасних математиків.

Підхопивши традицію Єрмакова, С. Лі, Якобі, Пуассона, Ляграньжа, Ю. В. Пфейффер звернувся далі до широкої проблематики дифференціальних рівнянь з частинними похідними, де здобув високоавторитетне ім'я, як один із небагатьох високих фахівців цього відділу математики. Глибоко вивчивши теорію інтеграла одного рівняння і системи рівнянь, він поєднав та узагальнив теорії Ляграньжа та С. Лі. В дальшому ході своїх дослідів з цього обсягу Ю. В. Пфейффер здобув так званий «особливий спосіб» інтегрування лінійних рівнянь з частинними похідними. Ці результати йому вдалося використати для впорядкування теорії Імшенецького розділу змінних, узагальнення на нелінійні рівняння та на системи рівнянь.

Із багатьох результатів Ю. В. Пфейффера в цій широкій ділянці слід відзначити ще його високоцінні результати у так званій задачі Бюля, узагальнення методів Якобі та Якобі-Майера в теорії інтегрування систем рівнянь з частинними похідними, нові результати в теорії інтегральних інваріантів. І у викладанні і в науковій роботі він визначався, як видатний знавець математичної літератури з багатьох відділів математики, як учений з глибоким критичним чуттям та високими вимогами до себе й до інших, щодо строгості обгрунтування, повноти досліду й викладу, істотності результатів [4, с. 63-66].

П. В. Воронець (1871−1922) ще на студентській лаві визначається працею «Геометрическое исследование Ейлерова случая вращения твердого тела около неподвижной точки», пізніше працює над диференціальними рівняннями, векторним аналізом, різними проблемами динаміки; видатний знавець різних інших ділянок математики, зокрема диференціальної геометрії та варіаційного числення з його новішими досягненнями (Ваєрштрас, Гільберт).

Одне з найвизначніших місць серед київських математиків займає професор Д.О. Граве. Із робіт Д.О. Граве 90-х років XIX ст. особливо слід відзначити ті, що стосуються задачі Діріхле. Основна велика праця Д.О. Граве з цього відділу є докторська дисертація «Об основных задачах математической теории построения географических карт» (1896). Нею він робить істотний, великий крок вперед у цьому важкому й практично важливому питанні, додаючи новий розділ до теорії, утвореної працями Ейлера, Ляграньжа, Гаусса, Чебишева, Шварца, Коркіна. Ця праця дала авторові славу першорядного вченого.

Перебувавши професором у Харківському університеті в оточенні теж першорядних математиків, пізніше академіків Ляпунова та Стеклова, Д. О. Граве був запрошений до Київського університету 1902 р. Тут він розвинув велику науково-педагогічну діяльність − спочатку переважно в відділу алгебри та теорії чисел.

З його ініціативи у Києві почато з таким успіхом вивчення і подальшу розробку геніальних праць Вороного, піднесено зацікавлення до питань аналітичної теорії чисел, зокрема до проблематики розподілу простих чисел, до нерозроблеких глибоких питань алгебричного розв'язання рівнянь. Не мало з поставлених проблем розв'язано силами Д. О. Граве та його учнів [7, с. 59-62].

Ця доба визначається великим творчим розмахом та різноманітністю наукових інтересів математиків. Велися семінари як в університеті, так і вдома у професорів, відбувався обмін думками з поза київськими та зокрема закордонними вченими, багато друкувалося. Все це утворювало науково насичену атмосферу, сприяючи залученню молоді до наукової роботи, породжувало дух наукового завзяття та творчого змагання. У багатьох ще на студентській лаві стали з'являтися значні дослідні роботи, цілком самостійного характеру.

За цей час київська школа виховала десятки молодих математиків, що вже після 1917 р. створили собі дуже поважну наукову репутацію. Вони працюють не тільки в Києві, але й у різних математичних центрах країни і за кордоном.

Висновки. Математичні праці М. Кравчука відзначаються оригінальністю ідей, нестандартністю підходів до відомих і нових математичних проблем. Своєрідність та гнучкість мислення, висока продуктивність та працездатність, ерудованість, вимогливість, відданість науці надають цінність його науковим працях, на основі яких здійснено дослідження діяльності київських математиків 1890-1917 рр.

Список літератури:

1. Вірченко Н.О. Корифей української математики / Н.О. Вірченко // Аксіоми для нащадків: Укр. імена у світ. науці. − Львів: Каменяр, 1991. − С. 56-74.
2. Жмудський О.З. Історія Київського університету / О.З. Жмудський. − К.: Вид-во Київ. ун-ту, 1959. − 630 с.
3. Кравчук М.П. Вплив Ейлера на дальший розвиток математики / М.П. Кравчук. − К.: Вид-во ВУАН − 46 с.
4. Кравчук М.П. Академік Ю.В. Пфейффер (з нагоди 35-ліття науково-педагогічної діяльності) / М. Кравчук, Г. Дрінфельд, Є. Ремез // Вісті УАН. − № 5. − С. 63-68.
5. Кравчук М.П., Б.Я. Букреєв (з нагоди 50-ліття науково-педагогічної діяльності) / М. Кравчук, М. Крилов, Ю. Пфейффер, Б. Рибаков // Вісті УАН. − № 5. − С. 68-72.
6. Кравчук М.П. Математика та математики в Київському університеті за сто років / М. Кравчук // Розвиток науки в Київському університеті за сто років. − К.: Вид-во КДУ. − С. 34-69.
7. Кравчук М.П. Півстоліття науково-педагогічної діяльності акад. Д.О. Граве / М. Кравчук, М. Крилов, Ю. Пфейффер, І. Штаєрман // Вісті УАН. − № 5. − С. 59-64.

Животовская Д.Н.
Переяслав-Хмельницкий педагогический университет имени Григория Сковороды

МАТЕМАТИКИ КИЕВСКОГО УНИВЕРСИТЕТА И ИХ ДЕЯТЕЛЬНОСТЬ В ФИЗИКО-МАТЕМАТИЧЕСКОМ ОБЩЕСТВЕ (1890-1917 ГОДА) (НАУЧНОЕ НАСЛЕДИЕ АКАДЕМИКА МИХАИЛА КРАВЧУКА)

Аннотация
В статье освещена деятельность математиков Киевского университета и физико-математического общества (1890-1917) на основе научных трудов академика Михаила Кравчука. Его труды составляют фундаментальное достояние различных отраслей математической науки. Загиблюючись в историю математики, Кравчук развитие этой науки освещает на фоне общественной жизни страны. Он дал глубокий анализ развития математики и механики. Академик М. Кравчук принадлежал к числу ученых, чьи труды открывают новые пути в развитии науки и во многом предвосхищают направления ее развития в будущем.
Ключевые слова: математика, Киевский университет, физико-математическое общество, научные труды, Михаил Кравчук.

Zhyvotivska D.N.
Pereiaslav-Khmelnitskyi State Pedagogical University named after Hryhorii Skovoroda

MATHEMATICS OF KYIV UNIVERSITY AND THEIR ACTIVITIES IN PHYSICAL AND MATHEMATICAL SOCIETY (1890-1917) (SCIENTIFIC HERITAGE OF ACADEMICIAN MYKHAILO KRAVCHUK)

Summary
The paper describes activities of mathematicians of Kyiv University and Physical and Mathematical Society (1890-1917) on the basis of scientific papers of Academician Kravchuk. His works are a fundamental heritage of the various branches of mathematical science. Deepening in the history of mathematics, Kravchuk highlights its development on the background of public life. He made a profound analysis of development of mathematics and mechanics. Academician Kravchuk was one of the scientists whose work opened new prospects in the development of science and largely predetermine areas of future development.
Keywords: mathematics, Kyiv University, Physical and Mathematical Society, scientific works, Mykhailo Kravchuk.

УДК 069:7

КЛІМАТИЧНЕ СЕРЕДОВИЩЕ МУЗЕЙНИХ СПОРУД І ПАМ'ЯТОК АРХІТЕКТУРИ В КОНТЕКСТІ ЗБЕРІГАННЯ ХУДОЖНІХ МУЗЕЙНИХ КОЛЕКЦІЙ У 40-80 РОКИ XX СТОЛІТТЯ

Марченко І.Я.
Центр пам'яткознавства Національної академії наук України
і Українського товариства охорони пам'яток історії та культури

Стаття присвячена історії розвитку методів і засобів забезпечення стабільного мікроклімату при зберіганні колекцій живопису в музеєфікованих пам'яток архітектури. В дослідженні розглянуті основні типи опалення та вентиляції, їх недоліки та переваги, встановлені оптимальні та критичні показники температурно-вологісного середовища для музейних приміщень а також еволюція поглядів та підходів на проблему стабілізації музейного кліматичного середовища.
Ключові слова: температурно-вологісний режим, системи опалення, вентиляція, кліматичне середовище.

Постановка проблеми. Довговічність музейних предметів залежить перш за все від умов навколишнього середовища, які можуть як прискорити процеси розпаду матеріалів експонатів, так і, навпаки, уповільнити їх. Продумане використання технічних засобів для створення та підтримання оптимального режиму здатне забезпечити довговічність художніх творів. Окреслення оптимальних умов зберігання засноване на вивченні матеріалів творів та дії на них оточуючого середовища. У свою чергу середовище – це перш за все повітря, властивості якого залежать від його газового складу, температури, утримання вологи та наявності у його складі аерозолів – забруднювачів. Отже, з точки зору довгострокової консервації пам'яток архітектури та окремих рухомих експонатів, що входять до їх складу, основною проблемою є забезпечення відповідного мікроклімату всередині комплексу, або температурно-вологістного режиму. Останній термін є загальновживаним у вітчизняному музейництві, хоча він не зовсім повно відображає постановку проблеми, оскільки, як було зазначено вище, не лише температура і вологість впливають на стан пам'яток. Такі фактори, як освітлення та наявність атмосферних забруднювачів часто стають причиною значних руйнувань у структурі пам'яток. Отже, термін «кліматичне середовище» більше відображає сутність проблеми.

З усіх перерахованих вище небезпечних факторів, вологість, без сумніву, є основним. Надмірна волога призводить до збільшення у обсязі гігроскопічних матеріалів, до яких належать усі органічні волокнисті матеріали (дерево, папір, тканини та ін.) [1]. Це призводить до розчинення солей, деформацій, розвитку мікроорганізмів. Не слід забувати, що волога розчиняє ангідриди кислот, що присутні в повітрі в газоподібному стані, як наслідок, агресивні кислоти викликають структурні зміни – знижується механічна міцність тканин, змінюються кольори живопису, відбувається корозія металу [2]. Пил та інші дрібні часточки, що перебувають в навколишньому середовищі у аерозольному стані, абсорбують вологу, отже, відбувається седиментація аерозолів, частинки яких, осідаючи на поверхні. здатні мігрувати у внутрішні шари матеріалів внаслідок вмісту вологи [3].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Тема впливу температурно-вологісного режиму на стан станкових художніх експонатів як наукова проблема починає досліджуватись ще у 20-30 рр. XX ст., здебільшого у роботах західних дослідників Г. Томсона, Р. Фелера, Л. Харісона, та ін. Серед вітчизняних спеціалістів довоєнного часу, що займалися цією проблематикою, можна виокремити таких авторів як Є.В. Кудрявцев, А.Н. Лужецька, Ю.А. Алмазов та М.В. Фармаковський. Усі вище зазначені автори були музейчиками практиками (реставраторами, мистецтвознавцями, зберігачами фондів), їхні публікації носили досвідно прикладний характер а ряд тез та загальних висновків їх досліджень в подальшому були переглянуті. Як повністю самостійна музейна дисципліна проблема впливу температури та вологості на матеріали художніх експонатів виокремлюється в середині XX ст., у 50-60-ті роки. Серед окремих авторів цього періоду слід виділити дослідницький доробок Є.К. Кроллау, який у попередній період займався проблемами впливу світла на музейні експонати, однак у 60-ті рр. розширив коло своїх досліджень. 60-ті рр. це новий етап у розвитку досліджень музейного мікроклімату, оскільки в цей час з'являється велика кількість профільних організацій (лабораторій, реставраційних майстерень, відділів при дослідних інститутах), які починають розробляти проблему на якісно новому теоретичному та технічному базисі. Найзначніші дослідження та публікації цього періоду в основному носять колективний характер і є результатом праці цілих лабораторій та відділів. Друкувались вони як окремі публікації та методичні матеріали для музейних співробітників (останні мали значне розповсюдження), авторство більшості з них належало колективами музеїв та реставраційних установ Москви, серед авторів слід виокремити В.А. Бойко, Р.А. Девину, І.В. Илларионову. Щодо методичних рекомендацій по утриманню стабільного мікроклімата в пам'ятках архітектури а не класичного музею, то ця тема довгий час була найменш затребуваною у радянському музейництві, про це побічно свідчить той факт що ґрунтовні дослідження на цю тема друкуються лише у 80-ті рр.

Мета статті. Метою данного дослідження є аналіз підходів та методів встановлення та підтримання оптимальних параметрів відповідного внутрішнього середовища в музейних та музеєфікованих спорудах що виступають як місце зберігання художніх колекцій або художніх комплексів. Хронологічні рамки дослідження 40-80 роки XX ст.

Виклад основного матеріалу. Зазвичай у пам'ятках архітектури, не оснащених системами опалення або кондиціонування, музейники стикаються з проблемою саме надмірної вологи, однак недостатня вологість, хоч і є рідшим явищем, тим не менш також призводить до значних, часто не-

© Марченко І.Я., 2015

зворотних змін. Гігроскопічні матеріали всихаються, деформуються, стають крихкими. Отже, волога у певній кількості забезпечує стабільність матеріалів. Але у якій кількості? На це питання музейна кліматологія відповіла вже у першій половині XX ст. І хоча різні дослідники встановлювали різні межі оптимального вологістного режиму, в загальних рисах рекомендації можна звести до двох тез:

– вологість вище 70% не припустима, особливо за умов температури 20°С і вище, оскільки призводить до розвитку пліснявих грибів;

– вологість нижче 45-50% є недостатньою та призводить до пересушування матеріалів експонатів.

Таким чином, у середині XX століття норми припустимої відносної вологості були встановлені у межах 45-70%. Але більшість дослідників 50-тих років звужувала ці рамки до 50-65% [4, 5, 6].

Інший важливий чинник створення оптимального середовища для зберігання художніх колекцій – це температура. У перших вітчизняних рекомендаціях, що вийшли друком у 1931 році в Ленінграді, оптимальна температура для органічних матеріалів зазначена у межах 16-18°С [7]. Автори 1930-1940 років – визнані спеціалісти у музейному середовищі Ю. А. Алмазов, А. Н. Лужецька, Є. В. Кудрявцев вважали, що музейним потребам відповідає температура 12-18°С [8, 9]. Протягом 1940-1960-тих років температурні рамки за різними джерелами могли бути від 12°С і доходити аж до 25°С, однак вже до кінця 1960-тих років більшість спеціалістів переконалася в тому, що для гігроскопічних матеріалів, з яких складаються станкові художні пам'ятки, оптимальною можна вважати температуру 18±1°С.

Забезпечення стабільності вищенаведених показників вологості та температури, по суті, є найскладнішим завданням в музейній практиці, оскільки їх дотримання вимагає технічного забезпечення та відповідної кваліфікації від обслуговуючого персоналу. За досвідом більшості архітектурних заповідників та окремих споруд-музеїв у радянський період, можна констатувати, що комплексно вирішити ці проблеми вдавалося одиницям, навіть за часів значного підйому вітчизняної музейної кліматології, що припали на 1970-ті роки. Саме наприкінці 1960-тих – на початку 1970-тих років досить активно розроблялися теоретичні засади кліматологічної справи, почалася реалізація довготривалих проектів з розробки спеціального кліматологічного обладнання для потреб музейних організацій. Однак до середини 1980-тих років цей процес майже зійшов нанівець, і архітектурні об'єкти культурної спадщини, оснащені сучасними системами кондиціонування, були радше винятками, аніж правилом. Не знайшли вирішення і проблеми забезпечення музейних установ необхідними спеціалістами – техніками, кліматологами, біологами, хоча ці питання постійно підіймалися на конференціях другої половини 1960-1970-тих років.

Окреслюючи загалом ситуацію із забезпеченням відповідного внутрішнього середовища в музейних та музеєфікованих спорудах у другій половині XX ст., зазначимо, що вітчизняна практика, вирішуючи цю проблему, йшла кількома шляхами. Перший, найдорожчий варіант, – це встановлення систем кондиціонування, які на сьогодні вважаються найкращими системами, оскільки забезпечують найвищій рівень стабільності мікроклімату. Вперше системи кондиціонування з'являються в Англії: ще у 1930-ті роки така система була апробована у Національній Галереї. На кінець 1940-вих років найбільші художні музеї Лондона були оснащені системами кондиціонування, і результати збереженості експонатів вражали тогочасних лондонських музейників [10]. Більшість теоретичних розробок з питань кондиціонування повітря також належала англійцям. У 1930-ті роки радянські спеціалісти Фармаковський В. М., Мансуров С.С. та Драгоєв А. К. активно його пропагували [11, 12]. Однак ґрунтовні вітчизняні публікації з даної тематики з'являються досить пізно, у 1970-ті роки, коли на Заході ця проблема була вже істотно розроблена та структурована.

В соціалістичній Європі вперше подібними системами за західними зразками були оснащені ряд пам'яток у Прибалтиці. На території СССР протягом 70-тих років з'являється ряд музеїв з кондиціонуванням повітря; в більшості випадків це були нові споруди, збудовані під потреби музеїв, у проектах яких були закладені системи кондиціонування. Щодо пам'яток архітектури, оснащених в цей період такими системами, то їх було небагато, здебільшого це були культові пам'ятки руського кам'яного зодчества – Софіївські собори Новгорода та Києва, Собори Московського Кремля – Архангельський, Благовіщенський та Успенський [13].

Більшість пам'яток архітектури, якщо і були технічно оснащені, то лише системами опалення – повітряного або водного. Перший тип оснащення музеїв взагалі є найстаршим за віком, такими системами оснащували пам'ятки ще в імператорській Росії, і також за досвідом західних країн. Скоріше за все прикладами для вітчизняних розробників були німецькі зразки; так, в останні 25 років XIX ст. у Німеччині системами повітряного опалення були оснащені ряд споруд, зокрема замок Нойшванштайн. Серед усіх типів опалення (водного, електричного та комбінованого) цей вважається найкращим. Він являє собою систему, яка складається з центральної камери та внутрішніх каналів, по яких повітря потрібної температури подається до приміщення. Зазвичай камера та прилади нагрівання повітря розташовувалися у підвальних приміщеннях споруд. Прикладом може слугувати опалювальна система Трапезної Церкви Києво-Печерської Лаври, де у 1894-1896 рр. було встановлено систему з паровим котлом у підвальному приміщенні з мережею вентиляційних каналів у підлозі (остання мала керамічне покриття, що під впливом теплого повітря також нагрівалося та акумулювало тепло) [14]. Більшість приміщень, що були побудовані для музейних потреб на межі XIX-XX ст., також були оснащені такими системами, однак вже до середини минулого століття більшість з них були вже не придатні до використання. Відомо, що на кінець 1970-тих рр. вони продовжували функціонувати лише в кількох великих музеях – Третьяковській галереї, Музеї образотворчого мистецтва ім. А. С. Пушкіна та лише частково в Ермітажі. У згаданій вище Трапезній Церкві система вийшла з ладу, скоріше за все, у 1930-ті рр. і до сьогодні вона не відновлена [15].

Другий тип опалення – водний, став найпоширенішим у вітчизняних пам'ятках архітектури, хоча він не був найкращим, про його недоліки завжди говорили музейні спеціалісти. Він був відносно дешевим і принаймні півроку міг забезпечувати належну для зберігання колекцій температуру, що було особливо важливо у культових пам'ятках; однак з вологістю тим не менш проблеми лишалися протягом року. Для пам'яток, оснащених системами опалення від центральної мережі, і сьогодні актуальною

залишається проблема правильного ввімкнення та вимкнення опалення, оскільки центральні мережі починають та завершують опалювальний сезон в строки, небажані з точки зору збереження експонатів, вмикають та вимикають опалювальну мережу швидко, тоді як для пам'яток необхідна поступова зміна мікроклімату.

Експлуатуючи системи водного опалення, вітчизняні спеціалісти прийшли до ряду висновків. По-перше, система опалення повинна функціонувати безперебійно увесь опалюваний сезон, причому необхідно мати можливість регулювати інтенсивність подачі тепла (в радянські часи ця проблема вирішувалася за рахунок власних котелень або використання екранів, що віддзеркалюють тепло, та решіток на радіатори). Також необхідно забезпечувати додаткове зволоження повітря та контроль рівня відносної вологості за допомогою вимірювальних приладів [16].

Однак найбільшою групою пам'яток були споруди, що взагалі не були оснащені жодними системами регулювання внутрішнього середовища. З цією групою пам'яток музейникам доводилося найважче, оскільки їх мікроклімат повністю залежав від зовнішніх температурно-вологостних факторів, а зберігання та експонування у них станкових художніх пам'яток перетворювалось на проблему, яку неможливо розв'язати. У ряді випадків її частково вирішували за рахунок встановлення у спорудах систем примусової вентиляції. У такий спосіб вдавалося очищати повітря від надлишку водяної пари та вуглекислого газу, що видихається людьми, а також пилових забруднювачів. Крім того, вентиляційні системи могли забезпечити нагрівання до 18° повітря у холодний період року (для цього використовувалися калорифери, наприклад, у Тульському художньому музеї) та його незначне охолодження влітку [17]. Якісно спроектувати вентиляційну систему зазвичай можна при зведенні нової споруди для музейних потреб, однак у випадку з монументальними пам'ятками історії та культури, що пристосовані для експонування колекцій, це зробити неможливо без порушення цілісності архітектурної пам'ятки. Тому для такого типу музеєфікованих неопалюваних споруд єдиним шляхом підтримання внутрішнього клімату може бути лише звичайне додаткове зволоження повітря та використання природньої вентиляції. У 1960-1970-тих рр., коли дослідження впливу та нормалізації вологості досягли найбільшого розмаху, фахівці чітко зрозуміли, що зволоження припустиме лише парове, наявність крапельної вологи у більшості випадків призводить до утворення конденсату і як наслідок – розвитку плісняви.

Щодо природньої вентиляції – провітрювання, ще у 70-ті роки були розроблені загальні рекомендації з цієї проблеми. За досвідом усієї накопиченої музейної практики радянських часів з цього питання, у 1987 році вишли друком методичні рекомендації «Средства создания оптимального микроклимата в музейных зданиях и зданиях-памятниках архитектуры». Ця праця стала результатом співробітництва сектора температурно-вологістного режиму ВНДІР (рос. ВНИИР), Національного інституту пам'яток культури Народної республіки Болгарія та Київського інженерно-будівельного інституту й акумулювала в собі увесь вітчизняний доробок. Ці рекомендації і до сьогодні є найкращим методичним виданням з питань нормалізації мікроклімату в пам'ятках архітектури. Загалом, за цим виданням провітрювання рекомендується проводити за кількома схемами, що були розроблені з урахуванням конструктивних особливостей приміщень, їх розташування та пори року, що дозволяє за умови використання вимірювальних приладів досягати бажаного результату [18].

Ще один важливий аспект при забезпеченні середовища зберігання експонатів у архітектурних пам'ятках та музеях – це фактор впливу відвідувачів. Зазначимо що до початку 1970-тих рр. цій проблемі приділяли мало уваги, однак «музейний бум», що відбувся в Радянському Союзі у 1970-ті рр., поставив перед музейниками ряд питань. Висока відвідуваність та її негативний вплив на стан збереженості музейних предметів у експозиційних залах є одним з них. Протягом цього десятиліття ряд музеїв та заповідників були змушені дозувати відвідуваність, оскільки приміщення просто не вміщували усіх бажаючих. Прикладом можуть слугувати галерея І. К. Айвазовського та музей А. С. Гріна у Феодосії у курортний період. Але не лише питання браку місця для відвідувачів стало турбувати музеї. Внаслідок різких перепадів температури, вологості та зростання вмісту вуглецю в повітрі експонати починали швидко псуватися. Така ж проблема чекала на культові музеєфіковані пам'ятки, що час від часу на великі релігійні свята використовувалися за первинним призначенням (хоча остання проблема в радянський період не була так сильно виражена як сьогодні, оскільки Церква не мала такого становища, як сучасному суспільстві). Отже, стало очевидним, що заради збереження колекцій в ряді випадків доведеться поступитися показниками відвідуваності. І хоча сьогодні нам видається очевидною правильність такого вибору, у 1970-ті рр. адміністраціям музеїв, перед якими було поставлене чітке завдання постійно підвищувати кількість експозицій та відвідувачів в умовах, коли преміальне заохочування колективу залежало саме від вищезгаданих факторів, зробити це часто бувало складно.

Серед загальних рекомендацій щодо регулювання відвідуваності, вироблених за досвідом того часу, можна назвати наступні:

1. Пам'ятки, що не мають системи опалення, повинні бути відкритими лише з травня по вересень включно, в травні повинна утримуватись невисока відвідуваність [19].

2. За несприятливих умов у весняно-літній та осінній періоди пам'ятки, що не оснащені системами кондиціонування, відвідуваність повинна скорочуватись, а ряді випадків припинятися взагалі.

3. В приміщеннях з дуже високим коефіцієнтом відвідуваності необхідно встановлювати сеанси з перервами.

Висновки. Отже, говорячи про шляхи забезпечення належного зберігання станкових художніх колекцій, за досвідом др. пол. ХХ ст. можна констатувати, що ці проблеми вирішувались у кількох площинах. Досвід радянської музейної практики другої половини ХХ ст. підтвердив, що, по-перше, основним напрямком роботи повинен бути постійний моніторинг температури та вологості у приміщеннях, де зберігаються художні експонати, оскільки саме ці два фактори є основними чинниками псування матеріалів пам'яток.

Оптимальними показниками температурно-вологістного режиму були встановлені наступні рамки – 18°С та 50-65% вологості, задля ефективного забезпечення цих нормативів рекомендувалося враховувати специфіку будівель, де зберігаються колекції. Найкращою системою забезпечення вну-

трішнього середовища вважали системи кондиціонування, оскільки контролювати внутрішній клімат за їх допомогою можна легко та безперервно. Якщо ж в приміщенні має місце система опалення, особливо у пам'ятках храмової архітектури з водним опаленням, забезпечення належного середовища досягалося шляхом ряду додаткових заходів, таких як додаткове зволоження в опалювальний період, зважене провітрювання у весняно-літній та осінній періоди. У музеєфікованих культових спорудах та класичних художніх музеях при великій відвідуваності рекомендувався особливий контроль за параметрами середовища та додаткові заході його нормалізації.

Список літератури:

1. Технология, исследование и хранение призведений станковой и настенной живописи. Под ред. Ю. И. Гренберга. – М. 1978. – С. 325.
2. Гариддо Кабрера. Химическое воздействие водорастворимых солей на пористые материалы сооружений // Реставрация и хранение музейных художественных ценностей. – М.1973. – С. 13.
3. Обзорная информация. Серия: реставрация, исследование и хранение музейных художественных ценностей. Температурно-влажностный режим музейных зданий. – 1977. – С. 4.
4. Томсон Г. Музейный климат. – «Скифия» 2005. – С. 104.
5. Plenderleith H. J., Werner A. E. Technische Bemerkungen Schriftgutkonservierung. – «Der Archivar», 1959, № 2. – P. 174-176.
6. «Lux», 1971, № 61. – P. 27-31.
7. Арнольд-Алябьев В. И. Краткое руководство по наблюдению за физическим состоянием воздуха в музеях и библиотеках. – «Материалы по археологической технологии. М., 1931. – Вып. 13. – С. 13.
8. Алмазов Ю. А. Учет и хранение музейных экспонатов.– «Советский музей», 1935, № 4. – С. 18.
9. Кудрявцев Є. В, Лужецкая А. Н. Основы техники консервации картин. – М.-Л., «Искусство», 1937. – Р. 46.
10. Kerley T. R., Rawlins F. I. G. La climatisation a la National Gallery de Londres. Son influence sur la conservation et la presentation des tableaux // «Museum», 1951, Vol. IV, № 3. – P. 194-200.
11. Драгоев А. К. К вопросу о стабилизации температуры и влажности в музейных зданиях // «Вестник Одесской комиссии краеведения при Украинской Академии Наук. – Ч. 2-3. – 1925. – С. 12-17.
12. Мансуров С. С. Вопросы вентиляции и отопления музейних зданий // «Советский музей», 1935, № 5. – С. 84-85.
13. Бойко В. А., Кащеев В. А., Опенько Е. Г. Результаты обследования и анализ работы существующих отопительно-вентиляционных устройств в памятниках архитектуры. / Проблемы хранения художественных ценностей в музеях. Материалы всесоюзной научной конференции (11-14 ноября 1970 года). – М., 1971. – С. 179.
14. Лук'яненко В., Ткаченко Т. Дослідження системи опалення та конструкції підлоги у трапезній палаті Києво-Печерської Лаври // Вісник Інституту «УкрНДІпроектреставрація». – Київ: «Софія», 2013. – С. 37-42.
15. Температурно-влажностный режим музейных зданий. Обзорная информация // Серия: Реставрация, исследование и хранение музейных художественных ценностей. – 1977. – С. 15.
16. Температурно-влажностный режим музейных зданий. Обзорная информация / Серия: Реставрация, исследование и хранение музейных художественных ценностей. – 1977. – С. 16.
17. Нечаева С. Ф. Новое здание Тульского художественного музея. / Музейная эстетика и архитектура музеев. – М., 1972. – С. 228-231.
18. Бойко В. А., Девина Р. А., Илларионова И. В. Методика проветривания зданий-памятников культовой архитектуры / Средства создания оптимального микроклимата в музейных зданиях и зданиях-памятниках культовой архитектуры. – М., 1987. – С. 80-83.
19. Зворыкин Н. П. Нормализация режимов температуры и влажности в памятниках с живописцю / Реставрация и хранение музейных художественных ценностей. – М., 1972. – Вып 2. – С. 19-23.

Марченко И.Я.
Центр памятниковедения
Национальной академии наук Украины
и Украинского общества охраны памятников истории и культури

КЛИМАТИЧЕСКАЯ СРЕДА МУЗЕЙНЫХ СООРУЖЕНИЙ И ПАМЯТНИКОВ АРХИТЕКТУРЫ В КОНТЕКСТЕ ХРАНЕНИЯ ХУДОЖЕСТВЕННЫХ МУЗЕЙНЫХ КОЛЛЕКЦИЙ В 40-80-ТЫЕ ГОДЫ ХХ СТОЛЕТИЯ

Аннотация
Статья посвящена истории развития методов и средств обеспечения стабильного микроклимата при хранении коллекций живописи в музеефицированных памятников архитектуры. В исследовании рассмотрены основные типы отопления и вентиляции, их недостатки и преймущества, установлены оптимальные и критические показатели температурно-влажностной среды для музейных помещений а также эволюция взглядов и подходов на проблему стабилизации музейного климатического окружения.
Ключевые слова: температурно-влажностный режим, системы отопления, вентиляция, климатическая среда.

Marchenko I.Y.
National Center for Monument Studies under NAS of Ukraine and Ukrainian Association
for Protection of Historical and Cultural Monuments, Kyiv City

CLIMATIC ENVIRONMENT OF THE MUSEUM BUILDINGS AND MONUMENTS OF ARCHITECTURE IN THE CONTEXT OF THE MUSEUM COLLECTIONS STORAGE IN 1940S-1980S

Summary
The article deals with the historical development of methods and means ensuring a stable climate necessary for painting collections storage in museums-architectural monuments. Main types of heating and ventilation systems, as well as their shortcomings and advantages are described. Optimal and critical temperature and humidity indicators for the museum space are established. The evolution of attitudes and approaches to the problem of stabilizing the climate of the museum environment are analyzed.
Keywords: temperature and humidity conditions, heating systems, ventilation, climate environment.

ЕКОНОМІЧНІ НАУКИ

УДК 002.2.65

УДОСКОНАЛЕННЯ ПРОЦЕСУ УПРАВЛІННЯ РИЗИКАМИ У ХОДІ ВПРОВАДЖЕННЯ НОВІТНІХ ІНФОРМАЦІЙНИХ ТЕХНОЛОГІЙ

Артеменко Л.П., Ситник Т.В.
Національній технічний університет України «Київський політехнічний інститут»

Дослідження у статті присвячені на визначення загальних теоретичних особливостей аспектів управління ризиками при впровадженні новітніх інформаційних технологій та особлива увага приділена формуванню шляхів удосконалення цього процесу, з огляду на його специфіку. Визначені ключові особливості ризиків, що виникають при впровадженні новітніх інформаційних технологій Запропонований варіант схеми підвищення ефективності досліджуваного процесу. Запропоновані методи виявлення ризиків, що доцільно використовувати при впровадженні новітніх інформаційних технологій. Також у статті сформована загальна модель поєднання механізмів аналізу ризику при впровадженні новітніх інформаційних технологій.

Ключові слова:ризики, інформаційні технології (ІТ), інформація, управління, дослідження, оптимізація, удосконалення, інновації, підприємство.

Постановка проблеми. Сучасним засобом забезпечення ефективності є автоматизація процесу виробництва та управління. З цього і випливає об'єктивна необхідність впровадження новітніх інформаційних технологій, як засобу підвищення ефективності діяльності підприємства. Цей процес супроводжується широким переліком ризиків, які мають бути враховані для забезпечення ефективності реалізації даного процесу. Саме з цього випливає об'єктивна необхідність у визначенні методології врахування ризиків при впровадженні новітніх інформаційних технологій, з огляду на те, що це є інноваційний проект.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Теорія та практика впровадження інформаційних технологій та особливості управління ризиками у ході цього процесу висвітлена у працях багатьох вітчизняних та закордонних вчених. Дослідженням цієї тематики займались Литюга Ю.В. [4], що визначила теоретичні основи впливу ризиків на проект, опираючись на процес їх ідентифікації, також визначила методи їх оцінки. У розрізі поточної тематики провели вчені Національного інституту стандартизації технологій США, а саме Стонбурнер Г., Гогуен А. та Ферінга А. [3], що дослідили ризики та їх вплив на економіку країни, окремих підприємств та розробили методику управління ризиками, яку доцільно використовувати у ході реалізації інноваційних проектів..

Слід зазначити, що важливий внесок у дослідження ризиків при впровадженні інформаційних технологій у розрізі використання їх закордонними та вітчизняними підприємствами зробили: Мостенська Т.Л., Скопенко Н. С. [1]

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Використання інформаційних технологій та процес їх запровадження в діяльність сучасного підприємства є актуальним питанням і потребує поглибленого методологічного вивчення, що допоможе управлінцям якісно використовувати інновації та покращувати ефективність ведення діяльності підприємства. Саме тому доцільно виявити шляхи удосконалення процесу управління ризиками при впровадженні новітніх інформаційних технологій.

Мета статті полягає у розкритті ефективних інструментів та удосконаленні методологічних рекомендацій щодо формування та реалізації ефективного процесу управляння ризиками. при впровадженні новітніх інформаційних технологій.

Виклад основного матеріалу. Будь-яка організація, незалежно від того, яку продукцію вона виробляє і які послуги надає, наражається на ризики у ході впровадження новітніх ІТ. Причиною цього є те, що сучасні технології вимагають специфічних умов від підприємства, що її використовує. Саме тому необхідно чітко та ефективно проводити аналіз можливих ризиків від їх впровадження, щоб уникнути того, що система роботи організації несумісна з впровадженої інформаційною технологією.

Ризики, що виникають у ході реалізації проекту з впровадження інформаційних технологій відрізняються специфікацією та вузько направленістю від ризиків, що виникають при реалізації інших видів проектів.

Особливості ризиків, що виникають при впровадженні новітніх ІТ:

- невизначеність;
- швидкий темп зростання ймовірності виникнення та приведення до збитків;
- складність обрахунку, через вузьку специфікацію окремих ризиків;

При впровадження новітніх ІТ ключовим аспектом можна назвати представлення новітнього програмного забезпечення у вигляді інвестиційного проекту, тобто з врахуванням ключових аспектів, а саме:

- системності проекту, наявності взаємозалежних заходів;
- деталізація життєвого циклу проекту;
- врахування бюджетних обмежень;
- формування мети проекту, та дотримання її на всіх етапах його життєвого циклу [1, с. 128].

Не менш важливу роль у системі управління ризиком відіграє правильний вибір заходів виявлення, попередження і мінімізації ризику, які загалом визначають її ефективність [2, с. 77].

До методів виявлення ризиків, що доцільно використовувати при реалізації проектів з впровадження ІТ можна віднести наступні (табл. 1).

Важливу роль при розв'язанні проблем управління ризиком відіграє керівництво підприємства, оскільки воно затверджує програму заходів, спрямованих на зниження рівня ризику, а також приймає рішення відносно їх застосування у критичних ситуаціях.

З огляду на специфіку управління ризиками при впровадження новітніх ІТ, виділимо наступні шляхи удосконалення цього процесу:

1) Створення покрокових моделей управління ризиками, з деталізацію та графічним підкріпленням кожного з етапів. Для реалізації даної пропозиції щодо покращення системи ризик-менеджменту на підприємстві можна запропонувати методику оцінки інформаційних ризиків, що була створена на базі Національного Інституту Стандартів та

© Артеменко Л.П., Ситник Т.В., 2015

Технологій США (National Institute of Standards and Technology – NIST) [3]. Дана методика включає 9 основних етапів з дослідження ризиків, що пов'язані з потоками інформації на підприємстві. Дана методика має певні особливості, їх доцільно розглянути у табличного вигляді (див. рис. 1).

Таблиця 1

Методи виявлення ризиків, що доцільно використовувати при впровадженні новітніх ІТ

Метод	Особливості
Структурні діаграми.	Даним метод дозволяє візуалізувати можливі ризики, з огляду на сферу їх виникнення та впливу. Також дозволяє побачити взаємозв'язок між результатом впровадження ІТ та операційною діяльністю підприємства.
Карти потоків	Зображені графічно окремі процеси в структурі ІТ та їх взаємозв'язок. Ці карти корисні для виявлення основних елементів робочого процесу, від яких залежить його надійність і стійкість роботи підприємства, чи відділу. Такі елементи називають вузловими, оскільки порушення їх режиму і вихід з ладу переривають весь виробничий процес чи призводять до виникнення критичних з погляду аварійності ситуацій.
Метод «події-наслідки»	Критичний аналіз працездатності підприємства з погляду можливих несправностей чи виходу з ладу устаткування чи програмного забезпечення. Основна ідея – розчленування складних виробничих систем на окремі простіші і легше аналізовані частини.

Складено на основі: [1]

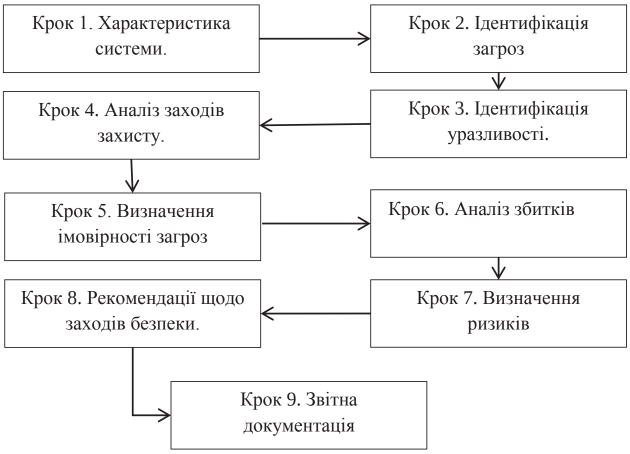

Рис. 1. Кроки реалізації методики управління ризиками NIST

Джерело: [3]

З рисунку видно, що дана модель передбачає спільну роботу всіх відділів підприємства та створення внутрішнього звіту їх співпраці.

Для отримання результатів теоретичного аналізу недотики, яку доцільно використовувати для підвищення ефективності управління ризиками при впровадженні новітніх ІТ, розглянемо переваги та недоліки даної методики у табличному вигляді (див. табл. 2).

2) Використання методів, що ґрунтуються на математичних моделях, теорії ймовірності та статистичних методах.

Більшість вітчизняних підприємств не використовує математичні методи обчислення ймовірності ризиків при впровадженні ІТ, обираючи методи експертних оцінок, методи, що ґрунтуються на дослідженні базових характеристик та функцій програм. Хоча дати найточнішу кількісну оцінку невизначених величин можна, лише математично обчисливши ймовірність їх появи.

Таблиця 2

Переваги та недоліки методики NIST

Переваги	Недоліки
Деталізація всіх ризиків та особлива увага приділяється саме активам на реалізацію проекту	Процес аналізу потребує значних часових затрат, через деталізацію кожного з етапу.
Відносна простота у використанні менеджерами, які не були знайомі з даною методикою.	Певні етапи не можливо автоматизувати, що ускладнює певні моменти реалізації методики.
Зручна методика для використанні середніми за розміром підприємствами.	Потребує значної кількості вихідної інформації

Джерело: Запропоновано авторами

Отже, показник ризику за своїм змістом – це не лише ймовірність появи випадкової події, а й імовірність настання негативного результату [1]. З цього і випливають об'єктивні переваги використання максимально точних математичних та статистичних методів при управління ризиками, що мають місце при впровадженні новітніх ІТ.

3) Розробка вузькоспеціалізованих процесних моделей порівняння та аналізу результатів оцінки ризику.

Даний метод удосконалення системи управління ризиками при впровадженні новітніх інформаційних технологій передбачає низку методів, що доцільно проводити паралельно та порівняти їх результати. Загалом цей процес можна представити у графічному вигляді (рис. 2).

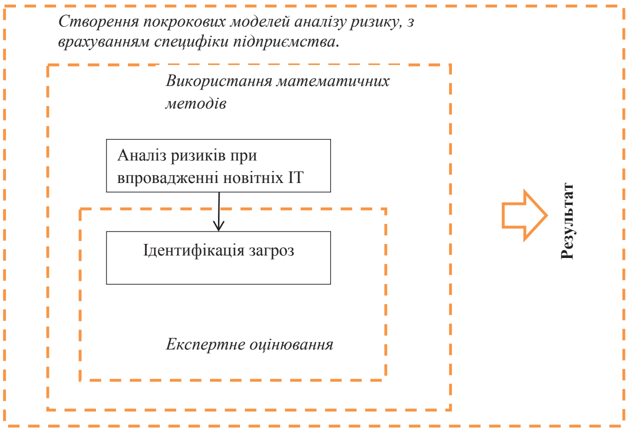

Рис. 2. Метод поєднання механізмів аналізу ризику при впровадженні новітніх ІТ

Джерело: Запропоновано авторами

З рисунку видно, що найбільш точні та ефективні результати можна отримати саме при поєднанні окремих методів аналізу ризику, але слід зауважити, що необхідно врахувати особливості підприємства.

Отже вітчизняним підприємствам необхідно звернути увагу на організаційну складову управління ризиками при впровадженні новітніх інформаційних технологій у більшій мірі, оскільки вона є основою виконання всіх інших запропонованих шляхів покращення роботи системи управління ризиками.

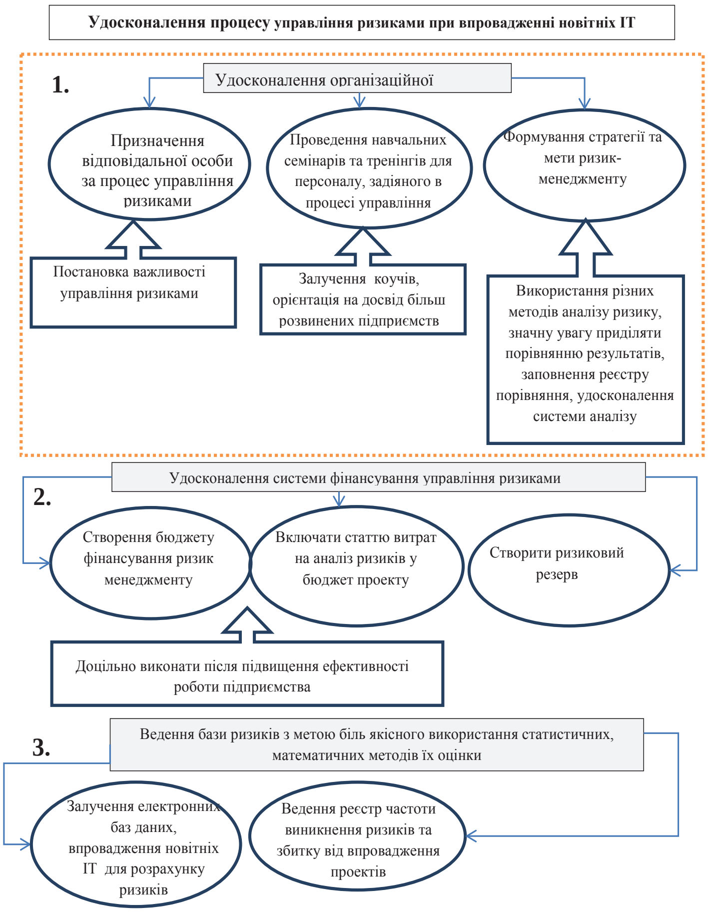

Рис. 3. Схема удосконалення процесу управління ризиками

Джерело: Запропоновано авторами

Переваги запропонованої моделі:

- стратегічна направленість;
- деталізація етапів оптимізації системи управління ризиками;
- відносна простота у реалізації;
- потребує виходу підприємства на новий рівень виробництва та ведення підприємницької діяльності, в цілому;

Недоліки запропонованої моделі:

- передбачає попередньо обізнаність керівника у ризик-менеджменті;
- потребує певних затрат на реалізацію, як часових, так і фінансових;
- потребує значної уваги з боку ТОП-менеджменту.

Висновки і пропозиції. В управлінні проектами з упровадження новітніх ІТ важливо вчасно звернути увагу на визначення ризику, зокрема, під час оцінки доцільності впровадження певної інновації. Це дасть змогу попередити подальші ризики та незаплановані фінансові збитки. Окрім розробки теоретико-методичних положень слід провести математичку оцінку після ідентифікації можливих ризиків, з метою визначення ступеня їх впливу на певний проект. Зважаючи на особливості такого роду проектів, для розрахунків необхідно використовувати комплекс методів.

Важливим аспектом у процесі управління ризиками при впровадження новітніх інформаційних технологій є розроблення системи, тобто створення базової моделі дії, що може забезпечити потрібною інформацією виконавців проекту та менеджерів, які реалізують заходи з управління ризиками.

Ризики, що виникають у ході реалізації проекту з упровадження ІТ, є досить специфічними і через це унікальними. Саме тому вітчизняним підприємствам слід працювати над оптимізацією процесу управління ризиками, який би відповідав потребам кожного окремого підприємства. Це дасть змогу врахувати всі особливості його роботи під час вибору доцільної для впровадження інформаційної технології та, як наслідок, мінімізувати збитки або забезпечити їх повне уникнення.

Список літератури:

1. Ризик-менеджмент: теорія та практика: Навч. посіб. – К.: ІВЦ «Видавницт-во «Політехніка», 2004. – 200 с.
2. Мостенська Т.Л. Ризик-менеджмент як інструмент управління господарським ризиком підприємства / Т.Л. Мостенська., Н.С Скопенко // Вісник Запорізького національного університету: Збірник наукових праць. Економічні науки. – Запоріжжя: Запорізький національний університет, 2010. – № 3(7) – С. 72-78.
3. Risk Management Guide for Information Technology Systems Recommendations of the National Instituteof Standards and Technology / Gary Stoneburner, Alice Goguen, Alexis Feringa // NIST Special Publication 800-30, July 2002.
4. Литюга Ю.В. Організація ризик-менеджменту на підприємстві / Ю.В. Литюга // IV Міжнародна науково-практична конференція «Економіка підприємства: теорія і практика», 5-та секція. КНЕУ ім. В. Гетьмана, 2012, [Електронний ресурс]: – Режим доступу: http://kneu.edu.ua/ua/departments/Faculty_of_Economics_and_Administration/confere_nce/ec_pidpr_th_pr_4/sect5/

Артеменко Л.П., Сытник Т.В.
Национальный технический университет Украины «Киевский политехнический институт»

УСОВЕРШЕНСТВОВАНИЕ ПРОЦЕССА УПРАВЛЕНИЯ РИСКАМИ ПРИ ВНЕДРЕНИИ НОВЕЙШИХ ИНФОРМАЦИОННЫХ ТЕХНОЛОГИЙ

Аннотация
Исследование в статье посвященные на определение общих теоретических особенностей аспектов управления рисками при внедрении новейших информационных технологий и особое внимание уделено формированию путей совершенствования этого процесса, учитывая его специфику. Определены ключевые особенности рисков, возникающих при внедрении новейших информационных технологий Предложенный вариант схемы повышения эффективности исследуемого процесса. Предложенные методы выявления рисков, целесообразно использовать при внедрении новейших информационных технологий. Также в статье сформирована общая модель сочетания механизмов анализа риска при внедрении новейших информационных технологий.
Ключевые слова: риски, информационные технологии (IT), информация, управление, исследования, оптимизация, совершенствование, инновации, предприятие.

Artemenko L.P., Sytnyk T.V.
National Technical University of Ukraine «Kyiv Polytechnic Institute»

IMPROVEMENT OF THE RISK MANAGEMENT DURING THE INTRODUCTION OF THE LATEST INFORMATION TECHNOLOGIES

Summary
Research in the article is devoted to the determination of the general characteristics and theoretical aspects of risk management in case of introduction of the latest information technologies. Special attention is paid to formatting the ways of improving this process. The article researches the key features of the risks that take please in case of introduction of the new information technologies. The scheme of improving the efficiency of this process is suggested. It is expedient to use the proposed methods of risks management in case of introducing the latest information technologies. The research represented the general model of combination of the mechanisms of risk analysis in the implementation of new information technologies.
Keywords: risks, information technology (IT), information management, research, optimization, improvement, innovation, enterprise.

УДК 349.42:061.1ЄС

НОРМАТИВНО-ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ ПРОДОВОЛЬЧОЇ БЕЗПЕКИ В КРАЇНАХ ЄВРОПЕЙСЬКОГО СОЮЗУ

Бабич М.М.
Миколаївський міжрегіональний інститут розвитку людини ВНЗ «Університет «Україна»

Розглянуто нормативно-правове поле регулювання продовольчої безпеки в країнах Європейського Союзу. Визначено три основні взаємодоповнюючих рівні законодавчої діяльності з реалізації право на харчування на національному рівні. Проведено порівняльний аналіз законодавчих ініціатив країн-членів ЄС. Узагальнено Законодавчі ініціативи країн-членів ЄС відносно права на харчування. Систематизовано Законодавчі ініціативи країн-членів ЄС відносно права на харчування за чотирма рівнями: загальні закони про продовольчу безпеку, законодавство з питань безпеки харчових продуктів і харчування, закони федерального значення і галузеві закони.
Ключові слова: право на харчування, Європейський Союз, продовольча безпека, законодавство, міжнародне право.

ЕКОНОМІЧНІ НАУКИ

Постановка проблеми. Заява про те, що продовження глобального голоду є неприйнятним і що люди мають право не страждати від голоду і недоїдання була прийнята і проголошена у багатьох міжнародних документах і прийнята до впровадження більшістю міжурядовими установами, серед них Продовольча і сільськогосподарська організація Організації об'єднаних націй (ФАО), Міжнародного фонду сільськогосподарського розвитку (МФСР) і Всесвітньої продовольчої програми (ВПП). У той час як глобальні зусилля з часів Другої світової війни були спрямовані на викорінення голоду та забезпечення продовольчої безпеки у світі, вони не були прийняті в рамках принципів прав людини.

Всесвітній продовольчий саміт 1996 року суттєво змінив це положення. Зміст права на харчування було роз'яснено завдяки роботі Управління Верховного комісара з прав людини (УВКПЛ), Комітету з економічних, Соціальних та культурних прав (КЕСКП) і ФАО. Удосконалені способи впровадження Права були розроблені, зокрема шляхом добровільних керівних принципів на підтримку прогресивної реалізації права на достатнє харчування в контексті національної Продовольчої безпеки. Сьогодні, право кожної особи мати

© Бабич М.М., 2015

достатнє харчування розглядається не тільки як моральний імператив з величезними можливостями економічної віддачі, а й як реалізація основної людської потреби.

Право на харчування є юридично обов'язковим для 160 держав-учасників Міжнародного пакту про економічні, соціальні і культурні права (МПЕСКП), який був прийнятий Генеральною асамблеєю Організації об'єднаних націй (ООН) в 1966 і вступив в силу в 1976 році.

Як і всі права людини, найбільшою проблемою щодо права на харчування є пошук найбільш ефективних шляхів його реалізації – тобто, як це право може бути реалізоване з найвищим ефектом на національному рівні і як державні органи мають нести відповідальність за їх дії чи бездіяльність.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Слід зазначити, що взаємовідносини України, світового та Європейського співтовариства у сфері охорони навколишнього середовища та забезпечення екологічної безпеки в цілому, є предметом розгляду багатьох науковців, зокрема: Ю.С. Шемшученка [1, с. 750-816], М.М. Микієвича, Н.І. Андрусевич, Т.О. Будякової [2], В. Бакуленка, Д. Безносенка, С. Криворучко та О. Шевченко [3, с. 132-135], О.В. Горської [4, с. 132-135] та інших науковців. Особливу увагу гармонізації екологічного законодавства в Європі приділяє Н.Р. Малишева [5, с. 55, 57, 12-107, 172-178]. Крім того, важливі аспекти забезпечення якості та безпеки продукції сільського господарства розглянуто у працях А.М. Статівки [6], Г. Ляшенко [7], М.О. Медведєвої [8], М. Олексієнка [9].

Проблеми адаптації українського законодавства до законодавства ЄС розглядає в своїх працях як Н.Р. Малишева, так і І.А. Куровська [10, с. 11] та деякі інші вчені. Питанням контролю якості і безпеки продуктів харчування в ЄС, міжнародного законодавства в галузі харчового ланцюжка і потенціалу України відповідності даним стандартам присвячено працю М.М. Маренича, С.В. Аранчія та Н.С. Марюхи [11].

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Однак, не зважаючи на наявність достатньої наукових праць та чисельних економічних досліджень в сфері безпеки харчування, сьогодні спостерігається невідповідність багатьох положень національних правових актів вимогам європейського законодавства, що спричиняє труднощі під час експорту продукції української харчової продукції та гальмує інтеграційні процеси, пов'язані з європейським вибором України. Отже, однією з першочергових вимог при вирішенні питання про можливість входження нових членів до ЄС є наближення національного законодавства до норм європейської спільноти. Для визначення цих можливостей необхідним є глибокий аналіз європейського законодавства з реалізації права на харчування з точки зору можливості запозичення найбільш ефективних його моделей для України.

Мета статті. Головною метою роботи є дослідження, узагальнення та систематизація Законодавчих ініціатив країн-членів ЄС відносно права на харчування.

Виклад основного матеріалу. Відповідно до статті 2.1 МПЕСКП, кожна держава-учасниця зобов'язана «вжити заходів, індивідуально і в порядку міжнародної допомоги та співробітництва, зокрема в економічній і технічній галузях, в максимальних межах наявних ресурсів, з метою поступового досягнення повного здійснення прав, визнаних у цьому пакті усіма належними способами, включаючи, зокрема, вжиття законодавчих заходів». Міжнародне право прав людини формально не зобов'язує держав-учасниць буквально включати положення пакту у національне законодавство.

Залежно від правової та конституційної системи країни, міжнародне положення договору може бути введеним до національного законодавства або шляхом «автоматичного включення», в результаті чого вони мають силу закону, або шляхом «законодавчого включення», в результаті чого умови договору повинні бути реалізовані у національному законодавстві і матимуть обов'язкову дію. В окремих державах ратифікація міжнародних договорів відбувається за допомогою методу трансформації – тобто, шляхом внесення змін до відповідних національних законів, щоб привести їх у відповідність з договором. Деякі країни у даному питанні застосовують змішаний підхід – дуалістично-моністичний (наприклад, Німеччина).

На національному рівні, вибір адекватної правової стратегії для здійснення права на харчування буде залежати від поєднання політики, наявності відповідних установ і правового поля кожної конкретної країни. У деяких країнах, в даний час конституційні положення в поєднанні з існуючим галузевим законодавством, що стосується різних аспектів права на харчування достатньо, щоб забезпечити ефективне здійснення цього права людини для всіх осіб, що зна-

Рис. 1. Система Законодавчих ініціатив країн-членів ЄС відносно права на харчування

Джерело: авторська розробка

ходяться під їх юрисдикцією. В окремих країнах, необхідним є розроблення спеціальну рамкового закону на право на харчування для включення його у відповідні закони, що дозволить підвищити ефективність реалізації даного права. В інших країнах – де завдяки ратифікації прав людини договори автоматично мають силу закону – право на харчування буде застосовуватися безпосередньо на національному рівні і є обов'язковим для органів державної влади та національних судів.

Отже, вибір адекватної правової стратегії є основною задачею правового поля стосовно реалізації права людини на харчування.

Існують три основні взаємодоповнюючих рівні законодавчої діяльності з реалізації право на харчування на національному рівні:

1. Включення права в національну Конституцію. У будь-якій країні, здійснення основних прав і свобод регулюється, насамперед, національною конституцією. Захист прав людини через конститу-

Таблиця 1

Нормативно-правова база регулювання продовольчої безпеки в країнах-членах ЄС, які застосовують загальні Закони про продовольчу безпеку (фрагмент)

Країна-член ЄС	Назва акту, дата прийняття, он-лайн ресурс тексту	**Анотація** (основні положення)
Естонія	Закон «Про національні запаси» 30.12.1994 р. http://www.legaltext.EE	Закон про національні запаси визначає класи національних запасів та порядок їх адміністрування, регулює відносини, які виникають під час створення, зберігання, поповнення та використання національних запасів і передбачає відповідальність у разі порушення цього Закону. Національні запаси включають продукти харчування. Національними запасами визначається сукупність матеріальних ресурсів і технічних засобів, що забезпечують безпеку і незалежність Естонської Республіки та які використовуються в надзвичайних ситуаціях або під час воєнного стану. Міністерство сільського господарства організовує створення, зберігання, поповнення і управління продуктами харчування, що входять до складу національних запасів.
Нідерланди	Закон «Про накопичення» 29.11.1962 р. ww.overheid.nl net98176.doc	Цей закон передбачає заходи щодо запобігання накопичення товарів, включаючи продукти харчування під час війни, повстання, стихійного лиха і т. д. Закон визначає повноваження Міністра сільського господарства, щоб запобігти надмірному придбанню і зберіганню продукції, згаданої у першій статті Закону. По суті – закон про антимонопольне регулювання у сфері виробництва та розподілу продуктів харчування.
Бельгія	Закон «Про створення бельгійського фонду продовольчої безпеки» 01.01.2010 р. www.just.fgov.bebel97346.doc	Цей закон скасовує закон від 19 лютого 1999 «Про створення бельгійського фонду виживання». Стаття 2 говорить про створення фонду під назвою «Бельгійський фонд для забезпечення продовольчої безпеки – BFFS» для поліпшення продовольчої безпеки країн, в першу чергу партнерів Бельгії, з високим ризиком продовольчої безпеки, в тому числі найбільш уразливих груп населення. Текст складається з 14 статей, розділених на три секції таким чином: Загальне положення (1); Створення і склад BFFS (2); Цілі BFFS (3).
	Закон «Про міжнародне співробітництво» www.just.fgov.bebel17541.doc	Стаття 3 говорить, що бельгійським міжнародним пріоритетом є співпраця з метою сталого людського розвитку, боротьби з бідністю, на основі концепції партнерства і поваги критеріїв значимості сталого розвитку. Основний принцип полягає в повазі до захисту або охорони навколишнього середовища. Бельгійський міжнародне співробітництво фокусується на прямому двосторонньому співробітництві в галузі сільського господарства і продовольчої безпеки. Текст формується 11 пунктів.

Джерело: узагальнено автором

Таблиця 2

Нормативно-правова база регулювання продовольчої безпеки в країнах-членах ЄС, які застосовують Закони федерального значення

Країна-член ЄС	Назва акту, дата прийняття, он-лайн ресурс тексту	**Анотація** (основні положення)
Австрія	Закон «Федеральний конституційний закон стійкості, благополуччя тварин, комплексної охорони навколишнього середовища, забезпечення водою та продовольчого постачання і наукових досліджень» 11.07.2013 р. www.ris.bka.gv.ataut125712.pdf	Шматок базового законодавства, що встановлює положення, що стосуються принципу стійкості. Зокрема, Закон встановлює, що Австрійська Республіка (Федерація, землі і муніципалітети) прагне до принципу стійкості в цілях захисту тварин, комплексного захисту навколишнього середовища, надання води і продуктів харчування та наукових досліджень. Текст складається з 8 статей.
	Федеральний закон «Про заходи контролю для забезпечення виробництва і постачання їжі» 30.01.1996 р. aut89385.pdf	Закон регулює виробництво продовольства у разі виникнення надзвичайної ситуації. Можна приймати надзвичайні заходи щодо харчових продуктів, питної води, добрив, пестицидів, кормів для тварин, насіння та рослинного матеріалу, забороняється використовувати пшеницю як корм. Закон трактує питання компетенції відповідних органів у разі виникнення надзвичайної ситуації, відповідних комісій та їх членів. Текст складається з 25 статей, розділених на 5 частин.

Джерело: узагальнено автором

Таблиця 3

Нормативно-правова база регулювання продовольчої безпеки в країнах-членах ЄС та Україні, які застосовують галузеві Закони

Країна-член ЄС	Назва акту, дата прийняття, он-лайн ресурс тексту	Анотація (основні положення)
Литва (країна-член ЄС)	Закон «Про державне регулювання економічних відносин у сільському господарстві» 31.03.1995 р. lit41618.doc	Метою цього закону є регулювання економічних відносин між сільськогосподарськими господарюючими суб'єктами і державними установами, визначення основних державних заходів регулювання цих відносин, щоб сприяти здійсненню аграрної політики та для підтримки балансу сільськогосподарського ринку. Сільськогосподарськими підприємствами вважати фермерів, сільськогосподарські компанії та інші підприємства, річний дохід яких від продажу сільськогосподарської продукції та виробничих послуг для сільського господарства складає більше 50% загального доходу. Економічні відносини між сільськогосподарськими підприємствами і державними установами регулюються відповідно до порядку, встановленого Урядом Литовської Республіки через: 1) забезпечення скупки сільськогосподарської продукції відповідно до квот; 2) доповнення або продаж частини запасів продовольчих продуктів держави; 3) підтримка інвестицій в сільське господарство; 4) регулювання імпорту та експорту сільськогосподарської продукції та продуктів харчування; 5) контролю якості продукції; 6) обмеження діяльності сільськогосподарських підприємств, які домінують на ринку; 7) сприяння або обмеження виробництва певного виду сільськогосподарської продукції; 8) захист інтересів сільського господарства в рамках дії міжнародних угод.
Словенія (країна-член ЄС)	Закон «Про сільське господарство» 24.05.2008 р. www.pisrs.sislv101914.htm	Цей закон встановлює цілі аграрної політики і регулює положення, щодо планування сільськогосподарського і сільського розвитку, заходів безпеки харчових продуктів рослинного походження та первинної продукції, якості харчових продуктів на всіх етапах виробництва, переробки і транспортування, захисту прав споживачів. Цей закон передбачає також деталі про маркування сільськогосподарської продукції і продовольства, маркетинг сільськогосподарської продукції та продовольства, збереження біорізноманіття та сільського господарства на фермах. Цілями аграрної політики в Словенії є: стабільне виробництво безпечної продукції, висока якість і більш дешева їжа, а також забезпечення продовольчої безпеки; збереження врегулювання і культивування сільській місцевості і ландшафту; довгострокове збереження родючості земель сільськогосподарського призначення; захист сільськогосподарських земель від забруднення та нераціонального використання і вдосконалення ресурсів для сталого виробництва продовольства та ін.

Джерело: узагальнено автором

цію є самою надійною формою правового захисту, оскільки конституція є вищим законом;

2. Прийняття рамкового закону, що стосується права на харчування. У той час як конституційні положення дають пояснення права у широкому розумінні, рамковий закон про право на харчування дає точне визначення обсягу і змісту цього права людини, зобов'язань державної влади та приватних суб'єктів, встановити необхідні інституційні механізми та дати правову основу для підзаконних актів, які необхідно прийняти;

3. Всеосяжний огляд всіх або найбільш відповідних галузевих законів, які впливають на здійснення права на харчування для їх сумісності з цього права.

Порівняльний аналіз законодавчих ініціатив країн-членів ЄС показує, що положення відносно права на харчування включають в:

– загальні закони про продовольчу безпеку (табл. 1). Такими країнами серед країн-членів ЄС є Німеччина, Бельгія, Нідерланди, Естонія;

– законодавство з питань безпеки харчових продуктів і харчування. До таких країн серед членів ЄС відносяться Франція, Італія, Люксембург, Данія, Ірландія, Велика Британія, Греція, Іспанія, Португалія, Фінляндія, Швеція, Кіпр, Чехія, Угорщина, Латвія, Мальта, Польща, Словаччина, Болгарія, Румунія, Хорватія;

– закони федерального значення (табл. 2). Прикладом таких країн серед членів ЄС є Австрія;

– галузеві закони (табл. 3). Такими країнами серед країн-членів ЄС є Литва та Словенія (рис. 1).

Правові рамки, що створюються, представляють перші кроки на шляху до правозахисного підходу реалізації права відносно продовольчої безпеки, яка повторюється в GC 128 і права на харчування.

Все більше число країн також беруть участь у процесах консультацій відносно прийняття спеціального законодавства з питання про право на харчування. Однак, слід розуміти, що єдиної системи чи підходу відносно правового регулювання забезпечення права на харчування не існує і не має сенсу намагатися його створити штучно, адже кожан країна має свої специфічні історичні, економічні, соціальні, політичні та геополітичні, ментальні та інші особливості, врахування яких дозволить найкращим чином реалізувати право на харчування в межах свого національного правового поля.

Усі нормативно-правові документи країн-членів ЄС відносно реалізації права на харчування враховують основні положення міжнародних документів, які визначають дане питання: Загальна декларація прав людини, Міжнародний пакт про економічні, соціальні і культурні права та Статут ООН (табл. 4).

Висновки і пропозиції. Ієрархічне перенесення законодавства ЄС в систему вітчизняного неможливе з ряду причин: по-перше, серед актів законодавства ЄС право на харчування не виділяється як окрема галузь, тому навіть просте порівняння за цією складовою неможливе; по-друге, регулювання відносин в ЄС, в основному, здійснюється актами господарського, аграрного, екологічного та ін. прав, що зумовлює необхідність проведення порівняльної оцінки за всіма вказаними видами; по-третє, низький технологічний рівень виробництва та відсутність необхідних інститутів не дозволяють в по-

Таблиця 4

Міжнародні документи,
в яких закріплено поступове здійснення права кожного на достатнє харчування

Стаття та назва документу	Основні положення
Стаття 25 Загальної декларації прав людини	1. Кожна людина має право на такий рівень життя, що включає їжу, одяг, житло, медичний догляд та необхідне соціальне обслуговування, який необхідний для підтримки здоров'я і добробуту її самої та її сім'ї, а також право на забезпечення на випадок безробіття, хвороби, інвалідності, вдівства, старості чи іншого випадку втрати засобів до існування через незалежні від неї обставини.
Стаття 11 Міжнародного пакту про економічні, соціальні і культурні права	1. Країни, які беруть участь у цьому Пакті, визнають право кожного на достатній рівень життя для нього і його сім'ї. Держави-учасниці вживають належних заходів для забезпечення здійснення цього права. 2. Країни, які беруть участь у цьому Пакті, визнаючи основне право кожної людини на свободу від голоду, вживають необхідних заходів індивідуально і в порядку міжнародного співробітництва, що включають здійснення конкретних програм.
Стаття 2 Міжнародного пакту про економічні, соціальні і культурні права	1. Країни, які беруть участь у цьому Пакті, зобов'язуються в індивідуальному порядку і в порядку міжнародної допомоги та співробітництва приймати в максимальних межах наявних ресурсів заходів для того, щоб забезпечити поступове повне здійснення визнаних у цьому Пакті прав усіма належними способами, включаючи, зокрема, вжиття законодавчих заходів. 2. Країни, які беруть участь у цьому Пакті, зобов'язуються гарантувати, що права, проголошені в цьому Пакті, здійснюватимуться без якої б то не було дискримінації.
Стаття 55 Статуту ООН	З метою створення умов стабільності і благополуччя, необхідних для мирних і дружніх відносин між націями, заснованих на повазі, принципу рівноправності і самовизначення народів, ООН сприяє: а) підвищенню рівня життя, повної зайнятості населення і умовам економічного і соціального прогресу та розвитку; б) вирішенню міжнародних проблем в економічній та соціальній областях, у сфері охорони здоров'я та подібних проблем; міжнародному співробітництву в галузі культури та освіти; с) загальній повазі і дотриманню прав людини та основних свобод для всіх, незалежно від раси, статі, мови чи релігії.
Стаття 56 Статуту ООН	Всі члени Організації зобов'язуються вживати спільні і самостійні дії у співробітництві з Організацією для досягнення цілей, зазначених у статті 55.

вному обсязі застосувати європейські стандарти та норми у вітчизняній практиці.

Зважаючи на те, що процес адаптації законодавства України до права ЄС є справою витратною, вважаємо за необхідне: по-перше, застосувати селективний підхід до узгодження відповідного законодавства, враховуючи сучасні національні інтереси України, її умови та можливості; по-друге, «рухатись на випередження», тобто орієнтуватися на нові, перспективні правові механізми, що нині формуються в країнах ЄС, а не на ті, що є традиційними і піддаються сумніву чи замінюються новими підходами.

Список літератури:

1. Шемшученко Ю. С. Міжнародне право навколишнього середовища. Розділ XXII. Екологічне право України. Академічний курс // Під заг. ред. Ю. С. Шемшученка. – К.: Юридична думка, 2005. – 848 с.
2. Європейське право навколишнього середовища: навч. посіб. / Микієвич М. М., Андрусевич Н. І., Будякова Т. О. – Львів: БФ «Екоправо-Львів», 2004. – 256 с.
3. Бакуленко В. Виявлення комплексу проблем державного управління процесами європейської і євроатлантичної інтеграції України / Бакуленко В., Безносенко Д., Криворучко С., Шевченко О. // Вісник Національної академії державного управління. – 2006. – № 1.
4. Горська О. В. Проблеми АПК України в контексті європейської інтеграції України / О. В. Горська // Економіка АПК. – 2003. – № 1.
5. Малишева Н. Р. Гармонізація екологічного законодавства в Європі: дис. у формі наук. доповіді на здобуття наук. ступеня д-ра юрид.наук: спец. 12.00.06 «Земельне право; аграрне право; екологічне право; природоресурсне право». – К., 1996. – 54 с.
6. Статівка А. Сільське господарство України та його інтеграція в міжнародні сільськогосподарські й торгівельні організації: проблемні питання. – Право України. – 2003. – № 4.
7. Ляшенко Г. Тасіс. Європейський Союз і Республіка Молдова. Реалізація Угоди про партнерство і співробітництво. Порівняльний аналіз. Ветеринарія і охорона здоров'я споживачів / Г. Ляшенко. – Кишинів, 2002. – 60 с.
8. Медвєдєва М. О. Міжнародні правові стандарти співробітництва держав у галузі біотехнологій: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук: спец. 12.00.11 «Міжнародне право» / М. О. Медведева. – К., 2005. – 17 с.
9. Олексієнко М. Створення механізму сертифікації та контролю стандартів сільськогосподарської продукції відповідно до вимог СОТ-СФС. Аналіз проекту Закону України «Про внесення змін до Закону України «Про карантин рослин» на предмет його відповідності нормам міжнародного права та права ЄС / М. Олексієнко, Юридичний радник. – К., 2005. – 15 с.
10. Куровська І. А. Розвязання проблем гармонізації законодавства України із законодавством Європейського Союзу як передумова інтеграції України до європейських співтовариств: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук: спец. 12.00.11 «Міжнародне право» / І. А. Куровська. – К., 2007. – 18 с.
11. Маренич М. М. Контроль якості і безпеки продуктів харчування в ЄС. Міжнародне законодавство в галузі харчового ланцюжка і потенціал України відповідності даним стандартам // М. М. Маренич, С. В. Аранчій, Н. С. Марюха [Електронний ресурс] – Режим доступу: https://www.google.com.ua/search?q

Бабич Н.Н.
Николаевский межрегиональный институт развития человека ВУЗ «Университет «Украина»

НОРМАТИВНО-ПРАВОВОЕ РЕГУЛИРОВАНИЕ ПРОДОВОЛЬСТВЕННОЙ БЕЗОПАСНОСТИ В СТРАНАХ ЕВРОПЕЙСКОГО СОЮЗА

Аннотация
Рассмотрены нормативно-правовое поле регулирования продовольственной безопасности в странах Европейского Союза и систематизированы Законодательные инициативы стран-членов ЕС в отношении права на питание по четырем уровням: общие законы о продовольственной безопасности, законодательство по вопросам безопасности пищевых продуктов и питания, законы федерального значения и отраслевые законы.
Ключевые слова: право на питание, Европейский Союз, продовольственная безопасность, законодательство, международное право.

Babych M.M.
Mykolaiv Interregional Institute of Human Development
at Open International University of Human Development «Ukraine»

LEGAL REGULATION OF FOOD SECURITY IN THE COUNTRIES OF THE EUROPEAN UNION

Summary
The legal framework regulating food safety in the European Union. Defined three major complementary levels of legislative implementation of the right to food at the national level. A comparative analysis of legislative initiatives of the Member States. Overview legislative initiatives of the Member States respect the right to food. Systematized legislative initiatives of the Member States respect the right to food in four levels: general laws on food safety legislation on food safety and nutrition, federal laws and sectoral laws.
Keywords: the right to food, the European Union, food safety legislation and international law.

УДК 332.13

МЕТОДИКА ФОРМУВАННЯ СТРАТЕГІЧНОГО БАЧЕННЯ СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНОГО РОЗВИТКУ РЕГІОНУ

Балог О.Г.
Одеський національний університет імені І.І. Мечнікова
Ковалевська А.В.
Харківський національний університет міського господарства імені О.М. Бекетова

В статті обґрунтовано необхідність розробки методичного підходу до формування стратегічного бачення соціально-економічного розвитку регіону. Показано, що на сьогодні якість цілей регіонального розвитку є низькою, розробники регіональних стратегій недостатньо уваги приділяють формуванню ідеологічної бази, яка об'єднує всіх суб'єктів інституційного середовища регіону. Визначено сутність поняття стратегічне бачення і досліджено інструментарій його розробки. Представлений методичний підхід до формування стратегічного бачення соціально-економічного розвитку регіону та визначено зміст і наповнення кожного етапу з його реалізації.
Ключові слова: регіон, суб'єкти інституційного середовища, інтереси, стратегічне бачення, місія, методичний підхід.

Постановка проблеми. Управлінська діяльність за своєю суттю завжди передбачає наявність інтересів, бо це процес, що спрямований на пошук компромісів між об'єктивними можливостями та внутрішніми потребами суб'єкта. Отже процес управління кожною соціально-економічною системою є специфічною діяльністю, що передбачає вплив на складний багатокомпонентний об'єкт. Попередні дослідження авторів показали, кожна регіональна система має велику кількість суб'єктів та гравців, які, з одного боку, є об'єктами впливу, а з іншого – безпосередніми учасниками, що здійснюють цей вплив. Взаємодія всіх суб'єктів інституційного середовища регіональної системи має бути заснована на тому, що вони намагаються реалізувати власні інтереси з урахуванням найбільшої участі інтересів інших. Саме взаємодія різних самостійних ланцюгів регіональної системи забезпечує можливість розвитку регіону. В той же час, ці ланцюги – самостійні суб'єкти регіональної системи – мають приймати рішення, розв'язання яких задовольнить одразу всіх, і призведе до кінцевого позитивного результату. Саме в цьому і полягає сутність та ключове завдання стратегічного управління – забезпечити гнучкість прийнятих стратегічних рішень на основі узгодження та ранжування інтересів основних суб'єктів системи. Доходимо висновку, що для реалізації своєчасної та адекватної відповідної реакції на зміни в зовнішньому і внутрішньому середовищі необхідним стає стратегічний підхід

© Балог О.Г., Ковалевська А.В., 2015

в управлінні регіональними соціально-економічними системами, використання стратегічних моделей прийняття та реалізації управлінських рішень.

Стратегія і тактика розвитку регіональних соціально-економічних систем має базуватися на засадах співробітництва, участі різних суб'єктів регіонального життя в розробці та прийнятті управлінських рішень, а також втіленні їх в життя – реалізації. Отже ми наголошуємо, що стратегія соціально-економічного розвитку регіону має будуватися на основі усвідомлення інтересів різних суб'єктів регіонального розвитку, їх гармонізації та втіленні в моделі стратегічного бачення, місії та системі стратегічних цілей і завдань. Гармонізація інтересів розуміється як досягнення певного компромісу в масштабі задоволення інтересів суб'єктів інституційного середовища регіону.

Вельми важливо розпочати процес виявлення, ідентифікації та узгодження інтересів усіх суб'єктів на одному з перших етапів розробки стратегії – на етапі стратегічного планування – на етапі розробки стратегічного бачення, місії, системи стратегічних цілей – отже побудови ідеологічної і філософської бази майбутньої стратегії, яка надасть ціннісних орієнтирів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Велику увагу дослідженню та вирішенню питань управління та регулювання розвитку регіонів приділили у своїх роботах С. Бандур, П. Бєлєнький, Б. Буркинський, З. Варналій, З. Герасимчук, А. Голіков, Б. Данилишин, М. Долішній, О. Крайник та інші. Основні засади стратегічного управління та його окремих етапів представлені в роботах І. Ансоффа, Д. Кемпбелла, Дж. Пірса, Дж. Стоунхауса, К. Хаттера, Дж. Хіггінса, Д. Шендела та ін. Однак, в умовах зростання кількості робіт, присвячених різним аспектам стратегічного управління на регіональному рівні, питання механізму формування стратегічного бачення соціально-економічного розвитку регіону є недостатньо опрацьованими. Ефективність та якість формування системи стратегічних цілей та орієнтирів залишається на низькому рівні, партнерство та взаємодія суб'єктів регіональної економіки в процесі їх формування, визначення та реалізації фактично не забезпечено.

Сутнісне розуміння значення словосполучення «стратегічне бачення» і подальше використання його як у спеціальному лексиконі, так і в розробленні стратегії соціально-економічного розвитку регіону, вочевидь, криється в симбіозі двох термінів – «бачення» та «стратегічний». Бачення (від франц. vision – бачення) – це картина того, про що можна мріяти, стан бізнесу, якого може бути досягнуто у віддаленому майбутньому за найсприятливіших умов і до якого спрямовано сподівання власника підприємства. Стратегічний – той, що стосується стратегії; найважливіший, першочерговий для досягнення генеральних цілей на якомусь етапі [1]. Наявна нормативна методична база [2] щодо формування регіональних стратегій свідчить, що стратегічне бачення та місія є необхідними елементами та відповідними етапами процесу вибору стратегії. Наведемо декілька визначень (табл. 1).

Слід відзначити, що всі наведені визначення у табл. 1 містять найважливіший елемент категорії «стратегічне бачення регіону» – а саме, сукупність мешканців регіону, громади, населення, жителів, які формують власну картину майбутнього, усвідомлюють бажаний стан свого регіону – місця життєдіяльності. Сукупність уявлень та думок, цінностей та інтересів, які погоджуються, ранжуються, вибудовуються за критерієм важливості та пріоритетності – є стратегічним баченням регіону. Воно має містити базові характеристики регіону, з яких можна розпізнати: де географічно розміщується цей регіон, які його основні майбутні функції в національній та міжнародній геополітичній та геоекономічній системах, які люди його населяють (жителі регіону, які історично тут живуть, люблять свою територію і хочуть, щоб їх діти жили саме тут) та як вони хочуть жити (якість життя, матеріальний та духовний комфорт тощо).

Таблиця 1

Визначення сутності категорії «стратегічне бачення» у контексті соціально-економічного розвитку регіону

№ з/п	Категорія	Визначення	Джерело
1	Бачення майбутнього	відображення (узагальнення) найбільш загальних та тривалих уявлень про краще майбутнє розвитку регіону та життя його населення, місію регіону	3
2	Стратегічне бачення	окреслює різносторонній оптимістичний погляд на розвиток регіону в майбутньому і є основою тих завдань, виконання яких буде визначено стратегічним планом	3
3	Стратегічне бачення майбутнього регіону	це спільне, погоджене на основі консенсусу, уявлення жителів регіону про те, яким він має виглядати в майбутньому	4
4	Бачення	це оптимістична картина або цілі, які є у людей щодо реального розвитку їхньої громади чи району	5
5	Бачення розвитку	є дороговказом до бажаного і можливого майбутнього, до місця, куди регіон хоче прийти	6
6	Стратегічне бачення	це спільне, погоджене на основі консенсусу, уявлення жителів регіону про те, яким регіон має виглядати в майбутньому (через 10-20 років)	7
7	Бачення розвитку громади	це стисле поєднання основних цінностей, які стають відомими через спільність дій для бажаного стану громади в майбутньому	8

Джерело: Складено автором

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Аналіз регіональних стратегій розвитку регіонів показав, що такий складний елемент стратегічної платформи розвитку регіону або є зовсім не визначеним, або співпадає із місією (хоча стратегічне бачення є протомісією), або формується одним суб'єктом – групою розробників, що зібрана за ініціацією обласної державної адміністрації. Лише 5 стратегій розвитку українських регіонів у процесі формування стратегічного бачення залучали громаду шляхом використання різних інструментів: робочих груп, обговорення та семінарів. При цьому даний процес є методично не визначеним і достатньо творчим.

Мета та задачі. Вбачається за доцільне звернути особливу увагу до процесу формування стратегічного бачення соціально-економічного розвитку ре-

гіону задля підвищення якості цілепокладання на регіональному рівні. Метою даної роботи є розробка методичного підходу до формування стратегічного бачення соціально-економічного розвитку регіону, який заснований на ідентифікації інтересів різних суб'єктів інституційного середовища. Основними завданнями, вирішення яких спрямовано на досягнення сформульованої мети, є наступні: конкретизувати поняття стратегічне бачення соціально-економічного розвитку регіону; провести аналіз наявних методів, інструментів, заходів щодо його формування; обґрунтувати методичний підхід, як послідовність певних етапів та робіт, використання конкретних дій, заходів, моделей тощо.

Виклад основного матеріалу. Відповідно до Методології планування регіонального розвитку в Україні [6, с. 104], «Бачення розвитку є поворотним пунктом в процесі розробки стратегії. З цього моменту припиняється аналіз ситуації і починається формулювання того, що хочемо досягти в нашому регіоні зі стратегічної точки зору, заснованої на висновках. Бачення являє собою бажану картину можливого майбутнього. Воно нагадує про критичні питання і проблеми в регіоні та визначає, яку спільноту і громаду ми намагаємося побудувати. Це має надихнути і спрямувати кожну людину на шляху до спільної мети в майбутньому і надати сенс всім заходам з розвитку в регіоні, незалежно від того, чи вони стосуються інституцій, організацій або окремих осіб».

Стратегічне бачення необхідне представникам органів влади на регіональному рівні, щоб зняти всі сумніви щодо довгострокових перспектив розвитку. Добре продумане стратегічне бачення:

- готує регіон до майбутнього;
- встановлює довгострокові напрямки розвитку;
- визначає намір регіону посісти конкретні ділові позиції.

Регіон повинен бути впізнаваним через гарне стратегічне бачення соціально-економічного розвитку. Якщо ні, то це бачення є загальним, і воно не обов'язково служить досягненню мети. Для того щоб залишатися надихаючим, рівень бачення завжди встановлюється трохи вище реальних можливостей. Таким чином, стратегічне бачення не може бути повною мірою досяжним, але дає відчуття того, чого регіон прагне досягти в довгостроковій перспективі. Доходимо висновку, що стратегічне бачення, як модель майбутнього стану регіональної системи, є сукупністю якісних побажань стосовно того, в якому стані має перебувати регіон, яку позицію він займе на ринку серед інших регіональних систем та численних територіальних утворень, яку буде мати організаційну культуру, до яких ділових кіл та об'єднань буде входити. Стратегічне бачення має бути сприйнятим та підтриманим усіма суб'єктами – державою, регіональною спільнотою, представниками органів місцевої влади, окремими групами мешканців чи представниками певних колективних утворень, колом підприємців, науковців, фахівців окремих галузей тощо.

Відзначене ще раз указує на те, що стратегічне бачення означає – обчислювати майбутнє й підготовляти його. Стратегічне бачення може формалізуватися в безліч способів, але головним є обкреслена програма дій, яка формує етапи майбутнього шляху та засобів, необхідних для його подолання.

У Методичних рекомендаціях щодо формування регіональних стратегій розвитку зауважено, що «Визначення стратегічного бачення громадою регіону власного майбутнього можливо здійснювати шляхом обговорення із залученням засобів масової інформації, анкетування, публічних виступів тощо» [3]. В свою чергу у Методології планування регіонального розвитку в Україні [6] наголошено, що «процес підготовки бачення розвитку передбачає формування спільної перспективи через описання того, що зацікавлені сторони погодили з точки зору спільного майбутнього регіону». Ця спільна перспектива, відображена в баченні розвитку, являє собою поєднання існуючих глибоко укорінених норм і цінностей, на яких регіон базується, і нових норм і цінностей, які він хоче застосувати в майбутньому для подолання проблем розвитку і викликів та забезпечення сталості. Немає особливих рекомендацій щодо технології створення бачення розвитку. Якщо час дозволяє, можна організувати спеціальний конкурс, щоб сформувати бачення. Такий підхід залучає широкі кола зацікавлених осіб – суб'єктів інституційного середовища регіону, і одночасно з цим інформує про процес розробки стратегії та формує відчуття участі та власності з боку регіональних суб'єктів. Іншим можливим варіантом є організація семінарів, круглих столів, робочих груп, конференцій тощо.

Рис. 1. Методичний підхід до формування стратегічного бачення соціально-економічного розвитку регіону

Джерело: Розроблено автором

Маємо наголосити, що опрацювання великої кількості різноманітних джерел інформації показало, що методичного підходу до формування стратегічного бачення соціально-економічного розвитку регіону не існує. Лише відзначено, що цей елемент стратегічної платформи має бути сформованим, а яким чином – кожен суб'єкт, що розробляє стратегію, вирішує самостійно. На погляд авторів, визначений недолік справляє суттєвий вплив на низьку якість формулювання стратегічних орієнтирів та цілей у сучасних стратегіях регіонального розвитку. Наші дослідження показали, що на сьогодні лише у 13 регіонів є сформоване стратегічне бачення, яке відображено у відповідній стратегії регіонального розвитку. При цьому лише 5 стратегій розроблено із залученням місцевої спільноти, коли розробники виявляли та узгоджували інтереси різних суб'єктів інституційного середовища регіону.

На наш погляд дуже важливим є використання суб'єктивних методів досліджень на етапі усвідомлення потреб та очікуваних вигід окремих суб'єктів регіону з метою подальшого формування його стратегічного бачення та місії. Розроблений та запропонований до практичного використання методичний підхід до формування стратегічного бачення соціально-економічного розвитку регіону представлено на рис. 1.

На першому етапі обов'язково мають бути визначені цілі та завдання дослідження. Серед потенційних цілей можна відзначити: розробка стратегії соціально-економічного розвитку регіону; оцінка поточного стану соціально-економічного розвитку регіону, аналіз досягнутого рівня та якості життя мешканців регіону, виявлення наявних конкурентних переваг тощо. Від обраних цілей та завдань дослідження безпосередньо залежить і гіпотеза, а саме, що очікується отримати (яку інформацію зібрати, які можливі висновки зробити) в результаті дослідження і оцінки. Саме сформульована гіпотеза відображує припущення про наявний стан регіональної системи, про потенційні привабливі сторони подальшого розвитку, про уявлення різних суб'єктів щодо власного регіону.

Цей етап мають розпочинати місцеві органи влади. На погляд авторів саме місцеві органи влади мають бути зацікавлені у всебічному дослідженні уявлень мешканців регіону для формування майбутньої моделі соціально-економічної системи регіону. При цьому даний суб'єкт має не лише виявити інтереси та очікування внутрішньорегіональних суб'єктів системи (підприємців, науковців, пенсіонерів, молоді, релігійних та професійних об'єднань, інших угрупувань), а й обов'язково врахувати цілі та пріоритети більш високого рівня – суб'єктів загальнодержавного рівня.

Вельми важливим є другий етап, який передбачає визначення організаційної структури, що буде реалізовувати дослідження та визначати ключові елементи стратегічного бачення та місії. Серед таких організаційних структур можуть бути:

1) наявні підрозділи у Облдержадміністраціях чи Місцевих радах, які відповідають за роботу із громадськістю; покликані взаємодіяти із різними суб'єктами регіону (міст, населених пунктів, селищ) та виявляти і оцінювати їх ставлення до численних процесів, що відбуваються;

2) наявні у регіоні громадські організації (асоціації, ініціативи, дослідницькі структури тощо);

3) наукові школи та центри, які створені при ВНЗ та як незалежні організації та ін.

Найкращою моделлю буде така, коли численні організаційні структури (як владні, так і неприбуткові) будуть сумісно залучені до даного процесу. При цьому координацію їх діяльності необхідно забезпечувати шляхом впровадження відкритого методу координації тобто: (1) окреслення загального напрямку роботи – виявлення інтересів різних суб'єктів системи регулювання соціально-економічного розвитку регіону для подальшого формування ідеологічної бази майбутньої стратегії; (2) сумісне визначення та розподіл завдань, формування графіку їх виконання – визначення фокус-груп, робота з ними та обробка отриманих результатів; (3) визначення індикаторів та маркерів, відстеження яких дозволить з'ясувати рівень виконання завдань – обґрунтування релевантної вибірки, часовий вимір проведення опитування та анкетування, кількість опитаних респондентів за групами вибірки, обробка результатів; (4) організація взаємозв'язку між різними організаційними структурами та моніторинг.

На третьому етапі передбачається вибір методу дослідження. Ми пропонуємо скористатися методом семантичного диференціалу, який полягає в тому, що думка різних суб'єктів підлягає лише умовним концептуальним розбіжностям. Отже, стратегічне бачення та місію регіону можна розглядати як сукупність точок зору, що існують у свідомості різних представників суспільства, які можуть бути виявлені за допомогою методу семантичного диференціалу, котрий є достатньо обґрунтованим у стратегічному управлінні під час проведення стратегічного аналізу. Саме цей метод дозволяє дослідити емоційне ставлення індивідів до певних об'єктів у процесі дослідження соціальних уявлень, соціальної категоризації, ціннісних орієнтацій, суб'єктивно-особистісних смислів.

Вбачається за доцільне скористатися методом семантичного диференціалу в процесі оцінки сучасного та майбутнього певного регіону, коли його мешканці виступають в ролі експертів і визначають «унікальне значення», яке регіон (як місце проживання, місце роботи, навчання, життєдіяльності) набув для кожного із них у результаті життєвого досвіду. Семантичний диференціал – це метод, який дає можливість отримати необхідну інформацію, не використовуючи при цьому стандартні об'єкти і стандартні шкали. Мається на увазі, що не існує «тесту семантичного диференціалу» як такого. У залежності від цілей конкретного дослідження підбираються певні об'єкти і шкали. Даний метод поєднує в собі набір кількісних (масове опитування, анкетування) і якісних (фокус-групи, глибинне інтерв'ю) методів дослідження. Використання семантичного диференціалу в процесі формування стратегічного бачення соціально-економічного розвитку регіону є обґрунтованим з наступних причин:

– він дозволить виявити афективні компоненти смислів, що вкладені різними суб'єктами у стратегічні цілі, завдання, пріоритети, майбутню модель регіональної системи, тобто виявити ті емоції, відчуття та інтереси, які суб'єкти відчувають у процесі сьогодення та на майбутнє;

– він дозволить виявити ті фактори, які визначають суттєву значимість регіону для кожного суб'єкту, тобто з'ясувати за якими саме критеріями суб'єкти оцінюють реалістичність стратегії, її актуальність, можливість досягнення сформульованих цілей і завдань;

– він дозволить визначити наявні відмінності у сприйнятті різних суб'єктів комплексу стратегічних цілей, завдань та пріоритетів, що мають бути відображені у стратегії;

– він дозволить виявити групи суб'єктів, що мають схожу картину досліджуваних смислів.

З четвертого по восьмий етапи розробленого методичного підходу є відображенням втілення в життя саме обґрунтованого методу дослідження у процесі формування стратегічного бачення. Насамперед є необхідним обґрунтувати фокус-групи, які стануть представниками різних суб'єктів інституційного середовища регіону. Безумовно найвпливовішими суб'єктами, що було доведено раніше, є держава та органи влади на місцях. В той же час, досвід формування та реалізації регіональних стратегій протягом останнього десятиріччя доводить неможливість ігнорування інших суб'єктів, які представлені всередині регіональної системи. Ми наголошуємо, що саме інтереси, уявлення, очікування мешканців кожного регіону мають стати основою формування стратегічного бачення, місії та системи стратегічних цілей. Виявлення та ідентифікація цих інтересів, узгодження, ранжування

та відображення в комплексі цілей та пріоритетів розвитку зробить стратегію соціально-економічного розвитку регіону обґрунтованою, прозорою, легітимною, адекватною, підконтрольною та логічною. Рівень реалізації сформульованих цілей буде безпосередньо залежати від участі мешканців у процесі формування майбутньої моделі регіону та у процесі їх виконання.

Основними фокус-групами, які на наш погляд є представниками інтересів різних суб'єктів інституційного середовища регіону, є групи «державних службовців», «молоді», «підприємців і найманих працівників», «пенсіонерів», «науковців». У той же час, даний вибір не є остаточним. Серед досліджуваних фокус-груп можуть бути представники політичних партій, представники релігійних організацій, представники неприбуткових організацій тощо. Фокус-групи за складом не доцільно формувати великими.

На четвертому етапі необхідно визначити ознаки регіональної системи, які будуть відображені у подальшому дослідженні. Для цього проводиться інтерв'ю із учасниками фокус-груп, які мають описати декількома прикметниками регіон та місто в якому вони мешкають. Зібрані ознаки аналізуються за критерієм найбільш частого згадування та за критерієм наявності чи відсутності узгодженості. Отриману інформацію (дані) використовують для складання списку ознак, ступінь прояву яких вимірюється за допомогою шкал в ході подальшого тестування. Результатом даного етапу є сформована анкета для подальшого опитування.

П'ятий етап вимагає обґрунтування релевантної вибірки анкетування та опитування. Автори наголошують, що найкращим підходом до обґрунтування структури вибірки є підхід, що заснований на аналізі структури населення регіону. Кількість опитаних жінок та чоловіків, місцевих мешканців та мешканців сіл і малих населених пунктів, кількість опитаних представників пенсіонерів, найманих працівників тощо залежить від їх питомої ваги у загальній чисельності населення регіону. Дуже важливо дослідити, структуру та кількість різних груп суб'єктів і відобразити її в процесі дослідження у структурі вибірки респондентів. Це пов'язано з тим, що в процесі стратегічного управління соціально-економічною системою регіону є необхідним усвідомлення інтересів та потреб, очікуваних вигід кожної групи суб'єктів. Саме інтереси є необхідною передумовою формування системи цілей і досягнення визначених узгоджених стратегічних пріоритетів.

Складним та трудомістким є шостий та сьомий етапи формування стратегічного бачення регіону (рис. 1) – етап проведення опитування респондентів та обробки отриманих результатів. На цьому етапі важлива активна участь організаційних структур, що були визначені раніше. Передусім необхідно провести навчання інтерв'юерів з метою усвідомлення ними важливості та необхідності процесу збору інформації, пояснення того, яку допомогу необхідно надати респонденту (пояснити яким чином призначаються бали за кожною характеристикою), надання основних навичок щодо роботи із запереченнями. За розробленою на попередніх етапах схемою відбувається опитування на основі розробленої анкети різних груп респондентів. Анкетування є анонімним, але інтерв'юер має визначити до якої групи необхідно віднести конкретного респондента за визначеними критеріями (сфера діяльності, місце мешкання, стать).

Для обробки результатів отриманих листів опитування буде використовуватися показник середнього арифметичного. В межах кожної групи опитаних респондентів розрахунок середнього значення надасть узагальнений результат оцінки кожної ознаки. Отже, кожна ознака отримає середнє значення в кожній групі респондентів, що розраховується за формулою:

$$\overline{Xi} = \frac{\sum_{i=1}^{n} Xi}{n}, \qquad (1)$$

де Xi – оцінка i-го респондента за певною ознакою;

n – кількість опитаних респондентів в певній групі.

Також даний показник буде використано для розрахунку середнього значення кожної ознаки серед всіх груп респондентів з урахуванням наявного рівня узгодженості думок респондентів кожної групи.

Саме на основі даних розрахунків відбувається побудова профілів асоціативного сприйняття основними суб'єктами регулювання соціально-економічного розвитку регіону його сучасного та майбутнього, визначаються узгоджені ознаки, наявні розбіжності і суперечності, обґрунтовуються наявні ресурси, потенційні напрямки розвитку та модель регіональної системи, що має бути досягнута у стратегічному майбутньому.

Вельми важливо провести оцінку ступеня узгодженості думок окремих респондентів всередині кожної сформованої групи респондентів. Від результатів такої оцінки безпосередньо буде залежати висновок: чи приймати отримані результати (а саме оцінки регіону за різними факторами та показниками) до процесу формування стратегічного бачення та місії.

Пропонується задля виконання даного завдання скористатися розрахунком коефіцієнту конкордації. Загальновідомо, що коефіцієнт конкордації є мірою, що визначає ступінь узгодженості експертів.

$$W = \frac{S}{\frac{1}{12}m^2(n^3 - n) - m\sum_{i=1}^{m} T_i}, \qquad (2)$$

де $T_i = \frac{1}{12}\sum_{i=1}^{L}(t_L{}^3 - t_L)$,

L_i – кількість зв'язків (видів елементів, що повторюються) в оцінках i-го експерта;

t_L – кількість елементів у L-му зв'язку для i-го експерта (кількість елементів, що повторюються);

Якщо зв'язані ранги відсутні, то $T_i = 0$. Аналіз даного показника буде відбуватися за загальноприйнятими правилами: він має бути як можна ближчим до 1. Якщо значення розрахованого коефіцієнту наближено до 0, то можна свідчити про відсутність узгодженості думок експертів (респондентів) всередині групи, що ставить під сумнів отримані результати та доцільність їх використання у процесі формування стратегічного бачення розвитку регіону.

Таким чином, результатом дослідження і обробки отриманої інформації є розробка профілів асоціативного сприйняття мешканцями майбутнього певного регіону. Саме такі профілі мають стати основою визначення наявних сильних та слабких сторін регіональної системи, визначення потенційних можливостей для подальшого розвитку, обґрунтування найбільш вдалих суб'єктивних факторів регіональної системи.

Обробка отриманих профілів визначить пріоритети – ті уявлення, які єдині для різних мешканців регіону і ті, що суперечать один одному. Єдині уявлення мають стати основою стратегічного бачення. А розбіжності є пріоритетами, які можуть бути відображені в подальших цілях.

Висновки та пропозиції. Таким чином, авторами пропонується з метою формування стратегічного бачення соціально-економічного розвитку регіону скористатися розробленим методичним підходом, який заснований на ідентифікації та узгодженні різноманітних інтересів суб'єктів інституційного середовища. Дана методика посилює наявні методичні та методологічні рекомендації щодо формування стратегій розвитку регіонів. На наш погляд саме в процесі обговорень, круглих столів, нарад, семінарів можна реалізувати другий та четвертий етапи представленого підходу, а саме визначити активних учасників, що будуть включені до організаційної структури та провести роботу із фокус-групами. Запропонована послідовність дій та засобів формування стратегічного бачення має сприяти плідному залученню громади не лише до визначення стратегічної платформи та системи стратегічних цілей, а й до процесу їх реалізації та досягнення. Отже, сприяти процесу розподілу повноважень та відповідальності за стан регіональної системи та досягнення її майбутньої моделі. Напрямком перспективних досліджень авторів є апробація розробленої методики та формування рекомендацій щодо включення отриманих оцінок до процесу формулювання стратегічної платформи соціально-економічного розвитку регіону.

Список літератури:

1. Соловьев В.С. Стратегический менеджмент [Текст]: учебник / В.С. Соловьев. – Ростов-на-Дону: Феникс; Новосибирск: Сибирское соглашение, 2002. – 448 с.
2. Порядок розроблення, проведення моніторингу та оцінки реалізації регіональних стратегій розвитку, затверджений постановою Кабінету Міністрів України від 16 листопада 2011 р. № 1186.
3. Методичні рекомендації щодо формування регіональних стратегій розвитку, затверджені Наказом Міністерства економіки та з питань європейської інтеграції від 29 червня 2002 р. № 224. [Електронний ресурс] // Режим доступу: http://www.uazakon.com/document/spart09/inx09341.htm
4. Стратегія розвитку Тернопільської області до 2015 року [Електронний ресурс] // Режим доступу: http://www.adm.gov.te.ua/index.php?module=economics&section=120
5. Процес розробки стратегії: практичний посібник [Електронний ресурс] / Проект ЄС «Підтримка сталого регіонального розвитку в Україні» // Режим доступу: http://www.ard.crimea.ua/tmp/Strategy_development_SSRD_ua.pdf
6. Процес розробки стратегії: практичний посібник [Електронний ресурс] / Проект ЄС «Підтримка сталого регіонального розвитку в Україні» // Режим доступу: http://www.ard.crimea.ua/tmp/Strategy_development_SSRD_ua.pdf
7. Стратегія економічного та соціального розвитку територій Івано-Франківської області до 2015 року [Електронний ресурс] // Режим доступу: http://www.if.gov.ua/files/ifstrategy2015.pdf
8. Клевінська У. Розробка стратегії місцевого розвитку [Текст]: посібник для лідера територіальної громади / У. Клевінська, Д. Коваль. – Донецьк: АРР «Донбас», 2001. – 128 с.

Балог А.Г.
Одесский национальный университет имени И.И. Мечникова
Ковалевская А.В.
Харьковский национальный университет городского хозяйства имени А.Н. Бекетова

МЕТОДИКА ФОРМИРОВАНИЯ СТРАТЕГИЧЕСКОГО ВИДЕНИЯ СОЦИАЛЬНО-ЭКОНОМИЧЕСКОГО РАЗВИТИЯ РЕГИОНА

Аннотация
В статье обоснована необходимость разработки методического подхода для формирования стратегического видения социально-экономического развития региона. Показано, что на сегодня качество целей регионального развития низкое, разработчики региональных стратегий недостаточно внимания уделяют формированию идеологической базы, которая объединяет всех субъектов институциональной среды региона. Определена сущность понятия стратегическое видение и исследован инструментарий его разработки. представленный методический подход для формирования стратегического видения социально-экономического развития региона и определено содержание и наполнение каждого этапа по его реализации.

Ключевые слова: регион, субъекты институциональной среды, интересы, стратегическое видение, миссия, методический подход.

Baloh O.H.
Odessa I.I. Mechnikov National University
Kovalevska A.V.
O.M. Beketov National University of Urban Economy in Kharkiv

METHODOLOGY OF FORMING THE STRATEGIC VISION OF SOCIO-ECONOMIC DEVELOPMENT OF THE REGION

Summary
The article substantiates the need to develop a methodological approach for the formation of a strategic vision of social and economic development of the region. It is shown that at present the quality objectives of regional development is low, the developers of regional strategies is not enough attention given to the ideological framework that brings together all the actors of the institutional environment of the region. The essence of the concept of strategic vision and investigated its development tools. pre-representations methodical approach for the formation of a strategic vision of social and economic development of the region and determine the amount and content of each stage of its realization.

Keywords: region, subjects of the institutional environment, interests, strategic vision, mission, method, the subjects of the institutional environment, interests, strategic vision, mission, methodical approach.

УДК 657.21

СУЧАСНИЙ АСПЕКТ ТРАКТУВАННЯ ЕКОНОМІЧНОГО ЗМІСТУ ТА ІНФОРМАЦІЙНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ УПРАВЛІНСЬКОГО ОБЛІКУ

Белова І.М.
Тернопільський національний економічний університет

Динамічність змін на підприємствах зумовлює потребу в інформації, котра повно, своєчасно та достовірно відображає господарські процеси й забезпечує можливість прийняття управлінських рішень. Прийняття оптимального управлінського рішення можливе за умови створення та впровадження в практику управління інформаційної системи, яка орієнтована на вимоги управління діловою активністю підприємства.

Ключові слова: стандарти бухгалтерського обліку, управлінський облік, інформаційна система, виробничий облік, витрати, управлінські рішення, система управління.

Постановка проблеми. На сьогоднішній день ринкова система господарювання в Україні вимагає орієнтування підприємств на міжнародні стандарти бухгалтерського обліку. Формування та надання такої інформації є головним завданням управлінського обліку. Тому сьогодення вимагає від керівників підприємств налагодження системи управлінського обліку і звітності на всіх рівнях управління.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. В сучасних умовах господарювання особливо важливого значення набуває інформаційне забезпечення процесу управління, яке необхідне для прийняття обґрунтованих управлінських рішень. Питанням управлінського обліку присвячено багато праць відомих українських вчених: О.С. Бородкіна, Ф.Ф. Бутинця, С.Ф. Голова, А.М. Герасимовича, Г.Г. Кірейцева, М.Ф. Кропивко, М.В. Кужельного, А.М. Кузьмінського, М.Р. Лучка, В.П. Моссаковського, Л.В. Нападовської, М.Ф. Огійчука, М.С. Палюха, М.С. Пушкара, В.В. Сопка, Л.К. Сука, М.Г. Чумаченка і зарубіжних – Х. Андерсона, Т. Джонсона, К. Друрі, Р. Каплана, Е. Майера, Д. Мидлтона, Б. Нідлз, С. Ніколаєвої, С.С. Сатубалдіна, Т. Скоуна, С.М. Стукова, Ф. Тейлора В.І. Ткача, Дж. Хіггінса, Хорнгрен Ч.Т., Фостер Дж., О. Шеремета, інших.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. На сьогодні науковцями видано дуже багато наукових робіт із тематики управлінського обліку, але незважаючи на те немає єдиної думки щодо трактування управлінського обліку та інформаційного забезпечення його на підприємствах.

Мета статті. Висвітлення основних моментів трактування управлінського обліку та обгрунтування і дослідження різних точок вчених науковців, щодо ролі і місця управлінського обліку в інформаційному забезпеченні всіх рівнів управління.

Виклад основного матеріалу дослідження. На сьогоднішній день поява управлінського обліку обумовлена тим, що традиційні методи бухгалтерського обліку перестали відповідати вимогам управління.

Закон України «Про бухгалтерський облік та фінансову звітність в Україні» дає таке визначення управлінському (внутрішньогосподарському) обліку – це система обробки та підготовки інформації про діяльність підприємства для внутрішніх користувачів у процесі управління підприємством [15].

Бородкін О.С. стверджував, що управлінський облік – це система оперативного управління підприємством, яка включає блоки: нормування, планування, аналіз, контроль, ціноутворення, оперативний облік і т.д. Вихідна інформація управлінського обліку є позасистемною, тобто не відображається в облікових регістрах і на рахунках бухгалтерського обліку [2].

Бутинець Ф.Ф. дає таке визначення: «Управлінський (внутрішньогосподарський) облік – облік, у якому формуються показники для різних внутрішніх і зовнішніх потреб: обчислення собівартості придбаних матеріалів, виготовлення продукції, виконаних робіт, наданих послуг; визначення витрат, розрахунок доцільності виконаних робіт тощо» [4, с. 27].

Бутинець Ф.Ф., Чижевська Л.В., Герасимчук Н.В. «Під управлінським обліком розуміють процес виявлення, виміру, накопичення, аналізу, підготовки, інтерпретації, що використовується управлінською ланкою для планування, оцінки і контролю в середині підприємства» [5, с. 11].

Голов С.Ф., Єфіменко В.І. «Управлінський облік – це процес виявлення, виміру, накопичення, аналізу, підготовки, інтерпретації, що використовується управлінською ланкою для планування, оцінки і контролю в середині організації і для забезпечення відповідного підзвітного використання ресурсів» [7, с. 246].

Желюк Л.О. «Облік, який дає зібрати необхідну інформацію в межах і за межами підприємства для прийняття оптимального рішення в конкретній ситуації» [6, с. 26]

Лучко М.Р. «Управлінський облік – це процес підготовки облікової інформації, про діяльність господарських підприємств (організацій), користувачами якої можуть бути будь які, і яка необхідна менеджеру для планування, контролю і прийняття обґрунтованих управлінських рішень з поточної виробничої комерційної діяльності фірми (компанії)» [11].

Нападовська Л.В. «Управлінський облік – це система інтегрованої інформації (облікової, планової, нормативної, аналітичної, технічної, технологічної та ін.), необхідної керівництву для прийняття оптимальних управлінських рішень на різних рівнях управління. Метою управлінського обліку є створення та підтримка у реальному стані системи інформації для управління підприємством» [12].

Нападовська Л.В. виділяє також загальносистемні принципи управлінського обліку: методологічного плюралізму, орієнтації обліку на досягнення стратегічних цілей підприємства, результативності, відповідальності за прийняття рішень, комплексності, «різної собівартості для різних цілей», економічності [13, с. 59].

Нападовська Л.В. сформулювала головні критерії вимог до управлінського обліку: відповідність потребам управління, постійне удосконалення, активний вплив на систему управління з метою постійного підтвердження своєї корисності [12].

Садовські І. говорить, що управлінський облік – це процес виявлення, вимірювання, накопичення, аналізу, підготовки, інтерпретації та підготовки ін-

© Белова І.М., 2015

формації, що використовується управлінською ланкою для планування, оцінки та контролю в середині підприємства [19, с. 416].

Сопко В. Дає таке трактування: «Внутрішньогосподарський облік (так званий управлінський, виробничий, контроллінг) не є самостійним бухгалтерським обліком. Це є продовження, а точніше подальше поглиблення, деталізація даних бухгалтерського фінансового обліку в частині витрат і доходів діяльності, коли розкривається ефективність придбаних ресурсів, їх переробки, технологічних і організаційних рішень, мотивації тощо» [21, с. 373; 22, с. 411] .

Пушкар М.С. говорить, що управлінський облік – «...групування витрат і різні розрахунки, зв'язані з визначенням собівартості становлять його суть [16].

Друри К. «Управленческий учет обслуживает менеджеров (руководителей) в середине организации (предприятия), выдавая им информацию для принятия решений планирования, контроля и регулирования прямых производственных затрат (себестоимости продукции) для составления финансовых отчетов» [8, с. 13].

Карпова Т.П. «Сущность управленческого учета – интегрированная система учета затрат и доходов, нормирования, контроля и анализа, систематизирующая информацию для управленческих решений и координации проблем будущего развития предприятия» [9, с. 29].

Б. Нідлз, Х. Андерсон, Д. Колдуелл при тлумаченні управлінського обліку роблять акцент і докладно розшифровують споживачів інформації, визначаючи його призначення для внутрішніх операцій. »Управлінський облік є продовженням фінансового обліку й застосовується насамперед для відображення внутрішніх операцій компанії. Його призначення – забезпечити інформацією менеджерів, відповідальних за досягнення конкретних виробничих цілей. До бухгалтерської інформації, створеноїй підготовленої для використання керівниками, застосовуються інші правила, ніж до інформації, призначеноїдля зовнішніх користувачів, що не працюють безпосередньо в компанії» [14, с. 41].

Хорнгрен Ч.Т., Фостер Дж., Датар Ш. «Управленческий учет – это система сбора и группировки финансовой и нефинансовой информации, на основе которой менеджеры принимают решения для достижения целей организации» [24, с. 27].

Шеремет А.Д. дає таке визначення: «Управленческий учет – подсистема бухгалтерского учета, контроля в рамках одной организации, которая обеспечивает ее управленческий аппарат информацией, используемой для планирования, собственного управления и контроля за деятельностью организации. Этот процесс включает выявление, измерение, сбор, анализ, подготовку, интерпретацию, передачу и прием информации, необходимой управленческому аппарату для выполнения его функций» [25, с. 17].

На думку авторів В.Б. Моссаковського та С.Я. Бублика запровадження управлінського обліку в підприємствах України вимагає висвітлення трьох моментів: по-перше, уточнення функцій управлінського обліку та виконавців; по-друге, формування інформації про понесені підприємством витрати на операційні потреби, вихід продукції та результати діяльності; по-третє, здійснення організаційних заходів [10].

Найістотнішою вимогою до управлінського обліку є активний вплив на систему управління з метою постійного підтвердження своєї функціональної корисності.

Основою управління є ефективне використання ресурсів інформаційної системи підприємства, в першу чергу, внутрішніми користувачами – менеджерами підприємства.

У системі інформаційних ресурсів суб'єктів господарювання науковці і практики стали виділяти управлінський облік як основу системи інформаційного забезпечення процесу управління.

Бородкін О.С. вважав, що бухгалтерський облік як інформаційна система є в цілому управлінським обліком. Він заперечував щодо того, що до управлінського обліку відносять тільки облік витрат і калькулювання собівартості, констатував, що управлінська функція обліку неможлива без інформації всіх інших підрозділів (топологічних ділянок) бухгалтерського обліку. Тобто бухгалтерський облік – це інтегрована інформаційна система, яка не має підстав для поділу її на два автономні види обліку: фінансовий та управлінський [3].

На думку Пушкара М.С, Щирби М.Т., інформаційні системи відносяться до систем, які розвиваються, що зумовлено постійним розширенням і зміною потреб споживачів інформації під впливом оточуючого середовища, зміною технічних засобів та розширенням програмного забезпечення [17, с. 25].

Головну мету управлінського обліку вітчизняні науковці часто звужують до підготовки достовірної інформації з метою управління витратами [3, с. 34], що підкреслює виключну актуальність цього аспекту обліку.

Основою внутрішньоуправлінських інформаційних потоків є системи нормативно-планових джерел та обліку. Функціонування інших систем інформаційного забезпечення управління підприємством – аналізу, контролю, прогнозування, інших – базуються на застосуванні вихідних інформаційних потоків системи обліку.

Управлінський облік ототожнюють з інтегрованою системою інформації, що поєднує в собі планування, нормування, організацію виробництва, маркетинг, бухгалтерський облік, регулювання, стимулювання, ціноутворення тощо. Управлінський облік як сукупність різних наук розглядати не є правомірним, оскільки втрачається розуміння власне процесу прийняття управлінських рішень та обліку [14, с. 54-56].

Більшість менеджерів виявляють інтерес до впровадження управлінського обліку як засобу удосконалення системи інформаційного забезпечення підприємства. Проте практиками управлінський облік розглядається тільки як додатковий інструмент достовірності визначення виробничої собівартості готової продукції. Відбувається звуження проблемного управлінського обліку до функцій систематичного виробничого.

Організація управлінського обліку дозволяє керівництву, в першу чергу, вирішити проблеми операційної діяльності. За своєю сутністю, ця система є сукупністю форм управлінських звітів, які надають можливість менеджерам аналізувати процес формування витрат; розподілити витрати за видами продукції, відділами (підрозділами) підприємства та напрямами діяльності; здійснити необхідні аналітичні розрахунки (точки беззбитковості, рентабельності, оборотності активів, вартості одного робочого місця, ринкової вартості бізнесу компанії, структури витрат тощо); прослідкувати за ефективністю попередніх управлінських рішень.

Управлінський облік має на меті надання допомоги спеціалістам та керівникам фірм і, особливо, об'єднань при прийнятті управлінських рішень.

З метою стабільності функціонування підприємства, покращання його фінансового стану та зростання прибутку від операційної та інших видів діяльності необхідно здійснити ряд заходів, а саме:

а) формування належного масиву інформації, що характеризує наслідки роботи підприємства та його підрозділів;

б) аналіз наслідків діяльності та розробка практичних та стратегічних рішень на альтернативній основі щодо перспектив діяльності підприємства;

в) систематичний контроль за дотриманням окремими виконавцями, в першу чергу керівниками підрозділів (центрів витрат та центрів прибутку) завдань, передбачених керівництвом фірми щодо витрат та випуску продукції та її реалізації, якщо це доручено підрозділу;

г) підведення підсумків за результатами контролю щодо наслідків діяльності підрозділів та розробка завдань на перспективу [10, с. 8].

В.І. Ткач та М.В. Ткач на підставі узагальнення світової практики ведення обліку витрат і обчислення собівартості продукції виділили 4 системи організації управлінського обліку (точніше формування інформації про витрати та результати діяльності підрозділів, сегментів діяльності тощо):

1) управлінський облік повністю виділений з фінансового за допомогою ведення спеціальних рахунків-екранів;

2) управлінський облік стає автономним по відношенню до системи фінансового обліку;

3) управлінський облік не ведеться, але облік витрат за носіями для обчислення собівартості продукції, робіт і послуг здійснюється статистично, тобто поза системою бухгалтерського обліку, хоч дані статистичного обліку пов'язуються з даними бухгалтерського обліку;

4) управлінський облік відсутній, а облік виробничих витрат інтегровано у фінансовий облік [23, с. 29].

Суттєвими проблемами на шляху формування та забезпечення ефективного функціонування управлінського обліку для вітчизняних підприємств є такі:

1) більше половини оперативної інформації, що використовується менеджерами для контролю та оцінювання господарської діяльності, формується поза офіційною системою бухгалтерського обліку в цілому, і тому ведення управлінського обліку не зможе поліпшити ситуацію;

2) набуває особливого змісту проблема, що дані управлінського обліку будуть використовуватись не стільки для управління, скільки для погодження з даними фінансового (бухгалтерського) обліку та подальшого їх уточнення та виправлення;

3) на сьогодні в більшості підприємств бухгалтерський облік не є основним джерелом інформації для задоволення потреб системи управління. Бухгалтери вітчизняних підприємств завантажені роботою з реєстрації поточних фактів господарської діяльності, тому позбавлені можливості надавати будь-яку практичну допомогу адміністрації підприємства. Працівники бухгалтерії тепер основну увагу зосереджують на вирішенні питань обліку з метою оподаткування підприємства;

4) необхідно будувати систему управлінського обліку з обов'язковим урахуванням її ефективності тому, що недостача звітної інформації, необхідної для прийняття управлінських рішень, так само небезпечна, як і наявність надлишкової управлінської інформації, яка розсіває увагу адміністрації і перешкоджає вивченню фактів і зосередженню на вирішенні головних завдань [20, с. 11].

Широкому впровадженню управлінського обліку в Україні перешкоджають проблеми організації, що пов'язані з необхідністю розробки моделі системи управлінського обліку відповідно до потреб управління витратами. Управлінський облік будується індивідуально на кожному підприємстві та орієнтований, в першу чергу, на завдання інформаційного забезпечення процесу оперативного управління фінансовою діяльністю. Відсутність загальнорозроблених критеріїв організації управлінського обліку, широта вибору методологічних підходів, дефіцит кваліфікованих кадрів, непередбачувана поведінка споживчого ринку ускладнюють удосконалення системи обліку на підприємствах.

Висновки та подальші дослідження. Отже, можна зробити такий висновок, що система управлінського обліку повинна проектуватися під конкретне підприємство, враховуючи сукупність факторів, серед яких особливу увагу приділяють внутрішнім.

На сьогоднішній день, впровадження системи управлінського обліку передбачає три ключові моменти:

1) опанування теоретичної основи – розуміння сучасної концепції управлінського обліку,

2) розробка методичної основи (моделі), необхідної для підприємства системи управлінського обліку витрат;

3) технічне рішення.

Список літератури:

1. Бандурка З.Л. Формування інформаційних облікових потоків управління витратами виробництва: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. ек. наук: спец. 08.06.04 «Бухгалтерський облік, аналіз та аудит». / Бандурка З.Л. – Львів, 2003. – 17 с.
2. Бородкин А.С. Управленческий учет – система оперативного управления предприятием // Вісник ЖІТІ. Наук. збірник. – 2000. – № 12. – С. 71-76.
3. Бородкін О. Внутрішньогосподарський (управлінський) облік: концепція і організація // Бухгалтерський облік і аудит. – 2001. – № 2. – С. 45-53.
4. Бутинець Ф.Ф. Теорія бухгалтерського обліку. Частина 1 / Ф.Ф. Бутинець. – Житомир: ЖІТІ, 1996.
5. Бутинець Ф.Ф. Бухгалтерський управлінський облік / Бутинець Ф.Ф., Чижевська Л.В., Герасимчук Н.В. – Житомир: ПП «Рута», 2000. – 448 с.
6. Бухгалтерський облік виконання бюджетів / Желюк Л.О., Іванечко Ю.М., Лучко М.Р. – Тернопіль: «Економічна думка», 2006. – 306 с.
7. Голов С.Ф. Фінансовий та управлінський облік. / Голов С.Ф., Єфіменко В.І. – К.: ТОВ «Автоинтерсервис», 1996. – 739 с.
8. Друри К. Введение в управленческий учет и производственный учет / Друри К. – М.: Аудит, ЮНИТИ, 1997. – 560 с.
9. Карпова Т.П. Управленческий учет / Карпова Т.П. – М.: Аудит, ЮНИТИ, 2000. – 350 с.
10. Моссаковський В.Б. Управлінський облік та його особливості у сільському господарстві / В.Б. Моссаковський, Бублик С.Я. // Облік і фінанси АПК. – 2006. – № 1. – С. 5-15.
11. Лучко М.Р. Бухгалтерський облік в управлінні бізнесом. Зарубіжний довід / Лучко М.Р. – К.: Облікінформ, 1997. – 147 с.

12. Нападовська Л.В. Управлінський облік в системі гірничорудних підприємств. – рукопис. Дис. доктора ек. наук: 08.06.04 / Нападовська Любов Василівна. – Київ: КНЕУ, 2002.
13. Нападовська Л.В. Управлінський облік: підручн. / Нападовська Л.В. – К.: Книга, 2004. – 544 с.
14. Нидлз Б. Принципы бухгалтерского учета: Пер. с англ. / Б. Нидлз, Х. Андерсон, Дж. Колдуэлл. – М.: Финансы и статистика, 1996.
15. Про бухгалтерський облік та фінансову звітність в Україні: Закон України від 16.07.99 р. № 996-XIV.
16. Пушкар М.С. Тенденції та закономірності розвитку бухгалтерського обліку в Україні (теоретико-методологічні аспекти): Монографія / Пушкар М.С. – Тернопіль: Економічна думка, 1999. – 245 с.
17. Пушкар М.С., Щирба М.Т. Фінансовий облік у системі управління: Монографія / Пушкар М.С., Щирба М.Т. – Тернопіль: Карт-Бланш, 2006. – 178 с.
18. Пушкар М.С. Контролінг: Монографія / М.С. Пушкар. – Тернопіль: Економічна думка. – 1997. – 146 с.
19. Садовські І.Б. Бухгалтерський облік: навч. посіб. / І.Б. Садовські, Т.В. Божидарнік, К.Є. Нагірська. – К.: «Центр учбової літератури», 2013. – 688 с.
20. Скрипник Г.О. Нормативно-правове регулювання управлінського обліку в сільськогосподарських підприємствах / Г.О. Скрипник // Облік і фінанси АПК. – 2011. – № 1. – С. 9-14.
21. Сопко В. Бухгалтерський облік: навч. посіб. / Сопко В. – К.: КНЕУ, 2000. – 400 с.
22. Сопко В. Бухгалтерський облік. навч. посібн. / Сопко В., Гуцайлюк З., Щирба М., Бенько М. – Тернопіль.: Астон, 2005. – 496 с.
23. Ткач В.И., Ткач М.В. Управленческий учет: международный опыт / В.И. Ткач, М.В. Ткач. – М.: Финансы и статистика, 1994. – 144 с.
24. Хорнгрен Ч.Т. Управленческий учет / Хорнгрен Ч.Т., Фостер Дж., Датар Ш. – СПб.: Питер, 2007. – 1008 с.
25. Шеремета А.Д. Управленческий учет / Под ред. А.Д. Шеремета. – М.: ИДФБК, Пресс, 1999. – 512 с.

Белова И.М.
Тернопольский национальный економический университет

СОВРЕМЕННЫЙ АСПЕКТ ОПРЕДЕЛЕНИЯ ЭКОНОМИЧЕСКОГО СОДЕРЖАНИЯ ИНФОРМАЦИОННОГО ОБЕСПЕЧЕНИЯ УПРАВЛЕНЧЕСКОГО УЧЕТА

Аннотация
Динамика изменений на предприятиях предопределяет потребность в информации, которая полно, своевременно и достоверно отображает хозяйственные процессы и обеспечивает возможность принятия управленческих решений. Принятие оптимального управленческого решения возможно при условии создания и внедрения в практику управления информационной системы, которая ориентирована по требованиям управления деловой активностью предприятия.
Ключевые слова: стандарты бухгалтерского учета, управленческий учет, информационная система, производственный учет, расходы, управленческие решения, система управления.

Belova I.M.
Ternopil National Economic University

MODERN ASPECT OF DETERMINATION OF ECONOMIC CONTENT AND INFORMATION SUPPORT OF MANAGEMENT ACCOUNTING

Summary
Dynamic changes on enterprises predetermines a requirement in information which full, in good time and for certain represents economic processes and provides possibility of acceptance of administrative decisions. Acceptance of optimum administrative decision is possible on condition of creation and introduction in practice of management of the informative system which is oriented on the requirements of management business activity of enterprise.
Keywords: standards of record-keeping, administrative account, informative system, production account, charges, administrative decisions, control system.

УДК 368.025.6

ЗАСТОСУВАННЯ МОДЕЛІ ОЦІНЕННЯ РИЗИКУ В ПРОЦЕСІ ФІНАНСОВОГО МОНІТОРИНГУ

Братюк В.П., Ковач Х.М.
Мукачівський державний університет

Стаття присвячена вивченню особливостей організації фінансового моніторингу в страхових компаніях. Досліджено особливі фактори, які сприяють зростанню ризику використання страхових компаній в процесі легалізації доходів. Також значну увагу звернено на загальні критерії ризиків для страхових компаній. Крім того, було розглянуто ефективність проведення оцінки ділової репутації страхувальника згідно вимог національного законодавства, що сприятиме позитивній побудові внутрішнього моніторингу. Також в статті розглянуто особливості організації фінансового моніторингу в страхових компаніях. Побудована модель оцінювання ризику використання страхової компанії її клієнтами для легалізації доходів, що дозволяє знизити ризики організації фінансового моніторингу.
Ключові слова: страхова компанія, страховий ризик, легалізація доходів, фінансовий моніторинг, клієнт.

Постановка проблеми. На сучасному етапі розвитку економіки України, одним з динамічних секторів фінансових послуг є послуги на страховому ринку. Пріоритетними функціями держави на ринку страхових послуг є створення оптимальних умов для діяльності страхових компаній з одночасною мінімізацією ризиків використання страхових компаній для легалізації доходів, отриманих злочинним шляхом, та фінансування тероризму. Важливість побудови ефективного механізму протидії легалізації доходів на страховому ринку визначається, наприклад, тим, що в 2011-2013 рр. понад 70% повідомлень про підозрілі фінансові операції від небанківських установ було подано саме страховими компаніями.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Основні проблеми та перспективи розвитку національної системи фінансового моніторингу в Україні знайшли своє відображення в працях багатьох науковців, зокрема С. Г. Гуржія [1], С. О. Дмитрова [2], В. М. Кірсанова [3], С. О. Синянського [4] та інших. В той же час невирішеними остаточно залишаються питання оцінювання ризику використання окремих суб'єктів фінансового моніторингу для легалізації доходів, отриманих злочинним шляхом.

Невирішені раніше частини проблеми. На сьогоднішній момент часу невирішеними остаточно залишаються питання оцінювання ризику використання окремих суб'єктів фінансового моніторингу для легалізації доходів.

Мета статті. Особлива увага в даній статті зосереджується на обґрунтуванні можливостей використання моделі оцінювання ризику у процесі фінансового моніторингу страхової компанії її клієнтами для легалізації доходів.

Основні результати дослідження. Сучасні зміни в регулюванні функціонування фінансових установ привертають все більше уваги до управління ризиками страхових компаній. При цьому постає гостра необхідність у створенні нових методів розв'язання прикладних задач у ризик-менеджменті – побудови адекватних математичних моделей фінансових процесів і відповідних ризиків, обчислення оцінок можливих втрат, прогнозування подальшого розвитку фінансових процесів та мінімізація ризиків.

Інформаційне поле відіграє провідну роль в забезпеченні ефективності внутрішнього і обов'язкового фінансового моніторингу в будь-якій фінансовій установі. Актуальність розгляду організації фінансового моніторингу в страховій діяльності пояснюється не лише значними обсягами страхових послуг, але й специфікою страхової діяльності, в тому числі можливістю віддаленого надання страхових послуг через страхових агентів, які діють від імені та за дорученням конкретної страхової компанії. Оптимізація бізнес-процесів в діяльності страхової компанії можлива за рахунок раціонального підходу до проведення фінансового моніторингу з урахуванням ризикорієнтованого підходу.

В Україні чинниками формування системи фінансового моніторингу є високий ступінь тінізації економіки, корупція, нерозвиненість фінансового ринку, дублювання повноважень різними органами й відомствами, низька автоматизованість та обмін інформацією, недосконалість законодавчого й організаційного забезпечення, що впливає на ефективність координації діяльності суб'єктів фінансового моніторингу, а імплементація світових стандартів і практики протидії легалізації доходів не має практичного інструментарію реалізації.

Враховуючи існуючі особливості в наданні фінансових послуг різними фінансовими установами, для оцінювання ефективності національної системи фінансового моніторингу України залишається актуальним розроблення системи оцінювання ефективності фінансового моніторингу як загалом на макрорівні, так і в межах окремих сегментів фінансової системи.

За існуючих ознак сумнівності фінансових операцій, які законодавчо визначені для організації внутрішнього фінансового моніторингу, очевидним є складність їх обґрунтування й обрання, оскільки в умовах ринкової економіки фактично неможливим є доведення заплутаного або незвичного характеру фінансової операції чи сукупності пов'язаних між собою фінансових операцій, що не мають очевидного економічного сенсу або очевидної законної мети, а також невідповідності фінансової операції характеру та змісту діяльності клієнта, без проведення фактичної перевірки наведених даних.

Тому виділення повідомлень про підозрілі операції має базуватися на ризикоорієнтованому підході та передбачати виділення трьох рівнів ризиків, що будуть формуватися відповідно до рівня ділової репутації ініціаторів та учасників фінансових операцій:
- бездоганної;
- ризикової;
- сумнівної.

Для бездоганної ділової репутації фінансовий моніторинг не повинен проводитися ні на рівні обов'язкового, ні на рівні внутрішнього фінансового моніторингу. Фінансовому моніторингу мають підлягати операції з оціночним і високим рівнем ризику використання коштів у процесі легалізації доходів.

© Братюк В.П., Ковач Х.М., 2015

Особливими факторами, які сприяють зростанню ризику використання страхових компаній в процесі легалізації доходів є:

- характер діяльності страховиків та страхувальників, яка часто виходить за межі вітчизняного страхового ринку;
- специфіка страхових продуктів;
- використання страхових компаній як фізичними, так і юридичними особами;
- перевищення темпів росту загального страхування над темпами росту страхування життя.

Найбільша чисельність повідомлень про підозрілі фінансові операції та найбільша кількість порушень в сфері фінансового моніторингу серед небанківських фінансових посередників припадала саме на страхові компанії. Окремі індикатори можливої участі особи в процесі легалізації доходів з використанням страхового сектору можна визначити наступним чином:

- отримання страховою компанією страхового платежу, нарахованого на безпідставно високих тарифах;
- навмисне забезпечення перетворення у готівкову форму страхових платежів (страхових внесків, страхової премії та відшкодування) напрямку чи шляхом перерахування з або на рахунки підприємств;
- наявність ознак фіктивності господарської діяльності економічного суб'єкта;
- наявність значних сум готівки, які використовуються в господарській діяльності економічного суб'єкта;
- навмисне приведення господарської діяльності економічного суб'єкта до неплатоспроможності або банкрутства;
- неналежне ведення бухгалтерського обліку, складання фінансової звітності і організація внутрішнього контролю;
- заплутані умови угод між економічними суб'єктами та фізичними особами, про які відсутні інформаційні відомості.

Загальні критерії ризиків для страхових компаній наведено в Наказі Державної служби фінансового моніторингу України від 03.08.2010р. № 126 «Про затвердження Критеріїв ризику легалізації (відмивання) доходів, одержаних злочинним шляхом, або фінансування тероризму» [5]. Вони передбачають оцінку особливостей географічної реєстрації клієнта, ризик клієнта та ризик продукту (товару або продукції).

В даний час фундаментальні дослідження індикаторів легалізації доходів на страховому ринку не проводяться. Для об'єктивної оцінки ризиків участі клієнта в легалізації доходів страхова компанія повинна побудувати економетричну модель на основі ризику, яка б враховувала як особливості діяльності клієнта, так і його фінансовий стан, специфіку контрагентів, географію діяльності, економічну доцільність окремих операцій. Дана модель має узгодити алгоритми проведення фінансової операції на рівні внутрішнього фінансового моніторингу страхової компанії.

Для оцінки ризиків участі клієнта в легалізації доходів пропонується використовувати у страховій компанії систему «червоних прапорців» (індикаторів) відхилення від нормальних умов діяльності та можливих прихованих загроз. Законодавчою основою виділення даних індикаторів ризику участі клієнта в легалізації доходів через страхову компанію є як національні нормативні документи, так і міжнародні рекомендації в сфері фінансового моніторингу: «Керівництво з питань підходу, заснованого на оцінці ризику, щодо боротьби з відмиванням коштів та фінансуванням тероризму» («Guidance on the Risk-Based Approach to combating money laundering and terrorist financing»). Розробник – FATF, червень 2007 року [7]; «Підхід, заснований на оцінці ризику: керівництво для установ, що надають грошові послуги» («Risk-Based Approach: Guidance for Money Service Businesses»). FATF, липень 2009 року [8]; Закон України «Про запобігання та протидію легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, або фінансуванню тероризму» [9]; Наказ Державного департаменту фінансового моніторингу Міністерства фінансів України «Про затвердження деяких форм обліку та подання інформації, пов'язаної із здійсненням фінансового моніторингу» від 13.05.2003 р. № 48.

Відповідність одному чи кільком індикаторам може свідчить про зміну рівня ризику участі в легалізації доходів страхувальника. Дана оцінка індикаторів в страхових компаніях має бути формалізована та проводитися з визначеною періодичністю на постійній основі, що забезпечить ефективну організацію системи внутрішнього фінансового моніторингу в страховому секторі.

Індикатори ризику участі клієнта в легалізації доходів через страхову компанію загалом відповідають визначеним ознакам сумнівності фінансових операцій, що дозволяє провести гармонізацію побудови внутрішнього і обов'язкового фінансового моніторингу. Оскільки більшість фінансових операцій оформлюються через автоматизовані системи, існує реальна ймовірність проводити внутрішній фінансовий моніторинг операцій зі страхувальниками в автоматичному режимі, тому страховики матимуть змогу надавати своєчасно 100% звітності про підозрілі фінансові операції на електронних носіях.

Для подальшої систематизації даних, отриманих в процесі виявлення і фіксації індикаторів ризику участі клієнта в легалізації доходів через страхову компанію, необхідною є побудова системи аналізу отриманих даних. На основі аналізу анкети страхувальника можливим є отримання бальної оцінки ризиків для окремого страхувальника з урахуванням накопиченої інформації про його діяльність з інших фінансових установ, в першу чергу банків. Оскільки існують окремі обмеження щодо передачі інформації про клієнта, стан його банківських рахунків, фінансовий стан, контрагентів, то фактичною можливістю узагальнення інформації в єдиний банк даних є її систематизація на базі Державної служби фінансового моніторингу України.

Проведення оцінки ділової репутації страхувальника згідно вимог національного законодавства сприятиме ефективній побудові внутрішнього моніторингу. Для підвищення ефективності внутрішнього фінансового моніторингу в страхових компаніях розроблено економетричну модель оцінювання ризику використання страхової компанії її клієнтами з метою легалізації доходів, отриманих злочинним шляхом, яка поєднує регресійний аналіз та скорингову оцінку кількісних і якісних індикаторів ризику страхувальника:

$$\ln(p/(1-p))=a_0+a_1K_1+ a_2K_2+ a_3K_3+ a_4K_4$$

$$K_{i,i=1/4}=K_e-FR_i \cdot R_i$$

де p – імовірність виникнення ризику використання страхової компанії її клієнтами з метою легалізації доходів, отриманих злочинним шляхом;

a_0, a_1, a_2, a_3, a_4 – параметри регресійного рівняння, що розраховуються методом найменших квадратів;

$K_{i,i=1/4}$ – відповідно кількісні оцінки ризику участі страхувальника в процесах легалізації доходів, отриманих злочинним шляхом, залежно від ділової репутації, відповідності параметрів страхової угоди

профілю та масштабам його діяльності, часового лагу між укладенням страхової угоди та виплатами по ній;

K_e – еталонне значення кількісної оцінки ризику участі страхувальника в процесах легалізації доходів, отриманих злочинним шляхом;

R_i – ризик проведення операції з легалізації доходів, отриманих злочинним шляхом, страхувальником, що визначається страховиком експертним шляхом за відповідними критеріями в балах від 1 до 3 по мірі його зростання відповідно до внутрішніх положень проведення фінансового моніторингу в страхових компаніях та нормативно затверджених критеріїв ризику легалізації доходів, отриманих злочинним шляхом;

FR_i – кількісна оцінка відхилення відповідних параметрів досліджуваного клієнта страхової компанії від еталонного (з бездоганною діловою репутацією), що вимірюється в балах від 0 до 100 в міру збільшення відхилення.

Дана економетрична модель дозволяє виділити ініціаторів фінансових операцій зі статусом «підозрілий страхувальник», які мають більш поглиблено вивчатися службами внутрішнього фінансового моніторингу страхових компаній.

Окремі з запропонованих критеріїв є якісними і загалом доповнюють кількісну оцінку індикаторів ризику участі клієнта в легалізації доходів через страхову компанію. Решта показників визначається страховою компанією на основі використання економетричної моделі та експертного оцінювання з урахуванням загальних тенденцій ринку, якісних та кількісних параметрів страхувальника.

Ранжування всієї сукупності страхувальників за рівнем ризику використання страхової компанії її клієнтами з метою легалізації доходів, отриманих злочинним шляхом, дозволяє визначити юридичну особу як підозрілого клієнта.

Удосконалений порядок побудови економетричної моделі оцінки індикаторів ризику участі клієнта в легалізації доходів через страхову компанію дозволяє ефективно оцінювати ризики участі страхової компанії та її клієнтів в процесі проведення анкетування клієнта, його ідентифікації та вивчення фінансово-господарської діяльності.

При цьому служба внутрішнього моніторингу страхової компанії повинна звертати увагу на поглиблене вивчення діяльності клієнтів, що не відповідають адекватній оцінці відповідності діловій репутації, фінансовому стану та регіонально-галузевій діяльності страхувальника.

Оскільки страхова компанія в рамках своєї діяльності не має змоги періодично отримувати інформацію про особливості фінансової діяльності страхувальника з банківських установ, що його обслуговують, доцільним є поглиблення координації діяльності учасників національної системи фінансового моніторингу України, зокрема в процесі проведення анкетування, ідентифікації і надання страхових послуг страховою компанією, банківського обслуговування, накопичення і аналізу даних та проведення слідчих дій, в тому числі Державною службою фінансового моніторингу України.

Висновки. Отже, для підвищення ефективності внутрішнього моніторингу в страхових компаніях запропоновано побудову економетричної моделі виявлення і фіксації індикаторів ризику участі страхувальника в легалізації доходів, яка включає кількісні і якісні індикатори («червоні прапорці») і всебічно характеризує діяльність страхувальника. Економетрична модель оцінювання ризику використання страховика його клієнтами з метою легалізації доходів, отриманих злочинним шляхом базується на поєднанні регресійного аналізу та скорингових оцінок кількісних і якісних індикаторів ризику страхувальника.

Побудована економетрична модель оцінки ризику участі страхувальника у легалізації доходів через страхову компанію дозволяє виділити ініціаторів зі статусом «Підозрілий страхувальник» на основі ризик орієнтованого підходу і проводити щодо нього поглиблене дослідження.

Отже, оцінка стану розвитку національної системи фінансового моніторингу за останні декілька років надасть можливість визначити напрямки її розвитку, системні особливості, визначити секторальні проблеми організації внутрішнього фінансового моніторингу та напрямки їх усунення, розробити методику оцінювання ризиковості участі фінансових установ страхового сектору й учасників ринку цінних паперів у процесі легалізації доходів, отриманих злочинним шляхом, що буде здійснено в наступних дослідженнях.

Список літератури:

1. Гуржій С. Г. Боротьба з відмиванням коштів: правовий, організаційний та практичний аспекти / С. Г. Гуржій, О. Л. Копиленко, Я. В. Янушевич та ін.: – К.: Парлам. вид-во. 2005. – 216 с.
2. Дмитров С. О. Моделювання оцінки ризиків використання послуг банків з метою легалізації кримінальних доходів або фінансування тероризму / С. О. Дмитров, О. В. Меренкова, Л. Г. Левченко // Вісник Національного банку України. – 2009. – № 1. – С. 54-59.
3. Протидія легалізації злочинних доходів і фінансуванню тероризму: навч. посіб. / С. Г. Гуржій, С. М. Клюшке, В. М. Кірсанов та ін.; Держфінмоніторингу України. – К.: Такі справи, 2008. – 560 с.
4. Синянський С. О. Удосконалення національної системи протидії легалізації доходів, отриманих злочинним шляхом, в умовах посилення інтеграційних процесів: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. екон. наук: спец. 08.05.01 / С. О. Синянський. – К., 2005. – 20 с.
5. Наказ Державного комітету фінансового моніторингу України від 03.08.2010 р. № 126 «Про затвердження Критеріїв ризику легалізації (відмивання) доходів, одержаних злочинним шляхом, або фінансування тероризму». [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://www.sdfm.gov.ua
6. Методичні рекомендації щодо здійснення страховими установами внутрішнього фінансового моніторингу з використанням критеріїв ризику, затверджено Наказом Державного комітету фінансового моніторингу України від 9 жовтня 2009 р. № 143. [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://www.sdfm.gov.ua
7. Guidance on the Risk-Based Approach to combating money laundering and terrorist financing: Financial Action Task Force (FATF) [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://www.fatf- gafi.org
8. Risk-Based Approach: Guidance for Money Service Businesses [Електронний ресурс]: Financial Action Task Force (FATF) [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://www. fatf-gafi.org
9. Закон України «Про запобігання та протидію легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, або фінансуванню тероризму». [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://zakon.rada.gov.ua
10. Куришко О.О. Економетрична модель оцінювання ризику використання страхової компанії її клієнтами для легалізації доходів/ О.О. уришко // Вісник української академії банківської справи. – 2013. – № 2(35). – С. 106-107.

Братюк В.П., Ковач К.М.
Мукачевский государственный университет

ПРИМЕНЕНИЕ МОДЕЛИ ОЦЕНКИ РИСКА В ПРОЦЕССЕ ФИНАНСОВОГО МОНИТОРИНГА

Аннотация
Статья посвящена изучению особенностей организации финансового мониторинга в страховых компаниях. Исследованы особые факторы, которые способствуют росту риска использования страховых компаний в процессе легализации доходов. Также значительное внимание обращено на общие критерии рисков для страховых компаний. Кроме того, были рассмотрено эффективность проведения оценки деловой репутации страхователя согласно требованиям национального законодательства, что будет способствовать положительному построению внутреннего мониторинга. Также в статье рассмотрены особенности организации финансового мониторинга в страховых компаниях. Построенная модель оценки риска использования страховой компании ее клиентами для легализации доходов, что позволяет снизить риски организации финансового мониторинга.
Ключевые слова: страховая компания, страховой риск, легализация доходов, финансовый мониторинг, клиент.

Bratiuk V.P., Kovach K.M.
Mukachevo State University

APPLICATION OF THE MODEL OF RISK ASSESSMENT DURING FINANCIAL MONITORING

Summary
The article is devoted to the study of features of financial monitoring in insurance companies. The specific factors that contribute to the growth of the risks of insurance companies in the process of legalization of proceeds are investigated. Also great attention is paid to the general criteria of risks for insurance companies. The article considers the effectiveness of evaluation of business reputation of insurer under the national law to facilitate the efficient construction of internal monitoring. Also the article deals with the features of financial monitoring of insurance companies. The model of risk assessment for clients using their insurance company to legalize income is constructed, thus reducing the risk of financial monitoring.
Keywords: insurance company, insurance risk, legalization of income, financial monitoring, client.

УДК 343.21

СУЧАСНІ ОРГАНІЗАЦІЙНІ ФОРМИ ІННОВАЦІЙНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ У ВИЩІЙ ОСВІТІ ТА НАУЦІ

Бурдонос Л.І.
Переяслав-Хмельницький державний педагогічний університет імені Григорія Сковороди

У статті досліджуються стан та перспективи розвитку сучасних організаційних форм інтеграції науки і виробництва, охарактеризовано їх значення в економічному поступі. Доведено необхідність глибинного наукового осягнення основного об'єкта дослідження – інноваційної діяльності, як одного з головних рушіїв розвитку суспільства, зокрема продуктивне в пізнавальному плані вивчення виникнення і диференціації нових організаційних форм інноваційної діяльності. Визначено систему взаємозв'язків між різними інноваційними проявами у вищій освіті та виробництві. Проаналізовано способи впливу освітніх інноваційних систем на економіку. Наведено приклади ефективного застосування системної та послідовної державної політики іноземних країн, спрямованої на активізацію інноваційних процесів у системі вищої освіти.
Ключові слова: інноваційні форми, інноваційна діяльність, інтеграція науки і виробництва, економіка знань, якісна освіта.

Постановка проблеми. Інноваційна діяльність – важлива складова економічного життя, адже саме вона сприяє ефективному, успішному розвитку економіки будь-якого типу. Важливість інновацій в економічному розвитку зумовила активне впровадження інноваційних технологій і, відповідно, виникнення та розвиток різноманітних організаційних форм інноваційної діяльності.

Інноваційна освітня діяльність передбачає розвиток творчого потенціалу педагогів і стосується не лише створення та поширення новизни, а і зміни у способі діяльності, стилі мислення учасників навчально-виховного процесу. Вона передбачає відхилення від норми, стандарту, визнаного в конкретних соціально-економічних умовах, і залежить від двох факторів: сили інноваційних процесів та характеру їх відносин з навколишнім світом.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідженням проблеми інноваційних технологій займалося багато вітчизняних та зарубіжних вчених: В.П. Стадник, М.П. Денисенко, Л.І. Михайлова, П.Л. Микитюк, С.Г. Турчін, Н.В. Краснокутська.

Невирішені раніше частини загальної проблеми. Незважаючи на наявність значної кількості публікацій за цією тематикою, все ще залишається багато не висвітлених питань, які стосуються фор-

© Бурдонос Л.І., 2015

муванню забезпечення розвитку інновацій у системі вищої освіти та науки.

Метою дослідження є розгляд множинності організаційних форм інноваційної діяльності, покликаних реалізовувати складні інноваційні проекти, в тому числі на міжнародному рівні.

Постановка завдання:

– дослідити розвиток вітчизняної інноваційної системи;

– розглянути вищу освіту в якості складової частини інноваційної системи;

– виділити основні механізми державного управління інноваційним розвитком в системі освіти.

Виклад основного матеріалу. Інноваційний розвиток освіти є цілком самодостатнім поняттям, на відміну від економіки, де інноваційний розвиток є однозначно залежним від розвитку освіти. В освіті інновації означають передусім максимальне наближення її до її власного предмету – знання, тоді як з точки зору економіки знання є, хоча й надзвичайно важливим, але все ж допоміжним фактором. Економіка не розуміє самої суті знань, на відміну від повного розуміння нею суті грошей [9, с. 90].

В умовах формування економіки знань необхідно усвідомлювати кардинальну потребу суспільних зрушень в напрямі інноваційного розвитку. Згідно з рейтингом Всесвітнього економічного форуму, Україна серед 142 країн зайняла у 2011 році у сфері вищої освіти та професійної підготовки – 51 місце, у сфері формування факторів інноваційного розвитку – 74, за оснащеністю сучасними технологіями – 82, за показником якості освіти – 72, якості роботи науково-дослідних закладів (університетів) – 72 та в загальному рейтингу – 82, розмістившись між Тринідадом і Тобаго та Намібією [1], що свідчить про неефективне використання власного інноваційного потенціалу, перетворення України в державу, яка експортує сировинні ресурси з незначною часткою доданої вартості, та виникнення загрози економічній та національній безпеці.

Розширення наукомістких виробництв, стабільність темпів розвитку науково-технічного потенціалу, створення робочих місць, формування виробничої і соціальної інфраструктури, підтримка активної підприємницької діяльності і постійне стимулювання розвитку науки можуть бути забезпечені співпрацею науково-дослідних закладів із бізнесовими структурами, що здійснюється за підтримки влади. До ефективних організаційних форм такого співробітництва належать науково-технологічні центри, технопарки і технополіси. Створення таких структур означає якісно нове бачення умов реалізації та забезпечення інноваційних процесів і формування сприятливого середовища, в якому наукові ідеї перетворюються на унікальну конкурентоспроможну науково-технічну продукцію, здійснюють черговий ривок у галузі новітніх технологій.

Результати аналізу економічного зростання країн – лідерів рейтингів конкурентоспроможності Швейцарії, Сінгапуру, Швеції, Нідерландів, Данії, Японії та Великобританії – свідчать про необхідність формування та забезпечення розвитку національної інноваційної системи як безальтернативного шляху реалізації системної та послідовної державної політики, спрямованої на активізацію інноваційних процесів, забезпечення технологічного розвитку та оновлення національної економіки. Важливою складовою такої системи має стати ефективна система вищої освіти, що складається з ВНЗ, науково-методичних і методичних установ, науково-виробничих підприємств, державних і місцевих органів управління освітою, а також навчальних закладів, які проводять підготовку, перепідготовку та підвищення кваліфікації кадрів а також система генерації знань, що складається з наукових установ та організацій незалежно від форми власності, які проводять наукові дослідження і розробки та створюють нові наукові знання і технології, державні наукові центри, академічні та галузеві інститути, наукові підрозділи університетів, наукові та конструкторські підрозділи підприємств [2, с. 240].

Регіональні науково-технологічні центри вибудовують свою діяльність з огляду на особливості регіону. Так, у Німеччині існують переважно засновницькі центри, центри інновацій і центри промислової технології. Засновницькі центри об'єднують новостворені підприємства (переважно обробної промисловості й виробничих послуг), їх засновниками є комуни, промислово-торговельні палати, банки, економічні союзи, університети. Вони координують діяльність комерційних фірм, підтримуючи їх на етапі становлення і сприяючи розвитку тих, які забезпечують краще використання ресурсного потенціалу регіону. Центри промислової технології сприяють впровадженню новацій у серійне виробництво [4, с. 235].

Найпоширенішою формою інтеграції науки і виробництва у США є університетсько-промислові центри та інженерні центри при університетах. Університетсько-промислові центри створюють на кошти Національного наукового фонду США при університетах з метою об'єднання ресурсів промислових фірм і наукового потенціалу університетів [4, с. 357].

Технопарки (науково-технічні парки) об'єднують науково-дослідні підрозділи промислових компаній і створені ними підприємства, які залучають для роботи над замовленнями компаній персонал університетів. Завдяки цьому наукові співробітники мають можливість застосувати на практиці результати своїх досліджень [6, с. 198]. На мою думку, технопарки позитивно впливають на розвиток економіки, стимулюють поширення нововведень, допомагають серійному випуску нової продукції тощо. Особливістю технопарків є те, що вони об'єднують фірми, які працюють у найпередовіших сферах науки і техніки. Завдяки їх компактному розташуванню більшість організаційних, управлінських і секретарських функцій централізовано виконує кваліфікований персонал [10, с. 140].

У США уряди багатьох штатів (Вісконсина, Мічигана, Міннесоти, Нью-Йорку, Іллінойса, Каліфорнії та ін.) стимулюють установлення більш тісних зв'язків між фірмами високотехнологічних галузей і державними дослідницькими університетами для того, щоб створювати центри нових технологій. Формою організації такої співпраці слугують так звані «науково-технологічні парки» – свого роду інкубатори наукомісткого бізнесу і практична основа наукової діяльності університетів.

Технологічний парк – це форма територіальної інтеграції науки, освіти і виробництва у вигляді об'єднання наукових організацій, проектно-конструкторських бюро, навчальних закладів, виробничих підприємств або їх підрозділів. Технопарки створюються з метою прискорення розробки і застосування науково-технічних і техніко-технологічних досягнень шляхом концентрації висококваліфікованих спеціалістів, експериментальної та інформаційної бази. Найбільше технопарків і подібних їм структур у США та Великобританії (на них припадає більше 50% усіх технопарків світу). Ця форма наукомісткого бізнесу розвивається вже протягом 50 років. Завдяки цьому стимулюється процес комерційного використання результатів

проведених університетами досліджень, створюються нові місця для наукових співробітників. Особливо тісні зв'язки між вищою школою і бізнесом у сфері біотехнологій. Приватні фірми – одне з найбільших джерел фінансування університетських досліджень у цій області. Прикладом біотехнологічного технопарку може бути «Biosquare», який є привабливим для представників бізнесу з декількох причин. По-перше, згідно зі схемою взаємодії інституту і технопарку, всі студенти проходять практику в компаніях, що входять до складу технопарку, забезпечуючи їх дешевою кваліфікованою робочою силою. По-друге, інститут надає цим фірмам пільгові форми оренди приміщень. По-третє, керівництво інституту і технопарку реалізує програму підтримки підприємств малого наукомісткого бізнесу шляхом реалізації системи його «інкубації», в рамках якої перспективним компаніям надаються стартові ресурси у вигляді приміщення під офіс і права користування лабораторними площами та обладнанням інкубатора бізнесу. Зі збільшенням кількості реалізованих продуктів компанія розширює свої права щодо використання ресурсів, тому в результаті поступового досягнення сталого розвитку фірма матиме власний великий офіс із повністю обладнаною лабораторією. [8, с. 64]

У Росії науково-технологічні парки також успішно розвиваються. Наприкінці 1980-х – початку 1990-х рр., коли у кризовому стані опинилися наукомісткі галузі промисловості, наука та освіта, у Томську, Санкт-Петербурзі та Уфі, як правило, на базі провідних ВНЗ, було створено перші науково-технологічні парки (технопарки) – центри підтримки технологій і продукції, які вийшли на ринок з лабораторій і промислових експериментальних виробництв. Перші технопарки створювались інтуїтивно, без чіткої концепції та певної моделі. Такою була природна реакція наукового товариства на різке послаблення державної підтримки науки і технологічного розвитку промисловості. Цей період характеризується бурхливим зростанням кількості науково-виробничих кооперативів, малих підприємств у складі наукових установ та ВНЗ. Перші російські технопарки, за аналогією до зарубіжних, орієнтувалися на інкубування та сервісну підтримку малих фірм. Так, у 1995 р. було розроблено науково-технічну програму «Створення та розвиток наукових і технологічних парків вищої школи в Російській Федерації» [8, с. 68].

Нині в Росії діють понад 70 технопарків, близько 20 інноваційно-технологічних центрів, близько 50 тис. малих технологічних фірм, розвивається система венчурного інвестування. На створення нових технопарків у сфері високих технологій у 7 регіонах країни заплановано використати 2 млрд. дол. Також тут працює Програма сприяння підприємствам, науковим установам, ВНЗ та іншим організаціям щодо комерціалізації наукових, інженерних і технологічних розробок у рамках малих інноваційних компаній. Дана програма спрямована на вирішення існуючої в сучасній Росії проблеми комерціалізації наукових, інженерних і технологічних розробок, які створені на підприємствах, у наукових установах, ВНЗ та інших організаціях. Ця проблема є об'єктивною, оскільки комерціалізація окремих розробок перебуває поза полем їх основної діяльності

Оптимальний варіант інноваційного розвитку України передбачає розвиток національної інноваційної системи шляхом здійснення комплексу заходів щодо збалансованого розвитку усіх підсистем національної інноваційної системи, підтримки інноваційної активності вітчизняних суб'єктів господарювання на всіх стадіях інноваційного процесу, стимулювання попиту на результати наукових досліджень і розробок, кваліфікований персонал, створення сприятливих умов для виробництва інноваційної продукції з високим рівнем доданої вартості [3]. Бажані зрушення вимагають забезпечувати ефективну спроможність вищої освіти випереджати ті соціальні та економічні зміни, що відбуваються, готувати молодь до праці і життя в суспільстві, формувати демократичне суспільство. Подібне складне завдання може бути виконаним, якщо освіта органічно пов'язана з усіма галузями матеріального виробництва та духовної культури, що забезпечує наслідування і відтворення соціального досвіду.

В Україні в умовах модернізації вищої освіти і реалізації Болонської конвенції зростає наукова складова діяльності ВНЗ, але через брак бюджетних коштів виникає потреба пошуку додаткових джерел фінансування. Комерціалізація наукових розробок університетів стає основою багатоканальності їх фінансування та конкурентоспроможності, тому потребує дослідження з урахуванням вимог сьогодення: інтеграції освіти і науки; освіти, науки та бізнесу; кооперації з міжнародним науковим товариством; реалізації моделі «потрійної спіралі» та моделі «пентаспіралі». Результати такого дослідження будуть корисними для ВНЗ, органів державної влади та наукових установ.

Комерціалізація наукових розробок та їх упровадження – це актуальна проблема подальшого економічного зростання національної економіки України. Вирішення питань модернізації промисловості, нової індустріалізації, забезпечення інноваційного розвитку, розумного зростання залежить від наявності наукових і технічних розробок. Сьогодні вітчизняна промисловість потребує оновлення. Технологічний розвиток промисловості України забезпечують в основному IV, частково V та VI технологічні уклади. Разом з тим університетська наука володіє значними інтелектуальними ресурсами, багатьма науковими розробками і технологіями, але вони не використовуються на практиці, також майже відсутній ринок наукової продукції та технологій.

Університет – центр освіти і науки, саме наукові дослідження слугують основою його діяльності. Університети на сучасному етапі повинні суттєво впливати на стан національної економіки України, проте вони не повністю виконують свою місію щодо економічного розвитку країни. По-перше, зменшується рівень бюджетного фінансування університетів, яке завжди відігравало пріоритетну роль. Подруге, важливим фактором економічної діяльності сучасного університету є багатоканальність фінансування. По-третє, сьогодні університет перебуває в такому ж економічному становищі, як і країна в цілому; це супроводжується збільшенням конкуренції – за студентів, кваліфіковані кадри, державне замовлення та держбюджетну тематику.

Проблема виживання університетів нині безпосередньо пов'язана з комерціалізацією їх діяльності. Економічні умови, в яких перебувають університети, вимагають пошуку нових джерел фінансування, нових технологій управління ВНЗ і нових рольових схем учасників університетської діяльності. Комерціалізація результатів навчальної та наукової діяльності примушує по-іншому подивитися на процеси, що відбуваються в університетах. Комплекс освітньої та наукової діяльності при цьому доповнюється технологічними, фінансовими і комерційними аспектами. У сучасних умовах комерціалізація діяльності університету є не просто необхідністю, а ще і формулою його успішного розвитку.

Проблема комерціалізації наукових розробок університетів повинна насамперед перебувати у правовій площині. В Україні є необхідна правова база. Свого часу було прийнято ряд законів та інших законодавчих нормативних документів, які мають велике значення для розвитку ринку наукової продукції та комерціалізації наукових розробок. Але ці законодавчі акти так і не стали дійовим інструментом комерціалізації вітчизняних наукових розробок.

Аналіз комерціалізації наукових розробок і технологій за кордоном засвідчив дієвість правових механізмів комерціалізації наукових розробок і технологій. Так, у Росії 1 березня 2011 р. було опубліковано Федеральний Закон № 22-23 «Про внесення змін до статті 5 Федерального Закону «Про науку і державну науково-технічну політику» і статтю 17 Федерального Закону «Про захист конкуренції»« [8, с. 67]. Державним (муніципальним) ВНЗ, а також науковим установам дозволено створювати господарські товариства з метою практичного застосування (впровадження) результатів інтелектуальної діяльності (програм ЕОМ, баз даних, винаходів, корисних моделей, промислових зразків, селекційних досягнень, топологій інтелектуальних мікросхем, секретів виробництва). Право на їх використання може бути частиною статутних капіталів товариств. Внесені зміни дозволяють університетам і науковим установам здавати в оренду закріплене за ними майно створеним господарським товариствам без проведення конкурсів та аукціонів, тобто у спрощеному порядку порівняно з іншими договорами, предметом яких є відчуження державного (муніципального) майна.

У системі української вищої освіти нині актуалізуються такі нові тенденції, явища, процеси, як університетська автономія, академічна мобільність, подвійний диплом, Європейська система перезарахуваня (трансферту) кредитів (ECTS), нові професійні освітні стандарти,моніторинг якості освіти, рейтинги ВНЗ, оновлення змісту навчання (перегляд і модернізація програм, навчальних матеріалів, літератури, засобів навчання; розробка та впровадження нових навчальних дисциплін із перспективних наукових напрямів, насамперед міжгалузевих і прикладних); комп'ютеризація навчання та управління; синтез науки та освіти; виконання наукових проектів; система грантів; приватна освіта; конкуренція і конкурентоспроможність ВНЗ різних форм власності; модернізація стратегії і тактики навчально-виховного процесу (побудова його на засадах вільної творчої освіти (Liberal Arts Education), варіантність і свобода вибору в побудові індивідуальної навчальної програми, вибіркові дисципліни, сертифікатні програми, одержання додаткової спеціальності (major & minor), посилення творчої та самостійної складової навчання, демократизація навчання та управління, 100-бальна рейтингова система оцінювання знань студентів, рейтингова оцінка роботи викладача, стимулювання інноваційних методик і форм викладання та виховання; створення спеціальних інноваційно-освітніх центрів; демократизм у стосунках викладачів та студентів, посилення ролі студентського самоврядування); прозорість вступного тестування; відкрита виборність керівних посад в університеті (від ректора до завідувачів кафедр) та інші [2, с. 89].

Стратегічними пріоритетами розвитку вищої освіти в концепції інноваційного розвитку України є:

а) забезпечення інноваційної спрямованості системи освіти шляхом: підвищення рівня комп'ютеризації вищих навчальних закладів; активізації науково-технічної та інноваційної діяльності ВНЗ та збільшення обсягу її бюджетного фінансування; утворення інноваційних структур в системі освіти; реформування системи вищої освіти з урахуванням вимог європейських стандартів і збереженням культурних та інтелектуальних національних традицій;

б) підвищення результативності вітчизняного сектору наукових досліджень і розробок з метою посилення його ролі у забезпеченні інноваційного розвитку національної економіки шляхом: інтеграції університетського сектору наукових досліджень і розробок до світової інноваційної системи, сприяння розвитку міжнародного партнерства у сфері науково-технічної та інноваційної діяльності; збільшення частки наукових та науково-технічних досліджень у ВНЗ, спрямованих на створення нових видів інноваційної продукції; врахування кон'юнктури світового ринку під час визначення пріоритетних напрямів розвитку науки і техніки та інноваційної діяльності;

в) забезпечення розширеного відтворення знань на основі інтеграції діяльності вищих навчальних закладів, академічних та галузевих наукових установ шляхом: підвищення рівня фондоозброєності державного сектору наукових досліджень і розробок; концентрації ресурсів на пріоритетних напрямах розвитку науки і техніки та інноваційної діяльності, створенні умов для організації високотехнологічного виробництва в Україні; посилення взаємодії освіти та науки, створення університетів дослідницького типу на базі провідних ВНЗ; стимулювання процесу підвищення кваліфікації, розвиток системи дистанційного навчання.

Досвід провідних американських, британських та австралійських університетів свідчить, що так званий «академічний капіталізм» є одним із головних засобів підвищення ефективності та якості освітньої і наукової діяльності [4, с. 112].

Загалом сучасна трансформація вищої освіти в Україні є складним нелінійним процесом, в якому можна виділити наступні напрями:

- екстенсифікація – збільшення кількості ВНЗ, спеціальностей та програм, студентського контингенту, а також загальне розширення доступу громадян до вищої освіти;
- модернізація – як зміна змісту освіти, притаманної для командно-адміністративного суспільства, так і узгодження її з сучасними вимогами. Складовими цього процесу є демократизація, інноваційні процеси у вищій школі: поява нових спеціальностей, освітніх програм, технологій та засобів навчання, поширення сучасних методів менеджменту та маркетингу вищої освіти;
- глобалізація та європеїзація – трансформація української освіти в контексті глобалізації сучасної освіти та формування єдиного європейського простору вищої освіти.

Ця таблиця наочно відтворює і досягнення системи вищої освіти України – безперервне збільшення кількості студентів у ВНЗ III-IV рівнів акредитації з 1994 по 2007 рік, поліпшення загальних показників охоплення вищою освітою у розрахунку на 10 тис. чол. населення, – і вказує на перші ознаки зниження показників. Наприклад, через демографічні причини максимальна кількість студентів у закладах I-II рівнів акредитації була у 2003/2004 навчальному році, а пізніше лише зменшувалася. Демографічний спад торкнувся ВНЗ найвищих рівнів акредитації лише у 2007 році, а от пізніше він зумовив зменшення контингентів студентів у ВНЗ III-IV рівнів акредитації вже в 2008/2009 навчальному році. Наступні роки – 2009/10, 2010/11 та

Таблиця 1.1

Зміни контингентів студентів у ВНЗ України

Показник	1996/97	2000/01	2005/06	2007/08	2008/09	2009/10	2010/11	2011/12
Кількість студентів у ВНЗ III-IV рівнів (тис. чол.)	976,9	1402,9	2203,8	2372,5	2364,5	2245,2	2129,8	1954,8
Кількість студентів у ВНЗ I-II рівнів (тис. чол.)	595,0	528,0	505,3	441,4	399,3	354,2	361,5	356,7
РАЗОМ	1571,9	1930,9	2709,1	2813,9	2763,8	2599,4	2491,5	2311,5
Студентів у розрахунку на 10 тис. населення України								
У ВНЗ III-IV рівнів	192	285	470	511	512	488	465	428
У ВНЗ I-II рівнів	117	107	108	95	87	77	79	78
В усіх ВНЗ	309	392	578	606	599	566	544	507

2011/12 – ще більше засвідчили тенденцію зменшення чисельності студентів в Україні, яка скоріше всього підтвердиться і надалі (табл. 1).

Не дивлячись на зменшення абсолютних та відносних (чисельність студентів на 10 тис. населення) показників студентського контингенту, загалом Україна залишається серед світових лідерів у вищій освіті. Нагадаємо, що за прогнозами ЮНЕСКО у двадцять першому столітті рівня національного добробуту відповідного світовим стандартам досягнуть лише ті країни, працездатне населення яких на 40-50 відсотків буде складатися з осіб з вищою освітою. На сьогодні Україна досягла лише половини цього показника.

Зокрема, у середньому у світі 60 відсотків випускників шкіл вступають до вищих навчальних закладів. У Північній Америці це 84 відсотки, в Україні – 76. Кількість студентів невпинно зростає. За даними ЮНЕСКО у 1960 році було 13 мільйонів студентів у світі, у 2005 році було 138 млн. чол., 2008 – 158 млн. чол. [6, с. 67], в тому числі і в Україні 2,7 мільйони.

Але збільшення загальної кількості ВНЗ та студентів в Україні має суперечливу внутрішню структуру – скоротилась загальна кількість вищих навчальних закладів I-II рівнів акредитації (з 754 у 1991/92 навчальному році до 501 у 2011/2012 навчальному році) та кількості студентів, що в них навчаються (з 739,2 тис. осіб до 356,8 тис. осіб у відповідні роки). І якщо за ці роки кількість державних освітніх установ скоротилась з 731 до 501, то приватних ВНЗ I-II рівня акредитації побільшало – з 23 до 78. Та більш серйозний занепад розпочався після 2005 року, коли до навчання приступили дуже малі за абсолютною чисельністю вікові групи, що народжувалися у роки інфляцій і економічного регресу (див. табл. 1.1).

А кількість ВНЗ III-IV рівня акредитації має чітку тенденцію до зростання до 2008 р. и незначне зменшення до 2011 р. (з 156 у 1991/92 н. р. до 353 у 2008/09 та 345 у 2011/12 н.р.), і якщо в 1991/92 в них навчалося 876,2 тис. студентів, в 2004/2005 – більше 2 мільйонів осіб, у 2008/2009 – 2364,5, а вже у 2011/2012 – 1954,8 тис. Причому зросла кількість ВНЗ III-IV рівня акредитації як державної, так і приватної форм власності – кількість державних закладів зросла з 154 до 345, а недержавної з 2 до 107 за 1991/1992 – 2011/2012 навчальні роки. Серед них функціонувало 197 університетів, 62 академії, 102 інститути та 1 консерваторія [5, с. 88]. Цілком можливо, що через прийняття нової редакції Закону України «Про вищу освіту» кількість закладів значно скоротиться, а контингенти студентів будуть поступово зменшуватися відповідно до демографічної ситуації, що склалась у країні.

Таке екстенсивне збільшення навчальних закладів та студентів відбувається за рахунок, по-перше, появи приватного сектору в галузі вищої освіти, по-друге, відкриття у регіонах філій «центральних» навчальних закладів, і, по-третє, впровадження механізму платної форми навчання у державних закладах, так званого «контракту». Певною мірою цей процес можна характеризувати як розширення доступу до вищої освіти в суспільстві, але він ще не гарантує її якості. Звідси випливає і інший аспект проблеми мережі ВНЗ – це їх надмірна кількість і мала потужність. Середній контингент студентів цих закладів становить 5,7 тис. (в 2009 р. було 7,5 тис.) осіб, восьма частина з них (30) має контингент до 2-х тисяч. І ще одна проблема – це створення ефективної мережі регіональної університетської освіти, яка вже багато років турбує наше суспільство.

Враховуючи тенденцію кількісної еволюції вищої освіти, що характеризує її масовість на сучасному етапі розвитку суспільства, реалізація програм підготовки без зниження якості навчання при обмежених ресурсах можлива лише через суттєву модернізацію – використання нових методів і технологій, які дозволять більш активно залучити адміністрацію ВНЗ, науковців, викладачів, студентів до процесу управління якістю освіти. Це потребує застосування нових інформаційних і телекомунікаційних технологій навчання, передбачених відповідними програмами модернізації вищої освіти України.

Сучасні загальноцивілізаційні тенденції розвитку здійснюють системоутворюючий вплив на трансформацію системи вищої освіти України, яка передбачає:

- перехід до динамічної ступеневої системи підготовки фахівців, що дасть змогу задовольняти можливості особистості в здобутті певного освітнього та кваліфікаційного рівня за бажаним напрямком відповідно до її здібностей, та забезпечити її мобільність на ринку праці;
- формування мережі ВНЗ, яка за формами, програмами, термінами навчання і джерелами фінансування відповідала б інтересам особи та задовольняла потреби кожної людини та економіки країни в цілому;
- підвищення освітнього і культурного рівня суспільства, створення умов для навчання протягом всього життя;
- піднесення вищої освіти України до рівня вищої освіти в розвинутих країнах світу та її інтеграція у міжнародне науково-освітнє співтовариство.

Стає все більш очевидним, що необхідна розробка довгострокової програми структурної адаптації національної освітньої політики до нових міжнародних умов, найбільш значущими серед яких є приєднання України до Болонського процесу, що вимагає суттєвої «європеїзації» вітчизняної освіти, яка досі зберігає радянські освітні традиції та риси.

Основними завданнями та принципами створення зони Європейської вищої освіти (шість цілей Болонського процесу) є: введення двоциклового навчання; запровадження кредитної системи; формування сис-

теми контролю якості освіти; розширення мобільності студентів і викладачів; забезпечення працевлаштування випускників та привабливості європейської системи освіти. З середини 1990-х років учасники Болонського процесу прийняли рішення інтенсифікувати своє входження до спільного європейського простору вищої освіти і наукових досліджень, передбачивши для цього гармонізацію не лише перших двох циклів стандартного навчання (програми бакалаврів і магістрів), але й третього циклу – підготовки і захисту наукового ступеня (на Заході – «доктора філософії», у нас – «кандидата наук»). У даний момент учасники Болонського процесу розвивають трициклову вищу освіту і прийняли рішення про продовження його програми до 2020 року.

Болонська декларація висуває завдання домогтися, щоб вчені ступені мали відповідати європейському ринку праці, а отже, бути свідоцтвом кваліфікації при працевлаштуванні в галузі діяльності, за якою здобута освіта. Класифікація ступенів та кваліфікацій має важливе значення, тому що їх присвоєння свідчить про важливі перехідні рубежі від системи освіти до ринку праці у межах конкретної країни [7, с. 11].

З метою зміцнення Європейського простору вищої освіти та поширення європейської системи вищої освіти у світі було запропоновано найближчим часом реалізувати конкретні заходи, що мають принести відчутні результати на окресленому шляху, такі як:

- запровадження системи освіти на основі двох ключових навчальних циклів: до дипломного (бакалавр) та післядипломного (магістр);
- затвердження загальноприйнятної та порівнянної системи вчених ступенів, в тому числі шляхом запровадження стандартизованого Додатку до диплома;
- застосування Європейської Кредитної Трансферної Системи (ECTS) як відповідного засобу сприяння більшій мобільності студентів;
- зближення систем контролю якості та акредитації з метою вироблення порівняльних критеріїв та методологій.

Але усі ці складові трансформації вищої освіти в Україні стикаються з цілою низкою проблем, як конкретно-економічних, так й загальноцивілізаційних. По-перше, зростаюча інтернаціоналізація освітньої діяльності. Поява інтернаціональних форм організації та фінансування освіти, посилення необхідності вирішення проблем стандартизації освіти зумовлюють необхідність забезпечення і підвищення якості освітніх послуг в умовах зростаючої відкритості економік країн, все більш вільного руху людей, капіталів і товарів між країнами. Внаслідок цього відбувається загострення конкуренції в глобальному масштабі і саме тому національна система освіти будь-якої країни повинна орієнтуватися не просто на підготовку кваліфікованих кадрів для розвитку своєї економіки, а на підготовку кадрів, які поряд з цією важливою метою також забезпечуватимуть конкурентоспроможність її економіки в сучасному глобальному середовищі.

Друга проблема пов'язана з тим, що визначальна роль освіти в суспільному розвитку і становленні економіки знань потребує і потужного диверсифікованого механізму її функціонування та фінансового забезпечення. В Україні протягом трансформаційного періоду мають місце процеси диверсифікації: і стосовно джерел фінансування (поряд з державними ресурсами залучаються приватні, кошти підприємств, зовнішні ресурси), і стосовно форм організації освітньої діяльності, змісту та технологій навчального процесу. Разом з тим, досвід передових країн світу доводить, що економічні механізми можуть бути більш ефективними, дієвими, спрямованими на конкретні результати.

Третя (за черговістю, але ніяк не за вагомістю) характерна для нашого освітнього співтовариства проблема, що потребує врахування при вирішенні питань про швидкість і глибину трансформації освіти та євроінтеграції, – надзвичайно серйозні деформації у викладацькому складі ВНЗ.

Курс на євроінтеграцію стикається і іноді вступає в протиріччя з низкою тенденцій (і загальносвітових, і вітчизняних), які проявилися останніми роками в системі вищої освіти. Це, по-перше, різке зростання регіональної неоднорідності ВНЗ в Україні та яскраво виражена регіоналізація в цілому. А по-друге, нова парадигма освіти, особливо вищої, яка орієнтує її не на кваліфікацію фахівця, а на компетентність. Це важко пов'язати з прагматичною спрямованістю європейської освіти й курсом на скорочення термінів навчання. Сучасна освіта, якщо орієнтуватися на останні основоположні документи ЮНЕСКО, покликана допомогти людині навчитися пізнавати, навчитися працювати, навчитися жити й навчитися жити разом. По суті, це нові глобальні компетентності. Інакше кажучи, складається парадоксальна ситуація: саме життя й висунуті ним завдання ускладнюються, а система вищої освіти спрощується. На думку академіка В. Лугового «вища освіта, зокрема, характеризується неефективною організацією, розпорошеністю, подрібненістю, мало комплектністю, великою витратністю, низьким інституційним потенціалом і недостатньою якістю, а отже, потребують суттєвої оптимізації» [8, с. 69].

Висновки. Таким чином, стратегічними пріоритетами розвитку вищої освіти в Україні є трансформація кількісних показників освітніх послуг у якісні. Цей трансформаційний процес має базуватися на таких засадах:

- по-перше, це національна ідея вищої освіти, зміст якої полягає у збереженні і примноженні національних освітніх традицій. Вища освіта покликана виховувати громадянина держави Україна, гармонійно розвинену особистість, для якої потреба у фундаментальних знаннях та у підвищенні загальноосвітнього і професійного рівня асоціюється з патріотизмом;
- по-друге, розвиток вищої освіти повинен підпорядковуватись законам ринкової економіки, тобто закону розподілу праці, закону змінності праці та закону конкуренції, оскільки економічна сфера є винятково важливою у формуванні логіки суспільного розвитку. Водночас, необхідно враховувати при цьому не менш важливі чинники – соціальні, політичні, духовного життя, суспільної свідомості, культури та морально психологічних цінностей. Значна частина проблем, що накопичилася у системі вищої освіти, пов'язані насамперед з розбалансованістю комплексу зазначених чинників суспільних перетворень;
- по-третє, розвиток вищої освіти слід розглядати у контексті тенденцій розвитку світових освітніх систем, у тому числі з урахуванням інтеграційних процесів.

Отже, особливістю нинішнього етапу розвитку науково-технічного прогресу є використання різноманітних внутріфірмових та міжфірмових організаційних форм інноваційної діяльності на державному, регіональному, галузевому, корпоративному рівнях. Це сприяє прискоренню інноваційних процесів, швидшому опануванню суспільством результатами інноваційної діяльності та комерційному успіхові всіх учасників міждержавної чи міжфірмової кооперації.

Список літератури:
1. The Global Competitiveness Report 2011-2012 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.3.weforum.org/docs/WEF_GSR_Report_2011-12.pdf
2. Каленюк І.С. Розвиток вищої освіти та економіка знань: Монографія // І.С. Каленюк, О.В. Куклін. – К.: Знання, 2012.
3. Розпорядження Кабінету Міністрів України від 17.06.2009 № 680-р «Про схвалення Концепції розвитку національної інноваційної системи» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://ovu.com.ua/articles/1625-pro-shvalennya-kontseptsiyi-rozvitku-atsionalnoyi
4. Shaughter S. Academic Capitalism and the New Economy / S. Shaughter, G. Rhoades. – U.S.A.: The John Hopkins University Press, 2009. – 384 p.
5. Основні показники діяльності ВНЗ України на початок 2011/12 навчального року // Вища школа. – 2012. – № 5. – С. 65-117.
6. Образование для всех к 2015 году. Добьемся ли мы успеха?: всемирный доклад по мониторингу образования для всех, 2008. – Париж: ЮНЕСКО, 2008. – 492 с.
7. Модернізація вищої освіти України і Болонський процес / [уклад. М.Ф. Степко, Я.Я. Болюбаш, К.М. Левківський, Ю.В. Сухарніков]; відп. ред. М.Ф. Степко. – К.: МОНУ, Наук.-метод. центр вищої освіти, 2004. – 24 с.
8. Луговий В.І. Економічно-організаційні засади освіти в Україні та світі: порівняльний аналіз / В. Луговий, Ж. Таланова // Педагогіка і психологія. – 2012. – № 1. – С. 64-70.
9. Інноваційний менеджмент: навчальний посібник / Валентина Стадник, Микола Йохна, – К.: Академвидав 2006. – 463 с.
10. Інвестиційно-інноваційна діяльність: теорія, практика, досвід: монографія / М.П. Денисенко [та ін.]; За ред.: М.П. Денисенка, Л.І. Михайлової. – Суми: Університетська книга, 2008. – 1049 с.

Бурдонос Л.И.
Переяслав-Хмельницкий государственный педагогический университет
имени Григория Сковороды

СОВРЕМЕННЫЕ ОРГАНИЗАЦИОННЫЕ ФОРМЫ ИННОВАЦИОННОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ В ВЫСШЕМ ОБРАЗОВАНИИ И НАУКЕ

В статье исследуются состояние и перспективы развития современных организационных форм интеграции науки и производства, охарактеризованы их значение в экономическом развитии. Доказана необходимость глубокого научного постижения основного объекта исследования – инновационной деятельности, как одного из главных двигателей развития общества, в частности продуктивное в познавательном плане изучения возникновения и дифференциации новых организационных форм инновационной деятельности. Определена система взаимосвязей между различными инновационными проявлениями в высшем образовании и производстве. Проанализированы способы воздействия образовательных инновационных систем на экономику. Приведены примеры эффективного применения системной и последовательной государственной политики иностранных государств, направленной на активизацию инновационных процессов в системе высшего образования.
Ключевые слова: инновационные формы, инновационная деятельность, интеграция науки и производства, экономика знаний, качественное образование.

Burdonos L.I.
Pereiaslav-Khmelnitskyi State Pedagogical University named after Hryhorii Skovoroda

MODERN ORGANIZATIONAL FORMS OF INNOVATION ACTIVITY IN HIGHER EDUCATION AND RESEARCH

Summary
The article investigates the status and prospects of modern organizational forms of integration of science and industry, described their importance in economic growth. The necessity of profound scientific comprehension of the main object of research – innovation as one of the main drivers of the development of society, particularly productive in terms of cognitive study of the origin and differentiation of new organizational forms of innovation. The system of relationships between different manifestations of innovation in higher education and industry. The ways of innovative educational impact on the economy. The examples of the effective use of systemic and consistent state policy of foreign countries, aimed at boosting the innovation processes in higher education.
Keywords: innovative forms, innovation, integration of science and industry, knowledge economy, quality education.

УДК 339.9(477)

РОЗВИТОК ЗОВНІШНЬОЕКОНОМІЧНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ УКРАЇНИ

Вороніна А.В., Ніколаєва К.М.
Дніпродзержинський державний технічний університет

В статті проведено аналіз зовнішньоекономічної діяльності України в період розвитку процесів глобалізації та з урахуванням політико-економічних подій. Визначена динаміка зовнішньої торгівлі за період 2002-2014 роки. Проаналізовано результати введення Європейським Союзом автономних преференцій. Виявлені проблеми та перспективи України в сфері зовнішньоекономічної діяльності. Запропоновані шляхи удосконалення зовнішньоекономічної діяльності України.
Ключові слова: експорт, імпорт, зовнішньоекономічні торгівельні операції, зовнішньоекономічна діяльність,інтеграція, Європейський союз.

Постановка проблеми. Для поширення економічної інтеграції в світову економіку України вступила в СОТ, проводить різні заходи до вступу в Європейське співтовариство та інше. Але при цьому не достатньо всебічно проводиться аналіз наслідків такої інтеграції та визначення тих позитивних і негативних рис, які з'являються, тому дуже важливо враховувати експортний та імпортний потенціал країни в цілому. З огляду на останні політичні події в Україні, експортний та імпортний потенціал потребує детального аналізу та виявлення шляхів подальшого розвитку зовнішньоекономічної діяльності(далі – ЗЕД) України. При написані статті використовувались такі загальнонаукові методи, як індукція, дедукція, аналіз та синтез для дослідження окремих складових ЗЕД та логічних узагальнень результатів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. На сучасному етапі розвитку ЗЕД все більше уваги приділяється питанням, пов'язаних з визначенням та розрахунком ефективності конкретних зовнішньоекономічних операцій. У теоретичному аспекті проблеми щодо ефективності зовнішньоекономічних операцій досліджували провідні вчені-економісти: Янковський Е.А., Островський Л.Е., Казанцев С.К. [1, с. 152], Кравченко В.А., Кравцова В.В, Чувпило О.О., Новицький В.Е. та інші [2, с. 356]. Комплексному теоретично- практичному дослідженню питань зовнішньоекономічних відносин та міжнародного економічного співробітництва в умовах ринкових трансформацій присвятили свої праці такі українські та зарубіжні вчені – І. В. Багрова, Ю. Г. Козак, В. В. Козик, О.А. Кириченко, О. П. Кірєєв, Д. Г. Лу-к'яненко, Ю. В. Макогон, Ф. Р. Рутта ін. [3, с. 3].

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. З урахуванням економічних та політичних процесів, які відбуваються в Україні, потрібен постійний моніторинг та аналіз ЗЕД України, адже відбулася зміна орієнтації експортно-імпортної політики країни в результаті підписання Угоди про асоціацію між Європейським Союзом та Україною. Для вирішення проблем підвищення ефективності проведення зовнішньоторговельних операцій підприємствами України, необхідна розробка нових напрямів зовнішньо- економічної стратегії країни.

Мета статті. На основі викладеного матеріалу можна сформулювати завдання дослідження, яке полягає в визначенні шляхів удосконалення зовнішньоекономічної діяльності України.

Виклад основного матеріалу. Україна, маючи високий експортний потенціал, використовує його недостатньо ефективно. Спостерігається зменшення вартісних обсягів експорту, що свідчить про кризовий стан виробництва, зорієнтованого переважно на експорт. Головні експортно- орієнтовані галузі залишаються надзвичайно енергоємними, що робить їх критично залежними від імпортних енергоносіїв та обмежує можливості нарощування експорту за рахунок девальвації національної валюти. Більшість національної продукції не відповідає європейським стандартам, що призводить до низької конкурентоспроможність української продукції. Про це свідчить низька частка машин, обладнання, об'єктів інтелектуальної власності (ноу-хау, патентів) в експорті України (до 10%), адже велика частка підприємств 1-2 технологічного укладу, тоді як підприємства «першого світу» вже працюють на 4-5 технологічних укладах. Важливим негативним фактором ЗЕД України являється те, що країна протягом багатьох років так і залишається експортером переважно сировини та напівфабрикатів і не спромоглася збільшити частку товарів з високою доданою вартістю в загальній структурі експорту. На рис. 1 наведено дані, що характеризують динаміку розвитку зовнішньої торгівлі України та її структури.

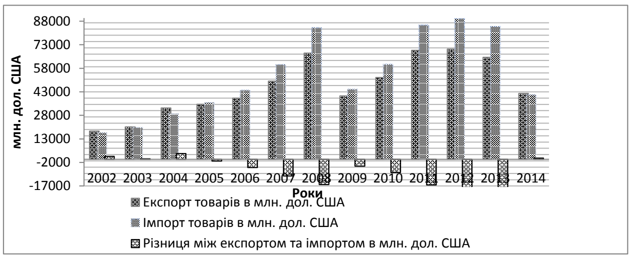

Рис. 1. Динаміка зовнішньої торгівлі в цілому по Україні за 2002-2014[1] рр.

[1] *зовнішня торгівля товарів за 9 місяців 2014 року без урахування тимчасово окупованої Автономної Республіки Крим і м. Севастополя.*
Джерело: [4]

У 2014 році відбулися дуже вагомі зміни в політичній діяльності України. 27 червня 2014 року головами держав та урядів Європейського Союзу(далі – ЄС) та Президентом України Петром Порошенком у Брюсселі була підписана Угода про асоціацію між ЄС та Україною. Важливою складовою цієї угоди є положення про створення поглибленої зони вільної торгівлі. При цьому, ЄС в односторонньому порядку надав Україні автономні торговельні преференції, застосування яких розпочалось з 23 квітня 2014 року. Достатньо позитивну динаміку демонструє український експорт після введення пільгових митних тарифів для України. Лише за перші два місяці дії односторонньої вільної торгівлі, країні вдалося збільшити експорт до Європи на 25% у доларовому еквіваленті. Потрібно зазначити, що у найбільш вигідному становищі від односторонніх преференцій опинилося сільське господарство та промисловість із переробки сільськогосподарської продукції. Експорт продукції тварин-

© Вороніна А.В., Ніколаєва К.М., 2015

ництва зріс більш ніж на 150%, овочів та продукції рослинництва – більш ніж на 100%. Окрім того, приблизно на 25% збільшився експорт металу та сталі, що свідчать про позитивний вплив безпрецедентного одностороннього відкриття ринків ЄС для українських експортерів [5]. За 6 місяців експорт української продукції в Польщу зріс на 24%, на 16-17% – в Австрію та Іспанію, майже на 35% – в Нідерланди, в Великобританію – на 46%. Також Україна отримала право експортувати в ЄС продукцію птахівництва. В результаті цього експорт продукції птахівництва за 6 місяців 2014 року зріс на 16%. За даними Державної служби статистики України, за січень-серпень 2014 року обсяг експорту товарів до країн ЄС становив 12160,8 млн. дол. або 32,3% від загального обсягу та збільшився проти січня-вересня 2013 року на 1517,8 млн. дол. – на 14,3% (за січень-вересень 2013 року обсяг експорту становив – 10643 млн. дол. – 26,3%). Не зважаючи на позитивні зміни в ЗЕД України, відбулися і негативні події в політичній діяльності країни – анексія Криму та м. Севастополя, воєнні дії на сході країни та загострення стосунків з Росією. Через агресивну політику Російської Федерації (далі – РФ) поступово зменшився експорт українських товарі. Так, 16 червня РФ ввела обмеження на ввіз картоплі з України. Також в цей же час було введено обмеження на ввіз на свою територію м'яса та молочної продукції українського виробництва, 29 липня РФ залишилася також без рибних, овочевих та фруктових консервів. З 15 серпня в РФ діє заборона на ввіз алкогольних напоїв деяких українських виробників, серед них – пиво виробництва ПАТ «Оболонь», пивні напої виробництва ПАТ»САН ІнБев Україна», спиртні напої ТОВ «Українська дистрибуційна компанія». На початку вересня російське відомство Росспоживнагляд зупинив імпорт в Росію кондитерських виробів українського виробництва «Конти» та «АВК». Окрім цього Росія літом 2013 року заборонила ввіз на свою територія кондитерських виробів продукції «Рошен». Ембарго до сих пір не знято. З 22 жовтня РФ ввела тимчасову заборону поставки всієї рослинної продукції з України. В результаті вище наведених заборон експорт товарів в РФ в І кварталі 2014 р. становив 2722 млн. дол. США, що у 2013 р. за І квартал – 3596 млн. дол. США. За період січень – листопад відбулося скорочення імпорту із Росії на 50%, а скорочення експорту до Росії на 32% [4].Україна вперше за тривалий час відчуває гострий дефіцит енергетичного вугілля. Забезпечити ТЕС вугіллям власного видобутку сьогодні неможливо в результаті бойових дій в Луганській та Донецькій областях, де розташовано близько 80% шахт країни. Компенсувати втрати вугілля Україна вирішила за рахунок імпорту. За даними Державної фіскальної служби України за січень – вересень 2014 року країна імпортувала кам'яне вугілля і антрацит на загальну суму 1,23 млрд. дол. США. Згідно з даними відомства, найбільшими постачальниками вугілля для України за вказаний період були Росія, США і Казахстан. Імпорт вугілля з Росії за 9 місяців поточного року склав 835,451 млн. дол., із США – 233,916 млн. дол., із Казахстану – 73,582 млн. дол. На інші країни припало 87,088 млн. дол. Проте за даними «Держзовнішінформ» Україна має можливість імпортувати енергетичне вугілля з Колумбії, Південної Африки, Індонезії, В'єтнаму. 19 серпня 2014 року держкомпанія «Укренерго» та англійська компанія «Steel Mont Trading» підписали контракт на постачання південноафриканського вугілля в Україну. Контракт передбачав постачання 250000 тонн вугілля за ціною 86 дол. США за тонну при базовому показнику калорійності вугілля – 5500 ккал/кг. Загальна сума контракту склала 21,5 млн. дол. США. При цьому ціна вугілля з Південно-Африканської Республіки з урахуванням витрат на розвантаження суден, транспортні витрати, зберігання, становить 110-112 дол. Це з урахуванням того, що ціна на вугілля російського походження становить 80 дол. США за тонну при базовій калорійності 6000 ккал/кг, українського походження – 850 грн. за тонну без ПДВ і витрат на транспортування. Станом на 24 жовтня 2014 року Україна підписала контракти на постачання вугілля: 509000 тонн російського походження, 250000 тонн – південноафриканського походження, 320000 тонн – українського походження. Перша парті вугілля з Південної Африки отримала Зміївська ТЕС. Ця партія вугілля має низьку якість і не придатне до спалювання на вітчизняних ТЕС. Тому придбане вугілля самостійно не спалюється, а спалюється лише в суміші з російським вугіллям. Загальна сума придбання неякісного вугілля становить 30 млн. дол. США, що, згідно з офіційним курсом НБУ, становить майже 400 мільйонів гривень. В результат цього вибухнув корупційний скандал і поставки були припинені. Слід відмітити, що через воєнні дії на сході, Україна зазнала втрат не тільки в вугілля галузі,а й в олійно-жировому комплексі. У національному масштабі виробництво соняшникової олії знизився на 11%, а експорт – на 12%; адже,самопроголошені республіки «ЛНР» і «ДНР» сумарно контролюють близько 0,6 млн. га українських сільськогосподарських земель. За підрахунками 2014 року, Україна разом з цією територією втратила 20% врожаю соняшнику. Для зернового ринку втрати на Донбасі є значно меншими. Через війну аграрії Донецької та Луганської областей втратили лише 700000 тонн зернових – це близько 1% загальноукраїнського врожаю. Слід відмітити, що на Донбасі зосереджено значні потужності металургійної промисловості – частка Донецької області в загальному обсязі реалізації металургійної продукції у 2013 році становила 34,4%, Луганської – 9,3% [6]. У 2013 році у Донецькій області вироблялось 24,6% сталі, 22,1% напівфабрикатів, отриманих безперервним литтям, 42,1% прокату чорних металів, 22,5% труб від усього виробництва цієї продукції в Україні. Частка металургії у структурі українського товарного експорту є найбільшою серед усіх галузей промисловості й становила у 2013 році 27,8%, у І півріччі 2014 року – 28,7%. Станом на початок вересня 2014 року у Донецькій і Луганській областях працюють лише 2 підприємства металургійної галузі – «Металургійний комбінат імені Ілліча» та комбінат «Азовсталь», які знаходяться у непідконтрольному бойовикам м. Маріуполі. Через руйнування та пошкодження припинено діяльність таких важливих металургійних підприємств, як «Стахановський завод феросплавів», ТОВ «Сталь», ПАТ »Алчевський металургійний комбінат», «Єнакіївський металургійний комбінат», «Харцизький трубний завод», ПАТ »Донецький електро- металургійний завод» [6]. Проте, крім металургійної промисловості на Донбасі зосереджені ключові вітчизняні підприємства з виробництва інвестиційної машинобудівної продукції: гірничошахтного обладнання, машин та обладнання для металургійної та хімічної промисловості, підйомно- транспортного обладнання та механізмів, локомотивів та залізничних вагонів. Зокрема, машинобудівна промисловість Донбасу представлена такими підприємствами, як «Луганськтепловоз», АТ »Стахановський вагонобудівний за-

вод», ПО «Луганський верстатобудівний завод», АТ «Сєвєродонецький приладобудівний завод», ЗАТ «Стахановмаш», ПрАТ «Новокраматорський машинобудівний завод», концерн «Азовмаш», СКМЗ, Ясиноватський машзавод. Частка Донецької та Луганської областей у загальному обсязі реалізації машинобудівної продукції в Україні у 2013 році становила 15,8% та 6,9% відповідно [6]. Станом на початок вересня були зруйновані або зазнали значних пошкоджень ПАТ «Точмаш», ПАТ «Краматорський завод важкого станкобудівництва», ПАТ»Енергомашспецсталь», Первомайський електро- механічний заводи, «Лугцентрокуз», Кіровський «Центрокуз», ПО «Трансмаш». Протягом багатьох років значна частина українських машинобудівних підприємств зберігала експортну орієнтацію, причому понад 80% галузевого експорту становили товари важкого та залізничного машинобудування, виробництво яких зосереджене на Донбасі. На Донбасі розташовані і підприємства хімічної промисловості з виробництва мінеральних добрив, кислот, соди, пластмас. Найбільшими хімічними підприємствами регіону є ПАТ «Концерн Стирол», ПрАТ «Сєвєродонецьке об'єднання Азот», якими виробляється стратегічна продукція українського експорту – аміак та мінеральні добрива. Крім того, у регіоні розташовано один із найбільших у Європі коксохімічних заводів – Авдіївський коксохімічний завод, а також «Ліссода», «Лисичанський завод РТВ» тощо [6]. Не можливо залишити без уваги анексію Криму та м. Севастополя. Анексія Криму та втрати 4% території країни – це,безперечно, національна трагедія держави. Втрата Автономної Республіки Крим та м. Севастополя певним чином відобразилося, як на експортних можливостях країни, так і на ЗЕД країни загалом. Адже ці території є не тільки курортними та туристичними регіонами, на цих територія також розташовані підприємства, що були орієнтовані на експорт. Після анексії цих територій Україна втратила 2/3 всього вилову риби – це 100 тис. тонн океанського промислу. Потрібно зазначити, що в 2013 році в Азовсько-Чорноморському басейні вилов риби становив 82 тис. тонн, з них 54 тис. тонн – вилов кримських рибаків. З урахуванням реалій політичної ситуації в Україні, майже вся риба на полицях українських магазинів є імпортною (з Норвегії, Зеландії та Америки). Також, Україна втратила близько 40 винних підприємств, на сьогодні поставки кримської винної продукції взагалі припинені. Разом з Кримом Україна втратила три великі суднобудівні підприємства: державну Феодосійську суднобудівельну компанія «Море», керченське підприємство «Залив» Костянтина Жеваго та «Севморзавод» Петра Порошенко. Проте, «Залив» ще до анексії мав проблеми з замовленнями і майже не працював. Що не скажеш про підприємство «Море»,станом на 2014 рік, це підприємство виготовляло універсальну техніку – десантні кораблі на підводних крилах і повітряній подушці, адже з 2012 року підприємство працює згідно китайського контракту. Головною економічною втратою України через анексію Криму можна вважати перехід до російського контролю бурових вишок та газовидобуток на чорноморському шельфі. Всього ресурси в північно-західній частині Чорноморського шельфу оцінюються тільки по газу в 495,7 млрд. кубічних метрів, проте в цих місцях ще є запаси нафти. Втрата ДАТ «Чорноморнафтогаз» позбавила Україну близько 2 млрд. кубічних метрів газу власного видобутку, а також 12 млрд. грн. інвестицій, вкладених в цю компанію [7].Не можливо залишити без уваги, що Україна втратила два великі експортні підприємства, які належать бізнесмену Д. Фірташу – «Кримський Титан» та «Кримський содовий завод». Підприємство «Кримський Титан» є провідним виробником діоксиду титану в Східній Європі. Проте завод також виготовляє пластмаси, ламінований папір, червоний залізоокисний пігмент, мінеральні добрива (амофос), сірчану кислоту, алюміній сульфат, залізний купорос та іншу хімічну продукцію. Ця продукція експортувалась до Австрії, Німеччину, Італію,Угорщину та інші країни. ПАТ «Кримський содовий завод» є єдиним в Україні виробником кальцинованої соди, який забезпечував 2% світового випуску цієї продукції. Потрібно зазначити, що в 2013 році, для того щоб збільшити виробництво та експортний потенціал підприємства, було вкладено 60 млн. грн. в будівництва нових цехів. В результаті введення Європейським Союзом автономних преференцій, протягом цього року зафіксовано суттєве збільшення експортних поставок до Європи. Частка європейського експорту тепер перевищує навіть у статистиці тих областей, що донедавна вважалися залежними від російського ринку(Донецька, Луганська та Одеська обл.). Одночасно, українські експортери втрачають ринки СНД, насамперед російський. В короткостроковій перспективі можливе повне припинення експорту продукції, призначеної для російського ринку, що призведе до великих тимчасових фінансових втрат, перш за все, важких промислових підприємств 1-2 технологічних укладів.

З огляду на вище сказане, можна зробити висновки, що головними напрямами зовнішньоекономічної стратегії України слід вважати: створення потужного експортного сектору, зміцнення і забезпечення конвертованості національної валюти, лібералізацію імпорту, здійснення закордонної підприємницької діяльності, формування розгалуженої системи зовнішньо- економічного менеджменту (банки, біржі, страхові компанії, консалтинг, аудит, лізинг і т.д.), гнучку податкову, цінову, депозитну, кредитну, фінансову і валютну політику, що стимулює диверсифікацію експортно-імпортних операцій, поступову інтеграцію економіки в європейські і світові господарські об'єднання та організації, кадрове забезпечення зовнішньоекономічної діяльності [8].

Висновки з проведеного дослідження. Перспективи подальшого розвитку та вдосконалення ЗЕД України пов'язані з проникненням українських товарів та послуг на зовнішній ринок, орієнтація України на експорт з одночасним обмеженням імпорту в країну, створення привабливого інвестиційного іміджу, здійснення контролю надходжень валютних цінностей в Україну, зміцнення партнерських стосунків з країнами ЄС.

Тому, подальший розвиток економіки України повинен бути спрямований на підвищення ефективності зовнішньоекономічної діяльності по наступним напрямкам:

1. Переорієнтація зовнішньоекономічної діяльності на експортні галузі національної економіки. Підвищення конкурентоздатності продукції вітчизняного виробника і, в першу чергу, це стосується технічно складних товарів. Співробітництво з технічно розвинутими країнами, впровадження науково-технічного прогресу в виробництво. Велике значення має фінансування в інтелектуальну власність та інноваційну діяльність.

2. Державна підтримка українських виробників, може бути досягнута за рахунок скасування податку ПДВ для малих та середніх підприємств та

впровадження, так званих, «податкових канікул» терміном 3-5 років. Надання податкових канікул та пільгового кредитування українським виробникам.

3. Створення економічно привабливого середовища для вкладання інвестицій в економіку держави та в різні підприємства, широке залучення іноземного капіталу.

4. Поступова стабілізація валютного курсу гривні до інших валют світу.

5. Забезпечення функціонування механізмів кредитування і страхування експорту за участю держави, а також надання державних гарантійних зобов'язань щодо експортних кредитів.

6. Забезпечення стабільних поставок поливно-сировинних товарів в Україну на взаємовигідних умовах.

7. Врегулювання конфліктної ситуації з Росією. Вирішення питань щодо обмеження доступу ряду товарів українського походження на російський ринок та припинення воєнних дій на сході країни.

8. Налагодження ділових стосунків з Японією для проведення науково-технічних досліджень і впровадження її результатів у виробництво.

9. Співробітництво з Індією на взаємовигідних умовах: використання дешевої сировини Індії (сировини для легкої, харчової та хімічної промисловості) та науково-технічної бази України.

10. Здійснення широкої підтримки вітчизняних виробників для входу на ринок країн ЄС, що можливо здійснити за рахунок створення експортно-кретдитних агентств.

Проте потрібно зазначити, що намагаючись стати рівноправним партнером країн Європи та світу, Україна поступово починає змінювати свій імідж експортера сировини на імідж конкурентоздатного виробника та експортера готової продукції. Металургійне виробництво, хімічна промисловість, машинобудування вже сьогодні переходять на нові стандарти виробництва та європейські технічні регламенти.

Подальших досліджень потребує детальне вивчення перспектив участі України в загальноєвропейському економічному просторі, можливості співробітництва України з країнами ЄС для проведення науково-технічних досліджень та впровадження їх результатів на підприємствах Україні.

Список літератури:

1. Орлов О.О. Планування діяльності промислового підприємства. Підручник. – К.: Скарби, 2002. – 336 с.
2. Зовнішньоекономічна діяльність підприємств: Підручник для вузів / І.В. Багрова та ін.; за ред. д-ра екон. наук, проф. І.В. Багрової. – К., ЦНЛ, 2004. – 580 с.
3. Сойма С.Ю. Зовнішньоекономічна діяльність регіону в умовах ринкової трансформації: дисертації на здобуття наукового ступеня кандидата економічних наук: 08.00.05: захищена 25.10.11. – Ужгород, 2011. – 22 с.
4. Щоквартальне аналітично-статистичне видання Національного банку України «Платіжний баланс і зовнішній борг України 2013 рік». [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.bank.gov.ua/doccatalog/document?id=7471977
5. Офіційний сайт порталу новин »Українська правда», Підсумки двох місяців ЗВТ з Євросоюзом від 25 вересня 2014 [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://www.eurointegration.com.ua/ articles/ 2014/09/ 25/ 7026298 /
6. Національний інститут стратегічних досліджень при Президентові України, «Щодо сучасного становища та заходів відбудови економік Донецької та Луганської областей» Аналітична записка. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.niss.gov.ua/articles/1639/
7. Сайт порталу новин »Ліга.Блоги» Крымский кризис – потери для Украины. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://blog.liga.net/user/ kyurchenko /article/15421.aspx
8. Ходорович О.С. Розвиток зовнішньоекономічних операцій та шляхи її удосконалення [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.rusnauka. com/25_ WP_2010/Economics/71141.doc. htm

Воронина А.В., Николаева Е.Н.
Днепродзержинский государственный технический университет

РАЗВИТИЕ ВНЕШНЕЭКОНОМИЧЕСКОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ УКРАИНЫ

Аннотация
В статье проведен анализ внешнеэкономической деятельности Украины в период развития процессов глобализации и с учетом политико-экономических событий. Определена динамика внешней торговли за период 2002-2014 годы. Проанализированы результаты введения Европейским Союзом автономных преференций. Выявлены проблемы и перспективы Украины в сфере внешнеэкономической деятельности. Предложены пути усовершенствования внешнеэкономической деятельности Украины.
Ключевые слова: экспорт, импорт, внешнеэкономические торговые операции, внешнеэкономическая деятельность, интеграция, Европейский союз.

Voronina A.V., Nikolaieva K.M.
Dniprodzerzhynsk State Technical University

DEVELOPMENT OF FOREIGN ECONOMIC ACTIVITY OF UKRAINE

Summary
This article analyzes the foreign economic activity of Ukraine during the development of globalization and taking into account political and economic events. We determined the dynamics of foreign trade for the period from 2002 till 2014. The results of introduction of autonomous trade preferences by the European Union are analyzed. We identified the problems and prospects of Ukraine in the sphere of foreign economic activity. We offered the ways of improvement of the foreign economic activity in Ukraine.
Keywords: export, import, foreign economic trade operations, foreign economic activity, integration, the European Union.

УДК 664.8(045)

ВИЗНАЧЕННЯ КОМПЛЕКСНОГО ПОКАЗНИКА ЯКОСТІ КАПУСТИ КВАШЕНОЇ «АСОРТІ»

Гирич С.В., Мосійчук Р.О.
Вінницький торговельно-економічний інститут
Київського національного торговельно-економічного університету

У статті розроблено новий вид капусти квашеної. Досліджено якість відносно вимог стандарту. Проведено ранжування показників якості капусти квашеної за важливістю. Визначено узгодженість думок експертів. Розраховано комплексний показник якості капусти квашеної.
Ключові слова: ферментовані овочі, капуста квашена, показник якості, органолептична оцінка, фізико-хімічні показники.

Постановка проблеми. В раціоні харчування людини приблизно 1/3 повинні складати свіжі та перероблені плоди та овочі, які є природними джерелами інгредієнтів, яким притаманні: вітамін С, пектинові речовини, клітковина, мінеральні речовини. Забезпечення населення протягом року свіжими та переробленими овочами – важливе завдання виробничих підприємств та ринку України. Адже в Україні спостерігається нерівномірне використання плодоовочевої сировини у свіжому вигляді, у зв'язку з її чітко вираженою сезонністю виробництва. Тому питання про розробку асортименту ферментованої продукції займає важливе місце в забезпеченні організму людини необхідними для його життєдіяльності речовинами.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Багато науковців займається питанням вивчення та розширення асортименту ферментованої продукції. У вивчені асортименту ферментованих овочів внесли достойний вклад Орлов М.П, та Вербій В.П, які досліджували формування споживчих властивостей нових видів рецептур ферментованих овочів, формування ароматосмакових властивостей та ін. Ясинська Н.С та Осика В.А, у своїх роботах розробляли рецептури, досліджували вплив рецептури на якість продукції, зміну хімічного складу та органолептичних властивостей у процесі ферментації.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Розроблення новий вид рецептури капусти квашеної, та дослідження комплексного показника якості. Отримані результати покажуть чи зможе новий товар конкурувати на ринку з іншими.

Мета статті. Головною метою цієї роботи є, розроблення нової рецептури капусти квашеної для збільшення асортименту ферментованих овочів. Та дослідження комплексного показника якості нового продукту.

Виклад основного матеріалу досліджень. В Україні білоголова капуста займає одне з провідних місць серед овочевих культур за площею посівів, господарським використанням та рівнем споживання. Такий стан обумовлений її високою врожайністю, наявністю найважливіших біологічно активних речовин, високою лежкістю під час тривалого зберігання, транспортабельністю, що вигідно відрізняє капусту від інших овочевих культур.

Одним з найрозповсюдженіших і ефективних способів переробки капусти, що зберігає біологічно активні речовини, є її ферментація або квашення [2, с. 40].

Ферментована капуста зберігає майже всі цінні властивості, а взимку та восени є найбільш доступним та дешевим джерелом вітамінів. За смаковими, дієтичними та лікувальними властивостями ферментована капуста багато в чому поступається свіжій. Будучи смачним. Поживним продуктом ферментована капуста користується широким попитом у населення, однак асортимент її лишається обмеженим [3, с. 65].

Нами було розроблено рецептуру капусти квашеної «Асорті». Поєднавши огірки з капустою і пряно смакові рослини та піддавши їх ферментації, одержали продукт з приємним смаком, підвищеною біологічною та фізіологічною цінністю.

Технологічній процес виготовлення капусти квашеної «Асорті» полягає у підготовці сировини, приготуванні розсолу, укладанні сировини у тару, ферментації та зберігання. Спочатку готуються огірки. Огірки солимо у пропорції 1 кг огірків – 250 гр солі. Огірки закриваються щільною кришкою, та ставляться у прохолодне місце при температурі 10-14°С на 21 день. Після просолення огірків, достаємо їх з посудини промиваємо у холодній воді.

Білоголову капусту пізніх сортів обчищаємо, видаляємо верхнє пошкодження та зелене листя. Капуста шаткується.

Готуємо заливку: заварюємо 20 г лаврового листя на 1 л води. Подрібнюємо гострий стручковий перець, та додаємо у заливку.

На дно тари розкладаємо шар капусти, потім шар огірків. Капусту з огірками заливаємо заливкою з лаврового листа та гострого стручкового перцю.

Після цього капусту витримуємо при температурі 16-18°С – 3 дні, до накопичення в ній 0,6% молочної кислоти. Потім тару з капустою переміщаємо у холодильне приміщення з температурою 6-8°С – на 21 день.

Результати дослідження органолептичних показників якості занесено у табл. 1.

Результати дослідження фізико-хімічних показників якості капусти квашеної «Асорті» повинні відповідати нормам стандарту ГОСТ 3858-73, та зазначені у табл. 2.

Після проведення дослідження, зазначаємо, що капуста квашена «Асорті» відповідає вимогам стандарту ГОСТ 3858 – 73 [1].

Визначення комплексного показника якості капусти квашеної розпочинаємо із формування номенклатури органолептичних та фізико-хімічних показників, що будуть використовуватись для проведення порівняльних досліджень.

Для капусти квашеної формуємо наступну номенклатури показників відповідно до ГОСТ 3858-73: зовнішній вигляд, консистенція, запах, смак, колір, вміст кухонної солі, титрована кислотність [4].

Наступним етапом проведення дослідження є розрахунок коефіцієнтів вагомості обраних показників. Для цього нами була сформована група експертів у кількості 10 чоловік, які провели ранжування 7 показників якості товару за важливістю. Результати розрахунків занесемо у табл. 3.

© Гирич С.В., Мосійчук Р.О., 2015

Таблиця 1

Результати дослідження органолептичних показників якості капусти квашеної «Асорті»

Показник якості	Дані стандарту	Результати досліджень: досліджуваний товар
Зовнішній вигляд	капуста рівномірно нашаткована не ширше 5 мм, або нарізана чи нарубана у вигляді частинок різної форми не більше 12 мм в найбільшому вимірі, без великих часток качана і шматків листя або у вигляді цільних качанів або їх половинок. Качани або їх половинки пружні, зберегли форму, але з розсіченим качаном. Овочеві та плодоовочеві компоненти, прянощі рівномірно розподілені в капусті. Морква, буряк, пастернак, хрін нашатковані і нарізані соломкою шириною 3-5 мм або кружечками товщиною не більше 3 мм і діаметром 40 мм.	капуста рівномірно нашаткована не ширше 5 мм, без великих часток качана і шматків листя або у вигляді цільних качанів або їх половинок Овочеві та плодоовочеві компоненти, прянощі рівномірно розподілені в капусті.
Консистенція	соковита, щільна, хрустка, або ж помірно щільна і хрустка для другого сорту	соковита, щільна, хрустка.
Запах	ароматний, характерний для квашеної капусти. В капусті з приправами і прянощами ясно відчувається аромат доданих прянощів. Сік володіє ароматом капусти.	ароматний, характерний для квашеної капусти, ясно відчувається аромат доданих прянощів. Сік володіє ароматом капусти.
Смак	кислувато-солонуватий, приємний, без гіркоти. Для другого сорту більш різко виражений кисло-солоний смак	кислувато-солонуватий, приємний, без гіркоти.
Колір	світло-солом'яний з жовтуватим відтінком. В капусті з приправами і прянощами можуть бути відтінки, які залежать від кольору доданих приправ і прянощів. Для капусти другого сорту світло-жовтий з зеленуватим відтінком.	світло-солом'яний з жовтуватим відтінком. Вираженні відтінки приправ та прянощів.

Таблиця 2

Результати дослідження фізико-хімічних показників якості капусти квашеної «Асорті»

Показник якості	Дані стандарту: для першого сорту	Результати досліджень: Капуста квашена «Асорті»
Масова частка капусти (після вільного стікання соку) по відношенню до загальної маси з соком, %:		
шинкована	88-90	90
Масова частка кухонної солі, %	1,2-1,8	1,3
Масова частка титрованих кислот в розрахунку на молочну кислоту, %	0,7-1,3	1,2
Посторонні домішки	Не допускаються	Не допускаються

Знаходимо S сумарний ранг і-показника за формулою (1):

$$S = \sum x, \quad (1)$$

де x – показник якості.

S x1 = 53; S x2 = 43; S x3 = 32; S x4 = 69; Sx5 = 29; Sx6 = 42; S x7 = 12.

Знаходимо d – відхилення від середньої величини сумарних рангів (2):

$$S = \frac{\sum_{i=1}^{n} S_i}{n}, \quad (2)$$

де – S – середнє значення сумарного рангу показника,

Si – сумарний ранг і-показника,

n – кількість оціночних показників.

$$S = \frac{53+43+32+69+29+42+12}{7} = \frac{280}{7} = 40$$

Тоді: $d_{X1} = 53 - 40 = 13$; $d_{X5} = 29 - 40 = -11$;
$d_{X2} = 43 - 40 = 3$; $d_{X6} = 42 - 40 = 2$;
$d_{X3} = 32 - 40 = -8$; $d_{X7} = 12 - 40 = -28$.
$d_{X4} = 69 - 40 = 29$;

Після розрахунку відхилення від середньої величини визначаємо коефіцієнт вагомості показників k, формула (3) та заносимо до табл. 3:

$$k = \frac{S_i}{\sum_{i=1}^{n} S_i}, \quad (3)$$

де – k – коефіцієнт вагомості показників,

Si – сумарний ранг і-показника,

n – кількість оціночних показників.

Сума квадратів відхилення від середньої величини сумарних рангів становить:

$$\sum_{i=1}^{n}(d^2) = 169 + 9 + 64 + 841 + 121 + 4 + 784 = 1992.$$

Після проведених розрахунків визначаємо узгодженість думок експертів за формулою (4):

$$Wg = \frac{\sum_{i=1}^{n}(d^2)}{\frac{1}{12}m^2(n^3-n) - m\sum_{i=1}^{m}T_j}, \quad (4)$$

де m – кількість експертів,

T_j – сума рангів, що продубльовані j – експертом:

$$T_j = \frac{1}{12}\sum_{i=1}^{n}(t_k^3 - t_k), \quad (5)$$

де t_k – кількість показників, яким j – експерт проставив k – ранг.

Розраховуємо: $Wg = \frac{1992}{\frac{1}{12}100\,(343-7)} = 0{,}71.$

Оскільки Wg = 0,71 (наближається до 1), то думки експертів узгоджені і показники, що характеризують кість товару, в порядку зростання їх значущості можна поставити в ряд:

$X_4 - X_1 - X_2 - X_6 - X_3 - X_5 - X_7$.

За результатами проведених розрахунків робимо висновок, що для оцінки комплексного показника якості найбільш важливими є показники:

0,25 – смак, 0,19 – зовнішній вигляд, 0,15 – консистенція, 0,15 – вміст солі.

Менший вплив на рівень якості має: 0,11 – запах, 0,1 – колір, 0,04 – титрована кислотність.

Наступним етапом для визначення комплексного показника якості є дослідження органолептичних показників досліджуваного виду капусти квашеної із конкуруючим еталонним зразком [4].

Результати порівняльних показників якості занесено у табл. 4.

Для безпосереднього визначення комплексного показника якості досліджуваної продукції проведе-

мо якісні характеристики товару в безмірний вимір. Отримані результати занесено у табл. 5.

Показник якості товару переводять у безрозмірний вигляд.

Інтегральний показник якості розраховуємо за формулою (6):

$$Q = \sum_{i=1}^{n} a_i \qquad (6)$$

де Q – інтегральний показник якості,

P_i – отримане значення по еталонному і бракувальному,

k – коефіцієнт вагомості.

Для капусти квашеної з морквою:

$Q_к$ = 0,19*1+0,15*0,7+0,11*0,7+0,25*1+0,1*0,7+ +0,15*1,4+0,04*1=0,942.

Для капусти квашеної «Асорті»:

$Q_д$ = 0,19*0,7+0,15*0,7+0,11*1+0,25*1+0,1*1+ +0,15*1,4+0,04*1,3=0,96.

Робимо висновок, що новий вид капусти квашеної «Асорті» може конкурувати на ринку з уже відомим видом «Капустою квашеною з морквою»,

Таблиця 3

Розрахунок коефіцієнтів вагомості показників якості капусти квашеної ГОСТ 3858-73

Експерти	Показники якості							Сума
	зовнішній вигляд	консистенція	запах	смак	колір	вміст солі	титрована кислотність	
	X1	X2	X3	X4	X5	x6	x7	
Перший	3	2	4	7	6	5	1	28
Другий	7	3	5	6	2	4	1	28
Третій	6	3	2	7	4	5	1	28
Четвертий	6	5	3	7	2	4	1	28
П'ятий	5	3	4	7	2	6	1	28
Шостий	5	6	4	7	2	3	1	28
Сьомий	5	6	2	7	4	3	1	28
1	2	3	4	5	6	7	8	9
Восьмий	5	4	2	7	3	6	1	28
Дев'ятий	5	6	2	7	1	4	3	28
Десятий	6	5	4	7	3	2	1	28
Сума S	53	43	32	69	29	42	12	280
D	13	3	-8	29	-11	2	-28	-
d^2	169	9	64	841	121	4	784	1992
Коефіцієнт вагомості показника								
k	0,19	0,15	0,11	0,25	0,1	0,15	0,04	∑1

Таблиця 4

Результати дослідження показників якості капусти квашеної

Показник якості	Дані стандарту	Результати досліджень	
		Капуста квашена з морквою	Капуста квашена «Асорті»
Консистенція	соковита, щільна, хрустка, або ж помірно щільна і хрустка для другого сорту	соковита, щільна, помірно хрустка.	соковита, щільна, хрустка.
Зовнішній вигляд	капуста рівномірно нашаткована не ширше 5 мм, Овочеві та плодоовочеві компоненти, прянощі рівномірно розподілені в капусті.	Властивий даному виду продукції.	Властивий даному виду продукції.
Запах	ароматний, характерний для квашеної капусти. В капусті з приправами і прянощами ясно відчувається аромат доданих прянощів. Сік володіє ароматом капусти.	ароматний, характерний для квашеної капусти, ясно відчувається аромат доданих прянощів. Сік володіє ароматом прянощів.	ароматний, характерний для квашеної капусти, ясно відчувається аромат доданих прянощів. Сік володіє ароматом капусти.
Смак	кислувато-солонуватий, приємний, без гіркоти. Для другого сорту більш різко виражений кисло-солоний смак	кислувато-солонуватий, приємний, без гіркоти.	кислувато-солонуватий, приємний, без гіркоти.
Колір	світло-солом'яний з жовтуватим відтінком. В капусті з приправами і прянощами можуть бути відтінки, які залежать від кольору доданих приправ і прянощів. Для капусти другого сорту світло-жовтий з зеленуватим відтінком.	світло-жовтий з зеленуватим відтінком. Вираженні відтінки приправ та прянощів.	світло-солом'яний з жовтуватим відтінком. Вираженні відтінки приправ та прянощів.
Масова частка кухонної солі, %	1,2-1,8	1,4	1,2
Масова частка титрованих кислот в розрахунку на молочну кислоту, %	0,7-1,3	1,0	1,3

Таблиця 5

Розрахунок комплексних показників капусти квашеної

Показники якості	Коефіцієнт вагомості	Еталонне значення	Бракувальне значення	Капуста квашена			
				Капуста квашена з морквою		Капуста квашена «Асорті»	
	a_i	$p_i^{ет}$	$p_i^{бр}$	p_i	P_i	p_i	P_i
Зовнішній вигляд	0,19	5	2	5	1	4	0,7
Консистенція	0,15	5	2	4	0,7	4	0,7
Запах	0,11	5	2	4	0,7	5	1
Смак	0,25	5	2	5	1	5	1
Колір	0,1	5	2	4	0,7	5	1
Вміст солі	0,15	1,5	1,0	5	1,4	3	1,2
Титрована кислотність	0,04	1,3	0,7	4	1,0	5	1,3

адже інтегральні показники якості не дуже відрізняють, і знаходяться у межах 1.

Висновки і пропозиції. Можна зробити висновок, для розширення асортименту доцільно запровадити виробництво капусти квашеної «Асорті» на овочепереробних підприємствах України. Адже провівши розрахунки ми визначили, що даний вид капусти квашеної може конкурувати на ринку.

Список літератури:

1. ГОСТ 3858-73.
2. Волощук Ю. Формування та функціонування регіонального ринку плодоовочевої продукції / Ю.О. Волощук // Економіка АПК. – 2013. – № 11. – С. 40-44.
3. Орлов М.П. Вплив рецептуhи та господарсько-ботанічних сортів капусти на розвиток мікрофлори при ферментації / М.П. Орлов, Н.С. Ясинська // Сучасні проблеми товарознавства. – Київ: КНТЕУ. – 1999. – С. 65-70.
4. www.buklib.net/books/36016/

Гирич С.В., Мосийчук Р.А.
Винницкий торгово-экономический институт
Киевского национального торгово-экономического университета Украины

ОПРЕДЕЛЕНИЕ КОМПЛЕКСНОГО ПОКАЗАТЕЛЯ КАЧЕСТВА КАПУСТЫ КВАШЕНОЙ «АССОРТИ»

Аннотация
В статье разработан новый вид капусты квашеной. Исследовано качество относительно требований стандарта. Проведено ранжирование показателей качества капусты квашеной по важности. Определены согласованность мнений экспертов. Рассчитано комплексный показатель качества капусты квашеной.
Ключевые слова: ферментированные овощи, капуста квашеная, показатель качества, органолептический оценка, физико-химические показатели.

Hyrych S.V., Mosiichuk R.O.
Vinnytsia Institute of Trade and Economics
of Kyiv National University of Trade and Economics

DEFINITION OF COMPREHENSIVE QUALITY INDEX OF «ASSORTED» SAUERKRAUT

Summary
The article explores a new kind of pickled cabbage. Studied quality to the requirements of the standard. A ranking of quality indicators sauerkraut importance. Defined consistency of expert opinion. Calculated comprehensive quality sauerkraut.
Keywords: fermented vegetables, pickled cabbage, quality, organoleptic evaluation, physical and chemical characteristics.

УДК: 338.439.52

ІНВЕСТИЦІЙНА ДІЯЛЬНІСТЬ В ПРОЦЕСІ ЕКОНОМІЧНОГО РОЗВИТКУ ХАРЧОВИХ ПІДПРИЄМСТВ УКРАЇНИ

Демчук Н.І.
Дніпропетровський державний аграрно-економічний університет

Досліджено теоретичні основи інвестиційної діяльності харчових підприємств. Розглянуто особливості функціонування об'єктів та суб'єктів інвестиційної діяльності харчових підприємств. Визначено місце інвестиційної діяльності у системі економічного розвитку харчових підприємств. Обґрунтовано умови та принципи здійснення інвестиційного процесу в економіці. Запропоновано заходи для забезпечення сталого економічного розвитку країни.

Ключові слова: інвестиційна діяльність, інвестиційний процес, харчові підприємства, економічний розвиток, інвестиційні ресурси.

Постановка проблеми. Основним джерелом інвестиційних ресурсів була обґрунтована приватизація підприємств та виробництв. Проте приватизацію було здійснено, переважно, не на основі ефективного господарювання та виробничого відтворення, а на основі простого перерозподілу майна, інвестицій між фінансово-промисловими групами, які на початковому етапі свого розвитку проводили неефективну фінансову діяльність, примножуючи капітал не шляхом розширеного відтворення виробничого процесу, а шляхом експлуатації основних виробничих засобів і трудових ресурсів, перепродажу майна [1, с. 71-73].

Інвестиційна діяльність також здійснюється не досить послідовно, із значними циклічними коливаннями та не має достатнього поширення і обсягів. У результаті не виконуються не тільки виробничі, але й соціальні програми. Мова йде про недостатню зайнятість населення, низькі доходи товаровиробників, скорочення попиту на продукти харчування та перебої у їх надходженні на споживчий ринок. До того ж додаткового інвестиційного забезпечення потребують впровадження стандартів якості продукції та управління нею, відкриття відповідних лабораторій стандартизації та сертифікації продукції, мережа яких в Україні практично відсутня. Отже, і в сучасних умовах харчові та переробні підприємства потребують реструктуризації та реформування інвестиційного та інноваційного сектора [2]. Це цілком узгоджується з міжнародною практикою, адже стрімко змінюються запити та потреби ринку, виробничі технології, мода, смаки та уподобання, які здійснюють значний вплив на розвиток підприємств галузі.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У вітчизняній та зарубіжній науковій економічній літературі приділена значна увага дослідженню проблем функціонування та розвитку харчових підприємств, серед у основних науковців-дослідників виділимо наступних: І. Ансоффа, І. Бланка, О. Бородіної, П. Борщевського, Т. Бурова, О. Дація, Л. Дейнеко, А. Заїнчковського, Л.Мармуль, В. Топіхи, Л. Федулової, Л. Чернюка та інш.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Пріоритетне значення на сучасному етапі має розробка заходів державної підтримки та регулювання, програм здійснення інвестиційної діяльності харчових підприємств з урахуванням внутрішньо- та зовнішньоекономічних викликів, ризиків та загроз, місцевих, регіональних та загальнонаціональних пріоритетів. Це зумовило вибір теми дослідження.

Мета статті. Головною метою цієї роботи є вказати на необхідність інвестиційного забезпечення всебічної та постійної модернізації організації виробництва, та важливість активізації інвестиційної діяльності в процесі економічного розвитку харчових підприємств України.

Виклад основного матеріалу. Термін «інвестиції» походить від латинського слова «invest», що означає вкладення коштів. У більш широкому трактуванні інвестиції являють собою вкладення капіталу з метою подальшого його збільшення. Інвестиції мають економічне та фінансове визначення. За фінансовим визначенням, інвестиції – це всі види активів (коштів), що вкладаються в господарську діяльність з метою отримання доходу. Економічне визначення інвестицій можна сформулювати таким чином: інвестиції – це видатки на створення, розширення, реконструкцію та технічне переозброєння основного капіталу, а також на пов'язані з цим зміни оборотного капіталу, оскільки зміни у товарно-матеріальних запасах здебільшого залежать від руху видатків на основний капітал. Інвестиції в об'єкти підприємницької діяльності здійснюються в різних формах. З метою обліку, аналізу та планування інвестиції можуть класифікуватися за різними ознаками.

Інвестиційна діяльність являє собою сукупність практичних дій юридичних осіб, держави та громадян щодо реалізації інвестицій. Нинішня інституційна система України охоплює понад 100 законів та інших нормативних актів, що регулюють інвестиційну діяльність. Серед них потрібно передусім відмітити Закон України «Про інвестиційну діяльність», Закон України «Про іноземні інвестиції», Закон України «Про цінні папери та фондову біржу», Закон України «Про державну програму заохочення іноземних інвестицій в Україні», які формують правову основу інвестиційної діяльності.

Об'єктами інвестиційної діяльності в Україні є: новоутворювані та ті, що реконструюються, основні фонди, а також обігові засоби в усіх галузях національного господарства; цінні папери (акції, облігації та ін.); цільові грошові внески; науково-технічна продукція та інші об'єкти власності; майнові права та права на інтелектуальну власність [3, с. 20-26]. Забороняється інвестування в об'єкти, створення і використання яких не відповідає вимогам санітарно-гігієнічних, радіаційних, екологічних, архітектурних та інших норм, встановлених законодавством України, а також порушує права та інтереси громадян, юридичних осіб і держави, що охороняються законом.

Об'єктами інвестиційної діяльності не можуть виступати об'єкти житлового будівництва, фінансування спорудження яких здійснюється з використанням недержавних коштів, залучених від фізичних та юридичних осіб, у тому числі в довірче управління. Інвестування та фінансування будівни-

© Демчук Н.І., 2015

цтва таких об'єктів може здійснюватися виключно через інститути спільного інвестування, фонди фінансування будівництва, фонди операцій з нерухомістю, недержавні пенсійні фонди, які були створені та діють відповідно до законодавства, а також через випуск безвідсоткових (цільових) облігацій, за якими базовим товаром виступає одиниця такої нерухомості.

Суб'єктами інвестиційної діяльності є: інвестори (замовники); виконавці робіт (підрядники); користувачі об'єктів інвестиційної діяльності; постачальники товарно-матеріальних цінностей, обладнання та проектної продукції; юридичні особи (банківські, страхові та посередницькі організації, інвестиційні фонди та компанії та ін.); громадяни України; іноземні юридичні та фізичні особи, держави та міжнародні організації [4, с. 46-61].

Суб'єкти інвестиційної діяльності у процесі її здійснення зобов'язані:

- додержувати державних норм і стандартів, порядок встановлення яких визначається законодавством України;

- виконувати вимоги державних органів і посадових осіб, що пред'являються в межах їх компетенції;

- подавати в установленому порядку бухгалтерську і статистичну звітність;

- не допускати недобросовісної конкуренції і виконувати вимоги законодавства про захист економічної конкуренції;

- сплачувати податки, збори (обов'язкові платежі) в розмірах та у порядку, визначених законами України.

Інвестиційна діяльність може здійснюватись за рахунок: власних фінансових ресурсів інвестора (прибуток, амортизаційні відрахування, відшкодування збитків від аварій, стихійного лиха, грошові нагромадження і заощадження громадян, юридичних осіб тощо); позичкових фінансових коштів інвестора (облігаційні позики, банківські та бюджетні кредити); залучених фінансових коштів інвестора (кошти, одержані від продажу акцій, пайові та інші внески громадян і юридичних осіб); бюджетних інвестиційних асигнувань; безоплатних та благодійних внесків, пожертвувань організацій і громадян.

Основним завданням державної політики щодо інвестиційної діяльності є формування сприятливого інвестиційного клімату. Інвестиційний клімат – сукупність економічних, правових, політичних, регуляторних та інших факторів, які у результаті визначають ступінь ризику капіталовкладень та можливість їх ефективного використання. Інвестиційний процес можна визначити як сукупний рух інвестицій різних форм і рівнів. Здійснення інвестиційного процесу в економіці будь-якого типу припускає наявність ряду умов, основними з яких є: достатній для інвестиційної сфери ресурсний потенціал; наявність економічних суб'єктів, здатних забезпечити інвестиційний процес у необхідних масштабах; механізм трансформації інвестиційних ресурсів в об'єкти інвестиційної діяльності [5, с. 266]. Інвестиційний процес не може здійснюватися без певних принципів, основними з яких є наступні:

– безперервність – інвестиційний процес зав'язаний на безперервнім інвестуванні, як основі економічного росту. Припинення, або циклічне скорочення інвестування веде до гальмування економічного росту й відкиданню економічної системи від досягнутого рівня.

– гнучкість – інвестиційні стратегії передбачають можливість зміни в процесі їх реалізації для досягнення найбільшої ефективності процесу.

– альтернативність – інвестиційний процес має альтернативний характер по всіх елементах і має на увазі можливість оптимізації.

– інноваційність – інвестиційний процес спрямований на вдосконалювання системи або на розширення виробництва, навіть просте відтворення на основі амортизації при своїй реалізації повинне носити інноваційний характер, що враховує зміни, що накопичуються в економічній системі.

– спрямованість на ріст потенціалу системи – основним принципом реалізації інвестиційного процесу є його спрямованість на ріст потенціалу системи, що дає можливість добути більший ефект від капіталу.

Отже, інвестиційна діяльність характеризує інвестиційний процес у реальних умовах, з акцентом на організаційні засади його реалізації та управління цим процесом. Як правило, інвестиційна діяльність розглядається стосовно конкретного інвестиційного проекту або підприємства (рис. 1). Інвестиційна діяльність включає:

1. Інвестування, яке здійснюється громадянами, господарськими товариствами, асоціаціями, громадськими організаціями, іншими юридичними особами, які засновані на колективній власності.

2. Державне інвестування, яке здійснюється органами влади й управління України, місцевих Рад народних депутатів за рахунок коштів бюджетів, позабюджетних фондів і позичкових коштів, а також державними підприємствами і установами за рахунок власних і позичкових коштів.

3. Іноземне інвестування, що здійснюється іноземними громадянами, юридичними особами та державами.

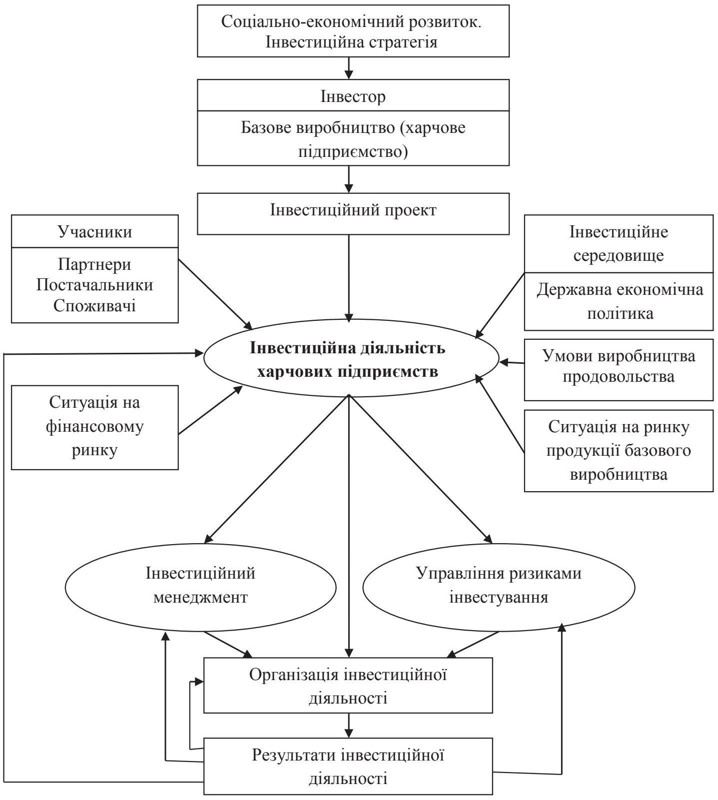

Рис. 1. Місце інвестиційної діяльності у системі соціально-економічного розвитку харчових підприємств (розроблено автором)

4. Спільне або змішане інвестування, здійснюване громадянами та юридичними особами України, іноземних держав.

Державна політика вкладення інвестицій в основний капітал, стримується, в основному, через збільшення витрат на соціальні програми без урахування реального економічного стану [5, с. 266]. Торік при падінні обсягів ВВП на 18% соціальні витрати за рахунок зростання дефіциту бюджету майже до 60 млрд. грн. збільшилися на 8%. Це відбулося за рахунок зменшення бюджетних інвестицій в основний капітал – у 2013 р. у порівнянні з 2012 р. цей показник знизився більше ніж на 50%.

Протягом декількох років щорічні обсяги соціальних виплат втричі перевищують інвестиції в основний капітал. В Україні цей показник є найнижчим серед пострадянських країн. Держава не наважується через податкову політику вводити прискорену амортизацію технологічного обладнання для інтенсифікації інвестиційного оновлення харчових підприємств. В останні роки неухильно зростають державні боргові зобов'язання. За 2014 р. загальна сума прямого гарантованого державного боргу збільшилася на 129 млрд. грн. і зараз становить понад 429,389 млрд. грн., що досягає майже 41% ВВП.

У сучасних умовах господарювання, під впливом глобальних процесів, фінансової політики міжнародних фінансових інститутів розвиток вітчизняного фінансово-кредитного ринку супроводжується рядом специфічних проблем, які призводять до згортання діяльності фінансово-кредитних установ в інвестиційній сфері. Зокрема, не погашені кредити зменшують капітали комерційних банків і знижують їх здатність виконувати зобов'язання [6, с. 225].

Проблеми з ліквідністю істотно змінили інвестиційну спрямованість банківських активів. Кредитна діяльність установ має коротко-і середньостроковий характер, а національний банківський сектор вимагає інфраструктурних змін і посилення фінансово-економічної стабільності. Соціально-економічні перетворення в країні, як і раніше, визначаються не науково-обґрунтованими стратегічними підходами, а інтересами політичних еліт та бізнес-структур, які нехтують економічними і соціальними реаліями, керуючись суб'єктивними і часто некомпетентними міркуваннями.

Висновки і пропозиції. Таким чином, виходячи з ситуації що склалася, в Україні для забезпечення сталого соціально-економічного розвитку необхідно:

- активізувати діяльність фондового ринку, підвищивши тим самим інвестиційну привабливість суб'єктів господарювання, у т.ч. і в харчовій галузі;
- визначити перелік пріоритетних галузей реального сектору економіки та спрямувати обсяг інвестування на їх розвиток;
- відновити попит на національну валюту як засіб заощадження і платіжний засіб, яка спонукатиме до вкладення в банківську систему вилучених населенням під час кризи коштів;
- створити умови для заохочення громадян до розміщення заощаджень у національній валюті порівняно з іноземною, застосовуючи гнучке курсоутворення. Ці заходи допоможуть сформувати внутрішні фінансові джерела для інвестицій, зменшити залежність підприємств національної економіки та харчової галузі від світової кон'юнктури і вагу зовнішніх каналів монетизації вітчизняної економіки, відновити фінансову стабільність кредитних установ [7].

Для якнайшвидшого подолання наслідків фінансово-економічної кризи також необхідно:

- зберегти конституційну незалежність НБУ; упорядкувати мережу куплених державою банків;
- розробити та запровадити ефективну і постійно діючу система моніторингу стабільності фінансової системи банківського сектору;
- встановити ефективний контроль витрат на управління для забезпечення умов виконання фінансових пріоритетів у 2015 році та недопущення зменшення видатків на інвестиції;
- не допустити зростання бюджетного дефіциту, у тому числі за допомогою максимального обмеження видатків з державного бюджету;
- здійснювати підтримку екологічних і інфраструктурних проектів, науки, досліджень та інновацій, освіти, експорту і збільшення кредитних потоків;
- реформувати фонд гарантування вкладів населення та залучити його до процедури ліквідації банків;
- забезпечити наповнення фонду державних фінансів;
- відновити активну кредитну політику банків, повернувши в банківський сектор депозитні кошти, які були вилучені населенням у період кризи;
- здійснити заходи з посилення рівня захисту прав кредитора; активізувати банківський сектор через механізм рефінансування з боку НБУ, насамперед, у частині збільшення інвестиційного кредитування підприємств промисловості, сільського господарства, іпотеки і т.д.

Список літератури:

1. Бурковський І.Д. Інвестиційне забезпечення економічного розвитку аграрного виробництва / І.Д. Бурковський, І.О. Іртищева // Економіка АПК. – 2005. – № 12. – С. 71-73.
2. Зыкин И.С. Внешнеэкономические операции: право и практика / И.С. Зыкин. – М.: Междунар. отношения, 2000. – 300 с.
3. Кужель О. Активізація інвестиційних процесів в Україні як запорука стійкості економічного зростання / О. Кужель // Академічний огляд. – № 2. – 2001. – С. 20-26.
4. Крупка М.І. Аналіз формування й використання фінансового потенціалу інвестиційної діяльності в Україні / М.І. Крупка // Фінанси України. – 2012. – № 2. – С. 26–37.
5. Закон України «Про інноваційну діяльність» від 04 липня 2002 р. // Відомості Верховної Ради. – 2002. – № 36. – С. 266.
6. Костюнина Г.М. Международная практика регулирования иностранных инвестиций / Г.М. Костюнина. – М.: Анкил, 2011. – 225 с.
7. Кугаткіна О.Ю. Інституціональні підходи до аналізу міжнародного інвестування та роль держави у регулюванні інвестиційної діяльності / О.Ю. Кугаткіна // Збірник наукових праць. Вип. 219, том III / Відп. редактор Покотілов А.А. – Д: Економіка: проблеми теорії та практики, 2006. – С. 548-556.

Демчук Н.И.
Днепропетровский государственный аграрно-экономический университет

ИНВЕСТИЦИОННАЯ ДЕЯТЕЛЬНОСТЬ В ПРОЦЕССЕ ЭКОНОМИЧЕСКОГО РАЗВИТИЯ ПИЩЕВЫХ ПРЕДПРИЯТИЙ УКРАИНЫ

Аннотация
Исследованы теоретические основы инвестиционной деятельности пищевых предприятий. Рассмотрены особенности функционирования объектов и субъектов инвестиционной деятельности пищевых предприятий. Определено место инвестиционной деятельности в системе экономического развития пищевых предприятий. Обоснованы условия и принципы осуществления инвестиционного процесса в экономике. Предложены меры для обеспечения устойчивого экономического развития страны.
Ключевые слова: инвестиционная деятельность, инвестиционный процесс, пищевые предприятия, экономическое развитие, инвестиционные ресурсы.

Demchuk N.I.
Dnipropetrovsk State Agrarian and Economic University

INVESTINMENT ACTIVITIES DURING THE ECONOMIC DEVELOPMENT OF FOOD COMPANIES IN UKRAINE

Summary
Theoretical framework of investment activities of food enterprises is investigated. The features of the functioning of objects and subjects of investment activities of food companies are studies. The place of investment activities in social and economic development of food companies is determined. Conditions and principles of investment in the economy are proved. The measures for sustainable economic development of the state are suggested.
Keywords: investment activity, investment process, food companies, economic development, investment resources.

УДК 657.1

СУТНІСТЬ ВИТРАТ ЯК ОБ'ЄКТА БУХГАЛТЕРСЬКОГО ОБЛІКУ

Дідоренко Т.В.
Тернопільський національний економічний університет

У статті розкрито теоретичні та методологічні аспекти обліку та аудиту витрат. Показано економічну сутність витрат виробництва. Визначено предметну сутність витрат як об'єкта бухгалтерського обліку. Під час розкриття економічної сутності витрат виробництва, прийнято за основу змістовну характеристику виробництва як суспільного явища, що має двоїстий характер.
Ключові слова: бухгалтерський облік, управлінський облік, доходи, витрати, прибуток, собівартість.

Постановка проблеми. Сучасний розвиток економіки України характеризується глобальними економічними перетвореннями в сфері виробництва на основі ринкових відносин, що вимагає перегляду та удосконалення системи бухгалтерського обліку і аудиту, а одним із важливих елементів яких є облік та аудит витрат, що вимагає вирішення цілого ряду нерозв'язних облікових питань. Такими питаннями є теоретичні та методологічні аспекти обліку та аудиту витрат.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Вітчизняна економічна наука розкриває економічну сутність витрат виробництва спираючись на праці провідних науковців України. В.Ф. Палій розглядає «процес виробництва як кібернетичну систему виробничого споживання і як процес створення нового продукту в натурально – речовій формі і у вартісному виразі» [5]. В.В. Сопко вказує на те, що «процес виробництва необхідно одночасно вивчати в двох аспектах: як процес створення нового продукту; як процес виробничого споживання [7]. Кожен аспект процесу виробництва виступає як самостійний об'єкт вивчення.

В самостійності кожного проявляється їх протилежність і як результат, індивідуальність». А.Т. Милійковський у роботі «Теорія економічного розвитку» пише, що ділова людина розглядає як витрати ту суму грошей, яку вона вимушена сплачувати іншим господарюючим суб'єктам для того, щоб одержати свій товар або засоби його виробництва, тобто свої витрати на виробництво або придбання товарно-матеріальних цінностей. Фабрикин М.Р. у науковій праці «Издержки производства и себестоимость в сельском хозяйстве (методологический аспект)» формулює сутність собівартості продукції як «виражену в грошовій формі величину всіх витрат підприємства, відшкодування яких в більшості випадків необхідно йому для здійснення простого відтворення матеріальних благ». Г. Мус і Р. Ханшман визначають поняття витрат виробництва «як споживання вартості в звітному періоді, безпосередньо пов'язане з процесом виробництва» [3].

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Визначити предметну сутність витрат як об'єкта бухгалтерського обліку.

Мета статті. Розкрити економічну сутність витрат виробництва. Основним завданням підприємства є одержання прибутку при мінімальних витратах з підвищенням якості обслуговування споживачів. Для досягнення цієї мети є максимізація товарообігу та оптимізація витрат.

Виклад основного матеріалу дослідження. Методологічні засади формування в бухгалтерському обліку інформації про витрати підприємства та її розкриття в фінансовій звітності визначає Положення (стандарт) бухгалтерського обліку 16 «Витрати», затверджене наказом Міністерства фінансів України від 31 грудня 1999 року № 318 (зі змінами і доповненнями, останні з яких унесено наказом Міністерства фінансів України від 09 грудня 2011 року № 1591) [6].

Розглядаючи процес виробництва в натурально речовій формі «на вході» в систему доцільно відображати ресурси – робочу силу і засоби виробництва, а «на виході» – вироблений продукт [2].

Розглядаючи процес виробництва у вартісному виразі, «на вході» доцільно відображати елементи витрат виробництва як виробниче споживання і «на виході» собівартість продукту як результат створення його в процесі виробництва.

Витрати виробництва становлять витрати виробничих факторів у процесі цілеспрямованої діяльності.

Ми доповнимо його міркування, додавши до витрат також грошову вартість власних затрат праці цієї людини. У такому випадку витрати за своєю сутністю є сумою послуг праці та природи.

Витрати у бухгалтерському розумінні відрізняються від витрат в економічному тлумаченні.

Так, понесені витрати у традиційному для нашої практики розумінні – це зменшення частини активів, які відображають виробничі ресурси (основні засоби, товарно-матеріальні цінності) і збільшення частини пасивів, які відображають заборгованість. Витрати взагалі розуміють не як безпосередньо процес виробничого використання, а як процес придбання виробничих ресурсів, тобто збільшення матеріально-речової частини активів [1].

Якщо характеризувати витрати з бухгалтерської точки зору, вони включають тільки конкретні витрати ресурсів.

В економічному тлумаченні витрат є поняття, що характеризує використання різних речовин і сил природи у процесі господарювання. Грошовий вираз суми витрат на виробництво конкретного продукту визначає поняття «собівартість».

Під час розкриття економічної сутності витрат виробництва, необхідно прийняти за основу змістовну характеристику виробництва як суспільного явища, що має двоїстий характер:

1) процес виробничого споживання ресурсів;
2) процес створення нового продукту.

Вартісна характеристика процесу виробництва формується із витрат виробництва, що є вартісним виразом затрачених на виробництво ресурсів, в результаті створення нового продукту трансформуються у собівартість, тому щоб достовірно визначити собівартість виробленого продукту, необхідно врахувати витрати на його виробництво.

Такий підхід до розуміння витрат виробництва в економічному тлумаченні має бути базовим для визначення цього поняття в обліковій термінології.

Отже, витрати виробництва, які формують виробничу собівартість продукції, варто визначити як вартісний вираз спожитих ресурсів на її виробництво.

© Дідоренко Т.В., 2015

Для нашої економіки традиційним є законодавчо регламентований склад витрат, які включаються у собівартість продукції. Раніше це забезпечувало порівняння показників у централізованому управлінні господарством. Сьогодні на даному підході базується податкова система. У зарубіжній практиці не прийнято втручатися на державному рівні у склад собівартості, оскільки цей показник не являється обов'язковим для підприємницьких суб'єктів. Якщо він визначається фірмою, то використовується винятково для внутрішніх потреб, а тому вважається комерційною таємницею. Для потреб фіскальної політики держава допускає декілька варіантів розрахунку фінансового результату без визначення й оприлюднення у фінансовій звітності даних про собівартість продукції.

Такий підхід вважається більш правильним і він не включає державного регламентування оцінки ресурсів як одного з основних методів об'єктивного визначення результатів господарської діяльності. Але такий підхід вимагає розгляду предметної суті витрат із точки зору побудови обліку для зовнішніх (фінансовий аспект) та внутрішніх (управлінський аспект) потреб.

В практиці міжнародного обліку застосовується два варіанти зв'язку між внутрішньогосподарською (управлінською) і фінансовою бухгалтерією. Один варіант реалізується за допомогою контрольних рахунків, якими є рахунки витрат і доходів фінансової бухгалтерії. Наявність прямої кореспонденції рахунків управлінської бухгалтерії з контрольними рахунками говорить про інтегровану (моністичну) систему обліку. Якщо система внутрішньогосподарського (управлінського) обліку автономна (замкнута), то використовуються парні контрольні рахунки однієї і тієї ж назви, відомі як рахунки-екрани. Це другий варіант. Сучасна система обліку в Україні побудована за останнім варіантом.

Зміст поняття «витрати» в бухгалтерському обліку пов'язане з визначенням фінансового результату – чистого прибутку або збитку за певний звітний період для складання фінансової звітності. Відповідно до П(С)БО 16 «Витрати», витратами звітного періоду визнаються або зменшення активів, або збільшення зобов'язань, що призводить до зменшення власного капіталу підприємства (за винятком зменшення капіталу внаслідок його вилучення або розподілу власниками), за умови, що ці витрати можуть бути достовірно оцінені [6].

Витрати визнаються витратами певного періоду одночасно з визнанням доходу, для отримання якого вони здійснені. Витрати, які неможливо прямо пов'язати з доходом певного періоду, відображаються у складі витрат того звітного періоду, в якому вони були здійснені.

Однак слабкість цього судження полягає в тому, що характеризуючи облік виробничих витрат, автори пояснюють його суть лише з точки зору методологічних прийомів, що є недостатньо повним і обґрунтованим.

Більшість авторів все ж абсолютно правильно розглядають облік виробничих витрат як групування витрат в аналітичному розрізі та вважають його інформаційною базою для здійснення контролю і управління. При цьому можна зробити висновок, що зміст виробничого обліку практично не виходить за межі бухгалтерського обліку.

Актуальність проблеми посилюється ще й тим, що інфляційні процеси не сприяють зниженню собівартості. Прибуток досягається не шляхом зменшення витрат на виробництво продукції, а за рахунок зростання відпускних цін.

Стан виробництва характеризується його ефективністю, психологічними параметрами, ступенем використання досягнень науково-технічного прогресу, місцем працівника у виробничих процесах. Обмеження ресурсів і досягнення запланованої ефективності потребують постійного співставлення витрат і отриманих результатів. Ця проблема посилюється під впливом інфляції, коли дані про виробничі витрати необхідно повсякденно звіряти з даними майбутніх витрат, які залежать в більшості від впливу зовнішнього середовища. Крім того адміністрація з метою управління витратами і доходами спостерігає за ефективністю роботи кожного підрозділу, за отриманими результатами від виробництва кожного виду продукції.

В цілому механізм господарювання підприємства визначається ступенем керованості витратами. Вимоги управління визначають окреме вивчення методики обліку витрат виробничої діяльності та необхідність розробки для підприємств системи контролю за собівартістю продукції виробничих підрозділів на основі розширення аналітичності використовуваних в обліку витрат.

До витрат виробничої сфери діяльності відносяться такі, що обумовлені технологією виробництва, що знаходяться в залежності від об'єму випуску продукції і становлять суттєву частину виробленої продукції. Облік витрат виробництва є визначальним у загальній системі бухгалтерського обліку.

Загальноприйняте визначення сутності обліку витрат це «облік витрат є сукупність усвідомлених дій, направлених на відображення протягом певного часового періоду процесів постачання, виробництва і реалізації продукції за допомогою їх (процесів) кількісного вимірювання (в натуральних і вартісних показниках), реєстрації, групування і аналізу в розрізах, які формують собівартість готової продукції. Таке відображення забезпечує одержання вичерпної інформації, необхідної для того, щоб управляти підприємством і оцінювати його діяльність шляхом виведення фінансових результатів».

Однак такий підхід в умовах початку розвитку управлінського обліку і розвинутої теорії виробничого обліку обмежений по напрямках використання.

Саме облік як інформаційний потік, обернений процесу управління, буде не тільки відображати діяльність, але й надавати інформацію для моделювання економіки підприємства в майбутньому [8].

Якщо розглядати облік витрат на виробництво як процес відображення використання витрат та результатів минулої, теперішньої та майбутньої виробничої діяльності, відповідної моделі управління, орієнтованої на виконання основної мети підприємства, то така система обліку буде відповідати основним задачам управління собівартістю.

До основних задач обліку витрат на виробництво слід відносити:

1) інформаційне забезпечення адміністрації підприємства для прийняття управлінських рішень з урахуванням їх економічних наслідків;

2) спостереження і контроль за фактичним рівнем витрат у співвідношенні з їх нормативними і плановими розмірами з метою виявлення відхилень і формування економічної стратегії на майбутнє;

3) обчислення собівартості виробленої продукції для оцінки готової продукції та розрахунку фінансових результатів;

4) виявлення й оцінка економічних результатів виробничої діяльності структурних підрозділів;

5) систематизацію інформації управлінського обліку виробничої діяльності для прийняття рішень, які мають довгостроковий характер – окупність виробни-

чих і технологічних програм, рентабельність асортименту продукції, що реалізується на внутрішньому й зовнішньому ринках, ефективність капітальних вкладень в основні фонди і виробничі запаси тощо.

В результаті можна підкреслити, що головне значення сутності обліку витрат виробництва є контроль виробничої діяльності та управління витратами для її здійснення.

В результаті дослідження значення окремих елементів управлінського обліку в управлінні витратами можна зробити наступні висновки:

1) в управлінні витратами найважливіше значення має оперативно отримана інформація про витрати, що дозволяє втручатись у виробничий потенціал і оптимізувати його;

2) критерієм точності при обчисленні собівартості продукції повинна бути не повнота включення витрат, а спосіб віднесення витрат на той чи інший вид продукції;

3) основним принципом управління витратами є відповідальність системи обліку цілям управління;

4) центр ваги в калькуляційній роботі повинен зрушитись із трудомістких розрахунків по розподілу і перерозподілу непрямих витрат та визначення точної фактичної собівартості на прогнозні розрахунки собівартості, складання обґрунтованих нормативних калькуляцій та організацію контролю за їх дотриманням в процесі виробництва;

5) виявлення відхилень до або під час здійснення виробничого процесу дозволяє менеджерам оперативно втручатись в хід виробництва і попереджувати виробничі втрати, що має велике значення у мобілізації резервів виробництва і підвищення його ефективності.

Дані бухгалтерського обліку мають свідчити що було витрачено, де, для чого, як відбувався процес виробництва. Необхідно правильно визначити предмет та об'єкти обліку витрат виробництва. Система класифікації витрат дає можливість вирішити поставлені питання [4].

Отже витрати виробництва, які формують виробничу собівартість продукції, варто визначати як вартісний вираз спожитих ресурсів на її виробництво. Для витрат виробництва, що формують виробничу собівартість необхідно встановлювати межі не звітного періоду, а межі безпосереднього виробничого процесу, що визначається технологією виробництва тієї чи іншої продукції. Визначення складу витрат виробництва відповідно до П(С)БО 16 «Витрати» можливе через категорію «виробничої собівартості» [6].

Висновки та подальші дослідження. На наш погляд, визначення сутності обліку витрат на виробництво повинно охоплювати різноманітність способів підходу до організації управлінського обліку виробничої діяльності чи трансформації обліку витрат на виробництво.

Таким чином, визначення змісту обліку витрат створить передумови моделювання його організації на підприємствах.

Витрати виробництва продукції, що формують її виробничу собівартість, мають включати прямі витрати і загальновиробничі витрати, тому що всі вони пов'язані з процесом виробництва.

Список літератури:

1. Бухгалтерська звітність сільськогосподарських підприємств: Практичний посібник / Б.В. Мельничук, Н.Л. Жук, А.С. Стецюк [та ін.]; За ред. Б.В. Мельничука. – К.: ТОВ «Всеукраїнський інститут права і оцінки», 2014. – 84 с.
2. Закон України «Про бухгалтерський облік та фінансову звітність в Україні» від 16.07.1999 р.
3. Мус Г., Ханшманн Р. Бухгалтерский учет: основы – задания – решения [Текст]: учеб. пособие / пер. с нем. С. Лобачева. – К., 1999. – 367 с.
4. Організація обліку у підприємствах сільськогосподарської галузі [Текст]: навч. посіб. / В.П. Шило, В.В. Сопко, С.Б. Ільїна, В.Н. Авоськов. – К.: Кондор, 2011. – 268 с.
5. Палий В.Ф. Международные стандарты учета и финансовой отчетности Учебник. – «Инфра-М», 2013. – 514 с.
6. Положення (стандарт) бухгалтерського обліку 16 «Витрати» http://buhgalter911.com/Res/PSBO/PSBO16.aspx
7. Сопко В.В., Завгородній В.П. Організація бухгалтерського обліку, економічного контролю і аналізу: Підручник. – К.: КНЕУ, 2004. – 412 с.
8. Іванов Ю.Б. Податковий облік та звітність: Підручник / Ю.Б. Іванов, В.В. Карпов, О.Є. Найденко. – К.: Знання, 2011. – 710 с.

Дидоренко Т.В.
Тернопольский национальный экономический университет

СУТЬ ИЗДЕРЖЕК КАК ОБЪЕКТА БУХГАЛТЕРСКОГО УЧЕТА

Аннотация
В статье раскрыты теоретические и методологические аспекты учета затрат. Показано экономическую сущность издержек производства. Определена предметная сущность затрат как объекта бухгалтерского учета. При раскрытии экономической сущности издержек производства, принято за основу содержательную характеристику производства как общественного явления, имеет двойственный характер.
Ключевые слова: бухгалтерский учет, управленческий учет, доходы, расходы, прибыль, себестоимость.

Didorenko T.V.
Ternopil National Economic University

ESSENCE OF EXPENSES AS AN OBJECT OF ACCOUNTING

Summary
The article describes theoretical and methodological aspects of accounting and auditing costs. The economic essence of production costs. Defined the essence of the subject as an object of cost accounting. During the opening of the economic substance of production costs, taken as a basis for meaningful description of the production as a social phenomenon that has a dual character.
Keywords: accounting, management accounting, revenues, expenses, profit, cost.

УДК 504.064.4

УДОСКОНАЛЕННЯ СИСТЕМИ ПОВОДЖЕННЯ З ТВЕРДИМИ ПОБУТОВИМИ ВІДХОДАМИ

Дулин І.С.
Національний університет «Львівська політехніка»

Обґрунтовано доцільність впровадження нових підходів, що стосуються, поводження з твердими побутовими відходами, розроблено рекомендації по мінімізації негативного впливу технологічної переробки на довкілля. Узагальнено світовий досвід щодо методів і способів поводження з твердими побутовими відходами та наведено еколого-економічне обґрунтування оптимальних технологій, їх збору та утилізації.
Ключові слова: тверді побутові відходи, охорона навколишнього середовища, забруднення довкілля, моніторинг, забруднюючі елементи, утилізація твердих побутових відходів, полігон.

Постановка проблеми. Реальний стан поводження з твердими побутовими відходами в Україні, свідчить про критичну ситуацію у цій сфері, адже переробка і знешкодження ТПВ повністю не здійснюється, а відбувається лише їх вивезення і захоронення на звалищах та полігонах. Як уже відзначалось, така ситуація є вкрай негативною і потребує вирішення на державному і місцевому рівнях. При цьому слід усунути недоліки у різних сферах, які мають вплив на дану систему.

Аналіз останніх досліджень і публікацій Що стосується вивчення кількісного і якісного складу твердих промислових і побутових відходів, що видаляються на контрольовані звалища ТПВ, а також створення й апробації методів обробки і розміщення відходів, цьому питанню приділяється велика увага в роботах відомих дослідників: Дрейера А.А., Сачкова А.Н., Никольского К.С., Маринина Ю.И., Миронова А.В., Стольберга Ф.В., Бабака В. В. та ін.

Постановка завдання. Мета дослідження полягає у дослідженні теоретико-методологічних положень та рекомендацій стосовно удосконалення системи поводження з твердими побутовими відходами.

Основний матеріал дослідження. Екологічні наслідки захоронення твердих побутових відходів проявляються через декілька років чи навіть десятки років у результаті забруднення підземних вод, ґрунтів і атмосфери. Протягом століть ці негативні наслідки антропогенного забруднення навколишнього середовища відходами переросли з розряду несуттєвих проблем, до однієї з найбільших еколого-економічних загроз не лише добробуту, але й безпеці людей.

В сфері поводження з ТПВ як на державному, так і на місцевому рівнях існує цілий ряд проблем, які потребують негайного вирішення. Якщо говорити про теперішній стан справ, то, на нашу думку, основні завдання на шляху до здійснення екологічно безпечного видалення ТПВ наразі не виконуються. Як свідчать статистичні дані, по регіонах продовжує збільшуватися обсяг утворення відходів, особливо в муніципальному секторі. Якість обладнання і транспорту для обробки ТПВ з огляду на європейські стандарти якості, залишається низькою і, навіть, погіршується через недостатнє фінансування. Це означає, що екологічні і суспільні ризики, пов'язані з негативним впливом звалищ на навколишнє природне середовище з кожним днем зростають. Рівень утилізації відходів знижується і, як наслідок, на збереження природних ресурсів, як вимагає концепція сталого розвитку, розраховувати не доводиться.

Законодавча і нормативна база, що стосується охорони навколишнього середовища в Україні у багатьох аспектах відповідає європейським нормам [3-6]. На нашу думку, вона потребує лише незначних, тобто корективних змін. Насамперед, серйозні недоліки стосуються норм виконання законодавчих актів. У зв'язку з цим, на наш погляд, потребує удосконалення система контролю за станом навколишнього природного середовища і за порядком дотримання природоохоронного законодавства. Важливими є й і питання функціонування звалищ для захоронення ТПВ згідно з існуючими правовими нормами. Постає також необхідність впровадження системи правового регулювання видалення відходів.

У сфері поводження з твердими побутовими відходами на регіональному рівні ми пропонуємо здійснити розробку і впровадження комплексної концепції поводження з твердими побутовими відходами, яка передбачає впровадження єдиної системи, котрій були б підпорядковані всі учасники руху потоків ТПВ. Одним з першочергових завдань даної концепції є координація діяльності державних адміністративних і контролюючих органів та організацій, що здійснюють утилізацію, переробку та знешкодження побутових відходів.

© Дулин І.С., 2015

В сфері інформаційного забезпечення моніторингу і контролю постає необхідність створення цілісної системи для спостереження за процесами впливу звалищ і полігонів ТПВ на навколишнє природне середовище. Контрольовані звалища твердих побутових відходів в Україні є локальними джерелами забруднення атмосфери, гідросфери і літосфери. Забруднюючі елементи, що виділяються в процесі їх функціонування, мають різний хімічний і біологічний склад і різну швидкість міграції. Це ускладнює проведення систематичних контрольних спостережень за змінами цих хімічних речовин як у просторі, так і у часі.

Створення ефективної системи моніторингу при складуванні ТПВ дозволяє:

1.Отримати інформацію про стан природного середовища і його зміни.

2. Здійснювати спостереження і контроль за змінами навколишнього природного середовища, що зводиться до створення мережі комплексних спеціалізованих спостережень за станом змін основних компонентів навколишнього середовища – атмосферного повітря, поверхневих вод, ґрунтів і підземних вод, які відбуваються в результаті емісії шкідливих речовин із звалищ та полігонів захоронення ТПВ.

3. Здійснювати оцінку і прогноз змін навколишнього природного середовища.

В перспективі, правильно організований моніторинг захоронення відходів може стати фундаментом впровадження системи безпечного видалення і знешкодження ТПВ за рахунок модернізації процесів складування і переробки відходів на існуючих звалищах і полігонах, або при створенні нових місць складування, які будуть спроектовані та розміщені так, щоб мінімізувати, чи повністю ліквідувати ймовірне забруднення навколишнього природного середовища твердими побутовими відходами.

Одним з найпроблематичніших завдань в сфері природоохоронної діяльності є пошук джерел фінансування процесів поводження з ТПВ. Недостатній обсяг фінансових ресурсів має місце на всіх стадіях руху їх потоків. Це пов'язано із недостатністю уваги з боку органів законодавчої і виконавчої влади до процесів захоронення відходів і, відповідно, впливає на недостатнє укомплектування кваліфікованим персоналом існуючих природоохоронних структур та на забезпечення інноваційними технологіями всіх стадій поводження з ТПВ. Крім того, відсутність достатньої кількості інвестиційних ресурсів також є чи не основною перешкодою на шляху «інноваційного» вирішення питань, пов'язаних з екологічнобезпечною переробкою, утилізацією і знешкодженням побутових відходів. Тому, пропонується в межах дії положень Концепції поводження з твердими побутовими відходами реалізувати можливість здійснення фінансування пріоритетних проектів шляхом залучення інвестицій приватного сектору, державно-приватних структур, коштів Міжнародних фінансових організацій.

Особливу увагу потрібно приділити компенсації витрат на виконання операцій по утилізації, переробці і знешкодженню ТПВ. Так, відповідно до вимог Євросозу у сфері охорони навколишнього природного середовища має застосовуватися принцип «платить той, хто забруднює або виробник (власник) відходів» [1, с. 36]. Однак, цей принцип визнаний державними органами управління України лише теоретично, що відображено у діючому законодавстві. Тому можливість його реалізації на практиці пропонуємо оцінювати з огляду на реальний стан платоспроможності населення і організацій, які беруть участь у процесі руху потоків ТПВ. Однак середній рівень доходів населення у даний час не дозволяє ставити питання про оплату видалення і знешкодження побутових віходів у повному обсязі безпосередньо населенням, без державних субсидій.

У зв'язку з цим, ми пропонуємо встановити економічно обґрунтовані тарифи, які б передбачали екологічно безпечне знешкодження твердих побутових відходів та можливість акумулювання частини коштів для поступового впровадження сучасних технологій їх знешкодження.

До негативних тенденцій поводження з твердими побутовими відходами можна віднести наступні:

- ефективність управління твердими побутовими відходами знижується через недостатнє фінансування;
- поводження з ТПВ зводиться до захоронення, з використанням застарілої техніки і технологій;
- тарифи на утилізацію, вторинну переробку та знешкодження ТПВ не відповідають екологічно виправданому рівню і суттєво нижчі тих, які застосовуютьяся в європейських країнах;
- значна кількість об'єктів забруднені продуктами інфільтрації ТПВ, при цьому не здійснюються заходи по їх ідентифікації, оцінці і усуненню забруднень;
- відсутність єдиного органу по нагляду за рухом потоків ТПВ;
- основна інституціональна і нормативна база по поводженню з ТПВ розробляється, комплексно, тому її застосування є неможливим через недостатнє державне фінансування організацій, що працюють над питаннями охорони навколишнього природного середовища.

Для тих регіонів, що декларують рекреаційну спрямованість власного розвитку, на нашу думку, ефективним і дієвим методом вирішенням поблеми могло б стати створення Комплексної системи поводження з твердими побутовими відходами на регіональному рівні. Як приклад, можна було б використати досвід зарубіжних країн. Так, у Берліні і в Бранденбурзі для двох суб'єктів Федерації створено комплексну організаційну структуру у виді компанії з наглядацькою радою.

Ми пропонуємо, на місцевому рівні створити регіональний орган – Управління з утилізації ТПВ, наділивши його повноваженнями і відповідальністю, що передбачають надання всіх функцій по управлінню процесами поводження з ТПВ.

Окрім того, до функцій Управління з утилізації твердих побутових відходів пропонуємо віднести наступні:

- право реалізовувати політику ціноутворення, що стосується видалення і знешкодження відходів;
- з отриманих коштів за надані послуги та штрафних санкцій формувати фонди для здійснення екологічно безпечного видалення твердих побутових відходів;
- сприяти розвитку інфраструктури по поводженню з побутовими відходами;
- регулювати діяльність відповідних підприємств по переробці, утилізації і знешкодженню ТПВ;
- здійснювати вплив на комплексну систему поводження з ТПВ на місцевому рівні.

Доречним, на нашу думку, при розвитку ринкової економіки буде формування екологічної свідомості населення України та організація громадського контролю за процесами поводження з ТПВ. Крім того, практичні підходи до функціонування системи поводження з твердими побутовими відходами повинні включати такі компоненти, які передбачали б обмін інформацією між різними вітчизняними та закордонними організаціями, що беруть участь у

аналогічних процесах, оскільки, в основному проблеми цієї сфери викликані не стільки браком інформації скільки нездатністю її застосовувати конструктивним шляхом.

Як видно, необхідність удосконалення процесів поводження з ТПВ є очевидною. У зв'язку з цим на регіональному рівні доречним є впровадження Комплексної системи поводження з ТПВ, яке пропонуємо розпочати з наступних етапів:

1. Екологічна підготовка населення. Удосконалення законодавчої бази – сприятиме ефективній реалізації Комплексної системи поводження з ТПВ. Для цього на законодавчому рівні вже вводяться в дію наступні положення:

– «Місцеві Ради, підприємства, установи і організації, громадяни зобов'язані приймати ефективні заходи по знешкодженню, переробці, і утилізації, складуванню чи захороненню виробничих і побутових відходів, дотримуватись діючих екологічних, санітарно-гігієнічних і протиепідемічних норм і правил» (п.5 ст.19 Закону України «Про охорону навколишнього середовища» [3]);

– «Відходи виробництва і споживання підлягають збору, використанню, знешкодженню, захороненню, умови та способи яких повинні бути безпечними, для здоров'я населення і навколишнього середовища ... вони повинні здійснюватися відповідно до санітарних правил чи інших нормативно правових актів України» (п. 1 ст. 33 Закону України «Про забезпечення санітарного та епідемічного благополуччя населення» [9]);

– Органи місцевого самоврядування здійснюють «організацію діяльності в сфері поводження з відходами на територіях міських і інших населених пунктів» а також встановлюють «порядок, умови і способи збору, використання, знешкодження, транспортування, збереження та захоронення відходів виробництва і споживання» (п. 3 ст. 11 Закону України «Про відходи» [4]).

Зважаючи на вищесказане, органи місцевого самоврядування наділені необхідними повноваженнями щодо розробки і реалізації основних засад управління в сфері поводження з ТПВ, а тому, в змозі сформувати комплексну систему регулювання даних процесів. Так, наприклад Львівська міська рада прийняла «Правила благоустрою м. Львова». У відповідності, з п. 3.2 цих правил «схема санітарного очищення і збирання територій повинна передбачати раціональний збір, швидке видалення, знешкодження й економічно доцільну утилізацію побутових відходів». У той же час п. 3.7 цього нормативного акту вказує на обов'язковість укладання договорів тільки на вивіз побутових відходів, без врахування їх переробки для надійного знешкодження при забезпеченні економічної доцільності процесу. Існуючі суперечності ми пропонуємо усунути через доповнення розділу 3 цих правил положенням про поетапний перехід до обов'язкової переробки ТПВ, що передує їх захороненню. Це доповнення передбачене з метою нормалізації екологічної і санітарно-епідеміологічної обстановки в муніципальних утвореннях і дотримання умов економічної доцільності при поводженні з ТПВ.

Слід також зазначити, що за порушення даних правил, як зазначається в Кодексі про адміністративні правопорушення, передбачена адміністративна відповідальність. Проте на сьогоднішній день відсутній механізм притягнення порушників до такої відповідальності, оскільки немає єдиного контролюючого органу, що володіє відповідним апаратом управління і уповноважений застосовувати ці адміністративні санкції.

У зв'язку з цим, ми пропонуємо розробити механізм контролю за дотриманням встановленого органами місцевого самоврядування порядку поводження з ТПВ. При цьому, одним з можливих варіантів може бути створення муніципальної екологічної міліції чи відповідного підрозділу при вже існуючих силових структурах. Його основним завданням буде контроль за виконанням норм благоустрою, зокрема за заключенням і виконанням господарюючими суб'єктами договорів на вивіз, переробку і захоронення ТПВ у санкціонованих місцях, та контроль за уповноваженими службами, що виконують рішення міської влади, пов'язані з рухом та переробкою ТПВ і вторинних ресурсів і за дотриманням платіжної дисципліни для уникнення порушень норм концепції по поводженню з ТПВ. Доречним буде також впровадження місцевого податку по поводженню з відходами [5], хоча в цьому аспекті необхідна робота державних структур у сфері вдосконалення такої податково-законодавчої бази: Декрету Кабінету Міністрів України «Про місцеві податки і збори» [6], Законів України «Про систему оподаткування» [7] та «Про місцеве самоврядування в Україні» [2].

У зв'язку з відсутністю діючого механізму екологічно безпечного поводження з побутовими відходами та враховуючи особливості в розвитку окремих міст, пропонуємо провести на території деяких з них експеримент в цій сфері. І першим кроком в цьому напрямку, як ми вже згадували, повинно стати створення муніципального підприємства – координатора потоків ТПВ і вторинних ресурсів.

3. Впровадження екологічно безпечної технології переробки утилізації і знешкодження твердих побутових відходів у межах міст та населених пунктів. Це один із важливих напрямків в структурі Комплексної системи поводження з ТПВ. Для його реалізації ми пропонуємо застосування технології механічної переробки ТПВ з використанням устаткування провідних фірм світу, що передбачає сортування нерозподіленого потоку твердих побутових відходів [8].

Основою пропонованої технології є метод механічної переробки нерозділеного потоку ТПВ на спеціальному сортувальному обладнанні. Комплекс цієї технологічної лінії складається з устаткування, на якому здійснюється відбір окремих корисних складових, які в подальшому будуть повторно використовуватись. Залишки ТПВ, які не можуть бути застосовані в якості сировини чи добрив пресуються в тюки і транспортуються на звалище. Використання цього методу дозволяє вилучити практично всю вологу з ТПВ, а це виключає такі негативні процеси як гниття, виділення газів, запах, горіння і їх вплив на навколишнє природне середовище, що надає можливість зберігати спресовані відходи на звичайних площадках без використання спеціально обладнаних котлованів. Брикети можна застосовувати для вирівнювання рельєфу місцевості з наступним засипанням землею. Таким чином майже у 10 разів можна зменшити об'єм відходів, що складуються на полігонах. У перспективі, за умови розвитку супутніх до основного технологічного процесу виробництв і формування ринку вторинних ресурсів, можна цілком запобігти утворенню залишкових відходів, що в свою чергу зменшить потребу в використанні звалищ і полігонів для їх захоронення.

Запропонована технологія складається з чотирьох етапів, а саме:

Перший етап – збір ТПВ безпосередньо у населення міста, підприємств, установ та організації. Система збору передбачає використання закритих контейнерів з тим, щоб зберегти відходи у сухому стані. В перспективі – можливо здійснити

часткову апробацію системи роздільного збору вторинної сировини.

Другий етап – транспортування ТПВ на комплекс для сортуваня відходів (КСВ), де шляхом сортування із загального потоку ТПВ відбирається вторинна сировина: папір, ганчір'я, відходи пластмас, металів, дерева, склобій і т.п.

Третій етап – відходи, що залишились після сортування на КСВ подаються на пресування в тюки прямокутної форми вагою до 1000 кг. Вони зручно складуються і транспортуються великовантажними автомобілями, що дозволяє на початковому етапі до 10-ти разів зменшити кількість залишкових відходів, які підлягають захороненню на полігонах та мінімізувати транспортні витрати.

Четвертий етап – на цьому ж пресі, в міру нагромадження, послідовно пресується відібрана вторинна сировина, яка в подальшому відвантажується споживачам. На цьому етапі проводиться також робота з населенням, підприємствами й організаціями щодо тих видів вторинної сировини, які можуть дати комерційний ефект (макулатура, текстиль, відходи пластмас, брухт чорних металів і алюмінію).

Висновки і перспективи подальших досліджень. Впровадження одного з запропонованих варіантів поводження з ТПВ дозволить практично повністю переробляти побутові відходи, які утворюються на території міст. У довгостроковій перспективі також уможливлюється комплексне вирішення проблеми твердих побутових відходів, що призведе до зниження екологічного навантаження на навколишнє середовище та покращить санітарний стан адміністративно-територіальної одиниці за рахунок скорочення кількості відходів, що вивозяться на звалища і полігони. Вперспективі можна цілком запобігти утворенню залишкових відходів, що в свою чергу зменшить потребу у використанні звалищ і полігонів для їх захоронення.

Список літератури:

1. Les dechets sont de l'energie / Bourgoin Jean-Francois // Combat Nature, 1991. – № 92. – С. 35-36.
2. Закон України «Про місцеве самоврядування в Україні» від 21 травня 1997 року № 280/97-ВР.
3. Закон України «Про охорону навколишнього природного середовища» // Відомості Верховної Ради, 1991. – № 41. – С. 546-584.
4. Закон України «Про відходи» від 5 березня 1998 року № 187/98-ВР.
5. Звіт ЗАТ «УкркомунНДІпрогрес» про науково-дослідну роботу «Проведення досліджень особливостей переоду від тарифів з вивезення побутови відодів до місцевого збору за утворення побутови відодів та розроблення законопроекту про внесення змін до відповідних законодавчих актів щодо такого переоду» № держреєстрації 0107U011850. – Харків, 2007.
6. Декрет Кабінету Міністрів України «Про місцеві податки і збори» від 25 березня 2005 р. № 2505-IV.
7. Закон України «Про систему оподаткування» від 5 квітня 2005 р. № 2509-IV.
8. Автоматизированные мусоросортировочные мусороперерабатывающие комплексы «СТАНКО».– М.: Ресурсная фирма «Станкоснаб», 1999.
9. Закон України «Про забезпечення санітарного та епідемічного благополуччя населення» // Відомості верховної Ради, 1994. – № 27.

Дулин И.С.
Национальный университет «Львовская политехника»

СОВЕРШЕНСТВОВАНИЕ СИСТЕМЫ ОБРАЩЕНИЯ С ТВЕРДЫМИ БЫТОВЫМИ ОТХОДАМИ

Аннотация
Обоснована целесообразность внедрения новых подходов, касающихся обращения с твердыми бытовыми отходами, разработаны рекомендации по минимизации негативного воздействия технологической переработки на окружающую среду. Обобщен мировой опыт по методам и способам обращения с твердыми бытовыми отходами и приведены эколого-экономическое обоснование оптимальных технологий, их сбора и утилизации.
Ключевые слова: твердые бытовые отходы, охрана окружающей среды, загрязнение окружающей среды, мониторинг, загрязняющие элементы, утилизация твердых бытовых отходов, полигон.

Dulyn I.S.
National University «Lviv Polytechnic»

IMPROVING THE SYSTEM OF MUNICIPAL SOLID WASTE MANAGEMENT

Summary
The necessity of introducing new approaches concerning treatment of solid waste is proved. Recommendations to minimize the negative impact of manufacturing process on the environment are provided. The world experience on methods and techniques of municipal solid waste management and are ecological and economic assessment of optimal technologies, their collection and recycling are generalized.
Keywords: municipal solid waste, environmental protection, pollution, monitoring, contaminants, municipal solid waste management, landfill.

УДК 336.71:330(477)

ПРОБЛЕМИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ БАНКІВСЬКОГО СЕКТОРА НАЦІОНАЛЬНОЇ ЕКОНОМІКИ УКРАЇНИ

Задорожнюк Н.О.
Одеський національний політехнічний університет

Доведена актуальність і важливість дослідження банківського сектору. Виділено особливості банківського сектору України та розглянуто його структура. Проаналізовано структури доходів і витрат банківського сектора України. Виділено низку сучасних проблем банківського сектору України. Визначено перспективні напрямки розвитку банківського сектору України.

Ключові слова: банківський сектор, національна економіка, структура, проблеми, перспективи розвитку, фінансові показники.

Постановка проблеми. У сучасних економічних умовах ефективність функціонування банківського сектору впливає на розвиток не тільки фінансово-економічної системи держави, а й забезпечує фінансову стабільність національної економіки в цілому. Враховуючи процеси глобалізації та лібералізації фінансових ринків, а також зростаючий попит споживачів фінансових послуг підвищується увага до банківського сектора як з боку науковців, так й з боку керівництва банківських установ різних рівнів управління. Все це обумовлює особливий інтерес до банківського сектору України, а саме, збільшується кількість досліджень цього сектору та здійснюється постійний пошук стратегічних рішень для забезпечення його розвитку. Тому питання, пов'язані з розвитком банківського сектора національної економіки України є актуальними, мають важливе значення та вимагають детального вивчення.

Аналіз останніх досліджень і публікацій з досліджуваної проблеми дозволив виділити багатьох вітчизняних науковців, праці яких присвячені дослідженням банківського сектора України. Так, економічний аналіз стану та розвитку банківської системи України розглянуто у працях Лобозинської С., Довгань Ж., Скоробогача О., Диби М. [1-4]. Структура банківського сектору, методологічні складові ефективного його розвитку та його взаємодія з реальним сектором національної економіки досліджено у роботах Стойки С., Семеноги А., Єпіфанова А., Рички М., Реверчука О., Крилової В. [5-10]. Дослідження інноваційних стратегій у банківському секторі України та вплив фінансових інновацій на ризики банківської діяльності можна знайти у працях Пантєлєєвої Н., Васильченко К. [11-12].

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Аналіз наукових праць з досліджуваної проблематики свідчить про необхідність постійного оновлення розгляду сучасних проблем банківського сектору України та пошуків шляхів їх вирішення, а також забезпечення розвитку цього сектору національної економіки.

Мета статті. Проблематика, яка досліджується у роботі, зумовлює постановку таких ключових цілей: виділення сучасних проблем, які дестабілізують банківську сферу й знижують ефективність її функціонування та визначення перспектив розвитку банківського сектора України.

Виклад основного матеріалу. Відповідно до сучасних світових тенденцій фінансового ринку банківський сектор виходить на якісно новий рівень функціонування, що спонукає до його аналізу та виявлення особливостей його структури в Україні.

Банківський сектор – це важлива складова національної економіки будь-якої країни, а для України – особливо. Доцільно виділити особливості банківського сектору національної економіки України:

- охоплює специфічну діяльність, яка пов'язана з грошово-кредитною сферою та дотримання вимог «банківської таємниці»;
- динамічність поведінки банківських установ;
- здатність до саморегулювання і саморозвитку;
- складність системи взаємозв'язків;
- велика кількість складових елементів банківського сектору, які однаково націлені на максимізацію прибутку та підвищення ліквідності;
- активне впровадження сучасних інформаційно-комунікаційних технологій при обслуговуванні клієнтів;
- постійний пошук нових ідей для забезпечення інноваційного розвитку.

Досягнення економічного ефекту у банківському секторі залежить не лише від внутрішнього середовища – взаємодії між окремими банківськими установами як елементами цілісної банківської системи, а й від зовнішнього – економічних та політичних умов, що склалися у країні. Тому фактори як внутрішньої, так і зовнішньої середи обов'язково слід враховувати при дослідженні банківського сектора України на сучасному етапі.

Особливої уваги потребує розгляд структури банківського сектору національної економіки України, що відображено у таблиці 1.

Аналіз даних таблиці 1 свідчить про збільшення кількості банківських установ за період 2011-2013 рр., головним чином приватних. При цьому кількість банків контрольованих центральними органами державного управління теж має тенденцію до збільшення.

Для більш глибокого аналізу банківського сектора України доцільно розглянути його структури доходів і витрат починаючи з двох останніх кварталів 2013 р. та на сьогодні, що наведені у таблиці 2.

В цілому, аналіз даних таблиці 2 свідчить про доволі незначні зміни у структурі доходів та витрат за досліджуваний період. Однак, слід відзначити, що всі доходи банківських установ незначно збільшились (у середньому на 1%), крім торгових, що поступово знижуються. При цьому збільшуються витрати резервування та незначною мірою – операційні витрати.

Таким чином, можна зробити висновок, що сьогодні український банківський сектор знаходиться у складному становищі: знижується прибуток, збільшується рівень банкрутства, ведеться «боротьба» за клієнтів, тощо. Однак, не зважаючи на ці негативні тенденції цікаво та доцільно виділити такі банківські установи, які постійно укріплюють свої позиції у банківському секторі України (таблиця 3).

© Задорожнюк Н.О., 2015

Таблиця 1

Структура банківського сектору національної економіки України

Основні показники	Значення по роках			Відхилення 2013/2011	
	2011	2012	2013	Абсолютне	Відносне, %
Кількість банків, включених до Державного банківського реєстру	198	176	183	-15	92,42
Загальна кількість функціонуючих банків, що складають банківський сектор України, з них:	176	176	181	+5	102,84
Кількість контрольованих центральними органами державного управління	5	5	6	+1	120,00
Кількість приватних банків	171	171	175	+4	102,34
Кількість банків, що знаходяться в режимі ліквідації	21	22	23	+2	109,52
Доля приватних банків у банківському секторі, %	97,16	97,16	96,69	-	99,52
Доля неефективних та / або неліквідних банків у банківському секторі, %	11,93	12,87	12,71	-	106,5

**Складено та розраховано за даними [13]*

Таблиця 2

Аналіз структури доходів і витрат банківського сектора України

Статті доходів та витрат банківського сектора України	Значення, 2013 р., %		↑ або ↓, %	Значення, 2014 р., %		↑ або ↓, %
	III квартал	IV квартал		I квартал	II квартал	
ДОХОДИ						
Процентні	78,3	77,8	-0,5	72,0	73,0	+1,0
Комісійні	14,9	15,0	+0,1	13,3	12,3	+1,0
Операційні	2,6	2,6	0	3,2	4,3	+0,9
Торгові	1,7	1,9	+0,2	9,0	8,0	-1,0
Інші	0,8	0,7	-0,1	0,6	0,8	+0,2
ВИТРАТИ						
Процентні	49,6	49,3	-0,3	41,2	40,5	-0,7
Адміністративні	24,5	24,4	-0,1	18,8	18,7	-0,1
Резервування	15,2	15,8	+0,6	33,7	34,7	+1,0
Операційні	7,3	7,1	-0,2	4,0	4,2	+0,2
Комісійні	2,4	2,4	0	2,0	2,0	0
Податок на прибуток	1,0	1,0	0	0,3	-0,05	-0,35

**Складено та розраховано за даними [14]*

На основі даних таблиці 3, відповідно результатам різних фінансових показників можна виділити лідерів банківського сектора України станом на 1 квартал 2013 року: Дельта, Приват та СБ Росії. Однак на сьогодні, у зв'язку з поглибленням економічної та політичної нестабільності у країни ці результати можуть відрізнятися, що спонукатиме аналітиків, фінансистів та науковців к подальшим дослідженням.

Таблиця 3

Лідери банківського сектора України станом на 1 квартал 2013 року

Фінансові показники	Банки-лідери		
	1 місце	2 місце	3 місце
1. Приріст активів, млрд. грн.	Дельта (4,90)	Приват (2,50)	СБ Росії (2,50)
2. Приріст капіталу, млн. грн.	Приват (659,00)	Укргазбанк (424,00)	РБ Аваль (421,00)
3. Нарощування КП фізичних осіб, млрд. грн.	Дельта (2,08)	Приват (1,24)	СБ Росії (0,13)
4. Приріст КП юридичних осіб, млрд. грн.	Приват (6,10)	Надра (2,00)	Альфа (1,70)
5. Приріст коштів фізичних осіб, млрд. грн.	Дельта (2,80)	Ощадбанк (2,70)	СБ Росії (1,80)
6. Приріст коштів юридичних осіб, млрд. грн.	Дельта (2,70)	Укргазбанк (1,30)	Надра (1,10)
7. Прибутковість, млн. грн.	Приват (624,00)	Правекс (598,00)	Укргазбанк (446,00)
8. Приріст ЧКД, млн. грн.	Дельта (302,00)	Альфа (64,00)	CityCommerce Bank (47,00)
Середній результат за рейтингом	Дельта	Приват	СБ Росії

**Складено за даними [14]*

При розгляді структури банківського сектору національної економіки України слід зазначити, що повільно зростає кількість банків, що знаходяться в режимі ліквідації, що свідчить про необхідність виявлення проблем банківського сектору, що знижують ефективність роботи його складових.

Сьогодні, розвиток банківського сектору національної економіки України стримується через низку проблем, які властиві банківській системі нашої країни, а саме:

- недостатній рівень капіталізації;
- низький рівень застосування банківського маркетингу для формування та закріплення позитивного іміджу банківського сектору;
- слабка структура менеджменту та корпоративного управління;
- відсутність у банківських установах ефективних механізмів та інструментів управління ризиками;
- недостатній рівень планування та реалізації стратегії розвитку, особливо інноваційного;
- низька рентабельність активів банків;
- «середня» якість банківських послуг/продуктів та обслуговування клієнтів;
- «слабка» конкурентоспроможність банківських і фінансово-кредитних структур України.

На основі аналізу стану банківського сектора національної економіки України можна виділити перспективи його розвитку, а саме:

- посилення національної економічної безпеки;
- залучення оптимального обсягу іноземних інвестицій до банківського сектора України;

- пошук шляхів вдосконалення банківського сектора з урахуванням світової практики, застосування міжнародних нормативних стандартів, що регламентують банківську діяльність;
- посилення ролі державних банків у банківському секторі та збільшення можливостей зростання їх частки у загальній кількості банківських установ;
- встановлення оптимальних пропорцій між приватними, державними та іноземними банками;
- розробка системи заходів щодо консолідації банківського сектора України;
- підвищення ефективності державного регулювання банківського сектора;
- спростити порядок реєстрації та встановлення пільгових економічних нормативів для регіональних та кооперативних банків;
- розробка систему контролю за банківськими об'єднаннями;
- розробка систему підтримки банківського сектору для усунення негативних тенденцій;
- забезпечення інноваційного розвитку банківського сектора;
- застосування сучасних IT-технологій у роботі з клієнтами для підвищення якості банківських послуг/продуктів та обслуговування відповідно до міжнародних стандартів якості;
- впровадження маркетингових інструментів та заходів для покращення іміджу та підвищення ступеня довіри населення до банківських установ.

Висновки з даного дослідження і перспективи подальшого розвитку в цьому напрямку. Таким чином, можна зробити висновки про те, що банківський сектор є центральною ланкою в економічному житті, встановлює та зміцнює важливі зв'язки між промисловістю, торгівлею, сільським господарством та населенням. На сьогодні банківський сектор України знаходиться у складному становищі, існує низка проблем, які слід вирішувати. Разом з цим є перспективні напрями, які дозволять банківському секторі досягти розвитку та сприятимуть розвитку національної економіки України.

Детальне вивчення інноваційних аспектів розвитку банківського сектора національної економіки України матиме важливе значення при проведенні подальших досліджень.

Список літератури:

1. Лобозинська С. Економічний аналіз розвитку банківської системи України в роки незалежності / С. Лобозинська // Світ фінансів. – Тернопіль, 2013. – № 1(34). – С. 37-42.
2. Довгань Ж. Конкурентне середовище в банківській системі України в контексті забезпечення її фінансової стійкості / Ж. Довгань // Світ фінансів. – Тернопіль, 2011. – № 3(28). – С. 39-47.
3. Скоробогач О. Стан і тенденції розвитку процесів злиття і поглинання у банківській системі України / О. Скоробогач // Вісник Української академії банківської справи. – Суми, 2011. – № 1(30). – С. 62-66.
4. Диба М.І. Вплив глобалізації на банківську систему України / М.І. Диба, Є.С. Осадчий // Вісник Національного банку України. – Київ, 2011. – № 11(189). – С. 19-23.
5. Стойка С.І. Основні тенденції та напрями розвитку банківського сектора Закарпатської області / С.І. Стойка // Науковий вісник Полтавського ун-ту економіки і торгівлі. – Полтава, 2013. – № 1(56). – С. 313-317.
6. Семеног А.Ю. Взаємодія банківського і реального сектору економіки України: основні тенденції / А.Ю. Семеног // Финансы, учет, банки. – Донецьк, 2010. – Вип. 16. – С. 181-188.
7. Ричка М. Роль банківського сектора України в умовах фінансової глобалізації / М. Ричка // Збірник наук. праць Інституту світової економіки і міжнародних відносин України. Київ, 2007. – Вип. 54. – С. 118-126.
8. Реверчук О. Банківський сектор та його структура в Україні / О. Реверчук // Формування ринкової економіки в Україні. – Львів, 2009. – Вип. 19. – С. 420-424.
9. Єпіфанов А.О. Методологічні складові ефективного розвитку банківського сектору економіки України: Монографія. – Суми: ВТД «Університетська книга», 2007. – 417 с.
10. Крилова В.В. Перспективи консолідації банківського сектора України / В.В. Крилова, А. А. Крилова // Вісник Української академії банківської справи. – Суми, 2008. – № 1. – С. 76-81.
11. Пантєлєєва Н.М. Вплив фінансових інновацій на ризики банківської діяльності / Н.М. Пантєлєєва // Наука й економіка. – Хмельницький, 2013. – № 4(32), том 2. – С. 55-65.
12. Задорожнюк Н.О., Васильченко К.О. Дослідження інноваційних стратегій у банківському секторі України / Н.О. Задорожнюк, К.О. Васильченко // Економіка. Фінанси. Право. – Київ, 2014. – № 7. – С. 36-39.
13. Офіційний сайт Національного банку України / [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.bank.gov.ua
14. Щомісячний дайджест «Обзор банковского сектора Украины», 2013-2014 роки / [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.kreditprombank.com/upload/content/510/

Задорожнюк Н.А.
Одесский национальный политехнический университет

ПРОБЛЕМЫ И ПЕРСПЕКТИВЫ РАЗВИТИЯ БАНКОВСКОГО СЕКТОРА НАЦИОНАЛЬНОЙ ЭКОНОМИКИ УКРАИНЫ

Аннотация
Доказана актуальность и важность исследования банковского сектора. Выделены особенности банковского сектора Украины и рассмотрена его структура. Проанализированы структуры доходов и расходов банковского сектора Украины. Выделен ряд современных проблем банковского сектора Украины. Определены перспективные направления развития банковского сектора Украины.
Ключевые слова: банковский сектор, национальная экономика, структура, проблемы, перспективы развития, финансовые показатели.

Zadorozhniuk N.O.
Odessa National Polytechnic University

PROBLEMS AND PROSPECTS OF BANKING SECTOR DEVELOPMENT IN THE NATIONAL ECONOMY OF UKRAINE

Summary
The author proves relevance and importance of the study of the banking sector. Peculiarities of the banking sector of Ukraine and its structure are considered in the article. The structure of revenues and expenses of the banking sector of Ukraine is analyzed. A number of contemporary problems of the banking sector of Ukraine are provided. The perspective directions of development of Ukraine's banking sector are determined.
Keywords: banking sector, national economy, structure, problems, prospects, financial indicators.

УДК 336.14

МІСЦЕВИЙ БЮДЖЕТ: СУЧАСНИЙ СТАН, ПРОБЛЕМИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ

Здерчук Л.В., Поляк М.М.
Буковинський державний фінансово-економічний університет

У статті окреслено необхідність визначення пріоритетних напрямів реформи місцевих бюджетів в Україні, як реальної потреби забезпечення їхньої самостійності та ефективного функціонування з метою підвищення рівня життя населення. Виявлено ключові проблеми та перспективи удосконалення сфери фінансового забезпечення органів місцевого самоврядування України в умовах сьогодення.
Ключові слова: бюджет, фінансове забезпечення, фінансовий механізм, місцевий економічний розвиток, доходи місцевого бюджету.

Постановка проблеми. Розвиток держави не можливий без розвитку регіонів, від того наскільки сильною є регіональна влада, як вона забезпечує соціальні послуги населенню. Розуміючи важливість цієї проблеми, на сучасному етапі розвитку всіх гілок влади постає питання необхідності вдосконалення теорії та практики сучасного державотворення, викликаного трансформаціями в політичній системі суспільства, проведенням адміністративно-територіальних, регіональних реформ, впровадженням конструктивного соціального партнерства між центром та територіями. Мова йде про концептуальну зміну функцій і повноважень місцевих державних адміністрацій і формування виконавчих органів місцевих рад, що передбачено Європейською хартією місцевого самоврядування.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Місцеві фінанси досліджувались багатьма українськими та зарубіжними вченими-економістами та фінансистами зокрема такими, як О. Д. Василик, В. В. Зайчикова, О. П. Кириленко, В. І. Кравченко, О. Я. Лилик, О. О. Сунцова, С. В. Слухай, А. Шахом, Р. Белом, У. Тіссеном, К. Фостером та іншими. Варто зазначити, що проблеми формування та оптимізації дохідної частини місцевих бюджетів, наповнення їх бази та пошук зростання власних доходів постійно перебувають в центрі уваги багатьох науковців, зокрема, В. М. Опаріна, О. Р. Романенко, О. П. Кириленко, Н. І. Вовни, І. О. Кулика, І. В. Алексєєв, А. М. Бабич та ін.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Для ефективного розвитку місцевих бюджетів важливим є забезпечення їхньої самостійності. Досі невирішеними залишаються нагальні питання взаємодії місцевих бюджетів з державою у напрямку підвищення децентралізації місцевого самоврядування.

Мета статті. Метою роботи є з'ясування сучасного стану та організації місцевих фінансів та обґрунтування підходів щодо вдосконалення організації фінансів місцевих органів влади.

Виклад основного матеріалу. Із кожним роком місцеві бюджети набувають дедалі більшої ваги як за обсягом фінансових ресурсів держави, так і щодо вирішення соціально-економічних проблем регіонів, де проживає переважна частина населення України.

В свою чергу доходи місцевих бюджетів є основою фінансової бази органів місцевого самоврядування та вирішальним фактором регіонального розвитку. Наявність доходів місцевих бюджетів закріплює економічну самостійність місцевих органів самоврядування, активізує господарську діяльність, дозволяє їм розвивати інфраструктуру та фінансовий потенціал регіону, виявляти і використовувати резерви фінансових ресурсів, що розширює можливості місцевих органів влади у задоволенні потреб населення.

Розглянемо особливості формування доходів місцевих бюджетів в Україні за період 2008-2012 рр. Варто відмітити тенденцію збільшення доходів місцевих бюджетів за цей період (рис. 1).

Це об'єктивно пов'язано зі збільшенням обсягів ВВП, зростанням розміру мінімальної заробітної плати, розвитком економіки регіонів та розвитком мережі сфери надання послуг. Проте, як засвідчують дані рис. 1, зростання є помірним, а після спаду у 2011 році на 3,9%, їх обсяг у 2012 році і далі продовжує бути нижчим в порівнянні з 2010 роком. Таке зростання доходів місцевих бюджетів аж ніяк не зменшує рівень залежності регіонів від Державного бюджету України, який продовжує значною мірою фінансувати виконання функцій, покладених на органи місцевого самоврядування.

© Здерчук Л.В., Поляк М.М., 2015

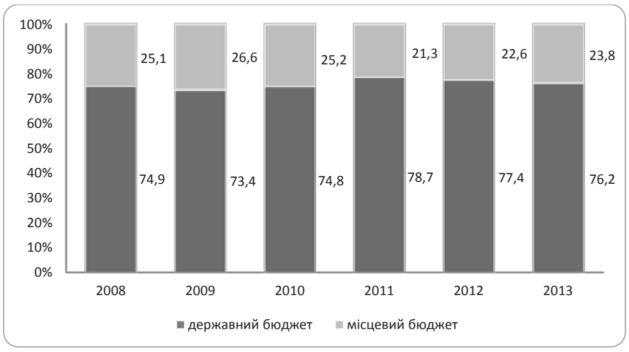

Рис. 1. Питома вага державного і місцевих бюджетів у структурі Зведеного бюджету України за 2008-2013 рр.

Джерело: розроблено авторами за даними [4, 5, 6]

Частка місцевих бюджетів за доходами в перерозподілі ВВП, а також у зведеному бюджетів поряд із економічним і соціальним має велике політичне значення. Вона свідчить про участь місцевого самоврядування в розв'язанні актуальних проблем розвитку держави, про певну обмеженість функцій центральних органів влади. Така частка є загальним показником, який відображає рівень фінансової незалежності органів місцевого самоврядування.

Критичний аналіз статистичних даних свідчить про ріст доходів та видатків місцевих бюджетів у загальному обсязі ВВП за 2005-2012 рр. (табл. 1).

Таблиця 1

Частка доходів та видатків місцевих бюджетів у ВВП

%

Показники	Роки				
	2009	2010	2011	2012	2013
Доходи до ВВП	7,8	7,4	6,6	7,1	7,1
Видатки до ВВП	12,1	12,1	13,6	6,9	14,7

Джерело: розроблено авторами за даними [7]

Проаналізувавши показники доходів та видатків бюджетів різних рівнів за 2009-2013 рр. треба зазначити, що співвідношення у зведеному бюджеті країни державного та місцевих бюджетів є нераціональним за обсягами акумульованих фінансових ресурсів. В свою чергу, за даними Міністерства фінансів України та Державної казначейської служби України до місцевих бюджетів за підсумками 2012 року до загального та спеціального фондів місцевих бюджетів (без урахування міжбюджетних трансфертів) надійшло 100813,8 млн. грн., або 108,9% річного розрахункового показника Міністерства фінансів України та 103,5% показників, затверджених місцевими радами на рік з урахуванням змін.

У 2012 році забезпечено виконання запланованого обсягу доходів загального фонду місцевих бюджетів (без урахування трансфертів), які надійшли в сумі 81207,9 млн. грн., що становить 101,5% розрахункового показника Міністерства фінансів України на 2012 рік, тоді як у 2011 році доходи загального фонду місцевих бюджетів виконано на 102,4%.

Ріст надходжень до загального фонду місцевих бюджетів проти 2011 року становив 9816,7 млн. грн., або 13,8%. Доходів, що враховуються при визначенні обсягів міжбюджетних трансфертів, надійшло 65569,0 млн. грн., або 99,9% розрахункового показника Мінфіну на рік. Ріст надходжень проти 2011 року становить 7734,9 млн. грн., або 13,4% при запланованих Мінфіном 13,5%.

У 2012 році із 692 місцевих бюджетів не виконали план Міністерства фінансів України 283 бюджети на суму 1976,0 млн. грн., з яких, зокрема, м. Київ – на 233,4 млн. грн. [9, 10].

У табл. 2 зображено рівень виконання плану за доходами місцевих бюджетів загалом і за власними і закріпленими доходами, зокрема.

Аналізуючи дані таблиці 2, бачимо, що темпи приросту фактичних показників по доходах місцевих бюджетів кожного року були більшими, ніж 100%. Це свідчить про високу ефективність фіскальної політики регіонів в цілому. Натомість темпи росту фактичних показників по власних та закріплених надходжень до місцевих бюджетів не у всі роки перевищував 100%. Так, у 2009 році темп росту фактичного показника власних і закріплених надходжень становив 96,2%. Рівень виконання плану лише у 2011 та 2012 роках перевищив 100% і становив 101,4% та 103,5% відповідно. В інші роки фактичні надходження до місцевих бюджетів були значно меншими, ніж планові, і становили відповідно у 2008 році 97,8%, у 2009 – 90,7%, а у 2010 – 96,4%. Це свідчить про недостатнє наповнення місцевих бюджетів, що негативно відображається на фінансовому стані регіонів. Але, як бачимо, в останні роки все ж таки переважає тенденція до перевиконання планових показників по надходженням до місцевих бюджетів – це є позитивним, тобто стан фінансового розвитку регіонів покращується.

Таким чином, беручи до уваги показники, що відображені в табл. 2, робимо висновок про поступове зростання доходів місцевих бюджетів, у тому числі власних і закріплених. Позитивною тенденцією на сьогоднішній день є збільшення у 2012 р. місцевих бюджетів у порівнянні з минулими роками, відповідно і власні доходи місцевих бюджетів зростають, проте негативним фактором залишається нижчий рівень їх зростання по відношенню до місцевих доходів. Це створює певні перешкоди на

Таблиця 2

Рівень виконання місцевих бюджетів за доходами у 2008-2012 рр.

млн. грн.

Рік	Доходи місцевих бюджетів		Темп росту фактичних показників, %	Власні та закріплені доходи		Темп росту фактичних показників, %	Рівень виконання плану, %	
	План	Факт		План	Факт		План	Факт
2008	139046,7	132984,8	129,1	75525,8	73872,1	126,6	95,6	97,8
2009	141877,9	133215,8	100,2	78314,0	71035,7	96,2	94,0	90,7
2010	164877,1	158282,0	118,8	83522,6	80515,8	113,3	96,0	96,4
2011	181894,2	181530,4	114,7	85458,9	86655,3	107,6	99,8	101,4
2012	225831,1	225273,4	124,1	97405,8	100813,8	116,3	99,8	103,5

Джерело: розроблено авторами за даними [7]

шляху до ефективного планування та використання бюджетних коштів. Значний обсяг зобов'язань, які покладені на органи місцевого самоврядування, не фінансуються повною мірою через брак коштів і дефіцит бюджету

Частка трансфертів у доходах місцевих бюджетів зросла з 43,5% в 2008 до 50% в 2012 році. Темпи зростання доходів (без урахування трансфертів) за період дослідження значно нижчі за темпи зростання трансфертів. Однак, чим більше доходів включається до «першого кошика», тим менше стимулів мають органи місцевого самоврядування щодо проведення роботи з їх мобілізації. Посилюється залежність місцевого самоврядування від рішень органів державної влади. Звідси зростання кількості дотаційних регіонів в Україні [7]. Перерахування трансфертів з місцевих бюджетів до державного бюджету за 2006-2012 рр. має тенденцію до скорочення.

Таким чином, найбільш характерною рисою місцевих бюджетів сьогодні є високий рівень їх залежності від державного бюджету. Окрім вищезазначеної проблеми сьогодні існує і безліч інших проблем, які потрібно враховувати при реформуванні місцевих бюджетів, зокрема це і надання можливостей для використання бюджетних ресурсів у поєднанні з приватними коштами, програмно-цільова спрямованість бюджетного фінансування та ін.

Нажаль, рівень саморозвитку регіонів залежить від низки факторів та проблем, які не вирішені законодавчо. Нині людські, матеріальні, фінансові ресурси мають централізований характер, що робить практично неможливим самодостатній розвиток територій України. Відтак, нестача ресурсів негативно впливає на реалізацію потенційних можливостей регіону і на формування ринку, що, своєю чергою, позначається на розмірах видатків та доходів територій, знижуючи рівень їх розвитку й інвестиційної привабливості. Надзвичайно важливим є розширення повноважень самоврядних одиниць та усунення зайвих бюрократичних ланок у системі управління, які лишень заважають реалізовувати інтереси.

Разам з тим, варто звернутись до моделі та механізмів впровадження адміністративно-територіальної реформи, що спирається на узагальнений досвід європейських країн, насамперед скандинавських. Тут враховуються такі основні принципи та підходи:

- у системі управління місцеве самоврядування займає ключові позиції;
- подолано розрив між сільськими та міськими громадами;
- ліквідовано зайві рівні в системі управління. Наприклад, у Швеції та Фінляндії не існує районної ланки, а є лише місцеві громади – комуни або муніципалітети; губернії у Фінляндії або провінції у Швеції здійснюють суто номінальну функцію управління;
- більшість повноважень передано місцевим громадам, що дає їм змогу розробляти та реалізовувати стратегічні програми розвитку. Приміром, у фінському місті Туусала з населенням 35 тис. людей доходна частина річного бюджету становить 180 млн. євро, з яких 20 млн. євро – бюджет розвитку міста;
- немає поділу на міста районного, обласного, центрального підпорядкування;
- представники інших рівнів управління, у тому числі центрального, не можуть втручатися у функції місцевого самоврядування;
- у Скандинавських країнах органи прокуратури, податкової служби та інших силових структур винесені на кущовий рівень;
- казначейство не управляє грошовими потоками територіальних громад – вони самостійно розпоряджаються власними фінансовими ресурсами. Ця установа відсутня на рівні місцевого самоврядування. Функцію контролю за виконанням місцевого бюджету виконує контрольна аудиторська палата, яка є надзвичайно важливим інструментом;
- у розвинутих країнах зазвичай немає такого явища, як делегування органам місцевого самоврядування повноважень центральної державної влади. Якщо ж певні функції делегуються, то під них виділяються необхідні фінансові ресурси. А інакше місцеве самоврядування не виконуватиме цих повноважень;
- відсутнє таке поняття як консолідований бюджет, не поєднуються державний та місцеві бюджети. Міста самостійно приймають власні бюджети. Натомість в Україні, як відомо, місцеві бюджети розглядаються тільки після прийняття Державного та консолідованого бюджетів. Очевидно, що місцеві громади повинні самостійно розпоряджатися власними коштами [10, с. 158]..

Висновки та пропозиції. В місцевих бюджетах втілюється політика органів місцевого самоврядування, адже в залежності від напрямків витрачання ними коштів можна зробити висновки про пріоритетні напрямки роботи органів місцевого самоврядування. Відтак, розвиток регіонів залежить від закріплених бюджетних повноважень та реальної можливості органів місцевого самоврядування і місцевих органів влади здійснювати економічний розвиток територій, посилювати якісний розвиток соціального забезпечення населення.

Розбудова місцевих фінансів України потребує, на сьогодні, використання зарубіжного досвіду та минулих досягнень. Так, місцеві бюджети не можна зарахувати лише до однієї категорії, а необхідно розглядати як складну сукупність правової та економічної категорій.

Додатковими підставами для розмежування бюджетів на місцеві та бюджети місцевого самоврядування можна визначити повноваження органів державної влади та місцевого самоврядування щодо прийняття та виконання бюджетів, а також особливості формування доходної частини таких бюджетів відповідно до чинного бюджетного та податкового законодавства України.

Список літератури:

1. Про місцеве самоврядування в Україні [Електронний ресурс]: Закон України від 21.05.1997 № 280/97-ВР (зі змінами і доповненнями) – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon1.rada.gov.ua
2. Кулик І. О. Шляхи удосконалення управління місцевими бюджетами [Електронний ресурс] / І. О. Кулик. – Режим доступу: http://www.kbuapa.kharkov.ua/e-book/conf/2012-2/doc/2/11.pdf
3. Бюджетний кодекс України від 08.07.2010 № 2456-VI [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.rada.gov.ua
4. Сайт Державної служби статистики [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.ukrstat.gov.ua
5. Сайт Державної казначейської служби України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.treasury.gov.ua
6. Сайт Міністерства фінансів України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.minfin.gov.ua

7. Бюджетний моніторинг: Аналіз виконання бюджету за 2013 рік: Інститут бюджету та соціально-економічних досліджень [Електронний ресурс]: – Режим доступу: http://www.ibser.org.ua
8. Каспрук Ю. В. Вплив ресурсів місцевого бюджету на темпи економічного зростання області / Ю. В. Каспрук // Регіональна економіка. – 2008. – № 4. – С. 38-44.
9. Васильєва Н. Підвищення соціальної спрямованості місцевих бюджетів / Н. Васильєва // Управління сучасним містом. – 2004. – № 1-3. – С. 171-179.
10. Ганущак Ю. Місцеві бюджети: практичний посібник / Ю. Ганущак // Швейцарсько-український проект «Підтримка децентралізації в Україні – DESPRO». – К.: ТОВ «Софія», 2012. – 184 с.

Здерчук Л.В., Поляк М.М.
Буковинский государственный финансово-экономический университет

МЕСТНЫЙ БЮДЖЕТ: СОВРЕМЕННОЕ СОСТОЯНИЕ, ПРОБЛЕМЫ И ПЕРСПЕКТИВЫ РАЗВИТИЯ

Аннотация
В статье очерчена необходимость определения приоритетных направлений реформы местных бюджетов в Украине, как реальной потребности обеспечения их самостоятельности и эффективного функционирования в целях повышения уровня жизнинаселения. Выявлены ключевые проблемы и перспективы совершенствования сферы финансового обеспечения органов местного самоуправления Украины в сегодняшних условиях.
Ключевые слова: бюджет, финансовое обеспечение, финансовый механизм, местное экономическое развитие, доходы местного бюджета.

Zderchuk L.V., Poliak M.M.
Bukovyna State University of Finance and Economics

LOCAL BUDGET: CURRENT STATUS, PROBLEMS AND PROSPECTS

Summary
This article outlines the need to identify priority areas for reform of local budgets in Ukraine as a real need to ensure their independence and effective functioning in order to improve the standard of living of the population. The key issues and perspectives of improving financial support of local self-government of Ukraine are discovered.
Keywords: budget, financial support, financial mechanism, local economic development, incomes of the local budget.

УДК 331.101

КОНЦЕПЦІЯ ІННОВАЦІЙНОГО МЕХАНІЗМУ УПРАВЛІННЯ ПЕРСОНАЛОМ

Іванов Л.Б.
Національний авіаційний університет

В статті розглянуті питання щодо формування механізму управління персоналом з точки зору інновацій, особливостей інноваційного процесу та управлінських нововведень, проблем розробки методологічних підходів і механізмів впровадження інноваційних технологій в управління персоналом підприємства. Метою статті є розробка концепції механізму впровадження інновацій у сфері управління персоналом, направлену на збільшення прибутку організації, підвищення продуктивності праці та задоволеності робітників нею. В процесі дослідження використовувалися такі загальнонаукові методи пізнання, як аналіз і синтез, системний підхід. У ході проведеного дослідження виявлені значення таких понять, як «інновація» та «інноваційний механізм управління персоналом»; розглянуто види інновацій та визначені їх взаємозв'язок; відселені ключові складові інноваційного механізму управління персоналом; досліджені етапи інноваційного процесу та інструменти, які використовується в ході впровадження інновацій; представлені проблеми, з якими можуть зіткнутися менеджери та керівники при запровадженні інновацій у роботу свого персоналу. Наукова новизна полягає у розробленні концепції інноваційного механізму управління персоналом, яка допоможе передбачати і реалізовувати можливості, що відкриваються конструктивного використання інноваційного потенціалу персоналу, удосконалювати кадрову роботу на кожному етапі життєвого циклу організації.
Ключові слова: персонал, управління персоналом, механізм управління персоналом, інновація, інноваційний процес. кадровий менеджмент.

ЕКОНОМІЧНІ НАУКИ

Актуальність проблеми. Управління персоналом є однією із найважливіших сфер діяльності підприємства, яка може значною мірою підвищити ефективність виробництва, а впровадження інноваційних технологій та удосконалення механізму управління персоналом підприємства обумовлено зростанням ролі особи співробітника, характеристики його мотиваційних установок, навички та вміння їх формувати і спрямовувати відповідно до завдань та цілей, поставлених перед підприємством.

© Іванов Л.Б., 2015

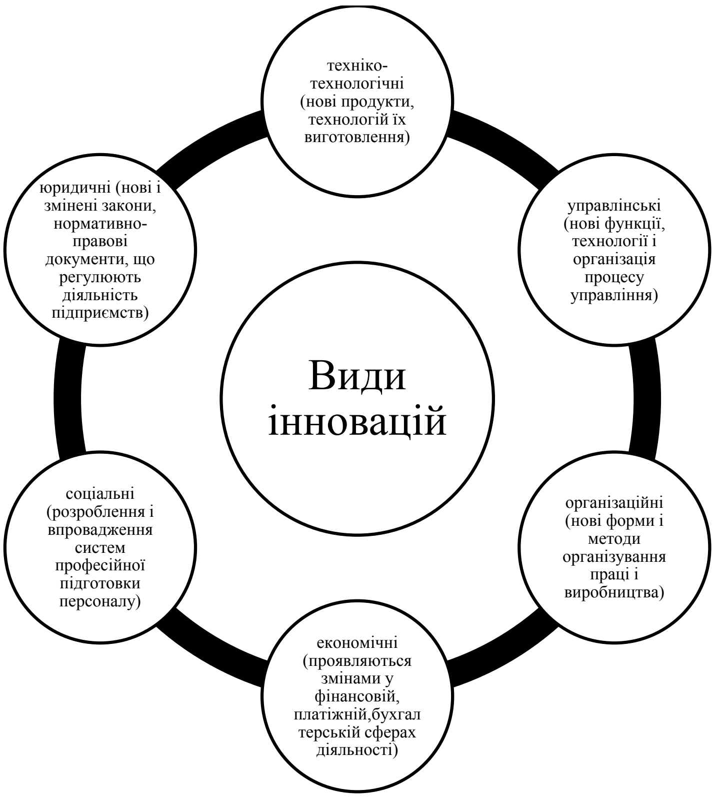

Рис. 1. Види інновацій

Аналіз наукових досліджень і публікацій. Наукове вивчення проблем впровадження інноваційних технологій в управління персоналом підприємства активно проводяться такими науковцями як Балабанов І.Т., Бичін В.Б., Гунін В.Н., Дрохва В.В., Куцевол В., Макарова Є.В., Оголева Л.Н., Половинко В.С., Потемкин В.К., Санто Б. та іншими. Незважаючи на значний дослідницький інтерес до проблематики інновацій, інноваційної діяльності, інноватики, ряд питань залишається недостатньо вивченим.

Мета статті (постановка завдань): на основі дослідження теоретичних аспектів впровадження інновацій в діяльність персоналу розробити концепцію інноваційного механізму управління персоналом організації.

Для досягнення поставленої мети необхідно виконати наступні задачі: визначити сутність понять інновація та інноваційний механізм управління персоналом, привести приклади видів інновацій, інноваційних методів управління, розглянути стадії впровадження інновацій та проаналізувати ряд факторів, що впливають на відношення персоналу до впровадження інновацій.

Викладення основного матеріалу дослідження. Більша частина вітчизняних підприємств управлінські інновації розглядає як виключення, а не правило ефективного функціонування підприємства. Це відбувається тому, що управлінські інновації більш вигідні для підприємства, ніж технічні або технологічні, оскільки їх впровадження не потребує значних фінансових ресурсів, з іншого боку – вони більш складні та ризиковані.

Інновація являє собою матеріалізований результат, отриманий від вкладення капіталу у нову техніку чи технологію, у нові форми організування виробництва, праці, обслуговування і управління, включаючи нові форми контролю, обліку, методи планування тощо.

Інновації поділяються на такі види: техніко-технологічні, організаційні, управлінські, економічні, соціальні та юридичні (рис. 1).

Незважаючи на різновидність, усі види інновацій перебувають у взаємозв'язку, що обумовлює формування інноваційного механізму та його функціонування [5, с. 2]. Під механізмом управління персоналом ми розуміємо систему (цілей, функцій, принципів, методів, засобів і способів, прийомів, технологій) управління (рис. 2).

Таким чином, інноваційний механізм управління персоналом – це гнучка система управління персоналом, яка враховує і формує потреби в роботі кадрів, здатних розробляти, впроваджувати і широко використовувати інновації.

Інноваційний механізм управління персоналом має особливості, притаманні будь-якому нововведенню. По-перше, інновації механізму управління персоналом націлені на вирішення існуючих проблем у відповідності зі стратегією розвитку підприємства. По-друге, неможливо заздалегідь визначити результат, до якого вони можуть привести. По-третє, інновації можуть викликати конфліктні ситуації, пов'язані з опором працівників, неприйняттям ними нововведень. І, нарешті, впровадження інноваційного механізму управління персоналом викликає зміни в інших підсистемах організації [7, с. 54].

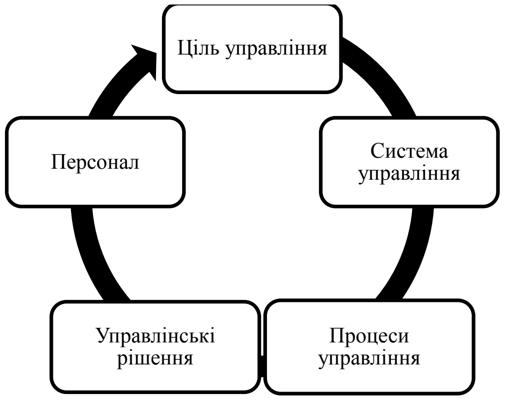

Рис. 2. Механізм управління персоналом

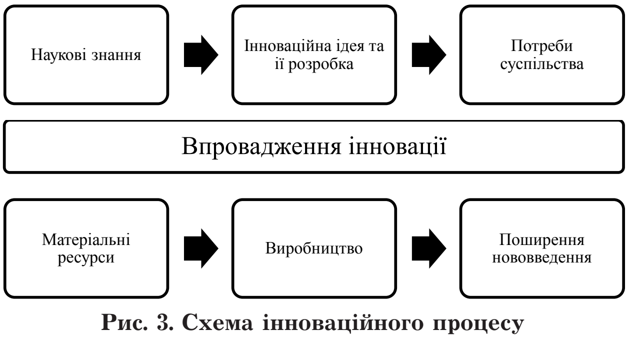

Рис. 3. Схема інноваційного процесу

Будь-який механізм управлінських інновацій має будуватися на таких принципах:

1. Цілеспрямованість – орієнтація на досягнення низки цілей, в першу чергу, сприяє реалізації запланованої місії організації.

2. Перспективність – робота в рамках організації управлінських інновацій не тільки над оперативними проблемами, а й над визначенням і опрацюванням стратегії, пов'язаної з майбутнім розвитком організації.

3. Оперативність – скорочення часу від прийняття рішення до його виконання у керованій сис-

темі, для виключення негативних змін, що роблять непотрібною реалізацію прийнятих рішень.

4. Надійність – гарантія достовірності передачі інформації, що виключає спотворення керуючих команд та інших даних, що забезпечують безперебійність зв'язку.

5. Економічність – досягнення потрібного ефекту від управління при мінімальних витратах на управлінський апарат.

6. Здатність до розвитку – гнучкість сприйняття коригувальних впливів в умовах удосконалення виробництва.

7. Стійкість – незмінність основних властивостей, цілісність функціонування організації управлінських інновацій та її елементів в короткостроковому періоді; при різних зовнішніх впливах – негайна вироблення контрзаходів, які повертають систему до попереднього стану.

Для того щоб інноваційний механізм був ефективним необхідно при його аналізі та формуванні враховувати:

- впровадження управлінських інновацій має сенс при наявності економічного ефекту від інноваційної діяльності;

- тип організації управлінських інновацій має потенціал створювати ренту за рахунок розробки та ефективного використання особливих комбінацій операційних, інвестиційних та адаптаційних процесів, що містять інформацію і можливості, важкодоступні для інших компаній [4, с. 100].

Удосконалення, механізму управління здійснюється через уведення інновацій, а саме інноваційний процес, який являє собою перетворення наукового знання, наукових ідей, винаходів у фізичну реальність (нововведення), яка змінює суспільство. Інноваційний процес має чітку орієнтацію на кінцевий результат прикладного характеру, який забезпечує певний ефект. На рис. 3 показана загальна схема інноваційного процесу [3, с. 145].

Після розробки схеми інноваційного процесу переходимо до самого впровадження інновації у системі управління персоналом. Інновації в системі управління персоналом можуть реалізовуватися у двох формах – з поступовим поліпшенням окремих аспектів роботи персоналу (поточні) та у формі радикального, стрибкоподібного поліпшення всього механізму управління персоналом в цілому (проривні).

Поступове поліпшення не пов'язане з різкими змінами результатів діяльності персоналу організації, воно зазвичай не зачіпає структурні зміни. У найзагальнішому вигляді його можна представити як довготермінове безперервне вдосконалення з залученням максимальної кількості працівників.

Проривне поліпшення механізму управління персоналом, як правило, зачіпає не тільки покращувані аспекти діяльності працівників, але і весь механізм управління персоналом в цілому [1, с. 152].

Обрав більш прийнятну та економічно вигіднішу форму реалізації інновацій організація починає впроваджувати інновації, використовуючи наступні інструменти: лізинг, аутсорсинг, аутстаффінг, аутплейсмент, коучінг та ін. (рис. 4).

Використання вище зазначених методів роботи з персоналом дає підприємству необхідну гнучкість. Але для успішної реалізації будь-яких нововведень, тим більше нових методів управління, важливу роль відіграє характер поглядів персоналу – його орієнтація на розвиток, ставлення до змін, готовність до

Рис. 4. Інструменти впровадження інновацій [2, с. 145]

ризику. Сприйняття працівниками змін може бути активним або пасивним, а відноситися до змін вони можуть позитивно або негативно (рис. 5).

Відношення до інновацій		Активна	Пасивна
	Позитивне	Інноватори – розглядають інновації як перспективну можливість подальшого розвитку	Спостерігачі – не сприймають інновації, доки не зрозуміють їх сутність та смисл
	Негативне	Антиінноватори – розглядають зміни негативно, як загрозу власному комфортному стану	Консерватори – прагнуть зберегти статус-кво та відчуття безпеки
		Участь у інноваційному процесі	

Рис. 5. Класифікація персоналу підприємства за відношенням до інновацій та участю в них

Необхідно враховувати, що опір персоналу нововведенням обумовлено трьома основними причинами: невизначеність, відчуття втрат і переконання, що зміни нічого гарного не принесуть [6, с. 57].

Вирішити дану проблему можна декількома способами, які доцільно використати одночасно. По-перше, слід проводити активну роз'яснювальну роботу серед ключових співробітників, намагатися добитися не лише зникнення у них недовіри до нововведень, а й зробити їх активними прибічниками. По-друге, на нашу думку, для вирішення цієї проблеми дуже важливо мати і підтримувати сильну позитивну корпоративну культуру на підприємстві. Саме позитивна корпоративна культура буде заохочувати персонал до оволодіння новими технологіями, в той час як негативна може цьому пере-

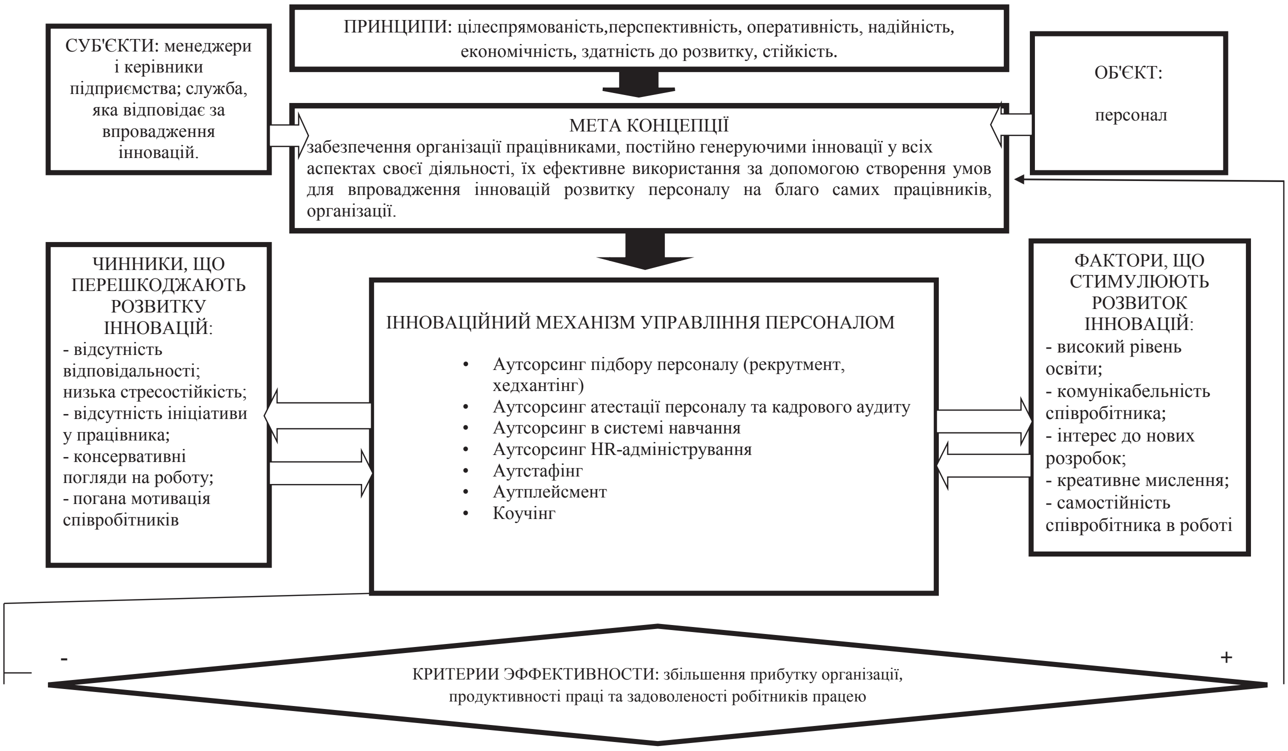

Рис. 6. Концепція інноваційного механізму управління персоналом

шкоджати. По-третє, слід приділяти значну увагу організованим процесам навчання новим технологіям і методам роботи. Персонал має постійно підвищувати свій рівень кваліфікації і заохочуватися та контролюватися цей процес має зі сторони керівництва. По-четверте, система мотивації праці має бути побудована таким чином, щоб вона заохочувала персонал опановувати і використовувати нові технології [8, с. 34].

Вище зазначені методи дійсно дієві, але їх слід використовувати заздалегідь, а за звичай про них згадують тоді, коли постає проблема невідповідності трудових ресурсів і потреб підприємства в них. На нашу думку, вирішенням цієї проблеми є розробка ефективної концепції інноваційного механізму управління персоналом.

Концепція містить базові принципи, ціль, фактори та методи, які і формують інноваційний механізм управління персоналом, що дозволяє підвищити ефективність інновацій, зменшити опір персоналу та в цілому покращити економічні результати, а також зміцнити свої позиції на ринку (рис. 6).

Висновки й напрями подальших досліджень. Узагальнення проведеного аналізу механізму управління персоналом з позиції можливості повсюдного впровадження інновацій в діяльність організації дозволяє сформувати головні умови, за яких інновації в галузі управління дають довгострокові переваги:

- інновації базуються на нових принципах, що різняться традиційному управлінню;
- інновації повинні бути системними, такими, що включають в себе великий спектр методів і процесів;
- інновації є частиною безперервного процесу нововведень, що з часом приводить до удосконалень.

Подальшого дослідження потребують питання безпосереднього впровадження відповідних змін для успішності управлінських інновацій, а також їх фінансового забезпечення та економічного оцінювання їх ефективності.

Список літератури:

1. Долженко Р.А. Инновации в системе управления персоналом организации / Р.А. Долженко // Вестник Алтайского государственного аграрного университета. – 2013. – № 1(99). – С. 149-153.
2. Костюк О.Д. Інноваційні інструменти управління персоналом / О.Д. Костюк // Науковий вісник Національного аграрного університету. – 2008. – № 131. – С. 270-275.
3. Микитюк П.П. Інноваційний менеджмент: Навчальний посібник Тернопіль: Економічна думка, 2006. – 295 с.
4. Михайлова Л.І., Турчіна С.Г. Інноваційний менеджмент Навч. посібник. – К.: Центр учбової літератури, 2007 – 248 с.
5. Прокопишин Л.М. Управлінські інновації та особливості їх використання на машинобудівних підприємствах в сучасних умовах господарювання: автореферат дисертації кандидата еконоиічних наук: 08.00.04 / Л.М. Прокопишин; Національний університет «Львівська політехніка». – Л., 2009. – 24 с.
6. Стрехова С.В. Проблеми впровадження інноваційних технологій в управління персоналом підприємства / С.В. Стрехова // Вісник Хмельницького національного університету. – 2010. – № 6. – С. 54-57.
7. Стрехова С.В. Стан впровадження інноваційних технологій в управлінні персоналом / С.В. Стрехова // «Молодий вчений». – 2014. – № 2(05). – С. 53-56.
8. Ярцева С.А. Методологические основы инновационного процесса в управлении персоналом / С.А. Ярцева // Кадровик. Кадровый менеджмент. – 2009. – № 9. – С. 29-35.

Иванов Л.Б.
Национальный авиационный университет

КОНЦЕПЦИЯ ИННОВАЦИОННОГО МЕХАНИЗМА УПРАВЛЕНИЯ ПЕРСОНАЛОМ

Аннотация
В статье рассмотрены вопросы формирования механизма управления персоналом с точки зрения инноваций, особенностей инновационного процесса и управленческих нововведений, проблем разработки методологических подходов и механизмов внедрения инновационных технологий в управление персоналом. Целью статьи является разработка концепции механизма внедрения инноваций в сфере управления персоналом, направленную на увеличение прибыли организации, повышения производительности труда и удовлетворенности рабочих ней. В процессе исследования использовались такие общенаучные методы познания, как анализ и синтез, системный подход. В ходе проведенного исследования выявлены значение таких понятий, как «инновация» и «инновационный механизм управления персоналом»; рассмотрены виды инноваций и определены их взаимосвязь; отселены ключевые составляющие инновационного механизма управления персоналом; исследованы этапы инновационного процесса и инструменты, которые используется в ходе внедрения инноваций; представлены проблемы, с которыми могут столкнуться менеджеры и руководители при внедрении инноваций в работу своего персонала. Научная новизна заключается в разработке концепции инновационного механизма управления персоналом, которая поможет предвидеть и реализовывать открывающиеся конструктивного использования инновационного потенциала персонала, совершенствовать кадровую работу на каждом этапе жизненного цикла организации.
Ключевые слова: персонал, управление персоналом, механизм управления персоналом, инновация, инновационный процесс. кадровый менеджмент.

Ivanov L.B.
National Aviation University

CONCEPT OF INNOVATIVE MECHANISM OF PERSONNEL MANAGEMENT

Summary
The paper considers the problem of the mechanism of HR in terms of innovation, the characteristics of the innovation process and managerial innovations, problems develop methodological approaches and mechanisms for the implementation of innovative technologies in the management of personnel. The purpose of this article is to develop the concept of the mechanism of innovations in the field of human resources management aimed at increasing profit organizations increase productivity and satisfaction of employees it. The study used the following methods of general scientific knowledge as analysis and synthesis, systematic approach. In the course of the study revealed the importance of such concepts as «innovation» and «innovative mechanism of Personnel Management»; considered types of innovations and by their interrelation; resettled key components of the mechanism of innovation management; investigated stages of the innovation process and tools used in the implementation of innovations; presents challenges that may be faced by managers and leaders in introducing innovations in the work of his staff. Scientific novelty lies in the development of innovative concepts of personnel management mechanism that helps anticipate and implement opportunities constructive use of innovative potential staff, improve staff work at each stage of the life cycle of the organization.
Keywords: personnel, personnel management, human resources management mechanism, innovation, innovation process. personnel management.

УДК (336,77:336,74):339.732.4

СТАТИСТИЧНИЙ АНАЛІЗ ВПЛИВУ НАДХОДЖЕНЬ КРЕДИТНИХ РЕСУРСІВ ВІД МВФ НА КОЛИВАННЯ КУРСУ НАЦІОНАЛЬНОЇ ГРОШОВОЇ ОДИНИЦІ В УКРАЇНІ

Ігнатова О.М., Григораш Т.С.
Криворізький національний університет

Досліджено динаміку та закономірності коливань курсу національної грошової одиниці по відношенню до долара США на кожному етапі кредитування України Міжнародним валютним фондом за період з 1996 до 2014 року. Подано хронологію відносин України з МВФ. Вказано цільове призначення кредитних надходжень до України за кожним періодом. Наведено статистичну інформацію щодо зміни курсу національної грошової одиниці відносно долара США. Аналітичні графіки та таблиці відображають та фіксують саме цей процес.

Ключові слова: вартість гривні, кредитування, курс долара, МВФ, хронологія відносин.

Постановка проблеми. За умов недостатності коштів у державному бюджеті, Україна була вимушена звертатися за позиками до міжнародної організації-кредитора – Міжнародного валютного фонду. Надання кредитів МВФ має значний вплив на стан економіки України. За спостереженням авторів, при надходженні кредитних ресурсів на монетарний ринок України її національна грошова одиниця знецінюється проти вартості долара США.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідженням питання співпраці України з МВФ займалися такі науковці: Гузь М. М., Колосова В.П., Димчин М.О. та інші.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. В сучасних напрацюваннях недостатньо уваги приділяється динаміці змін вартості національної грошової одиниці в залежності від надходження кредитних ресурсів від МВФ.

Мета статті. Метою статті є дослідження мінливості курсу гривні по відношенню до долара США за період з 1996 до 2014 року на кожному етапі кредитування з боку МВФ.

Виклад основного матеріалу. На сьогодні проблемою є те, що різні інформаційні джерела подають і різну періодизацію надання кредитів Україні Міжнародним валютним фондом, тому дуже складно робити аналіз змін курсу долара США по відношенню до національної грошової одиниці. За інформаційними джерелами співробітництво України з МВФ представлено кредитними програмами, де можна виокремити наступні етапи (табл. 1).

Досліджування ускладнюється і тим, що надходження кредитних коштів до України ще не припинялось за одним договором з МВФ як розпочиналось надходження за іншим.

До 1996 року був дуже високий рівень інфляції, національна грошова одиниця мала тимчасовий характер, тому дані за кредитування в 1994-1995 роках ми не враховуємо. Точкою відліку обрано 1996 рік, коли в Україні було введено гривню.

З 1996 до 2014 року курс гривні по відношенню до долара зазнавав частих змін (табл. 2). На основі графіка, який відображає зміни вартості національної грошової одиниці в Україні на всіх етапах кредитування (рис. 1), проаналізуємо зміни курсу гривні до долара США на кожному етапі кредитування МВФ окремо.

На другому етапі співробітництва з 1996 до 1998 рік МВФ надавав Україні транші загальною сумою 1,887 млрд. $, які за цільовим призначенням були спрямовані на підтримку курсу національної валюти та фінансування дефіциту платіжного балансу України. Це вплинуло на зміну національної грошової одиниці,а саме: на початок періоду національна грошова одиниця по відношенню до долара становила 1,75 грн. З 1996 на 1997 рік відбулося незначне здешевлення національної грошової одиниці на 6,63 п.п., гривня по відношенню до долара становила 1,866 грн. В 1998 відбулося ще одне здешевлення, яке становило 39,39 п.п., у грошовому виразі – 2,601 грн (див. рис. 2).

Таблиця 1

Зміни курсу гривні по відношенню до долара США за 1996-2014 рр.

Етапи	Роки	Темп росту цепний, %	Темп росту базовий, %
I	1994		
	1995		
II	1995		
	1996		100
	1997	106,63	106,63
	1998	139,39	148,63
III	1998	139,39	148,63
	1999	166,32	247,2
	2000	126,88	313,66
	2001	97,98	307,31
Кредитів надано не було	2002	99,18	304,80
	2003	100,22	305,49
	2004	99,59	304,23
	2005	95,89	291,71
	2006	98,67	289,83
	2007	99,88	287,49
IV	2008	104,77	301,20
	2009	152,67	459,83
V	2010	98,79	454,34
	2011	100,43	456,29
	2012	101,20	461,77
Кредитів надано не було	2013	100,89	465,89
VI	2014	142,63	664,51

Розроблено автором на основі даних [1; 2]

За даний етап з 1996 до 1998 рік співробітництва України з МВФ національна грошова одиниця здешевіла на 48,63 п.п.

На третьому етапі кредитування (1998-2001 рр.) було надано 0,575 млрд. $ для поповнення валютних резервів НБУ. Це надання кредиту спричинило на монетарному ринку України ще більший стрибок вартості долара. В 1999 національна грошова одиниця України здешевіла на 66,32 п.п. порівняно із попереднім роком і становила вже 4,326 грн за 1-н

ЕКОНОМІЧНІ НАУКИ

© Ігнатова О.М., Григораш Т.С., 2015

долар США. Процес подорожчання долара не припинявся, в 2000 році відбулось його підвищення на 26,88 п.п.,і він становив 5,489 грн. Але на останньому 2001 році етапі кредитування (2001 році) відбулося здешевлення долара США до 5,378 грн (див. рис. 3).

Таблиця 2

Зміна курсу гривні по відношенню до долара США за 1996-2014 рр.

Рік	Курс долара по відношенню до гривні (USD/UAH)
1996	1,75
1997	1,8662
1998	2,601
1999	4,3264
2000	5,4889
2001	5,3777
2002	5,3342
2003	5,3462
2004	5,3236
2005	5,1045
2006	5,0372
2007	5,0314
2008	5,2711
2009	8,0473
2010	7,9505
2011	7,9852
2012	8,0813
2013	8,1534
2014	11,629

Розроблено автором на основі даних [1]

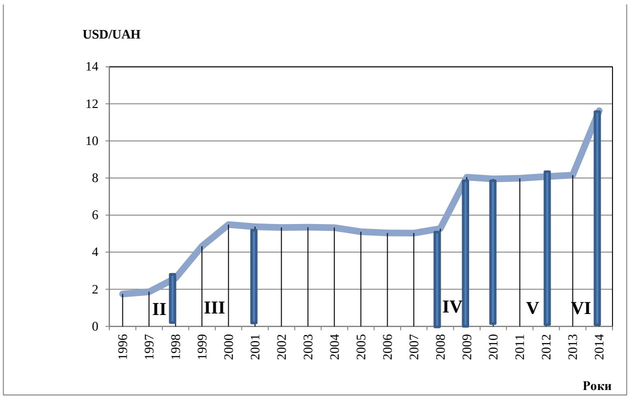

Рис. 1. Зміна курсу долара по відношенню до гривні, 1996-2014 рр.

Розроблено автором на основі даних [1; 2]

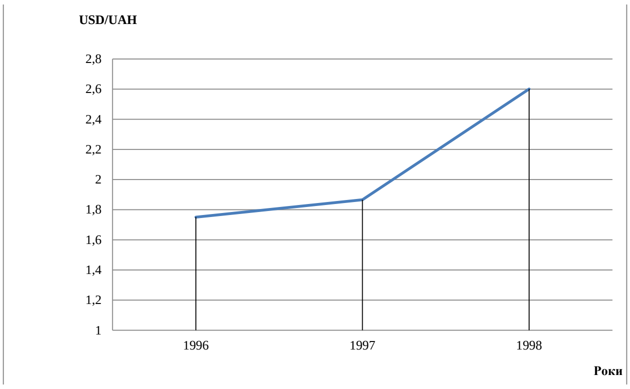

Рис. 2 Зміна курсу долара по відношенню до гривні,за 1996-1998 рр.

Розроблено автором на основі даних [1; 2]

За період з 1998-2001 років гривня по відношенню до долара здешевіла в 2 рази, тобто дорівнювала – 206,77%. Порівняно з другим етапом кредитування вартість національної грошової одиниці ще зменшилась і склала 307,31%, тобто здешевіла втричі.

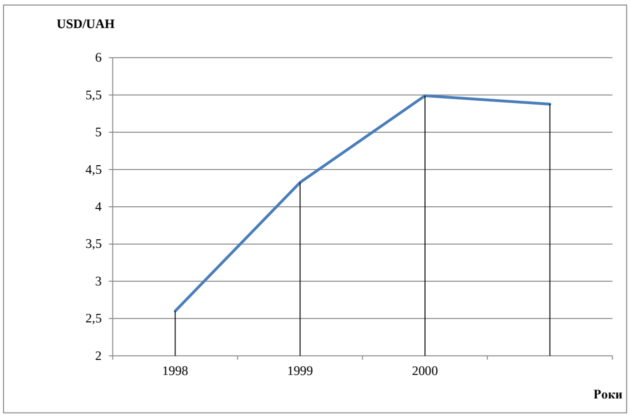

Рис. 3. Зміна курсу долара по відношенню до гривні, за 1998-2001 рр.

Розроблено автором на основі даних [1; 2]

В період з 2002-2007 роки кредитів Україні МВФ не було надано. В цей період гривня характеризувалася відносною стабільністю. В 2002 році курс національної грошової одиниці підвищився і становив 5,334 грн порівняно із 2001 роком. В 2003 році вартість гривні впала на 1,04 п.п. відносно 2002 р., що в грошовому виразі відповідно становило 5,346 грн. відносно 5,334 грн за долар США. В 2004-2007 роках вартість національної грошової одиниці по відношенню до долара зросла. Зростання вартості почалось з 2004 року, коли гривня посилила свої позиції: залишалась майже на одному рівні. В грошовому виразі відповідно: у 2004 р. 1-н долар США дорівнював – 5,324 грн; у 2005 р. – 5,105 грн, 2006 р. – 5,037 грн, у 2007 р. – 5,031 грн (див. рис. 4).

За період з 2002 до 2007 року курс гривні по відношенню до долара США змінився, але зміни були незначні, цей період відзначається відносною стабільністю гривні.

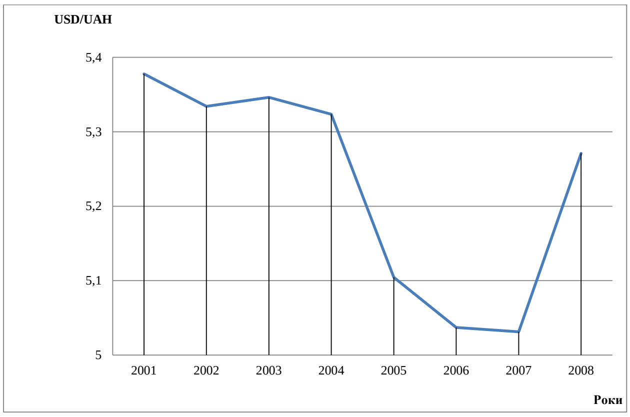

Рис. 4. Зміна курсу долара по відношенню до гривні, за 2002-2007 рр.

Розроблено автором на основі даних [1; 2]

Найбільший кредит,сумою 10,588 млрд. $, було надано на 4 етапі кредитування (2008-2009 рр.). Ці транші були спрямовані на:

- поповнення золотовалютних резервів НБУ;
- регулювання платіжного балансу;
- підтримку обмінного курсу та ліквідності банківського сектору;

- покриття дефіциту бюджету з метою фінансування зовнішніх боргових зобов'язань.

Після надання цього кредиту відбулося зниження вартості гривні по відношенню до долара США на 4,89 п.п. у 2008 відносно 2007 року та на 47,9 п.п. у 2009 відносно 2008 року. На останньому році етапу кредитування курс долара значно зріс, а вартість гривні впала, національна грошова одиниця України по відношенню до долара становила 8,047 грн (див. рис. 5).

За 2008-2009 роки гривня знецінилась на 47,9 п.п.,а по відношенню до 1996 року її вартість знизилась у 4,5 рази.

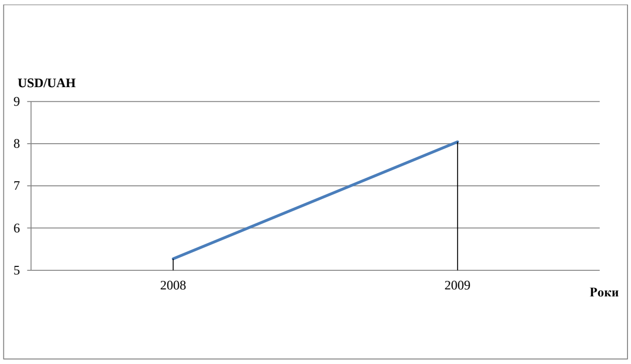

Рис. 5. Зміна курсу долара по відношенню до гривні, за 2008-2009 рр.

Розроблено автором на основі даних [1; 2]

В 2010-2012 році здійснюється п'ятий етап надання кредитів МВФ Україні. За цей період були надані транші загальною сумою 3,429 млрд. $. Вони мали такі цільові призначення:

- покриття дефіциту державного бюджету;
- поповнення валютних резервів НБУ;
- підтримка реалізації реформ.

За цей період відбулося зниження курсу долара на монетарному ринку України, тоді як в 2010 році вартість гривні відносно 2009 р. зросла на 53,9 п.п., але вже в 2011, 2012 роках вона знову починає здешевлюватись. Так курс гривні по відношенню до долара США становив: 2010 р.- 7,951 грн, 2011 р. – 7,985 грн, 2012 р. – 8,081 грн (див. рис. 6).

За 2010-2012 роки вартість долара США на монетарному ринку України підвищилась на 2,2 п.п., порівняно з 1996 роком у 4,6 рази.

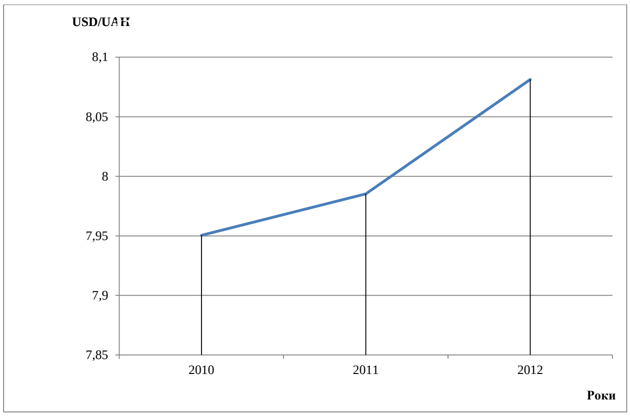

Рис. 6. Зміна курсу долара по відношенню до гривні, за 2010-2012рр.

Розроблено автором на основі даних [1; 2]

Зміни курсу гривні до долара США в 2013, 2014 роках розглянуто на графіку із мінливістю по місяцях (див. табл. 3). Графік за 2014 рік охоплює зміни починаючи з 1 січня 2014 р. до 1 грудня 2014 р.

В 2013 році кредитів Україні МВФ не надавав, тому ситуація на монетарному ринку не зазнала значних змін. В підсумку в 2013 р. порівняно із 2012 р. курс гривні залишився майже незмінним, вартість національної грошової одиниці по відношенню до долара зросла на 0,4 п.п. і становила 8,153 грн., порівняно із 1996 роком показник здешевлення гривні залишився приблизно на тому ж рівні що і в 2012 році (див. рис. 7).

Таблиця 3

Зміна курсу долара по відношенню до гривні, за 2013 та 2014 рр.

Місяць, 2013 р.	USD/UAH	Місяць, 2014 р.	USD/UAH
січень	8,091	січень	8,336
лютий	8,132	лютий	8,86
березень	8,138	березень	10,006
квітень	8,137	квітень	11,990
травень	8,136	травень	11,803
червень	8,150	червень	11,841
липень	8,147	липень	11,773
серпень	8,119	серпень	12,955
вересень	8,160	вересень	13,016
жовтень	8,183	жовтень	12,951
листопад	8,202	листопад	14,388
грудень	8,245		

Розроблено автором на основі даних [1]

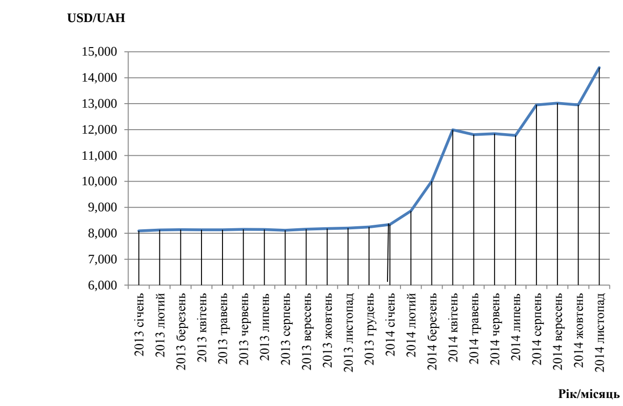

Рис. 7 Зміна курсу долара по відношенню до гривні, за 2013-2014 р.

Розроблено автором на основі даних [1; 2]

Наприкінці квітня 2014 року МВФ схвалив рішення про надання Україні кредиту розміром в 17,01 млрд. $, перші два транші якого вже надійшли. Ці кошти повинні бути направлені на стабілізацію національної грошової одиниці, але цей кредит не посприяв фінансово-економічному зростанню економіки: долар зріс у ціні за курсом валют, а вартість гривні почала стрімко падати:у березні 2014 р. курс гривні за долар США становив – 10,006 грн., а у листопаді цього року – 14,38 грн (див. рис. 7). За період дослідження (1996-2014рр.) гривня здешевіла у 6,7 рази.

Висновки і пропозиції. Кредити МВФ мають значний вплив на вартість національної грошової одиниці в Україні. На кожному етапі кредитування курс долара по відношенню до гривні підвищувався,а національна грошова одиниця України здешевлювалась. Курс гривні відносно базового 1996 року, з яким порівнювались всі наступні роки по періодах кредитування, мали наступні змі-

ни: за період з 1996 р. до 1998 р. національна грошова одиниця України здешевіла на 48,6 п.п., з 1996 р. до 2001 р. – в 3 рази, з 1996 до 2009р. – 4,6 рази, а в 2014 р. порівняно з 1996 р. – у 6,6 рази.(табл. 1).

В період з 2002 до 2007 року кредитів від МВФ Україна не отримувала, саме тоді вартість гривні залишалась відносно стабільною і трималась майже на одному рівні. Відносно стабільний період для гривні в Україні припадає на 2002 рік, коли гривня посилює свої позиції на валютному ринку і темп її здешевлення втрачає свої оберти до 2008 року. Пік відносної стабільності гривні припав на 2005-2007 роки, коли темп падіння її вартості був найменшим і склав: у 2005 р. відносно 1996 р. – 1,9 рази, у 2006-2007 роках відносно 1996 р. -1,8 рази. З 2008 року починається зниження вартості національної грошової одиниці, її здешевлення становить: у 2008 р. відносно 1996 р. – 3 рази, у 2009 р. відносно 1996 р. – 4,6 рази, 2010 р. – 4,5 рази, 2011 р. – 4,6 рази, у 2012 р. здешевлення залишилось на попередньому рівні, з кінця 2013 р. зниження вартості почало набирати ще більші темпи, зростання яких не припиняється і в 2014 році.

Таким чином темп здешевлення національної грошової одиниці в Україні щороку був різним: процес здешевлення гривні, то призупинявся, то прискорювався, але тенденція до здешевлення за період дослідження була очевидною.

Аналогічна ситуація склалася і в 2013 році: вартість гривні порівняно з 2012 роком залишалась майже незмінною.

Але попри те, що кредитування має негативний вплив на вартість гривні, Україна поки що не може відмовитись від позик у МВФ, адже в бюджеті бракує коштів для проведення реформ, які необхідні для покращення стану економіки України. Кредити, отримані від МВФ, повинні використовуватись лише за їх цільовим призначенням, а грошові кошти вкладатися у розвиток реального сектору економіки,тому що саме ці доходи становлять основу для сплати за кредит та підтримання вартості національної грошової одиниці.

Список літератури:

1. Інформаційна довідка щодо історичного курсу валют // [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://www.oanda.com/lang/ru/currency/historical-rates/
2. Гузь М. М. Хронологізація та аналіз етапів співробітництва України з МВФ / М. М. Гузь // Науковий вісник Полтавського національного технічного університету імені Юрія Кондратюка «Економіка і регіон». – Полтава: ПолтНТУ, 2013. – № 5. – С. 65-69.

Игнатова Е.Н., Григораш Т.С.
Криворожский национальный университет

СТАТИСТИЧЕСКИЙ АНАЛИЗ ВЛИЯНИЯ ПОСТУПЛЕНИЙ КРЕДИТНЫХ РЕСУРСОВ ОТ МВФ НА КОЛЕБАНИЕ КУРСА НАЦИОНАЛЬНОЙ ДЕНЕЖНОЙ ЕДИНИЦЫ В УКРАИНЕ

Аннотация
Исследована динамика и закономерности колебаний курса национальной денежной единицы по отношению к доллару США на каждом этапе кредитирования Украины Международным валютным фондом за период с 1996 по 2014 год. Представлена хронология отношений Украины с МВФ. Указано целевое назначение кредитных поступлений в Украину за каждым периодом. Приведена статистическая информация изменения курса национальной денежной единицы по отношению к доллару США. Аналитические графики и таблицы отражают и фиксируют именно этот процесс.
Ключевые слова: стоимость гривны, кредитование, курс доллара, МВФ, хронология отношений.

Ihnatova O.M., Hryhorash T.S.
Kryvyi Rih National University

STATISTICAL ANALYSIS OF THE IMPACT OF INCFLOW OF CREDIT RESOURCES FROM THE IMF ON THE FLUCTUATION OF THE NATIONAL CURRENCY IN UKRAINE

Summary
The dynamics and patterns of fluctuations of the national currency change with regard dollar at each stage of the International Monetary Fund lending to Ukraine from 1996 to 2014 are investigated. Chronology of relations between Ukraine and the IMF is represented in the paper. The specified purpose of credit for each period is shown in the work. The authors also provide statistics of the changes of hryvnia with regard to dollar. Analytical graphs and tables which reflect and fix this particular process are developed in the work.
Keywords: hryvnia value, credits, dollar, the IMF, chronology of relations.

УДК 336.717.1

ФУНКЦІОНУВАННЯ ПЛАТІЖНОЇ СИСТЕМИ УКРАЇНИ ТА СТРАТЕГІЯ ЇЇ РОЗВИТКУ

Калмикова О.М., Лісна Р.П.
Харківський інститут банківської справи
Університету банківської справи Національного банку України

У статті розглянуто особливості функціонування платіжної системи України та стратегію її подальшого розвитку. Проаналізовано сучасний стан платіжної системи, зокрема Національної системи масових електронних платежів та Системи електронних платежів.

Ключові слова: платіжна система України, Національна система масових електронних платежів, Система електронних платежів.

Актуальність проблеми. Загальновідомо, що платіжна система є визначальною складовою національної економіки, центральною ланкою фінансово-кредитної системи.

Як показує досвід розвинутих країн, раціональна організація платіжної системи сприяє вдосконаленню грошово-кредитних відносин, ефективному функціонуванню фінансової сфери в цілому, забезпеченню ефективного функціонування національного господарства, а також здійсненню міждержавних валютних розрахунків. Це і пояснює підвищення інтересу до проблеми розвитку платіжної системи вітчизняних і зарубіжних вчених-економістів.

Останнім часом у всьому світі розвиток платіжних систем характеризується поступовим звуженням сфери використання готівки та паперових платіжних документів, переходом до нових платіжних інструментів і сучасних технологій платежів. Електронні гроші широко залучаються до обігу і стають важливим інструментом фінансової інфраструктури економічно розвинених країн.

Платіжна система будь-якої країни є одним із головних понять в діяльності як національної економіки в цілому, так і в банківській системі, оскільки це є каналом зв'язку у загальній системі товарообігу країни. Виходячи з цього, платіжна система – це платіжна організація, члени платіжної системи та сукупність відносин, що виникають між ними при переведенні коштів. Таким чином, переказ коштів є основною функцією платіжної системи.

Загальні засади функціонування платіжних систем в Україні регулюються Законами України «Про Національний банк України» [3], «Про банки і банківську діяльність» [1], «Про платіжні системи та переказ коштів в Україні» [2] та іншими законодавчими актами України та Національного банку України.

Незважаючи на важливість платіжної системи як атрибуту національного господарства кожної країни, наукові дослідження даного макроекономічного явища не набули достатньої якості та кількості. Ознайомлення з тематикою публікацій в економічних виданнях підтверджує даний висновок. Серед сучасних макроекономістів зазначеною проблематикою займаються такі вчені, як Губернаторов О.А. [5], Капралов Р.О. [7], Кірєєва К. [8], Коваль О.М., [9], Кравченко І.С. [11], Левицька Т.В. [12], Лук'янов В.С. [13], Прохоренко В., [15], Синявська Н. [15] та інші.

Постановка проблеми. Метою даного дослідження є теоретичне обґрунтування функціонування та використання платіжної системи в Україні, її сучасного стану та стратегії її розвитку.

Результати дослідження. Платіжна система будь-якої країни є одним із головних понять в діяльності як національної економіки в цілому, так і в банківській системі, оскільки це є каналом зв'язку у загальній системі товарообігу країни. Виходячи з цього, платіжна система – це платіжна організація, члени платіжної системи та сукупність відносин, що виникають між ними при переведенні коштів. Таким чином, переказ коштів є основною функцією платіжної системи. На основі проаналізованих прикладів визначень «платіжна система» можемо вивести власне: платіжна система – це сукупність відносин, що виникають між платіжною організацією та учасниками платіжної системи, при проведенні переказу коштів, адже саме це і є головною функцією платіжної системи.

Українське законодавство розрізняє діяльність в Україні внутрішньодержавних та міжнародних платіжних систем.

Внутрішньодержавна платіжна система – платіжна система, в якій платіжна організація є резидентом та яка здійснює свою діяльність і забезпечує проведення переказу коштів виключно в межах України.

Міжнародна платіжна система – платіжна система, в якій платіжна організація може бути як резидентом, так і нерезидентом і яка здійснює свою діяльність на території двох і більше країн та забезпечує проведення переказу коштів у межах цієї платіжної системи, у тому числі з однієї країни в іншу.

Платіжна система України складається з таких компонентів:

– системи електронних платежів Національного банку України;

– систем автоматизації роботи банків (так звані програмні комплекси «Операційний день банку»;

– внутрішньобанківських платіжних систем;

– систем «клієнт – банк» для розрахунків між клієнтом банку та банком в електронній формі.

Станом на 01.07.2014 року на території України здійснювали діяльність 20 систем переказу коштів, створених резидентами, з яких 15 систем переказу коштів, створені банками та 5 – небанківськими установами України.

Також на території України функціонували 20 міжнародних систем переказу коштів, створених нерезидентами. Учасниками таких систем є більше 150 банків України, ПрАТ »Українська фінансова группа» та національний оператор поштового зв'язку УДППЗ «Укрпошта» [14].

У першому півріччі 2014 року з використанням внутрішньодержавних і міжнародних систем переказу коштів, створених як резидентами, так і нерезидентами, було переказано:

– у межах України: 23 710,6 млн гривень; 0,24 млн доларів США (в еквіваленті);

– в Україну: 2 029,5 млн дол. США (в еквіваленті);

© Калмикова О.М., Лісна Р.П., 2015

Таблица 1.1

Загальні дані про кількість клієнтів, платіжних карток і платіжних пристроїв в Україні за 2010-2014 роки

Дані за станом на:	Банки-члени карткових платіжних систем (шт.)	Держателі платіжних карток (тис. осіб)	Платіжні картки (в обігу) (тис. шт.)	Платіжні картки (активні) (тис. шт.)	Банкомати (шт.)	Термінали (шт.)
01.01.2011	141	39 942	46 375	29 405	30 163	108 140
01.01.2012	142	35 179	57 893	34 850	32 997	123 540
01.01.2013	142	44 339	69 826	33 106	36 152	162 724
01.01.2014	143	49 719	69 726	35 622	40 350	221 222
01.04.2014	145	51 099	71 985	36 974	40 809	230 232
01.07.2014	140	50 264	69 939	34 973	38 942	195 979

– за межі України: 323 млн дол. США (в еквіваленті) [14].

Головною функцією платіжної системи є проведення переказу коштів [19]. Одна з багато чисельних основних задач, що вирішуються при утворенні платіжної системи, полягає у виробленні та дотриманні загальних правил функціонування та обслуговування карток, що входять в систему, проведення взаєморозрахунків і платежів.

Національний банк України є платіжною організацією та розрахунковим банком для двох створених ним платіжних систем – Системи електронних платежів (СЕП) та Національної системи масових електронних платежів (НСМЕП). Ці системи є державними платіжними системами. Національний банк України визначає порядок функціонування цих платіжних систем, прийняття і виключення з них учасників, проведення переказу за їх допомогою та інші питання, пов'язані з їх діяльністю.

Система масових платежів в Україні представлена національною системою масових електронних платежів (НСМЕП). НСМЕП – це внутрішньодержавна банківська багатоемітентна платіжна система масових платежів, в якій розрахунки за товари та послуги, одержання готівки та інші операції здійснюються за допомогою платіжних смарт-карток за технологією, що розроблена Національним банком України [14]. Дана система платежів призначена для обліку і здійснення обігових операцій фізичних та юридичних осіб при використанні платіжних інструментів.

НСМЕП – це сучасна, високотехнологічна і високозахищена система. Ключовим елементом системи є смарт-карта. Платіжні картки НСМЕП мають високий ступінь захисту від несанкціонованого доступу. Висока довіра до цієї системи базується на гарантованій програмно – технологічній захищеності чипових платіжних карток та визнаній безпеці операцій, що підтверджується збільшенням обсягу операцій за платіжними картками та зростаючою їх емісію.

До складу НСМЕП входять: платіжна організація; члени платіжної системи та учасники платіжної системи.

Згідно з даними НБУ, за станом на 01.07.2014 в Україні функціонує 140 банків, що є членами платіжних систем (83,3% від загальної кількості банків в Україні), 50 264 тис. осіб є держателями платіжних карток, в обігу – 69 939 тис. платіжних карток, термін дії яких не закінчився, працюють 38 942 банкомати і 195 979 термінали, з яких 192 331 торговельний термінал і 28 891 – банківський [14] (табл 1.1).

Згідно з даними Процесингового центру НБУ за станом на 01.01.2013, членами та учасниками НСМЕП є 59 банків (40,3% від загальної кількості банків – членів карткових систем в Україні), дев'ять небанківських установ, два банки і три небанківські установи, яким надано дозвіл на укладення договору з платіжною організацією про вступ / приєднання до НСМЕП, 7 073 тис. осіб є держателями карток НСМЕП (15,9% від загальної кількості держателів платіжних карток), в обігу перебуває 8 233 тис. емітованих карток, термін дії яких не закінчився (11,8% від загальної кількості емітованих карток, термін дії за якими не закінчився), працюють 2 816 банкоматів (7,8% від загальної кількості терміналів). Можна стверджувати, що НСМЕП має не достатньо велику частку на вітчизняному ринку банківських платіжних карток, що підтверджується попередніми даними [11].

Варто зазначити, що за весь період експлуатації НСМЕП відбувалося поступове, проте низькими темпами зростання показників системи. Це відбувалося за рахунок збільшення обсягу таких показників: загальний обсяг клієнтів, кількість емітованих платіжних карток, обсяг банкоматів, кількість платіжних терміналів та інших електронних пристроїв (табл. 1.2).

Таблица 1.2

Загальні дані про кількість клієнтів, емітованих карток, платіжну інфраструктуру НСМЕП за 2008-2012 р.р.

Дані станом на:	Загальна кількість клієнтів	Кількість емітованих платіжних карток, термін дії яких не закінчився	Кількість банкоматів	Кількість платіжних терміналів та ін. електронних пристроїв
01.01.2009	1 512 174	1 695 826	0	3 283
01.01.2010	1 648 832	1 645 201	0	2 803
01.01.2011	1 753 434	1 708 964	0	2 715
01.01.2012	1 513 929	1 987 073	0	2 491
01.01.2013	7 073 649	8 233 133	2 816	11 154

Система електронних платежів НБУ (СЕП) – загальнодержавна платіжна система, що забезпечує здійснення розрахунків між банківськими установами, органами державного казначейства на території України із застосуванням електронних засобів приймання, обробки, передавання та захисту інформації. Саме ця система забезпечує проведення переказу коштів через кореспондентські та ніші рахунки її учасників, відкриті у Національному банку України із застосуванням електронних засобів приймання, оброблення, передавання та захисту інформації у файловому режимі або режимі реального часу [14].

СЕП забезпечує здійснення розрахунків у межах України між банками як за дорученнями клієнтів банків, так і за зобов'язаннями банків та інших

учасників системи. У СЕП виконуються міжбанківські перекази у файловому режимі та в режимі реального часу. Здійснення банком початкових платежів у файловому режимі є обов'язковим, а в режимі реального часу – за його вибором. Разом з тим учасник системи, який працює в СЕП у файловому режимі, забезпечує приймання платежів у режимі реального часу.

За станом на 1 січня 2014 року учасниками СЕП стало 423 установи, серед яких банки України та їх філії, органи ДКС, установи Національного банку України [14].

В табл. 1.3 наведено дані щодо кількості учасників СЕП за період з 2011 по 2014 р.р.

Таблиця 1.3

Кількість учасників СЕП за період з 2011 по 2014 р.р.

Учасники СЕП	01.01.2011	01.01.2012	01.01.2013	01.01.2014	01.10.2014
Всього установ, з них:	759	694	486	423	377
банки України	175	175	176	180	171
філії банків України	518	453	244	178	144
органи Державної казначейської служби України	28	28	28	28	26
установи НБУ	37	37	37	37	36
ПрАТ «Всеукраїнський депозитарій ЦП»	1	1	1	–	–

Зменшення кількості учасників СЕП обумовлено оптимізацією банками своєї філіальної мережі з метою підвищення ефективності управління коштами [15].

За 20 років експлуатації СЕП спостерігається динамічне збільшення обсягів платежів, здійснених учасниками системи, як за кількістю початкових платежів, так і за їх сумою.

За дев'ять місяців 2014 року СЕП було оброблено 235 057 тис. початкових платежів на суму 10 524 984 млн. гривень, у тому числі:

– у файловому режимі – 234 051 тис. початкових платежів на суму 6 478 358 млн. грн.;

– у режимі реального часу – 1 006 тис. початкових платежів на суму 4 046 626 млн. грн.

Переважна більшість початкових платежів надіслана до СЕП банками України та їх філіями – 218 835 тис. початкових платежів (93% від їх загальної кількості).

Показники роботи СЕП				
Рік	Обсяг початкових платежів		Середньодобові показники	
	кількість платежів (млн. шт.)	сума початкових платежів (млрд. грн.)	кількість платежів (млн. шт.)	сума початкових платежів (млрд. грн.)
2011	332,9	10319,7	1,3	41,3
2012	335,5	11723,1	1,3	46,9
2013	347,6	12685,3	1,4	50,5
за 9 міс. 2014	235,1	10524,9	1,3	56,9

Протягом дев'яти місяців 2014 року майже як і за аналогічний період минулого року СЕП у середньому за день оброблялося 1 270 тис. початкових платежів на суму 56 892 млн. грн., що є показником стабільної роботи цієї системи.

Середньоденний залишок коштів на рахунках учасників СЕП становив 33,36 млрд. гривень, а середньодобовий коефіцієнт обігу коштів за рахунками учасників системи – 1,70.

Національним банком України забезпечено надійне та ефективне функціонування СЕП, максимальна швидкість, прозорість та високий рівень безпеки проведення платежів через цю систему [17].

За 20 років, що минули, Національний банк України бездоганно виконував покладені на нього функції із забезпечення здійснення міжбанківських розрахунків через СЕП та постійно працює над удосконаленням ефективності роботи СЕП [15].

Висновок. Таким чином, проведене дослідження вказує на те, що НСМЕП є дуже перспективним напрямком для розвитку платіжної системи України. Ця система є дуже захищеною, тому банкам потрібно звернути на неї увагу.

Список літератури:

1. Закон України «Про банки та банківську діяльність» від 07.12.2000 № 2121-III [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/2121-14
2. Закон України «Про платіжні системи та переказ грошей в Україні» від 5 квітня 2001 р., із змінами та доповненнями [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/2346-14
3. Закон України «Про Національний банк України» від 20.05.1999 № 679-XIV [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/679-14
4. Грицюк П.Ю, Грицюк Ю.І. Особливості захисту електронних платіжних систем у мережі Інтернет / П.Ю. Грицюк, Ю.І. Грицюк // Науковий вісник НЛТУ України. – 2013. – Вип. 23.10. – С. 314-331.
5. Губернаторов О.А., Войтович О.П. Захист електронних платежів на основі протоколу IPSEC / О.П. Войтович, О.А. Губернаторов // Методи та засоби кодування, захисту й ущільнення інформації: міжнар. наук.-практ. конф., 20-22 квітня 2011 р.: тези доп., – Вінниця, 2011. – С. 145-146.
6. Діяльність платіжних систем на ринку України в 2011 році // Вісник НБУ. – 2012. – № 3. – С. 12-17.
7. Капралов Р.О. Вплив макросередовища на функціонування ринку банківських платіжних карток в Україні / Р.О. Капралов // Бізнес інформ. – 2013. – № 8. – С. 317–324.
8. Кірєєва К. Необхідність створення Єдиного національного платіжного простору в Україні / К. Кірєєва // Вісник НБУ. – 2010. – № 9. – С. 21-25.
9. Коваль О.М., Настенко М.М. Банківські платіжні картки та їх ризики в Україні // [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.rusnauka.com/10_NPE_2011/Economics/7_82879.doc. htm
10. Колдовський М.В., Ващенко О.М. Ризики використання банківських платіжних карток // [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.nbuv.gov.ua
11. Кравченко І.С., Дрозд І.В. Сучасний стан і перспективи розвитку Національної системи масових електронних платежів на ринку банківських платіжних карток в Україні / І.С. Кравченко, І.В. Дрозд // Вісник Університету банківської справи Національного банку України. – 2014. – № 2. – С. 141–148.
12. Левицька Т.В. Особливості використання сучасних інформаційних технологій і платіжних пластикових карток у банківській системі / Т.В. Левицька, О.М. Камець, В.В. Живко // Актуальні проблеми економіки. – 2009. – № 10. – С. 233-238.

13. Лук'янов В.С. Національна платіжна система: поняття, ключові принципи організації і базові функції / В.С. Лук'янов // Актуальні проблеми економіки. – 2009. – № 12 – С. 160-168.
14. Платіжна система України // [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.bank.gov.ua/
15. Прохоренко В., Синявська Н. Системі електронних платежів Національного банку України – 20 років / В. Прохоренко, Н. Синявська // Вісник Національного банку України. – 2013. – № 8. – С. 4-6.
16. Система електронних платежів Національного банку України в 2012 році // Вісник НБУ. – 2013. – № 3. – С. 10-11.
17. Система електронних платежів Національного банку України станом на 1 жовтня 2014 року. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.bank.gov.ua/control/uk/publish/article?art_id=53861&cat_id=78675
18. Система електронних платежів Національного банку України та діяльності банків України на ринку платіжних карток у 2013 році // Вісник НБУ. – 2014. – № 3. – С. 19-21.
19. Словник фінансово-правових термінів / [за заг. ред. д.ю.н., проф. Л.К. Воронової]. – 2-ге вид., переробл. і доповн. – К.: Алерта, 2011. – 558 с.
20. Харченко В. Підсумки діяльності України на ринку платіжних карток у 2010 році / В. Харченко // Вісник НБУ. – 2011. – № 4. – С. 7-11.
21. Харченко В., Капралов Р. Банківські платіжні картки: передумови створення Єдиного національного платіжного простору в Україні / В. Харченко, Р. Капралов // Вісник Національного банку України. – 2009. – № 2. – С. 13-17.
22. Харченко В. Стратегічний аналіз ринку банківських платіжних карток в Україні у контексті країн із розвинутими картковими ринками / В. Харченко // Вісник НБУ. – 2010. – № 5. – С. 44-53.

Калмыкова О.Н., Лесная Р.П.
Харьковский институт банковского дела
Университета банковского дела Национального банка Украины

ФУНКЦИОНИРОВАНИЕ ПЛАТЕЖНОЙ СИСТЕМЫ УКРАИНЫ И СТРАТЕГИЯ ЕЕ РАЗВИТИЯ

Аннотация
В статье рассмотрены особенности функционирования платежной системы Украины и стратегия дальнейшего развития. Проанализировано современное состояние платежной системы, в частности Национальной системы массовых электронных платежей и Системы электронных платежей.
Ключевые слова: платежная система Украины, Национальная система массовых электронных платежей, Система электронных платежей.

Kalmykova O.M., Lisna R.P.
Kharkiv Institute of Banking,
University of Banking of the National Bank of Ukraine

FUNCTIONING OF THE PAYMENT SYSTEM OF UKRAINE AND ITS DEVELOPMENT STRATEGY

Summary
The features of functioning of payment system of Ukraine and the strategy for further development in the article. The current state of the payment system, in particular the National system of mass electronic payments and electronic payment systems.
Keywords: payment system of Ukraine, the National System of Mass Electronic Payments, EFT.

УДК: 338.43.62

ЗАЛУЧЕННЯ ІНОЗЕМНИХ ІНВЕСТИЦІЙ В АГРАРНИЙ СЕКТОР МИКОЛАЇВСЬКОЇ ОБЛАСТІ

Клочан В.В., Ракова Ю.М.
Миколаївський національний аграрний університет

Проаналізовано тенденції залучення іноземних інвестицій в аграрний сектор Миколаївської області. Виявлено основні перепони, що перешкоджають широкомасштабному залученню іноземних інвестицій в аграрну галузь області та запропоновано шляхи їх вирішення.
Ключові слова: інвестиції, іноземні інвестиції, аграрний сектор

Постановка проблеми. Залучення інвестицій, зокрема іноземних, є необхідною умовою економічного розвитку як України в цілому, так і Миколаївської області зокрема. В аграрному секторі залучення інвестицій виступає засобом забезпечення продовольчої безпеки та гарантом розвитку сфер агропромислового комплексу та екологічного захисту довкілля. Майже повна зупинка інвестиційної діяльності сільськогосподарських підприємств, що мала місце впродовж 1991-2000 р., призвела до руйнівних процесів у продуктивних силах галузі, погіршення стану земельних ресурсів, зниження ефективності сільськогосподарського виробництва, надходження на український ринок низькоякісних імпортних продовольчих товарів, погіршення рівня якості життя населення країни. Покращення ситуації, що склалася, можливе за умови не лише відновлення повноцінного аграрного інвестиційного процесу, а й забезпечення рівня інвестиційної активності, яка б дозволила компенсувати нестачу інвестування минулого десятиліття та покрити сучасні обсяги потреб в інвестиційних ресурсах.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблема залучення іноземних інвестицій в аграрний сектор України та Миколаївської області є предметом досліджень у працях багатьох вчених: І.Р. Бондар, І.Г. Палінська, А.В. Ключник, Г.Р. Грицюк та інші.

Незважаючи на значні наукові дослідження та вагомі практичні розробки з питань іноземного інвестування аграрного сектору, залишаються питання щодо напрямів вирішення проблем у цій сфері, підвищення ефективності інвестиційних процесів та впровадження механізмів і заходів їх активізації.

Постановка завдання. Визначення проблем залучення іноземних інвестицій в аграрний сектор Миколаївської області та розробка перспективних напрямів і заходів щодо активізації інвестиційної діяльності сільськогосподарських підприємств області.

Виклад основного матеріалу дослідження. Інвестиційна діяльність сільськогосподарських підприємств значною мірою залежить від ролі і місця цієї галузі у системі агропромислового комплексу, насамперед це стосується характеру економічних відносин між сільським господарством та іншими сферами АПВ. Крім того, вона формується під впливом різноманітних природно-кліматичних, економічних, фінансових, соціальних та інших особливостей галузі [1, с. 43].

Розглянемо розподіл іноземних інвестицій в аграрний сектор економіку Миколаївської області за видами економічної діяльності (табл. 1).

Слід зазначити, що обсяг іноземних інвестицій в економіку Миколаївської області в 2013 році становив 280,5 млн.дол. США, що на 84,1% та на 7,9% більше ніж в 2011 та 2012 роках відповідно. Варто зазначити, що інвестиції в сільське господарство в 2013 році становили лише 1,6% від загального обсягу іноземних інвестицій області, але ці дані є кра-

Таблиця 1

Прямі іноземні інвестиції аграрного сектору в загальному обсязі іноземних інвестицій в Миколаївську область

	Обсяги прямих іноземних інвестицій на кінець року						2013 р. у% до	
	2011 р.	Питома вага, %	2012 р.	Питома вага, %	2013 р.	Питома вага, %	2011 р.	2012 р.
Сільське господарство, мисливство, лісове господарство	1015,4	0,7	1252,3	0,5	4584,2	1,6	451,5	366,1
Інші види економічної діяльності	151312,0	99,3	258659,5	99,5	275924,6	98,4	182,4	106,7
Усього	152327,4	100,0	259911,8	100	280508,8	100,0	184,1	107,9

Розроблено автором по джерелу [5]

Таблиця 2

Прямі іноземні інвестиції в аграрний сектор Миколаївської області

Країна	2011р.		2012 р		2013р.		2013 р. у% до	
	тис. дол. США	Питома вага, %	тис. дол. США	Питома вага, %	тис. дол. США	Питома вага, %	2011 р.	2012 р.
Кіпр	1872,9	62,3	941,6	68,1	2613,3	57,0	139,5	277,5
Нідерланди	204,2	6,8	109,1	7,9	454,2	9,9	222,4	416,3
Австрія	-	х	98,1	7,1	175,1	3,8	х	178,5
Бельгія	39,4	1,3	51,1	3,7	144,2	3,1	366,0	282,2
Російська Федерація	298,2	9,9	95,1	6,9	315,6	6,9	105,8	331,9
Інші країни	592,4	19,7	86,9	6,3	881,8	19,2	148,9	1014,7
Усього	3007,1	100,0	1381,9	100,0	4584,2	100,0	152,4	331,7

Розроблено автором по джерелу [4]

© Клочан В.В., Ракова Ю.М., 2015

щими порівняно з попередніми роками, адже в 2011 році питома вага іноземних інвестицій в сільське господарство становила 0,7%, а в 2012 році – 0,5% від загального обсягу іноземних інвестицій вкладених в економіку.

Географія країн-інвесторів в економіку України в 2013 році охоплювала 136 країн, економіку Миколаївської області – 51 країну світу, а в аграрний сектор Миколаївщини – 10 країн (Нідерланди, Австрія, Бельгія, Російська Федерація, Велика Британія, Кіпр, Швейцарія, Норвегія, Німеччина, Молдова).

Основні іноземні інвестори в Миколаївську область та їх вклад в сільське господарство області наведено в таблиці 2.

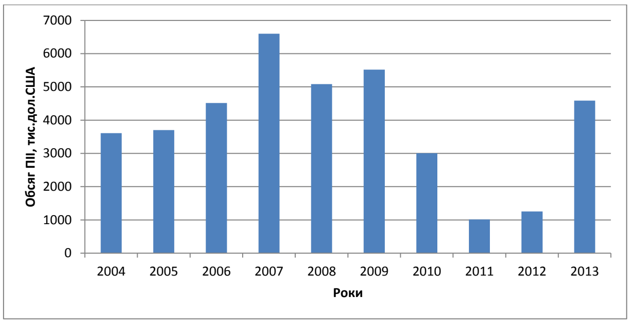

Рис. 1. Залучення прямих іноземних інвестицій в аграрний сектор Миколаївської області

Розроблено автором по джерелу [5]

Отже, в сільське господарство Миколаївської області іноземними інвесторами в 2013 році направлено 4584,2 тис. дол.США, що на 56,2% більше, порівняно з 2011 роком та на 177,5% більше, ніж в 2012 році. Головним інвестором, що вкладає кошти в сільське господарство Миколаївської області є Кіпр. Це пов'язано насамперед з тим, що Кіпр є зоною, де діє пільгове оподаткування. Інвестиції з цієї країни впродовж останніх років займають більше половини від загального обсягу інвестицій, що вкладені в галузь області. Також інвесторами сільського господарства Миколаївщини є Нідерланди, Австрія, Бельгія, та Російська Федерація. На інші країни припадає менше 10% від загального обсягу іноземних інвестицій в аграрний сектор Миколаївської області.

Аналіз залучення іноземних інвестицій в аграрний сектор Миколаївської області передусім передбачає вивчення показників в часі. Для цього доцільно проаналізувати динаміку залучення прямих іноземних інвестицій в аграрний сектор Миколаївської області (рис. 1).

Впродовж останніх 10 років приплив іноземних інвестицій в аграрний сектор Миколаївської області мав тенденції як до інтенсивного збільшення (2007 рік-понад 6 млн. дол. США) так і до значного зменшення (в 2011 році – близько 1 млн.дол.США). Такі коливання, на нашу думку, пов'язанні перш за все з великим ризиком вкладання коштів саме в цю галузь народного господарства.

Також, основними перепонами, що перешкоджають широкомасштабному залученню інвестицій в економіку регіону, вважаємо, є:

- нестабільність законодавства в державі, надмірний податковий тиск, неготовність більшості українських партнерів дотримуватися договірних зобов'язань;
- відсутність в аграрних формуваннях та інших підприємствах інвестиційних проектів, що відповідають міжнародним стандартам;
- негативний інвестиційний імідж країни в цілому та низький рівень капіталізації прибутків підприємств;
- низький рівень правового та судового захисту прав інвесторів та відсутність механізмів страхування інвестиційних ризиків;
- відсутність ефективного державного регулювання у використанні державного інвестиційного ресурсу та нецільове використання амортизаційних фондів;
- відсутність підготовленого менеджменту для роботи у сфері інвестиційної діяльності та відсутність розвиненої фінансово-інвестиційної інфраструктури [2, ст. 34].

Для збільшення залучення іноземних інвестиций в аграрний сектор Миколаївської області, на нашу думку, потрібно проводити наступні заходи:

- створення позитивного інвестиційного іміджу Миколаївської області на міжнародному рівні;
- активізація діяльності по залученню іноземних інвестицій у спеціальній економічній зоні «Миколаїв»;
- інформаційне забезпечення процесу іноземного інвестування;
- сприяння реалізації системи інвестиційних проектів, що мають суттєвий вплив на розвиток економіки області;
- підвищення ефективності державного управління процесами іноземного інвестування на регіональному рівні.

Крім того, розвивати інвестиційну діяльність для надходження іноземних інвестицій в Миколаївську область можна, беручи участь у міжнародних виставках-ярмарках. Розповсюдження в Миколаївській області через виставкову діяльність малого та середнього підприємництва, на нашу думку, надасть можливість весь час піднімати свій рівень, залучати до співпраці підприємців різних регіонів і країн.

Також, відновлення повноцінного інвестиційного процесу в агропромисловому комплексі Миколаївської області та України в цілому потребує удосконалення механізму державного регулювання інвестиційної діяльності, а саме:

- створення гнучкої податкової системи з диференціацією об'єктів і суб'єктів оподаткування, що сприятиме збільшенню обсягів нагромадження інвестиційного капіталу;

Рис. 2. Стратегія розвитку інвестиційної діяльності Миколаївської області

Розроблено автором

· проведення ефективної амортизаційної політики, яка стимулюватиме процес поновлення основних фондів у сільському господарстві;

· здійснення активної і цілеспрямованої фінансово-кредитної і цінової політики в аграрному секторі [3, ст. 101-102].

Для удосконалення організації залучення іноземних інвестицій в аграрний сектор, доцільним буде розробити відповідну стратегію (рис. 2).

Економічний розвиток аграрного сектору економіки Миколаївської області потребує проведення ефективної державної політики залучення іноземних інвестицій, для чого слід активізувати дію усіх важелів економічного регулювання інвестиційної діяльності, а саме:

· визначити пріоритети у розвитку аграрного сектору області;

· впровадження високопродуктивних технологій вирощування сільськогосподарських культур та утримання худоби;

· налагодження випуску ефективних хімічних засобів захисту тварин і рослин, оновлення та модернізація на базі новітніх технологій підприємств переробної і харчової промисловості;

· розвиток сільськогосподарського машинобудування, сировинної бази для виробництва тари та пакувальних матеріалів.

Висновки.

1. Реалізація запропонованих напрямів забезпечить розв'язання проблеми залучення іноземних інвестицій в аграрний сектор Миколаївської області і держави в цілому.

2. Ефективне залучення інвестицій можливе за умови створення сприятливого інвестиційного клімату, тобто середовища, в якому проходять інвестиційні процеси. Воно формується під впливом політичних, економічних, соціальних та інших факторів, що визначають умови інвестиційної діяльності в регіоні і ступінь ризику інвестування.

3. Оцінка наявності інвестицій в аграрному секторі Миколаївської області показала, що на сьогоднішній день цей сектор є не достатньо інвестиційно насиченим – у розвиток сільського господарства Миколаївської області у 2013 році було спрямовано 1,6% від загального обсягу іноземних інвестицій в економіку області.

4. Забезпечити стабільний, конурентоспроможний і сталий розвиток агропродовольчої сфери Миколаївської області можна лише в тому випадку, коли буде створено найбільш сприятливий інвестиційний клімат в аграрній сфері області та вжито заходів щодо активізації залучення коштів іноземних інвесторів. Більшість інвесторів не бажають вкладати свій капітал у сільськогосподарські підприємства. Тому розроблення саме регіональної системи страхування інвестицій, надання спеціальних пільг і гарантій для інвестиційних проектів бажаної спрямованості на рівні регіону, створення підприємств агробізнесу для забезпечення залучення довгострокових інвестицій – це об'єктивна необхідність.

Список літератури:

1. Бондар І.Р. Проблеми залучення іноземних інвестицій в Україну на сучасному етапі / І.Р. Бондар // Регіональна економіка. – 2010. – № 4. – 123 с.
2. Ключник А.В. Організаційно-економічне забезпечення залучення іноземних інвестицій в аграрний сектор економіки Миколаївської області / А.В. Ключник, М.Д. Бабенко // Вісник аграрної науки Причорномор'я. – 2008. – № 1. – 275 с.
3. Палінська І.Г. Оцінка залучення іноземних інвестицій у Миколаївську область / І.Г. Палінська // Формування ринкової економіки в Україні. – 2013. – № 19. – 263 с.
4. Економічна доповідь «Інвестиції зовнішньоекономічної діяльності підприємств Миколаївської області у 2013 році» – К. Головне управління статистики у Миколаївській області. – 2014. – 27 с.
5. Статистичний збірник «Інвестиції зовнішньоекономічної діяльності в Миколаївській області за 2013 рік» / За редакцією Н.Ю. Рошко. – К. Головне управління статистики у Миколаївській області. – 2014. – 43 с.

Клочан В.В., Ракова Ю.Н.
Николаевский национальный аграрный университет

ПРИВЛЕЧЕНИЕ ИНОСТРАННЫХ ИНВЕСТИЦИЙ В АГРАРНЫЙ СЕКТОР НИКОЛАЕВСКОЙ ОБЛАСТИ

Аннотация
Проанализированы тенденции привлечения иностранных инвестиций в аграрный сектор Николаевской области. Выявлены основные преграды, препятствующие широкомасштабному привлечению иностранных инвестиций в аграрную отрасль области и предложены пути их решения.
Ключевые слова: инвестиции, иностранные инвестиции, аграрный сектор.

Klochan V.V., Rakova Y.M.
Mykolaiv National Agrarian University

ATTRACTION OF FOREIGN INVESTMENTS INTO AGRICULTURAL SECTOR OF MYKOLAIV REGION

Summary
The trends of foreign investments attraction into agricultural sector of Mykolaiv region have been analyzed. Basic obstacles that prevent the large-scale attraction of foreign investments into agricultural sector of the region have been revealed, and the ways of their solution have been suggested.
Keywords: investments, foreign investments, agricultural sector.

УДК:336.71:336.77(477)

РОЛЬ ПРОБЛЕМНОЇ ЗАБОРГОВАНОСТІ БАНКІВ УКРАЇНИ У ФОРМУВАННІ КРЕДИТНОГО ПОРТФЕЛЯ.

Ключарьова А.О., Лісна Р.П.
Харківський інститут банківської справи
Університету банківської справи Національного банку України

У статті розглянуто сутність прострочених кредитів. Проаналізовано структуру кредитного портфеля банків України у розрізі проблемних кредитів. Запропоновані заходи щодо зменшення прострочених кредитів на балансах банків, які дозволять банку покращити активи, що в свою чергу позитивно вплине на банківську систему України.
Ключові слова: банк, кредитний портфель, якість кредитного портфеля, проблемні кредити.

Постановка проблеми. Запорукою стабільного функціонування банківських установ є забезпечення належного рівня якості кредитного портфеля банку. Приділення недостатньої уваги управлінню кредитним портфелем банку може привести до зниження прибутковості банку і навіть до його банкрутства.

Особливої актуальності ця проблема набуває останнього часу, бо деякі банківські установи ще не встигли вирішити наслідки кризи 2008 – 2009 років (ще наявні реструктуризовані і прострочені кредити минулої кризи і вже спостерігаються значне зростання ризикованості кредитів та прострочена заборгованість по новим кредитам). Оперативне прийняття рішення із забезпечення якості кредитного портфеля дозволить банку зміцнити свою конкурентну перевагу та фінансову стійкість на фінансовому ринку України.

Аналіз досліджень і публікацій. Вирішенню питання формування якісного кредитного портфеля приділяли увагу багато закордонних та вітчизняних науковців, серед яких А. М. Мороз, В. А. Алексійчук, В. С. Андрійчук, Л. О. Коваленко, В. І. Логвиненко, О. В. Васюренко, І. І. Кириленко та ін. Питання управління проблемними кредитами досліджувалися в роботах К. М. Д'яконова, С. А. Ільясова, А. П. Казарцева, В. І. Крилової, О. К. Любунь, Л. Д. Примостки, І. В. Сала, В. І. Міщенка, Н. М. Ликової. Але, незважаючи на отримані наукові результати не висвітленими та дискусійними залишаються багато питань у цій сфері.

Метою дослідження є визначення сутності проблемних кредитів та розробка теоретичних і практичних рекомендацій щодо вдосконалення системи мінімізації проблемних кредитів у вітчизняних банківських установах.

В науковій літературі існує велика кількість підходів до визначення поняття прострочених кредитів. Найбільш вдалим ми вважаємо наступне визначення: «Прострочені кредити – це сума прострочених платежів за кредитом на певну дату, лише та частина заборгованості по кредиту, яка не погашена в строк. Отже, обсяг простроченої заборгованості є відносно менший до загальних обсягів кредитів по яким допущено прострочення» [1].

Таким чином, до проблемних кредитів можна відносити кредити, за якими спостерігаються ознаки порушення повернення коштів, а саме недотримання умов кредитування та значні порушення строків виконання зобов'язань перед банком, своєчасно не внесенні один чи кілька платежів. Спостерігається втрата якості чи вартості забезпечення, погіршився фінансовий стан позичальника, або наявна негативна інформація про нездатність виконання позичальником своїх зобов'язання та інші обставини, які дозволяють банку мати сумнів щодо повного та своєчасного повернення кредиту.

Ризьке збільшення простроченої заборгованості спостерігалось в період фінансової кризи 2008-2009 років. Банки після кризи починаючи з 2011 року почали зменшувати прострочену заборгованість, як економічно – політична ситуація в країні погіршила економічне становище населення що призвело до збільшення частки простроченої заборгованості.

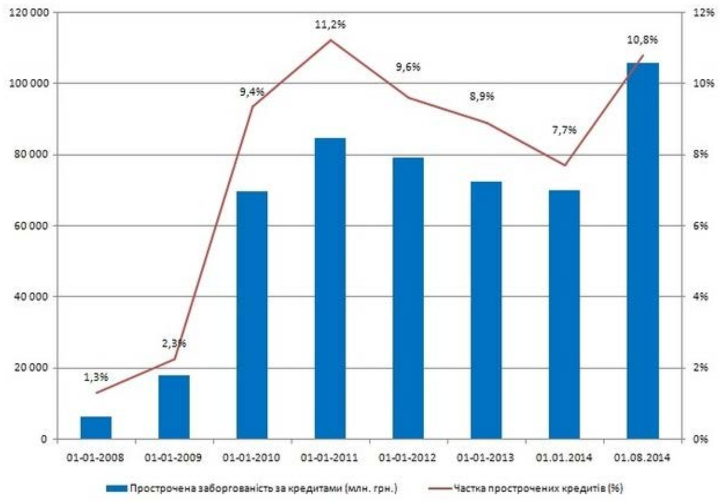

Рис. 1. Динаміка обсягу простроченої заборгованості, млн гривень

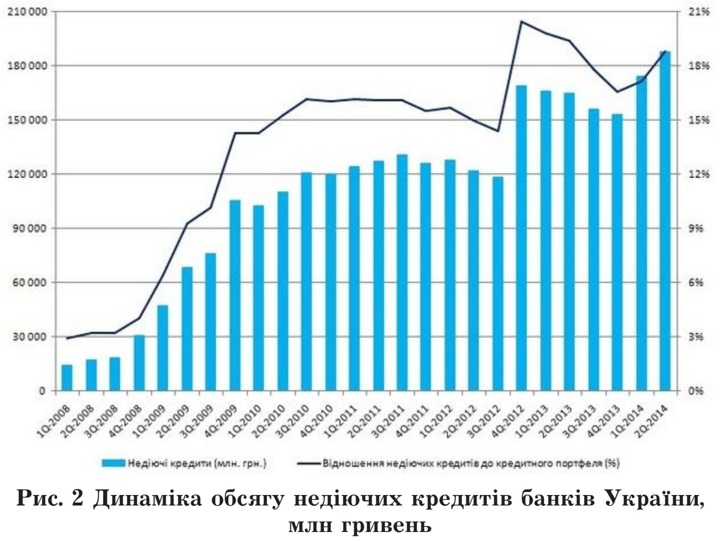

Рис. 2 Динаміка обсягу недіючих кредитів банків України, млн гривень

© Ключарьова А.О., Лісна Р.П., 2015

Згідно з даними НБУ на 1.01.2014 обсяг прострочених кредитів становить 78,566 мільярдів гривень – 9,1% від загального кредитного портфелю. Частка безперспективних кредитних активів у портфелі банків залишається на рівні 45% – 50%. Згідно з даними НБУ, за 7 місяців 2014 року частка простроченої заборгованості у загальному кредитному портфелі зросла із 7,7 до 10,8%. (рис. 1). Історичний максимум показника недіючих кредитів становив 11,2% на початку 2011 року. Проте банківська система не досягла рівня кризи 2008 року де найвищий показник складав 11.8% в 2011 році. Передусім, завдяки прийнятим запобіжним заходам Національного Банка України і вчасності кожного банка. Банки формували резерви для покриття негативних наслідків

Структуру прострочених кредитів НБУ розкриває лише у розрізі галузей нефінансових корпорацій – 54,8 мільярда гривень, тоді як обсяги прострочених позик за іпотечними, споживчими, муніципальними і державними кредитами не оприлюднюються регулятором. [4]

Також слід враховувати частку недіючих кредитів в загальному обсязі кредитів. Недіючими кредитами є загальна сума кредитів, які віднесені до сумнівних і безнадійних категорії якості. До недіючих включають усі позики, які прострочені більш ніж на 3 місяці та позики, обслуговування яких є слабким та незадовільним. До обсягу недіючих кредитів відноситься загальний обсяг заборгованості за ними, а не тільки прострочена сума. До недіючих кредитів відносять сумнівні та безнадійні кредити та кредити, які їх заміщують. [3]

Обсяг недіючих кредитів постійно збільшується, особливо різкий підйом з 119 млн. грн у ІІ кварталі 2012 до 166 млн. грн. в ІІІ кварталі 2012 року. На початок 2014 даний показник складав 160 млн. грн. НБУ щокварталу повідомляє обсяг недіючих кредитів у рамках системи поширення фінансових даних МВФ. За перше півріччя 2014 року обсяг недіючих кредитів суттєво зріс: на 23% до 188 мільярдів гривень, тоді як загальний портфель кредитів клієнтам збільшився лише на 8% (рис. 2).

Заборгованість по цим кредитам й надалі має тенденцію на збільшення. До негативного результату призводить політико – економічна ситуація в країні. Особливо збільшення спостерігається простроченої заборгованості в східних регіонів. Дана ситуація не сприяє розвитку для банківської системи України та негативно відображається на показниках в банках. Також частково пояснюється перерахунком валютних позик за новим курсом і відносно більшими сумами валютних кредитів у проблемному портфелі.

Залишки за кредитами, наданими сектору домашнього господарства, у гривневому еквіваленті збільшилися з початку року на 16.1 млрд. грн., або на 8.4%, і на 01.03.2014 становили 208.6 млрд. грн. Зокрема продовжували зростати залишки кредитів, наданих домашньому господарству у гривнях: короткострокових – на 0.7 млрд. грн., або на 1.3%, від 1 року до 5 років – на 0.7 млрд. грн., або на 1.6%.

Кредити в національній валюті отримувалися переважно на споживання. За рахунок курсових різниць залишки кредитів в іноземній валюті зросли на 15.1 млрд.грн., або на 22.7%, особливо довгострокових. Відповідно частка кредитів в іноземній валюті в загальному обсязі наданих кредитів збільшилася до 39.2% порівняно з 35.1% на кінець 2013 року та 34.6% у січні 2014 року. [3]

Слід відмітити, що зростання частки проблемних позик у кредитному портфелі українських банків призводить до зростання непрацюючих активів та скорочує можливості кредитування національної економіки.

Проблемні кредити негативно впливають на показники банку і банківської системи в цілому. Банкам необхідно на суму проблемних кредитів створювати резерви, що в свою чергу змащує інвестиційний портфель банків, так як замість резервування проблемних кредитів банк міг інвестувати кошти в інші проекти. При виникненні прострочених активів банки постають перед вибором як саме працювати далі. В банках завжди є вибір між утримати на балансі проблемні кредити, продати чи списати їх за рахунок резерву.

Як правило рішення прийметься індивідуально правлінням банку. Однак в даному разі постає питання на якому етапі і як саме поступити щоб зазнати мінімальних збитків та максимально повернути надані кошти, адже головна мета діяльності банку це отримання прибутку.

Вдале прийняття управлінського рішення щодо подальшого використання активу надасть можливість збільшити прибутковість, зменшити частку непрацюючих активів та підняти діяльність банківської установи на якісно новий рівень, забезпечивши достатній рівень конкурентоспроможності банківської установи. Тому, пропонується розглянути позитивні і негативні сторони прийняття рішень на різних етапах.

Якщо кредит прострочений, банки можуть прийняти рішення щодо його утримування на балансі з подальшою зміною умов кредитування, погашення його за рахунок резервів або продаж іншій організації. При прийнятті рішення утримувати – банк самостійно проводить роботу із неробочими кредитами. В даний час це найбільш популярний метод управління проблемними активами в Україні. Найчастіше це великі банки які не зважають на відносно великі витрати намагаються втримати клієнтів в банку. Такі банки працюють з клієнтами вимагаючи повернення кредиту, не рідко банки пропонують клієнтам змінити умови по договору (зміна строку, зміна суми або відсоткову ставку та інше) й тим самим йдуть на компроміс с клієнтами, і в свою чергу покращують показники, не втрачаючи репутацію банка. Передусім банки проводять реструктуризацію кредитів. Банки часто намагаються тримати проблемні кредити на балансі, допоки є хоча б незначний шанс відновлення бізнесу позичальника (за умови, що він співпрацює з банком або банк впевнений в успішному стягненні заборгованості в судовому порядку). Однак реструктуризовані неробочі кредити навряд будуть виставлені на продаж. Основними принципами роботи з проблемними кредитами є оперативність, співвідношення «витрати – ефективність», послідовність і комплексність, конкурентність і прозорість. Отже якщо в банку немає досконалої системи щодо повернення простроченої заборгованості буде доречно їх продати задля списання з балансу і покриття хоча б деякої суми заборгованості.

При недіючих кредитах якщо банк має налагоджену систему щодо повернення заборгованості доцільно залишати їх на балансі. Однак виникає ризик неповернення кредиту, що призводить до погіршення балансу банку і показників. Правління банку повинно ретельно прорахувати, в тому числі і можливості позичальників, враховувати як зовнішні фактори так і внутрішні. Зовнішні – економічна та політична ситуація в країні, коливання на валютному ринку, падіння обсягу ВВП, зниження доходу населення і промислового виробництва; втрата рин-

ків збуту експортерами, надмірна обтяженість борговими зобов'язаннями. Внутрішні – формування резервів, кредитна експансія попередніх років; велика частка валютних кредитів у кредитному портфелі банків; недосконаліcть інституційної складової вітчизняного фінансового ринку; за кредитами не генеруються грошові потоки до банку у визначений термін та в повному обсязі; спостерігалося значне зниження балансової вартості кредитів.

Безнадійні кредити після проведення реструктуризації майже не можливо продати або за досить невигідних для банку умов. Головне завдання постає перед банком щоб їх було якомога менше. Банкам необхідно оперативно працювати с клієнтами щоб не допустити на балансі безнадійної заборгованості.

На сучасному етапі розвитку банківської системи України ефективним інструментом роботи з проблемною заборгованістю має стати передання в санаційний банк, одним із джерел функціонування якого можуть стати державні кошти (при цьому можлива як державна, так і приватна або змішана форми власності цієї спеціалізованої установи). У вітчизняній банківській практиці такий антикризовий захід реалізовувався шляхом передачі проблемних активів державних банків та банків, у капіталізації яких брала участь держава, санаційному банку, створеному на базі Родовід-банку. Однак в Україні діяльність санаційного банку спрямована на державні банки, хоча проблемна заборгованість існує і на балансах інших банків.

Основними перевагами використання зазначеного механізму роботи з проблемними активами є можливість розформування резервів шляхом усунення проблемних кредитів із балансу банку, відсутність витрат на непрофільну діяльність зі стягнення проблемної заборгованості, підвищення рівня ліквідності банку за умови надходження коштів від продажу активів.

Принциповою умовою є комплексність і послідовність реалізації заходів з антикризового управління. Зокрема, недостатньо зважений підхід до вирішення питання наявності в банку проблемних кредитів може знизити ефективність заходів щодо рекапіталізації банків.

Отже, для покращення ситуації з простроченою заборгованістю необхідно:

- вдосконалити систему визначення кредитоспроможності позичальника та ризикованості наданих позик;
- коригування як кредитної політики самих банків, так і методології регулювання їх діяльності з боку держави.
- удосконалення законодавчої бази та системи банківського нагляду;
- створити більш зважений процес надання кредитів: від подання заяви на отримання кредиту до погашення позики;
- удосконалення механізму співпраці банків з бюро кредитних історій;
- вдосконалення системи моніторингу простроченої та безнадійної кредитної заборгованості банків;
- відслідковувати ситуацію як на зовнішньому ринку так і в конкретній галузі в яку кредитуються кошти.

Висновок. У банківському секторі спостерігається значний обсяг проблемної заборгованості за наданими кредитами, що пов'язано як із суб'єктивними, так і об'єктивними причинами. Прострочена кредитна заборгованість є державною проблемою, оскільки вона знецінює активи банківської системи та погіршує в цілому стан банківської системи, що вимагає прийняття радикальних заходів як з боку Національного банку України, так і з боку керівництва банківських установ другого рівня.

Список літератури:

1. Григораш Т.Ф. Банківське кредитування в Україні: сучасний стан, основні проблеми та шляхи їх вирішення / Григораш Т.Ф., Пільгуй С.С. // Економічний простір № 62. – 2012. – С. 119-124.
2. Міщенко В. Реструктуризація кредитів в умовах кризи: світовий досвід і можливості застосування в Україні / В. Міщенко, В. Крилова, М. Ніконова // Вісник НБУ. – 2009. – № 5. – С. 12-17.
3. Корнилюк Р. Рейтинг проблемності кредитних портфелів – 2013 / Р. Корнилюк, Шпитко Є. – Режим доступу: http://real-economy.com.ua/publication/ratings/43756.html (3)
4. Офіційний сайт Національного банку України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http//www.bank.gov.ua
5. Постанова НБУ Про затвердження положення про порядок формування та використання резерву для відшкодування можливих втрат за кредитними операціями банків № 23 від 25.01.2012 // [Електронний ресурс] – режим доступу: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/z0474-00
6. Слобода Л. Напрямки вдосконалення роботи банків України з проблемними активами в посткризовий період / Слобода Л., Дунас Н. // Вісник НБУ. – 2011. – № 4. – С. 46-51.
7. Український банківський портал [Електронний ресурс.] – Режим доступу: http://banker.ua

Ключарёва А.А., Лесная Р.П.
Харьковский институт банковского дела
Университета банковского дела Национального банка Украины

РОЛЬ ПРОБЛЕМНОЙ ЗАДОЛЖЕННОСТИ БАНКОВ УКРАИНЫ ПРИ ФОРМИРОВАНИИ КРЕДИТНОГО ПОРТФЕЛЯ

Аннотация
В статье рассмотрены сущность просроченных кредитов. Проанализирована структура кредитного портфеля банков Украины в разрезе проблемных кредитов. Предложенные меры по уменьшению просроченных кредитов на балансах банков, которые позволят банку улучшить активы, что в свою очередь положительно повлияет на банковскую систему Украины.
Ключевые слова: банк, кредитный портфель, качество кредитного портфеля, проблемные кредиты.

Kliucharova A.O., Lisna R.P.
Kharkiv Institute of Banking
University of Banking of the National Bank of Ukraine

THE ROLE OF THE PROBLEM LOANS OF THE BANKS OF UKRAINE DURING FORMATION OF LOAN PORTFOLIO

Summary
The article deals with the essence of overdue loans. The structure of the loan portfolio of banks of Ukraine in terms of problem loans is analyzed. As solution of the problems authors propose measures to reduce overdue loans on banks' balance sheets that will improve the banks' assets, which in turn will positively affect the banking system of Ukraine.
Keywords: bank, loan portfolio, quality of loan portfolio, overdue loans.

УДК 338.242.4

УПРАВЛІННЯ ВУГЛЕДОБУВНИМИ ПІДПРИЄМСТВАМИ УКРАЇНИ: СТАН ТА ПЕРСПЕКТИВИ УДОСКОНАЛЕННЯ

Кравець О.Ю.
Національний гірничий університет

Проаналізовано світовий досвід управління вугледобувними підприємствами. визначено, що сучасний стан вугільної промисловості України може бути охарактеризований як дуже складний. Виявлено основні проблеми функціонування підприємств гірничої промисловості України. Встановлено, що на теперішній час збиткові вугледобувні підприємства є поглиначами значних сум бюджетних коштів, але при цьому не мають стимулів і можливостей для забезпечення беззбиткового рівня роботи. Окреслено шляхи вирішення цієї проблеми та їх можливі соціально-економічні наслідки.
Ключові слова: управління, вугледобувні підприємства, дотації, вугілля, економічна доцільність.

Постановка проблеми. Глибока реструктуризація вугільної промисловості є системним і досить складним завданням для будь-якої країни. Однак існуючий світовий досвід (Англії, Німеччини, Іспанії, Франції, Бельгії) доводить, що затягування з кардинальними стратегічними рішеннями, прийнятими з точки зору макроекономічної ефективності, тільки ускладнює її проведення і вимагає в багато разів більших інвестицій і часу. Що стосується операційних інструментів такої реструктуризації – їх апробований склад досить великий і ефективний. Але в будь-якому випадку, звільнення вугільної промисловості від функції непомірного поглинача бюджетних коштів є головною умовою формування дійсно ефективної та надійної енергетичної системи країни.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблемам функціонування вугільної промисловості в умовах перехідної економіки також присвячені численні наукові дослідження. Так, організаційно-економічні особливості ліквідації вугледобувних підприємств розглянув В. Василенко [1]; проблеми утворення фінансово-промислових груп проаналізував С. Бабаш [2]; особливості здійснення приватизації і корпоратизації висвітлені в дослідженні Б. Біренберга [3]; управління організаційно-технічним рівнем виробництва вивчала О. Жидченко [4]; можливість підвищення ефективності системи управління та важливість ролі комерційних банків у ній обґрунтував Є. Зубовський [5]; дослідження інноваційної галузевої діяльності провів А. Кабанов [6]; питання ціноутворення і ринку вугільної продукції розглянула Т. Косова [7]; організаційно-економічний механізм управління розвитком підприємства досліджував В. Мартиненко [8]; проблемі підвищення ефективності управління об'єднанням присвячено працю С. Поважного [9]; можливості виробничого потенціалу вивчала О. Чернега [10].

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. На думку вітчизняних аналітиків в країні склалася вкрай непроста ситуація зі збутом видобутої вугільної продукції, в результаті чого різко знизилися фінансові надходження на підприємства, що знаходяться у власності Міністерства енергетики та вугільної промисловості, виник дефіцит коштів для виплати зарплат та оплати спожитої електроенергії. Неможливість реалізувати видобуте вугілля призвела до затарювання аварійних складів шахт паливом, розрахункові рахунки заблоковані органами Податкової служби, а кошти за відвантажене вугілля не надходять на підприємства. Сьогодні вітчизняні ТЕС забезпечені запасом палива на кілька місяців, їх склади переповнені [11, 12].

Мета статті. Головною метою цієї роботи є аналіз існуючих умов управління вугледобувними підприємствами України та визначення перспектив їх роботи.

Виклад основного матеріалу. Як і раніше немає ясності, скільки вугілля треба країні для забезпечення потреб економіки, в тому числі для вироблення електроенергії. Продовжується також нелегальний видобуток вугілля, обсяг якого за підсумками 2014 р. становить близько 10% ринку. Вірогідно, ключова помилка уряду, що призвела до такої ситуації, полягає в нарощуванні виробництва вугілля без чіткого розуміння, хто його купить. Видобуток вугілля в Україні у 2013 р. становив 84 млн т, що на 2 млн. т. більше, ніж 2012-го, Зауважимо, що згідно з програмою «Українське вугілля», складеною у 2001 р., видобуток вугілля до 2010 р. мав зрости до 110 млн т з 80 млн 2000-го. Виявляється, що намічені обсяги видобутку не були досягнуті навіть у 2013 р.

© Кравець О.Ю., 2015

[13, 14]. У 2014 році очікується зниження обсягів видобутку на 20% порівняно з попереднім роком [15]. В іншому разі запасів вугілля на складах було б значно більше

У 2014 р. порівняно з 2012 р. в промисловості зафіксовано значне падіння обсягів виробництва, у тому числі в галузях, що використовують вугілля. Виробництво коксу скоротилося на 7,5%, продукції металургійної галузі – на 5,2% [16]. Іншими словами, нарощувати видобуток, якщо не вирішено питання зі збутом – безглуздо. Але, з іншого боку, нарощування видобутку – це нарощування бюджетних дотацій.

Державна підтримка вугільної галузі (дотації галузі) у 2012 р. становила 15 млрд грн. На 2013-й було передбачено видатки за загальним фондом державного бюджету в сумі понад 13 млрд грн. На 2014 р. Кабмін пропонував Раді виділити вже 14 млрд грн на підтримку і реструктуризацію вуглепрому [17]. Але головне, щоб гонитва за держпідтримкою не підміняла собою економічну доцільність.

На початку 70-х років в Україні видобувалося 220 млн. т вугілля, тобто майже третина видобутку СРСР. Але це не має бути приводом для ностальгії, оскільки цей видобуток забезпечувався майже п'ятьмастами шахтами, на яких працював 1 млн. осіб. Працювало більше 2100 очисних вибоїв при середньому навантаженні 246 тонн на добу, з врубовими машинами, наваловідбійкою, бутовщиками і посадниками покрівлі [16]. Це була екстенсивність, продиктована часом і побудована не на інноваціях, а на експлуатації стимулів, що підкреслюють престижність шахтарської праці. Система преміювання шахтарської праці будувалася на перевиконанні обсягів видобутку, іноді – за якість, але ніколи(!) – за зниження виробничих витрат.

Однією з основних причин істотного спаду видобутку вугілля в Україні є невиправдано широке застосування застарілої гірничої техніки, і, перш за все очисної, освоєної серійним виробництвом 25-35 років тому (на цілому ряді шахт використовується техніка півстолітньої давності розробки). Інтенсифікація вуглевидобутку не може бути здійснена на базі непродуктивних машин. Колишні досягнення передовиків виробництва – рекордсменів-стахановців базувалися на «вичавлюванні» з техніки всього, що вона можна короткочасно забезпечити, тобто – на граничних характеристиках і режимах роботи обладнання. При цьому, як правило, підбирались сприятливі гірничотехнічні умови, резервувалась велика кількість запасних вузлів і машин, комплектувались спеціальні бригади людей з найбільш кваліфікованих по шахті, здатних певний час працювати на межі фізичних можливостей. Так народжувались рекорди, тиражувати які ніколи не вдавалось.

Створене на прогресивних технічних рішеннях 50-60х років і призначене для екстенсивного способу видобування це обладнання зумовлює рівень технології та організації праці вже кілька десятків років. Технологічні схеми і організація робіт, під які створювались ці машини, допускали великі обсяги трудомістких ручних операцій при відносно низьких показниках надійності. У 90-ті роки, коли переважна більшість вугледобувних підприємств через фінансові труднощі виявилась не в змозі оновлювати основні фонди колишніми темпами, почався різкий ріст аварійності. У середньому за рік на шахтах України відбувалось більше 273 тисяч аварій і відмов, простої від них склали понад 957 тис. годин, а втрати видобутку вугілля – більше 20 млн. т.

Українська вугільна галузь особлива. Напевно ні в одній іншій країні видобування вугілля не ведеться в таких складних умовах: 75% українських шахт небезпечні за газом метаном, 86% працюють на глибині понад 700 м, а 14% – глибше 1000 м. При цьому понад 70% запасів вугілля зосереджено на пластах потужністю до 1 м. Відпрацювання таких пластів пов'язане зі значними труднощами, найчастіше є небезпечним і відрізняється низьким рівнем механізації. При цьому проблема створення ефективної техніки для видобування вугілля в подібних умовах не вирішена і за кордоном. До об'єктивних труднощів додаються і суб'єктивні: знос основних фондів сягає 80%, а третина шахтного фонду має річний рівень видобутку 100-150 тис. т.

Великобританія, Франція та деякі інші країни частково або повністю ліквідували свою вугільну промисловість, хоча умови її функціонування, як правило, були кращими, ніж нинішні українські. Періодично і в Україні висловлювалися пропозиції щодо закриття всіх збиткових шахт та зосередження видобутку на ефективних підприємствах, здатних дати країні близько 40-50 млн. т вугілля на рік. Близько 30-40 млн. т, яких не вистачає, можна закуповувати за кордоном. Обійшлося б це не набагато дорожче постійної, з року в рік, підтримки безнадійно збиткових шахт.

У першій половині 90-х років уряд України намагався рухатись в цьому напрямку. Але виявилось, що і тут немає оптимального вирішення проблеми. Насамперед, з'ясувалось, що шахти «поглинають» гроші і в закритому стані. Кожен такий об'єкт – це екологічна бомба уповільненої дії. Навіть якщо шахта не функціонує, з неї треба відкачувати воду, проводити інші профілактичні роботи. Нарешті, кожна закрита шахта – це звільнення сотень, а то й тисяч людей, повільна загибель робочих селищ, необхідність витрат на соціальну адаптацію шахтарів. Результати такої політики, що призвела до майже дворазового скорочення видобутку вугілля (з 135 млн. до 71 млн. т) в Україні в 1991-1996 рр., були по-справжньому трагічними та призвели до соціальних і екологічних катаклізмів.

Тому, галузь пішла шляхом мораторію на масове закриття збиткових шахт, забезпечивши робочі місця і відносно регулярні виплати заробітної плати за тарифними угодами. Щорічно вугільна промисловість дотується на мільярди гривень, якими оплачувались збереження відносної соціальної стабільності у вуглепромислових регіонах і видобуток 20-30 млн. т вугілля на рік. Разом з тим, хронічна нестача коштів на підтримку потужності державних шахт продовжує посилювати і без того жалюгідний стан збиткових підприємств, що працюють в умовах великої глибини та вичерпання якісних запасів. Досить очевидні зловживання навколо державних дотацій і відсутність будь-яких стимулів до підвищення ефективності роботи.

Закономірно, у зв'язку з тим, що обсяги дотацій безперервно збільшуються та їх сум вистачає, в основному, лише на зарплату, без вкладання грошей в основні та оборотні кошти. Тим самим знецінюється один з головних доводів збереження функціонування збиткової вугільної промисловості – забезпечення ринку збуту для українського машинобудування. Заводи, що виробляють різноманітну техніку для потреб шахт, згортають виробництво разом з вугільною галуззю. Іншими словами, неефективна система, закладена в 90-х роках, продовжує завдавати шкоди галузі та країні, і альтернатив цій схемі, на жаль, досі не запропоновано.

В останні роки близько 40% шахт були приватизовані, на їх частку припадає близько 50% видобутку вугілля в Україні. Ці підприємства вкладають

досить коштів у модернізацію обладнання та безпеку праці, тому в цьому секторі вугільної галузі діяльність є прибутковою. Що стосується державних шахт, – уряд неодноразово намагався знизити збитки, регулюючи ціни за допомогою оптового монополіста – ДП «Вугілля України». Періодично виникали конфлікти через те, що приватне вугілля не допускали на державні ТЕС. Теоретично представляється реальним зробити державні шахти прибутковими за рахунок істотного підвищення внутрішніх цін на вугілля і контролю поставок. Тоді стан гірського господарства збиткових шахт може бути покращено, що однозначно приведе до зниження виробничих витрат та досягнення рівня беззбитковості. Однак високі ціни на вугілля спричинять зростання тарифів на електроенергію, а цього держава вже багато років намагається уникати.

Оскільки можливості державного бюджету не є нескінченними, збиткові шахти не можна ні закрити, ні модернізувати, оскільки і те, і інше обійшлося б надто дорого. У той же час в умовах інвестиційного голоду шахти поступово приходять до занепаду, причому незворотного. Тому, сучасний стан вугільної промисловості України може бути охарактеризований як дуже складний. Не краща ситуація і з проблемою розвитку галузі на перспективу в 20-30 років. За минуле сторіччя в Україні (в основному – в Донецькому басейні) видобуто 9,4 млрд. тонн вугілля, тобто більше чверті наявних запасів. Цілком природно, що відпрацьовувались пласти з відносно найбільш сприятливими умовами. Майже повністю відпрацьовані запаси антрацитів в Донецькій, а також, в значній мірі – в Луганській області; зменшився видобуток дефіцитних марок коксівного вугілля. З цієї причини в майбутньому відбудеться зміна якості вугілля в гіршу сторону.

Із загального числа діючих в Україні шахт 52% були введені в експлуатацію до 1950 року, тобто перебували в експлуатації понад 60 років. Ще 28% шахт були введені між 1950 і 1960 роками (в основному шахти малої потужності). Таким чином, 80% шахтного фонду України перебуває в експлуатації понад 50 років, на частку цих підприємств припадає близько 64% потужності шахтного фонду. Між потужністю шахти і часом введення її в експлуатацію існує чітка залежність: середня потужність шахт, введених до 1950 року становить 535 тис. т на рік, а введених після 1980 року –1775 тис. т на рік.

Провідні українські економісти дотримуються думки, що головною залишається проблема стану шахтного фонду [1, 4]. Шахти все більше старіють, і за 20-30 років перетворяться на вельми складні підприємства, що працюють з низькою ефективністю і ще більш складними умовами праці. Донбас в значній мірі втрачає свої можливості. Це відноситься і до Львівсько-Волинського басейну.

Для збереження (не кажучи вже про розвиток) вугільної галузі необхідна реконструкція підприємств з відносно сприятливими гірничо-геологічними умовами та будівництво нових шахт. Перших в Донбасі близько 50, нових можна побудувати не більше 10-12. На реконструкцію в нинішніх цінах знадобиться близько 30 млрд. грн, на будівництво – приблизно 50 млрд. грн. Якщо припустити, що такі кошти знайшлись, то нові шахти дадуть після виходу на повну потужність близько 25-30 млн. тонн вугілля, а ті, що реконструюються – до 12-15 млн. тонн. В результаті, витративши приблизно 80 млрд. грн, отримаємо зменшення видобутку вугілля з нинішніх 75-80 до 40-50 млн. тонн. Потрібно врахувати, що держава фактично буде змушена побудувати новий Донбас для видобутку вугілля більш низької якості в порівнянні з нинішнім станом. Ці шахти будуть працювати в складних гірничо-геологічних умовах, на великій глибині з високою газовістю пластів. Про економічну доцільність видобутку такого вугілля гадати не доводиться [16, 17].

При цьому буде фактично наново створена галузь з низьким технічним рівнем (навіть при механізації окремих процесів і робіт), і, до того ж, високовитратна. Деяку кількість нових шахт можна побудувати на захід і північ від м. Павлограда. Однак там доведеться створювати нову складну інфраструктуру, пласти вугілля залягають на великій глибині та мають низьку якість. До того ж доведеться вивести із сільськогосподарського обороту великі масиви дорогих і в певному сенсі безцінних чорноземів. При зростанні продовольчого дефіциту в світі такий крок навряд чи буде обґрунтованим, оскільки на порядку денному вже стоїть проблема забезпечення продовольчої безпеки країни.

Представляється більш раціональним протягом найближчих 15-20 років поступово ліквідувати збиткові підприємства галузі. Це вимагає дуже зваженого і ретельного підходу та потребує значних витрат (орієнтовно 100-200 млн. грн на одну шахту) та вирішення складних соціальних та екологічних проблем. Тут не може бути мови про уніфікований підхід. Основні зусилля слід спрямувати на управління виробничими ресурсами шахт, що ще мають економічний потенціал і забезпечені відносно якісними запасами на 15-20 років. Потрібна державна допомога щодо регулювання потужності збиткових шахт та шляхів реалізації товарної вугільної продукції із врахуванням обмежень, притаманних обсягу бюджетної підтримки, фазам життєвого циклу та економічного стану підприємств галузі.

В Енергетичній стратегії України на період до 2030 року, затвердженій у 2006 році, вугільна промисловість країни, незважаючи на складні геологічні умови, застарілу матеріально-технічну базу та зростаючу збитковість, визнана фундаментом вітчизняної енергетики. А остання, відповідно до прийнятої стратегії, робить вирішальний вплив на стан економіки в державі та вирішення проблем соціальної сфери та рівень життя людини. Це досить спірне сьогодні визначення ролі вугільної промисловості в економічному та соціальному розвитку української держави перенесено і в оновлену редакцію Енергетичної стратегії України, оприлюднену 7 червня 2012 року на офіційному сайті Міністерства енергетики та вугільної промисловості. І, незважаючи на деяке зменшення цільових завдань з видобутку (з 130 млн. тонн до 93,2 млн. тонн у 2030 році за базисним сценарієм розвитку галузі), «фундаментальне значення» вітчизняного вугілля для долі країни та людства в оновленій стратегії залишилось недоторканим [19].

Вугільна промисловість Донецького басейну довго була та залишається збитковою. На думку фахівців [20], головними причинами збитковості видобування донбаського вугілля є великі глибини залягання вугільних пластів (від 600 до 1000 метрів і більше та низька потужність пластів – близько 1 метру). Висока зольність рядового вугілля (до 40%) з великим вмістом піритної сірки (до 10%) вимагають додаткових капітальних витрат на підтримку потужності шахт і тягнуть підвищене розубожування вугілля порожньою породою та збільшують витрати на багатостадійне збагачення. При цьому, у міру збільшення глибини відпрацювання запасів гірничо-геологічні умови залягання пластів погіршуються, а витрати на видобуток, незважаючи на різноманітні можливості його механізації, неминуче збільшуються.

Зокрема, на момент поновлення Енергетичної стратегії, збитковість видобутку донбаського вугілля з 6,32% в 2005 році підвищилася до 13,2% в 2012 році. І це при тому, що ДП «Вугілля України» – оператор державного вугільного ринку країни, часто замість вугілля продавав специфічний продукт, що представляє собою суміш якісного палива і шламу [11]. При порівняно низький якості тих же енергетичних донецьких вугіль собівартість їх видобутку в середині 2012 становила 121 дол. США за тонну, при тому, що ціна FOB на австралійське енергетичне вугілля з півтора кратною теплотворною здатністю відносно до донецьких вугіль становила в червні-липні 2012 року 91 дол. США/т [15].

Тобто, в порівнянних умовах поставки (EXW) в 1,5 рази менш якісне донбаське вугілля обходиться українським споживачам в 1,5 рази дорожче, а термальні ціни донбаського енергетичного вугілля в 3 рази більші за ціни на австралійське вугілля. Собівартість енергетичного донбаського вугілля також перевищує ціну (EXW) аналогічного за споживчими властивостями індонезійського вугілля в 2 рази, а також в 2,5-4 рази – собівартість видобутку такого ж вугілля в Південно-Африканській Республіці та Індонезії (30 та 50 дол. США /тонну відповідно) [15].

Збитки державних шахт за перші 5 місяців 2014 року сягнули рівня 6 млрд. грн. Це пояснюється зниженням видобутку, зростанням собівартості і падінням цін на вугілля до 577,2 грн/т. При нинішньому рівні собівартості видобутого на збиткових державних шахтах вугілля його набагато вигідніше імпортувати з Австралії, США та Канади за 80-90 дол. США за тонну з доставкою в Україну. Але замість цього у 2014 р. на підтримку збиткових шахт з держбюджету виділено 12 млрд. грн. Звичайно, це позначилось на всій економіці країни, оскільки в даний час бюджет фінансує лише захищені статті, економлячи на капітальних витратах.

Одні з основних причин виникнення збитків – конкуренція вугілля державних шахт з вугіллям, видобутим на нелегальних шахтах і зниження споживання електроенергії в країні. Вугільний ринок наповнений гірською масою, що видобувається без сплати податків, за мізерні зарплати, без витрат на забезпечення безпеки праці. Державні шахти не можуть конкурувати з таким паливом. При цьому частка нелегального вугілля на ринку зростає, а разом з ним зростають і збитки державних підприємств. Собівартість видобутку вугілля у державних шахт на 20-25% вища, ніж у приватних добувачів. При цьому, генеруючі компанії не знизили ціну закупівлі вугілля у державних шахт – вона залишилась на рівні 700 грн за тонну при наявності численних вкрай зацікавлених посередників. Таким чином, подальше нарощування видобутку вугілля в Донбасі при зростаючій збитковості з певним наближенням можна віднести до категорії, що спричиняє вирішальний вплив на стан економіки в державі, вирішення проблем соціальної сфери та рівень життя людини. Тим більше, що до цих пір враховувались тільки шахтні витрати без ПДВ та проектного резервування коштів на закриття шахт та рекультивацію територій, а також регресних виплат, що покриваються за рахунок фондів соціального страхування. Не враховувалась також і рабська праця шахтарів на нелегальних «копанках», що забезпечують значну частку валового видобутку державних шахт і наростаюче екологічне навантаження на довкілля.

Повна макроекономічна собівартість видобутку донбаського вугілля державними шахтами перевищує 200 долл. США /тонну, і тільки близько половини цих видатків відшкодовуються споживачами, а інша частина – платниками податків країни. Ці оцінки, до того ж, є консервативними, оскільки повна собівартість видобутку вітчизняного неякісного вугілля становить не менше 300 дол. США за тонну. Принаймні, це та величина, виходячи з якої фінансується її видобуток державним бюджетом. Але навіть при консервативних оцінках витрат на видобуток нинішньої вугільної продукції її термальна вартість вже перевищує термальну вартість російського природного газу для України.

За оцінками Міністерства економічного та торгівлі України щорічні державні дотації вугільній промисловості країни складають близько 14 млрд. грн., тобто 40 дол. США на душу населення. Вже зараз вітчизняний вуглевидобуток, ізольований від ринкових умов господарювання та стратегічного менеджменту, завдяки «ручному управлінню» фактично перетворився на поглинача коштів, призначених іншим галузям і соціальній сфері. Не секрет, що велика частина цих держдотацій не доходить до вугледобувних підприємств, осідаючи в корумпованих структурах. Саме тому настільки серйозний стратегічний документ, як економічна стратегія України, затверджується тільки розпорядженнями уряду, і при цьому вітчизняний вуглевидобуток вже цілу п'ятирічку претендує на роль «фундаменту» вітчизняної енергетики й економіки.

Висновки і пропозиції. Затягування вирішення проблеми поступової ліквідації вугільної промисловості призведе до ускладнення існуючих та накопичення нових, в першу чергу, соціальних проблем. Треба тверезо оцінити ситуацію та зрозуміти, що, як це не сумно, Донбас як вугільний регіон себе вичерпав. Закривати його все одно доведеться, тільки з кожним роком коштувати це буде все дорожче, як в фінансовому, так і в соціально-політичному та екологічному сенсах.

Список літератури:

1. Основні показники вугільної промисловості України. ДП «Галузевий інформаційно-розрахунковий центр. – Макіївка, 2012. – 146 с.
2. Варяниченко О.В. Принципи використання кластерного аналізу для оцінки ефективності роботи збиткових шахт / О.В. Варяниченко // Економіка: проблеми теорії та практики: Зб. наук. пр. – Вип. 206: В 4 т. – Т. II. – Дніпропетровськ: ДНУ. – 2005. – С. 303-309.
3. Пасічник Ю.В. Бюджетний потенціал економічного зростання в Україні: Монографія / Пасічник Ю.В – Донецьк: ТОВ «Юго-Восток, ЛТД», 2005. – 642 с.
4. Чистяк О.Ю. Особенности применения методов логистики для управления материальными ресурсами шахты / О.Ю. Чистяк // Проблеми і перспективи інно-ваційного розвитку економіки України: Матеріали між нар. наук.-практ. конф. – Д.: Національний гірничий університет, 2007. – С. 152-153.
5. Зубовский Е.И. Повышение эффективности управления в условиях формиро-вания рынка:(на примере угольной промышленности): Дис. д-ра экон. наук: 08.02.03 / Зубовский Евгений Иванович. Донецкий научно-исследовательский угольный ин-т. – Донецк, 1994. – 360 с. : ил.
6. Кабанов А.И. Прогнозы инновационного развития угольной отрясли / А.И. Кабанов // Вісник економічної науки України 2009, № 1. – С. 84-88.

7. Косова Т.Д. Методы учета дифференциальных особенностей шахт в ценообразовании на уголь: Дис. канд. экон. наук: 08.07.01 / Косова Татьяна Дмит-риевна НАН Украины. – Донецк, 1996. – 204 л.
8. Матеріали Головного контрольно-ревізійного управління [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://dkrs.kmu.gov.ua/kru/uk/
9. Глущенко С.В., Поважный А.С., Евсюков Н.В. Приватизация в энергетиче-ском секторе Украины: проблемы и перспективы // Менеджер. – 2000. – № 4(11). – С. 35-41.
10. Чистяк О.Ю. Держане регулювання та визначення обсягів дотацій збитковим шахтам. / О.Ю. Чистяк // Проблеми і перспективи інноваційного розвитку економіки України: Матеріали між нар. наук.-практ. конф. – Д.: Національний гірничий університет, 2009.
11. Звягильский Е.Л. О необходимости широкой модернизации угольной промышленности Украины: науч. докл. / Е.Л. Звягильский, Ю.С. Залознова; НАН Украины, Ин-т экономики пром-сти. – Донецк, 2013. – 68 с.
12. Чистяк О.Ю. Формування організаційно-економічного механізму збалансованого управління потоками товарної вугільної продукції / О.Ю. Чистяк // Економіка промисловості: науково-практичний журнал. – Донецьк: ИЕП НАН України, 2009. – № 5(48).
13. Архангельський Ю. Як справи з нашим вугіллям? /Ю. Архангельський; Дзеркало тижня [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://gazeta.dt.ua/energy_market/yak-spravi-z-nashim-vugillyam-_.html
14. Конфедерація вільних профспілок України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://kvpu.org.ua/uk/news/6/3669/u-2014-roci-v-ukraini-bude-vidobuto-na-20-mln-tonn-menshe-vugillya
15. Динамика цен на коксующийся уголь на мировых рынках – октябрь 2012 г. (23.10.2012) [Электронный ресурс]. – Режим доступу: http://www.ugmk.info/print/art/1350977772.html
16. Полтавец В.И. Альтернативы реформирования угольной промышленности Украины / В.И. Полтавец, Б.А. Грядущий // Уголь. – 2008. № 7. – С. 10-16.
17. Павленко И.И. Управление инвестиционными процессами в угольной промышленности Украины: Монография / И.И. Павленко. – НГУ, 2007. – 253 с.
18. Енергетична стратегія України на період до 2030 р. Розпорядження Уряду України від 15 березня 2006 р. № 145-р. [Електронний ресурс] // Матеріали сайту Законодавство України, 2008. – Режим доступу: www.uapravo.net/data/base11/ukr11253.htm
19. Рассуждай Л.М. Экономическая стратегия развития угольной отрасли: механизм формирования и реализации / Л.М. Рассуждай. – Донецк: ИЭП НАН Украины, 2003. – 115 с.

Кравец А.Ю.
Национальный горный университет

УПРАВЛЕНИЕ УГЛЕДОБЫВАЮЩИМИ ПРЕДПРИЯТИЯМИ УКРАИНЫ: СОСТОЯНИЕ И ПЕРСПЕКТИВЫ УСОВЕРШЕНСТВОВАНИЯ

Аннотация
Проанализирован мировой опыт управления угледобывающими предприятиями. Установлено, что современное состояние угольной промышленности Украины может быть охарактеризовано как очень сложное. Выявлены основные проблемы предприятий горной промышленности Украины. Установлено, что в настоящее время убыточные угледобывающие предприятия являются поглотителями огромных бюджетных средств, не имеют стимулов и возможностей для обеспечения безубыточного уровня работы. Намечены пути решения этой проблемы и их возможные социально-экономические последствия.
Ключевые слова: управление, угледобывающие предприятия, дотации, уголь, экономическая целесообразность.

Kravets O.Y.
National Mining University

MANAGEMENT OF COAL-MINING ENTERPRISES OF UKRAINE: CURRENT STATE AND PERSPECTIVES OF IMPROVEMENT

Summary
World experience of management of coal producers has been analyzed. It has been determined that the current state of coal industry of Ukraine is defined as a very complicated. Fundamental problems of operation of enterprises of mining industry of Ukraine have been ascertained. It has been established that at the present time, unprofitable coal producers appear to be absorbers of substantial sum of budgetary funds, but at the same time, they do not have incentives and opportunities for ensuring of breakeven level of work. The proper ways of solution of this problem and their possible social and economic consequences have been traced.
Keywords: management, coal mining company, subsidies, coal, economic feasibility.

УДК 339.1:336.56:005.591.6(477)

ПРОБЛЕМИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ УЧАСТІ УКРАЇНИ В МІЖНАРОДНОМУ ТРАНСФЕРІ ІННОВАЦІЙНИХ ТЕХНОЛОГІЙ

Лєвий В.В., Дугієнко Н.О.
Запорізький національний університет

У статті проаналізовано сучасні тенденції та зазначено основні проблеми міжнародного трансферу інноваційних технологій. Розроблено пропозиції щодо вирішення національних проблем, пов'язаних з недосконалістю інноваційного розвитку та механізмів трансферу технологій. Підкреслюється роль впровадження інноваційних технологій. Обґрунтовано рекомендації щодо налагодження ефективного управління процесом відбору та впровадження технологій українськими підприємствами.

Ключові слова: глобалізація, інновації, інноваційний розвиток, технології, міжнародний трансфер технологій, технопарки.

Постановка проблеми. На сьогоднішній день, за наявності жорсткої конкуренції серед господарюючих суб'єктів усіх рівнів, важливою умовою для їх виживання на світовому ринку виступає спроможність створювати та ефективно використовувати інноваційні технології як визначну форму реалізації наявних науково-технічних знань.

В сучасних умовах жодна країна світу не може залишатися осторонь процесів, що відбуваються на міжнародному ринку технологій. Інтернаціоналізацію та ефективний трансфер технологій в умовах економіки знань вважають основним фактором розвитку організацій. І цей фактор є не менш важливим, ніж інвестиції, трудові ресурси та технологічна база. Сучасні процеси міжнародної передачі технологій створюють додаткові можливості для економічного розвитку країни та визначають її перспективи. Однак за сурових умов української дійсності, ще більшого занепокоєння привносять проблеми впровадження технологічних інновацій та оцінки технологічного рівня виробництва, моніторингу технологій та їх економетричного прогнозування. Залишаються невирішеними багато питань, як на макро-, так і на мікрорівнях, що дає змогу задекларувала нашій країні її власний поступ в інноваційному розвитку. Наслідком цього є підвищена увага світової наукової спільноти до процесів розвитку та впровадження інновацій, визначення нових ефективних шляхів передачі технології від наукової сфери до виробничої [2, с. 209].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питаннями дослідження та кількісного вимірювання міжнародних трансферів інноваційних технологій займалися багато відомих вітчизняних науковців, серед яких виняткових результатів досягли Л. Федулова, В. Денисюк, О. Васильєв, М. Гончаренко, В. Федоренко та ін. Серед зарубіжних економістів визначний внесок у дослідженні цього питання зробили В. Келлер, Б. Ейткен, Л. Бранслеттер, К. Едмондс. Усі вони дійшли висновку, що країни, які не засвоюють закордонні високотехнологічні рішення, залишаються далеко позаду в економічному розвитку, а міжнародний трансфер інноваційних технологій разом з розвитком внутрішнього ринку може вести до швидкого технологічного розвитку країни.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. В умовах глобалізаційних викликів та швидкого розповсюдження інформаційно-комунікаційних технологій виникає необхідність в уточненні підходів до формування такого інноваційного потенціалу розвитку, який би відповідав запитам держави та освіти, науки та бізнесу в інтересах усього суспільства. Тому сьогодні точаться дискусії з приводу вибору пріоритетних напрямів досліджень і послідовності виконання окремих етапів науково-дослідницьких робіт на дану тему, але поки що серед науковців немає єдності думок стосовно організації переходу на інноваційну модель трансферу технологій. Надзвичайно актуальними є завдання формування адекватного вимогам сучасності механізму ресурсного забезпечення трансферу технологій. Метою цього механізму є сприяння створенню умов для підтримки стартапів та інших інноваційних структур, націлених на комерціалізацію наукових ідей та розробок. Все це потребує створення сучасної інноваційної інфраструктури для підтримки вітчизняних винахідників, новаторів, учених у процесі їх взаємодії з бізнес-структурами, а також процесів трансферу технологій і комерціалізації результатів наукових розробок.

Мета статті. Метою даної публікації є дослідження поточних проблем та умов участі України у міжнародному трансфері інноваційних технологій. Цілями дослідження є виділення основних проблем міжнародного трансферу технологій в нашій країні, а також аналіз тих перспектив, що відкриваються на шляху до активізації, без всяких сумнівів, високого науково-технологічного потенціалу.

Виклад основного матеріалу. Згідно з Законом України «Про державне регулювання діяльності в сфері трансферу технологій» високі технології – це «технології, які розроблені на основі новітніх наукових знань, за своїм технічним рівнем перевищують кращі вітчизняні та іноземні аналоги і спроможні забезпечити передові позиції на світовому ринку наукомісткої продукції» [8, с. 34-46].

Розвиток високотехнологічних галузей стає визначальним для інтенсивного типу економічного відтворення, адже перехід на випуск високотехнологічної продукції супроводжується зниженням матеріало- та енергоємності виробництва, зростанням продуктивності праці і відповідно підвищенням конкурентоспроможності країни. Сьогодні беззаперечним є той факт, що високотехнологічне виробництво є головним фактором підвищення зайнятості населення та рівня заробітної плати, що у свою чергу обумовлено інтенсивним зростанням світового виробництва й обсягів експорту високотехнологічної продукції [9, с. 39-45].

Як відомо, економічна категорія міжнародного трансферу технологій являється інструментом залучення та освоєння передових технологій, особливо для країн, що розвиваються, а тому й важливим чинником технологічного розвитку. Таким чином, міжнародний трансфер технологій можна здійснювати у формі ліцензійних угод між резидентами та іноземними власниками патентів, промислових зразків; іноземних інвестицій у науково-дослідну сферу, зокрема в рамках підрозділів багатонаціональних підприємств; технічної допомоги з інших

© Лєвий В.В., Дугієнко Н.О., 2015

країн, міжнародних організацій; навчання, міжнародних конференцій, семінарів, тренінгів тощо [3, с. 24].

Виділяють два типи технологій, які слугують предметами міжнародного трансферу:

1) нематеріалізована технологія (наприклад конструктивні рішення, технологічні методи;

2) матеріалізована технологія (тобто технологію втілену в машинах, устаткуванні й т. ін.).

Варто зазначити, що в сучасних умовах для міжнародного технологічного обміну характерні наступні тенденції (табл. 1).

Таблиця 1

Основні тенденції, притаманні міжнародному трансферу технологій

Напрями	Короткий зміст
Інтенсивний та випереджальний розвиток ринку наукоємних технологій	Обсяг світової торгівлі ліцензіями на об'єкти інтелектуальної власності щорічно зростає
Динамізація та загальне загострення конкуренції	Інновація стає головним інструментом в конкурентній боротьбі; все більше стає необхідним засобом створення конкурентних переваг, завоювання національного і міжнародного ринків
Розвиненість інноваційної інфраструктури	Розвиненість технопарків, технополісів з великою часткою іноземного капіталу та експортною орієнтацією
Зростання технологічної залежності країн, що розвиваються	ТНК намагаються створити таку структуру міжнародного поділу праці, що забезпечувала б економічну і технічну залежність країн, що розвиваються
Домінуючу роль в інноваційному процесі стала відігравати не стільки генерація ідеї, скільки швидка комерціалізація	Тобто, для багатьох сучасних компаній значно важливішою є не створення, а впровадження інновацій
Розвиток міжнародної кооперації в інноваційній сфері	Кооперація та спеціалізація на всіх етапах створення технології дозволяє оптимізувати та економити витрати на інновації, використовувати переваги країн через реалізацію спільних проектів та міждержавних програм
Розвиток міждержавного співробітництва в рамках інтеграційних угрупувань	Інтеграційні угрупування створюють системи ефективного розподілу праці та спеціалізації в науково-технічній сфері, уніфіковані системи регулювання. Це прискорює не тільки процеси міждержавного руху технологій, а також міжнародного співробітництва, комерціалізації, продажу, що дозволяє об'єднаними зусиллями протистояти в глобальній конкурентній боротьбі
В структурі здійснюваних інновацій зростає частка управлінських, які полягають у нестандартних рішеннях в менеджменті	Українським компаніям, що прагнуть вийти на міжнародні ринки і бути конкурентними, потрібно створити і запровадити нестандартні бізнес-моделі для генерування та впровадження інновацій

Джерело: [1]

Інноваційний розвиток вітчизняних підприємств можна оцінити за рівнем впровадження інновацій. Динаміку впровадження та реалізації інновацій промисловими підприємствами за період 2000–2013 рр. подано в табл. 2.

Частка вітчизняних підприємств, що впроваджували інновації впродовж проаналізованого періоду є незначною. Як видно з табл. 2, тенденція щодо зниження інноваційної активності промислових підприємств простежується починаючи з 2003 р. Так, частка підприємств, що впроваджували інновації, скоротилася у 2003 р. до 11,5% (проти 14,6% у попередньому). Відповідно майже втричі зменшилася кількість інновацій, які були реалізовані у промисловості. Проте, найменшою була частка інноваційних підприємств у 2005 р., коли становила всього 8,2% у загальній кількості промислових підприємств. Починаючи з 2010 р., інноваційна активність промислових підприємств починає наростати, і вже у 2013 р. частка інноваційних підприємств збільшується до 13,6%, але ще не досягає рівня 2000 р., коли частка таких підприємств становила 14,8%.

Щодо кількості інноваційної продукції, що виводиться промисловими підприємствами на ринок, зростання можна було простежити в період з 2005 до 2007 рр., а з 2008 р. відбувається поступове зниження її питомої ваги. У 2010–2013 рр. частка реалізованої інноваційної продукції в обсязі промислової становила лише 3,3%. Якщо порівняти з економічно розвиненими країнами, то цей показник за останні 10 років не опускався нижче 20%.

Таблиця 2

Динаміка впровадження інновацій на промислових підприємствах України за період 2000-2013 рр.

	Питома вага підприємств, що впроваджували інновації,%	Впроваджено нових технологічних процесів, процесів	у т.ч. маловідходні, ресурсозберігаючі	Освоєно виробництво інноваційних видів продукції, найменувань	з них нові види техніки	Питома вага реалізованої інноваційної продукції в обсязі промислової, %
2000	14,8	1403	430	15323	631	
2001	14,3	1421	469	19484	610	6,8
2002	14,6	1142	430	22847	520	7,0
2003	11,5	1482	606	7416	710	5,6
2004	10,0	1727	645	3978	769	5,8
2005	8,2	1808	690	3152	657	6,5
2006	10,0	1145	424	2408	786	6,7
2007	11,5	1419	634	2526	881	6,7
2008	10,8	1647	680	2446	758	5,9
2009	10,7	1893	753	2685	641	4,8
2010	11,5	2043	479	2408	663	3,8
2011	12,8	2510	517	3238	897	3,8
2012	13,6	2188	554	3403	942	3,3
2013	13,6	1576	502	3138	809	3,3

Джерело: [10]

У 2013 р. інноваційною діяльністю у промисловості займалися 1715 підприємств, або 16,8% обстежених промислових підприємств (у 2012р. – 1758 підприємств, або 17,4%) [9, с. 90].

Серед проблем, що перешкоджають розвитку міжнародного трансферу технологій в Україні можна виділити:

1) Недостатнє державне фінансування НДДКР і, практично, повна відсутність активної інноваційної політики;

2) Основним джерелом фінансування інновації є власні кошти підприємств. Понад 95% промислових підприємств здійснювали інновації у 2011 р. за рахунок власних коштів, обсяг яких становив майже три чверті загального обсягу витрат [6];

3) Низька частка науково-технічної продукції у товарній структурі українського експорту. В Україні обсяги експорту формуються переважно за рахунок сировинних галузей, тому частка України на ринку високотехнологічної продукції становить приблизно 0,05-0,1% [6];

4) Неефективне використання коштів на інновації, адже часто має місце спрямування інноваційних коштів на проекти, які не мають інноваційного характеру;

5) Відтік з України кваліфікованих наукових та технічних кадрів, занепад багатьох наукових шкіл, стрімка деградація матеріально-технічної бази наукових та науково-технологічних досліджень, переважне впровадження в Україні запозичених технологій не найвищої рівня новизни;

6) Відсутність попиту на науково-технічні розробки з боку держави та приватного сектору. Низькими залишаються обсяги державного замовлення на новітні технології, які щорічно становлять близько 1% бюджетного фінансування наукової сфери. Венчурне фінансування в Україні не отримало належного розвитку;

7) Спостерігається тенденція щодо подальшого відставання України у технологічному розвитку від розвинутих країн світу, що свідчить про неефективне використання власного інноваційного потенціалу [8].

Крім перерахованих проблем, можна також виділяють [5]: слабкий взаємозв'язок науки та бізнесу, що призводить до низького рівня комерціалізації інновацій; відсутність ефективних економічних стимулів до оновлення основних фондів та здійснення інвестицій у розвиток інноваційного потенціалу; непослідовність дій держави щодо підтримки суб'єктів інноваційної діяльності, особливо в сфері податкового стимулювання, субсидування, фінансування, надання гарантій; недостатня результативність вітчизняного сектору наукових досліджень і розробок, зокрема, низька активність державних наукових установ у сфері патентування і ліцензування прав інтелектуальної власності; домінування галузевого підходу до провадження інноваційної діяльності над функціональним; нерозвиненість інноваційної інфраструктури; зниження стимулюючої ролі плати за працю, продуктивності праці та рівня фондоозброєності працівників у наукоємних галузях економіки; недостатня підтримка з боку держави вітчизняних експортерів інноваційної продукції в умовах високої конкуренції на світовому ринку високотехнологічних товарів; відсутність пріоритетної підтримки проривних технологічних інновацій; відсутність єдиного керівного органу з питань трансферу технологій, постійна реорганізація органів державного управління науковою діяльністю.

Аналіз наявної в Україні інфраструктури інноваційної діяльності свідчить про її нерозвиненість та неспроможність охопити усі ланки інноваційного процесу. Станом на 2011 рік в усіх регіонах України діяло лише 24 інноваційні та 28 науково-навчальних центрів, 11 інноваційних бізнес-інкубаторів, 5 центрів інновацій та трансферу технологій, 23 центри комерціалізації інтелектуальної власності, 19 регіональних центрів науково-технічної та економічної інформації, 10 інноваційно-технологічних кластерів. У регіонах України практично відсутні венчурні фонди, а створення центрів трансферу технологій знаходиться лише на початковому рівні [11].

Сьогодні в Україні єдиним позитивним прикладом реалізації державної інноваційної політики є створена система технопарків. Проте сьогодні у державному реєстрі чинних проектів, що реалізуються за пріоритетними напрямами діяльності технологічних парків, є лише 20 проектів (зокрема проект від ЗАТ «Науково-виробничий концерн «Наука», м. Київ). Насправді ж в Україні існує набагато більше лабораторій та наукових центрів, які здійснюють не менш важливі дослідження та розробки нових технологій, проте до цього реєстру вони не входять [12].

Отже, судячи із вищенаведених даних, можна сказати, що однією із проблем у розвитку трансферу технології в Україні є нерівномірність розподілу інноваційної інфраструктури у регіонах та відсутність великих наукових об'єднань, які б централізовано здійснювали дослідницьку діяльність та комерційний трансфер і змогли б максимально задовольнити потребу вітчизняних підприємств у якісних виробничих технологіях.

Не зважаючи на те, що створено Українську мережу трансферу технологій (UUTTN) та Національну мережу трансферу технологій (NTTN), але існує проблема роботи цих мереж паралельно, що створює перешкоди для вільного та швидкого доступу до всіх наявних профілів. В Україні сьогодні немає замкнутого циклу між науково-дослідними закладами, центрами трансферу технологій та промисловим сектором. Як показують дослідження, єдиним правильним вирішенням проблеми є створення на базі UTTN Єдиної універсальної об'єднаної Української мережі трансферу технологій (UUTTN), куди б входили усі можливі міні-мережі, центри трансферу технологій, технологічні брокери, наукові центри при університетах, технопарки, бізнес-інкубатори, інноваційні агентства тощо [3, с. 94].

Вітчизняні підприємства надають перевагу купівлі нових технологій за кордоном, аніж замовляти в українських науково-дослідних центрах. Це зумовлено, по-перше, недовірою до якості розроблених вітчизняних технологій, по-друге – незнанням підприємців про існування потрібних їм, можливо навіть вже розроблених, технологій, тому що в Україні не створено уніфікованої бази даних про всі технологічні розробки та дослідження, які проводяться в межах країни.

Висновки і пропозиції. Таким чином, на сучасному етапі розвитку світового господарства технологічний рівень країни, обсяг проведення науково-дослідних та дослідно-конструкторських робіт, наявність висококваліфікованої робочої сили переважною мірою визначають її добробут та перспективи розвитку, а також надають значні переваги у міжнародній торгівлі, зокрема, у міжнародному обміні технологій.

Сьогодні в Україні існує проблема недостатньо розвиненої інфраструктури саме мереж та центрів трансферу технологій. Це зокрема проявляється у тому, що:

1) Українська та Національна мережі трансферу технологій працюють паралельно та не інтегровані між собою.

2) Існує багато різних центрів інновацій та комерціалізації технологій, які не взаємодіють із уже створеними Мережами.

3) Україна не входить до Європейської мережі підприємництва як самостійний учасник міжнародного ринку технологій, а лише через інших країн-посередників.

Для того, щоб сформувати остаточну модель діяльності Універсальної української мережі трансферу технологій, необхідно надалі ретельно проаналізувати організаційну структуру управління в уже існуючих мережах для того, щоб створити більш досконалий інститут трансферу технологій. Також потрібно дослідити ефективність створення на базі університетів науково-дослідницьких центрів і центрів комерціалізації технологій та розробити стратегію вдосконалення роботи існуючих елементів інноваційної структури.

Для виходу на якісно інший рівень розвитку національного трансферу технологій необхідно формувати сприятливі умови для інноваційної діяльності бізнесу, заохочувати світових лідерів у галузі високих технологій до приходу в Україну, створювати інструменти трансферту технологій, забезпечити наявність професійного менеджменту. Результатом розробки новітніх технологій має стати завоювання конкурентних позицій у перспективних секторах ринку, дозволить Україні зайняти належне місце в експорті та імпорті на міжнародних ринках технологій.

Список літератури:
1. Білорус О.Г. Глобальні трансформації та стратегії розвитку / О.Г. Білорус, Д.Г. Лук'яненко // Монографія – К., 2012. – С. 416.
2. Васильєв О. Проблеми розвитку високотехнологічних галузей економіки України в умовах глобальної конкуренції / О. Васильєв // Дослідження міжнародної економіки. – 2011. – Вип. 1(66).– С. 209-227.
3. Гончаренко М.Ф. «Проблемы развития технологического брокерства в Украине. Создание и развитие Украинской сети трансфера технологий UTTN» / М.Ф. Гончаренко // Материалы Международного семинара «Сети трансфера технологий и поддержки инноваций. Международный опыт и перспективы Украины» – 2008. – С. 132.
4. Денисюк В. Міжнародний трансфер технологій: сучасний зміст, аналіз закордонної та національної статистики / В. Денисюк // Економіст: наук. журнал. – № 2. – Лютий, 2005. – С. 43.
5. Кацура С.Н. Трансфер технологий и диффузия инноваций как элементы регионального инновационного процесса / С.Н. Кацюра // [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://www.nbuv.gov.ua/portal/soc_gum/prvs/2009_2/0646.pdf
6. Державна служба статистики України [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://ukrstat.gov.ua/
7. Смоляр Л.Г. Коцюба М.Д. Розвиток інноваційного потенціалу як фактор забезпечення конкурентоспроможності вітчизняних підприємств / Л.Г. Смоляр, М.Д. Коцюба // Економіка та держава. – 2008. – № 9. – С. 147.
8. Федулова Л.І. Стан та проблеми України в контексті розвитку ринків високотехнологічних товарів та послуг / Л.І. Федулова // Наука та інновації. – 2009. – Т. 5. – № 3. – С. 40-48.
9. Федоренко В.Г. Шляхи підвищення ефективності інвестицій в Україні / В.Г. Федоренко. – К.: Науковий світ, 2011. – С. 264.
10. Офіційний сайт Державної служби статистики України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.ukrstat.org.ua – 2013.
11. Офіційний сайт Національної мережі трансферу технологій [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://www.nttn.org.ua
12. Офіційний сайт Науково-виробничого концерну «Наука» – Режим доступу: http://www.nauka.kiev.ua/category/43/

Левый В.В., Дугиенко Н.А.
Запорожский национальный университет

ПРОБЛЕМЫ И ПЕРСПЕКТИВЫ УЧАСТИЯ УКРАИНЫ В МЕЖДУНАРОДНОМ ТРАНСФЕРЕ ИННОВАЦИОННЫХ ТЕХНОЛОГИЙ

Аннотация
В статье проанализированы современные тенденции и указаны основные проблемы международного трансфера инновационных технологий. Разработаны предложения по решению национальных проблем, связанных с несовершенством инновационного развития и механизмов трансфера технологий. Подчеркивается роль внедрения инновационных технологий. Обоснованы рекомендации по налаживанию эффективного управления процессом отбора и внедрения технологий украинскими предприятиями.
Ключевые слова: глобализация, инновации, инновационное развитие, международный трансфер технологий, технологии, технопарки.

Lievyi V.V., Duhihenko N.O.
Zaporizhzhia National University

PROBLEMS AND PROSPECTS OF PARTICIPATION OF UKRAINE IN THE INTERNATIONAL TRANSFER OF INNOVATIVE TECHNOLOGIES

Summary
The article analyzes the current trends and outlines the problems of international transfer of innovative technologies. Proposals to solve national problems related to imperfections of innovative development and technology transfer mechanisms are developed. The authors emphasize the role of innovative technologies. The recommendations for developing an effective management of technology selection and implementation by Ukrainian enterprises are proved.
Keywords: globalization, innovations, innovative development, international transfer of technologies, technology, technology parks.

УДК 336.71:336.71

ШЛЯХИ УДОСКОНАЛЕННЯ ОПОДАТКУВАННЯ ВІТЧИЗНЯНИХ БАНКІВ З УРАХУВАННЯМ МІЖНАРОДНОГО ДОСВІДУ КРАЇН ЄВРОПИ

Лєгостаєва О.О., Шопіна А.І.
Харківський інститут банківської справи
Університету банківської справи Національного банку України

В статті розглянуто сучасний стан та особливості податкового регулювання банківського сектору, визначено основні його елементи, розглянуто основні міжнародні практики оподаткування банку у європейських країнах та наведено основні рекомендації щодо удосконалення системи оподаткування банків в Україні.

Ключові слова: податкова система, податкові стимули, прибутки, фінансовий результат, податкове навантаження, податкова віддача.

Постановка проблеми. Соціально-економічний стан України та світу потребує перетворень в частині податкового регулювання банківського сектору. Це пов'язано із загостренням світових кризових явищ, швидким розвитком потреб суспільства, тенденцією до соціалізації економіки тощо. Особливо важливого значення набуває питання розвитку банківського сектору, так як з кожним днем саме банки забезпечують сталу роботу мільйонів організацій та людей у взаємодії між собою. Перспективи розвитку податкового законодавства в банківському секторі залежать від впровадження дієвих податкових стимулів. На заваді можуть стати певні корупційні, ментальні, законодавчі або міждержавні фактори. Саме тому удосконаленню податкового регулювання має бути приділено значну увагу, повинні бути докладені зусилля найкращих спеціалістів, які саме й будуть враховувати всі ці фактори. Всі рішення мають бути прийняті спільними зусиллями шляхом знаходження компромісу між державою та суспільством, та не повинні суперечити міждержавним інтересам.

Аналіз останніх джерел і публікацій. В економічній літературі надзвичайно мало робіт, пов'язаних з удосконаленням оподаткування банківської діяльності. Загалом, в Україні питанням державного регулювання банківської системи займались такі науковці, як О. Василик, У. Владичин, А. Гальчинський, С Лобозинська, А. Мороз. Розвитком загальної теорії податкового регулювання доходів банків займались такі відомі економісти як А. Сміт, Д.Рікардо, Дж. Мілль, А. Гікс та Дж. Кейнс. Саме через те, що проблема оподаткування банківського сектору, як окремого виду діяльності не має широкого та повного огляду, існує потреба дослідження системи оподаткування та розробки нових теорій оподаткування з метою забезпечення стабільного економічного розвитку та підвищення економічної рівності у суспільстві.

Метою статті є дослідження вітчизняного та міжнародного досвіду податкового регулювання податку на прибуток, визначення особливостей податкового регулювання банківського сектору, основних тенденцій його розвитку, місця то ролі банку в системі оподаткування.

Виклад основного матеріалу. Одним з найголовніших показників, який може свідчити про ефективність банку, є його прибутковість. Податки, які надходять до бюджету від здійснення банківської діяльності займають значне місце в загальному обсязі податкових надходжень.

Прибутковість банку залежить не тільки від таких основних показників як доходи та витрати банку, одним з важливих факторів є податкове навантаження, на яке неабиякий вплив має держава у вигляді встановленої ставки податку на прибуток. Варто зазначити, що ставка податку на прибуток має тенденцію до зміни, особливо чітко ця тенденція простежується з прийняттям Податкового Кодексу України у 2011 році. Динаміка зміни розміру податку на прибуток, з урахуванням ставки, що закладена в Кодексі на найближчі роки, наведена на рис. 1 [1].

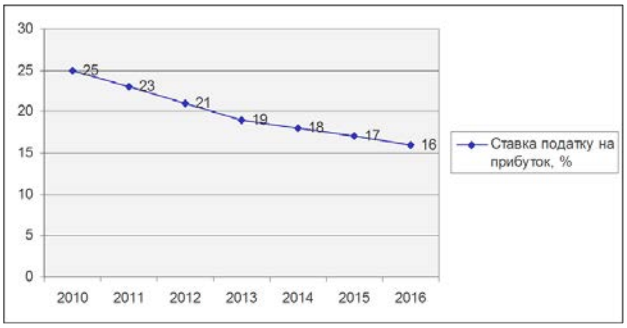

Рис. 1. Динаміка ставки податку на прибуток банків за 2010-2016 рр.

Згідно закладеній в законодавстві зміні ставки податку, ми бачимо, що податкове навантаження вітчизняних підприємств поступово зменшується. Це дозволить організаціям, зменшуючи податковий тягар, бути більш конкурентоспроможними, в першу чергу, та мати можливість працювати за умов вільної конкуренції, що притаманне умовам перехідної економіки.

В українській економіці банки виступають не тільки платниками податків, вони також виконують роль податкових агентів, та посередників між платниками податків та державою. В багатьох європейських державах, на відміну від України, існують окремо виділені банківські кодекси, складовою яких є банківське оподаткування. У правовій системі України банківське право виділене як окрема ланка, але окреме відокремлення та регламентування оподаткування банківської системи відсутнє [2].

В економічній практиці європейських країн оподаткування банків найчастіше здійснюється на засадах оподаткування корпорацій. Наприклад, новостворені банки у Франції отримують пільги з оподаткування протягом перших п'яти років своєї діяльності. Перші два роки банки звільняються від податкового навантаження, на третій рік вони сплачують 25% ставки податку, та четвертий рік – 50%, на п'ятий – 75%, і вже потім, по завершенню п'яти років діяльності банки переходять на повну ставку оподаткування [3].

Як і у Франції, в Німеччині банківські установи також сплачують податок надприбуток корпорацій.

© Лєгостаєва О.О., Шопіна А.І., 2015

В країні діють різні рівні корпоративного податку. Прибутковий податок справляється за прогресивною шкалою з мінімальною ставкою – 15%, і максимальною – 42%.

В Італії платники (фінансово-кредитні установи, в тому числі їх філіали за кордоном) платять прибутковий податок за ставкою 36%.

В Швеції корпоративний податок стягується з підприємств за ставками в межах від 20 до 30%. [4].

При поверхневому порівнянні податкового навантаження банків України та розвиутих країн Європи, можна сказати, що банки сплачують майже однакові податки, але сам розмір податкового навантаження має суттєву різницю.

За результатами 2012 року близько 94% прибутку банківської систем України припадає на банки I-ої групи. З огляду на цепроаналізуємо показники податкового навантаження в розрізі банків саме I-ої групи за 2010-2013 рр. (табл. 1).

Таблиця 1

Основні показники діяльності I-ої групи банків за 2010-2012 рр.

№ з/п	Показники	2010 р.	2011 р.	2012 р.	2013 р.
1	Кількість банків, од	17	17	15	15
2	Кількість прибуткових банків, од	12	14	15	13
3	Кількість збіткових банків, од	5	3	0	2
4	Фінансовий результат діяльності, тис. грн.	-5094270	-3089908	5461402	2731122
5	Витрати з податку на прибуток банку, тис. грн.	50677	-830256	-284205	-518913

За результатами таблиці 1, можна побачити, що кількість збиткових банків в 2010 році була найбільшою, що є наслідком впливу світової фінансової кризи 2008-2009 р.р., крім того з кожним роком зростає прибутковість банків I-ої групи, що дозволяє отримувати більш високу кількість податків до бюджету.

В цілому збитковість банків пов'язана, перш за все, з кризовим станом банківської системи у 2008-2009 роках, неспроможністю ефективно проводити свою фінансову політику.

Проте, деяким банкам, таким як «Приватбанк», «Ощадбанк», «Укргазбанк», «Укрсоцбанк», «Сбербанк Росії», вдалось отримати прибуток за рахунок повернення вкладників до банку, відновлення кредитування, нарощення клієнтської бази, «оздоровчої політики» депозитного зростання серед населення, що викликано стабілізацією валютного курсу.

З метою дослідження рівня оподаткування банків України було проведено розрахунки зазначених показників у розрізі груп банків відповідно до класифікації Національного банку України, а саме найбільші банки, великі банки, середні та малі банки.

Для аналізу було розраховано два показники податкового навантаження з податку на прибуток банку (табл. 2):

ПН1 – співвідношення поточного податку на прибуток банку і прибутку до оподаткування (фінансового результату);

ПН2 – показник податкового навантаження на чистий прибуток банку.

Таблиця 2

Динаміка показників податкового навантаження банків України за період з 2010 по 2012 рр., %

Групи банків	2010 р.		2011 р.		2012 р.	
	ПН1	ПН2	ПН1	ПН2	ПН1	ПН2
Найбільші банки	33,11	36,19	19,44	63,85	16,19	18,28
Великі банки	18,5	20,4	14,27	15,66	21,12	26,25
Середні банки	32,27	95,28	40,62	67,75	16,08	18,58
Малі банки	32,64	44,71	31,26	35,48	27,52	38,16
Середнє значення по банківській системі	25,38	45,25	26,40	45,69	20,22	25,31

Як свідчать результати розрахунків середні та малі банки мають вищий рівень податкового навантаження порівняно з великими та найбільшими банками. Найвищі значення податкового навантаження за період дослідження спостерігались у 2011 році, що можна пояснити змінами у податковому законодавстві та введенням у дію Податкового кодексу України. Середнє значення податкового навантаження по банківській системі за 2012 рік наближається до встановленої ставки оподаткування – 21%, що є позитивною тенденцією.

Для порівняння було також проаналізовано показники податкової віддачі доходів та витрат банків (табл. 3).

Таблиця 3

Динаміка показників податкової віддачі банків України за період з 2010 по 2012 рр., %

Групи банків	2010 р.		2011 р.		2012 р.	
	ПВд	ПВв	ПВд	ПВв	ПВд	ПВв
Найбільші банки	0,09	0,08	0,85	0,82	0,30	0,32
Великі банки	0,36	0,28	1,69	1,41	0,69	0,69
Середні банки	0,63	0,57	0,20	0,20	0,95	0,89
Малі банки	0,77	0,77	0,24	0,23	0,75	0,77
Середнє значення по банківській системі	0,46	0,43	0,74	0,66	0,67	0,67

Середнє значення даного показника по банківській системі у 2012 році зросло порівняно з 2010 роком, що свідчить про скорочення податкової бази. Проте, протягом періоду дослідження показник податкової віддачі не досягає граничного рівня у розмірі 1%.

Таким чином, показники податкової віддачі суттєво відрізняються від показників податкового навантаження, розрахованих за даними фінансової звітності банків, і не відображають реального рівня податкового навантаження на результати діяльності банків.

Проведене дослідження дозволяє стверджувати про поступове зниження рівня оподаткування банків, що є свідченням позитивного впливу зменшення ставки з податку на прибуток.

В Україні банківський сектор належить до найбільш прозорих секторів нашої економіки. Однак все-таки не всі банки є добросовісними платниками податків. Більшість із них намагається максимально скористатись «лазівками» у законодавстві для мінімізації сплати податків.

До найбільш відомих податкових «лазівок» належать:

- штучне завищення витрат і приховування доходів;
- маніпуляція валютно-обмінними операціями з метою виведення їх з оподаткування;
- купівля цінних паперів ніби-то в інвестиційних цілях;
- відрахування на резерви по кредитних операціях;
- виплата страхових премій страховим компаніям, пов'язаним з банками, або акціонерам.

Для запобігання застосування непрозорих схем, а також для створення адекватного податкового середовища в банківській системі, на нашу думку, варто довести податкове законодавто України до європейського.

Світовий досвід оподаткування банків свідчить про те, що максимально

допустимий рівень податкового навантаження на фінансові установи має становити на рівні 30-40% доходу. При перевищенні верхньої межі у банків зникають стимули до здійснення банківської діяльності, ініціатива і зацікавленість у веденні банківського бізнесу.

Уряди різних країн світу останнім часом більшою мірою покладаються на непрямі податки, такі як ПДВ і податок на товари і послуги, як джерело доходів бюджету. Такі зміни в податковій політиці пов'язані з нестабільністю

надходжень від прямих податків. Згідно з результатами дослідження консалтингової компанії «KPMG», багато держав з розвиненою системою непрямих податків підвищують ставки ПДВ і податку на товари і послуги, одночасно знижуючи ставки прямих податків та розробляють заходи для розширення бази оподаткування.

Визначимо ключові особливості сучасної практики оподаткування банків у країнах ЄС:

- низька питома вага податків, що сплачуються банками, у загальній сумі податкових надходжень;
- застосування єдиної ставки податку на прибуток для корпорацій і банків;
- широке застосування податкових вирахувань на суму амортизаційних відрахувань, для створення резервних фондів, для покриття збитків;
- звільнення від оподаткування непрямими податками фінансових операцій [5, с. 4].

Висновки. Таким чином, слід зазначити, що врахування досвіду податкового регулювання країн ЄС є позитивним фактором реформування оподаткування банків в Україні та впливу на механізм формування прибутку

банку. Важливою складовою методології дослідження є визначення ефективності податкового регулювання через розрахунок податкового навантаження на банки.

Результати дослідження свідчать про те, що середні та малі банки мають вищий рівень податкового навантаження порівняно з великими та найбільшими банками. Найвищі значення податкового навантаження за період дослідження спостерігались у 2011 році, що можна пояснити змінами у податковому законодавстві та введенням у дію Податкового кодексу України. Середнє значення податкового навантаження по банківській системі за 2012 рік наближається до встановленої ставки оподаткування – 21%, що є позитивною тенденцією.

Список літератури:

1. Податковий кодекс України: Кодекс № 2755-VI від 02.12.2010 – Режим доступу: http://zakon.rada.gov.ua
2. Владичин У. В. Іноземне банківництво в Україні: монографія / Уляна Владичин; Львів. нац. ун-т ім. І. Франка. – Л.: Піраміда, 2011. – 280 с.
3. Бабійчук А. П. Стимулювання банківського інвестування: світові тенденції [Електронний ресурс] / Національна бібліотека ім. В. І. Вернадського. – Режим доступу: http://www.nbuv.gov.ua/portal/chem_biol/nvnltu/22_12/202_Bab.pdf
4. Світовий досвід оподаткування (досвід розвитку та модернізації податкових служб країн світу [Електронний ресурс]. – офіційний сайт Державної податкової служби України. – Режим доступу: http://sts.gov.ua/modernizatsiya-dps-ukraini/mijnarodniy-dosvid-rozvitk/svitovui-dosvid/
5. Клюско Л. А. Підсосонна Я. Г. Оподаткування банківської діяльності вУкраїні та основні напрями його вдосконалення, Фінансово-кредитна діяльність: проблеми теорії та практики: Збірник науковихпраць. – № 1(12), 2012. – 64 с.

Легостаева А. А., Шопина А.И.
Харьковский институт банковского дела
Университета банковского дела Национального банка Украины

ПУТИ УСОВЕРШЕНСТВОВАНИЯ НАЛОГООБЛЕЖЕНИЯ ОТЕЧЕСТВЕННЫХ БАНКОВ С УЧЕТОМ МЕЖДУНАРОДНОГО ОПЫТА СТРАН ЕВРОПЫ

Аннотация
В статье рассмотрено современное состояние и особенности налогового регулирования банковского сектора, определено основные его элементы, рассмотрены основные международные практики налогообложения банков в европейских странах и приведены предложения по совершенствованию системы налогообложения банков в Украине
Ключевые слова: Налоговая система, налоговые стимулы, прибыль, финансовый результат, налоговая нагрузка, налоговая отдача.

Lehostaieva O.O., Shopina A.I.
Kharkiv Institute of Banking
University of Banking of the National Bank of Ukraine

WAYS OF IMPROVING TAXATION OF DOMESTIC BANKS WITH REGARD TO INTERNATIONAL EXPERIENCE OF EUROPEAN COUNTRIES

Summary
The article reviews the current condition and characteristics of the tax regulation of the banking sector, determines its main elements, considers leading international practice regarding taxation of banks in European countries and provides proposals for improvement of the taxation of banks in Ukraine.
Keywords: tax system, tax incentives, profit, financial results, tax burden, tax returns.

УДК 336.71

ВПЛИВ ІНОЗЕМНОГО КАПІТАЛУ НА ФУНКЦІОНУВАННЯ БАНКІВСЬКОЇ СИСТЕМИ

Лісна Р.П., Новікова А.С.
Харківський інститут банківської справи
Університу банківської справи Національного банку України

У статті проаналізований вплив іноземного капіталу на банківський сектор України. Розглядається сутність іноземного капіталу у банківській сфері. Визначені позитивні результати та негативні наслідки присутності філій іноземних банків в Україні. Детально досліджено географічну приналежність банків з іноземним капіталом та їх вплив на основні показники діяльності банківського сектору. Надані практичні рекомендації щодо сучасного розвитку банківської системи України під впливом іноземного капіталу.
Ключові слова: банк, банк з іноземним капіталом, банківська система, іноземний капітал, конкурентоспроможність.

Актуальність теми. Національна економіка в умовах економічної та політичної нестабільності потребує підвищення рівня конкурентоспроможності та надійності через укріплення її банківського сектору. Необхідною в цих умовах вбачається участь іноземного капіталу у розбудові банківського сектору задля переймання передового досвіду, методів роботи та стандартизації головних аспектів банківської діяльності.

Постановка проблеми. Роль іноземного капіталу у формуванні банківського сектора економіки України заслуговує на особливу увагу. Присутність банків з іноземним капіталом у банківській системі України відповідає інтересам розвитку національної фінансової системи, сприяє залученню іноземних інвестицій та розширенню ресурсної бази соціально-економічного розвитку. Водночас слід зважати на низку фінансових ризиків, пов'язаних зі швидким зростанням частки іноземного банківського капіталу.

Проблема оцінювання впливу іноземних банків на банківську систему є досить актуальною не лише для вітчизняних, а й для зарубіжних учених. На жаль, в Україні дискусія щодо цієї проблематики має не так економічний, як політичний характер.

Метою статті є дослідження теоретичних та практичних аспектів щодо організації діяльності банків з іноземним капіталом в Україні, його впливу на національну банківську систему в сучасних умовах та пошук шляхів удосконалення.

Викладення основного матеріалу. Характерними ознаками прояву глобалізації та міжнародної інтеграції у сфері фінансових відносин є входження іноземного капіталу в національні фінансові ринки та посилення його впливу на розвиток національних фінансових систем.

Наукові джерела подають різноманітні визначення понять «іноземний капітал», «банк з іноземним капіталом», «іноземний банк» тощо. «Енциклопедія банківської справи» за редакцією Стельмаха В. Подає визначення банку з іноземним капіталом як банку, який функціонує на території країни і капітал якого частково або повністю належить іноземним інвесторам [15, с. 49].

В роботах Островської О. іноземний банк трактується як банк, що визнаний таким згідно з законодавством, іноземної країни, на території якої він зареєстрований [11, с. 180].

Вітчизняне законодавство пояснює термін «банк з іноземним капіталом» як банк, у якому частка капіталу, що належить хоча б одному іноземному інвестору, становить не менше 10% [2]. Таке трактування враховує участь іноземного капіталу в банківській установі, частка якого становить більше ніж 10% і не враховує можливості вкладених кількома інвесторами коштів менше цієї частки.

Таким чином, головною ознакою іноземного банку є розташування фактичного центру прийняття стратегічних рішень за кордоном, а також мажоритарний контроль іноземних власників.

Мета іноземних інвесторів – не підвищувати добробут населення країни об'єкта інвестицій, а максимізувати прибуток для своїх власників та акціонерів [7, с. 26].

Присутність іноземного капіталу у банківській сфері України може мати як позитивні, так і негативні моменти. Серед позитивних слід виокремити такі:

- запровадження сучасних банківських технологій і фінансових інновацій;

© Лісна Р.П., Новікова А.С., 2015

· розвиток фінансових ринків, удосконалення ринкової інфраструктури;

· посилення конкуренції на ринку банківських послуг;

· залучення прямих іноземних інвестицій, сприяння припливу та диверсифікації капіталу [5, с. 84-91];

· прискорення процесів розвитку фінансових ринків, розширення спектру банківських послуг та їх якості;

· запровадження зарубіжного досвіду ведення банківської справи та здійснення міжнародних фінансових операцій.

· упровадження системи страхування банківських ризиків та міжнародного досвіду щодо фінансового оздоровлення, реорганізації та реструктуризації комерційних банків;

· здешевлення банківських послуг: кредитних ресурсів у довгостроковій перспективі та зростання строків їх надання [4, с. 26-31].

Серед негативних рис діяльності іноземних банків в Україні можна виділити такі:

· іноземні банки можуть бути менш схильними до здійснення кредитної діяльності у приймаючій країні;

· присутність іноземних банків може послабити позиції ще недостатньо розвиненої банківської системи країни;

· іноземні банки можуть проводити лише спекулятивну діяльність не надаючи повний спектр якісних банківських послуг;

· іноземні банки можуть переслідувати цілі, не сумісні з основними завданнями економічної політики приймаючої країни;

· відмінності у системах банківського регулювання можуть створювати проблеми в процесі контролю за діяльністю іноземних банків.

· можливий неконтрольований відтік капіталу з країни, погіршення конкурентоспроможності українських банків, ризик залежного розвитку [6, с. 85-92].

У період 2007-2008 рр. кількість банків з іноземним капіталом збільшилась на 12, зокрема кількість банків зі 100% іноземним капіталом збільшилась на 5, що свідчить про значний приплив іноземних інвестицій у банківський сектор України, що було зумовлено відсутністю законодавчих бар'єрів входження іноземного капіталу в національну банківську сферу. У 2009 р. налічувалось 53 іноземні банки, а кількість банків з 100% іноземним капіталом залишилась незмінною, порівняно з 2008 р. На початок 2011 р. зменшилась загальна кількість банків, що мають ліцензію НБУ на здійснення банківської діяльності від 182 до 176, порівняно з попереднім роком, при цьому ситуація у 2012 і 2013 рр. не змінилася. Однак знизилася частка іноземного капіталу у статутному капіталі банків України від 41,9% станом на 01.01.2012 р. до рівня 39,5% станом на 01.01.2013 р [10, С.254-251].

Частка іноземного капіталу в статутному капіталі банків України за I квартал 2014 змінилася у порівнянні із ситуацією на 01.01.2013 р. і склала 34% на 01.01.2014р і 33,6% на 01.04.2014 року, отже зменшення на 5,9%.

Кількість банків, які мають банківську ліцензію, збільшилася в січні 2014 р. в порівнянні з груднем 2013 р. на 1 – до 181, а вже на квітень вона становила 186 банків. При цьому один з банків має ліцензію санаційного банку.

Кількість банків з іноземним капіталом у січні 2014 склала 49, а на квітень 51 банк, в тому числі зі 100% іноземним капіталом – 19 банків за весь період 2014 року.

Для аналізу ефективності діяльності банків з іноземним капіталом на українському банківському ринку доцільним є оцінити географічну приналежність іноземного банківського капіталу, що контролюється нерезидентами (рис. 2.1) [6].

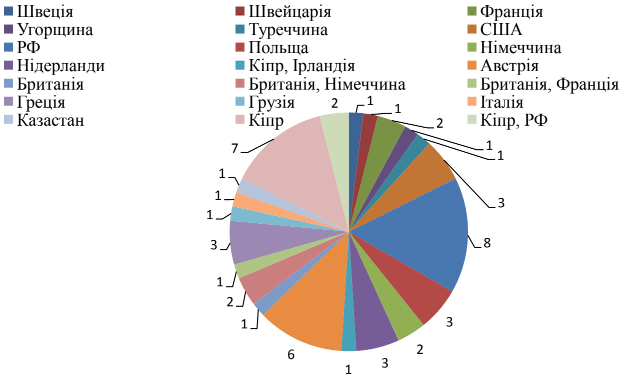

Рис. 2.1. Географічна приналежність іноземного банківського капіталу, що контролюється нерезидентами станом на 01.01.2014 р. у розрізі країн [6]

На даний момент на території України іноземними інвесторами у банківському секторі є представники з більш ніж 20 країн світу. Найбільшу частку в загальній сумі становить капітал Росії (15,7%), Кіпру (13,7%), Австрії (11,8%), Франції (12,3%), Нідерландів (4%). Найбільша частка іноземних активів контролюється інвесторами з колишніх метрополій – Росії та Австрії [24, с. 22-24].

Аналізуючи географію розподілу банків з іноземним капіталом за країнами на початок 2014 року, спостерігаємо значні зміни, порівняно з двома минулими роками, щодо частки, яку має кожна країна в загальних іноземних активах. Починаючи з 2009 року ринок України встигли покинути чеська Home Credit Bank (2009), німецький Dresdner Bank (2009), британський HSBC (2010), російський Ренесанс Капітал (2010), німецький Bayerische Landesbank (2011), південнокорейський Kookmin Bank (2011), грузинський Bank of Georgia (2011), голландський Кредит Європа Банк пішов з роздробу (2012), австрійський Volksbank (2012), французький Societe Generale (2012), Кредитпромбанк (2013) і Астра Банк (2013) [7]. Основною тенденцією 2013 року в банківському секторі стала висока M&A активність, продовження відтоку іноземного капіталу і догляд західних гравців з українського ринку (ErsteGroup, SocieteGenerale, Swedbank, AlphaBankGroup).

При цьому, ті банки з іноземним капіталом, які залишаються на банківському ринку України займають високі позиції за багатьма рейтингами та показниками діяльності, так, найбільшими іноземними банками на території України являються учасники Raiffeisen International, UniCredit Group, BNP Paribas, Eurobank EFG Group, Commerzbank Auslandsbanken Holding AG, ABH Ukraine Limited, Уряд та ЦБ Росії, Volksbank AG, Intesa San Paolo, Calion Group, Sosiete Generale Group та ін. За останні роки іноземним інвесторам вдалося взяти під контроль майже всіх основних лідерів вітчизняного банківського ринку, таких як Райффайзен Банк Аваль, УкрСиббанк, ОТПБанк [13, с. 12-14].

Отже, можемо побачити, що кількість банків на території України є доволі таки змінною, це пов'язане і із економічною і з політичною стабільністю країни через те, що першочергова мета даних банків – отримання прибутку, а будь-які коливання являються ризиком недоотримання прибутку або

понесення витрат. Щодо питомої ваги іноземного капіталу на вітчизняному банківському ринку, то вона вимірюється часткою банків з іноземним капіталом у загальній кількості банків в Україні, а також участю в активах, кредитних вкладеннях, депозитах. Усе це – без урахування транскордонних операцій, завдяки яким реальна частка іноземних банків на ринку кредитування корпоративних клієнтів значно зростає.

Так як в Україні найбільш впливовими являються банки, що належать до I та II груп, тому, за доцільне прийнято проаналізувати вплив банків з іноземним капіталом, що належать саме до цих груп, окрім того, за основу дослідження також було взято загальні показники за всіма банками України і банками цих двох груп. За станом на 01.01.2014 р. іноземні банки цих груп контролювали 50,2% (672,28 млрд грн.) активів банківської системи, що майже на 2,1% більше ніж на 01.01.2008 року та на 2,6% менше ніж за відповідний період попереднього року (див. рис. 2.2).

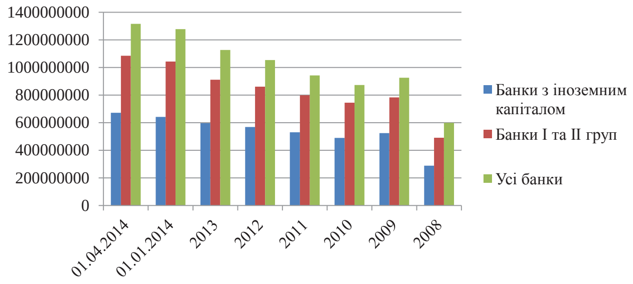

Рис. 2.2. Динаміка експансії іноземних банків в Україні протягом 2008-2014 рр., тис. грн.

При цьому, якщо враховувати саме кількісний показник щодо активів банків з іноземним капіталом I та II груп, а не його частку у загальних активах, можемо побачити тенденцію до постійного зростання. Так, наприклад з 01.01.2013 по 01.01.2014 активи іноземних банків зросли на 45,68 млрд грн., а з 01.01.2008 по 01.04.2014 року можемо побачити зміну на 383,76 млрд грн. або на 133%.

Поява іноземних банків сприяла диверсифікації та стабілізації джерел формування ресурсів завдяки отриманню «материнських кредитів». Як результат, частка чистих доходів іноземних банків у загальній сумі за банківською системою на 01.01.2014 склала 81,9%, а у порівняні із попереднім аналогічним періодом доходи зросли на 32,3%. Вартість капітальних ресурсів усередині транснаціональних банків значно нижча з огляду на низькі показники інфляції у країнах-донорах та вищі кредитні рейтинги іноземних фінансових інституцій (див. рис. 2.3).

Рис. 2.3. Динаміка частки чистих доходів банків України протягом 2008-2014рр., тис. грн

Фактор зовнішньої підтримки іноземних дочірніх банків на території України став джерелом фінансової стабілізації системи з точки зору ефективності, ліквідності й адекватності капіталу в період кризи. Збільшення частки конкурентоспроможних банків мав важливий системний ефект. Водночас зовнішня підтримка іноземних банків призвела до зростання зовнішньої заборгованості банківської системи України та появи специфічних ризиків [14, с. 15-18].

При цьому, можемо побачити, що станом на 01.04.2014 року частина зобов'язань іноземних банків у загальній сумі зобов'язань за банківською системою склали 52,2%, тобто більше половини. Із них кошти юридичних осіб у іноземних банках становить 45% від тотожніх ресурсів за банківською системою, кошти фізичних осіб – 56% та кошти банків – 48,8%. Тобто, майже 50% за усіма показниками належать саме банкам з іноземним капіталом із I та II груп (рис. 2.4).

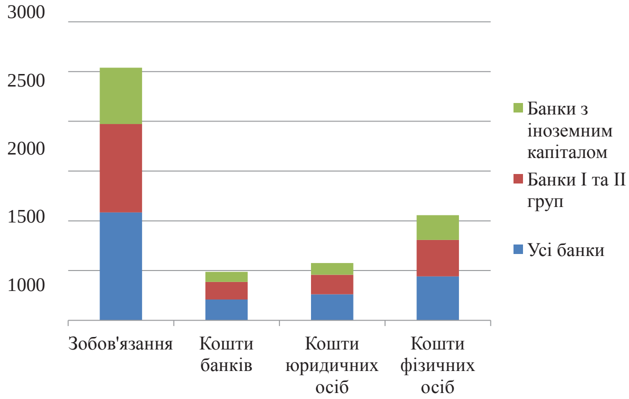

Рис. 2.4. Структура пасивів банків за станом на 01.04.2014 року, млрд. грн

Залучення депозитів у національній валюті дає змогу дочірнім банкам меншою мірою залежати від НБУ, ринку міжбанківського кредитування та валютного ринку з точки зору формування запасів ліквідності в гривні. Структура пасивів вітчизняних банків збалансованіша – у ній найбільшу частку займають депозити фізичних осіб, що менш чутливі до глобальних ризиків, однак, як показав досвід кризових явищ 2009 року і «чорний четвер» 2014 року, більш залежні від внутрішньої банківської паніки.

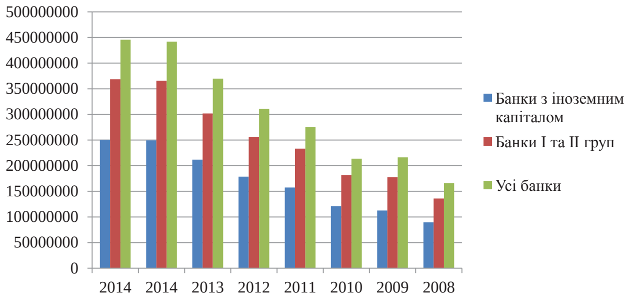

Рис. 2.5. Зміна обсягів банківських депозитів фізичних осіб протягом 2008-2014 рр, тис. грн.

Результати дослідження динаміки депозитів фізичних осіб за період з 01.01.2008 по 01.04.2014 року засвідчили, що підтримка материнськими структурами дочірніх банків в Україні дала змогу іноземним банкам наростити клієнтську базу навіть у несприятливий кризовий період. Незважаючи на масовий відплив вкладів у I кварталі 2009 року за всіма групами банків, на балансах банків з іноземним капіталом та державних банків спостерігалося загальне зростання депозитів фізичних осіб, яке збільшилося з 01.01.2008 по 01.01.2010 року на

35%, або на 31,7 млрд грн., а за період 01.01.2008-01.04.2014 – на 180%, або із 89,3 млрд грн до 250,6 млрд грн., що більше на 161,2 млрд грн.. Детальні результати порівняльного дослідження динаміки вкладів у кризовий період відображено на рис. 2.5.

Отже, присутність іноземних банків на депозитному ринку України була стримуючим фактором щодо відпливу вкладів під час фінансової кризи та сприяла збереженню загальної ресурсної бази банківської системи України. Вища довіра клієнтів до банків із іноземним капіталом сприяє зростанню лояльності споживачів до банківської системи в цілому.

Ще одним етапом операційного аналізу стало дослідження кредитних операцій іноземних банків порівняно з вітчизняними. Доступ на міжнародні ринки дешевих грошових ресурсів недепозитного походження породжував схильність іноземних банків до нарощування кредитної активності в Україні протягом періоду економічного зростання (рис. 2.6.). За 2008–2014 рр. іноземні банки збільшили свої кредитні портфелі на 241,4 млрд грн. або на 48,9%, не зважаючи на те, що саме частка кредитів банків з іноземним капіталом у загальній частці за банківською системою знизилася від 58,5% до 56,1%, тобто на 2,4%. Надмірне кредитування споживчого сектору економіки України за участі транснаціональних банків відбувалося за сприятливих умов для процентного арбітражу (високі темпи інфляції та відсоткових ставок, фіксований валютний курс).

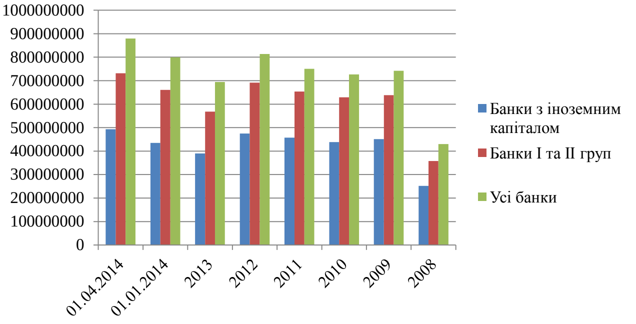

Рис. 2.6. Динаміка обсягів кредитного портфеля банків за період 2008-2014 рр, тис. грн

Основні конкурентні переваги групи банків з іноземним капіталом над іншими вітчизняними банками полягають у високому рівні зовнішньої підтримки, а саме можливості швидкого доступу до дешевих ресурсів материнських груп. Утім, максимізація чистого процентного доходу іноземних банків здійснювалася за рахунок посилення географічних, строкових і валютних дисбалансів між активами та пасивами, оскільки обсяги й структура кредитних портфелів не відповідала особливостям депозитних. Низька вартість кредитів порівняно з темпами інфляції приваблювала клієнтів.

Таким чином, такі результати діяльності іноземних банків у кредитній сфері є об'єктивними й цілком нормальними з точки зору концепції ринкового фундаменталізму, в центрі якого лежить максимізація вартості банку. Втім, це суперечить державницькому підходу, що вимагає комплексу регулятивних важелів, які б коригували посилені іноземними банками ринкові диспропорції.

Висновки. Активне проникнення іноземного капіталу у вітчизняний банківський сектор несе в собі як позитивні наслідки, так і певні ризики, які можуть не лише призвести до зміни його структури, а й спричинити неконтрольованінаслідки для економічної системи держави.

Маючи більший ресурсний потенціал, залучаючи дешевші грошові кошти в материнських установах, іноземні банки займають найбільш доходні та привабливі з точки зору зростання ніші і, дотримуючись стратегії «зняття вершків», витісняють менш конкурентоспроможних конкурентів – вітчизняні банки. Останні змушені обслуговувати роздрібний ринок, концентруючи увагу на високо ризикованих клієнтах, через що погіршується якість їхнього кредитного портфелю (зростає частка проблемних кредитів).

Через низький інвестиційний рейтинг України малоймовірною є поява високо надійних банків, а прихід банків-спекулянтів, забезпечених лише короткостроковим капіталом, не бажаний.

Також існує небезпека в повноцінній реалізації грошово-кредитної політики Нацбанком, оскільки недотримання нормативів філіями банків-нерезидентів призведе до втрати контролю над інфляційними процесами та неможливістю регулювати пропозицію грошей, яка виступає одним з основних інструментів монетарної політики.

Список літератури:

1. «Про акціонерні товариства»: Закон України від 17.09.2008 № 514-VI [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.bank.gov.ua
2. «Про банки і банківську діяльність»: Закон України від 07.12.2000 р., № 2121-111 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.bank.gov.ua
3. «Про режим іноземного інвестування» Закон України від 19.03.1996 № 93/96-ВР [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.bank.gov.ua
4. Гірняк В.В. Оцінка ефективності використання іноземного капіталу у вітчизняних банківських установах за методикою динамічного нормативу/ В.В. Гірняк // Вісник ОНУ імені І.І. Мечникова. – 2013. – Т. 18. – Вип. 1. – С. 58-68.
5. Деревацька М.Р., Пайтра Н.Г. Іноземний капітал в банківській системі України: сучасна проблематика та механізми регулювання / М.Р. Деревацька, Н.Г. Пайтра // Науковий вісник НЛТУ України. – 2013. – Вип. 23.12. – С. 245-251.
6. Карчева Г. Основні проблеми розвитку банківської системи України в посткризовий період та шляхи їх вирішення / Г. Карчева // Вісник НБУ. – 2010. – № 8 – С. 26–31.
7. Корнилюк Р., Івасів І. Вплив іноземних банків на банківську систему України // Вісник Національного банку України. – 2011. – № 10. – С. 84-91.
8. Костогриз В.Г., Беззубенко Ю.В. Іноземний капітал в банківській системі України: сучасна проблематика // Фінансовий простір. – 2012. – № 2(6). – 85-92 с.
9. Крилова В.В. Перспективи консолідації банківського сектору України / Крилова В.В., Крилова А.А. // Вісник Української академії банківської справи. – 2008. – № 1(24). – С. 76–80.
10. Макуха С.М. Інноваційність іноземних інвестицій – чинник модернізації перехідної економіки / С.М. Макуха // Вісник Національної юридичної академії України імені Ярослава Мудрого – № 2(5). – 2011. – С. 30–40.
11. Нетудихата К.Л. Вплив іноземного капіталу на функціонування банківської системи України// Економічні науки. Наукові праці. Том 109. Випуск 96. – 2009. – С. 21-25.

12. Носань Н.С. Джерела інвестиційного капіталу в Україні / Н.С. Носань // Часопис економічних реформ. – 2013. – № 3(11). – С. 11-16.
13. Осадчий Е.С. Банки с иностранным капиталом на рынке Украины / Е.С. Осадчий // Вестник КЕФ КНЕУ им. В. Гетьмана. – 2011. – № 2. – С. 160-174.
14. Островська О.М. Банковское дело: Толковый словарь. – 2-е изд. – М.: Гелиос АРВ, 2001. – 400 с.
15. Офіційний сайт Національного банку України [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://www.bank.gov.ua/
16. Смовженко Т.С. Управління процесом зростання участі іноземних інвесторів у роботі банківської системи України / Смовженко Т., Другов О. // Вісник НБУ. – 2008. – № 1. – С. 16–19.
17. Смовженко Т.С. Новий етап розвитку банківської системи України: зростання участі іноземних інвесторів: Монографія / ред. д-ра екон. наук, проф. Т.С. Смовженко. – К.: УБС НБУ, 2008. – 231 с.
18. Стельмах В.С. Інциклопедія банківської справи України. / Редкол.: В. С. Стельмах та ін. – К.: Молодь. Ін Юре, 2001. – 680 с.

Лесная Р.П., Новикова А.С.
Харьковский институт банковского дела
Университета банковского дела Национального банка Украины

ВЛИЯНИЕ ИНОСТРАННОГО КАПИТАЛА НА ФУНКЦИОНИРОВАНИЕ БАНКОВСКОЙ СИСТЕМЫ УКРАИНЫ

Аннотация
В статье проанализировано влияние иностранного капитала на банковский сектор Украины. Рассматривается сущность иностранного капитала в банковской сфере. Определено положительное и негативное влияние филиалов иностранных банков в Украине. Детально исследовано географическую принадлежность банков с иностранным капиталом и их влияние на основные показатели деятельности банковского сектора. Предоставлены практические рекомендации относительно современного развития банковской системы Украины под влиянием иностранного капитала.
Ключевые слова: банк, банк с иностранным капиталом, банковская система, иностранный капитал, конкурентоспособность.

Lisna R.P., Novikova A.S.
Kharkiv Institute of Banking
University of Banking of the National Bank of Ukraine

THE IMPACT OF THE FOREIGN CAPITAL ON THE BANKING SYSTEM OF UKRAINE

Summary
The article analyzes the impact of the foreign capital on the banking system of Ukraine. The theoretical meaning of the foreign capital in banking is considered. Some positive results and negative consequences of the presence of branches of foreign banks in Ukraine are determined. The geographic affiliation of banks with foreign capital and their impact on the key performance indicators of the banking system of Ukraine are studied in detail. Practical recommendations on the current development of the banking system of Ukraine under the influence of foreign capital are provided.
Keywords: bank, bank with foreign capital, banking system, foreign capital, competitiveness.

УДК 658.5(045)

УМОВИ І ЧИННИКИ ЯКОСТІ УПРАВЛІНСЬКИХ РІШЕНЬ

Лозовський О.М., Мартощук Н.М.
Вінницький торговельно-економічний інститут
Київського національного торговельно-економічного університету

В даній статті розглянуто умови і чинники якості управлінських рішень. Визначені чинники, що формують неякісні управлінські рішення. Сформульовано основні вимоги щодо ефективності управлінських рішень. Також розглянуто сам процес підготовки і прийняття управлінських рішень. Запропоновано власну економічну категорію «управлінське рішення».
Ключові слова: управління, управлінське рішення, прийняття рішення, основне завдання керівника, умови якості управлінського рішення.

Постановка проблеми. Поняття «рішення» у сучасному житті дуже багатозначно. Воно розуміється і як процес, і як акт чи результат вибору. Основна причина такого трактування полягає в тому, що кожного разу у це поняття вкладається зміст, що відповідає конкретному напрямку досліджень.Управлінське рішення – вибір, який робить керівник, щоб виконати обов'язок, відповідно до посади, яку він обіймає. Слід відзначити, що управлінське рішення являється результатом аналізу керівником діяльності підприємства, як системи, та діями, які спрямовані на ефективне подолання проблем та труднощів на підприємстві задля досягнення певної мети.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Особливий внесок у теорію прийняття рішень внесли такі вітчизняні й закордонні вчені, як Н. Г. Чумаченко, А. Ігнатьєва, В. Д. Бакуменко, Н.А. Карданська, Е.А. Смирнова, А. О. Дєгтяр, Я. Г. Берсуцький, С. Бир, Р. Фатхутдінов, Г. Саймон, М. Мескон, Д. Дерлоу, А.Файоль, Ф. Тейлор, А. Томпсон, А. Ігнатьєва та інші.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. На основі проведення аналізу останніх досліджень та публікацій можемо зробити висновок, що теоретичні та практичні аспекти процесів прийняття управлінських рішень досліджені недостатньо. Одним з основних завдань в процесі управління підприємством є вироблення рекомендацій щодо прийняття якісних управлінських рішень. Для того щоб сформувати такі рекомендації, необхідно проаналізувати весь процес підготовки та прийняття управлінських рішень – з яких етапів він складається, коли і яка інформація потрібна керівникові; висвітлити ті чинники, що впливають на прийняття менеджерами неякісних управлінських рішень.

Метою даної статті є дослідження особливостей умов і чинників якості управлінських рішень.

Головним завданням цієї роботи є аналіз основних тенденцій дослідження сутності поняття якості прийняття управлінських рішень та з'ясування підходів щодо узагальнення чинників, які впливають на якість управлінських рішень.

Виклад основного матеріалу. Якість управлінського рішення є однією із найбільш важливих складових і складних процесів управлінської діяльності, в якому від кожного керівника в системі державного управління вимагається компетентність, висока оперативність, знання та навики використання методів і технологій управління. Прийняття рішень – процес систематизований і є невід'ємною частиною процесу управління, центром, навколо якого обертається життя організації. Прийняття рішень притаманне будь-якому виду діяльності, і від нього може залежати результативність роботи однієї людини, групи людей чи усього народу певної держави. Аналіз наукової літератури дозволяє визначити сутнісні характеристики поняття «управлінське рішення» та запропонувати більш повне трактування зазначеного поняття (табл. 1).

Таблиця 1

Аналіз визначення поняття «управлінське рішення» в роботах різних вчених

№ п/п	Автор, джерело	Визначення
1.	Р. Фатхутдінов	Результат аналізу, прогнозування, оптимізації, економічного обґрунтування і вибору альтернативи з множини варіантів досягнення конкретної мети системи менеджменту.
2.	Д. Дерлоу	Це той пункт, у якому вибір робиться між альтернативними та, як правило, конкуруючими можливостями.
3.	Н. Карданська	Становить соціальний акт, який підготовлено на основі варіантного аналізу та прийнятої у встановленому порядку оцінки, що має директивне значення, містить постановку цілей і обґрунтування шляхів їх здійснення, організує практичну діяльність суб'єктів і об'єктів управління, спрямована на досягнення мети.
4.	А. Томпсон	Результат розумової діяльності людини, що приводить до якогось висновку або до необхідних дій, наприклад, повна бездіяльність, розробка якої-небудь дії або вибір дії з набору альтернатив і його реалізація.

Джерело: розроблено авторами

Узагальнюючи наведені поняття щодо прийняття рішень, можна запропонувати наступне визначення управлінського рішення – це процес інтлектуальної діяльності людини, яка приймає рішення, що приводить до вибору альтернативи, та дій колективу, заснована на фактах і ціннісних орієнтацій направлених на вирішення конкретної ситуації, що виникла. Таким чином, у розгляді теоретичного дослідження основних дефініцій, що характеризують управлінське рішення, сформовано та обґрунтовано визначення сутності управлінського рішення.

Необхідно відзначити: для того, щоб управлінське рішення було якісним, воно, як мінімум, повинне бути своєчасним, адресним, конкретним. Але, окрім вказаних переваг, рішення, що визнається якісним, повинне володіти ще однією властивістю.

© Лозовський О.М., Мартощук Н.М., 2015

Уміння керівником правильно приймати рішення визначає чіткість досягнення поставлених цілей та впливає на успіх підприємства. Основне завдання керівника – уміння так організувати процес розробки і прийняття управлінських рішень, щоб з високим ступенем вірогідності ухвалювалися ефективні управлінські рішення. Тому керівник, який «все знає сам», може опинитися просто небезпечним: зарозумілість, самовпевненість, видимість обізнаності можуть перешкодити йому прийняти вірне рішення [1, с. 347].

Умови і чинники, що впливають на якість управлінського рішення – різноманітні, багатопланові, знаходяться в дуже складному взаємозв'язку, взаємозалежні. Через це їх неможливо строго, просто і однозначно класифікувати, а тим більше провести аналіз причинно-наслідкових зв'язків за принципом: «величина даного чинника – результат».

На сьогоднішній день, в процесі розробки і ухвалення управлінського рішення дуже важливо створити умови забезпечення його високої якості і ефективності. До таких умов відносяться:

- використовування наукових підходів менеджменту при розробці управлінського рішення;
- облік дії економічних законів на ефективність управлінських рішень;
- вживання методів функціонально-вартісного аналізу, прогнозування, моделювання і економічного обгрунтовування управлінських рішень;
- структуризація проблеми управлінського рішення та побудова дерева цілей;
- забезпечення зіставності альтернативних варіантів управлінських рішень;
- правова обґрунтованість схвалюваних управлінських рішень;
- створення і забезпечення роботи системи відповідальності управлінського рішення;
- мотивація якісного і ефективного управлінського рішення;
- наявність або створення механізму реалізації управлінського рішення.

Виконання на практиці перерахованих умов забезпечення якості управлінських рішень дуже трудомістке і дороге. Тому виконання повного їх об'єму доцільне тільки для раціональних управлінських вирішень по дорогих об'єктах (проектам). Останнім часом все більш виявляється тенденція до збільшення кількості умов, що враховуються, на основі автоматизації процесу управління.

Відчого ж в першу чергу залежить якість управлінського рішення? В загальному вигляді чинники, що впливають на якість управлінського рішення, наведені в табл. 2.

В цілому до основних чинників, що формують якість управлінського рішення, необхідно віднести надійність інформації, швидкість її переробки, організацію комунікаційної мережі, протидію можливим перешкодам в каналах зв'язку і перешкодостійкість каналів зв'язку, захист конфіденційної інформації тощо.

По-друге, безумовно, одним з найважливіших чинників високої якості прийняття управлінських рішень є ефективно побудована організаційна структура управління.

Відносно цього відзначим критерії за якими рекомендується проводити оцінювання організаційної структури:

- здатність організаційної структури місцевого органу державної виконавчої влади забезпечувати досягнення високого результату.
- здатність організаційної структури місцевого органу державної виконавчої влади забезпечувати стратегічний розвиток.
- здатність організаційної структури місцевого органу державної виконавчої влади забезпечувати своєчасне реагування на зміну політичної ситуації;
- здатність організаційної структури місцевого органу державної виконавчої влади забезпечувати необхідне оперативне управління і необхідний контроль.
- здатність організаційної структури місцевого органу державної виконавчої влади гармонізувати виробничі і соціальні процеси.
- обсяг витрат, пов'язаних з функціонуванням організаційної структури місцевого органу державної виконавчої влади.

Таблиця 2

Чинники, що впливають на якість управлінського рішення

Етап розробки рішення	Методичний рівень розробки рішення
	Обсяг, достовірність, оперативність використовуваної інформації.
	Рівень організації, механізації і автоматизації інформаційної роботи.
	Час, необхідний для розробки рішення.
	Компетентність особи, що ухвалює рішення.
	Суб'єктивні чинники.
Етап реалізації рішення	Організаційні форми і методи управління.
	Час, необхідний для здійснення рішення.
	Авторитет керівника.
	Рівень підготовки управлінських кадрів.
	Надійність і ефективність технічних засобів управління.
	Раціональна організація контролю виконання рішення.
	Суб'єктивні чинники.

Джерело: [2]

Варто висвітлити ті чинники, що впливають на прийняття менеджерами неякісних управлінських рішень. До таких можна віднести:

- значний обсяг рішень, що приймаються керівниками;
- рішення, що приймаються, не ув'язуються з попередніми або дублюють існуючий організаційний порядок;
- трансформація мети рішення у процесі його руху по ієрархічних рівнях управління;
- відсутність процедури узгодженості рішень з виконавцями;
- встановлення нереальних термінів для виконання роботи;
- незначна кількість інноваційних та стратегічних рішень, що приймаються керівниками;
- недостатнє інформаційне забезпечення прийняття рішень;
- прийняття рішень під впливом емоцій;
- прийняття рішень без урахування можливостей ризику;
- попередження його наслідків та на основі компромісу або для примирення різних точок зору.

У межах існуючих ресурсних чи інституційних обмежень з розроблених рішень вибирають те, що відповідає обумовленим критеріям вирішення проблеми. Кількість запропонованих для вирішення проблеми варіантів залежить від наявних ресурсів, часу, інформації, необхідної для обґрунтування рішення тощо. Сам процес підготовки і прийняття управлінських рішень зображено на рис. 1.

Важливим елементом процесу прийняття управлінських рішень є оцінювання дій на різних його етапах. Так, на етапі діагностики проблеми –

це оцінювання меж, масштабів та рівня поширення проблеми; на етапі обґрунтування – оцінювання різних варіантів, запропонованих для вирішення проблеми, на етапі прийняття рішення – оцінювання очікуваних наслідків від його реалізації. Це оцінювання здійснюється за певними критеріями.

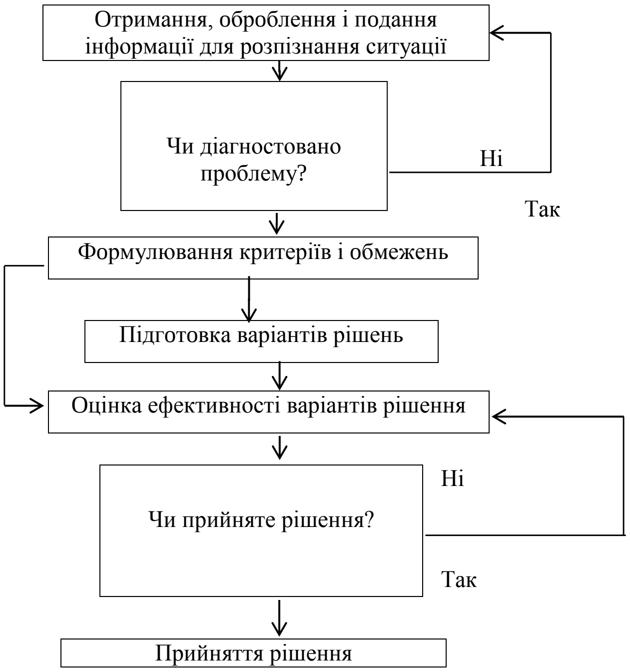

Рис. 1. Процес підготовки і прийняття управлінських рішень

Джерело: [3]

На етапі підготовки, критеріями розпізнавання проблеми найчастіше служить визначена ціль, відхилення від якої свідчить про наявність проблеми. Отже, керівники всіх рівнів повинні мати чітко сформульовані цілі та завдання своєї діяльності. За їх відсутності появу проблеми відчувають суто інтуїтивно або ж за надходженням сигналів, що суттєво ускладнює процес прийняття рішень.

Для того, щоб управлінські рішення були ефективними, вони повинні відповідати певним вимогам:

- бути науково обгрунтованими, тобто базуватися на використанні законів та закономірностей юриспруденції, теорії управління, педагогіки, психології; враховувати останні наукові досягнення; грунтуватися па всебічному аналізі певної проблеми;

- бути своєчасними, тобто прийматися тоді, коли цього вимагає конкретна проблема. Затримка щодо прийняття управлінського рішення може негативно вплинути на результативність організації, породжувати відчуття незадоволення в учасників управлінської взаємодії, втрату додаткових можливостей для оптимізації діяльності;

- бути чітко сформульованими, тобто стисло і зрозуміло відображати зміст проблеми і способи її розв'язання; називати конкретних осіб, відповідальних за ті чи інші напрями та види діяльності; визначати конкретний термін, протягом якого проблему потрібно вирішити;

- бути реальними для виконання, тобто враховувати наявність умов для розв'язання тих чи інших проблем;

- передбачати механізм контролю виконання, оскільки сам факт прийняття рішення ще не гарантує обов'язковість його виконання [4, с. 221].

Безумовно умови реальної діяльності, специфіка ситуації, що склалася, якісь об'єктивні зовнішні чинники можуть не дозволити провести необхідні ітерації. Але в ході роботи необхідно проявляти гнучкість, при виникненні нових чинників треба проводити переоцінку отриманих результатів, а в деяких випадках міняти ідеї, що полягають в основі рішення.

Висновки та пропозиції. Виходячи з вищенаведеного, слід відмітити, що управлінське рішення – це, перш за все, вибір альтернатив. Його розробка, прийняття та реалізація є концентрованим відображенням сутності управління. На характер прийнятих рішень впливає ступінь повноти та достовірності даних інформаційно-аналітичної системи управління. Дослідження природи рішень, у контексті розробки і прийняття на основі такої системи, спрямоване на посилення їх обґрунтованості, раціональності, комплексності, оптимальності, оперативності та об'єктивності. Реалії сьогодення свідчать, що низька якість рішень, підтверджена фактографічними даними про незадовільні результати діяльності вітчизняних суб'єктів господарювання, які вимагають удосконалення методології формування самої інформаційно-аналітичної системи управління. З цією метою необхідно, здійснюючи збір, обробку та зберігання інформації, яка у вигляді показників буде доводена до суб'єктів управління, використовувати науково-обгрунтовані методики з поліпшення зазначеної системи. Це забезпечить підвищення рівня кореляції управлінських рішень з об'єктивними умовами їх прийняття.

Список літератури:

1. Мала Н. Т. Мистецтво прийняття управлінського рішення / Мала Н. Т. // Науковий вісник України. – 2010. – С. 345-351.
2. Шимко І. А. Алгоритм прийняття управлінських рішень в умовах ризику (невизначеності) / Шимко І. А. // Управління розвитком. – 2011. – № 20(117). – С. 149-151.
3. Нікітчіна С. Сучасні проблеми управління та прийняття управлінських рішень в системі професійно-технічної освіти / Нікітчіна С. // Технологічна освіта: досвід, перспективи, проблеми. – 2009. – № 3-4. – С. 117-118.
4. Коюда В. О. Якість та ефективність управлінських рішень системи антикризового управління / Коюда В. О. // Управління розвитком. – 2011. – № 4(101). – С. 218-223.
5. Карданская Н. А. Основы принятия управленческих решений / Н. А. Карданская. – М.: Русская Деловая Литература, 2007. – 288 с.
6. Дерлоу Д. Ключові управлінські рішення. Технологія прийняття рішень: Пер. з англ. – К.: Наукова думка, 2010. – 242 с.

Лозовский А.Н., Мартощук Н.Н.
Винницький торгово-экономический институт
Киевского национального торгово-экономического университета

УСЛОВИЯ И ФАКТОРЫ КАЧЕСТВА УПРАВЛЕНЧЕСКИХ РЕШЕНИЙ

Аннотация
В данной статье рассмотрены условия и факторы качества управленческих решений, определены факторы, формирующие некачественные управленческие решения, сформулированы основные требования по ефективности управленческих решений. Также рассмотрен сам процесс подготовки и принятия управленческих решений. Предложено собственную экономическую категорию «управленческое решение».
Ключевые слова: управление, управленческое решение, принятие решения, основная задача руководителя, условия качества управленческого решения.

Lozovskyi O.M., Martoshchuk N.M.
Vinnytsia Institute of Trade and Economics,
Kyiv National University of Trade and Economics

TERMS AND FACTORS OF THE QUALITY OF MANAGEMENT DECISIONS

Summary
In this article the terms and factors of quality of management decisions are considered. Factors, which influence the acceptance of off-grade management decisions, are determined. General requirements to increase the efficiency of management decisions are provided. The process of preparation and acceptance of management decisions is considered as well. A broad definition of «administrative decision» is suggested.
Keywords: management, management decision, decision-making, basic task of manager, terms of the quality of management decision.

УДК: 336.71:65.012.12

ТЕОРЕТИЧНІ ТА МЕТОДИЧНІ ПІДХОДИ ДО АНАЛІЗУ ФІНАНСОВОЇ СТІЙКОСТІ БАНКІВСЬКОЇ УСТАНОВИ

Лукін В.О., Гребенюк К.Ю.
Харківський інститут банківської справи
Університету банківської справи Національного банку України

В статті розглянуто теоретичні та методичні аспекти дослідження фінансової стійкості комерційних банків на прикладі ПАТ КБ «ПриватБанк», здійснено аналіз фінансової стійкості за допомогою системи коефіцієнтів, зроблено висновки щодо стану фінансової стійкості банківської установи.
Ключові слова: коефіцієнт, фінансова стійкість, ліквідність, аналіз.

Постановка проблеми. Банки є невід'ємною частиною економіки, що впливають на загальноекономічний стан країни взагалі. При цьому банки є інструментом прийняття, обробки, упорядкування та розподілу майже всіх фінансових потоків у світі. Таким чином дуже важливо при дослідженні стійкості економіки країни виділяти особливу увагу стійкості банків. На сучасному етапі методологічні підходи до визначення оцінки фінансової стійкості банків є недостатньо розробленими та потребують визначення факторів, що на неї впливають.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Дослідженням фінансової стійкості комерційних банків приділяли увагу такі вітчизняні науковці, як Вовк В.Я., Герасимович А.М., Дзюблюк О.В., Міщенко С.В., Савлук М.І., Шелудько Н.М. та інші. Але дана проблема потребує подальшого розгляду щодо аналізу фінансової стійкості та її оцінки на прикладі ПАТ КБ «ПриватБанк».

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Актуальність даного дослідження визначається тим, що на даний час немає єдиного підходу до аналізу фінансової стійкості банків в Україні. До того ж, негативна макро- та мікроекономічна та політична ситуації зумовлюють необхідність дослідження фінансової стійкості банківської системи в цілому, щоб на основі узагальнених даних розробити заходи, щодо покращення фінансової стабільності як окремих банків, так і банківської системи зокрема.

Мета та завдання дослідження. Мета дослідження полягає в узагальненні та подальшому розвитку теорії та методики фінансової стійкості комерційних банків на прикладі ПАТ КБ «ПриватБанк».

Виклад основного матеріалу. У зв'язку з дестабілізацією ринку банківських послуг,що зазнає впливу від різних економічних факторів (екзо- та ендо-економічниих), значне місце приділено забезпеченню фінансової стійкості не лише окремого банку, а й всієї банківської системи. Саме тому в умовах економічної глобалізації питання щодо за-

© Лукін В.О., Гребенюк К.Ю., 2015

безпечення фінансової стійкості є пріоритетним завданням комерційних банків.

У теперішній час питання фінансової стійкості інтенсивно досліджується науковцями з точки зору якісного індикатора банківського процесу.

Проте серед економістів немає єдиного підходу до визначення поняття фінансової стійкості банку. Досить часто фінансову стійкість ідентифікують з такими економічними поняттями, як платоспроможність та ліквідність. Так, деякі науковці стверджують, що фінансова стійкість банку визначається рівнем його ліквідності та платоспроможності. Необхідно відзначити, що ліквідність комерційного банку характеризує механізм швидкого перетворення активу у готівку з метою забезпечення своєчасного виконання боргових зобов'язань, а платоспроможність характеризується рівнем забезпеченості фінансових зобов'язань банку власним капіталом, що дозволяє банку виконати законні вимоги перед кредиторами. Безумовно, це важливі складові, але врахування даних понять для визначення фінансової стійкості банку є недостатнім.

Так, наприклад, глосарій банківської термінології визначає фінансову стійкість, як стан банку, що забезпечує баланс грошових потоків, відображає достатність власного капіталу для підтримки платоспроможності та ліквідності, а також його рентабельності. Фінансова стійкість означає, що банківська установа здатна своєчасно платити за своїми зобов'язаннями і забезпечувати прибутковість на рівні, достатньому для нормального функціонування на ринку банківських послуг [2, с. 2].

На фінансову стійкість банківської системи впливає безліч факторів, які, залежно від якісних і кількісних характеристик їх впливу, мають як позитивне, так і негативне значення. Вони поділяються на фактори-стимулятори та фактори-дестимулятори. До стимуляторів відносять фактори, високі значення яких бажані з економічної точки зору та свідчать про сприятливі умови для підвищення рівня конкурентоспроможності банку. До дестимуляторів належать фактори із протилежними якостями. Однак внаслідок орієнтації банків на обслуговування певних цільових сегментів ринку банківських послуг, одні й ті самі фактории можуть бути як стимуляторами, так і дестимуляторами [1, с. 43].

Негативно впливає на рівень фінансової стійкості банків ряд таких факторів: падіння доброякісності банківських активів; зниження довіри з боку вкладників; девальвація валюти; зниження поточної ліквідності; скорочення капіталізації банків; зменшення ресурсної бази банків; зростання процентної ставки; збільшення неповернутих валютних кредитів; складнощі із залученням нових інвестицій та падіння кредитних рейтингів великої частини українських банків [3, с. 29–30].

Ми бачимо, що фінансова стійкість визначається сукупністю впливу екзо- та ендо-факторів, які можуть впливати на неї як позитивно, так і негативно.

Фінансова стійкість виступає індикатором фінансового стану банку,який відображається як якісна характеристика його діяльності. Виділяють чотири методи оцінки фінансової стійкості банківських установ, які постійно вдосконалюються. До них належать коефіцієнтний аналіз, метод порівняння, графічний метод та метод табличного відображення показників.

Під час аналізу фінансової стійкості ПАТ КБ «Приватбанк» був застосований метод коефіцієнтного аналізу. Сутність даного методу полягає у дослідженні фінансової звітності, на основі якої будується система аналітичних показників, які дають змогу оцінити поточний фінансовий стан банку. У межах даного дослідження розглядаються коефіцієнти (табл. 1) [5], що найкращим чином, з нашого погляду, характеризують фінансову стійкість банку, та порівнюються з відповідними нормативними або оптимальними значеннями. Сукупність даних показників спрямована на оцінку рівня капіталізації, ліквідності, прибутковості банку.

Аналіз показників фінансової стійкості виявив, що усі показники, які її характеризують (табл. 1, 2), крім коефіцієнту рентабельності капіталу, знаходяться в межах нормативу, що дозволяє зробити такі висновки щодо фінансової стійкості ПАТ КБ»ПриватБанк»:

- коефіцієнт надійності (співвідношення власного капіталу до суми зобов'язань за нормативного значення не менше 5%) станом на 01.01.2012 р. мав тенденцію до зросту і становив 13%, а станом на 01.01.2013 дещо знизився і становив 11,7%; тобто таким чином банк має нормальну забезпеченість власним капіталом, а тому і фінансову надійність, тобто досяг рівня,за якого він не залежить від залучених коштів грошового ринку
- коефіцієнт фінансового важеля (відношення зобов'язань банку до власного капіталу за мінімально допустимого значення не більше 20%) станом на 01.01.2012 зупинився на позначці у 7,66%,а наступного року дещо підвищився і на 01.01.2013 складав 8,53%;це означає,що банк підвищив свою активність щодо залучення вільних грошових коштів,за невисокого рівня забезпеченості власним капіталом
- коефіцієнт достатності капіталу (відношення власного капіталу до загальних активів у межах норми не менше 10%) мав тенденцію до росту і на 01.01.2012 становив 11,5%, а на 01.01.2013 мав деякий спад и склав 10,6%;це свідчить про фінансово грамотно сформовану структуру активів банку
- коефіцієнт загальної ліквідності (відношення активів банку до його зобов'язань за нормативного значення не менше 100%) мав низхідну тенденцію і станом на 01.01.2012 зупинився на позначці в 113%, а вже наступного року взагалі 110,4%;це означає,що банк здатен покривати власні зобов'язання за рахунок сформованих активів
- коефіцієнт миттєвої ліквідності (відношення коштів на коррахунках та готівки в касі до зобов'язань в депозитах усіх видів в межах не менше 20%) мав висхідну тенденцію росту і станом на 01.01 2012 р. становив 59%,а через рік 01.01.2013 аж 73%;цей коефіцієнт встановлюється для контролю за своєчасним виконанням власних зобов'язань за рахунок високоліквідних активів, тобто банк своєчасно розраховується зі своїми боргами
- коефіцієнт ресурсної ліквідності зобов'язань (співвідношення дохідних активів до його зобов'язань при оптимальному значенні 70-80%)

зменшився станом на 01.01.2011р. до 79%,а наступного року значення даного коефіцієнта впало нижче оптимального -58%; банк має можливість частково розраховуватися власними дохідними активами, що підвищує рівень захищеності і стійкості банку

- коефіцієнт рентабельності активів(відношення чистого прибутку до середньорічного власного капіталу в межах норми не менше 1) зменшився 01.01.2012 до нормативного показника в 1, а вже 01.01.2013 і зовсім до 0,9%, що менше норми; це означає,що сформовані активи не приносять прибутку,що є негативним явищем
- коефіцієнт рентабельності власного капіталу (відношення чистого прибутку до середньої вартості власного капіталу в межах оптимуму не

менше 15) зменшився до 9 станом на 01.01.2011, а наступного року обвалився до значення 8,4 станом на 01.01.2012; тобто власний капітал використовується нераціонально і не приносить фінансових явищ,основний показник ефективності банку критично нижче оптимального

- чиста процентна маржа (різниця між процентними доходами та процентним витратами до середньорічної вартості активів в межах нормативного значення не менше 4,5) збільшився 01.01.2011 до позначки в 5,5,в той час як станом на 01.01.2012 різко зменшився до 4,7; тобто баланс працюючих і не працюючих активів збалансований,що дозволяє збільшувати отримуваний дохід.

Таким чином узагальнивши методичні підходи (коефіцієнтний аналіз) до аналізу фінансової стій-

Таблиця 1

Показники фінансової стійкості та ефективності діяльності банку

Н.за порядком	Найменування показника	Алгоритм розрахунку	Економічний зміст
1	Коефіцієнт надійності	Відношення власного капіталу до загальної суми зобов'язань	Показує рівень залежності банку від залучених коштів
2	Коефіцієнт фінансового важеля	Відношення зобов'язань банку до вартості власного капіталу	Розкриває здатність банку залучати кошти на фінансовому ринку
3	Коефіцієнт достатності капіталу	Відношення власного капіталу до вартості активів	Характеризує достатність власного капіталу для покриття ризиків
4	Коефіцієнт загальної ліквідності	Відношення активів банку до його зобов'язань	Характеризує можливість банку в погашенні зобов'язань всіма активами
5	Коефіцієнт миттєвої ліквідності	Відношення коштів на коррахунках в банках та готівки в касі банку до зобов'язань в депозитах у всіх видах	Показує можливість банку погашати живими грішми з корракунків і каси усі зобов'язання
6	Коефіцієнт ресурсної ліквідності зобов'язань	Відношення дохідних активів банку до його зобов'язань	Свідчить про часткове погашення зобов'язань банку поверненнями дохідних активів
7	Коефіцієнт рентабельності активів	Відношення чистого прибутку до середньої вартості активів банку	Характеризує рівень окупності чистим прибутком середньорічних активів
8	Коефіцієнт рентабельності власного капіталу	Відношення чистого прибутку до середньої вартості власного капіталу	Характеризує рівень окупності чистим прибутком середньорічного власного капіталу
9	Чиста процентна маржа	Відношення різниці між процентними доходами та процентними витратами до сер-річної вартості активів	Розкриває рівень дохідності активів від процентної різниці

Таблиця 2

Вихідні дані для розрахунку показників фінансової стійкості та ефективності діяльності ПАТ КБ»Приватбанк» у 2011-2013 роках [4]

Показник	Значення,млн. гривень		
	01.01.2011 рік	01.01.2012 рік	01.01.2013 рік
1. активи загальні	113 437 222	145 118 473	172 428 712
2. активи дохідні	87494111	101531152	90472299
3. власний капітал	11 879 967	16 746 978	18 300 761
4. зобовязання загальні	101 557 255	128 371 495	156127951
5. кошти в касі та коррахунках	19725932	21 770 908	26597511
6. чистий прибуток	1 370 179	1 425 816	1 532 760
7. процентні доходи	14 232 444	16 786 915	18 153 983
8. процентні витрати	8 429 808	8 846 283	10 104 859

Таблиця 3

Показники фінансової стійкості та ефективності діяльності ПАТ КБ»Приватбанк» станом на 1 січня 2011-2013 років

Показники	Значення			
	01.01.2011	01.01.2012	01.01.2013	Оптимальне
Коефіцієнт надійності	0,117	0,13	0,117	>0,05
Коефіцієнт фінансового важеля	8,55	7,66	8,53	<20
Коефіцієнт достатності капіталу	0,105	0,115	0,106	>0,1
Коефіцієнт загальної ліквідності	1,17	1,13	1,104	>1
Коефіцієнт миттєвої ліквідності	0,58	0,59	0,73	>0,2
Коефіцієнт ресурсної ліквідності зобов'язань	0,86	0,79	0,58	0,7-0,8
Коефіцієнт рентабельності активів	1,2	1	0,9	>1
Коефіцієнт рентабельності власного капіталу	11,5	9	8,4	>15
Чиста процентна маржа	5,1	5,5	4,7	>4,5

кості банківської установи за класичною системою показників, було проведене дослідження фінансової стійкості ПАТ КБ «Приватбанк», яке встановило, що банк є відносно фінансово-стійким.

Список літератури:

1. Вовк В. Я. Забезпечення фінансової стійкості банківської системи в умовах кризи [Текст] / В. Я. Вовк, Ю. В. Дмитрик // Науковий вісник: Фінанси, банки,інвестиції. – 2011. – № 2. – С. 43.
2. Науменкова С. В., Міщенко С. В. Розвиток фінансового сектору України в умовах формування нової фінансової архітектури //– К.: УБС, ЦНДНБУ, 2009. – 384 с.
3. Пацера М. М. Світова фінансова криза та її наслідки для банківської системи України [Текст] / М. М. Пацера // Вісник НБУ. – 2009. – № 1. – С. 28–33.
4. Річний фінансовий звіт ПАТ КБ «Приватбанк» за 2011-2013 рр. http://bank.gov.ua/control/uk/publish/category?cat_id=74208
5. Аналіз банківської діяльності: Підручник / А. М. Герасимович, М. Д. Алексеєнко, І. М. Парасій-Вергуненко та ін.; За ред. А. М. Герасимовича. – К.: КНЕУ, 2004. – 599 с.

Лукин В.А., Гребенюк К.Ю.
Харьковский институт банковского дела
Университета банковского дела Национального банка Украины

ТЕОРЕТИЧЕСКИЕ И МЕТОДИЧЕСКИЕ ПОДХОДЫ К АНАЛИЗУ ФИНАНСОВОЙ УСТОЙЧИВОСТИ БАНКОВСКОГО УЧРЕЖДЕНИЯ

Аннотация
В статье рассмотрены теоретические и методические аспекты исследования финансовой устойчивости коммерческих банков на примере ПАО КБ «ПриватБанк», осуществлен анализ финансовой устойчивости с помощью системы коэффициентов, сделаны выводы о состоянии финансовой устойчивости банковского учреждения.

Ключевые слова: финансовая устойчивость, коэффициент, ликвидность, анализ.

Lukin V.O., Hrebeniuk K.Y.
Kharkiv Institute of Banking,
University of Banking of the National Bank of Ukraine

THEORETICAL AND METHODICAL APPROACHES TO ANALYSIS OF FINANCIAL STABILITY OF BANKING INSTITUTION

Summary
The theoretical and methodical aspects of studying the financial stability of the banks on the example of PJSC CB "Privatbank" have been considered. The analysis of the financial stability is carried out through a system of indicators. Conclusions concerning the situation of the financial stability of the bank are made.

Keywords: financial stability, liquidity, analysis, coefficient.

УДК: 657.6

ОРГАНІЗАЦІЯ ВНУТРІШНЬОГО АУДИТУ В БАНКІВСЬКИХ УСТАНОВАХ

Лукін В.О., Савлук В.В.
Харківський інститут банківської справи
Університету банківської справи Національного банку України

В статті досліджено теоретико-методичні підходи щодо сутності організації внутрішнього аудиту в банківських установах. Визначено роль внутрішнього аудиту та контролю в діяльності банків України, доведено необхідність подальшого удосконалення сучасної системи внутрішнього банківського аудиту.
Ключові слова: аудит, контроль, банк, Положення НБУ, ефективність.

Постановка проблеми. В сучасних умовах обсяги недоліків порушень та зловживань у банківській сфері є суттєвими. Ці недоліки зумовили збиткову діяльність багатьох банківських установ, а окремих – банкрутство. За цих умов більшість науковців та практиків впевнені, що система внутрішнього контролю та аудиту потребує в деяких напрямах посилення ролі, а в інших – серйозних змін. З кожним роком збільшується обсяг кредитних операцій, підвищуються ризики, що пов'язані з неповерненням наданих позик, тому необхідним є посилення ролі внутрішнього контролю банку, одною із форм якого є внутрішній аудит.

Аналіз наукових досліджень і публікацій. Вагомий внесок у дослідження проблем аудиту зробили такі вітчизняні вчені як: М. Т. Білуха, О. С. Бородкін, Ф. Ф. Бутинець, Б. І. Валуєв, О. В. Васюренко, З. В. Гуцайлюк, Г. М. Давидов, Н. І. Дорош, С. Я. Зубілевич, О. І. Кірєєв, Л. М. Крамаровський, М. В. Кужельний, А. М. Кузьмінський, О. А. Петрик, І. І. Пилипенко, О. Ю. Редько, В. С. Рудницький, В. Я. Савченко, В. В. Сопко, Б. Ф. Усач.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. На превеликий жаль в Україні недооцінюється важливість внутрішнього аудиту як самостійного виду контролю. Це пов'язано з відсутністю в достатньому обсязі потрібної інформації з методики створення, функцій, значення, об'єктів прийомів та засобів внутрішнього аудиту, що і розкриває актуальність даної теми.

Мета. Метою статті є визначення особливостей основних завдань та функцій проведення аудиту в комерційних банках, а також напрямів подальшого розвитку системи внутрішнього аудиту в Україні

Викладення основного матеріалу. Банківська система не зможе виконувати покладені на неї функції щодо акумулювання тимчасово вільних ресурсів за відсутності довіри між банками та їх клієнтами. Ефективна система банківського контролю є способом забезпечення стабільної діяльності банку та підняття довіри до нього тому вона повинна бути одним із пріоритетів стратегії його розвитку. На відміну від підприємств, банки підпадають під більш жорстке державне регулювання та нагляд. Контроль за діяльністю банків здійснюється як ззовні, так і з середини організації.

Підсистема зовнішнього контролю складається з банківського нагляду, що здійснюється Національним банком України, та зовнішнього аудиту, який проводять відомі аудиторські фірми з відмінною репутацією.

Система банківського нагляду будується відповідно до Основних принципів ефективного банківського нагляду, розроблених і опублікованих Базельським комітетом з питань банківського нагляду. Аудиторські фірми проводять аудит банківських установ керуючись Міжнародними стандартами аудиту, надання впевненості та етики, видання 2006р., що розроблені Міжнародною федерацією бухгалтерів та прийняті в Україні в якості Національних нормативів аудиту.

Внутрішній контроль за діяльністю банку забезпечують Загальні збори акціонерів, Спостережна рада, Ревізійна комісія, Правління, служба внутрішнього аудиту та кожний структурний підрозділ установи в межах своєї компетенції. Особливе місце в системі внутрішнього контролю за діяльністю банку належить службі внутрішнього аудиту як органу оперативного контролю Спостережної ради за діяльністю установи.

Система регулювання внутрішнього аудиту в банках України складається з законодавчо-нормативної бази України, документів, які розроблені на міжнародному рівні та внутрішніх документів банку. Головним завданням внутрішнього аудиту банку є незалежна перевірка та експертна оцінка стану банку. Проте у більшості українських банків, де створений відділ внутрішнього аудиту, його функції на сучасному етапі обмежуються контролем за правильністю ведення бухгалтерського обліку й відповідністю вимогам зовнішніх і внутрішніх нормативних документів, а також виконанням комплексних перевірок філіалів. Разом з тим, у теперішній світовій банківській практиці склалося значно ширше поняття цілей внутрішнього аудиту. Його основна місія нині визначається як сприяння банку в досягненні поставлених цілей шляхом всебічної оцінки внутрішніх систем правління, ризик-менеджменту й контролю; надання рекомендацій щодо підвищення їх ефективності.

Розглянемо, як тлумачать функції служби внутрішнього аудиту вітчизняні нормативні акти.

Методичні рекомендації щодо проведення внутрішнього аудиту фінансових установ, які затверджені розпорядженням Державної комісії з регулювання ринків фінансових послуг від 27.09.2005 р. № 4660, зазначають, що внутрішній аудит – це «незалежна експертна діяльність служби внутрішнього аудиту фінансової установи, яка полягає у проведенні перевірок та здійсненні оцінки, як правило, таких елементів:

– системи внутрішнього контролю фінансової установи;

– фінансової та господарської інформації;

– економічності та продуктивності фінансової установи;

– дотримання банківськими установами законів, нормативних актів та інших зовнішніх вимог [1].

Положення про організацію бухгалтерського обліку та звітності в банках України, затверджене Постановою Правління НБУ від 30.12.98 р. № 566, виділяє внутрішній аудит як «незалежний підрозділ, який не бере участі у виконанні операцій, а періодично здійснює перевірки та оцінює:

© Лукін В.О., Савлук В.В., 2015

– адекватність і ефективність заходів та системи внутрішнього контролю;

– управління ризиками і кредитним та інвестиційним портфелем;

– повноту, своєчасність і достовірність фінансової та іншої звітності;

– дотримання принципів і внутрішніх процедур обліку;

– відповідність регулятивним вимогам» [2].

Положення про організацію внутрішнього аудиту в комерційних банках України, затверджене Постановою Правління НБУ від 20.03.98 р. № 114, визначає внутрішній аудит банку як «незалежну експертну діяльність служби внутрішнього аудиту банку для перевірки й оцінки адекватності та ефективності системи внутрішнього контролю та якості виконання призначених обов'язків співробітниками банку» [3].

Як бачимо найбільш докладно функції служби внутрішнього аудиту трактуються саме в Положення про організацію бухгалтерського обліку та звітності в банках України [2].

На сьогоднішньому етапі розвитку банківської системи роль внутрішніх аудиторів полягає у тому, що при перевірці процедур та процесів внутрішнього контролю вони вміють не стільки ідентифікувати випадки їх недотримання, скільки:

– систематично та об'єктивно оцінювати ступінь впливу таких випадків на ефективність діяльності банку;

– рекомендувати менеджменту банку заходи щодо усунення знайдених проблем і підвищення ефективності керівництва ризиками.

Для того, щоб служба внутрішнього аудиту діяла ефективно необхідно виконання таких вимог:

– внутрішній аудит зобов'язаний бути безперервною функцією;

– він повинен бути самостійним від підрозділів банку, які він зобов'язаний перевіряти і мати відповідний статус всередині банку.

Перша вимога здійснюється коли вище керівництво банку забезпечує дію постійного підрозділу внутрішнього аудиту, який відповідає розмірам банку та профілю його операцій.

Щодо другої вимоги то слід відзначити, що у сьогоденних українських умовах внутрішній аудит, як правило, підконтрольний виконавчому керівництву банку, що суттєво обмежує ефективність його роботи. У західних банках начальник служби внутрішнього аудиту, за звичаєм, входить до складу Ради директорів банку. За внутрішній аудит, як правило, відповідає безпосередньо Голова Ради директорів. Таке місце в організаційній структурі забезпечує незалежність внутрішнього аудиту відбудь-якого члена виконавчого керівництва. Голова служби внутрішнього аудиту може бути також присутнім на окремих засіданнях Правління банку, але з правом лише дорадчого голосу. Одночасно розповсюджена практика, коли Голова служби внутрішнього аудиту є повноправним членом комітету з управління активами й пасивами банку.

Як стверджують Б. Ф. Усач і М. А. Маркевич, організація внутрішнього аудиту передбачає його виконання у певній послідовності, за такими етапами:

«планування аудиту – необхідно зосередитись на таких аспектах, як: мета функції об'єкта, видах наданих послуг кредитного характеру; вибір специфічних видів діяльності, враховуючи межі кредитного ризику, занепокоєність керівництва результатами роботи того чи іншого підрозділу банку; внутрішньому контролі кредитних операцій; визначення ресурсних вимог, потрібних для виконання запланованих задач. Ознайомлення із зазначеною інформацією дає перспективу аудиту розробити відповідну програму аудиторської перевірки;

збір інформації та її аналіз – проводиться напрямом опитування керівництва та персоналу, вивчення документації, огляд діяльності підрозділу, аналіз даних та звітів, перевірки окремих рахунків. Матеріали узагальнюються внутрішнім аудитором за результатами попереднього ознайомлення з об'єктом аудиту;

оцінювання робочої документації – на підставі національних стандартів аудиту, формуються судження та висновки. Даний етап забезпечує аудиторів першими відомостями та визначає напрямок подальшої аудиторської роботи;

верифікація – дає можливість пересвідчитись у справедливості попередньої оцінки, яка ґрунтується на тестуванні операцій, підтвердженні даних, анафазі та порівнянні, аналізі причин, які привели до появи недоліків у діяльності комерційного банку;

підготовка та надання висновків та пропозицій – аудитор готує аудиторський висновок, в якому дає інформацію про виявлені під час перевірки найбільш серйозні проблеми, ефективність системи контролю та надає рекомендації для покращення і підвищення якості системи внутрішнього контролю» [4].

Однак результати проведеного анкетування персоналу служб внутрішнього аудиту окремих банків демонструють те, що сьогодні лишається ряд недостатньо досліджених аспектів проведення внутрішнього аудиту в банку та його організації, що потребують подальшого вивчення, серед яких наступні: недостатнє провадження інформаційних технологій в процедури внутрішньобанківського аудиту, потреба постійного навчання та підвищення кваліфікації внутрішніх аудиторів, проблема забезпечення реальної незалежності служби внутрішнього аудиту від вищого виконавчого правління. Також з'ясовано, що сьогодні банки замало уваги приділяють системі контролю за якістю діяльності служб внутрішнього аудиту [5].

Як наслідок можна констатувати, що в системі організації внутрішнього аудиту недостає ще одного етапу – розгляд результатів проведеного внутрішнього аудиту та запровадження їх в практику.

Потрібно підкреслити, що аудит, як і будь-яка діяльність, пов'язана з законодавством, вона стандартизується і нормується. Але це стосується переважно зовнішнього аудиту. Для внутрішнього аудиту стандартів, що регулюють внутрішній аудит немає (за винятком нормативних документів НБУ з регламентації внутрішнього аудиту в комерційних банках України), що скорочує поширення передового досвіду в цій сфері діяльності. З іншого боку, відсутність будь-яких обмежень на зміст і форми проведення внутрішнього аудиту заохочує розробку суб'єктами господарювання власних форм реалізації його функцій.

Але в свою чергу розвиток внутрішнього аудиту в Україні ще дуже повільний та слабкий процес, тому нашій державі просто не запобігти певних проблем, які настигають кожен день систему внутрішнього контролю та аудиту.

Висновки. Створивши ефективну систему аудиту й контролю функціонування банківських установ, можна підвищити рівень його безпеки. Оскільки наша держава ще не має достатнього досвіду в цій сфері, потрібно максимально вивчати зарубіжний досвід і адаптувати його до українських реалій.

Список літератури:
1. Методичні рекомендації щодо проведення внутрішнього аудиту фінансових установ, затверджено розпорядженням Держкомісії з регулювання ринків фінансових послуг від 27.09.2005 р. № 4660. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.minfin.gov.ua
2. Положення про організацію бухгалтерського обліку та звітності в банках України: Постанова Правління НБУ від 30.12.98 р. № 566 (зі змінами та доповненнями) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.rada.gov.ua
3. Положення про організацію внутрішнього аудиту в комерційних банках України, затверджене Постановою Правління НБУ від 20.03.98 р. № 114. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.minfin.gov.ua
4. Усач Б.Ф. Виявлення фактів шахрайства у контексті аудиту фінансових звітів банків / Б.Ф. Усач, М.А. Маркевич // Вісник Житомирського державного технологічного університету. – 2010. – № 3(53). – Ч. 2. – С. 253-255.
5. Організація внутрішнього аудиту в комерційних банках України та взаємозв'язок з зовнішніми аудиторами. Інформаційно-аналітична стаття з офіційного сайту НБУ – http://bank.gov.ua/B_syst/Audut1.htm

Лукин В.А., Савлук В.В.
Харьковский институт банковского дела
Университету банковского дела Национального банка Украины

ОРГАНИЗАЦИЯ ВНУТРЕННЕГО АУДИТА В БАНКОВСКИХ УЧРЕЖДЕНИЯХ

Аннотация
В статье исследовано теоретико-методические подходы к сущности организации внутреннего аудита в банковских учреждениях. Определена роль внутреннего аудита и контроля в деятельности банков Украины, доказана необходимость дальнейшего усовершенствования современной системы внутреннего банковского аудита.
Ключевые слова: аудит, контроль, банк, Положение НБУ, эффективность.

Lukin V.O., Savluk V.V.
Kharkiv Institute of Banking
University of Banking of the National Bank of Ukraine

ORGANIZATION OF INTERNAL AUDIT IN BANKING INSTITUTIONS

Summary
In the article theoretical and methodological approaches in relation to essence of organization of internal audit in banking institutions are investigated. The role of internal audit and control in activity of banks of Ukraine is determined. The necessity of further improvement of the modern system of internal bank audit is well-proven.
Keywords: audit, control, bank, Statute of NBU, efficiency.

ФІЛОСОФСЬКІ НАУКИ

УДК: 17.023.31:316.64:37.035-053.67

НАЦІОНАЛЬНА ІДЕНТИФІКАЦІЯ УЧНІВСЬКОЇ МОЛОДІ ЯК ЧИННИК ФОРМУВАННЯ ГРОМАДЯНСЬКОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ ОСОБИСТОСТІ

Білан С.І.
Верхньотокмацької ЗОШ I-III ступенів Гуляйпільської районної ради

У статті досліджуються основні особливості національної ідентифікації учнівської молоді як чинника формування громадянської ідентичності в умовах засвоєння змісту історичної освіти та шляхи її оптимізації. Обґрунтована актуальність проблеми формування громадянської ідентичності учнівської молоді з метою консолідації суспільства на вирішення соціальних завдань розбудови української держави. Розглядаються теоретичні основи національної ідентифікації та громадянської ідентичності учнівської молоді.
Ключові слова: національна ідентифікація, історичне мислення учнівської молоді, історичне буття, історична свідомість, історичне пізнання.

Постановка проблеми. Здобуття незалежності Україною викликало проблему формування громадянського суспільства. Національна ідентифікація учнівської молоді є важливою проблемою сучасності і чинником формування її громадянської ідентичності на основі засвоєння історичного досвіду. Проголошення незалежності України сприяло зростанню інтересу до історичного минулого народу, до історичних знань, до осмислення традицій державотворення, громадянського суспільства, піднесло престиж історичної освіти, оскільки історична освіта забезпечує формування ціннісних орієнтирів учнівської молоді, сприяє соціальній, національній, громадянській ідентифікації.

Актуальність проблеми зумовлена корінними змінами, які відбуваються у світі, наявністю глобальних проблем, змінами соціально-економічних і політичних реалій українського суспільства. Проблема консолідації суспільства на вирішення соціальних завдань викликає потребує соціально-філософського осмислення проблеми самовизначення особистості, усвідомлення нею себе як представника нації, громадянина держави, про що свідчать нормативні документи: Закон про освіту, Концепція громадянського виховання [8, 15]. По-перше, в умовах демократизації держави, громадянське виховання є одним із найважливіших завдань, які реалізує система освіти. По-друге, формується національна правова держава, і однією з передумов її існування є лояльний до держави громадянин, що дотримується демократичних цінностей та настанов у своїй поведінці. По третє, національна ідентичність є важливою передумовою консолідації суспільства. Це привертає увагу до дослідження особливостей національної ідентифікації учнівської молоді у процесі засвоєння змісту історичної освіти та встановлення функцій національної ідентифікації у формуванні громадських якостей особистості.

Метою даної статті є визначення особливостей, функцій національної ідентифікації учнівської молоді як важливого чинника становлення громадянської ідентичності особистості у процесі засвоєння змісту історичної освіти. Аналіз останніх досліджень і публікацій підтверджує актуальність означеної проблеми. Серед сучасних українських дослідників, роботи яких тією чи іншою мірою торкались означеної теми, слід назвати В. Андрущенка, В. Воловика, Г. Горак, А. Карася, С. Кульчицького [4; 5; 9; 12], які приділяють увагу дослідженню історичного пізнання, в процесі якого відбувається розвиток історичного мислення, формування національної ідентичності особистості. У роботах Т. Потапчук, О. Радченко, К. Терещенко, О. Шиприкевич [17; 18; 23] актуалізовано проблеми національної ідентифікації української молоді. До цієї проблеми звертались вчені з інших країн: В. Вжосек, який досліджував особливості історичного мислення, європейської ідентичності в умовах глобалізації, встановив три важливі її аспекти: культурний, метафоричний, оказіальний [3]; С. Ентоні, Р. Йорн, М. Кром, які долучились до дискусії щодо синтезу різних підходів в осмисленні історичного процесу та впливу його на формування національної ідентичності. Наявність багатьох підходів щодо осмислення минулого, їх значення у формуванні світогляду, національної ідентифікації актуалізувало проблему пошуку їх співвідношення, дослідженням якого займаються І. Бойченко, І. Добронравова, В. Кизима та ін. На сучасному етапі проблемами удосконалення змісту історичної освіти, в рамках якої відбувається розвиток історичного мислення учнівської молоді, формування національної ідентифікації ведуть дослідження В. Огнев'юк, П. Кравченко, Ф. Турченко, О. Пометун, які солідаризуються з позицією, що вирішальним чинником становлення громадянського суспільства в Україні має стати національна ідентифікація та ін. Важливі висновки в процесі теоретичного усвідомлення нових тенденцій розвитку національної ідентифікації висвітлено у роботах авторів Концепції викладання історії в школі (проект, 2009 р.): Н. Яковенко, І. Гирич, Л. Зашкільняк, О. Удод та ін. [10].

Проблеми громадянського виховання завжди були актуальними для педагогічної еліти України. Такі відомі українські діячі, як В. Антонович, М. Драгоманов, М. Грушевський, І. Огієнко, Г. Ващенко, Б. Грінченко, А. Макаренко, В. Сухомлинський та сучасні дослідники звертали увагу у своїх роботах на особливе значення формування громадянських рис молоді. Дослідники виділяють головну особливість громадянськості – усвідомлення ролі і місця у суспільному житті та головні концепти національної ідентичності: історичну територію або рідний край, спільну мову, спільні міфи та історичну пам'ять, спільну культуру, єдині права та обов'язки для членів суспільства, спільну економіку, спільне бачення перспектив розвитку нації.

Незважаючи на достатню кількість досліджень, проблема національної ідентифікації як чинника формування громадянськості учнівської молоді залишається все ще недостатньо вивченою. Бракує досліджень, в яких би достатньо повно і глибоко було розглянуто проблему предмета дослідження на основі цілісного концептуального висвітлення. Дискусійним лишається питання щодо особливостей національної ідентифікації учнівської молоді, ототожнення її з національною свідомістю і самосвідомістю.

© Білан С.І., 2015

Процес пізнання історичного буття дозволяє особистості усвідомлювати себе, свою історичність, залежність від зовнішнього середовища, забезпечує самостійність мислення та національну ідентифікацію. Відомо, що ідентифікація і ідентичність – процес і результат ототожнення себе з іншим суб'єктом. Національна ідентифікація визначається як процес усвідомлення себе представником певної нації та осмислення її сутнісних рис. Процес ідентифікації як спосіб набуття, підтримки й збереження ідентичності ґрунтується, з одного боку, на соціальному контролі за реалізацією експектацій (очікувань) оточення, а з іншого – на особистісних якостях індивіда, які уможливлюють певний різновид його діяльності. Варто підкреслити, що в умовах становлення незалежності України національна ідентифікація є головним засобом соціалізації особистості, розповсюдження й поглиблення у суспільстві загальнолюдських цінностей, рис громадянськості, по-друге, є способом набуття, підтримки і збереження ідентичності. Національна ідентифікація, самоідентифікація лежать в основі неперервності історичного процесу, це сприяє часопросторовій єдності розвитку, спадкоємності поколінь, цілісному й цілеспрямованому розвитку суб'єкта історії, формуванню історичної свідомості – надійної основи його самоусвідомлення, базиса національної самоідентифікації. В процесі національної ідентифікації та самоідентифікації відбувається процес усвідомлення історії, засвоєння її уроків, формування національної свідомості та самосвідомості громадян. Варті уваги висновки дослідників щодо багатогранності національної ідентифікації, її зв'язку безпосередньо з культурою: « ...національно-культурна ідентичність за своєю сутністю – це усвідомлене прийняття особою відповідних норм і зразків поведінки, ціннісних орієнтацій і мови. Ця ідентичність найповніше виявляється у самоототожненні себе з національно-культурними стереотипами суспільства [17, с. 89].

У розуміння сутності національної ідентифікації автор солідаризується з висновками дослідниці Л. Нагорної, яка висловлює думку щодо співвідношення етнонаціонального і загальногромадянського компонентів [13, с. 17]. Такі ідентитети як етнонаціональні фактори, відчуття індивідуальної історичності та громадянські цінності: національний інтерес, безпека, на нашу думку, глибше розкривають зміст явища. Тому правомірно буде вважати, що національна ідентичність спроможна інтегрувати економічні, етнічні, культурні, релігійні, політичні та інші компоненти. Основою формування національної ідентичності має бути високий рівень політичної культури і національної свідомості.

На нашу думку, національна самосвідомість громадян органічно поєднується з патріотизмом, який ґрунтується на національній ідентифікації: вбирає в себе віру в духовні сили своєї нації, її майбутнє; волю до праці на користь народу; вміння осмислювати моральні та культурні цінності; історію, звичаї, обряди, символіку; систему вчинків, які мотивуються любов'ю, вірою, волею, осмисленням відповідальності перед своєю нацією [16]. В Концепції звертається увага на те, що виховання громадянина має бути спрямоване передусім на розвиток патріотизму – любові до свого народу, до України. Важливою якістю українського патріотизму має бути турбота про благо народу, сприяння становленню й утвердженню України як правової, демократичної держави, готовність відстояти незалежність Батьківщини. Дослідники акцентують увагу на наявність у громадянина певного розуміння сутності понять суспільне благо, народ, батьківщина, що зумовлює наявність, окрім юридичної складової, певного рівня соціально-філософської рефлексії та політичної грамотності, identитетами громадянськості вважають територію, культуру, мову, звичаї [2, с. 101]. Але сьогодні ми розглядаємо громадянське виховання як процес формування громадянськості, як інтегративної якості особистості, що дає змогу людині відчувати себе морально, політично й юридично дієздатною та захищеною. Воно покликане виховувати особистість чутливою до свого оточення, залучати її до суспільного життя, в якому права людини є визначальними.

Безперечно, у процесі громадянського виховання провідне місце належить освітній складовій, яка доповнюється й розширюється вихованням у дусі громадянськості. Це поняття об'єднує в собі громадянську, політичну соціалізацію та здатність долучати до цього процесу моральні цінності. Весь освітній процес у закладах освіти має бути насичений різними аспектами громадянського виховання. Проте особлива роль тут належить предметам суспільно-гуманітарного циклу, а саме: історії, правознавству, громадянознавству, географії, суспільствознавству.

Предметом вивчення історії як навчального предмета є соціальна історія, змістом якої є ознайомлення учнів з процесом розвитку людського суспільства, його матеріальною і духовною культурою. Вивчення історії своєї країни в рамках історичної освіти, знання інших культур веде до усвідомлення своєрідності власної культури, спільної спадщини людства, формує історичну свідомість, історичне мислення, сприяє національній ідентифікації учнівської молоді, репрезентує пропозицію щодо перспектив проектування свого майбутнього громадянами країни. Засвоєний зміст є історичним знанням – сукупністю ідеальних образів, що відображають історичні явища та процеси об'єктивної дійсності. Наявність різного змісту сторінок історії нації, історична пам'ять нації свідчать про різні виміри національної ідентифікації, яка є реальною і не однозначною як і національна ідентичність особистості. Центральним компонентом національної ідентичності, на нашу думку, є певні ідеї, наприклад, національна ідея, бачення якої і зміст змінювався, відображаючись у перемогах і поразках нації.

Суб'єктами національної ідентифікації є як відомий вчений, так і проста людина. Учнівська молодь України як об'єкт і суб'єкт соціальної передачі знань, досвіду є інтелектуальним потенціалом, активною, творчою складовою сучасного суспільства. Учнівська молодь є складовою соціальної групи молодь, як соціальна група, має спільні інтереси, мету, являє собою певну цілісність, є учасником різноманітної діяльності, обумовленої періодом навчання, отриманням професії та участю в продуктивній праці суспільства. Важливою особливістю національної ідентифікації є те, що осмислення своєї приналежності до української нації відбувається у різних формах життєдіяльності, в ході педагогічного процесу, в рамках його законів і закономірностей.

Національна ідентифікація учнівської молоді має певні особливості. Перша особливість витікає із вікових і психологічних особливостей учнівського віку, цим визначається зміст, форми і методи ідентифікації. Суб'єкт пізнання – представник підростаючого покоління, який не включився у активну самостійну діяльність. Національна ідентифікація відбувається у взаємозв'язку перебуваючої у становленні свідомості дитини з історичним буттям, яке є «...соціальною спадщиною, що являє собою результати матеріальної і духовної діяльності людей,

що, залучаючись у життєдіяльність поколіннями – спадкоємцями, справляють вплив на формування сутнісної характеристики соціального організму [4, с. 42]. Систематизований процес осмислення історичного буття відбувається на уроках історії. Це означає, що формування національної ідентичності учнівської молоді відбувається в процесі історичного мислення і бачиться нами як цілісна система, що характеризується взаємодією мотиваційного, змістового, операціонального компонентів, інформаційного, аналітичного й творчого рівнів у процесі організації різних типів уроків, різних форм спілкування. На процес формування національної ідентичності учнівської молоді впливають ЗМІ, Інтернет, процес глобалізації, позакласна діяльність, інтелектуальні змагання.

Оскільки рушієм історії є люди, людство в цілому, змістом знань постає їх багатогранна діяльність у найрізноманітніших природних, конкретно-історичних та часових умовах, а саме знання є охоронцем історичної пам'яті, яка є соціально-психологічним явищем, змістом якого є збереження і відтворення індивідом, уявлень, традицій, морально-естетичних норм, які мали місце в минулому. Формування національної ідентичності – тривалий, багатоаспектний процес, який характеризується довготривалим процесом конструювання суспільних і громадянських понять та їх засвоєнням.

Другою важливою особливістю національної ідентифікації учнівської молоді є те, що суб'єкт не є активним учасником історичного процесу, учасником подій, які осмислюються. Це ускладнює процес історичного пізнання, самоідентифікації, проблемою виступає співвідношення індивідуальної та групової ідентифікації. Формування національної ідентичності розпочинається поетапно, послідовно протягом навчання в школі, на основі варіативних форм пізнавальної та навчальної діяльності, діагностичного, диференційованого підходу, активізації пізнавальної діяльності та трьох рівнів розвитку мислення: наочно-дійового, наочно-образного, словесно-логічного. Процес національної ідентифікації відбувається через практичну дію з об'єктами соціальної спадщини, учасниками минулих історичних подій, історичними пам'ятками. Третя важлива особливість національної ідентифікації учнівської молоді полягає в тому, що процес здійснюється за допомогою представників старших поколінь та засобів навчання, наприклад, кінофільмів, підручників, зміст яких змінюється. На нашу думку, педагогічна культура батьків впливає на буденно-практичний рівень історичного мислення учнівської молоді та її національну ідентифікацію. Творчість, новаторство, політична, моральна і естетична культура педагога мають визначальну роль у формуванні національної ідентифікації.

Наступна важлива особливість національної ідентифікації учнівської молоді полягає в тому, що зміст історичної освіти визначається нормативними документами. Загальна тенденція гуманізації викликала перегляд мети, змісту, характеру історичної освіти, тому Концепція історичної освіти визначає систему поглядів на мету, завдання, зміст, форми і методи організації історичної освіти. Державним стандартом знань з суспільствознавства визначено базовий зміст історичної галузі і систему вимог, що визначають обов'язковий для досягнення рівень знань і умінь тих, хто навчається. Цей зміст інтегрується в конкретних навчальних програмах, нормативних документах, які визначають розвиток історичного мислення та направленість національної ідентифікації.

Названі вище особливості дозволяють сформувати висновок про взаємозумовленість розвитку національної ідентифікації і історичного мислення особистості, які відбуваються в рамках історичного пізнання. Процес засвоєння історичних знань організований так, щоб в скороченій формі, за встановлений час відтворити дійсний історичний процес появи і розвитку культури українського народу, усвідомити громадські якості та сформувати навички їх проявлення. Слід визнати, що на зміст національної ідентифікації учнівської молоді впливають об'єктивно – потреби суспільства, розвиток історичної науки, суб'єктивно – політика керівних сил суспільства, методологічні позиції вчених. В Концепції викладання історії в школі(проект, 2009р.) визначено змістовні принципи історичної освіти як такої, що спирається на поєднання здобутків і вимог історичної та педагогічної наук: загальнонауковий підхід, що передбачає ознайомлення учнів із достовірними фактами та їх інтерпретаціями з метою формування цілісного наукового світогляду; конкретно-історичний підхід, тобто розгляд подій і явищ у контексті відповідного історичного часу, місця, супутніх обставин та динаміки перебігу від причин до наслідків; альтернативно-проблемний підхід, що спирається на використання різноманітних історичних джерел та ознайомлення з різними інтерпретаціями історичних подій і явищ; аксіологічний підхід, тобто прищеплення загальнолюдських морально-етичних цінностей, громадських якостей та вироблення на їх основі особистісної системи оцінювання історичних подій, діячів, явищ тощо; полікультурний підхід, що акцентує увагу на органічній єдності історії, культури, мови, традицій і звичаїв, які забезпечують наступність, спадкоємність поколінь власного народу та формування громадських якостей [10, с. 11].

Не менш важливою особливістю історичного мислення учнівської молоді є те, що цей процес не є закінченим, він продовжується у спеціальних, вищих навчальних закладах, що забезпечує цілісне ставлення учнівської молоді до історичного процесу. Варто відмітити, що предмет історії надає різноманітні перспективи, стає джерелом знань інших дисциплін, що відображають певний зміст історичного буття. Це сприяло інтегрованій взаємодії каналів впливу на процес формування національної ідентифікації, громадянськості учнівської молоді: а) історична, правова освіта в школі та вузі, збереження наступності у цьому процесі; б) виховання учнівської молоді в позаурочний час; в) підвищення ефективності діяльності ЗМІ; г) виховання учнівської молоді засобами музею історії та культури, мистецтва; д) використання історичної пам'яті поколінь.

Наступна важлива особливість національної ідентифікації учнівської молоді полягає в тому, що цей процес відбувається у ході самостійної навчальної діяльності, яка обумовлена кількома чинниками і, в першу чергу, такими як: контрольні та самостійні роботи, заліки, іспити, зовнішнє тестування; написання рефератів. Всі визначені чинники до того ж підсилюються ще й тим, що останнім часом збільшується і активізується інформаційний простір, набуваючи при цьому глобального характеру за рахунок впровадження нових інформаційних технологій. Важливою особливістю є те, що історичні знання є категорією базовою для історичного мислення і для процесу національної ідентифікації, оскільки без них неможливо сформувати уміння і навички.

Все вище зазначене, дозволяє виділити основні функції національної ідентифікації учнівської молоді: по-перше, сприяє формуванню інтелектуаль-

ного потенціалу, національної свідомості, синтезує, інтегрує знання галузевих наук і дисциплін, сприяє цілісній освіті, виокремлює морально-ціннісні орієнтації і прогнозує стратегію у сфері виховання громадянина. По-друге, в процесі національної ідентифікації учнівської молоді зберігається, оновлює, примножується історичний досвід, культура поколінь, презентуються національні ідеї, що консолідує українське громадянське суспільство і підтримує наступність між поколіннями. По-третє, виконує світоглядно-виховну функцію, сприяє соціальній ідентифікації, вихованню відповідальних громадян-патріотів, які б могли вирішувати найскладніші проблеми розбудови нашої держави та функцію мобілізації особистості в умовах нестабільності. По-четверте, є важливим чинником примирення, взаєморозуміння між громадянами, сприяє закріпленню ідей і настроїв гуманності та демократизму, формуванню толерантності в суспільстві, у світовому просторі. По-п'яте, виконує функцію пропаганди основних цінностей, якими є терпимість, повага, взаєморозуміння, права людини, демократія, функцію запобігання злочинам проти людства.

Таким чином, в статті було здійснена спроба встановити особливості національної ідентифікації учнівської молоді як чинника формування громадянської ідентичності. Специфіка змісту історії як навчального предмету окреслює особливості національної ідентифікації учнівської молоді у процесі історичного мислення, її взаємозв'язок з історичним буттям, історичною свідомістю, історичною пам'яттю, історичним пізнанням. Історичне мислення учнівської молоді – це процес соціальної ідентифікації, зумовлений взаємозв'язком, перебуваючої у становленні свідомості дитини з історичним буттям, який сприяє становленню світогляду і є надійною основою її самоусвідомлення в сучасному світі, базисом національної самоідентифікації, допоможе спрогнозувати майбутнє, забезпечить взаємозв'язок, спадкоємність поколінь, стане своєрідним підґрунтям формування громадянина української держави. Наявність в учнівської молоді справжньої громадянської позиції, заснованої на глибокому розумінні сутності політичного процесу і значення демократичних процедур, відповідального ставлення до участі в політичному житті, усвідомлення не лише своїх особистих інтересів, але і потреб суспільства в цілому свідчитиме про громадянську ідентичність. Громадянськість – це реальна можливість втілення в життя сукупності соціальних, політичних і громадянських засад особистості, її інтеграція в культурні й соціальні структури суспільства. Перспективи подальших наукових досліджень: розвиток досліджуваного феномену в умовах реформування змісту історичної освіти, в умовах компетентнісного підходу та використання ІКТ.

Список літератури:

1. Андрущенко В.П. Філософія освіти: поняття і предметне поле / В.П. Андрущенко // Роздуми про освіту: Статті, нариси, інтерв'ю. – К.: Знання України, 2004. – С. 351–366.
2. Арабаджиєв Д.Ю. Моніторинг політичної та громадянської ідентичності студентської молоді:регіональний аспект / [Електронний ресурс] / Д. Арабаджиєв. Режим доступу: archive.nbuv.gov. ua/portal/soc_gum /grani/2012_7/24.pdf
3. Вжосек В. Історичне мислення / К. Киридон, С. Троян // Польська візія історичного мислення: аналіз сучасної класичної історіографії. [Електронний ресурс] / К. Киридон, С.Троян. Режим доступу: http://www. irbis-nbuv.gov. ua/.../cgiirbis_64.exe
4. Воловик В.І. Філософія історії. Курс лекцій [для студентів вузів] / В.І. Воловик. – Запоріжжя: «Просвіта», 2004. – 140 с.
5. Горак В.С. Яким має бути зміст сучасної історичної освіти в Україні. Проблеми взаємодії академічної й дидактичної історії. Матеріали круглого столу / В.С. Горак // Історія України. – 2010. – № 29(699). – С. 10.
6. Грушевський М.С. Хто такі українці і чого вони хочуть / М.С. Грушевський. – К.: т-во «Знання України», 1991. – 240 с.
7. Драгоманов М.П. Вибране: Мій задум зложити очерк історії цивілізації на Україні / М.П. Драгоманов. – К.: Либідь, 1991. – 682 с.
8. Закон України «Про освіту» [Електронний ресурс] – Режим доступу: //http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/1060-12 [Посилання дійсне на 19.03.2012 р.].
9. Карась А. Громадянська ідентичність як чинник демократичного розвитку сучасної України [Електронний ресурс] / А. Карась. – Режим доступу: rethinkingdemocracy.org.ua/themes/Karas.html
10. Концепція та програми викладання історії України в школі (проект) [Текст]. – К.: Видавничий дім «Стилос», 2009. – 126 с.
11. Кречетова В.А. Сутність та можливості виміру «громадянської ідентичності» [Електронний ресурс] / В. Кречетова. – Режим доступу: archive.nbuv.gov.ua/portal/natural/vkhnu/Soc_dos/.../Krechetova.pdf
12. Кульчицький С.В. Хода історії: нове бачення [Електронний ресурс] / С.В. Кульчицький. – Режим доступу: www. Zerkalo Nedeli.com.ua
13. Нагорна Л. Поняття «національна ідентичність» і «національна ідея» в українському термінологічному просторі / Л. Нагорна // Політичний менеджмент. – 2003. – № 2. – С. 14–30.
14. Огієнко І. (Митрополит Іларіон) Рятування України / І. Огієнко; [упоряд., авт. передм. і комент. М.С. Тимошенко]. – К.: Наша культура і наука, 2005. – 464 с.
15. Огнев'юк В.О. Людина-Культура-Історія / В.О.Огнев'юк. – К.: «Ґенеза», 1999. – 157 с.
16. Проект Концепції громадянської освіти та виховання в Україні [Електронний ресурс] – Режим доступу: www.mon. gov.ua/img/zstored/files/doc_30112012.doc
17. Потапчук Т.В. Теоретичні основи національно-культурної ідентичності студентської молоді [Електронний ресурс] / Т. Потапчук. – Режим доступу: archive.nbuv.gov.ua/portal/soc_gum/Tmpvd/2012_16_3/10.pdf
18. Радченко О. Аксіологічний аспект національної ідентифікації сучасної студентської молоді [Електронний ресурс] / О. Радченко. Режим доступу: archive.nbuv.gov.ua/portal/Soc_Gum/Vpu/filos...14/radchenko.pdf
19. Рюзен Й. Нові шляхи історичного мислення / Й Рюзен // Нові шляхи історичного мислення [Переклад В. Кам'янець]. – Л.: Літопис. Міжнародний фонд «Відродження», 2010. – 358 с.
20. Турченко Ф.Г. Яким має бути зміст сучасної історичної освіти в Україні. Проблеми взаємодії академічної й дидактичної історії. Матеріали круглого столу / Ф.Г. Турченко // Історія України. – 2010. – № 29(699). – С. 8.
21. Шиприкевич О. Національна ідентифікація української молоді (на матеріалах анкетування [Електронний ресурс] / О. Шиприкевич. – Режим доступу: archive.nbuv.gov.ua/portal/Soc_Gum/Evp/2010_1/Shipryk.pd

Билан С.И.
Верхнетокмацкой ООШ I-III степеней Гуляйпольского районного совета

НАЦИОНАЛЬНАЯ ИДЕНТИФИКАЦИЯ УЧАЩЕЙСЯ МОЛОДЁЖИ КАК ФАКТОР ФОРМИРОВАНИЯ ГРАЖДАНСКОЙ ИДЕНТИЧНОСТИ ЛИЧНОСТИ

Аннотация
В статье исследуются основные особенности национальной идентификации учащейся молодежи как фактора формирования гражданской идентичности в условиях усвоения содержания исторического образования и пути ее оптимизации. Обоснована актуальность проблемы формирования гражданской идентичности учащейся молодежи с целью консолидации общества на решение социальных задач развития украинского государства. Рассматриваются теоретические основы национальной идентификации и гражданской идентичности учащейся молодежи.
Ключевые слова: национальная идентификация, историческое мышление учащейся молодежи, историческое бытие, историческое сознание, историческое познание.

Bilan S.I.
Verkhii Tokmak comprehensive secondary school of Huliaipole Raion Council

STUDENTS' NATIONAL IDENTIFICATION AS A FACTOR OF FORMATION OF CIVIL IDENTITY OF PERSONALITY

Summary
In the article, the author analyzes the main features of national identification as a factor of formation of civil identity of personality in conditions of mastering the content of history education and ways of its optimization. The actuality of the problem of forming students' civil identity to consolidate society on solving social tasks of building Ukrainian state is grounded. The theoretical foundations of national identification and students' civil identity are considered.
Keywords: historical thinking, historical thinking of students, national identification, historical reality, historical consciousness, historical cognition.

УДК 1(091):133.521

КРИТИЧНА РЕФЛЕКСІЯ ФІЛОСОФІЇ XX СТОЛІТТЯ УКРАЇНСЬКИМИ РАДЯНСЬКИМИ ФІЛОСОФАМИ 20-Х – ПОЧАТКУ 30-Х РОКІВ XX СТОЛІТТЯ

Кіданчук Н.В.
Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника

Стаття присвячена історико-філософським поглядам українських радянських філософів 20-х – початку 30-х років XX століття в контексті критики ними філософських поглядів мислителів української діаспори та представників західної філософії. У статті розкриваються вихідні принципи критичної рефлексії мислителів Радянської України і методи її здійснення. На прикладі українських радянських філософів вказаного періоду показані особливості становлення історико-філософського процесу не тільки в Радянському Союзі, а також в українській діаспорі та на Заході. Крім того, світогляд радянських мислителів Е. Берглера, В. Берковича, Н. Білярчік, П. Демчука, В. Юринця показано як унікальний синтез проєвропейських, марксистських і глибоко національних поглядів. Критика філософських поглядів ідейних опонентів радянських філософів – представників української діаспори (Д. Донцова, Д. Чижевського) і західних філософів (А. Бергсона, Е. Гуссерля, В. Джеймса, З. Фрейда, М. Шеллера) дозволила їм таким чином популяризувати і поширити їх ідеї. В статті демонструються широкі гносеологічні можливості критики в умовах тоталітарного суспільства, її величезний евристичний потенціал. Таким чином, критика як метод рефлексії в роботах філософів Радянської України був не тільки витриманий і продиктований політичною дійсністю, але і програмував в більшості випадків негативно оцінку «опонентів». Радянські мислителі, тим не менш, змогли розкрити головні риси західної філософії XX століття: антиінтелектуалізм, психологізм, містицизм, естетизм, антисторизм, соціоморфізм, практицизм, а також «між рядків» приділити увагу проблемам національного характеру і становленню вітчизняної філософської думки в Україні.
Ключові слова: українська радянська філософія 20-х –початку 30 років XX століття, критика, історія філософії.

ФІЛОСОФСЬКІ НАУКИ

Актуальність. Становлення сучасної картини історико-філософського процесу в Україні є неможливим без об'єктивного і наукового викладу всіх до недавнього часу «білих плям» – персоналій, ідей, проблем. Велику роль у цьому процесі, безумовно, повиннен зайняти малодосліджений і недооцінений здобуток мислителів Радянської України 20-х – початку 30-х років XX століття у сфері критичної теорії, лише нещодавно відкритий для вільного доступу та вивчення українськими історикамии філософії.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Розробці цієї проблеми в сучасній Україні присвячені праці таких вітчизняних науковців як Г. Вдовиченко, І. Козій, М. Роженко, Я. Юринець.

Велика увага в них приділяється також проблемі національного відродження України 20-30-х

© Кіданчук Н.В., 2015

років XX століття, становленню нових культурних орієнтирів доби: «Окремий аспект проблеми становить маргіналізація «національного» в радянський період, що часто-густо спричиняла внутрішній конфлікт позиції гуманітаріїв і суспільствознавців із «загальновизначеним» курсом» [10, с. 74]. Окрім того, велику роль відіграють і вивчення історико-філософських ідей українських мислителів радянської доби, зокрема П. Демчука, С. Семковського, В. Юринця, зокрема, це ґрунтовні статті М. Голянича, І. Дзюби, І. Козія, Я. Юринець. Неоднозначність і складність аналізу даного періоду зустрічається і в численних підручників з історії української філософії під редакціями І. Бичка, С. Возняка, В. Горлача, М. Кашуби, Н. Мозгової, В. Табачковського, В. Ярошовця і т.д.)

Велику роль у підручниках і посібниках відводять не лише радянським мислителям зазначеного періоду, але й письменникам і суспільним діячам, розглядаючи це явище в колі конструкту «українське національне («розстріляне») відродження. Тому вельми характерним є розгляд в одній лекції постатей Д. Донцова, М. Хвильового, В. Винниченка і т.д.

Ще однією характерною рисою наукового розгляду періоду української філософії радянської доби у 20-х-початку 30-х років XX століття залишається майже повне зосередження увагу дослідників на постаті М. Хвильового, отримуючи натомість мізерну кількість робіт по творчості В. Юринця, С. Семковського, П. Демчука та інших філософів.

Та більшість з робіт носить культурологічний чи персоналізовано-біографічний характер, зосереджуючи увагу дослідників на суспільно-політичних та естетико-філософських поглядах українських радянських мислителів. Таким чином, необхідною стає розробка проблеми історико-філософських поглядів українських радянських мислителів зазначеного періоду, яка носила характер своєрідної «критики в критиці».

Мета статті – розкрити особливості критичної рефлексії як єдино можливої форми філософування українських радянських філософів 20-30-х років XX століття в контексті критики ними філософських поглядів українських філософів у діаспорі – Д. Донцова, І. Мірчука Д. Чижевського та західних мислителів – А. Бергсона, Е. Гуссерля, В. Джемса, З. Фрейда, М. Шеллера.

Характеризуючи історико-філософські пошуки українських радянських філософів, необхідно зазначити, що вони працювали в рамках досить жорсткої марксистсько-ленінської парадигми, що змушували їх підходити до характеристики історико-філософської ситуації насамперед з точки зору її ідеологічно-політичної приналежності, що зумовило, відповідно, не зовсім адекватні сучасному розумінню характеристики філософських поглядів опонентів. Так, В. Юринець писав: «Справа ясности і чіткости філософської лінії в нашу добу має величезне значіння, бо філософія є ідеологічне віддзеркалення тих суперечних процесів, що відбуваються в лоні нашого суспільства» [6, с. 64]. Та чимало «суперечливих процесів» відбулось і в головах українських радянських філософів. Будучи розірваними між подвійними Сціллою і Харібдою сучасного їм діалектичного протистояння світоглядних панівних орієнтирів української інтелігенції – марксизмом-ленінізмом і націонал-комунізмом з однієї сторони, та проєвропейським світобаченням та вимушеними рамками «радянськості» з іншої, вони були змушені шукати нові шляхи філософування, які б дозволили їм, бути «при дворі» (хоча, як показав буквально за декілька років трагічний досвід «Розстріляного Відродження» – недовго – прим. автора) і водночас залишатись професіоналами. Таким способом філософського мислетворення і стала критична рефлексія українськими радянськими філософами праць своїх західних «опонентів» – українських діаспорних філософів та західноєвропейських та американських мислителів.

Одним із найяскравіших об'єктів для критики у сонмі українских філософів у діаспорі стала постать Д. Донцова. На думку В. Юринця та П. Демчука, Д. Донцов був не лише типовим представникам неогегельянства з ніцшеанською його складовою, але й безпосереднім апологетом фашизму: «Нарешті український фашизм, що був досі скоріше сумою неясних настроїв...найшов викристалізовану, хоч б на перший погляд ідеологічну форму в книжці Дмитра Донцова: «Націоналізм» (Львів, 1926). Автор не дає ще тут ліній актуальної політики фашизму (про неї можна здогадуватись між рядків), а тільки вказує на основні ідеологічні моменти свого напряму» [7, с. 205]. Український радяньський філософ засуджує «стремління до волі» Д. Донцова як одну з ключових ознак донцовського інтегрального націоналізму, який останній базував в тому числі на законі боротьби Геракліта. На думку В. Юринця, «марксисти завжди виходили й виходять із принципу боротьби кляс» [7, с. 206]. Також гострій критиці підлягає і тлумачення Д.Донцовим історії суперництва націй, яку В. Юринець розв'язує цілком по-марксистськи, вбачаючи корінь боротьби в наявності класів.

Через теорію українського мислителя в діаспорі щодо поділу націй на «панів» і «рабів», В. Юринець доводить начебто антиукраїнський характер націоналізму Д. Донцова, адже «діалектика буржуазної української думки, діалектика її принципової зради працюючому українському народові мусіла довести до її остаточних, логічно невблаганних висновків – до заперечення рації існування українського народу» [7, с. 222]. Критикує український мислитель і теорію «нації плебеїв» у Д. Донцова, його розуміння терміну «плебейська нація» як суми затомізованих монад, що не мають жодного зв'язку між собою. На думку В.Юринця, це не так, оскільки «власне, капіталізм довів до найтіснішого зв'зку всіх членів суспільства» [7, с. 223], «поклик до єдности у Донцова – це поклик до інтелектуального й політичного феодалізму, поклик до шпенглерівських епох «культури» в противагу до «цивілізації»...» [7, с. 223]. Водночас, на думку В.Юринця, «світ дійсно стає плебейським, бо він шляхом революції, шляхом нечуваних громадських війн, в полумінні руїни всього старого, почав змінятися й переміниться в суспільство працьовників» [7, с. 224]. Український мислитель Радянської України вбачає в цьому своєрідну естетику,характерну для соціалістичного реалізму.

Ще однією персоною нон-грата для філософського дискурсу Радянської України стала постать Д. Чижевського. П. Демчук вважав, що не можна не оцінити його величезну фактичну та історіографічну роботу, що була проведена ним. Він писав про те, що » його «Фільософія на Україні», хоч навіть ця праця і є трохи чи не першим, більше чи менше вдало систематизованим з'ясуванням історії філософії на Україні. Коли абстрагуватись до певної міри від політичного та суспільно-ідеологічного змісту цієї книжки, то вона мала б певний глузд просто як фактичний, хоч і не надто добре розроблений довідник» [4, с. 421].

П. Демчук був досить добре обізнаним зі станом українського історико-філософського дослідження, називаючи імена Клима Ганкевича та В. Щурата як авторів спроб з'ясувати історію філософії в Україні.

Важливим є й те, що П. Демчук розумів поверховість і неспроможність аналізу російськими авторами історії української філософії як незалежної ділянки історико-філософського процесу, адже « в російській літературі було чимало спроб, але всі вони, майже без винятку, розглядали філософію на Україні, як частину російської» [4, с. 426].

Гострій критиці піддавав П. Демчук твердження Д. Чижевського про «великого філософа», якого ще потрібно чекати Україні. Український мислитель критикував це положення з трьох позицій, закидаючи йому, по-перше переконання в існуванні «взагалі автаркічних національних духів, національних характерів», по-друге, протиставляє йому твердження про те, що « українська філософія може зараз розвиватись і бути власне українською, не шукаючи абсолютно ніяких духовних корінців у минулому українського духовного життя» [4, с. 424], по-третє «...він забуває про класовий характер кожної т.зв. національної філософії. Кожна національна філософія є якраз тільки так звана національна...» [4, с. 424-425].

Негативно оцінює П. Демчук і постать І. Мірчука, якого він називає «досить галасливою філософською постаттю білої еміграції» [4, с. 435]. П. Демчук розумів, що «історія філософії на Україні не така вже бідна; в кожному разі, вона не так дуже бідніша,наприклад, від чеської, навіть польської – тільки що ми, через свою філософську малокультурність та брак філософської традиції, своєї історії філософії не знаємо, а тому думаємо, що її зовсім немає. Насправді, то лиш мусимо її вивчати» [4, с. 436]. Це твердження П. Демчука є не лише глибоко національно свідомим, бо ще й демонструє прекрасну обізнаність останнього з стан історико-філософського дослідження в Україні.

Мислителі Радянської України, аналізуючи творчість своїх західних сучасників, з неодмінністю вказували не лише на множинність напрямків та течій, але й на еклектизм кожного конкретно взятого мислителя. Так, В. Юринець, характеризуючи Е. Гуссерля, писав: « у нього нема жодної думки, що не стрівалась б уже у філософів різних діб і при тім він має ще одну неабияку здатність: він сполучає несполучне, вплітає до своєї системи цілі комплекси думок філософів, що стояли на протилежних полюсах, виключали один одного» [7, с. 55].

Українські філософи усвідомлювали кризу західної філософії, розкриваючи як особливості цієї кризи, так і соціальне коріння: «Інтуїтивна філософія Бергсона являє собою відміну «філософських шукань» сучасної буржуазії. Вона, як інші «модні» напряки в сучасній буржуазній філософії, повно відбиває одну з тенденцій сучасної буржуазії – дискредитувати за всяку ціну пізнавчу цінність інтелекту і обумовленої діяльности останнього – науки» [2, с. 80]. Тобто, антисцієнтиський характер сучасної західної філософії не лише був помічений українськими мислителями, окрім того, було дано і, власне, соціально-культурне тлумачення цього явища. Така зміна напрямку науки, на думку В. Берковича, є усвідомлення нездатності постулату Г. Гегеля про те, що « все, що розумне –дійсне» служити потребам капіталістичного суспільства. Подібної думки, характеризуючи не лише творчість А. Бергсона, але і мислителів «філософії життя» (В. Дільтея Ф. Ніцше, Е. Трельча) загалом, дотримувався і П. Демчук, пишучи про те, що «епоха хитань, епоха революцій та «ломок» творить філософію песимізму, скептицизму, як філософію засуджених на смерть клясів» [4, с. 19], підсумовуючи, врешті: «Філософія життя» однак є по суті філософією смерти» [4, с. 26].

Таким чином, цілком визначеною рисою для українських філософів 1920-х– початку 1930-х рр. у розкритті особливостей сучасної західної філософії став антиінтелектуалізм та антираціоналізм останньої: «вся ненависть буржуазної філософії скеровується якраз проти ratio через те, що розум дійсно звернувся проти буржуазії, як пережитої форми історичного розвитку» [4, с. 115].

Водночас, антиінтелектуалізм сучасної західної філософії не є цілком однозначним, адже, на думку українських мислителів, утилітарна спрямованість і «пошана» інтелектові у представників західної філософії: «Характерне в інтуїтивній філософії Бергсона є те, що критикуючи пізнавчі здібності інтелекту, Бергсон всіляко обстоює престиж інтелекту і наукового знання, коли мова йде про знання, придатне для практичної діяльности» [2, с. 8]. Таке подвійне ставлення до інтелекту, на думку В. Берковича, дозволяє сучасним мислителям не лише ставати прихильниками різного роду антисцієнтиських концепцій, але і використовувати практичну цінність інтелекту і науки для матеріального добробуту капіталізму. Цілком схожу лінію визнання «корисності» і «практичності» інтелекту ми знаходимо у критиці Н. Білярчик філософії американського прагматизму: «Основний мотив прагматизму це – зростання в філософській думці сучасної буржуазії тенденції до антиінтелектуалізму,намагання приборкати гординю розуму,зняти вінок з ідеї об'єктивної наукової істини та теоретичної цінности наукового пізнання» [3, с. 118]. Звинувачення в «практичності» присутні й в оцінці інтуїтивізму А. Бергсона, адже «навіть найбільш теоретична на погляд наука не може, на думку Бергсона, звільнитись від гніту практики, а значить від однобічного підходу до вивчення дійсности, оскільки вона залишається інтелектуальною» [2, с. 87].

Гострою проблемою для західних мислителів є, без сумніву, проблема надмірної психологізації оточуючого світу, що, відповідно, не лише веде до відсутності об'єктивної оцінки світу, зокрема питання про його реальність, проблем детермінізму («Бергсон – це найяскравіша фігура сучасної буржуазної філософії, що намагається підірвати теорію абсолютного детермінізму» [2, с. 64]), але і закладає, власне,труднощі у формування власного категоріального апарату філософа. Зокрема, критикою «нагороджує» В. Беркович поняття інтуїції у А. Бергсона: «треба відзначити, що Бергсонові ніяк не щастить дати точне означення інтуїції. Це цілком зрозуміло, коли взяти на увагу той факт, що кожне відзначення, як таке, бувши по своїй природі продуктом інтелекту, ніяк не може цілком висловити те, що чуже інтелектові» [2, с. 90].

Роль суб'єктивного фактору в «практикуванні» філософського методу З. Фрейда добре показана авторами Е. Берглером і М. Перлін. Так, особистісне тлумачення символів, персоналізоване наповнення понять стає ключовим у психоаналізі, зокрема, для розкриття справжнього, завжди індивідуального, змісту сну. Так, Е. Берглер стверджував, що символіка завжди одинична у своєму бутті, «адже ж кожна людина утворює собі зі своїх особистих досвідів, спостережень бажань і випадкових переживань свою власну символіку снів» [1, с. 128].

Хибами сучасної західної філософії, на думку українських мислителів, є також містицизм та інтуїтивізм, що безпосередньо продовжують лінію антиінтелектуалізму. Ця особливість бере свій початок як у філософів попередніх поколінь, що стали духовними орієнтирами сучасного західного інтелектула (Й. Шеллінг і Платон у Е. Гуссерля, Плотин у

М. Шеллера), так і зумовлюється кризою всього західного суспільства, адже «сучасна буржуазія, бачачи свій кінець, як той потопаючий, хапається за соломку, старається знайти собі втіху й рятунок в містицизмі та інтуїтивізмі» [2, с. 82]. Таким чином «людина загнилого суспільства не має більше сили, крім тільки вірити» [5, с. 16]. Містицизм сучасної західної філософії стає не лише кінцевим пунктом філософських пошуків, своєрідним «міжрядковим» поняття у А. Бергсона (« є просто безнастанна мелодія нашого внутрішнього життя, яка тягнеться, як щось неподільне від початку до кінця нашого свідомого існування. Це і єсть наша «особа» « [2, с. 83]), Е. Гуссерля («...предмет все таки досить містичний, тому що з Гуссерлем можна споглядати не тільки суть якогось конкретного предмету, а й суть сутности» [15, с. 3], В. Джемса (« «Незалежна» від людського мислення дійсність виявляється річчю, яку очевидно важко знайти» [3, с. 124]), З. Фрейда («...вся работа «По ту сторону принципа удовольствия» навеяна мистическим духом, который чередуется со строгими, чисто-научными анализами...» [16, с. 63]), він, водночас, зумовлює методологію такого пошуку через «ейдоси», «інтуїцію», «несвідоме» та «істину».

В. Беркович точно підмічає особливу роль мистецтва, художньої творчості загалом та можливий синкретизм з філософією, що був характерним для філософської картини кінця XIX – початку XX століття: «Коли в обсягу мистецтва здібність до інтуїції безпосередньої реальности є даром природи, то це ще не значить, що користуватись інтуїцією можуть лише вибрані, спеціально обдаровані люди...Треба, щоб філософія, як мистецтво, одвернула свої очі від практики, бо тільки зрікшись практичної мети, філософія може відмовитись від послуг інтелекту і перейти до інтуїції безпосередньої реальности, без якої вона не може стати наукою про абсолютне знання» [2, с. 91]. Ще однією рисою, відзначеною українськими мислителями є соціоморфізм західної філософії, що, зокрема, є характерним для М. Шеллера («Кожна інтроспекція є відношенням до себе такого порядку, буцім-то я сам для себе чужий; самоспоглядання є продукт і наслідок обсервації других. Із цих міркувань видно, що найбільшою реальністю тілесного світу природи є функцією першого. В цього полягає Шелерів соціоморфізм, або, як говорить він, соціологізм, слово, яке використовує Шелер за аналогією психологізму» [5, с. 18]). Ця ж особливість, на думку В. Юринця, характеризує і фрейдизм: несвідоме відіграє роль психологічного матеріалу для деякої логічної обробки: воно усвідомлюється, але воно не усвідомлене. Всі наші поняття, основні категорії мислення, відповідно, є словесно-граматичниою обробкою невпорядкованого матеріалу. Тобто, ключова роль психосоціальних утворень стає очевидною як при трактуванні суб'єкта, так і для утворення інтерсуб'єктивних зв'язків.

Критиці українських мислителів підлягає й антисторизм західних мислителів, зокрема М. Шеллера (антимоністичний погляд на історію, який постулює «...що в питанні про основи культурно-ідеологічного розвитку треба відрізняти три фази, в яких за історичну пружину виступає один окремий і в кожну епоху відмінний чинник» [5, с. 12]), З. Фрейда («Дальнейшей характерной чертой коллективной психологи Фрейда является ее формализм. Он рассматривает только формы некоторых коллективных процессов, общие для всех времен и эпох, не обращая внимания на их содержания» [8, с. 78]). Оскільки форми суспільних рухів завжди одні, то історія не твориться, не дає нічого нового. Таким чином, історія втрачає свій зміст і стає набором картинок, що повторюється. Відповідно, зміст історії втрачається. Такий погляд, на думку П. Демчука необхідно веде до занепаду історико-культурної епохи: «Притаманна риса отже і сучасної капіталістичної культури в цілому взагалі є заклик до регресу» [4, с. 13].

Висновки. По-перше, засадничим принципом критичної рефлексії історико-філософських поглядів українських радянських філософів був марксистський, класовий підхід, та наявна політична ситуація. Тобто, мислителі Радянської України 20-х – початку 30-х років XX тлумачили творчість ідейно-філософських «опонентів» – західних та українських – через їх політичні погляди, реальні чи апріорно приписувані їм. Власне, кардинальна відмінність їх від власних і «запрограмувала» подальшу оцінку.

По-друге, аналізуючи погляди своїх філософських опонентів, зокрема, українських філософів у діаспорі, мислителі Радянської України демонструють не лише глибокі історико-філософські знання, але і власні можливості до аналізу маловідомих сторінок історії філософської думки в Україні. Незважаючи на тотальну критику ідей «національного характеру», його часом несвідомі пошуки навіть у творчості українських мислителів в діаспорі є однією з найяскравіших рис філософів Радянської України 20-х – початку 30-х років XX століття. Окрім того, вони змогли не лише виявити відмінність сучасних їм західних течій від власного, дещо стереотипного погляду на світ марксистського філософа, але і дати повне обґрунтування означених ними особливостей західного інтелектуального простору. Зокрема, знайшли своє обґрунтування та оцінку такі риси філософії Заходу як антиінтелектуалізм, психологізм, містицизм, естетизм, антиісторизм, соціоморфізм, практицизм.

По-третє, головним досягненням критики українськими мислителями 20-30-х років стало, насамперед, інформаційне поширення та знайомство інтелектуальної публіки із філософських ідей «інших» – тих, хто знаходився під забороною. Безперечно, форма такого поширення була «партійно витримана», філософія загалом піддавалась жорсткому поділу в рамках «матеріалізму-ідеалізму», тоді коли зміст залишався істинним, що дозволяло розкривати теоретично-науковий зміст філософських робіт, адже важливою складовою оцінки «неугодних» філософій було коментування першоджерел.

Список літератури:
1. Берглер Е. Психоаналіз / Е. Берглер // Червоний шлях. – 1923. – № 6-7. – С. 119-135.
2. Беркович В. Соціяльне коріння інтуїтивної філософії Бергсона / В. Беркович // Червоний шлях. – 1927. – № 3. – С. 80-94.
3. Білярчик Н. Філософія прагматизму / Н. Білярчик // Червоний шлях. – 1927. – № 9-10. – С. 116-131.
4. Демчук П. Розклад сучасної буржуазної філософії / Петро Демчук. – Харків: ДВУ, 1931. – 446 с.
5. Юринець В. Із сучасної буржуазної соціології. Соціологія знання Макса Шеллера / Володимир Юринець // Прапор марксизму. – 1928. – № 1. – С. 5-22.

6. Юринець В. Про механічний і діалектичний матеріалізм / Володимир Юринець // Криза сучасної буржуазної науки та марксизм. Збірник. – Х.: ДВУ, 1929. – С. 64-7.
7. Юринець В. Філософсько-соціологічні нариси / Володимир Юринець. – Х.: ДВУ, 1930. – 235 с.
8. Юринец В. Фрейдизм и марксизм / Владимир Юринец //Под знаменем марксизма. – 1924. – № 8-9. – С. 51-93.
9. Юринець В. Український філософський фронт / Володимир Юринець // Прапор марксизму-ленінізму. – 1923. – № 5-6. – С. 181-194.
10. Юринець Я. Біля витоків «радянської філософії» в Україні (1920-1930-ті рр.) / Наукові записки Національного університету «Києво-Могилянська академія» Том 63. Філософія. Релігієзнавство – 2007 р. – С. 74-83.

Киданчук Н.В.
Прикарпатский нацинальный университет имени Василия Стефаныка

КРИТИЧЕСКАЯ РЕФЛЕКСИЯ ФИЛОСОФИИ XX ВЕКА УКРАИНСКИМИ СОВЕТСКИМИ ФИЛОСОФАМИ 20-Х – НАЧАЛА 30-Х ГОДОВ XX ВЕКА

Аннотация
Статья посвящена историко-философским взглядам украинских советских философов 20-х–начала 30-х годов XX века в контексте критики имb философских возрений мыслителей украинской диаспоры и представителей западной философии. В статье раскрываются исходные принципы критической рефлексии мыслителей Советской Украины и методы ее осуществовления. На примере украинских советских философов указаного периода показаны особенности становления историко-философского процеса не только в Советском Союзе, а также в критикуемых ими украинской диаспоре и на Западе. Кроме того, мировозрение советских мыслителей Е. Берглера, В. Берковича, Н. Билярчик, П. Демчука, В. Юринца показано как уникальный синтез проевропейськиx, марксистских и глубоко национальних взглядов. Критика философских взглядов идейных оппонентов советских философов – представителей украинской диаспоры (Д. Донцова, Д. Чижевского) и западных философов (А. Бергсона, Э. Гуссерля, В. Джеймса, З. Фрейда, М. Шеллера) позволила им тем самым образом популяризовать и их идее. В статье демонстрируются широкие гносеологические возможности критики в условиях тоталитарного общества, ее огромный эвристический потенциал. Таким образом, критика как метод рефлексии в работах философов Советской Украины был не только выдержан и продиктован политической действительностю, но и программировал в большинстве случаев негативную оцену «оппонентов». Советские мыслители, тем не менее, смогли расскрыть главные черты западной философии XX века: антиинтелектуализм, психологизм, мистицизм, эстетизм, антиисторизм, социоморфизм, практицизм, а также «между строк» приделить внимание проблемам национального характера и становлению отечественной философской мысли в Украине.
Ключевые слова: украинская советская философия 20-х-начала 30-х годов XX века, критика, история философии.

Kidanchuk N.V.
Vasyl Stefanyk Precarpathian National University

CRITICAL REFLECTION OF PHILOSOPHY OF XX CENTURY BY SOVIET UKRAINIAN PHILOSOPHERS OF 1920S – EARLY 1930S

Summary
Article is devoted to the historical and philosophical views of Ukrainian soviet philosophers of 1920s and early 1930s of the XX century in the context of criticism of philosophical views of Ukrainian diaspora and representatives of Western philosophy. The article describes the basic principles of critical reflection of thinkers of Soviet Ukraine and the methods they used. Through the example of Ukrainian Soviet philosophers the author has shown peculiarities of historical and philosophical process not only in the Soviet Union, as well as criticized their Ukrainian diaspora in the West. In addition, the worldview of soviet thinkers E. Bergler, V. Berkovich, N. Bilyarchik, P. Demchuk, V. Yurintsa has been shown as a unique synthesis of pro-European, Marxist and deeply national views. Criticism of the philosophical views of ideological opponents of Soviet thinkers – representatives of the Ukrainian diaspora (D. Dontsov, D. Chizhevskogo) and Western philosophers (A. Bergson, E. Husserl, V. James, Z. Freud, M. Scheller) allowed them thus popularizing and distributing their ideas. The article demonstrates the gnoseological possibility of criticism in a totalitarian society, its enormous heuristic potential. Thus, the criticism as a method of reflection in the works of the philosophers of the Soviet Ukraine was not only corresponding to and dictated by political reality, but also programmed in most cases negative assessment of «opponents». Soviet thinkers, however, were able to determine the main features of Western philosophy of the XX century: anti- intellectualism, psychologism, mysticism, aestheticism, anti-historicism, sociomorphism, pragmatism and, «between the lines», to pay attention to the problems of national character and the formation of philosophical thought in Ukraine.
Keywords: Ukrainian Soviet philosophy of the 1920s – early 1930s, criticism, history of philosophy.

ФІЛОЛОГІЧНІ НАУКИ

УДК 81'25-051Мисик:008(447)«19»

ВАСИЛЬ МИСИК ЯК ІНТЕРПРЕТАТОР СОНЕТА ДЖОНА КІТСА «WHEN I HAVE FEARS THAT I MAY CEASE TO BE»

Гриців Н.М.
Львівський національний університет імені Івана Франка

Статтю присвячено аналізові сонета Дж. Кітса «When I have fears that I may cease to be» у перекладі В. Мисика. Досліджено теоретичні питання філологічного аналізу поетичного тексту в межах сучасного перекладознавства. Запропоновано стислий огляд явища мовної естетики з проекцією на аналіз поетичного мовлення Дж. Кітса з наміром з'ясувати перекладацькі методи для всебічного відтворення у перекладі поетичних образів першотвору. Проведено умовну лінію між двома творчими началами В. Мисика – як перекладача цього сонета і як поета, що художньо переосмислив ціннісні орієнтири цього твору, з подальшим вираженням в оригінальній творчості. Визначено, що, у цьому випадку, світоглядно-естетична концепція В. Мисика як перекладача має текстоцентричний орієнтир.
Ключові слова: художній переклад, функціонально-естетична система, поетичне світобачення автора, поетична творчість перекладача, світоглядно-естетична концепція перекладача, В. Мисик.

Постановка проблеми. З погляду XXI ст. стає очевидно, що своїми здобутками в український художній переклад В. Мисик (24.07.1907 – 3.03.1983) – знавець понад десятка мов світу, перекладач неабиякої наукової та художньої ерудиції – зробив вагомий внесок у розвиток культурно-просвітницької ділянки українського літературного запиту, зокрема XX ст., та зумів задовольнити горизонт сподівання читача – кожен його вірш відкриває перед читачем нові естетичні обрії. Естетичне чуття і компетенція В. Мисика вагомим чином сприяли творенню української культурної універсальності, що підтверджує огляд конкретних поетичних форм, удосконалених чи уведених ним до української літератури (балада, бейт, елегія, епіграма, газель, ідилія, касида, кита, ода, пісня, поема, рубаї, сонет; у меншості – бармак, східний дастан) та літературних жанрів (поезія, художня проза, драма, авторська байка). У розвідці маємо намір з'ясувати чи наявні взаємопереходи й взаємопроникнення естетичного досвіду В. Мисика як перекладача і як поета на рівні ідейної образності творів. Звідси, мета дослідження – розкрити сутність світоглядно-естетичної концепції В. Мисика як інтерпретатора сонета Дж. Кітса «When I have fears that I may cease to be» шляхом систематизування та наукового комплексного осмислення його перекладного слова. Щоб концептуально цілісно представити В. Мисика як творчу особистість належить пов'язати його естетику та поетику як перекладача, з теоретичними напрацюваннями перекладознавства щодо явища мовної естетики та екстраполювати їх на аналіз його оригінального вірша.

Виклад основного матеріалу в загальному зв'язку з результатами останніх досліджень і публікацій з обраної теми. При філологічному аналізі поетичного тексту, макроструктуру цього тексту як функціонально-естетичної системи доречно виявляти у єдності трьох макрокомпонентів: культурного, мовного та естетичного. Відповідно, культурний макрокомпонент має на меті охопити поетологічну інформацію про поетичний текст, з увагою до хронологічних, біографічних, географічних, соціальних та інших чинників; мовний – розділено на паралінгвістичний (графічний, ритмічний, інтонаційний, просодичний) та власне мовний (фонетичний, словотворчий, лексичний, синтаксичний) мікрокомпоненти; індивідуально-авторські й об'єктивні естетичні і функціональні особливості поетичного тексту тут співвіднесено з ідіостилем, методом, напрямком, школою [4, с. 86]. Наголошено на нероздільності культурного та естетичного макрокомпонентів поетичного тексту, аргументуючи це тим, що категорії естетики, як видові, інтегровано у культуропростір [там само, с. 87]. Щобільше, поглиблюючи вивчення мовної особистості Ю. Караулова, Ю. Каразін пропонує поняття «текстова особистість», що на наш погляд, є цілком умотивованим – справді, у площині художнього перекладу, мовну особистість перекладача найчастіше «вміщено» в параметри тексту-джерела [там само].

Аналіз перекладознавчий може (і повинен) включати ще один компонент: характеристику цільового тексту з погляду лексико-фразеологічного багатства та експресивного синтаксису. Адже щоб текст перекладений став надбанням цільової мови, він повинен не лише адекватно відтворювати оригінал на всіх рівнях, а й збагачувати цільову мову, звучати мелодійно, естетично.

Для В. Мисика, який поділяв неокласичний підхід до перекладу поезії, саме текст-джерело визначав його майбутню перекладацьку стратегію. За цю особливість, перекладацький принцип В. Мисика визначають джерелоцентричним [11]. Такий текстоцентричний орієнтир у художньому перекладі особливо чітко підкреслив Г. Майфет у рецензії «Василь Мисик – перекладач Кітса», який стверджує, що «переклад – автономний літературний жанр, суть якого – в найсуворіших рамцях, що їх свідомо обирає перекладач: *ці рамці – оригінал* (курсив наш – Н. Г.), що його всебічне відтворення й поставлено за мету» [8].

На прагненні В. Мисика всесторонньо відтворювати першоджерела наголошував і В. Коптілов у рецензії на рукопис «Вибраного» Дж. Кітса; даючи його перекладам загальну оцінку, В. Коптілов доходить висновку, що «майже всі переклади В. Мисика заслуговують найвищої оцінки як з погляду відтворення змісту й стилю оригіналів, так і з погляду мовного: вони написані точною, легкою, невимушеною мовою – афористичною в сонетах і мелодійною в піснях» [7]. Очевидно, В. Мисик при перекладі найперше мислив категоріями первинного тексту.

Слідуючи за накресленою Ю. Каразіним схемою, спробуємо виявити лінгвостилістичні, лінгвокогнітивні та функціонально-прагматичні характеристики поетичного дискурсу Дж. Кітса крізь призму доби англійського романтизму та з'ясувати і окреслити поетапну процедуру процесу перекладу з рецептивно-аналітичної та продуктивно-синтетичної перспективи перекладача. Іншими словами, говоримо про особливості внутрішньотекстової організації ідейно-образної канви і, що найважливіше, їх сприйняття, осягнення цільовим читачем.

З погляду середовища приймаючої культурної полісистеми, коли В. Мисик виконав переклад ана-

© Гриців Н.М., 2015

лізованого сонета, доречно подати цитату Бориса Тена з серії інтерв'ю, що його вів А. Перепадя «Десята муза», у якому перекладач античної творчості ділиться роздумами стосовно того, що «розмах перекладацької справи на Україні, її масштаби стоять у прямому зв'язку із загальним культурним зростанням українського читача та попитом на перекладну літературу», та додає: «виходячи з принципів школи художнього перекладу, перекладач повинен не тільки досконало знати обидві мови, над якими він працює, вивчати не тільки всю творчість перекладеного автора, але й взагалі літературу його країни і саму країну, відповідну епоху, історичні і побутові реалії, тобто всю сукупність життя, хоч би й лише частково відбитого в даному творі. Щоб вступити в творче суперництво з перекладуваним автором, щоб переклад читався як оригінальний твір, перекладачеві, крім широкої ерудиції, потрібен літературний хист» [1, с. 1060-1061], тобто перекладач повинен намагатися максимально розширювати горизонти оригінального твору з позиції рецептивно-аналітичної та продуктивно-синтетичної перспективи перекладача.

Спираючись на схожу концепцію діалогу, Д. Робінсон зосереджується на процесі перекладу, який розуміє як полілог перекладача з автором з одного боку, і читачем, з іншого, з особливою увагою до діалогічного підходу до перекладацької діяльності. Науковець обґрунтовує засади власної теорії перекладу таким чином, що у «герменевтичному діалозі з автором першотвору» перекладач постійно піддає оригінал змінам, тому важко стверджувати, що перекладач створює стійкий зразок співвідношення один-до-одного, чи еквівалентності, між текстом-джерелом і цільовим текстом. Д. Робінсон важає таку модель малоймовірною (неможливою), тому висуває гіпотезу, що «слід визнати і, контекстуально, заохотити поетичну творчість перекладача» [17, с. 15].

У цьому контексті, поетична творчість перекладача у розумінні Д. Робінсона суголосна накресленим орієнтирам Ю. Каразіна щодо естетичного макрокомпонента у макроструктурі поетичного тексту як функціонально-естетичної системи.

Якщо спроектувати ці вихідні положення на переклад, і, услід за В. Коптіловим, розглядати художній переклад як «відображення думок і почуттів автора прозового або віршового першотвору за допомогою іншої мови, перевтілення його образів у матеріал іншої мови, з усвідомленням того, що «переклад – це явище насамперед естетичне» [6, с. 3], то можна зробити висновок, що одне з переважаючих завдань перекладача полягає у відтворенні цілісної концепції автора, його *поетичного світобачення*, де світобачення як категорія когнітивна, набуває зримих рис, тобто ословеснюється через *поетичний образ*, який становить своєрідну органічну єдність в межах семантичного континууму, а множинність цих образів становлять образну систему оригіналу/лів.

Зважаємо й на те, що – як слушно зауважує Р. Зорівчак, – «варто ставити питання не лише про ступінь відтворення загального змісту твору, його ідей, його макрообразів, а й стилістичних своєрідностей окремих мікрообразів, особливостей художнього синтаксису, авторського образного світу» [3, с. 159]. Відповідно, спробуємо представити творчість Дж. Кітса у тлумаченні В. Мисика у макроструктурному ракурсі та на рівні окремого поетичного образу.

Отож, Дж. Кітс (1795–1821) – представник молодого покоління романтиків, що зосереджується на пошуках гармонії у відношеннях людини з природою, творчі плоди якого достойно оцінено лише з відстані часу. Зазнавши нищівної критики від сучасників (виняток становлять останні роки його життя і творчості), Дж. Кітс як поет пізніше посів чільне місце у скарбівні всесвітньої літератури.

На думку літературознавців, Дж. Кітс вирізняється серед романтиків неординарністю та новаторством найперше через відхід від «богоявності» (якій слідував у поезії Дж. Мільтон і В. Вордсворд) та «орфізму» (характерного для П. Б. Шеллі). Як висловився Г. Блум, поезія Дж. Кітса – це «найоригінальніше поетичне розв'язання людської дилеми» [13, с. 520]. У каскадах символів, алегорій, ускладнених філософських метафор поет шукає діалогу з природою, людьми, світом, самим собою [16, с. 659-669].

Дж. Кітс як поет та як особистість імпонували В. Мисикові, він уважав його надзвичайно ерудованим поетом, новатором, митцем, котрий кидав виклик утвердженим нормам – це прочитується в передмові до збірки поезій Дж. Кітса [5, с. 9]. У цій же передмові В. Мисик чітко характеризує поетичну манеру англійського поета: перша збірка 1817 р. – це етап формування його яскравої образності, до шекспірівської предметності» [там само, с. 13]; в останній книзі, що вийшла друком у середині 1820 р., «Кітс показав себе зрілим майстром слова, новатором, що сміливо пускається в «недосліджені моря поезії». Від оспівування світової гармонії, земних утіх, античної старовини, коли завдання поета бачилось йому тільки у відтворенні краси на радість людям, він піднімається тепер до усвідомлення громадянської відповідальності поета до злиття його з усіма стражданнями людства, до апофеозу знання», додаючи: «збагачується реалістична змістовність його слова, ясніше проступає матеріальність його образів, органічно чужа містичним прозрінням старшого покоління романтиків» [5, с. 15].

Висловлюючись метафорично, можемо говорити, що громадянська відповідальність Дж. Кітса як поета у розумінні В. Мисика і відповідальність В. Мисика як перекладача його поезії українською мовою – це два потужні осердя, на яких розгорнуто колосальне сплетіння поетичного, естетичного, духовного і культурного самовираження творчого начала. Саме це зіставлення надихне В. Мисика на власну ремінісценцію «Кітс» [10, с. 282].

Над перекладами творів Дж. Кітса В. Мисик почав працювати з кількох причин: (а) з позиції національно-культурного контексту для вдоволення культурного запиту; (б) на власне вподобання.

У творчості Дж. Кітс надавав перевагу ліричній формі сонета, які у нього відзначаються простотою та легкістю текстури, яку автор забезпечує завдяки своїй майстерності мовного віртуоза.

Поетичне мовлення характеризує своєрідність певного літературного напряму, так, романтизму притаманні – за твердженням Д. Лоджа – *експресивна поетика та культ особистості.* Поети періоду романтизму цільово змагалися зі своїми визначними попередниками і сміливо експериментували з поетичною мовою, віршованою формою, просодією, та конструкцією, тобто візерунком, дизайном вірша [14, с. 13]. Всі працювали в єдиному руслі «the glory of the imperfect», де на загальному тлі рельєфно вирізнявся конфлікт непримиренності первинних людських бажань, ключове втілення яких знаходимо у сонеті *When I have fears that I may cease to be.* Відтворення цих особливостей засобами іншої мови вимагало від перекладача системного прочитання оригінального твору в конкретному логіко-смисловому асоціативному розвитку ідей автора. Звернімося до сонета:

When I have fears that I may cease to be
Before my pen has glean'd my teeming brain,
Before high-piled books, in charactry,
Hold like **rich garners the full-ripen'd grain**;

When I behold, upon *the night's starr'd face*,
Huge cloudy symbols of a high romance,
And think that I may never live to trace
Their shadows, with the magic hand of chance;

And when I feel, fair creature of an hour!
That I shall never look upon thee more,
Never have relish in the fairy power
Of unreflecting love! – then on the shore
Of the wide world I stand alone, and think
Till Love and Fame to nothingness do sink
[19, с. 804].

Як здумаю...

Як здумаю, що можу відійти,
Не вижавши пером свій плідний мозок,
Не склавши урожай в книжки й листи,
Як зерно, що в амбар несуть з повозок;

Коли дивлюсь, *як знаки вогняні*
У небі півночі встають жадано,
І раптом здумаю, що їх мені
Рукою випадку схопить не дано;

Коли помислю, вродо нетривка,
Що я на тебе більш не подивлюсь
Безумними очима юнака, -
Тоді спиняюсь, думаю, томлюся,
Аж поки перед поглядом моїм
Любов і Слава пропадуть, як дим [5, с. 94].

Ліричний вірш, написаний у 1818 за типом Шекспірівського сонета. Сонет *When I have fears that I may cease to be* – це своєрідна кульмінація світоглядних тем Дж. Кітса: слава, любов, час. В ньому Дж. Кітс розкриває два змістові прошарки – висловлює страх, що покине світ молодим (рядки 1-12). З 1-по 8 рядки автор висловлює занепокоєння, що не встигне повною мірою розкритися як поет. В рядках 9-12 говорить про страх втрати коханої. Однак, розвіює ці побоювання в завершальних рядках (13-14), запевняючи, що любов і слава – поняття гіперболізовані.

Перше занепокоєння Дж. Кітс передає образом жнив, збиранням врожаю, і підсилює їх алітерованими лексемами *glean'd, garners, full-ripen'd grain, де: glean'd* – це імплікація на терпеливе, трудомістке, клопітке збирання; *garners* – сховище, житниця, комора; *full-ripen'd grain* – дозріле зерно. Метафора збирання врожаю побудована на художньому парадоксі, оскільки Кітс є і нивою – його *уява* наче зерно, яке слід зібрати і він, тобто Кітс – женець, збирач врожаю. У другій строфі Дж. Кітс ділиться баченням світу як матерії, яку він може перетворити в поезію своєю магічною рукою *(magic hand of chance)*, його робоча матерія – це краса природи *(the night's starr'd face)*, підкріплена деталізацією *(huge cloudy symbols)*. Чотиривірш 9-12 рядків, де Дж. Кітс говорить про кохання, візуально підсилює думку про швидкоплинність часу. Окрім семантичного наповнення рядків, застосовано «метод декомпресії», де замість чотирьох рядків традиційного Шекспірівського сонета, знаходимо три з половиною.

Міркування автора про *час* підсилені повтором *when* на початку 1-го та 2 го чотиривіршів. Щодо перекладу, то В. Мисик спирається на техніку поетичної парафрази (описовий зворот), зберігаючи якнайбільше поетичних і смислових деталей першотвору, зі зверненням, так би мовити, до «особової проекції» вірша. Саме на цьому акцентує дослідник когнітивної поетики П. Стоквел [18, с. 146-147]. Він ставить питання про «учасників дискурсивних світів» цього вірша: чи це Дж. Кітс і його власні побоювання, чи це його «поетична особистість» екстраполює закодовані переживання для подальшої інтерпретації читача. Таку двозначність слід враховувати при перекладі.

Щодо Дж. Кітса як «поетичної особистості», тобто як поета, що свідомо створює віддалену від себе художню дійсність, то у перекладі вірша *When I have fears that I may cease to be*, В. Мисик словесно це представив у першій строфі. Виняткової виразності поетиці Дж. Кітса надають образи, побудовані на несподіваних асоціаціях та зображальних новаціях: *Before my pen has glean'd my teeming brain, / Before high-piled books, in charactry, / Hold like rich garners the full-ripen'd grain.* У вдалому перекладі В. Мисика ці рядки відтворено так: *Не вижавши пером свій плідний мозок, / Не склавши урожай в книжки й листи / Як зерно, що в амбар несуть з повозок.* У цих рядках перекладу, з особливою повнотою розкривається намір «поетичної особистості» Дж. Кітса апелювати до творчого єства. Наскрізною ідеєю сонета є сприйняття людської уяви через метафоричну призму «жнив». Поет не мислить категоріями звичайних людей, а намагається подолати рамки буденного світосприйняття. Ці поетичні рядки жодною мірою не суб'єктивовано крізь призму художнього тексту, ні в оригіналі, ні в перекладі. На особовий займенник «я» може опиратися як автор оригінальних рядків, так і їх читач.

Іншу ідею – ідею того, що сонет *When I have fears that I may cease to be* передає внутрішні переживання Дж. Кітса лексично зафіксовано у перекладі у рядках: *Коли помислю, вродо нетривка, / Що я на тебе більш не подивлюсь / Безумними очима юнака*. У першотворі використано особовий займенник, що забезпечує оповідь від першої особи, однак, не зазначено конкретних просторових, часових чи вікових особливостей, що вказали б на Дж. Кітса. Співпереживаючи поетові, В. Мисик, по-перше, конкретизує вікові особливості Дж. Кітса (*очима юнака*[1]; сполука відсутня в оригіналі), по-друге, продовжує своєрідний діалог у власних поетичних рядках, що їх представив у формі сонету:

Хто визначив, о небо, міру муки
Цій пристрасній душі? Чому дала
Їй доля два дзвінкі, як сталь, крила,
Не давши простору? Чому розлуки

Такими тернями його любов
Кривавили? До дівчини пустої,
До матері – так само не святої,
До Англії спустошених дібров?

О Англіє! Ненависна, як грати,
Що розпинають біле світло дня!
Де дружба і любов – пуста бридня.
А важать тільки шилінги й карати!
Яка страшна судьба, як пеня
Від туги по тобі на чужині вмирати!
(В. Мисик, 1967 р.)

Між оригінальними поетичними рядками Дж. Кітса і В. Мисика помітна взаємозв'язність подій, обумовлених логікою смислового розвитку.

[1] Довідка: англійський поет Дж. Кітс помер у Римі (Італії) 23 лютого 1821 р. у юному 26-ти річному віці.

В обох: у першій строфі – тематично підсилене бажання досягнути більшого та неможливість його виконати; у другій – розгорнуто тему любові, кохання; у завершальних рядках наявне переосмислення ціннісних життєвих орієнтирів.

Щодо перекладознавчого аналізу окремого образу, зупинімося на поетичних рядках Дж. Кітса: *When I behold, upon the night's starr'd face, / Huge cloudy symbols of a high romance: Коли дивлюсь, як знаки вогняні / У небі півночі встають жадано*, що своїм асоціативним шлейфом тягнуться до картини Ван Гога «Зоряна ніч». Ван Гог прагнув показати зоряну ніч як приклад сильної уяви, яка може створити дивовижнішу природу за ту, що сприймає око в реальному світі. Взоруючи на Ван Гога, тобто, мислячи як художник, В. Мисик реконструює первинний образ споглядання небесних тіл Дж. Кітса, дещо його модифікуючи. У переклад В. Мисик вводить відсутню в оригіналі, конкретизуючу лексему «в небі», тобто, в манері художника, пропонує читачеві викінчений пейзаж; застосовує для образів Дж. Кітса, так би мовити, «декоративну стилізацію», що привносить декоративний елемент пуантилістичної техніки до написання фонів у постімпресіонізмі [Див.: 2. – постімпресіонізм]. До цього спонукала ключова смислова зміна прототипного образу «face» (обличчя), що його в оригіналі поет акцентував, уживши у прикінцевій позиції. Творчо переосмисливши образ першотвору, В. Мисик вжив відповідник «знаки вогняні», що поряд з поетизмом «небо півночі» передає невагомість геометричного тіла у планетарному вимірі і зберігає метафоричність першотвору. Серед сучасних українських поетів таку гармонію планетарної масштабності і метафоричності словесного вираження цього образу знаходимо, зокрема, у вірші «Світляки» А. Содомори: *Заметіллю зірок задимлені, / Серед макро- й мікросвітів, / Ми дивилися вниз, задивлені / В високе мовчання світил* [12, с. 38]. Цікаво, що на синтетично-продуктивному рівні віршування, А. Содомора також схиляється до «викінченого художнього полотна», як, наприклад, у рядках вірша «Забутим словам»: *Забутих слів віддалена Галактика, / Ймена речей, що віджили свій вік… / Десь на міжзоряному неба клаптику, / Де часу найповільніший потік* [12, с. 16]. Можливо, окрім поетичних особистостей, відповідь варто шукати у літературній традиції. Як висловився сам В. Мисик: «література твориться не однією особою, а працею цілих поколінь», а «великі поети концентрують у собі досягнення й попередників, і сучасників, переплюючи їх у тиглі власної творчості» [9, с. 106].

Також, перекладач В. Мисик прагне повносило відтворити семантичне поле оригінального дієслова «behold», що має значення «бачити, споглядати, помічати» [15, с. 97]. Зробити це на рівні того самого рядка перекладачеві вдається лише частково, у зв'язку з цим, він використовує трикомпонентний синонімічний ряд: *спиняюсь, думаю, томлюся* у завершальних рядках аналізованого сонета та доповнює його відсутнім в оригіналі словосполученням *перед поглядом моїм*. Пор.: *then on the shore / Of the wide world I stand alone, and think / Till Love and Fame to nothingness do sink. :: Тоді спиняюсь, думаю, томлюся, / Аж поки перед поглядом моїм / Любов і Слава пропадуть, як дим*. Таке перекладацьке рішення дещо врівноважує відповідність між лексико-образним складом і специфікою формальної організації вірша.

Штрихи декоративної стилізації перекладача спостерігаємо в останньому рядку вірша. Поетична кінцівка сонета *Till Love and Fame to nothingness do sink* складна для відтворення, найперше смисловим наповненням місткої лексеми *nothingness* та його акцентуацією синтаксичною інверсією. Щоб не послабити афористичність вислову, В. Мисик вдається до візуалізації образу: *Любов і Слава пропадуть, як дим*, при цьому збережено персоніфікацію Любов і Слава, і, що важливо, їх синтагматику; відтворено римування *моїм – дим*; витримано ритм.

Отже, силкуючись на багатосмисловий потенціал першотвору, можемо сказати, що В. Мисик вільно, проте не довільно, інтерпретує матеріал. Як перекладач, він видозмінює вирази, образи і синтаксис, коли цього вимагає текст перекладу. Хоча ці зміни мотивуються художнім баченням перекладача, належить відмітити, що вони не призводять до надлишкової перекладацької інтерпретації. Зважаючи на складність та неповторність індивідуального світобачення Дж. Кітса, «обрамленого» поетичною формою, своїм перекладом В. Мисик засвідчив адекватне розкодування складної за-текстуальної надбудови смислів. Читаючи поетичні рядки Дж. Кітса у перекладі В. Мисика важко сказати, чи це погляд перекладача на минуле, чи минуле, спроектоване ним на сучасне, символічним вираженням якої є образне багатство поезії Дж. Кітса, що викликає захоплення читачів.

Висновки і перспективи подальших досліджень. Світоглядно-естетичну концепцію В. Мисика як інтерпретатора сонета Дж. Кітса «When I have fears that I may cease to be» визначаємо як художньо й психологічно умотивовану цілісніть, яка забезпечує: (а) властивість вміщувати у перекладі структурну організованість першотвору, вміння представити завершеність у фрагменті; (б) незводимість образного до поняттєвого в аспекті образної природи художньої дійсності; (в) здатність привнести у літературу соціально-значуще і естетично вартісне за мірками доби українського модернізму. Останнє твердження мотивує перспективу дослідження, яку вбачаємо у ґрунтовнішому вивченні світоглядно-естетичної концепції В. Мисика у контексті української культури XX сторіччя, з урахуванням різножанровості та різномовності першотворів.

Список літератури:

1. Десята муза: [інтерв'ю з Борисом Теном вів А. Перепадя] // Кочур Г. Література та переклад: Дослідження. Рецензії. Літературні портрети. Інтерв'ю / Упоряд. А. Кочур, М. Кочур; передм. І. Дзюби, Р. Зорівчак. – К.: Смолоскип, 2008. – Т. 2. – С. 1058- 1061.
2. Европейское искусство: энциклопедия, живопись, скульптура, графика. Т. 1, А – Й / отв. ред. Е. Федотова; Российская академия художеств, Научно-исслед. ин-т теории и истории изобразительных искусств. – Москва: Белый город, 2006. – 463 с.
3. Зорівчак Р. Тарас Шевченко як символ українства в англомовному світі (До 150-річчя з часу відходу у вічність) / Р. П. Зорівчак // Іноземна філологія. – 2011. – Вип. 123. – С. 154-162.
4. Каразин Ю. Филологический анализ поэтического текста / Ю. Каразин. – М.: Академический Проект; Екатеринбург: Деловая книга, 2004. – 432 с.
5. Кітс Дж. Поезії / Дж. Кітс; пер. з англ., вступ. ст. «Джон Кітс» 1795-1821 та прим. В. Мисика. – К.: Дніпро, 1968 – 152 с.

6. Коптілов В. Першотвір і переклад [Роздуми і спостереження] / В. Коптілов. – К.: Дніпро, 1972. – 214 с.
7. Коптілов В. Рецензія на рукопис «Вибраного» Джона Кітса в українських перекладах В. Мисика, Г. Носкіна, Г. Кочура і Д. Паламарчука [машинопис]. – Центральний державний архів-музей літератури і мистецтва України. – Ф. 998; оп. 1; од. зб. 17.
8. Майфет Г. Василь Мисик – перекладач Кітса [машинопис рецензії] / Г. Майфет. – Харківський літературний музей. – НДФ № 11281/23.
9. Мисик В. Зустрічі: статті, нариси / В. Мисик. – Х.: Прапор, 1982. – 133 с.
10. Мисик В. Планета: вибране / В. Мисик. – К.: Дніпро, 1977. – 423 с.
11. Радчук О. Відображення поетичного світобачення Роберта Бернза в українських перекладах: автореф. дис. ... канд. філол. наук / О. В. Радчук. – К.: Б.в., 2012. – 20 с.
12. Содомора А. Пригорща хвилин: образки, мініатюри, катрени, думки / А. Содомора. – Львів: Срібне слово, 2012. – 188 с.
13. Bloom H. Keats and the Embarrasments of Poetic Traditions / H. Bloom // From Sensibility to Romanticism. – Oxford: Oxford University Press, 1965. – P. 520-521.
14. Lodge D. Language of fiction / D. Lodge. – London – New York: Routledge, 2002. – 323 p.
15. Oxford Advanced Learner's Dictionary of Current English. – Oxford University Press, 2005. – 1428 p.
16. Reiman D. Keats and the Humanistic Paradox: Mythological History in «Lamia» / D. Reiman // Studies in English Literature, 1500-1900. – Vol. 11. – № 4. – 1971. – P. 659-669.
17. Robinson D. The Translator's Turn / D. Robinson. – Baltimore – London: The John Hopkins University Press, 1991. – 317 p.
18. Stockwell P. Cognitive Poetics: An Introduction / P. Stockwell. – London and New York: Routledge, 2009. – 193 p.
19. The Northon Anthology of English Literature. – New York-London, 1986. – Vol. 2. – 2578 p.

Грыцив Н.Н.
Львовский национальный университет имени Ивана Франко

ВАСИЛИЙ МЫСЫК КАК ИНТЕРПРЕТАТОР СОТЕНА ДЖОНА КИТСА «WHEN I HAVE FEARS THAT I MAY CEASE TO BE»

Аннотация
Статья посвящена анализу сонета Дж. Китса «When I have fears that I may cease to be» в переводе В. Мысыка. Исследованы теоретические вопросы филологического анализа поэтического текста в пределах современного переводоведения. Предложен краткий обзор явления языковой эстетики с проекцией на анализ поэтической речи Дж. Китса с намерением определить переводческие методы для всестороннего отображения в переводе поэтических образов оригинала. Проведена условная линия между двумя творческими началами В. Мысыка – как переводчика данного сонета и поэта, который переосмыслил ценностные ориентиры этого произведения и впоследствии изложил их в собственном творчестве. Определено, что в конкретном случае мировоззренческая и эстетическая концепция В. Мысыка имеет текстоцентрический ориентир.
Ключевые слова: художественный перевод, функционаоьно-эстэтическая система, поэтическое мировоззрение автора, поэтическое творчество переводчика, мировоззренческая и эстетическая концепция переводчика, В. Мысык.

Hrytsiv N.M.
Ivan Franko National University of Lviv

VASYL MYSYK AS AN INTERPRETER OF JOHN KEATS'S SONNET «WHEN I HAVE FEARS THAT I MAY CEASE TO BE»

Summary
The paper is dedicated to the analysis of J. Keats's sonnet "When I Have Fears that I May Cease to Be" in the translation done by V. Mysyk. Theoretical issues on the philological analysis of poetic text are researched. Brief overview of the phenomenon of lingual aesthetics with the projection onto the poetic speech of J. Keats with further intention to study translator's methods applied for thorough representation of poetic imagery of the original in translation is offered. The demarcation line between the two creative approaches of V. Mysyk – as a translator of the sonnet and as a poet, who manifests his interpretation of the outspoken values and exploits them in his subsequent creative works is drawn. Within the context of this research, the ideological and aesthetic conception of V. Mysyk as a translator appeared to be text-oriented.
Keywords: literary translation, functional and aesthetic system, poetic worldview of the author, poetic creativity of a translator, worldview and aesthetic conception of a translator, V. Mysyk.

УДК 821.111:82-2

ФОРМИ ВИРАЖЕННЯ АВТОРСЬКОЇ ПРИСУТНОСТІ В АНГЛОМОВНІЙ ДРАМАТУРГІЇ ДРУГОЇ ПОЛОВИНИ ХХ СТОЛІТТЯ

Дмитрієва І.В.
Житомирський державний університет імені Івана Франка

В статті досліджено форми функціонування та репрезентації авторської присутності в драматургічних текстах ХХ століття. З основу взято англомовну драматургію другої половини ХХ століття. На прикладі драматургічних текстів здійснено аналіз форм вираження авторської присутності. Висвітлено погляди теоретиків літератури стосовно проблеми функціонування автора в літературних творах, зокрема драматургічних текстах.

Ключові слова: драматург, авторська присутність, драма, інтенція, драматургічний імператив

Постановка проблеми. Дослідження прояву авторської суб'єктивності в драматургічних текстах є проблемою особливої складності. Більшість досліджень, а особливо в рамках ХХ століття, були спрямовані на прозу та ліричні тексти. Драматургія та драматург, особливості авторської присутності в драматургічних тестах завжди залишалися на маргінесах наукових розвідок. Сучасна літературознавча думка все більше схиляється до досліджень що раніше знаходились на периферії наукових інтересів. В контексті розвитку постструктуралістько-постмодерністської дискурсивності, яка пропагує ідею децентрації структури та зміщення центрів, переходу другорядних систем в центральні і навпаки, ці ідеї звучать більше, ніж актуально. З таких позицій, присутність драматурга в драматургічних текстах, можна назвати однією з найскладніших форм репрезентації авторської суб'єктивності. Складність прочитання авторської присутності в п'єсах стверджував ще Станіславський, який даючи поради актору на «етапі пізнання» драматургічного тексту порівнював його з ребусом, який потрібно розгадати, структура його невловима і неясна при першому прочитанні. Таким чином, дослідження складних форм дозволить вступити в новий виток розвитку літературознавчої думки в контексті драматургії, достеменно точніше дослідити поетику автора, хід авторської думки та прояви його суб'єктивності.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідження проявів авторської присутності в літературних творах актуалізується в роботах Б. Кормана, В. Виноградова, Римарева, М. Храпченко, Л. Андреєва, в недавніх дисертаційних дослідженнях О. Журчевої та Молчанової С.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Однак всі дослідження центрується в переважності на російській драматургії, таким чином обходячи увагою сучасну англомовну драматургію, розвиток якої нарочито відрізняється від слов'янських літератур.

Формулювання цілей статті (постановка завдання. *Метою* цієї роботи є дослідження і виявлення форм вираження і репрезентативності присутності автора-драматурга в англомовних драматургічних текстах другої половини ХХ століття.

Виклад основного матеріалу дослідження. Традиційно, лірику вважають найбільш надійними та легко диференційованим джерелом самовираження автора, друге місце займають епічні твори, в той час як драмі відводиться найскромніше третє місце. Зазвичай вважається, що інтенції драматурга важко ідентифікувати, він ховається за персонажами та діалогами, проявляючи себе тільки в ремарках, або ж в структурній побудові п'єси. Так, Б. Корман, пропонуючи свою теорію автора, творчому виявлення авторської суб'єктивності майже не відводить почесного місця: «В драматичному творі мають місце два основних способи вираження авторської свідомості: 1) сюжетно-композиційний і 2) словесний. Іншими словами, автор може передавати свою позицію а) через розташування і співвіднесення частин і б) через промови дійових осіб» [6, с. 86]. Драматург проявляє себе також через ремарки, вказівки для режисера, список дійових осіб та їх імена, також назву п'єси. Однак ці засоби зазвичай розглядаються як другорядні, а основне навантаження в п'єсі несе саме дія, себто діалог персонажів.

Одним з драматургічних прийомів прямого вираження авторської позиції в античні часи був хор, функція якого з часом нівелювалася. Позиція драматурга реалізувалась через хорові репліки, або ж корифея, автор залишався всевидющим оком, який той же час був завжди видний глядачу: «в той час, як хор не покидав місця дії, актор йшов, повертався, робив нові повідомлення хору» [9, с. 107]. Однак, динамічним носієм гри завжди був актор, хор лише реагував на ті чи інші стани героя, саме в залежності від актора змінювались ліричні настрої хору. Класицисти, налідуючи античні зразки мистецтва, в свою чергу, модифікували функцію хору, ввівши в драму резонера, який не приймає активної участі в ході п'єси, однак дає моральну оцінку діям персонажів, навчає і наставляє їх. Резонер являв собою маніфестацію позитивних ствердних установок автора, служив рупором його ідей та поглядів.

Варто також зазначити, що функція драматичних діалогів носила більщ ширший характер, ніж це ми спостерігаємо в драматургії ХХ століття. Через репліки персонажів розкривались не тільки характери героїв, але історичний, культурний, соціальний підтекст; автор описував обстановку, пейзаж, навіть вводилися репліки, які при аналізі, могли б і не використовуватися, і в реальному житті були б недоцільними. Репліки не були монотонними і побутовими, а носили в собі відтінок поетичної красномовності, вишуканості, представляючи собою стиль автора. Корман називає таку драму епічною, де в п'єсу можна з легкістю перетворити епічний твір, не вносячи значних коректив.

Він наводить приклад п'єси «Борис Годунов» Пушкіна. Корман стверджує, що в діалогах багато місця займає епічний текст, який виходить достатньо далеко за сферу зображуваного і сценічного дійства. Крім того, персонажі п'єси спочатку обговорюють минулі події, які не відбуваються тут і зараз, або ж монологи містять деталізовано описання життя героїв, яке є скоріше повідомленням читачу, ніж самим учасникам діалогу. Дуже часто діалоги являють собою не обмін репліками, а епічну розповідь, яка витримана у формі діалогу. Таким чином,

© Дмитрієва І.В., 2015

можна вважати, що «до XVII в. в драмі був присутнім не імпліцітний, концепірований, непроявлений, розчинений автор, а експліцитний, що веде розповідь лише в умовно діалогічній формі» [3, с. 18]. Такий імпліцитний автор-драматург може ототожнюватися з наратором епосу, оскільки проявляє себе об'єктивно в діалогах, проявляючи свою позицію відкрито та неприховано через репліки персонажів. Саме починаючи з XVII–XIX і продовжуючи XX століттям драматург поступово стирався з провідних епічних описів, на перше місце виводилися персонажі, які мали свої особистісно-індивідуальні характеристики, обґрунтовані освітою, культурними та історичними підмостками, що рефлектувало на їх основних мовних особливостях. Якщо до цього часу персонажі п'єс звучали стилістично однаково, оперували схожими мовними одиницями, то в сучасній драмі мовні характеристики індивідуалізуються, і різняться в межах однієї п'єси. Таким чином прослідкувати, проаналізувати поетичний стиль автора, його інтенцію стає непросто за допомогою реплік, оскільки тепер маємо імпліцитного автора, який ховається за спинами персонажів, проливаючи світло в ремарках, апарте, внутрішніх монологах та в структурних особливостях композиції. До цього часу репліки персонажів часто носили умовний характер, маючи в собі функцію опису місцевості, часу та історичних рамок. Наразі маємо персонажа, позбавленого таких означників в репліках, діалоги спрощуються, однак «парадокс полягає в тому, що чим автономніша від наративного елементу мова персонажів, тим активніше впроваджується в драму авторська свідомість...саме автор конструює в сюжет драми ті непрямі ознаки, за якими можна здогадатися про приховані переживаннях персонажів» [3, с. 19]. Говорячи про ремарки, то до XX століття авторське ставлення до персонажів проявляло себе у них у всій повноті, використовуючи усі можливості ремарки для вираження своїх інтенцій, однак беручи до уваги драматургію XX століття, можна стверджувати, що автор навмисно ховається навіть за ремарками, які звучать достатньо відсторонено і беземоційно. Для порівняння візьмемо п'єсу Гарольда Пінтера «The Homecoming» «Повернення додому». Авторські ремарки надзвичайно різняться від тих, що були представлені вище. Так, автор починає п'єсу, описуючи кімнату, в якій відбуватиметься дія:

«An old house in North London... In the room a window, right. Old tables, chairs. Two large armchairs. A large sofa, left. Against the right wall a large sideboard, the upper half of which contains a mirror. Up left, a radiogram» [13, c. 21].

На відміну від натуралістичних п'єс, які скрупульозно, стенографічно описують середовище, і варто лишень, спробувати об'єднати діалоги в зв'язний текст, матимемо епічний твір, ремарки в «Кімнаті» дійсно ніби дистанціюються від всього емоційно-суб'єктивного. Однак такий стиль дивними чином створює своєрідну, унікальну атмосферу. Авторська сухість і лаконічність не є синонімом відсутності авторської інтенції, ця лаконічність і є авторським проявом, і саме вона є одним із елементів створення всього настрою п'єси. Ремарки стають унікальними у своїй чіткості і директивності, адже лаконічність це означник чогось або когось, а не маніфестація його відсутності.

Говорячи про драматургічне мистецтво, ми не можемо не згодитися з Арістотелем, який стверджує, що будь-яке мистецтво це суть наслідування. Тому будь-яка спроба розібратися в психології драматичного мистецтва повинна починатися з визнання прагнення до наслідування. Тому драматург наслідуючи дію, таким чином знаходить «суб'єктивні елементи об'єктивного досвіду» [1, с. 34]. Хоча Бентлі і стверджує, що він зовсім не хоче сказати, що драма висловлює виключно внутрішній світ автора; однак наполягає на тому, що незалежно від того, який вираз отримують у п'єсі внутрішній і зовнішній світ, вона по суті своїй є дітищем, продовженням свого автора: її життя – це його життя. Однак крім вираження того чи іншого об'єкту реальності, автор виражає своє ставлення до нього. Визначити це ставлення є завданням непростим. Найкраще ця задача виконується під час аналізу ліричних творів, які з точки зору Гегеля є самою суб'єктивністю. В епічних творах, найчастіше розповідається про події, що вже сталися. Автор супроводжує читача коментарями, філософськими та ліричними відступами, що дозволяє прослідкувати авторську позицію в творі. Найскладнішим в цьому контексті постає драма. Дія відбувається тут і зараз, персонажі діють і говорять від свого імені, читач (глядач) позбавлений авторського супроводу, філософських відступів, ліричного коментування. Ми бачимо тільки об'єктивну реальність, яка є лише віддзеркаленням суб'єктивних інтенцій автора, так Ерік Бентлі, згадуючи слова Джорджа Сантаяна відмітить: «письменник-романіст здатний побачити події крізь призму свідомості інших людей, то драматург дозволяє побачити свідомість інших людей крізь призму подій» [1, с. 21]. Однак, якщо герой епічного твору не розглядається в дії, тому часова протяжність тут необмежена, то драматургічне мистецтво ставить драматурга в рамки часових координат. Таким чином, автор намагається розкрити тематику у всій її глибині та точності, не розтягуючись та не відсторонюючись на часом недоцільне філософування, описи пейзажів чи інтер'єру.

XX століття рясніє різнобарв'ям драматургічних імперативів. До цього часу статична теорія драми, яка розглядалась як монолітна система розпадається на безліч різноманітних субстанцій. Виникає епічний драма/театр, анти драма, театр абсурду, театр загрози, лірична драма, екзистенційна драма, документальна драма, драма публіцистична, театр катастрофи. З'являються унікальні категоричні імперативи: брехтівський, беккетівський, пінтерсек, які засвідчують собою суб'єктивне начало і які являють ніби «лакмусовий папірець визнання, що засвідчує характерні якості специфічного погляду на життя, або, навіть, модусу буття» [2, с. 95]. Таким чином достатньо монолітні категорії, такі як рід, жанр, вид розпадаються на різноманітні жанрові різновиди, кожна п'єса являється суто авторською, і отримує свій власний імператив. Наразі все з більшою впевненістю можна говорити про існування індивідуальної авторської поетики.

Такі модифікації можна пояснити тим, що XX століття привнесло тенденцію руйнування реалістичних парадигм попередньої концепції світоустрою. Ніцшеанські, фрейдистські та екзистенціалістські установки призвели до самоусвідомлення особистості, як залишеної наодинці сама з собою, з оточуючим світом. Тематика п'єс змінюється з реалістично-соціального дискурсу на особистісно-індивідуалістичний, що має свій вплив на драматургічну творчість. Антипозитивістські сумніви, есхатологічні настрої епохи визначало нові витки розуміння закономірностей світобудови, існування людини, особистості. Розчарування в ідеї прогресу, призвело до самоусвідомлення людиною абсурдності існування і проблеми смерті. Суспільна свідомість змінюється на індивідуально-особистісну з її перед-

чуттям трагічних кульмінацій, що, звісно, рефлектує і на авторській свідомості.

Значним переломом у розумінні традиційної драми послужила ідея епічного театру Бертольта Брехта, де арістотелівський театр і його ідея катарсису, піддалися жорсткій критиці, а театр розглядався як засіб просвітительського впливу на глядача. Він припиняє співпереживати через страх та співчуття, а вчиться розглядати все, що відбувається на сцені, не як даність, а можливість змінити хід подій. Умовність сценічної ілюзії загострюється за допомогою зонгів, зміною декорацій на очах глядача, грою акторів, які не вживається роль, а грають відсторонено. Ці ефекти значно дистанціювали подію і її відображення на сцені. Інтелектуальний театр Брехта послужив значним поштовхом до диференціації авторської драматургії, адже «Брехт особливо підкреслює втручання автора в розвиток дії, тобто акцентує увагу на певній точці зору» [4, с. 370].

Дещо модифіковану версію брехтівського театру запропонує американський драматург Торнтон Уайлдер, який введе в п'єсу ведучого, який вводить читачів (глядачів) в суть справи, коментує вчинки персонажів, іноді навіть перевтілюється в певних героїв, з метою вмовити їх зробити або не робити чогось. Сам драматург називає його менеджером сцени (stage manager), без якого п'єса «Наше містечко» була б зовсім іншою, оскільки без сумнівів його можна вважати головним героєм, хоча сюжет розвивається навколо закоханої пари Емілі та Джорджа. Ведучий постає всезнаючим провидцем, який в курсі того, що було до нього, і що трапиться після. Так на початку він описує місцезнаходження всіх ратушей та церков в місті, вказує на драбину, де колись виступав Авраам Лінкольн. Ведучий знає наперед, що через п'ять років перший автомобіль проїде по вулицях міста і його купить банкір Картрайт, він точно

Висновки з даного дослідження. Таким чином 50-ті – роки XX століття являє собою пункт перетину різноманітних тенденцій в драматургії Поряд з брехтівським епічним театром значних обертонів набирає театр абсурду, який бере свій початок ще з сюрреалістичної традиції, а також екзистенціальних умонастроїв. Однак трагічність людського існування, що була ключовою для екзистенціальної літератури в театрі абсурду презентується у формі бутафорії, пародії, гри, какофонії фарсу, чорного гумору, трагічних установок і філософських умовиводів. Драматургія другої половини XX століття напрочуд яскраво руйнує попередні драматичні конвенції. Атрибутами театру абсурду постає девальвація слова та його комунікативної функції. Діалогічне спілкування несе достатньо умовне семантичне навантаження. Авторські ремарки короткі, чіткі, не розмиваються по контуру, а націлені на директивну функцію. Зародки такого підходу можна простежити в п'єсах Беккета, де персонажі можуть нести цілковиту нісенітницю, або заповнювати мовчанку пустими балачками. Характерною рисою постає відсутність традиційного сюжету, структура п'єс невизначена, дія не розвивається, кульмінації і розв'язки не прослідковується, так в п'єсі Беккета «Чекаючи на Годо», очікування Естрагоном та Владіміром Годо постає одним потоком з «нічого», п'єса нічим не закінчується, Годо так і не приходить, головні персонажі залишаються чекати, і складається таке враження, що вони чекали до того і будуть продовжувати чекати. Така смерть сюжету дає початок народженню автора та вивільненю його інтенцій. Однак уже в пізніх п'єсах Беккета починає переважати ліричне начало, такою постає монодрама «Остання плівка Креппа». Головний герой прослуховує аудіозапис свого життя, таким чином намагаючись переосмислити своє життя. Ліризм сповіді акцентується в деталях, в прослуховуванні плівки, монологах. Такого ж звучання набуває і п'єса «Ніч та сни», де актуалізацією ліричного начала постає романс Шуберта, який написаний на вірш австрійського поета Генріха Йозефа фон Колліна. П'єса реалізується абсолютно без слів, сенсове навантаження несуть жести головного героя та пісня. Однак цей ліризм не є антиподом трагічних умонстроїв Беккета, більше того він служить запорукою ще більш глибшого усвідомлення абсурдності світоустрою та драматичності людської екзистенції. Саме Беккетівська дискретна, переривчаста побудова образів, ліричне осмислення трагічності буття і монологічна його репрезентація наразі формують авторський світогляд. В «Останній плівці Креппа» маємо не традиційну колізію, конфлікт противорних сторін, а акцентуацію на почуттєвих настроях персонажу. Беккетівські п'єси, які будуються не по чіткій ієрархічній схемі, а по асоціативних зв'язках, рухаються по колу, виглядають як рук думки, свідомості, наповнюючись суб'єктивно-індивідуалістичною конотацією. В свою чергу, девальвація слова, також служить не тільки як вербалізація глобальних проблем світоустрою, але як і проблема неможливості виразити словом чуттєві переживання, душевні стани та суб'єктивні мотивації. Не дивно, що Арістотель порівнював лірику з музикою, оскільки лексична організація тексту поступається ритмічному, інтонаційному звучанню.

Журчева в своїй диссертатції коментує позицію Алперса щодо жанру ліричної драми, особливістю якої він називає відкритий фінал, «автор не приходить і не може прийти до якого-небудь висновку, винести вирок своєму герою» [3, с. 69]. Психологічність п'єси супроводжується такими атрибутами як модифікований конфлікт, який постає не протиборством двох опозиційних сил, а скоріше боротьбою людини з самою собою, власними бажаннями, внутрішніми борінням, прагненнями, проблемами та ілюзіями. Таким чином в драматургії другої половини XX століття прослідковується тенденція так званої «смерті жорсткого каркасу сюжету», зникнення ієрархічної складної структури композиції, поява відкритого фіналу. Взагалі тенденція до ліризації драми прослідковується в російській драматургії XX століття, однак відносно англійської драматургії ця проблема мало розроблена. Проте, говорити про всеохопність ліричного начала в англомовній драматургії поки не приходиться, однак елементи ліризації слугують показником авторської присутності в драматургічних текстах.

Список літератури:

1. Бэнтли Э. Жизнь драмы / Перевод с англ. В. Воронина; Предисловие И.В. Минакова. – М.: Айрис-пресс, 2004. – 416 с.
2. Брехтівський часопис (Brecht-Heft): статті, доповіді, ессе: Збірн. наук. праць (філолог. науки): № 1 / Ред. колегія Бондарева О.Є., Білоус П.В., Волощук Є.В. та ін. – Житомир: Житомирський державний університет імені Івана Франка, 2011. – 178 с.
3. Журчева О.В. Формы выражения авторского сознания в русской драме XX века: док. филол. наук: 10.01.01 / Ольга Валентиновна Журчева; Самар. гос. ун-т. – Самара, 2009. – 485 л.

4. Зарубежная литература XX века / под ред. В.М. Толмачева. – М.: Академия, 2003. – 640 с.
5. Компаньон Антуан. Демон теории. – Москва: Издательство имени Сабашниковых, 2001 – 366 с.
6. Корман Б.О. Изучение текста художественного произведения/ Б.О. Корман. – М: Просвещение, 1972 – 110 с.
7. Молчанова С.В. Авторское начала в русской драматургии и театре второй половины XX века: канд. исскуствовед.: 17.00.01 / Светлана Владимировна Молчанова; гос. инс-т исскуствознания. – Москва, 2003. – 177 с.
8. Рымарь Н.Т., Скобелев В.П. Теория Автора и проблема художественной деятельности. Воронеж: Логос-Траст, 1994. – 262 с.
9. Тронский И.М. История античной литературы / И.М. Тронский. – Л.: Учпедгиз, 1946 – 483 с.
10. Arden J. Plays: One. Serjeant Musgrave's Dance, The Workhouse Donkey, Armstrong's Last Goodnight / J. Arden. – London: Eyre Methuen, 1977. – 350 p.
11. Beckett S. The complete dramatic works / S. Beckett. – London: Faber and faber, 2006. – 476 p.
12. Modern English plays / Ed. by Levidova I. – Moscow: Progress Publishers, 1966. – 381 p.
13. Pinter H. Complete works: Three / H. Pinter. – New York: Grove Press, 1990. – 247 p.
14. Pinter H. Complete works: Two / H. Pinter. – New York: Grove Widenfield, 1990. – 248 p.
15. Pinter H. The Hothouse / H. Pinter. – New York: Grove Press, 1980. – 248 p.

Дмитриева И.В.
Житомирский государственный университет имени Ивана Франко

ФОРМЫ ВЫРАЖЕНИЯ АВТОРСКОГО ПРИСУТСТВИЯ В АНГЛОЯЗЫЧНОЙ ДРАМАТУРГИИ ВТОРОЙ ПОЛОВИНЫ XX ВЕКА

Аннотация
В статье исследованы формы функционирования и репрезентации авторского присутствия в драматургических текстах XX века. За основу взято англоязычную драматургию второй половины XX века. На примере драматургических текстов осуществлен анализ форм выражения авторского присутствия. Освещены взгляды теоретиков литературы по проблеме функционирования автора в литературных произведениях, в частности драматургических текстах.
Ключевые слова: драматург, авторское присутствие, драма, интенция, драматургический императив.

Dmytriieva I.V.
Zhytomyr Ivan Franko State University

MEANS OF AUTHOR'S MANIFESTATION IN ENGLISH DRAMA WRITINGS OF THE SECOND HALF OF THE XX CENTURY

Summary
The article investigates means and forms of representation of the author's presence in dramatic texts of the twentieth century. The research is conducted on the basis of the English drama of the second half of the twentieth century. Means of the author's presence in the dramatic writings are analyzed on the example of dramatic texts. The article deals with the views of literature theorists on problems that concern author's manifestation in literary works, including dramatic texts.
Keywords: playwright, author's presence, drama, intention, dramatic imperative.

УДК 81'255.4–115

ПОРІВНЯЛЬНА ЛІНГВОПОЕТИКА ЯК АВТОНОМНА ДИСЦИПЛІНА ФІЛОЛОГІЧНОГО ЦИКЛУ

Дубенко О.Ю.
Київський національний університет імені Тараса Шевченка

Статтю присвячено розгляду перспектив порівняльної лінгвопоетики як самостійної сфери дослідження. З метою вирішення цієї проблеми запропоновано стислий аналіз тих теоретичних засад стилістики художнього мовлення, що стали основою для розвитку лінгвопоетики. Характеризуються риторико-герменевтичний та структурно-семіотичний підходи до вивчення поетичного матеріалу. Робиться спроба обґрунтувати вибір тих елементів предметного поля порівняльної лінгвопоетики, котрі гіпотетично можна вважати достатньо перспективними у виявленні гомологічних та відмінних фактів поетичного мовлення у порівнюваних літературних традиціях. Вводиться поняття лінгвопоетичної норми як один з базових термінів категоріального апарату порівняльної лінгвопоетики.

Ключові слова: порівняльна лінгвопоетика, предметне поле, внутрішня форма, лінгвопоетична норма, грамматична категорія.

Якщо стилістика художнього мовлення, незважаючи на свій міждисциплінарний, а тому не до кінця визначений характер, так чи інакше завжди мала статус окремої галузі досліджень, то порівняльна стилістика художнього мовлення ніколи не була окремою дисципліною, хоча дослідження у цьому напрямку ведуться вже не одно десятиліття. Очевидно, на самому початку певний вирішальний вплив на таке положення речей справила радикальна позиція основоположника порівняльної стилістики Шарля Баллі, який принципово заперечував стилістику художнього мовлення. Пізніше відокремлення цієї дисципліни як особливої сфери наукового вивчення не змогло відбутися з причин маргінального статусу самої вихідної галузі досліджень – стилістики художнього мовлення. Отож на сьогодні маємо можливість проаналізувати, з одного боку, основні напрями розвитку **порівняльної стилістики**, яка протягом своєї історії займалася дослідженням питань, що перебувають безпосередньо у сфері інтересів порівняльної стилістики художнього мовлення, а, отже, і порівняльної лінгвопоетики.

В.В. Виноградов трактував стилістику художньої літератури як царину, що межує з поетикою або літературознавчою стилістикою як розділом теорії літератури, і навіть взаємодіє з нею, але при цьому має свої цілі, завдання і методи. На думку вченого, «лінгвістично обґрунтована стилістика художньої літератури вивчає стиль як внутрішню цілісну та єдину систему взаємозв'язаних структурних елементів, які перебувають між собою у різних формах зв'язку, співвідношень та взаємодій. Але вона не в змозі за характером своїх прийомів, завдань і методів привести до розуміння та усвідомлення словесно-художнього твору як втілення єдино цілісного смислу, «задуму» письменника. Проблема задуму автора, ідейних тенденцій, що закладені у літературному творі, його тематики, зв'язку сюжету та образів персонажів із дійсністю і світоглядом письменника, питання про місце цього літературного твору в загальному контексті сучасної йому літератури, про ставлення самого автора до відтворюваної і художньо перетвореної дійсності та багато інших подібних питань – пов'язані з мистецтвознавчим (у тому числі і літературознавчим) поняттям стилю і складає предмет вивчення стилістики літературознавчої, а тим самим і поетики – переклад О.Д.» [1, с. 79]. Проте при цьому для багатьох вчених безперечним залишався той факт, що повноцінне вивчення художнього тексту можливо лише за умов органічного поєднання аналізу мовних форм із тлумаченням глибинної семантики художнього твору, завдяки злиттю стилістики художньої літератури та літературознавчої стилістики, на новій якісній основі. У пошуках терміну на позначення цієї нової якості філологічних розвідок дослідники зупинили свій вибір на понятті **«лінгвопоетика»**, оскільки стилістика художньої літератури вже традиційно сприймається як своєрідна опозиція до літературознавчої стилістики, а поняття «лінгвостилістика» має в науковій літературі не одне значення, зокрема, воно означає функціональну стилістику, а отже імплікує певну обмеженість у трактуванні художнього матеріалу, з огляду на свою спрямованість не тільки на поетичне, але й на практичне мовлення. Натомість лінгвопоетичний вектор досліджень виник всупереч і на противагу розумінню художнього мовлення як одного з функціональних стилів мови, оскільки лінгвопоетика покликана вивчати мову поезії з позицій її поетичності, належності до особливого функціонального типу мовлення, що й відбито у назві «лінгвопоетика», яка влучно поєднує лінгвістичний та літературознавчий моменти: лінгвістика та поетика. Класично лінгвопоетика визначається як мовний аспект літературної теорії, вона вивчає естетичну функцію мови, досліджує текст як витвір словесного мистецтва, дозволяючи, на відміну від лінгвостилістики, виявити художню сутність тексту, а не лише описати його стилістичні особливості.

Отже, лінгвопоетика, що постала сьогодні як самостійна наукова галузь, бере свій початок з тієї сфери міждисциплінарних досліджень, котра протягом довгого часу була своєрідною буферною зоною між стилістикою художнього мовлення та поетикою як частиною літературознавства. Проте, якщо в межах обох зазначених донорських дисциплін вже давно і достатньо плідно ведуться компаративні студії: це, відповідно, порівняльна стилістика (Ж.-П. Віне та Ж. Дарбельне, А. Мальблан, Ю. Степанов, А. Федоров, І. Білодід та інш.) і компаративістика або порівняльне літературознавство (О. Веселовський, Г. Яусс, А. Маріно, Р. Етьємбль, Д. Наливайко та ін.), то порівняльна лінгвопоетика ще не набула повноцінного компаративного виміру, незважаючи на те, що його наукова перспективність не залишає жодних сумнівів. Очевидно, визначення певних орієнтирів щодо предметного поля такої новітньої дисципліни потребує, насамперед,

© Дубенко О.Ю., 2015

розгляду особливостей предмету та завдань самої лінгвістичної поетики.

Метою цієї статті є визначення обрисів предметного поля порівняльної дисципліни, що базується на вивченні лінгвістичної поетики як автономної галузі досліджень, яка лише відносно нещодавно отримала права повноцінного «громадянства» у царині філологічної науки.

Цілі, що їх ставила перед собою лінгвопоетика, завжди мали яскраво виражений міждисциплінарний характер, адже пояснення того, яким чином елемент мовної картини світу стає елементом художнього світобачення, передбачає розкриття смислової перспективи поетичного тексту. Причому останнє має відбуватися не через формальні посилання на літературознавчі коментарі щодо філософсько-ідейного змісту певного твору, а шляхом виявлення механізмів перетворення факту практичної мови на факт мови поетичної, що означає неминучий вихід дослідника у галузь не лише загальнофілологічних, але й загально гуманітарних розвідок, оскільки смисловий простір поетичного тексту вибудовується згідно до особливостей суб'єктивної семантики, тобто світосприйняття і ціннісних орієнтацій автора відповідного твору. Відповідно, намітилися два різні підходи до лінгвопоетики, які сформувалися всередині тієї пізнавальної парадигми, що характеризувалася широким розумінням стилістики, як міждисциплінарної галузі досліджень. Один з них, філологічний або риторико-герменевтичний, бере початок у працях В. фон Гумбольдта, О.О. Потебні, Л.В. Щерби, О.М. Веселовського, А.М. Пєшковського, Г.О. Винокура, Б.В. Томашевського, В.В. Виноградова, Р.А. Будагова, Д.С. Лихачова. Теоретичною основою другого, структурно-семіотичного підходу, який залучив до дослідження художнього тексту статистичні методи та теорію інформації, слугували роботи російських формалістів, празьких структуралістів і французьких пост структуралістів. До його представників належать Р. Якобсон, Ю. Тинянов, Я. Мукаржовський, А.-Ж. Греймас, Р. Барт, с. Левин, М. Риффатер, Ю. Лотман, Ю. Кристєва та інші.

У подальшому концепція лінгвістичної поетики як окремої галузі філології активно розроблялася в рамках риторико-герменевтичного підходу. В її предметне поле було, зокрема, включено питання теорії та практики лінгвопоетичного дослідження, філологічної семіотики та поетики граматичних форм. На особливу увагу заслуговують роботи, написані у руслі того напрямку лінгвопоетичних досліджень, що пов'язаний з вивченням художнього тексту і його перекладів іншими мовами [3; 6], як такі, що користуються можливостями, котрі надає для лінгвопоетичного вивчення тексту теорія художнього перекладу, тобто та дисципліна міждисциплінарного характеру, що органічно поєднує методики лінгвостилістичного та літературознавчого аналізу.

Проте допоки лінгвопоетика розвивалася у безпосередньому зв'язку із досягненнями традиційного мовознавства, яке вивчало не феномени «мовного світогляду» (М.М. Бахтин), а лише різнорівневі мовні одиниці без з'ясування глобальних питань взаємовпливу мови і мислення, виконання власне лінгвопоетичних завдань видавалося справою, яка тільки частково узгоджувалася із завданнями самої лінгвістики. Адже багаторазове констатування того факту, що правдивий аналіз художнього тексту має забезпечувати пояснення власне художньої семантики твору, мало в межах порівняльно-історичного і системного мовознавства здебільшого декларативний характер. Оскільки трактування смислової площини художнього твору по суті означало вихід за рамки традиційної лінгвістики, така констатація логічно завершувалася посиланням на межі компетенції лінгвістики, з одного боку, та літературознавства, з другого, з подальшим делегуванням філософського тлумачення художнього змісту твору саме літературознавцям. Принагідно також наголошувалося, що проведення власне лінгвопоетичного аналізу певною мірою приречене на те, щоб залишатися привілеєю небагатьох науковців загально філологічного масштабу. Адже поза-як власне лінгвопоетичне дослідження повинно виходити з широкого трактування понять «поетика», «стиль», «образ», теоретичні підвалини для нього надавали праці тих вчених, що, будучи філологами у класичному розумінні цього слова (Л.В. Щерба, О.О. Потебня, В.В. Виноградов, Г.О. Винокур, Б.В. Томашевський), блискуче володіли методами як лінгвістики, так і літературознавства. Саме вони свого часу окреслили перспективи розвитку міждисциплінарної галузі, що спроможна пояснити природу і особливості художнього мовлення, та залишили надихаючі приклади тлумачення смислової структури художніх творів, котре базувалося на загально філологічному підході до аналізованого матеріалу.

Широкі можливості для саме такого, лінгвофілософського вивчення поетичного мовлення надають теорії, що сформувалися у процесі становлення та розвитку когнітивної лінгвістики. Адже саме перехід лінгвістики до когнітивно–дискурсивної парадигми знаменував знаходження того начала, що пов'язує мову з мисленням, і дозволив закласти підвалини нової, когнітивної лінгвопоетики, інструментарій якої уможливлює аналіз компонентів вербалізованого концептуального каркасу, що його вбудовано у свідомість людини, а отже санкціонує оперування з величинами, що належать до сфери смислу, поетичного бачення світу.

В межах саме такого, когнітивно-дискурсивного напряму теорії художнього мовлення отримує активний розвиток когнітивна поетика, побудована, зокрема, на теорії категоризації [10], теорії концептуальної метафори [9] та теорії ментальних просторів [7; 8; 11]. Цей підхід до вивчення художнього мовлення передбачає остаточний розрив із вузько мовознавчими студіями і вихід у коло гуманітарного мислення. Трактування художнього мовлення як дискурсу пов'язує стилістику художньої літератури не лише з літературознавством,але й з культурологічними дисциплінами.

З позицій порівняльної лінгвопоетики найбільш релевантним представляється дослідження процесів переломлення у цілісному поетичному світобаченні специфічних для національної мови структур. Адже саме ці структури є носіями тої суб'єктивної однорідності, яка породжує певну мовну картину світу, незважаючи на уявну ділимість національної мови на величезну кількість індивідуальних мов. Завдяки цим елементам, що відображають етноспецифічну складову людської свідомості, мова залишається єдиною й відмінною за своїм характером від інших мов. Як зауважує з цього приводу Густав Шпет, «люди розуміють одне одного ... тому, що вони торкаються одної ланки у ланцюгу чуттєвих уявлень і внутрішнього породження поняття, тор-

каються одної струни духовного інструменту, внаслідок чого у кожному й викликаються відповідні, хоча й не тотожні поняття» [5, с. 26]. Дослідження того, як знаки певної мови, що втілюють у собі ці спільні ланки чуттєвих уявлень, проявляють себе в поетичному просторі, тобто в межах відповідної поетичної картини світу, яка згорнута гештальтформула закладена в них завдяки тривалій історико-культурній традиції, безперечно, має становити одне з чільних питань порівняльної лінгвопоетики. Таким чином, вихідним матеріалом порівняльного лінгвопоетичного дослідження мають слугувати ті прояви внутрішньої форми *мови*, які потрапляючи у поетичний текст стають вагомою складовою *художньої* внутрішньої форми.

Принципово важливим з методологічного погляду представляється у цьому зв'язку введене Ф. Шлеєрмахером поняття герменевтичного кола, суть якого полягає у тому, що «цілість може бути зрозумілою лише через її частини, які, своєю чергою, можна зрозуміти тільки у співвідношенні з цілістю, котру вони будують і котрій належать» [цит. 4, с. 23]. У нашому випадку до предметного поля дослідження потрапляють ті співвідношення герменевтичного кола, що сформувалися на рівні порівнюваних національних поетичних систем (= поетичних картин світу) й увібрали в себе особливості мовних та концептуальних картин світу порівнюваних культур.

Крім того, в межах такого підходу до визначення домінант предметного поля порівняльної лінгвопоетики, на перший план виходить поняття загальної лінгвопоетичної норми, котре являє собою одну з фундаментальних складових категоріального апарату лінгвістичної поетики. Адже видається логічним, що якщо до центральних завдань порівняльної стилістики, в її ідіоматичному, тобто гумбольдтському розумінні, належить вивчення національної стилістичної норми мови, то дослідження лінгвопоетичної норми має бути серед пріоритетних цілей порівняльної лінгвопоетики. Останнє ж може набути повноцінного характеру лише на матеріалі граматичної поетики, оскільки наукові розвідки, присвячені аналізу лексичних категорій, неминуче орієнтовані на дослідження лише двох типів норми – *індивідуальної* або *письменницької* норми та норми *літературної мови*, у той час як за визначенням, котре було надане ще Ю. Тиняновим, лінгвопоетична норма являє собою своєрідну «результанту» цих двох норм. Натомість поетика граматичних категорій оперує трьома типами норм, серед яких: 1) норма літературної мови; 2) норми ідіостилю (тобто індивідуальні відхилення від літературної норми); 3) загальна лінгвопоетична норма, що є результантою власне поетичного та мовного рядів [2, с. 93].

Безумовно, втілення авторської поетичної картини світу як системи образних взаємодій відбувається за рахунок естетичного переосмислення мовних структур усіх рівнів. Мова поезії «зорганізована у систему з репродукуванням звуків, структур та значень, що не є санкціонованими фонологією, синтаксисом та семантикою мовного коду, котрий надає цій системі лише базові ресурси – переклад О.Д.» [12, с. 36]. Думка про те, що поетичне мовлення, образно кажучи, витискає з мови усі соки, тобто максимально використовує усі сторони системи мови, стала в сучасній філології аксіомою. Однак до сьогодні лінгвістична поетика займалася здебільшого вивченням естетичного перетворення лексики. Така прихильність дослідників саме до лексичної сфери є цілком закономірною, адже саме тут у найбільш яскравий спосіб проявляється індивідуальність автора, оригінальність його світосприйняття і зумовлена нею творча манера. Звісно, що свобода, яку надає мистецькому самовираженню лексична сфера є більш очевидною і неспіввимірною з можливостями, котрі пропонує граматика, що й призвело до висунення на перший план саме досліджень з лексичної поетики. Граматика ж апріорі сприймається як ars obligatoria, та готова матриця-словоформа, до якої митець має ставитися як до даності і підладжуватися під неї. Проте видається безперечним, що особливу цікавість для порівняльної лінгвопоетики становить дослідження саме граматичного значення слова, адже «у лексичному значенні – індивідуальному та головному (у слові) – найкраще виражається індивідуальність автора, його «насилля» над мовою; граматичне ж значення – групове і додаткове (у слові) – більшою мірою відображає диктат самої мовної системи, «насилля» мовного ряду над поетичним (Е. Сепір)» [2, с. 93]. Тому якраз у поетиці граматичних категорій знаходить своє унаочнене розкриття спільність та відмінність шляхів перетворення мовної картини світу у художню концепцію життя, що відбувається у різних художніх системах.

Таким чином, виходячи з предмету та завдань лінгвістичної поетики можна окреслити контури предметного поля порівняльної лінгвопоетики, виділивши ті пріоритетні для дослідження ланки, що гіпотетично є найбільш перспективними для вивчення міжкультурного аспекту тих питань, що перебувають у компетенції лінгвістичної поетики.

Список літератури:

1. Виноградов В.В. Стилистика. Теория поэтической речи. Поэтика / Виктор Владимирович Виноградов. – М.: Изд-во АНСССР, 1963. – 255 с.
2. Гин Я.И. О поэтике грамматических категорий / Я.И. Гин // М.В. Ломоносов и русская культура. – Тарту, 1986. – С. 92-94.
3. Задорнова В.Я. Словесно-художественное произведение на разных языках как предмет лингвопоэтического исследования: автореф. дисс. ... д-ра филол. наук: спец. 10.02.04 / Велта Яновна Задорнова; Московский гос. университет им. М.В. Ломоносова. – М., 1992. – 42 с.
4. Наливайко Д. Компаративістика й історія літератури / Дмитро Наливайко. – К.: АКТА, 2007. – 426 с.
5. Шпет Густав. Внутренняя форма слова (Этюды и вариации на темы Гумбольдта) / Густав Густавович Шпет. – М.: ГАХН, 1927. – 219 с.
6. Akhmanova O. Cross-cultural Communication and Translation of World Classics / O. Akhmanova, V. Zadornova // Literature and Translation. From Cultural Transference to Metonymic Displacement. – Bombay, 1988. – P. 81-91.
7. Fauconnier G. Analogical counterfactuals / G. Fauconnier // Mental Spaces, Words, and Grammar / Ed. by G. Fauconnier, E. Sweetser. – Chicago: The University of Chicago Press, 1996. – P. 57-90.
8. Fauconnier G. Mappings in Thought and Language / G. Fauconnier. – Cambridge: Cambridge University Press, 1997. – 205 p.

9. Lakoff G. Metaphors We Live By / G. Lakoff, M. Johnson. – Chicago: Chicago University Press, 1980. – 242 p.
10. Rosch E. Principles of categorization / Eleanor Rosch // Cognition and Categorization / Ed. by E. Rosch and B.B. Lloyd. – Hillsdale (N.J.): Lawrence Erlbaum Associates, 1977. – P. 27-48.
11. Turner M. Conceptual integration and counterfactuals / M. Turner, J. Fauconnier // Discourse and Cognition, Bridging the Gap / Ed. by J.R. Koenig. – Stanford: CSLI Publications, 1998. – P. 285-296.
12. Widdowson H.G. Stylistics and the Teaching of Literature / H.G. Widdowson. – London: Longman, 1991. – 124 p.

Дубенко Е.Ю.
Киевский национальный университет имени Тараса Шевченко

СРАВНИТЕЛЬНАЯ ЛИНГВОПОЭТИКА КАК АВТОНОМНАЯ ДИСЦИПЛИНА ФИЛОЛОГИЧЕСКОГО ЦИКЛА

Аннотация
Статья посвящена рассмотрению перспектив сравнительной лингвопоэтики как самостоятельной сферы исследования. С целью решения этой проблемы предлагается краткий анализ тех теоретических основ стилистики художественной речи, которые стали фундаментом для развития лингвопоэтики. Характеризуются риторико-герменевтический и структурно-семиотический подходы к изучению поэтического материала. Предпринимается попытка обосновать выбор тех элементов предметного поля сравнительной лингвопоэтики, которые гипотетично можно считать достаточно перспективными для выявления гомологичных и этноспецифических фактов поэтической речи в сопоставляемых литературных традициях. Вводится понятие лингвопоэтической нормы как один из базовых терминов категориального аппарата сравнительной лингвопоэтики.
Ключевые слова: сравнительная лингвопоэтика, предметное поле, внутренняя форма, лингвопоэтическая норма, грамматическая категория.

Dubenko O.Y.
Taras Shevchenko National University of Kyiv

COMPARATIVE LINGUOPOETICS AS AN AUTONOMOUS DISCIPLINE OF PHILOLOGICAL CYCLE

Summary
The paper deals with considering the perspectives of comparative linguopoetics as an independent research sphere. With this purpose it presents a short analysis of those fundamentals of literary stylistics which are assumed as a basis of linguopoetics. Rhetoric-hermeneutic and structural-semiotic approaches to the study of poetic material are characterized. In the paper an attempt is undertaken to ground the choice of grammatical categories for the role of the subject of comparative linguopoetics, posing arguments in favour of poetic grammar as a hypothetically perspective instrument in revealing homologous and ethnospecific facts of poetical works in compared literary traditions. The notion of linguopoetic norm is offered as one of the main terms of comparative linguopoetics.
Keywords: comparative linguopoetics, subject field, inner form, linguopoetic norm, grammatical category.

УДК 821.161.2-3.09

СВОЄРІДНІСТЬ ВНУТРІШНЬОГО ХРОНОТОПУ ГЕОРГІЯ БУНЧУЖНОГО (ЗА РОМАНОМ ГАЛИНИ ТАРАСЮК «ХРАМ НА БОЛОТІ»)

Зайдлер Н.В., Зінченко К.В.
Мелітопольський державний педагогічний університет імені Богдана Хмельницького

У статті проаналізовано внутрішній хронотоп Георгія Бунчужного – персонажа роману-притчі Галини Тарасюк «Храм на болоті». Особливу увагу приділено специфіці осягнення героєм подій Чорнобильської трагедії, доби козаччини. У дослідженні розглянуто своєрідність використання митцем зворотного часу, замкнутого простору, фрагментарної оповіді, ретроспекції, поєднання різних часових періодів.
Ключові слова: внутрішній хронотоп, ретроспекція, зворотний час, минуле, сучасне.

Постановка проблеми. Своєрідність хронотопу художніх творів є актуальним предметом дослідження сучасного літературознавства. Свідчення тому – наукові розвідки вітчизняних та зарубіжних дослідників: Н. Копистянської, Л. Мірошніченко, Р. Козлова, Н. Фалікової, А. Темірболат, В. Кондратьєвої, М. Ларіонової, Д. Салімової, Ю. Данілової та ін.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. За літературознавчим словником-довідником, «Хронотоп – це взаємозв'язок часових і просторових характеристик зображених у художньому творі явищ» [2, с. 714]. Він обумовлюється родожанровою структурою твору і є важливим чинником стильової визначеності художнього полотна.

На думку А. Темірболат, у сучасній літературі реалізуються такі типи хронотопів, як соціальний, культурно-історичний, фантастичний, біологічний, фізичний, міфопоетичний [8, с. 16]. Дослідниця виокремлює у структурі соціального часопростору два рівні – зовнішній та внутрішній. Перший із них характеризує соціальне буття людини, другий – дозволяє простежити світосприйняття персонажа, його ставлення до подій, які відбуваються в суспільстві. Своєрідність внутрішнього хронотопу полягає в тому, що він охоплює духовний світ персонажів, їхню свідомість, пам'ять, уяву.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Роман-притча Галини Тарасюк «Храм на болоті» (2007) неодноразово привертав увагу науковців, однак його часопросторова організація досі залишається недостатньо вивченою. Цим і визначається актуальність даного дослідження.

Мета статті – визначення специфіки внутрішнього хронотопу одного з головних персонажів зазначеного роману – Георгія Бунчужного.

Виклад основного матеріалу. Зауважимо, що досліджуваний твір став помітним явищем сучасного вітчизняного літературного процесу. За літературознавчим словником-довідником, притчовий характер твору є «одним із засобів вираження морально-філософських роздумів письменника, нерідко протилежних до загальноприйнятих, панівних у суспільстві уявлень. Притча не зображує, а повідомляє про певну ідею, беручи за свою основу принцип параболи: оповідь немовби віддаляється від даного часопростору і, рухаючись по кривій, повертається назад, висвітлюючи явище художнього осмислення у філософсько-естетичному аспекті» [2, с. 560].

Саме жанровою природою твору зумовлено вибір митцем головного персонажа роману – Георгія Бунчужного. На думку І. Федюшиної, він є представником літературного типу «розкаяного героя-грішника», який через спокутування гріхів приходить до Бога, подолавши шлях від заступника головного енергетика ЧАЕС напередодні Чорнобильської катастрофи до священика Храму Покрови Пресвятої Богородиці [9, с. 81]. За автором, про отця Георгія місцеві жителі говорили різне. Наприклад, таке: «*...то не простий піп, а якийсь великий колишній начальник, з вини якого ота велика біда й приключилася в Чорнобилі, що нібито його мали судити, та він утік у це баговиння непролазне і тепер ось уже двадцять років гріхи спокутує*» [7, с. 113].

Зауважимо, що в романі описано лише три дні з життя Бунчужного (період Зелених свят 2006 р.), однак письменниця, послуговуючись прийомом ретроспекції, глибоко осмислила та переконливо показала події аварії на ЧАЕС, двадцятирічне перебування отця Георгія у храмі на болоті, добу козаччини – події Національно-визвольної війни під проводом Б. Хмельницького.

На наш погляд, образ Георгія Бунчужного є важливим для осягнення авторського задуму. Сама Галина Тарасюк в інтерв'ю інформаційному агентству «УНІАН» зазначила, що їй «хотілося, щоб «козацький піп» запалив у душах наших дітей, затовчених тотальною бездуховністю, віру в добро, впевненість у тому, що попри все і наперекір усьому, вирватися із трясовини нігілізму, бездуховності, бедламу, який веде до планетарних катаклізмів, можемо, тільки піднявши очі до Неба» [5].

Про отця Георгія – настоятеля Храму Покрови Пресвятої Богородиці – йдеться вже на перших сторінках роману. У творі наголошено, що його життєвий простір обмежений територією Кривавого болота [перша назва болота – Криве, однак після загибелі у ньому багатьох людей протягом століть, місцеві жителі стали використовувати топонім Криваве болото. – Автори], яке розташовано у зоні відчуження. Вибір письменницею замкнутого хронотопу дозволив їй закцентувати увагу на думках, переживаннях персонажа, оскільки, як зазначає Л. Назаревич, перебуваючи на самоті, людина намагається проникнути в суть речей, пізнати істинність власного життя, збагнути себе як вищу істоту, заглибитись у внутрішній світ [4, с. 157].

Зазначимо, що в романі колишній енергетик постійно знаходиться на перетині двох часопросторових координат. Перша – болото – у свідомості персонажа символізує минуле, друга – храм – символ віри, яка на момент розвитку сюжету ще формується, а у фіналі твору ця віра в Бога отця Георгія є в його житті визначальною.

Л. Мірошніченко зауважує, що життя Георгія Бунчужного протікає в метафізичному просторі, який «постає як арена змагань Світлих і Темних сил, місце, де точиться битва Добра зі Злом; Бог і Диявол ведуть невпинну боротьбу за душу Людини, намагаючись прихилити її кожен на свій бік» [3, с. 11].

© Зайдлер Н.В., Зінченко К.В., 2015

Внутрішній хронотоп персонажа – це, перш за все, його спогади по події, які передували аварії на ЧАЕС: *«За ним його минуле йшло назирці, як вовкулака, відлякуючи від нього і сьогочасне, і прийдешнє. Та й він сам не жив, а задкував, втупившись очима у квітневу ніч 1986 року»* [7, с. 65].

Наголосимо, що минуле постає перед отцем Георгієм фрагментарно: через постійно повторювані марення, сни, які бентежать священика особливо вночі, коли все навколо поглинає темрява. Галина Тарасюк у подібних описах забарвлює простір темними кольорами. Наприклад, під час одного з марень Бунчужний почув стогін смертельно поранених людей, кинувся бігти і впав, *«наткнувшись на темну глуху стіну тиші»*. Його обступили козаки *«чорні від запеченої крові і баговиння»*. Також він побачив юнаків у солдатських гімнастерках часів Другої світової війни і своїх колишніх співробітників, які працювали на ЧАЕС (Ходися, Дятлова, Сквирського). Однак люди його не помітили, а *«за мить – теж злилися з темрявою»*. Георгій Бунчужний лишився лежати на самоті *«у темній високій траві і шукати очима у темному низькому небі архангелів, які мали звільнити його тлінне тіло від сум'яття духу»* [7, с. 19–20]. На наш погляд, використання виражальних можливостей темного кольору дозволяє автору створити атмосферу таємничості, містичності, що передує оповіді про страшну трагедію, одним із винуватців якої став колишній енергетик. Чорний колір у читачів асоціюється зі злом, численними смертями, які сталися на Кривавому болоті (загибель 300 козаків після битви під Берестечком, радянських воїнів, партизан під час Другої світової війни).

Фрагментарність оповіді, перервчастість художнього часу в романі дозволяє літератору обирати важливі епізоди з життя персонажа, які максимально сприяють реалізації авторського задуму – утвердженню непереможної сили добра, гуманізму.

Зауважимо, що сюжетний час роману є зворотнім. Це мотивується психологією пригадування персонажем. Внутрішній хронотоп Георгія Бунчужного має дві складові: осмислення ним власних подій гріховного життя за часів роботи заступником головного енергетика ЧАЕС та історія покути, розкаяння, духовного відродження героя у храмі на болоті. Межею між цими періодами життя персонажа є авторська розповідь про появу отця Георгія у храмі, що «реалізується через концепт Чуда Господнього: Бунчужний, який мав померти від променевої хвороби в перші ж місяці після вибуху, оскільки дістав смертельні опіки, опиняється на маленькому острівці посеред болота на межі зони відчуження», і, виживши, має спокутувати свої гріхи, духовно відродитися [3, с. 12].

За автором, у пам'яті персонажа закарбувався спогад про двох молодиків у білих халатах у лікарні, які *«понесли його спочатку довгим лунким і ніби дзеркальним коридором, потім вниз – довгими крутими сходам, далі алеєю доглянутого розквітлого саду, обнесеного високою білою стіною, в якій темніла ледь помітною рискою вузенька, мов щілина, хвіртка, така вузенька, що він здивувався, як же ж це через неї люди проходять?»* [7, с. 23].

Як бачимо, відбувається накладання реального та містичного хронотопів. В індивідуальному сприйнятті Г. Бунчужного юнаки – це студенти-практиканти, водночас вони – архангели, які врятували колишнього енергетика від смерті, однак прирекли на життя у Храмі Покрови Пресвятої Богородиці на болоті.

Зазначимо, що маленька хвіртка, яку бачить персонаж перед тим, як опинився на болоті, видається Георгію межею між двома світами – минулим та майбутнім. Автор удається до разючого контрасту, протиставляючи лікарню страшному болоту. Під час просування болотом чоловік спрямовує свої зусилля, щоб дістатися храму, розташованого на острові. Бунчужний бачить перед собою лише три золоті маківки собору посеред безмежного темного моря багнюки. Літератор зображує суб'єктивне сприйняття часу отцем Георгієм: *«Здавалося, минуло тисячоліття, а він усе борсався, брьохався у багні, раз по раз провалювався з головою, захлинався смердючою твванню…»* [7, с. 21]. Це просування болотом набуває символічного значення. За автором, саме так кожна людина протягом свого життя змушена докладати сили до того, щоб подолати несправедливість, боротися із пристрастями та гріхами. Але якщо вона не опустить руки, то не дозволить дияволу заволодіти своєю душею, зможе досягти максимального духовного розвитку, сформувати власну систему чітких ціннісних орієнтирів. Отже, боротьба між добром і злом відбувається *«день у день, рік у рік, бозна скільки століть»*. Врешті-решт Г. Бунчужному вдається досягти храму, однак він ще не знає, чи це кінець його шляху на Голгофу, чи середина, чи, може, тільки початок випробувань, які чекають на нього [7, с. 22].

Наголосимо, що в центрі спогадів священика – ніч із 25 на 26 квітня 1986 року. Описуючи її, Галина Тарасюк чітко вказує, коли саме відбувається кожна подія. Наприклад, *«…о 23 год. 10 хв. (він тоді машинально подивився на годинник), «йдучи на зустріч побажанням трудящих столиці», вирішили колегіально потужність реактора зупинити на 1600 МВт, а експеримент продовжити ще на добу»* [7, с. 52]. Саме за допомогою цього прийому посилюється відчуття правдоподібності.

За автором, Чорнобильська трагедія сталася *«о 1 годині 24 хвилини за московським часом. Він стояв на балконі і палив... І несподівано для себе відчув, як у світі враз стало тихо, ніби перед грозою. І темно. Дуже темно»* [7, с. 54]. Образ тиші у творі часто стає передвісником жахливих подій.

У романі наголошено, що аварія на ЧАЕС є переломним моментом у житті Георгія Бунчужного. У роздумах про історичне буття України він поділяє час на два періоди: «до Чорнобиля» та «після Чорнобиля». Бунчужний, оглядаючись на минуле, замислюється над тим, що ця подія мала ключове значення не лише для нього, а й для тисяч його співвітчизників, які несподівано почали цінувати свою Батьківщину. Для них набуло особливого сенсу словосполучення «рідний край». Українці усвідомили, наскільки легко можна в єдину мить втратити все, що єднає їх із сотнями поколінь предків. Жителі зони відчуження почали згадувати давні повір'я, пісні, звичаї свого народу. Проти виселення із враженої території повстали цілі села, мешканці яких свого часу покоління за поколінням залишали простори України в пошуках кращого життя в різних частинах Радянського Союзу від Москви до Далекого Сходу: *«І раптом – як КАТАРСИС – цей несамовитий патріотизм – аж до бажання вмерти на оскверненій, опаленій атомним вогнем Чорнобиля материзні, в убогій отчій хаті!»* [7, с. 56].

Отець Георгій згадує також перші дні ліквідації наслідків аварії на ЧАЕС. Цей період постав перед священиком у вигляді кадрів німого кіно: у перші години після трагедії над електростанцією панувала тиша, яка зробила її ще більш жахливою. Із пам'яті колишнього енергетика виринули образи пожеж-

ників, солдатів, яких невідомо звідки пригнали на місце аварії. Бунчужний згадав: *«Я з жахом дивився на молоденьких солдатиків, які згрібали голими руками уламки, і… розумів, що це… ще не Армагеддон, але вже…Апокаліпсис»* [7, с. 136].

Підкреслимо, що в наведеному уривку з роману виразним є есхатологічний дискурс (відбиття сукупності релігійних уявлень людства про кінець світу). Як зазначає Л. Мірошніченко, апокаліптична домінанта твору відкривається в текстуальний простір книги Одкровення Іоанна Богослова, пророцтво про зорю Полин витлумачується як образ Чорнобильської катастрофи; вибух на атомній електростанції і його наслідки мисляться як Апокаліпсис, кінець світу, але світу старого, за яким гряде оновлення [3, с. 11]. Разом із тим Чорнобиль не стає для людства Армагеддоном, тобто місцем, де має відбутися остання вирішальна битва Добра і Зла, адже протистояння цих сил існує завжди. Отже, людина постійно змушена вибирати між темними і світлими силами.

За автором, Чорнобильська трагедія уявляється Г. Бунчужному як одвічна трагічна історія поверженої гордині, *«яка почалася мільйони років тому падінням у темряву Янгола світла…»* [7, с. 94]. У такий спосіб митець наголошує на циклічності буття, його повторюваності. Колишній енергетик вважає, що трагедія мала велике значення для подальшого розвитку людства, ставши символом кінця старого світу, сповненого гріха, безмежної віри в абсолют науки, нехтування моральними нормами. На думку священика, *«того страшного чорного дня Господь врятував світ від Диявола, що сидить у нас»* [7, с. 139]. У творі наголошено, що аварія на ЧАЕС сприймається отцем Георгієм як кульмінація розвитку людства, після якої має відбутися позитивний злам у свідомості людей. Недарма головний персонаж роману називає Відродженням період «після Чорнобиля». Він упевнений, що ця трагедія стала важливим фактором здобуття Україною незалежності, оскільки чорнобильська катастрофа не лише сприяла розвитку патріотизму наших співвітчизників, а й викликала недовіру до радянської влади: *«Гріх казати, але чи стала б Україна незалежною, якби не та апокаліптична атомна блискавка, що пронизала від крони до кореня націю манкуртів, змусивши її прозріти? Хтозна, чи дозріли б до свободи, якби не та жахлива трагедія, в якій усі одностайно винили компартію і керівництво СРСР?»* [7, с. 59].

За автором, Георгій Бунчужний щиро розкаюється в тому, що свого часу працював над розбудовою атомної енергетики, вірив у її світле майбутнє. Почуття провини в нього посилюється під час зустрічі з 26-річним Юрієм, який з'являється у храмі для того, щоб викрасти чудотворну ікону Покрови Пресвятої Богородиці з метою зцілення тяжкохворого батька. Зустріч з юнаком стає ще одним гірким нагадуванням отцю Георгію про події минулого. Митець використовує прийом зворотного часу, повертаючи героя до події, що відбулася за тиждень до Чорнобильської катастрофи. Маємо на увазі зустріч Бунчужного із Волхвом (батьком Юрія), яка тривала лише кілька хвилин. Колишній учитель фізики *«за велінням Богородиці»* передав Г. Бунчужному страшне пророцтво: *«Гординя незрілого розуму – погибель для світу. Треба спинити зухвальство. Інакше – вогонь вирветься з пекельного черева – на ШОСТИЙ день і позначений буде числом ЧОТИРИ»* [7, с. 121]. Тоді заступник головного енергетика ЧАЕС не сприйняв серйозно цього попередження і втратив шанс спробувати уникнути трагедії, а учителя було замкнено в психіатричній лікарні.

Особливе місце у творі відведено розповіді про духовне переродження енергетика на священика. Бунчужний, потрапивши на острів, був переконаний, що *«таки вмер, однак те, куди він потрапив після смерті, і не рай, і не пекло, а інший, якийсь паралельний, матеріальний чи віртуальний, але дуже схожий на земний – світ»* [7, с. 144]. Автор створює метафізичний простір, який спочатку видається Георгію Бунчужному чужим. Це місце – та частина Всесвіту, де має відбутися спокута його гріхів.

Зауважимо, що отець Георгій у храмі на болоті живе в містичному просторі, де можливим стає все: розмова з Богородицею, поява нечистої сили у вигляді вовка-мутанта та молодика з «майбаха», які легко можуть убити отця Георгія, постійне переміщення стежки, що пролягає через болото, поєднуючи острів із навколишнім світом.

Автор, зображуючи перебування головного персонажа у храмі, послуговується описами природних явищ як своєрідними маркерами часу. Наприклад, осінню пору засвідчує така картина: *«Коли відцвів вереск, багно та іван-чай на болотах, пожовкло на осокорах, побагровіло на вільхах і посивіло на верболозах листя, у довколишніх лісах, окрім вовчого виття, почулися, нарешті, й людські голоси»* [7, с. 148]. Восени отець Георгій вперше зустрівся зі своїми прихожанами. Як відомо, осінь асоціюється з мудрістю та досвідченістю. Це час, коли необхідно підсумовувати власні здобутки, аналізувати злети та падіння. Саме восени 1986 року починається шлях до істини цього персонажа і приводить його до віри.

Наголосимо, що важливим засобом відтворення еволюції образу Г. Бунчужного є асоціативна ретроспекція, яка дозволяє порівняти сприйняття ним навколишнього світу в різні часи. Наприклад, автор детально описує сцену рукопокладення отця Георгія в одному з київських соборів у перший рік по Чорнобильській трагедії. Після сповіді чоловік залишається під куполами собору наодинці з Богом. Він захоплений величчю храму і усвідомлює, що випадково був тут 30 років тому, коли супроводжував московських гостей, яким хотілося подивитися фрески Васнецова. Тоді церква не справила на нього абсолютно ніякого враження, оскільки Бунчужного більше хвилювало земне: *«…церква – як церква, фрески – як фрески. Мимохідь, мимохіть пробіг очима по шедеврах, більше перейнятий тим, що в ресторані готелю «Москва» їх чекала замовлена вечеря»* [7, с. 154]. Тепер святому отцю було соромно за себе колишнього.

Зауважимо, що своєрідність образу Георгія Бунчужного полягає в тому, що він є медіумом між різними історичними епохами, зображеними в романі. Наприклад, Галина Тарасюк у другому розділі твору змальовує фантасмагоричну сцену, яка також відбувається на Кривавому болоті. Близько опівночі неподалік храму з'явилися козаки, які полягли на болоті. Священик почув шум, чоловічі голоси, уривки фраз. *«То полковник Джалалій робив свою звичну перекличку тим трьомстам відчайдухів, що ганьбу поразки під Берестечком відмивали з козацьких знамен власною кров'ю, зоставшись на обороні Кривого болота…»* [7, с. 23]. Кожен із братчиків відповідав, почувши своє прізвище. Коли ж полковник назвав прізвище Бунчужного, настала тиша, оскільки цієї людини не було у лавах козаків. Далі мужні захисники України починають шукати гетьманські клейноди, доки не з'ясовують, що Бунчужний передав їх Іванові Богуну. Згадана подія, в якій отець Георгій є лише стороннім спостерігачем, змушує його дослідити в реальному бутті історію козацтва та з'ясувати свій родовід. Цей фрагмент

свідчить про невизначеність хронотопних меж твору, автор акцентує увагу на ілюзорності зовнішнього світу: *«Хоча ця фантасмагорична сцена повторювалась в його уяві (а може, й наяву?), від звуку власного прізвища отець Георгій щоразу ціпенів, намагаючись збагнути, який зв'язок між ним, його прізвищем – Бунчужний, і гетьманськими клейнодами?»* [7, с. 24].

За автором, тільки після знайомства отця Георгія з історичними джерелами він з'ясував, що в Запорозькому війську був бунчужний Григорій чи Георгій, який походив із Чорнобиля. Ця людина врятувала гетьманські клейноди під час битви під Берестечком 1651 року й передала їх до рук Івана Богуна. Бунчужний також став одним з ініціаторів створення Великого Князівства Руського й підписання Гадяцької унії. Це була одна зі спроб наших співвітчизників здобути незалежність і приєднатися до європейської спільноти. Однак у XVII столітті її не вдалося зреалізувати [7, с. 63–65].

Як зазначає В. Соболь, Георгій Бунчужний – «не тільки нащадок давнього козацького роду, але водночас і один з головних винуватців Чорнобильської аварії у 1986 році. Через 20 років по тій страшній катастрофі, спокутуючи свою вину, замислюється над долею свого народу, розглядаючи її крізь призму змарнованих шансів. І тяжко катується, усвідомлюючи, як багато важить тільки одна (а їх чимало!) із таких нереалізованих можливостей, як угода в Гадячі в 1658, нереалізована й ним самим, глухим до Волхва, – у 1986-му» [6, с. 102].

Автор після оповіді про козацькі часи повертається до подій 2006 року, описуючи вечір Троїцької поминальної суботи. Письменниця відтворює ідилічну картину: *«На острівці посеред трясовини світилася зсередини золотавим сяєвом свічок церковця, а біля неї просто неба на траві сиділи й гомоніли люди»* [7, с. 225]. Перед читачами постають мешканці зони відчуження, яких об'єднало спільне лихо – Чорнобильська катастрофа. Однак, незважаючи на всі труднощі, вони змогли сповнити своє серце любов'ю до Бога, рідної землі. Та цей катарсис приносить лиш хвилинне відчуття щастя. За автором, він не є остаточною перемогою над силами зла, про що свідчить зображення буремної ночі: *«Та за якусь мить цю глуху, мов залізобетонну, тьму розколола з тріском і ляскотом сліпуча блискавка. Ударив грім, рвонув вітер, затріщала земля, захиталося болото, розплескуючи по берегах брезклу віковічну твань»* [7, с. 229]. Г. Тарасюк використовує лексеми, які вказують на швидку зміну подій: «різко війнуло», «раптовий протяг», «зненацька відчинив», «стало темно» тощо. Людям завдяки їхній згуртованості вдається дістатися храму, щоб врятуватися від страшної негоди, яка *«так же нагло вщухла, як і почалася! Спішно, мов переляканe гаддя, стекли-сповзли у болото з острова каламутні ручаї дощової води. З неба махом спала чорна пелена грозової тучі, і знову весело заяскріли, наче вмиті, чисті й високі зорі»* [7, с. 232]. Це своєрідна перевірка людей на духовну зрілість, нагадування про те, що небезпека чатує на них на кожному кроці.

Зауважимо, що фіналом перебування отця Георгія в храмі на болоті стає видіння, в якому Богородиця закликає його йти до царів людських із пророцтвом: *«Дихає сіркою пекло і не за горами день, коли буде відкинутий навіть від гробу свого кожен, хто землю свою руйнував і свій народ убивав! І прийде цей день, і пониже́ться гордість людини, і високість людей, і буде високим Сам тільки Господь того дня, і божки срібні, й божки золоті і божища – усі минуться!»* [7, с. 239]. Отже, відбувається зміна хронотопу персонажа. Він, проживши 20 років у храмі на болоті, спокутував свої гріхи, пройшов ініціацію (подолав випробування, які сприяли його переходу на новий рівень розвитку). Це дозволило Бунчужному повернутися у світ, який він свого часу покинув, аби спробувати змінити буття людей, їхні життєві пріоритети. Тепер священик опиниться в ролі, яка свого часу належала Волхву. Колишній атеїст, заступник головного енергетика ЧАЕС, який у середині квітня 1986 року не захотів дослухатися до Божого посланця, продовжить долати серйозні випробування, щоб навернути на шлях істинний сильних світу цього. Як бачимо, у фіналі твору наявна ілюзія неіснуючого часопростору (за визначенням А. Темірболат), яка формується під упливом фантазії реципієнта, його бажання домислити описану автором ситуацію [8, с. 49].

Висновки. Отже, внутрішньому хронотопу Георгія Бунчужного – персонажа роману-притчі Галини Тарасюк «Храм на болоті» – характерна замкнутість, обмеженість, спрямованість на осягнення власного минулого (переломним моментом якого стала Чорнобильська трагедія) та історичного розвитку України. Численні алюзії, часові перегуки в романі нашаровуються, поєднуючи сучасну добу, період козаччини та аварії на ЧАЕС. Автор використовує ретроспекцію і послуговується виражальними можливостями зворотного часу. Такі прийоми сприяють акцентуванню уваги читачів на еволюції образу головного персонажа. Саме він повинен стати прикладом для співвітчизників, які за щоденними клопотами не приділяють уваги духовному розвитку, не завжди дотримуються одвічних моральних норм.

Відповідно до потужного ідейного звучання досліджений твір є цікавим та актуальним.

Список літератури:

1. Коркішко В. Часопростір як формотворча категорія художнього тексту / В. Коркішко // Актуальні проблеми слов'янської філології. – 2010. – Вип. XXIII. – С. 388–395.
2. Літературознавчий словник-довідник: [авт. уклад. Р. Т. Гром'як, Ю. І. Ковалів та ін.] – К.: Академія, 2007. – 752 с.
3. Мірошніченко Л. Художня трансформація євангельських міфів у романах Галини Тарасюк: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук: спец. 10.01.01 українська література / Л. Мірошніченко. – Дніпропетровськ, 2011. – 20 с.
4. Назаревич Л. Часопросторові аспекти в екзистенцлітературі кінця XIX – початку XX століття / Л. Назаревич // Вісник Дніпропетровського університету імені Альфреда Нобеля. – 2011. – № 2. – С. 154–161. – (Серія «Філологічні науки»).
5. Решетнік О. «Храм на болоті» або Душа, що прагне Неба [Електронний ресурс] / О. Решетнік. – Режим доступу до статті: http://culture.unian.net/79823-hram-na-boloti-abo-dusha-scho-pragne-neba.html – Інформаційне агентство УНІАН.
6. Соболь В. Історична проза про Гадяцьку унію: спроба осмислення у світлі Інґарденівських ідей / В. Соболь // Teka Kom. Pol.-Ukr. Zwiaz-Kult. – OL PAN, 2009. – С. 94–105.
7. Тарасюк Г. Храм на болоті: [роман-притча] / Тарасюк Г. – К.: Відродження, 2009. – 243 с.

8. Темирболат А. Категории хронотопа и темпорального ритма в литературе: [монография] / Темирболат А. – Алматы: Ценные бумаги, 2009. – 504 с.
9. Федюшина І. Агіографічний дискурс сучасної історичної прози (на матеріалі романів Галини Тарасюк) / І. Федюшина // Вісник Маріупольського державного університету. – 2010. – № 2. – С. 80–84. – (Серія «Філологія»).

Зайдлер Н.В., Зинченко Е.В.
Мелитопольский государственный педагогический университет имени Богдана Хмельницкого

СВОЕОБРАЗИЕ ВНУТРЕННЕГО ХРОНОТОПА ГЕОРГИЯ БУНЧУЖНОГО (ПО РОМАНУ ГАЛИНЫ ТАРАСЮК «ХРАМ НА БОЛОТЕ»)

Аннотация
В статье проанализировано внутренний хронотоп Георгия Бунчужного – персонажа романа-притчи Галины Тарасюк «Храм на болоте». Особенное внимание уделено специфике постижения героем событий Чернобыльской трагедии, эпохи козаччины. В исследовании рассмотрено своеобразие использования автором обратного времени, замкнутого пространства, фрагментарного повествования, ретроспекции, сочетания разных временных периодов.
Ключевые слова: внутренний хронотоп, ретроспекция, обратное время, прошлое, настоящее.

Zaidler N.V., Zinchenko K.V.
Melitopol Bohdan Khmelnytskyi State Pedagogical University

PECULIARITY OF THE INTERNAL CHRONOTOPE OF HEORHII BUNCHUZHNYI (BASED ON THE NOVEL OF GALYNA TARASIUK «THE TEMPLE ON THE SWAMP»)

Summary
This article analyzes the internal chronotope of Heorhii Bunchuzhnyi – the character of the novel-parable of Galyna Tarasiuk «The Temple on the Swamp". Particular attention is paid to the specifics of comprehension of the events of the Chernobyl disaster, the Cossack era by the hero. The research examines the particularity of using inverse time by the author, enclosed space, fragmented narration, flashback, combination of the parts in various time periods.
Keywords: internal chronotope, flashback, inverse time, past, present.

УДК [821.162.1+821.161.2]–31.091

ПОСТІМПЕРСЬКИЙ ПРОСТІР В РЕЦЕПЦІЇ МАНДРІВНИКА: ВЕРСІЇ А. СТАСЮКА ТА Ю. АНДРУХОВИЧА

Калинюшко О.А.
Східноєвропейський національний університет імені Лесі Українки

У статті досліджено особливості відтворення постімперського простору в травелогах «Дорогою на Бабадаґ» А. Стасюка та «Лексикон інтимних міст» Ю. Андруховича. Зіставлено образи мандрівників у романах як виразників антиколоніального світогляду. Проаналізовано варіанти подолання колоніального комплексу, запропоновані авторами. Простежено вияв спротиву письменників експансіоністській політиці колишніх метрополій через втілення постмодерністського принципу децентрації та заперечення історії як загальнокультурної категорії.
Ключові слова: травелог, мандрівник, постімперський простір, колоніальний комплекс, «центр – периферія».

Постановка проблеми. Відносність істини та плюралізм як визначальні феномени епохи постмодернізму формують людину нового типу, якій притаманні відчуття загубленості та невкоріненості. Людина постмодерністської епохи, втративши точку опори, знаходиться у процесі безперервного пошуку, що об'єктивується у творах через мотиви руху та дороги. Саме нівеляція цінностей та культів попередніх епох у добу постмодернізму, призвели до популяризації травелогу як найбільш зручного способу пошуку нових орієнтирів.

Активне використання письменниками жанру травелогу в постмодернізмі призвело до формування нового героя, який постійно рефлексує. Дослідники, об'єкт зацікавлення яких становить подорож у постмодерністській літературі, акцентують на компенсаторному характері рефлексії мандрівника. Як зауважує Ю. Запорожченко, концепт «подорож» виражає прагнення героя «знайти своє «я» в епоху загальної кризи культури» [4, с. 11], постмодерний мандрівець «долає простір з метою зафіксувати прикмети мінливого світу, осмислити та скоректувати фрагментовану ідентичність» [4, с. 11]. Особливої виразності такий тип подорожанина набув в літературі постколоніальних країн, до них відносимо і мандрівців у романах «Дорогою на Бабадаґ»

© Калинюшко О.А., 2015

А. Стасюка та «Лексикон інтимних міст» Ю. Андруховича.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Відомими є порівняльні дослідження творчості А. Стасюка і Ю. Андруховича авторства А. Коли [6] та Ю. Запорожченко [4]. Вивчення творів А. Стасюка і Ю. Андруховича у зіставному аспекті стає об'єктом зацікавлення науковців, адже письменників об'єднує яскравий постмодерністський світогляд та приналежність до спільного культурного регіону Центрально-Східної Європи. Оскільки у «країнах Центрально-Східної Європи усе ще сильні національні, дезінтеграційні тенденції» [5, с. 338], то й принципи постмодернізму «тут і тепер» та «кінець історії» у творчості А. Стасюка та Ю. Андруховича переосмислено. Особливістю художнього мислення Ю. Андруховича А. Кола вважає те, що з одного боку, у ньому присутній образ нинішнього постмодерністського світу, в якому люди живуть тільки нинішнім днем; а з другого – у ньому є незгасле відчуття коріння, пов'язане з минулим [4, с. 15]. Переплетіння постмодерністського бачення світу із зверненням до національного минулого знаходимо й у творчості А. Стасюка. Ю. Запорожченко в своєму дослідженні наголошує на точках дотику у постмодерністських принципах світогляду письменників, втілених у фрагментованості простору, безцільності мандрівки, ацентричності простору та рухливості меж, і, погоджуючись із А. Колою, частково протиставляє авторів за місцем історії та національного минулого в їх мандрівках: «Але якщо герой А. Стасюка відповідає фігурі туриста, який мандрує між реальним та образним простором, то герой Ю. Андруховича подорожує углиб себе і своєї внутрішньої національної історії» [4, с. 15]. А. Кола твердить, що «зв'язок часу із простором» у творах А. Стасюка «піддається сумніву» [6, с. 135], що і відрізняє його від Ю. Андруховича, для якого мандрівка є «поверненням до минулого» [6, с. 152]. На нашу думку, саме особливе переживання історії та осмислення колоніального минулого власного народу є рушієм їх мандрів та зближує твори А. Стасюка та Ю. Андруховича.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Хоча творчість А. Стасюка та Ю. Андруховича і ставала об'єктом порівняльного дослідження, безпосередньо романи «Дорогою на Бабадаґ» А. Стасюка та «Лексикон інтимних міст» Ю. Андруховича не зіставлялися. Зокрема, недослідженим є питання про літературну реакцію письменників на колоніальний меншовартісний тип свідомості, що маркує межі постімперського світу.

Мета нашої роботи – проаналізувати особливості зображення постімперського простору в романах «Дорогою на Бабадаґ» (2004) А. Стасюка та «Лексикон інтимних міст» (2011) Ю. Андруховича.

Виклад основного матеріалу. А. Стасюк та Ю. Андрухович, будучи вихідцями із Центрально-Східної Європи, представляють особливу концепцію постмодернізму. Про спільність світогляду письменників свідчить їх плідна співпраця. Важливо, що частину топосів, зафіксовану в романах авторів, А. Стасюк та Ю. Андрухович «відкривали» разом. Про це зазначає Ю. Андрухович у післямові до роману А. Стасюка «Дорогою на Бабадаґ»: «Я чекав на цю книжку декілька останніх років – цілих три або й чотири. Відтоді, як ми з її автором почали мандрувати разом» [1, с. 287]. Своєрідним поштовхом до створення роману А. Стасюком став колективний проект авторів «Моя Європа» (2001), на що знову ж таки вказує Ю. Андрухович: «Анджей Стасюк – мій улюблений польський письменник. Після того як ми з ним написали і віддали «Мою Європу», він усе одно продовжував її писати, тобто продовжував вести свою в ній частину, свій «корабельний щоденник» [1, с. 287]. Роман Ю. Андруховича теж певною мірою постав як продовження роботи над «Моєю Європою», хоч предмет його «ревізії» і переростає межі Центрально-Східної Європи. «Лексикону інтимних міст» Ю. Андруховича притаманний діалогізм письма, що проявляється, зокрема, у апелюванні до робіт А. Стасюка, серед яких «Дорогою на Бабадаґ». Окрім згадок на інтертекстуальному рівні твору, А. Стасюк фігурує у «Лексиконі інтимних міст» як персонаж. Такі точки дотику виправдовують та актуалізують порівняльне дослідження «Лексикону інтимних міст» Ю. Андруховича та «Дорогою на Бабадаґ» А. Стасюка.

На відміну від творів попередніх епох, де дорога виконувала функцію систематизації ідей автора, шлях у постмодерністській літературі стає радше засобом передачі хаотичності та перехідності уявлень. Саме тому образ лабіринту стає одним із центральних образів постмодернізму. Він постає як основний виразник дезорієнтації індивіда в добу краху традиційних цінностей. Образ лабіринту є моделлю внутрішньої ініціації літературного героя через віднайдення особистих пріоритетів шляхом рефлексії. Так, структурування роману «Лексикон інтимних міст» у Ю. Андруховича посередництвом розташування міст за алфавітом впорядковує текст лише позірно, адже автор заперечує єдиноможливість такого прочитання роману: *«…читайте цю книжку, як вам заманеться, в цілком довільній послідовності, відкривши її на цілком довільній сторінці, неважливо!, з кінця, початку чи середини»* [2, с. 13].

Анджей Стасюк цілком усвідомлено нехтує точністю у зазначенні топосів, що позбавляє його мандрівку лінійності та концентрує увагу реципієнта на внутрішніх пошуках героя: *«Будь-яка місцевість була не краща за інші, я міг покинути її без жалю. Міста могли б узагалі не мати назв»* [7, с. 13]. Автор наголошує на невизначеності маршруту мандрівки та певній його довільності, що призводить до хаотичності переміщень: *«Шляхи збігалися, перехрещувалися й розходилися. Згори це, мабуть, виглядало наче якась велетенська настільна гра. Ми не знали правил і заблукали. Тобто блукали ми від початку, бо таким й був принцип подорожі, але тепер ми почали просто кружляти»* [7, с. 68]. Критерій «блукання» як провідний у моделюванні подорожі призводить до зняття традиційного протиставлення «центр – периферія». Проте все ж децентрування простору у А. Стасюка передбачає лише переставлення маркерів, тобто орієнтувальною домінантою для автора стає периферія: *«Що тут поробиш – серце моєї Европи б'ється в Соколові Підляськім і Гуші. І ні фіга воно не б'ється у Відні. Якщо хтось думає інакше, він просто недотепа. І в Будапешті не б'ється. А вже найменше – у Кракові. То все лише бездарні спроби трансплантації»* [7, с. 254].

«Любов до розпаду, оте жалюгідне замилування всім, що виглядає не так, як мало б виглядати» [7, с. 198], *«схильність до периферії»* [7, с. 188], *«потяг до провінції»* [7, с. 189], які є своєрідними об'єктами пошуку оповідача та визначають зовнішню мету його мандрівок, формулюють основну характеристику притаманну образу подорожанина у романі «Дорогою на Бабадаґ» як патологічність. Маніакальна пристрасть мандрівника до руйнації та занепаду формують його непересічність. Та все ж цей образ є унікальним лише на рівні засобів досягнення цілі пошуку, які вирізняються певною

апокаліптичністю, мета ж подорожі дозволяє зачислити мандрівника у романі А. Стасюка до парадигми персонажів, сформованих літературою постколоніальних країн. Вона полягає у спробі нівелювати меншовартість держав, які в минулому потерпали від імперського впливу та спробі вивільнення рабської свідомості через переакцентування сил у парі «центр – периферія». Подорожанин у романі «Дорогою на Бабадаґ», відкидаючи основні цивілізаційні центри Європи, передусім засуджує їх експансіоністські нахили: *«Що стосується мене, я завжди хотів жити в дещо меншій країні, і борони Боже – у більшій. Урешті, зникомість значно рідше ніж велич, перетворюється на власну карикатуру. Принаймні менше шкодить оточенню»* [7, с. 214].

Вчений А. Кола зазначає, що подорожани польського та українського письменників різняться за ступенем втілення постмодерної свідомості, розглядаючи їх у рамках концепції З. Баумана: «Все можна звести до нарації... У Стасюка через цю нарацію пробиваються, як він сам твердить, карта і пейзаж, які стають мовби визначниками його дійсності. У Андруховича подібне можна знайти лише в дорозі. Важливо, втім, щоб ми не поставили на цій дорозі постмодерністську фігуру, запропоновану З. Бауманом, «фігуру бродяги чи туриста», а швидше пілігрима, який прагне до означеної мети. Розрізнення суттєве, адже до фігур З. Баумана ближче герой Стасюка (сам Стасюк?), тобто герой постмодерністський, а не герой, який з'являється із тексту Андруховича» [6, с. 142].

А. Стасюк частково самоусувається із роману, зводячи до мінімуму свою присутність в образі мандрівника. Подорожанин А. Стасюка фактично перетворюється у спостерігача та фіксатора зовнішнього світу, що дозволяє ототожнити його із фланером. А. Кола у своїй розвідці співвідносить мандрівника А. Стасюка із туристом Баумана, проте важливо, що дослідник акцентує передусім на світовідчутті та внутрішній подорожі мандрівника, визначення ж подорожанина як фланера стосується передусім способу його мандрування реальним простором. У класифікації мандрівників доби постмодернізму З. Бауман так характеризує поведінковий тип фланера: «...погуляти – все одно, що сходити в театр, побути серед незнайомців і побути незнайомцем серед них (бути в натовпі, проте не належати йому), сприймати цих чужих людей поверхово, так, нібито «видимістю» вичерпується їх «сутність», і разом з тим бачити і знати їх побіжно...» [3]. Фактично А. Кола теж звертає увагу на характеристики, які споріднюють мандрівника А. Стасюка із фланером, підкреслюючи особливе місце наратора у його творах. А. Стасюк оцінює простір споглядаючи, дистанціюючись від нього через власну бездіяльність. Його позиція у романі прочитується як «месіанська». Він підноситься над анахронічною тугою за диктатором, завдяки чому стає в опозицію до основної маси населення. Таке вивищення полягає не у засудженні непрогресивного суспільства, а передусім у співчутті та лібералізмі його поведінки. Подорожанин із розумінням, подекуди із доброзичливою іронією, приймає пережитки уявлень місцевих людей: *«Всі ми є осиротілими дітьми якогось цісаря чи диктатора»* [7, с. 24]. Пасивність мандрівника полягає у неможливості переінакшити історичну пам'ять шляхом нав'язування власних переконань: *«Я слухав і підтакував. Він виявився говірким, правив своєї, мовляв, зараз погано, за Чаушеску було краще, була справедливість, рівність, лад на вулицях, усім вистачало роботи. Я знав цю історію, але слухав, затамувавши подих – гарно, коли від'їжджаєш так далеко від дому, і мало що змінюється»* [7, с. 23].

Мандрівець «Лексикону інтимних міст» почувається у новому просторі радше як господар, ніж як гість. Він, як правило, відкритий до непізнаного і входить у незнайомий простір, сприймаючи його як «свій». Подорожанин Ю. Андруховича «живе» у кожному новому місті, чим і зумовлена відсутність міст у творі як таких: *«Господи, яке місто! Як хотілося б його прожити з усіх сил, а відтак захлинутися від незмоги охопити й описати!»* [2, с. 391]. Відтак у «Лексиконі інтимних міст» виразною є позиція мандрівника як персонажа, роль ж оповідача як ліричного суб'єкта знаходиться в тіні. Домінування автора на рівні мандрівника у романі, його максималізм та усвідомлений урбанізм в освоєнні нового простору втілює особливості постколоніального провінційного світогляду. Проте все ж урбаністична спрямованість мандрівника є особистісною. Ю. Андрухович у своєму довільному посібнику із геопоетики та космополітики руйнує усталене наповнення опозиції «центр – периферія», переосмислюючи *«гео»* та *«біо»* як *«єдину і нерозривну цілість»* [2, с. 9]. Центральними у романі постають міста, які відіграли непересічну роль у житті його автора. Міста, які стали концептуальними для Ю. Андруховича, можна віднайти за масштабністю обсягу, відведеною для їх виведення, що підтверджує сам автор, або ж, керуючись стилем викладу спогадів та вражень. У містах, які письменник, без сумніву, може віднести на найвищий щабель, над описами та відтворенням подій із особистого минулого превалює самоаналіз, що переходить у осмислення ідентичності цілого народу. Такими у романі постають Берлін, Варшава, Венеція, Відень, Київ, Львів, Москва, Прага та інші. Важливою є присутність серед локусів, які займають місце центру в романі, міст, що співвідносяться у свідомості автора із відсутністю чіткої самоідентифікації українського народу. Автор розмірковує над процесом знаходження шляхів поривання із колоніальним минулим українців. Ю. Андрухович не творить ілюзій щодо подолання національного комплексу меншовартості через викреслення міста із особистої мапи. Становлення ідентичності та припинення позиціонування себе як другорядного та периферійного народу потребує передусім терпимого ставлення до імперії та вимогливого – до власної країни. Саме тому строгість та певна прискіпливість проступають, як не дивно, у змалюванні Києва, а не російської чи австрійської столиць: *«Так, ось він – універсальний образ Києва 90-х років: вихід зі станції метро «Хрещатик» і ці лотерейні голоси понад натовпом, от воно, це караоке, це карооке серце України, от він – брат великої Москви»* [2, с. 224]. Автор розуміє, що національна ідентичність українця неодмінно передбачає усвідомлення світу Росії як антагоніста України: *«Я не мушу надто довго шукати відповідь на запитання «чому». У всьому, що стосувалося Москви, я намагався бути зверхнім. Це була моя колоніальна відповідь метрополітальному (еге ж, летальному!) Центрові»* [2, с. 308]. Проте все ж на противагу Києву, до Москви письменник ставиться поблажливо, вважаючи, що лише відсутність взаємних претензій може покласти край вічному протиборству українського із малоруським: *«...зневажати Велику Російську культуру – це лише поглиблювати фобії цього світу. Але слід було йти геть не озираючись. Слід було втрачати к бісовій матері цю звичку, цю Росію, цю російську прописку, і здобувати собі*

право на Решту Світу» [2, с. 308]. Тобто Ю. Андрухович усвідомлює, що оптимальним методом боротьби із історичними комплексами є передусім їх усвідомлення, а не заперечення їх наявності через відкидання простору історичного опонента.

Точкою дотику у способах боротьби мандрівників із применшенням значимості пригноблених націй є упереджене ставлення до історичної пам'яті та історії як такої.

Ю. Андрухович, заперечуючи схоластичну історію, пропонує її нівеляцію як загальнокультурного явища та творення власної індивідуальної історії: *«З історією все гранично ясно: вона туманна. Розбиратися з нею – собі ж на шкоду, вона все одно вивернеться з-під завалу всіх твоїх першоджерельних шпаргалок таким несподівано прикрим боком, що вкотре осоромишся і з тріском, по-карнавальному, пошиєшся в дурні. Залишається щось інше – позаісторичне, абсолютне, персональне»* [2, с. 220]. А. Стасюк також обирає приватну історію на противагу колективній: *«Моя особиста пам'ять не гірша за пам'ять покоління, нації чи великої частини континенту»* [6, с. 254]. Проте Ю. Андрухович передусім прагне суб'єктивувати історію, індивідуалізація ж історії у А. Стасюка – це бажання заперечити її як необ'єктивне, позбавлене самовидців явище. Історія для А. Стасюка визначається теперішнім, адже письменник не визнає позаперсонального буття: *«…як твердить древня мудрість, існує лише те, що є і що було. Поза тим нічого немає, його ніхто не бачив, не відчув на дотик»* [7, с. 201].

Опираючись на принцип заперечення історії, А. Стасюк пропонує такі шляхи «деколонізації» свідомості: повернення до первісного типу мислення, що нехтує історичною тяглістю та побудову нових пересувних держав із короткочасною історією.

Комічним, на думку А. Стасюка, є спосіб самоствердження народу через героїзацію та містифікацію власної історії: *«Корови погубилися десь у хащах. Їхнє мукання чути в грудневому присмерку. Романія Маре, Велика Сербія, Польща від моря до моря… Навдивовижу безглузда фікція цих країв. Сумна безнадійність туги за тим, чого ніби й не було, за тим, чого й не могло бути, слиняве нарікання на те, що є»* [7, с. 39]. Творення національних міфів як спроба подолання історичної меншовартості спотворює свідомість народу, породжуючи неприродні амбіції. Письменник будує концепцію самоідентифікації народності через заперечення будь-яких цивілізаційних атрибутів, а отже, пропагуючи рівність. Принцип міфілогізації свідомості, за А. Стасюком, передбачає не витворення альтернативної історії – системи героїчних міфів, а заперечення її лінійності. Як один із методів реабілітації національного минулого, А. Стасюк пропонує повернення до первісного типу мислення, що нехтує історією. Так, місце історії займає легенда передусім як жанр, що передбачає умовність часової прив'язаності: *«…їхня історія неписана, вони воліють із роду в рід переповідати свої казки й легенди, свої небилиці, своє »якось» замість, наприклад, «тринадцятого грудня пам'ятного року, от, скажімо, в Копенгагені»* [7, с. 199]. Як припускає А. Стасюк, народи, які невід'ємною часткою своєї ідентичності вбачають тварин, намагаються змиритися із бідністю своєї історії через введення первинного – циклічного часу: *«Гірші та менші» нації живуть зі своїми тваринами і разом з ними хотіли б прийняти спасення. Хотіли б, аби їх було визнано разом із їхніми чередами та отарами, бо крім оцього в них майже нічого й не було. Густо-синя безодня тваринячих очей – наче дзеркало, в якому ми бачимо себе оживленим м'ясом, обдарованим, утім, якимось різновидом благодаті»* [7, с. 38]. Ідеї А. Стасюка є утопічними, адже відновлення національної гідності у нього поєднується із запереченням культу нації.

Протиставлення імперії та колонії втрачає свою принциповість при нівелюванні історії. Імперія, «терзана склерозом», на думку автора, не може маніпулювати колоніями, позбавляючи їх національної ідентичності. Адже відсутність історичної пам'яті перечить формуванню національних комплексів, які виникають як реакція на її викривлення: *«…я хотів би мати власну державу. […] Осналу державу з неясною політикою і схожою на рухомі піски історією, з теперішнім, що ламке, наче крига, з культурою, що нагадує циганські палаци в місті Сороці. Ніщо інше не зможе тут існувати, не обернувшись на власну пародію. Та що там держава. Хай буде одразу імперія з незліченними провінціями, імперія в русі, у вічному марші, одержима експансіонізмом, терзана склерозом, який стирає з її пам'яті землі, народи й столиці, а тому щоранку все починається спочатку»* [7, с. 255]. Держава незациклена на історії, на думку автора, формує особливий хронотоп, позбавлений як часової, так і просторової усталеності, що є ознакою самодостатності, а відтак ідеальності.

Висновки і пропозиції. В романі А. Стасюка «Дорогою на Бабадаґ» мандрівник споглядає постімперський простір, протиставляючи свою вищу свідомість рудиментам колоніального світу. А. Стасюк зміщує домінанту у опозиції «центр – периферія», відкидаючи міста як уособлення експансіоністської політики. Подорожанин у романі Ю. Андруховича «Лексикон інтимних міст» бореться із колоніальною свідомістю, пропагуючи експериментальне сприйняття світу та творення персональних центру та периферій. На думку Ю. Андруховича, подолання комплексу власної меншовартості передбачає нейтральне ставлення до нащадків колишніх імперій через канву особистого незаангажованого історією сприймання. Обидва письменники наголошують на нівелюванні колоніального комплексу, переосмислюючи роль історії в становленні нації. Автори пропонують заперечення історії як засобу для поглиблення національних травм. Проте все ж на відміну від Ю. Андруховича, який підносить персональну історію, А. Стасюк пропонує викорінення історії як феномену. Він розвиває теорію побудови держав за принципами первісного ладу, тобто на засадах природної рівності людей незалежно від їх національної приналежності. Таким чином, сприйняття постімперського простору в А. Стасюка пов'язується із відкиданням імперій та запереченням історії, осягнення ж колоніальної свідомості та проектування способів її переінакшення у Ю. Андруховича базується на особистій ініціації індивіда.

Список літератури:

1. Андрухович Ю. Ангели і демони периферії / Ю. Андрухович // Дорогою на Бабадаґ / А. Стасюк. – К.: Критика, 2007. – С. 287–290.
2. Андрухович Ю. Лексикон інтимних міст. Довільний посібник з геопоетики та космополітки / Ю. Андрухович. – К.: Meredian Czernowitz, Майстер книги, 2011. – 480 с.

3. Бауман З. От паломника к туристу [Электронный ресурс] / З. Бауман // Социологический журнал. – 1995. – № 4. – Режим доступа: vkjournal.ru/doc/2006471
4. Запорожченко Ю. Концепт подорожі в сучасному постмодерністському тексті (Ю. Андрухович, А. Стасюк) / Ю. Запорожченко // Слово і час. – 2009. – № 7. – С. 11–18.
5. Каганов Ю. О. Центрально-Східна Європа як історичний регіон: зміст та еволюція концепції / Ю. О. Каганов // Наукові праці історичного факультету Запорізького державного університету. – Запоріжжя: Просвіта, 2005. – Вип. XIX. – С. 333–341.
6. Кола А. Категория «Центральной Европы» в творчестве Милана Кундеры, Юрия Андруховича и Анджея Стасюка / А. Кола // Европа. [Журнал польского института международных дел]. – Т. 2, № 2(3), 2002. – С. 131–154.
7. Стасюк А. Дорогою на Бабадаґ / А. Стасюк; [пер. з пол. О. Сливинський]. – К.: Критика, 2007. – 291 с.

Калинюшко О.А.
Восточноевропейский национальный университет имени Леси Украинки

ПОСТИМПЕРСКОЕ ПРОСТРАНСТВО В РЕЦЕПЦИИ ПУТЕШЕСТВЕННИКА: ВЕРСИИ А. СТАСЮКА И Ю. АНДРУХОВИЧА

Аннотация
В статье исследовано особенности отображения постимперского пространства в травелогах «На пути в Бабадаг» А. Стасюка и «Лексикон интимных городов» Ю. Андруховича. Сопоставлено образы путешественников в романах как носителей постколониального мировоззрения. Проанализировано варианты преодоления колониального комплекса, предложенные авторами. Рассмотрено выявление сопротивления писателей экспансионистской политике бывших метрополий посредством воплощения постмодернистского принципа децентрации и отрицания истории как общекультурной категории.
Ключевые слова: травелог, путешественник, постимперское пространство, колониальный комплекс, «центр – периферия».

Kalyniushko O.A.
Lesya Ukrainka Eastern European National University

POSTIMPERIAL SPACE THROUGH THE PERCEPTION OF TRAVELLER: VERSIONS OF A. STASIUK AND Y. ANDRUKHOVYCH

Summary
The article is concerned with the peculiarities of the representation of postimperial space in the travelogues «On the Road to Babadag» by A. Stasiuk and «The Lexicon of Intimate Cities» by Y. Andrukhovych. The images of travellers as the bearers of anticolonial world outlook have been compared in the novels. Proposed by the authors ways of overcoming colonial complex have been analysed. The exposure of writers' resistance to expansionary policy of the metropolises through the implementation of postmodernist principle of decentration and the denial of history as general cultural category has been traced back.
Keywords: travelogue, traveler, postimperial space, colonial complex, «centre – periphery».

УДК 821.161.2(477.53)

АДАМ МІЦКЕВИЧ В ОЦІНЦІ ПОЛТАВЦЯ ПЕТРА ОДАРЧЕНКА

Мелешко В.А.
Полтавський національний педагогічний університет імені В.Г. Короленка

У статті проаналізовано науково-популярну працю еміграційного науковця, уродженця Полтавщини П. В. Одарченка про польського митця Адама Міцкевича. У зв'язку з цим накреслено штрихи до біографії історика літератури, літературного критика, публіциста, фольклориста, етнографа, мовознавця Одарченка, з'ясовано бачення дослідником творчості Адама Міцкевича, передовсім у «дотичності» до українського письменства. Полтавцеві-емігрантові, стверджує авторка статті, важливо представити читачам цілісний портрет Міцкевича.
Ключові слова: Адам Міцкевич, Петро Одарченко, міжлітературні зв'язки, еміграційна література, переклади.

Постановка проблеми. Українська літературна критика віддавна втягувала в орбіту досліджень не лише «своїх» митців, а й «чужинців», розширюючи таким чином критичний простір, закладаючи підґрунтя компаративістиці, долаючи однобічність аналізу літературного процесу. Усе це стосується зосібна і діяльності Петра Одарченка-критика.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Про зв'язки між польським поетом Адамом Міцкевичем (1798-1855) і українською літературою йдеться в працях М. Петрова, М. Дашкевича, І. Франка, Б. Лепкого, П. Зайцева, Г. Вервеса. Остання побачила світ у 50-х роках XX століття [3]. Дослідник веде мову про перебування Міцкевича в Україні [3, с. 26-44], про тандем Міцкевич – Шевченко [3, с. 45-69], про творче осмислення та теоретичне трактування спадщини польського митця Іваном Франком [3, с. 88-113] тощо.

Звичайно, час вносить свої корективи в розуміння того чи того письменника, змінює підходи до розгляду певного питання, але висхідні положення не втрачають свого наукового значення. Ці зауваження слушні стосовно й дослідження Вервеса.

З-поміж новіших звернень до питання «Міцкевич і Україна, українська література» називаємо доповідь «Наш Міцкевич» Максима Стріхи, виголошену на IV Академічних читаннях пам'яті засновника і першого президента АН вищої школи України професора Віталія Стріхи 17 лютого 2007 року та надрукованій у часописі «Київська Русь» [14], статтю Олександра Астаф'єва [2], дрогобицький збірник «Адам Міцкевич і Україна» [1] тощо.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Погляди Петра Одарченка на постать і набуток Адама Міцкевича ще не були об'єктом аналізу науковців. А такий аналіз дозволить заповнити прогалини в історії української літературної критики та творчості окремих критиків.

Формулювання цілей статті. Тема статті передбачає розгляд кількох завдань: 1) постать і доробок дещо призабутого еміграційного літературознавця, уродженця Полтавщини Петра Васильовича Одарченка (1903-2006); 2) Адам Міцкевич як об'єкт вітчизняних наукових досліджень, передовсім в аспекті зв'язку з українською літературою; 3) польський поет у потрактуванні Одарченка: сучасний підхід.

Виклад основного матеріалу дослідження. Петро Одарченко – історик літератури, літературний критик, публіцист, фольклорист, етнограф, мовознавець. Його постать і науковий набуток вражає. Він прожив майже 103 роки, пройшовши перші випробування радянського пекла, 1944 року вимушено емігрував – таки зумів опинитися у вільному світі. Петро Васильович поповнив лави українських інтелектуалів, котрі успішно працювали і працюють в ім'я розквіту української науки, літератури, мистецтва в діаспорних інституціях і чий доробок нині становить неабиякий внесок у загальний розвиток українознавства.

Народився П. В. Одарченко 20 серпня 1903 року в селі Римарівка тодішнього Гадяцького повіту Полтавської губернії в селянській родині.

Закінчивши у 1913 році сільську школу, вступив до Гадяцької земської гімназії. Паралельно з навчанням у гімназії здобував професію на педагогічних курсах. У 1920 році закінчив одночасно і гімназію, і дворічні педагогічні курси. Деякий час учителював, потім півроку знову вчився – на історично-філологічному факультеті Харківського університету (його відділ знаходився в Полтаві), де слухав лекції професорів Щепотьєва, Мірзи-Авак'янц, Воропая. Але через хворобу та нестатки повернувся до вчительської праці. Три роки учителював на хуторі Мельниковому.

У 1923 році Одарченко отримав направлення до Ніжинського інституту народної освіти, який закінчив 1926 року. Здібний випускник став аспірантом Ніжинської науково-дослідної кафедри історії культури та мови (секція української мови та літератури). Після закінчення аспірантури, у серпні 1929 року призначений на посаду викладача 1-ої групи Ніжинського інституту народної освіти.

У жовтні 1929 року викладача Одарченка. Петро Васильович згадував: «...заарештували агенти ГПУ. На допитах слідчий кричав: «Признавайся! Хто тебе завербував у контрреволюційну організацію?». Але ніякі погрози на впливали на мене. Я в найтяжчі хвилини пригадував слова Шевченка: «Караюсь, мучусь, але не каюсь». Пригадував я й слова Лесі Українки: «Убий – не здамся!». А коли після піврічного ув'язнення мене везли два місяці етапом на заслання в далекий Казахстан, я мав із собою найдорожчу для мене книжку – «Кобзар» Шевченка. На стінах тюрем, де зупинявся наш етап (калузької, тульської, ташкентської, алма-атинської) я писав слова Шевченкові» [7, с. 190].

Після шести місяців перебування у тюрмах Києва, Калуги, Тули, Ташкента, Одарченко опинився на засланні в Алма-Аті (працював у державній публічній бібліотеці Казахстану), де пробув три роки.

У грудні 1933 року його заарештували вдруге (знову за приналежність до контрреволюційної української національної організації) і вислали в місто Уральськ (там викладав на заочному відділенні педагогічного інституту).

Лише в 1937 році вийшов на волю і влаштувався на роботу в Курську обласну бібліотеку; згодом був прийнятий на посаду доцента Курського пединституту. Водночас працював над дисертацією «Лексика і синтаксис повісті Гоголя «Тарас Бульба»«. Та з мрії захистити дисертацію нічого не вийшло: міліція видворила його з Ленінграда, куди 1941 року поїхав на консультацію до професора-керівника Є. Істрини.

© Мелешко В.А., 2015

У 1942 році залишив Україну й подався до Польщі. Викладав мову в Православній духовній академії. Улітку 1944 р. виїхав до Відня, (тут – редактор журналу «Наддунайська варта»), потім була Баварія, табір ДП в Авгсбурзі. У кінці травня 1950 році приїхав з родиною до Нью-Йорка.

Восени 1951 року українець-емігрант обійняв посаду редактора мови в газеті «Свобода». У 1952-54 рр. працював у Бібліотеці Конгресу США. З 1955 до 1973 року – в «Голосі Америки» на посаді перекладача й редактора. У вільний час продовжував літературознавчі студії.

Про свої останні роки праці перед виходом на пенсію і наукову діяльність Одарченко повідомляє так: «Згодом у зв'язку з великим скороченням працівників Українського відділу мене перевели на роботу в російському відділі «Голосу Америки», де я спочатку також був перекладачем, а останні десять років був редактором. 31 серпня 1973 р. був останній день моєї праці в «Голосі Америки»« [9, с. 73].

Петро Васильович відійшов за вічну межу 12 березня 2006 року.

Як твердить В. Іванисенко в передмові до збірника вибраних статей нашого краянина, лише «бібліографія його праць про Шевченка з 1939 по 1991 рік обіймає понад 230 назв» [5, с. 13]. Є в Одарченка дослідження про Івана Котляревського, Панаса Мирного, Михайла Старицького, Григорія Чупринку, Олеся Гончара. Найбільше уваги, крім Тараса Шевченка, він приділив двом постатям: Лесі Українці та Олені Пчілці.

Одарченко опублікував також спогади про Миколу Зерова, Тодося Осьмачку, Євгена. Маланюка та інших письменників. Кілька статей присвятив оглядові життя й діяльності українських літературознавців та літературних критиків (С. Єфремов, Г. Костюк, Ю. Шевельов, Ю. Лавріненко, І. Кошелівець, Б. Кравців, О. Білецький). Перелік статей, написаних для «Енциклопедії Українознавства», теж чималий: про О. Стороженка, М. Старицького, М. Сумцова тощо.

Отже, Петро Одарченко традиційно звертався до класиків української літератури, але розглянув «в окремій статті… як впливала творчість Адама Міцкевича на українську літературу» [15, с. 5].

До статті «Адам Міцкевич і українська література» автор Одарченко запропонував епіграф – висловлювання Максима Рильського: «Знати Міцкевича і не любити його – неможливо» [6, с. 150]. Такий вибір не випадковий, адже Рильський був одним із перекладачів творів польського поета українською мовою. Його, Рильського, переклад великої поеми Міцкевича «Пан Тадеуш, або Останній наїзд на Литві. Шляхетська історія 1811-1812 рр., у дванадцяти книгах, писана віршами», здійснений у середині 20-х років XX ст., «фахівці одноголосно визнали за найкращу інтерпретацію поеми іншою мовою» [14, с. 126].

Звернемо увагу на дієслова та їхній порядок в епіграфі: «знати… любити». Отже, Одарченкові важливо, щоб реципієнт знав Міцкевича (не загальник про нього, на кшталт «великий польський поет»), знав і біографію і, що найголовніше, його твори. А знання породжує розуміння, захоплення, любов до направду величного митця. У такому аспекті: «знання – любов» і скомпоноване дослідження Одарченка.

Уже на початку статті автор виокремлює той «чималий слід в історії української літератури» [6, с. 150], який залишив Адам Міцкевич. По-перше, це переклади творів польського поета, що їх започаткував Петро Гулак-Артемовський, а вивершив уже згадуваний нами Рильський. По-друге, вплив стильової манери Міцкевича на оригінальну творчість українських митців, з-поміж яких романтики 1820–40 рр., Тарас Шевченко, Леся Українка, Максим Рильський. По-третє, пошанування пам'яті польського письменника в Україні.

Говорячи про історію перекладів лірики та ліроепосу Міцкевича, Одарченко подає поіменну «хронологію». Першим у перекладацькому ряді – Петро Гулак-Артемовський (літературознавець пропонує коротку довідку про Артемовського, наголошуючи, що він «добре знав польську літературу» [6, с. 151], особисто був знайомий з Міцкевичем). Автор статті підкреслює оригінальний підхід Гулака-Артемовського до «Пана Тадеуша». Харків'янин вільно використав сюжет твору Міцкевича, «переробивши його в баладу «Твардовський» [6, с. 152] та «наситив її українським гумором і стилістично наблизив твір цей твір до… народних жартівливих пісень» [там само]. Отже, йдеться не про переклад, а про переробку – явище, прикметне для перших десятиліть нової української літератури. Сам А. Міцкевич вважав, що «малоросійський переклад стоїть вище оригіналу».

Далі з-поміж перекладачів творів польського поета Одарченко називає М. Старицького («Чати», «Сон», сонет «До Німана» переспіваний у вірші «До Сули»), І. Франка (уривок із поеми «Дзяди», «До друзів-росіян», «До матері польки», «Ордонів редут»), М. Коцюбинського і, звичайно, М. Рильського.

Відносно впливів творчості Міцкевича на українських авторів: Одарченко наводить багато свідчень, які стосуються М. Костомарова, Т. Шевченка (саме ряд Шевченко – Міцкевич представлений найобсяжніше (див. [6, с. 152-154]), Лесі Українки.

Щодо останнього імені, то необхідно зауважити, що Одарченко з великим пієтетом і особливою увагою ставився до вивчення творчості Лесі Українки. Праці Одарченка про Лесю Українку можна поділити на дві основні групи: науково-дослідницькі та популярні. До першої групи належать передовсім публікації нових, недрукованих текстів творів Лесі Українки з ґрунтовними коментарями, також розвідки про переклади Лесі Українки, про зв'язки її творчості з художньою спадщиною українських і зарубіжних письменників та з українською народною піснею. Далі йдуть статті про окремі твори поетки та про її приватні кореспонденції.

Окрему групу складають розвідки про праці дослідників життя й творчості Лесі Українки та рецензії на їхні студії. У багатьох статтях науковець подає критичний огляд радянських видань творів Лесі Українки і викриває в них фальшування біографії, світогляду, творчості мисткині.

На думку Одарченка, багатьох «українських поетів приваблював у Міцкевича його зв'язок з народною творчістю…», у тому числі й українською [6, с. 150]. Про любов великого поляка до українського народу, української пісні говорив не лише полтавець Одарченко. Майже всі дослідники акцентували на цьому свою увагу, а на підтвердження тієї прихильності наводили цитати з «Лекцій слов'янських літератур», що їх читав викладач Міцкевич у паризькому Колеж де Франс: «Між державами монголів і турків, між Росією і Польщею лежить край безмежний, надзвичайно цікавий для історії та літератури. Від нижнього Дунаю, майже від міста Белграда, тягнеться він з одного боку вздовж Карпат, з другого – понад Чорним морем за Дніпро і Дон аж до Кавказу. Ця велика місцевість носить назву України…

Українські простори є столицею ліричної поезії, звідки пісні невідомих поетів поширювалися часто на цілу Слов'янщину. Козак, сидячи біля своєї зем-

лянки або в курені з очерету і слухаючи мовчки, як кінь його, пасучись неподалік, жує траву, кидає погляд на зелені степи і думає, і марить про бої, що тут відбулися. Пісня, яка у нього виливається з грудей, стає втіленням народного почуття: усюди сприйнята з запалом, вона переходить із покоління в покоління. Дунай, священна ріка слов'ян, завжди відіграє помітну роль у тих піснях... На тій ниві, за словами давнього пророка, кінськими копитами збитій, тілами полеглих устелений, кістками їх засіяній, а дрібним дощем теплої крові зрошеній, буйно запанував смуток. Смуток і туга – головна ознака тих околиць...» [Цит. за: 4, с. 54].

Щодо пошанування Адама Міцкевича в Україні, то Одарченко веде мову про 1) відзначення століття з дня смерті митця «окремим статтями та виданнями вибраних творів поета в українському перекладі» [6, с. 152]. На думку літературознавця, у «статтях, звичайно, подано спотворений образ поета» [там само]. Певно, Одарченко мав на увазі сфальшовані думки про ставлення Міцкевича до Росії. 2) Появу нових українських досліджень про письменника польської літератури. (Звичайно, поняття «нові» вживаємо стосовно часу життя Одарченка, адже його стаття – продукт давнішого часу). Акцент в Одарченка – на науково-популярних виступах усе того ж Рильського. На думку еміграційного автора, саме Рильський – найкращий знавець творчості Міцкевича. Одарченко розлого аналізує виступи Рильського (див. [6, с. 156-158]).

У будь-якому зверненні до того чи того письменника, навіть у науковому викладі, а тим паче в науково-популярній, якою є Одарченкова, можна віднайти суб'єктивні оцінки й висновки. Маємо на увазі особистісне начало в дослідженні. До нього віднесемо те, що Одарченко – як один із тих, хто змушений мешкати поза межами батьківщини – Великої України, наголошує на рядках у поезії Міцкевича, співзвучних «настроям і переживанням української еміграції» [6, с. 150], зокрема, на вступі до поеми «Пан Тадеуш»:

О, Литво, краю мій! Ти на здоров'я схожа.
Як єсь дорога, лиш той збагнути може,
Хто загубив тебе. Тепер на чужині
Така ясна й красна зорієш ти мені!

Як бачимо, явище, що його порушив у статті «Адам Міцкевич і українська література» літературознавець-емігрант, має давнє коріння, розлогу крону і багато молодих галузок. Проте це не применшує заслуги видатного полтавця, адже його вислід створено в еміграції, він адресований тим читачам, котрі прагли глибше знати свою культуру та бачити її у зв'язках з інонаціональними.

Висновки з цього дослідження. Отже, стаття П. В. Одарченка про Міцкевича – це:

1) науково-популярна праця, спрямована на ознайомлення широкого кола читачів не лише з постаттю визначного польського поета, а й рецепцією його постаті та набутку в Україні;

2) свідчення глибокої обізнаності полтавця-літературознавця з культурними процесами, що відбувалися в Україні;

3) підтвердження того, що осердя історико-літературних зацікавлень Одарченка – проблема національної ідентичності української літератури, її функціонування як цілісного естетичного явища.

Список літератури:

1. Адам Міцкевич і Україна. – Дрогобич, 1998.
2. Астаф'єв О. Творчість Тараса Шевченка та Адама Міцкевича як діалог культур / Олександр Астаф'єв // Слово і час. – 2006. – № 6. – С. 7-14.
3. Вервес Г. Адам Міцкєвич в українській літературі / Г. Д. Вервес. – К.: Державне вид-во художньої літератури, 1952. – 132 с.
4. Вервес Г. Адам Міцкевич. Життя і творчість / Г. Д. Вервес. – К.: Дніпро, 1979. – 138 с.
5. Іванисенко В. З племені невтомних (Література і фольклор в освітленні П. В. Одарченка) / В. Іванисенко // Одарченко П. Українська література. Збірник вибраних статей. – К., 1995. – С. 5-16.
6. Одарченко П. Адам Міцкевич і українська література / Петро Одарченко // Одарченко П. Видатні українські діячі: Статті, нариси / Передмова Р. Харчук. – К., 1999. – С. 150-159.
7. Одарченко П. Видатні українські діячі: Статті, нариси / Передмова Р. Харчук. / П. Одарченко. – К.: Смолоскип, 1999. – 217 с.
8. Одарченко П. Леся Українка: розвідки різних років / П. Одарченко – К.: Вид-во М. П. Коць, 1994. – 240 с.
9. Одарченко П. Мені сто років. Автобіографія. Спогади. Листи. Ювілей / Передмова А. Дністрового / Одарченко Петро. – К.: Смолоскип, 2004. – 176 с.
10. Одарченко П. Тарас Шевченко і українська література: збірник статей / П. Одарченко; [ред. О. Зінкевич]. – К.: Смолоскип, 1994. – 424 с.
11. Одарченко П. Т. Г. Шевченко і українська народна пісня / П. Одарченко // Визвольний шлях. – 1985. – Ч. 2-3. – С. 228-349.
12. Одарченко П. Українська література: Збірник вибраних статей / Редакт. О. Зінкевич; Авт. передм. В. Іванисенко / П. Одарченко – К.: Смолоскип, 1995. – 407 с.
13. Петро Одарченко. Портрет вченого і дослідника: Статті, документи, листи / [ред. І. Андрусяк]. – К.: Смолоскип, 1999. – 253 с.
14. Стріха М. Наш Міцкевич / Максим Стріха // Київська Русь. – 2007 (7515). – Книга 7(XVI). – С. 125-134.
15. Харчук Р. Вступне слово / Роксана Харчук // Одарченко П. Видатні українські діячі: Статті, нариси / Передмова Р. Харчук. – К., 1999. – С. 5.

Мелешко В.А.
Полтавский национальный педагогический университет имени В.Г. Короленко

АДАМ МИЦКЕВИЧ В ОЦЕНКЕ ПОЛТАВЧАНИНА ПЕТРА ОДАРЧЕНКО

Аннотация
В статье проанализировано научно-популярный труд эмиграционного ученого, уроженца Полтавщины П. В. Одарченко о польском поэте Адаме Мицкевиче. В святи с этим очерчена биография историка литературы, литературного критика, публициста, фольклориста, этнографа, языковеда Одарченко, раскрыто восприятия исследователем творчества Адама Мицкевича, в первую очередь в аспекте «соприкосновения» к украинской литературе. Полтавчанину-эмигранту, утверждает автор статьи, важно представить читателям целостный портрет Мицкевича.
Ключевые слова: Адам Мицкевич, Петр Одарченко, межлитературные связи, эмиграционная литература, переводы.

Meleshko V.A.
Poltava National Pedagogical University named after V.G. Korolenko

CREATIVITY OF ADAM MICKIEWICZ EVALUATED BY PETRO ODARCHENKO FROM POLTAVA

Summary
The article analyzes the popular science works of P.V. Odarchenko, emigrant scholar born in Poltava, about Polish artist Adam Mickiewicz. In this regard, the article provides biographical data of literary historian, literary critic, essayist, folklorist, ethnographer, linguist Odarchenko. The researcher's vision as for Adam Mickiewicz was presented, especially in the aspect of «connection» with the Ukrainian writing society. According to the author, it is very important for the −emigrant from Poltava to introduce the complete image of Mickiewicz to the readers.
Keywords: Adam Mickiewicz, Petro Odarchenko, crossliterary relations, immigration literature, translations.

УДК 378.016:061:821.161.2»1914/1932»

ОРГАНІЗАЦІЙНА ІСТОРІЯ УКРАЇНСЬКОГО ФУТУРИЗМУ

Нестелєєв М.А.
Донбаський державний педагогічний університет

У статті висвітлюється історія українського футуризму в контексті історії української літератури доби модернізму. Автор наголошує на тому, що саме організаційний аспект є найвагомішим під час аналізу цього явища авангардизму. Простежено зміни теоретичних позицій очільників футуристичного руху. Окреслюється важливість постаті М. Семенка в українському мистецтві. Узагальнено витоки та наслідки існування футуризму як провідної течії національного модернізму.
Ключові слова: футуризм, модернізм, кверофутуризм, панфутуризм, комункульт.

Постановка проблеми. Довгий час вітчизняне літературознавство і мистецтвознавство не займалося об'єктивним дослідженням сутності авангардизму, закономірностей його виникнення та розвитку питання диференціації його течій. Недостатнє висвітлення у літературознавстві історії та теорії українського футуристичного руху та концепції футуризму у світовій літературі зумовили актуальність дослідження. Спроба розглянути теоретичні засади українського футуризму в роботах його лідера М. Семенка, акцентуючи увагу на етапах розвитку течії, є особливо актуальною сьогодні – за умов підвищеного інтересу до українського літературно-мистецького авангарду, його джерел і трансформацій на певних відтинках розвитку. Подібний підхід до вивчення засадничих принципів футуризму через аналіз окремих періодів функціонування вітчизняного авангардизму та аналіз теоретичних робіт М. Семенка дає змогу скласти цілісне, повне уявлення про значущість літературної течії для українського мистецтва.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Серед найбільш відомих дослідників українського футуризму взагалі та творчого шляху М. Семенка зокрема, можемо назвати таких критиків і літературознавців Є. Адельгейм, О. Ільницький, М. Сулима, Г. Черниш, С. Жадан, Б. Корсунська, М. Неврлий, Ю. Ковалів, А. Біла та ін.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Футуризм – надзвичайно складне явище авангардизму, тож його історія є дійсно складною темою. Проте актуальність нашого дослідження полягає у визначенні концептуальних ознак теоретичного вияву українського футуризму саме в ракурсі його організаційної видозміни, що раніше не аналізувалось літературознавцями.

Мета статті полягає в реконструкції історії українського футуризму, визначенні його національної своєрідності, теоретичних засад тих літугруповань, що мали відношення до футуруризму. Головною метою цієї роботи є окреслення історії футуризму крізь призму боротьби тих форм організаційних утворень, що їх приймав футуристичний рух упродовж своєї майже двадцятирічної історії.

Виклад основного матеріалу. Футуризм – це течія українського авангардизму, яка, здебільшого,

© Нестелєєв М.А., 2015

була пов'язана з бурхливою діяльністю М. Семенка. Складну організаційну історію футуризму в Україні можна дещо схематично відтворити так: *«Кверо»* (1913–1914) → *«Фламінго»* (1919) → *«Ударна група поетів-футуристів»* (1921) → *«Комкосмос»* + *«Ударна група поетів-футуристів»* = *«Аспанфут»* (1921–1924) → *«Аспанфут»* + *«Березіль»* = *АсКК-Комункульт* (1924–1925) → *«Бумеранг»* (1927) → *УкрЛЕФ (Ліф)* (1927) → *«Нова Генерація»* (1927–1929): *ВУАРКК* (1929), *ВУСКК* (1929), *ОППУ* (1930). Історія змін теоретичних поглядів на український футуризм, пов'язаних із цим організаційним поступом, є не менш заплутаною.

Наприкінці 1913 р. М. Семенко, В. Семенко та П. Ковжун створили першу українську футуристичну групу *«Кверо»* (від лат. quero – шукати), що в 1914 р. розвернула активну діяльність, яка, проте в цьому році й завершилась, зважаючи на початок Першої світової війни. М. Семенко вбачав у кверофутуризмі універсальний мистецький принцип, що полягав у вічному пошукові як основі кожної справжньої творчості. «Відсутність тривалого в мистецтві як процесі й руху» [9, с. 265] – постулат кверофутуризму. Творчість не можна обмежувати тільки національним у мистецтві, бо це «ознака його примітивності», і тим більш згубним є створення культів окремих митців (що проявилось у символічному спаленні М. Семенком свого «Кобзаря»). Згодом М. Семенко назве свої погляди щодо кверофутуризму «наївними».

У січні 1919 р. М. Семенко, намагаючись організаційно відмежуватись від символістів, разом із Г. Михайличенком, В. Елланом-Блакитним, В. Чумаком і художником А. Петрицьким проголошує створення мистецької групи *«Фламінго»*. Ця група не мала чіткої програми й маніфесту і загалом вважається умовним об'єднанням, що проіснувало декілька місяців. У листопаді 1919 р. була спроба відновити це угрупування, проте військово-політичне становище було несприятливе.

У Харкові в травні 1920 року М. Семенко закладає основи *«Ударної групи поетів-футуристів»*, яку підтримали Ю. Шпол (М. Яловий), В. Алешко та В. Еллан-Блакитний (який потім відмовився від участі в групі через те, що інші учасники не захотіли прибрати частку «футуристи» у назві [9, с. 284]). Об'єднання було спробою М. Семенка організувати діяльність однодумців.

Проте футуристичний рух в Україні підтримували також і митці Києва (О. Слісаренко (організатор), Гео Шкурупій, М. Терещенко, О. Шимков), які 25 червня 1921 року без участі М. Семенка створили науково-мистецьке угрупування *«Комкосмос»* (Комуністичний космос). Назва пояснюється їхнім бажанням втілити «ідеї опанування людиною природи в космічному масштабі, ідеї комунізму у певному його сенсі» [Цит. за 5, с. 11]. *«Комкосмос»* виступав проти «націоналістичних, вузько міщанських гасел» і належав радше до конструктивного авангардистського руху загалом, ніж до футуризму зокрема. Цей рух не отримав підтримки партії, яка розпустила цих, за її визначенням, комфутів (комуністів-футуристів) 5 липня 1921 року.

Наприкінці 1921 року М. Семенко отримує партійний дозвіл на створення *«Аспанфуту»* (асоціації панфутуристів), що в листопаді того ж року об'єднала харківських і київських футуристів (частка «пан» (від лат pan – усе) у назві та мала спочатку значення «об'єднання всіх» прибічників футуризму, тоді як потім стала означати збірну назву для декількох авангардистських мистецтв). До учасників *«Комкосмосу»* приєднались також Ю. Шпол, В. Алешко, А. Чужий, М. Бажан, Я. Савченко та ін. Вбачали свою місію у «ліквідації мистецтва»: деструкції старих форм і конструкції нових або їхньому синтезі – поезомалярстві, зокрема. Прагнули створити «метамистецтво» («синтез мистецтва та спорту» [9, с. 367]) – перехідну форму сучасної культури. О. Слісаренко навіть вважав, що панфутуризм – це не літературна школа, а «система, похідне марксизму» [4, с. 189]. Гасла панфутуризму такі, як «марксистської теорії мистецтв в акції» [9, с. 321], стосувались скоріше культури та життя загалом, а не літератури, у цьому й була їхня помилка. В. Еллан-Блакитний негативним у панфутуристському русі бачив те, що «це все група митців, а не громадських діячів, хоч і підійшли панфути до громадської роботи» [3, с. 125], але це здебільшого має у них риси «анархічного індивідуалізму» [3, с. 124]. Наприкінці 1923 р. – на початку 1924 р. вони ініціювали створення «Жовтневого Блоку мистецтв», у якому передбачалось об'єднати зусилля всіх тодішніх літературних організацій. Після невдачі цього плану, *«Аспанфут»* був змушений змінити свій формат. У 1923 р. один із дописувачів журналу «Червоний Шлях» під кріптонімом «Ю. С.» сповіщав, що в Києві, «крім панфутуристів, котрі в останній час починають і собі розлазитись куди котрі, нема ніяких поетичних груп» [16, с. 255], а основа їхніх суперечок у тому, що відбулось розділення між двома ідейними групами: «деструктивізм (Семенко і К°) та конструктивізм (Шкурупій і К°)» [15, с. 255]. У журналі «Гонг Комункульту» (1924) стверджувалось, що «панфутуристична організація (Асоціація Комункультівців) закладається в Києві восені 1921 року, міцний бойовий загон комуністів, які продовжують боротьбу лівої формації проти «національних ліноцців» і «тихих верб»» [13, с. 12]. Серед засновників названо М. Семенка, М. Ялового, Гео Шкурупія та О. Слісаренка.

Навесні 1923 року футуристи проголошують утворення *АсПФ (К)* – Асоціації панфутуристів-комункультівців, серед нових учасників – А. Чужий, В. Ярошенко, Й. Стрільчук, Г. Затворницький, М. Щербак, С. Мельник, Н. Сухомлин та ін. Тоді ж навесні М. Семенко проголошує ідею «комункультів» як «масових провідників комункультівського руху» [13, с. 12]. 23 квітня 1924 року назву *АсПФ (К)* було змінено на *АсКК (АСКК)* – Асоціацію комункультівців-панфутуристів (робітників комуністичної культури) чи просто *«Комункульт»*. Водночас відбувається їхнє зближення з Мистецьким Об'єднанням «Березіль». Учасники *АсКК* (понад 60 осіб [13, с. 12]) займались організацією «3-го фронту» («фронту культури й побуту» [7, с. 278]) та згуртовували «мистецькі сили лівої формації». Причому, якщо комуністична партія проголошувалась авангардом пролетаріату, то комункульт визначав себе «авангардом 3-го фронту» [2, с. 8]. Першочергово планувалось комункульт зробити організаційним центром (із таким підпорядкуванням: центральне бюро → оргбюро → дослідчо-ідеологічне бюро → виробничий колектив [14, с. 7]), що мав би на ідеях комунізму та мистецькими засобами упорядковувати діяльність пролетаріату, а також сприяти «вихованню гармонійно розвинутої особистості» [12, с. 6]. За їхнім визначенням, мають пройти стадії деструкції («організація розкладу з середини культу, організація вичерпання культу-мистецтва шляхом оволодіння його власними, життєвими, органічними силами й скеровування їх згідно з відповідним політичним завданням, планом» [10, с. 193]), еструкції («політично-практичний фронт» [10, с. 194], використання мистецтва в переходову добу як «засо-

бу агітації й пропаганди ідей політичної боротьби» [11, с. 229], щодо чого М. Семенко ставився негативно [Див.: 10, с. 194]) та конструкції, щоб сформувати таку установу, яка могла б концентрувати діяльність усіх талантів задля користі комуністичної культури (комункульту). Еструкція мала б заважати поступовому зникненню мистецтва як деструктивного явища по суті (оскільки воно пов'язано з деструктивною психологією буржуазії, що й заклала основи мистецтва взагалі), адже конструктивна по своїй суті пролетарська культура, яку й підтримують футуристи, у майбутньому не потребуватиме мистецтва. Саме тому деструкція має сприяти «футуризації мистецтва» [11, с. 228].

Таким чином, панфутуризм мав об'єднати «деструктивну акцію» щодо знищення буржуазного мистецтва, зокрема «розпорошення його на атоми» задля синтезу й побудови (конструктивний аспект) «зовсім іншого» комуністичного мистецтва, «відповідного до нових форм побуту» [6, с. 115].

М. Семенко вважав, що мистецтво буде підпорядковане «науко-техніці», а мистецька «творчість» – «науково-технічній промисловості» [10, с. 201]. Також вони вводили поняття «обструкції», що докладно не розтлумачується, однак визначали його вони як «демонстративне втручання в зовнішні прояви культу, безпосередню форму боротьби» [10, с. 192]. Хоч М. Семенко у 1924 році проголошував думку про те, що вважає на той момент «деструкцію мистецтва завершеною» [10, с. 186], проте своїми працями й тодішніми творами він це заперечує, приміром у тій же статті, де проголошена вищезазначена теза він пише: «Але деструктивний процес мистецтва можна вважати остаточно не завершеним» [10, с. 191]. Комункультівці цікавились партійною (марксистською) політикою у мистецтві, причому в баченні М. Семенка питання про майбутнє невідворотне зникнення мистецтва прямо пов'язане із «застосуванням ленінізму (марксизм у теорії Леніна) на 3-му фронті» [10]. Висунули ідеї «планової організації виробництва, праці, побуту й культури» [10, с. 199] та вимагали «превалювання в усіх галузях мистецтва ідеологічної сторони над формально-«художньою» із запереченням поділу «художнього твору» на «форму й зміст»» [15, с. 418]. Розглядали твір як поєднання ідеології та фактури: «Коли ідеологія й фактура є статичне означення культури, то процес деструкції й конструкції є динамічний вираз її» [10, с. 178]. М. Семенко ідеологію визначав як «момент свідомості, вольовий і індиктивно-організаційний» [6, с. 120], а фактуру – як «момент перемінний, сума засобів матеріалізації» [6, с. 120], та й загалом – «ідеологія матеріалізується в фактурі» [6, с. 117]. О. Полторацький уточнював, що фактура складається зі «словесного матеріалу, теми, композиції, стилістики та жанристики» [9, с. 353], а М. Семенко – що з «матеріал+форма+зміст» [11, с. 223]. У лютому 1925 року частина *АсКК* сформувала окрему організацію, а певна кількість інших «комункультівці», за винятком М. Семенка, у квітні 1925 року перейшла до ГАРТу. О. Полторацький, зокрема, писав щодо цієї події так: «Група «лівих комункультівців» взимку 1924-25 року «заплямувала праві тенденції» в *АсКК* і втворила «ультра-ліву» організацію «Жовтень»» [9, с. 319]. Дописувач журналу «Життя й революція» під криптонімом Ан. Л. відзначав, що *АсКК* була останньою спробою «спільної мови старих дореволюційних мистецьких традицій з новими вимогами нового життя» [1, с. 109]. На його переконання, «відсутність ґрунту серед пролетарських мас, порожня фраза та ідеологічна розгубленість, що прикривалася революційною назвою, мусила привести організацію до внутрішньої кризи й організаційного розвалу» [1, с. 109].

На початку 1927 року М. Семенко, повернувшись після дворічної праці в Одесі у Всеукраїнському фотокіноуправлінні (ВУФКУ), намагається зібрати київських авангардистів у межах однієї організації, а тому проголошує заснування групи письменників і працівників кіно «Бумеранг». Група видала збірник «Зустріч на перехресній станції. (Розмова трьох)», а також – неперіодичний журнал памфлетів «Бумеранг». Об'єднання підтримували Б. Тенета, Д. Бузько, О. Слісаренко, а також «ваплітяни» М. Бажан, Гео Шкурупій, Ю. Яновський та О. Довженко, які мусили виправдовуватись перед «Вапліте» через загрозу усунення з «Академії» за цю співпрацю з футуристами. М. Семенко виступав за інтернаціоналізм у мистецтві й переконував, що лише сприяння «органічно поступовим процесам» і «творення нових цінностей» є шляхом до пролетарської культури. *«Бумеранг»* був логічним продовженням організаційних форм «лівої формації» (кверофутуризм → панфутуризм → комункульт → *«Бумеранг»*).

У жовтні 1927 року виходить перший номер журналу *«Нова Генерація»* («Нова Ґенерація»), що засвідчив існування нової однойменної літературної групи футуристів. Серед учасників *«Нової генерації»* були М. Семенко, Гео Шкурупій, Д. Бузько, М. Бажан, О. Полторацький, О. Влизько, Гео Коляда, Л. Скрипник, Л. Курбас, А. Петрицький та ін. (близько 80 імен, проте більшість із них були радше прихильниками культурницької діяльності організації, ніж переконаними футуристами). Журнал декларувався як офіційний орган УкрЛІФу (**укр**аїнського **лі**вого **ф**ронту / **ф**ормації), а УкрЛЕФ (Ліф) вважався організацією футуристів на перехідному етапі між *АсКК* та *«Новою Генерацією»*. Гасла журналу у першому номері за 1927 р. були такі: «За комунізм, інтернаціоналізм, індустріалізм, раціоналізацію, соціальну витриманість, універсальну комуністичну установку, ліве мистецтво» та «проти національної обмеженості, безпринципного упрощенства, буржуазних мод, аморфних мистецьких організацій, провінціалізму, трихпільного хуторянства, неуцтва, еклектизму». Свою мету вони вбачали в «концентрації лівих сил на засадах комуністичної ідеології під політичним керівництвом комуністичної партії» [6, с. 373], а передусім також у всеукраїнській консолідації митців-представників авангардизму. Футуристичним тезам про деструкцію і «смерть мистецтва» протиставлялась необхідність створення комуністичної культури та потреба в експериментуванні. Щоб впровадити ці ідеї в маси М. Семенко 12 березня 1929 року запропонував створити *АРКК* (Асоціацію робітників комуністичної культури), назву якої згодом змінили на *ВУАРКК* (Всеукраїнська асоціація робітників комуністичної культури). *ВУАРКК* проголосили ідеї масовізму, функціоналізму (із закликом до зміни термінології на функціональну), конструкції та соціально-корисної ролі мистецтва.

У листопаді 1929 року група *«Нової Генерації»* змінила свою назву з *ВУАРКК* на *ВУСКК* (Всеукраїнська спілка комуністичної культури), однак суттєво їхні гасла не змінились. Хіба що на авантитулі альманаху «Авангард» (1930, № а, січень) до тези «Мистецтво як ірраціональна категорія культури відмирає» додано нижче «Панфутуристична система пов'язує деструктивний процес у мистецтві, що закінчується, з процесом конструктивним, що розпочався, вважаючи ці процеси за складові

частини єдиного діалектичного процесу розвитку революційної формації мистецтв», тим самим переосмислено ставлення до майбутнього можливого зникнення мистецтва як явища. Так само поняття «еструкції» було теж реінтерпретоване, зокрема, у статті Ю. Палійчука, у якій він «еструктивною (функціональною) лірикою» називає лірику об'єктивну, де «автор не відображає власних емоцій і не нав'язує їх читачеві» [8, с. 75]. Також така лірика «ставить собі агітаційне чи пропагандне завдання практичного порядку, а також дає і формальне розв'язання стилю» [8, с. 75].

У грудні 1929 року *ВУСКК* входить до Всеукраїнської федерації революційних радянських письменників, створення якої ініціювало ВУСПП. ВУСПП поступово ставало єдиною організацією, до якої лояльно ставилась партія, чим і була зумовлена чергова реорганізація групи митців, що підтримували ідеї *«Нової Генерації»*. Метою було об'єднання з ВУСПП задля уникнення політичного тиску. Визнаючи відсутність розходжень між футуристами і ВУСПП, М. Семенко водночас усе ще не відмовляється від свого творчого методу (платформи), хоч і засуджує помилки деяких своїх «попутників». Проте ВУСПП не прийняло таких умов і *«Нова Генерація»* певний час була дезорганізована, поки в червні 1930 року ВУСКК не проголосила створення *ОППУ* (Об'єднання пролетарських письменників України), що вважалась не новою організацією, а продовженням діяльності *«Нової Генерації»* на новому етапі. Серед членів *ВУСКК* лишилось всього понад 10 осіб, які ще підтримували діяльність футуристів і не перейшли на той час до інших організацій. *ОППУ* офіційно виражало свою підтримку ВУСПП та проголошувало свій курс на «консолідацію пролетарських літературних сил» із можливістю впровадження «вільного змагання серед різних творчих метод». ВУСПП активно протестувало проти такого перекручення своїх ідей та проти плутанини серед митців щодо того, яку пролетарську організацію підтримати. Їхня боротьба призвела до того, що на початку січня 1931 року *ОППУ* як група митців *«Нової Генерації»* офіційно самоліквідувалась, що і стало організаційним завершенням існування українського футуризму.

Висновки та пропозиції. Вичерпна історія розвитку футуризму – це, безперечно, справа майбутніх поколінь українських літеротурознавців. Дотепер лишається багато «білих плям» в українському модернізму загалом та в авангардистських напрямах зокрема. Футуризм – як одне з центральних утворень мистецтва першої половини XX століття, безсумнівно, вартує щонайприскіпливішого вивчення.

Список літератури:

1. Ан [аній] Л [ебідь]. Наші літературні угрупування. «Жовтень» / Ан [аній] Л [ебідь] // Життя й революція. – 1925. – № 1–2. – С. 109.
2. Затворницкий Г. Электрификация голов / Г. Затворницкий // Гонг Комункульта. – К. – Х., 1924. – № 1 (травень). – С. 8-9.
3. Еллан (Блакитний) В. Деякі уваги до пропозиції «Аспанфут» // Твори в двох томах. Том другий / В. Еллан (Блакитний). – К.: Державне видавництво художньої літератури, 1958. – С. 121-127.
4. Качанюк М. Матеріали до історії футуризму на радянській Україні / М. Качанюк // Літературний Архів. – 1930. – Кн. I–II. – С. 186-192.
5. Ковалів Ю. Письменство «розстріляного відродження»: від літературних угрупувань до Літературної дискусії / Ю. Ковалів. – К.: Вид-во «Бібліотека українця», 2004. – 136 с.
6. Лейтес А., Яшек М. Десять років української літератури (1917–1927) у 3-х т. Т. 2: Організація та ідеологічні шляхи української радянської літератури / [За заг. ред. С. Пилипенка] / А. Лейтес, М. Яшек. – Х.: ДВУ, 1928. – 750 с.
7. [М. С.] Асоціяція комункультівців (панфутуристів) / [М. С.] // Гарт. – 1929. – № 1. – С. 278-279.
8. Палійчук Ю. Еструктивна лірика / Ю. Палійчук // Аванґард-Альманах пролетарських митців Нової Ґенерації. – 1930. – № а (січень). – С. 74-78.
9. Семенко М. Вибрані твори / [Упоряд. А. Біла] / М. Семенко. – К.: Смолоскип, 2010. – 688 с.
10. Семенко М. До постановки питання про застосування ленінізму на 3-му фронті / М. Семенко // Червоний шлях. – 1924. – № 11–12. – С. 169-201.
11. Семенко М. Мистецтво як культ / М. Семенко // Червоний шлях. – 1924. – № 3. – С. 222-229.
12. Слісаренко О. Організаційна структура Центр Комункульта / О. Слісаренко // Гонг Комункульта. – К. – Х., 1924. – № 1 (травень). – С. 5-6.
13. [Ф-ль]. Етапи роботи комункультівців: За третій фронт / [Ф-ль] // Гонг Комункульта. – К. – Х., 1924. – № 1 (травень). – С. 12-13.
14. Чужий А. План праці осередків АсКК на периферії / А. Чужий // Гонг Комункульта. – К. – Х., 1924. – № 1 (травень). – С. 7.
15. Шпол Ю. До об'єднання АсКК («Комункульт») із «Гартом» // Вибрані твори / [Упорядкування, передмова, примітки та коментарі О. Ушкалова] / Ю. Шпол. – К.: Смолоскип, 2007. – С. 418-423.
16. [Ю. С.] Мистецтво в Києві (Допис) / [Ю. С.] // Червоний шлях. – 1923. – № 4–5. – С. 255-257.

Нестелеев М.А.
Донбасский государственный педагогический университет

ОРГАНИЗАЦИОННАЯ ИСТОРИЯ УКРАИНСКОГО ФУТУРИЗМА

Аннотация
В статье освещается история украинского футуризма в контексте истории украинской литературы эпохи модернизма. Автор подчеркивает, что именно организационный аспект является значимым при анализе этого явления авангардизма. Отслежено изменений теоретических позиций руководителей футуристического движения. Определяется важность фигуры М.Семенко в украинском искусстве. Обобщены истоки и последствия существования футуризма как ведущего течения национального модернизма.

Ключевые слова: футуризм, модернизм, кверофутуризм, панфутуризм, комункульт.

Nestelieiev M.A.
Donbas State Pedagogical University

ORGANIZATIONAL HISTORY OF UKRAINIAN FUTURISM

Summary
The history of Ukrainian futurism in the context of the history of Ukrainian modernistic literature is elucidated in the article. The author emphasizes the fact that especially organizational aspect is the most significant in the analysis of the phenomenon of avant-garde. The author examines the changes of theoretical positions of leaders of futurism movement. The author outlines the importance of M. Semenko's figure in Ukrainian art. The article also provides overview of the origins and impact of futurism as a leading style of national modernism.
Keywords: futurism, modernism, querofuturism, panfuturism, comuncult.

УДК 811.112.2'42/25

КОРОТКИЕ РАССКАЗЫ В СОВРЕМЕННОЙ НЕМЕЦКОЙ ЛИТЕРАТУРЕ: ЛИНГВОСТИЛИСТИЧЕСКИЙ И ПЕРЕВОДЧЕСКИЙ АСПЕКТЫ

Подвойская О.В.
Херсонский национальный технический университет

На основе выделяемых в современном литературоведении характеристик коротких рассказов как жанра современной немецкой художественной литературы в статье были выявлены такие основные лингвостилистические особенности короткого рассказа Кристианы Мильк «Augen wie Bernstein» («Глаза как янтарь»): небольшой объем произведения, несколько действующих лиц, хронологическое и линейное повествование событий, небольшая завязка и открытый конец, метафоры, экспрессивное значение которых усиливается благодаря использованию в основном общеупотребимой лексики, символизм, эпитеты и т.д. Проанализирована специфика передачи выявленных лингвостилистических особенностей при переводе.
Ключевые слова: короткие рассказы, лингвостилистические особенности, специфика перевода, символизм, метафора, эпитет.

Постановка проблемы. Короткие рассказы или истории приобретают в последнее время в современной немецкой литературе большую популярность. Возрастает их количество, а также и количество их читателей, что в свою очередь, представляет необходимость изучения с точки зрения их лингвостилистических особенностей для дальнейшего их перевода на другие языки мира.

Возникновение жанра «короткие рассказы» или «короткие истории» берет начало в американской литературе 19-го века, само его название является калькой с английского «Short Stories». В немецкой литературе этот жанр появляется только после 1945 года, что позволяет говорить о его еще «юном» возрасте в литературной сокровищнице. Среди наиболее ярких мастеров коротких рассказов в Западной Германии послевоенного времени были В. Борхерт, В. Шнурре, І. Айхингер, Э. Шнабель, Г. Бендер, З. Ленц, Г. Белль. В послевоенной литературе ГДР короткие рассказы нашли свое дальнейшее развитие в творчестве А. Зегерс, В. Бределя, Д. Нолля, Ф. Фюмана и др.

Анализ последних исследований и публикаций. Несмотря на большую популярность среди читателей, в современном литературоведении и тем более лингвистике количество исследований коротких рассказов как жанра современной литературы, и в том числе немецкой, остается незначительным. Так, короткие рассказы как жанр малой прозы русской литературы в литературоведческом аспекте исследовала Т. Л. Кузнецова, жанр короткого рассказа в творчестве Генриха Белля конца 1940-х-начала 1960-х годов изучен в работе Пономаревой О. Н. Довольно полно проанализированы короткие рассказы в английской литературе учеными Б. Уильямом и Дж. Уарде, В. Патеа, Дж. В. Батлер, Бабелюк О. А., Бурцевой А. А., Шонь Е. Б. и многими другими. Немецкие короткие рассказы также больше представлены с точки зрения литературоведения в работах немецких ученых К. Додерера, С. Шуберта, С. Унзельда, Г. Эбинга. С позиции стилистики короткий рассказ был изучен в работе О. О. Рихтер.

Формулирование целей статьи. Как показывает, однако, анализ теоретического материала, объектом лингвостилистических и переводческих исследований короткий рассказ еще не становился, что и обуславливает выбор объекта предлагаемого исследования – короткие рассказы – и его предмет – их лингвостилистические особенности в аспекте их передачи при переводе. Таким образом, основной целью предлагаемой статьи является выявление основных лингвостилистических особенностей одного из коротких рассказов современной немецкой литературы и раскрытии специфики их передачи при переводе.

Изложение основного материала исследования. Основной отличительной чертой коротких рассказов является их краткость, что среди прочего и привлекает к ним внимание читателей в последнее время, а также сжатый смысл, благодаря чему интенция автора зачастую выражается ярче и является более сконцентрированной.

Среди других отличительных черт коротких рассказов называют:

– Развертывание событий происходит без наличия завязки в начале произведения, или же при ее наличии, но небольшой по размеру.

– Концовка в коротком рассказе, как правило, остается открытой.

© Подвойская О.В., 2015

– Иногда в структуре текста присутствуют «скачки» во времени. Повествование, как правило, ведется хронологически и линейно.

– Действующие герои описываются автором не полно.

– Действие в коротком рассказе очень сжато и часто посвящено будням главных действующих лиц.

– Количество действующих лиц при этом ограничено.

– Суть и основная идея автора раскрывается зачастую в концовке произведения, заканчиваясь, таким образом, неожиданным поворотом событий.

– Время, описываемое в короткой истории, занимает небольшой период. Часто это несколько часов или даже минут.

– Главными действующими лицами выступают обычные люди.

– Кульминацией истории является какое-то необычное событие.

– Описание происходит как бы намеками, которые на языковом уровне часто выражаются метафорами, при этом пояснений каких-либо не дается (т.е. читателю остается место для размышлений).

– Часто в коротких рассказах не называется место действия, и читателю не всегда удается даже понять, где разворачиваются описываемые события.

– В коротких рассказах отсутствуют элементы оценивания и критики, что подталкивает читателя самому оценить и подвергнуть критике описываемое в произведении.

– Повествование часто ведется от третьего лица и реже от первого лица и от лица автора [7].

Все выше названные особенности не являются, конечно же, обязательными признаками коротких рассказов и проявляются в них в большей и меньшей степени. Однако те или иные признаки коротких рассказов обуславливают использование в них, так сказать, «простого» языка, которым мы пользуемся в нашей ежедневной жизни, языка в его разговорной форме. Именно поэтому используемые в таких произведениях стилистические средства выразительности, такие как метафоры, сравнения, персонификация, символизм, авторские неологизмы и другие, выступают средством контраста и, следовательно, значительно усиливают экспрессивность и стилистическую окраску того или иного фрагмента текста. Зачастую именно анализ языковых средств служит толчком к осознанию интенции автора, а значит, способствует процессу адекватного перевода в дальнейшем.

Материалом исследования послужил короткий рассказ «Augen wie Bernstein» современного немецкого автора Кристианы Мильк-Ретцдорфф, известной в современной немецкой литературе под именем Кристианы Мильк [8]. Речь идет об одном из произведений, вошедшем в ее сборник коротких рассказов под названием «Der tolle Typ und der hdЯliche Vogel». В основу сюжетов своих коротких рассказов автор закладывает актуальные проблемы простых людей, а также мистические, таинственные события [6]. Анализируемый короткий рассказ тоже не является исключением. В нем повествуется об обычном, на первый взгляд, событии – пожилая женщина подбирает на улице старую собаку, которая постепенно становится ее единственным спутником, а может даже и смыслом ее жизни. Женщина заботится о старой собаке, облегчая ее страдания и продлевая ее жизнь своей любовью. Но время берет свое – собака умирает, женщина вновь остается одна, у нее появляются мысли и о ее скором уходе, что подталкивает ее принять решение – поселится в доме престарелых. Событие на первый взгляд, и правда, довольно обычное. На склоне лет люди очень часто становятся одиноки, и смыслом жизни многих становятся их домашние любимцы. Но «язык», который использует автор, подталкивает читателя к размышлениям.

Уже сам заголовок благодаря образному сравнению содержит в себе определенные стилистические функции. В первую очередь, это – символизирующая функция. Первая лексема в заголовке-сравнении – «Augen» – «глаза» благодаря стилистическому приему – метонимии – акцентирует внимание читателя на глазах, отождествляя их с целостным образом. Ведь недаром гласит народная мудрость, что глаза – это зеркало души. В них можно прочитать сокровенные, скрытые мысли, они зачастую говорят о большем, нежели уста. Вторая лексема «Bernstein», которая переводится как «янтарь», во многих культурах, в том числе и немецкой, символизирует счастье и здоровье, источник творческих сил, веры и оптимизма, который приносит удачу, радость и покой, дает бодрость духа, сохраняет здоровье [5], а также ассоциируется с застывшими лучами солнца. Вторую функцию, которую можно выделить у заголовка анализируемого короткого рассказа, представляет репрезентативная функция. Этой функцией автор обращается к читателю и ставит перед ним определенное задание, решить которое читатель может только после прочтения произведения [4]. Ведь только после прочтения всего произведения становится понятным и символизм, и интенция автора – живое существо, которое, как и солнце, несет счастье и является источником сил, веры и оптимизма, может стать смыслом жизни и надеждой на будущее. Ведь в данном рассказе выбранное для заголовка словосочетание в форме сравнения используется не единожды. В начале рассказа при описании собаки, как ее главная черта, срав.: *«Hasso hatte wunderschöne **bernstein**farbene Augen»* и *«Er bewegte sich müheloser und die **Bernstein**farbe seiner Augen erhielt einen sonnigen Glanz»*. И в конце рассказа для описания молодого человека из штата обслуживающего персонала дома для престарелых, срав.: *Und Elfriede lächelte, denn der junge Mann hatte ein vertrautes Leuchten in seinen **bernstein**farbenen Augen.* Символизирующая и репрезентативная функции представляют в данном заголовке неразрывное целое, объединяясь при этом еще и с эстетической функцией, которую называют особенно значимой в литературных произведениях, ведь она направлена на усиление эмоционального влияния на читателя [4]. То есть уже в самом заголовке автор подводит читателя к размышлению о том, что в самом обычном событии в жизни человека может быть глубинный смысл.

Выполнение заголовком названных выше функций порождает проблему при его переводе. Ведь если переводить данный заголовок, опираясь на узус и нормы языка перевода, то вполне эквивалентным кажется вариант «Глаза янтарного цвета» или «Глаза цвета янтаря» особенно в контексте употребления лексемы «янтарь» в самом рассказе. Ведь в самом тексте короткого рассказа автор употребляет ее уже в композитах с компонентом *-farbe – цвет*, срав: *wunderschöne **bernsteinfarbene** Augen – удивительно красивые глаза цвета янтаря*, Bernsteinfarbe seiner Augen – янтарный цвет его глаз, bernsteinfarbenen Augen – глаза цвета янтаря. Но при переводе заголовка с дополнением лексемы «цвет» символизм слова «янтарь» не то чтобы утрачивается, но существенно вуалируется, что обуславливает неточную передачу стилистического значения и функций заголовка. Ведь упо-

требив именно такое сравнение в заголовке, автор как-бы сразу направляет читателя в осознание заложенного в него символизма и позволяет себе уже в самом тексте своего произведения отойти от прямого сравнения, используя свойственные немецкому языку композиты. Не вполне эквивалентно будет оказывать воздействие на читателя вариант перевода *«Янтарные глаза»* или *«Янтарно-желтые глаза»*, так как тоже немного нивелирует стилистическое значение, вызывая, благодаря коннотациям в значении относительного прилагательного, скорее ассоциации по типу *«стеклянные глаза»* или опять-таки соотносит с цветом глаз. Поэтому наиболее адекватным кажется перевод при помощи кальки *«Глаза как янтарь»*, сохраняя при этом стилистическое значение и функции заголовка.

Анализируя структуру данного произведения, можно четко проследить композицию, свойственную коротким рассказам. Развертывание событий происходит при помощи небольшой завязки в начале произведения, которая сразу же позволяет читателю окунуться в описываемую реальность. Эта завязка представлена одним абзацем, состоящим из пяти предложений. Первые три, а точнее два с половиной, предложения знакомят читателя с главной героиней – пожилой женщиной. И уже здесь проявляется субъективная оценка героини автором, которая, на первый взгляд, кажется объективной, ср.: *Wie jeden Sonnabend hatte Elfriede nach dem Einkaufen noch das Sonderangebot der Cafeteria des Supermarktes wahrgenommen und sich ein Stück Kuchen und eine Tasse Kaffee gegönnt. Es hatte angefangen zu regnen und sie stellte ihre Einkaufstasche auf dem nassen Gehweg ab, um aus ihrer großen Manteltasche einen Miniregenschirm herauszukramen.* Начиная рассказ со слов *«Wie jeden Sonnabend»*, автор показывает рутинность жизни пожилой женщины, а добавляя в контекст *«noch das **Sonderangebot** der Cafeteria des Supermarktes **wahrgenommen**»* и *«**sich** ein Stück Kuchen und eine Tasse Kaffee **gegönnt**»*, как-бы не явно говорит о ее несостоятельности, что требует такого же подхода и при переводе: ***Как обычно**, в воскресенье, сделав покупки, Эльфрида **воспользовалась специальным предложением** от кафетерия при супермаркете, **позволив себе** пирожное и чашку кофе.* В следующем предложении мы опять видим не явное описание героини благодаря употреблению таких лексем: *Einkaufstasche – сумка для покупок, aus ihrer großen Manteltasche – из большого кармана своего пальто, einen Miniregenschirm herauszukramen – вытащить маленький зонтик*, которые свидетельствуют о том, что женщина думает скорее об удобстве, нежели о своем внешнем виде. В третьем предложении автор как-бы объединяет описание главных героев, делая плавный переход от описания женщины к описанию собаки. Ср.: *Als Elfriede das komplizierte, instabile Gerät endlich entfaltet und aufgespannt hatte, fiel ihr Blick auf einen Hund, einen Schäferhund, der mit einer Leine an einem Laternenmast angebunden da saß.* Описание приобретает некую динамичность и эмоциональность благодаря приложению и придаточному предложению определения: *Когда Эльфриде наконец удалось справиться с этим сложным, неустойчивым механизмом и раскрыть его, она заметила собаку, овчарку, привязанную поводком к фонарному столбу.* Два последующих предложения посвящены описанию собаки: *Er trug ein Schild aus Pappe um den Hals, dessen Tintenschrift schon langsam im Regen zerrann. Dort stand: Ich heiße Hasso.* И опять описание, на первый взгляд, представляется более объективно, но при детальном рассмотрении прослеживается и субъективизм автора. Ведь придаточное определительное и синтаксическая конструкция следующего, короткого предложения с двоеточием говорят об определенной эмоциональности. Ср.: *У него на шее висела картонная табличка, чернильная надпись на которой уже медленно растекалась от дождя. Там было написано: Меня зовут Хассо.*

Структура завязки – по два с половиной предложения объективно-субъективного описания главных героев – позволяет говорить об их сопоставлении со стороны автора. Оба находятся в почти одинаковых, не очень хороших, условиях. Выбранный автором стиль, несмотря на простоту языковых средств, оставляет читателю место для размышления и обдумывания происходящего.

Такое сопоставление главных героев находим и в употреблении других языковых средств, к примеру, в использовании синонимов к именам собственным главных героев. Так, главную героиню автор не только называет по имени – *Elfriede, но и при помощи синонимов: die alte, zarte, gebrechliche Frau, die alte Frau.* Имя собаки *Hasso* часто заменяется в тексте как контекстуальными, так и стилистическими синонимами, напр.: *ein Hund, ein Schäferhund, das Tier, die arme Kreatur, der humpelnde Hund, ein Wachhund, Begleiter.* Как видно из примеров, эти синонимы служат для создания оценки, как объективной, так и субъективной. С этой же целью автор использует и непосредственное сравнение при помощи союза auch, но в том же контексте может ввести метафору или другое средство образности, которое дает непрямое описание, оставляя, таким образом, место для осознания читателем описываемого. Очень важно при этом передать интенцию автора при переводе. Ср.: *Gehorsam folgte Hasso, und Elfriede erkannte, dass auch bei ihm das Leben schon seine Spuren hinterlassen hatte. – Хассо послушно следовал за Эльфридой, и она вдруг поняла, что и на нем жизнь оставила свой отпечаток.* Как видим, как бы намеком автор подталкивает читателя самому сравнить главных героев, получая при этом, если и не одинаковую, то очень похожую оценку главных героев.

Такое сопоставление происходит до некоего переломного момента, который можно обозначить как начало положительных изменений благодаря совместной жизни главных героев. На наш взгляд, его нельзя назвать кульминационным моментом. Все действия в произведении отображаются хронологически и линейно, благодаря чему все события приобретают свою определенную смысловую нагрузку, которая суммируется в общий смысл после прочтения всего произведения. Именно с этого момента описание главных героев происходит уже с точки зрения единого целого. Автор начинает использовать местоимение *sie – они*, подчеркивая их единство, и продолжает использовать метафоры, метонимии и другие средства образности при описании положительных изменений в жизни героев, придерживаясь выбранного стиля, напр.: *Die grußte Umstellung für Elfriede waren die regelmдßigen Spaziergänge, die nun nцtig wurden. Doch dabei entdeckte sie Straßenzüge mit gepflegten Vorgärten, in denen die Vögel munter zwitscherten, und einen kleinen Park, wo die **Düfte und Geräusche des nahen Frühlings frohe Erinnerungen an ihre Jugend weckten**. – Самое большое изменение в жизнь Эльфриде внесли регулярные прогулки, которые теперь стали необходимостью. Но благодаря этому она открыла для себя улицы с ухоженными пали-*

садниками, в которых весело щебетали птицы, и небольшой парк, где ***ароматы и звуки приближающейся весны пробуждали счастливые воспоминания о ее молодости***. Символизм, присутствующий в этом предложении, подталкивает читателя к пониманию произошедшего события как стимула к пробуждению по ассоциации с весной, когда в человеке благодаря, не в последнюю очередь, ярким и теплым лучам солнца пробуждается желание жить и радоваться жизни. Именно в этом абзаце начинает раскрываться символизм лексем, выбранных для заголовка, что также требует внимательного отношения при переводе, ср.: ***Auch*** *in Hasso schien die Freude am Leben langsam zurückzukehren. Er bewegte sich müheloser und* ***die Bernsteinfarbe seiner Augen erhielt einen sonnigen Glanz****. Als er zum ersten Mal mit dem Schwanz wedelte,* ***fächerte er einen Windhauch des Glücks in Elfriedes Seele****, der sanfte Tränen ihre faltigen Wangen hinunterrinnen ließ. – Казалось, что* ***и*** *в Хассо* ***тоже*** *потихоньку возвращается радость к жизни. Его движения становились все свободнее,* ***а в его глазах цвета янтаря заискрилось солнце****. Когда он впервые завилял хвостом,* ***это движение навеяло счастье в сердце Эльфриде****, вызвав слезы радости на ее морщинистых щеках*. Переводческие трансформации, использованные при переводе (в первую очередь, контекстуальные замены), обусловлены узусом и нормами языка перевода и позволяют передать и денотативное, и коннотативное значение используемых языковых единиц.

Таким образом, именно в этом контексте читатель начинает осознавать символизм заголовка, согласно которому одно живое существо, появившееся в жизни другого, может, как и солнце, стать источником сил, веры и оптимизма, а значит и смыслом жизни и надеждой на будущее. И как свидетельствует контекст, в котором герои представляются уже как единое целое, этот смысл распространяется на обоих.

В целом, в исследуемом произведении используется общеупотребимая лексика, которая еще больше акцентирует внимание на употреблении средств образности. Так, к примеру, эпитеты, служащие, в первую очередь, как «выразительное средство, основанное на выделении качества, признака описываемого явления, атрибутивных слов или словосочетаний» [1, с. 53], в рассказе выражают эмоциональную окраску и субъективную оценку, в нашем случае, автора, что позволяет рассматривать эпитеты как одно из основных средств «утверждения индивидуального, субъективно – оценочного отношения к описываемому явлению» [3]. ср.: *Hasso hatte* ***wunderschöne bernsteinfarbene*** *Augen, über denen sich zwar ein* ***dunkler*** *Schleier* ***des Kummer*** *ausgebreitet hatte, jedoch erkannte Elfriede in noch ein* ***zartes*** *Funkeln von* ***Kraft*** *und* ***ehrlicher*** *Treue darin. – У Хассо были* ***удивительно красивые*** *глаза* ***цвета янтаря****, которые хотя и были покрыты* ***темной*** *поволокой* ***печали****, Эльфриде все же удалось разглядеть в них* ***слабое*** *мерцание* ***силы*** *и* ***настоящую*** *верность*. Употреблением эпитета в тексте может, таким образом, достигаться желаемая реакция на высказывание со стороны читателя, напр.: *Bei* ***nächtlichen*** *Spaziergängen schritt Elfriede ohne Furcht durch die Dunkelheit und erfreute sich an dem* ***blinkenden*** *Sternenhimmel, dem Mond, wie er sich zwischen die Hausdächer schmiegte und den* ***verhallenden*** *Geräuschen der* ***einschlafenden*** *Stadt. – Во время ночных прогулок Эльфриде не боясь ходила в темноте и наслаждалась* ***мерцающим*** *звездным небом, луной, примостившейся меж крыш домов, и* ***затихающими*** *звуками* ***засыпающего*** *города*. Как показывает контекст, эпитеты при описании природы подталкивают читателя переживать моменты счастья вместе с героями короткого рассказа.

Определенный уровень субъективной оценки описываемого со стороны автора, предназначенной для осознания читателем, имеют, как и общеупотребимые эвфемистические синонимы, так и авторские эвфемистические перифразы, раскрывающие свои значения в широком контексте и призванные для смягчения слов и выражений, что, в свою очередь, требует внимания при их передаче в переводе. Напр.: *Als Elfriede Hasso eines Morgens* ***wie schlafend*** *auf seiner Decke fand, war sie dankbar, dass er sich nicht hatte quälen müssen. – Когда однажды утром Эльфриде нашла Хассо на его подстилке* ***как будто спящим****, она была благодарна, что ему не пришлось мучиться*. В этом предложении автор тактично говорит о смерти любимца главной героини и употребляет при этом не общеупотребимые эвфемизмы, такие как – *eingeschlafen, empfindungslos, hinüber sein, im ewigen Schlaf* и т.д., а свой собственный перифраз, как бы говоря, что Эльфриде надеется, что собака еще жива.

В следующем предложении посредством эвфемистической перифразы и эвфемистического синонима автор не только деликатно говорит о мыслях о смерти со стороны Эльфриде, но и выражает эмоциональное состояние главной героини, ср.: *Elfriede erfüllte tiefe Trauer, aber sie kam ebenso zu der Erkenntnis, dass auch für sie* ***die Zeit gekommen war, Abschied zu nehmen und sich auf den letzten Gang vorzubereiten****. – Эльфриде переполняла глубокая скорбь, но к ней также пришло и осознание того, что* ***наступило и ее время прощаться и готовится в последний путь****.*

Особое место в исследуемом коротком рассказе занимают аналитические глагольно-именные конструкции – сочетания глагола с широкой семантикой и отглагольного существительного как синонимическая форма к глаголу, лежащему в основе производного существительного. Как справедливо отмечает Гутарова А. В., хотя простой глагол и глагольно-именная конструкция выражают одно и то же действие, значения высказываний отличаются друг от друга: глаголы *treten, denken, sich bewegen* подразумевают неограниченное, простое действие, а глагольно-именные конструкции выражают непрерывный процесс спокойно протекающего «глагольного» действия, которое в качестве отдельного, единичного действия точно актуализируется во времени, благодаря чему высказывание приобретает наглядность, жизненность, становится ярче, точнее, яснее [2]. Таким образом, можно утверждать, что употребление таких конструкций в произведении обусловлено не только аналитичностью немецкого языка, а и интенцией автора – акцентировать внимание читателя на обозначаемом действии, что, в свою очередь, обязывает переводчика передать данное стилистическое значение. Однако, не всегда язык перевода располагает такими возможностями, что обусловлено его узусом и нормами, так, к примеру, в предыдущем примере аналитическая глагольно-именная конструкция *Abschied nehmen* не имеет соответствующей формы в языке перевода и передается только при помощи глагола-эквивалента. Таким образом, употребление аналитических глагольно-именных конструкций представляет определенную переводческую трудность, обуславливающую использование переводческих трансформаций и не в последнюю очередь приема компенсации, в нашем случае, стилистического значения аналитической конструкции другими

средствами, выражающих аналогичную или схожую стилистическую окраску. Напр.: *So entschied sie sich, in ein Pflegeheim der Arbeiterwohlfahrt umzusiedeln, was bei ihrem hohen Alter* ***auf großes Verständnis stieß***. — *А потому она приняла решение* ***перебраться*** *в дом престарелых от благотворительной организации, что при ее немалом возрасте* ***было более чем понятно***.

Возвращаясь к композиционной структуре анализируемого короткого рассказа, следует обратить внимание на его окончание. Рассказ заканчивается действием в доме престарелых с появлением в жизни главной героини нового героя — молодого мужчины из обслуживающего персонала. Обращает на себя внимание пол нового героя, ведь обычно при домах престарелых роль сиделки выполняют женщины, что, в свою очередь, представляет переводческую проблему, обусловленную гендерными отличиями между языком оригинала и языком перевода. На наш взгляд, автор это делает преднамеренно, используя прием ретроспективы, отсылающей слушателей к предшествующей содержательной информации, т.е. проецирует отображение нового героя через характеристику и информацию предыдущего. Подтверждением тому могут служить языковые и стилистические средства в следующем контексте, который завершает короткий рассказ: *«Ich werde mich ab heute um Sie* ***kümmern***«, *verkündete er* ***strahlend***. *Alles an ihm ließ diese Worte wahrhaftig und überzeugend klingen. Elfriede war es,* ***als würde ein Sonnenstrahl den Raum durchfluten***. *Und Elfriede lächelte, denn der junge Mann hatte ein* ***vertrautes Leuchten in seinen bernsteinfarbenen Augen***. — *«С сегодняшнего дня я буду о Вас* ***заботиться»*** ***радостно*** сообщил он. *Все в нем подтверждало правдивость и убедительность этих слов. Эльфриде показалось, будто* ***комната наполнилась солнечным светом***. *И Эльфриде улыбнулась, потому что увидела у молодого мужчины знакомый блеск в его глазах янтарного цвета*. Примечательным также является, то, что и в заголовке, и в заключительной фразе автор повторяет наполненные символизмом лексемы — *Augen wie Bernstein* и *bernsteinfarbene Augen*, как бы окольцовывая все произведение и подводя читателя к осознанию главного смысла — человек не может быть одиноким, в его жизни должен быть кто-то, кто будет придавать силы жить и наполнять жизнь смыслом и радостью.

Выводы и перспективы дальнейшего развития. Таким образом, основными лингвостилистическими особенностями исследуемого короткого рассказа, которые необходимо учитывать при переводе, выступают: композиционная структура, которая характеризуется небольшой завязкой и открытым концом; хронологическая и линейная последовательность описываемых событий, что, в принципе, не позволяет выделить кульминационный момент, т.к. все события несут равномерную, определенную смысловую нагрузку; небольшое количество главных героев; использование в основном общеупотребительной лексики; описание как бы намеками, которые на языковом уровне часто выражаются метафорами и метонимиями, эпитетами; символизм; аналитические глагольно-именные конструкции с целью акцентировать внимание читателя на обозначаемом действии; отсутствие прямого оценивания и критики. Все выше перечисленные признаки обуславливают самостоятельное осознание и оценку читателем описываемого в произведении.

Короткие рассказы как элемент современной немецкой литературы и актуальное явление современности можно по праву считать самостоятельным жанром художественного стиля, которому свойственны кроме небольшого объема и другие жанрово-стилистические характеристики, которые помогают, сегодня, в условиях постоянной нехватки времени, выполнять главное предназначение литературы — воспитание в человеке моральных и нравственных качеств, а также повышение умственного развития и когнитивных способностей. Поэтому короткие рассказы или истории как жанр художественной литературы являются перспективным исследованием, в частности, с точки зрения их тематизации и выделения их жанрово-стилистических особенностей в этом аспекте, с позиции специфики перевода в условиях современной глобализации, в том числе и в области литературы, а также в аспекте методики преподавания иностранных языков, ведь короткие рассказы содержат весь спектр характеристик, необходимых для организации домашнего чтения при обучении иностранному языку.

Список литературы:

1. Гальперин И. Р. Текст как объект лингвистического исследования. [Текст] / И. Р. Гальперин. — Москва: Наука, 1981. — 322 с.
2. Гутарова А. В. Аналитические глагольно-именные конструкции немецкого языка и их русские соответствия: автореф. дисс. ... канд. филол. наук: 10.02.20 «Сравнительно-историческое, типологическое и сопоставительное языкознание» / А. В. Гутарова. — Казань, 2008. — 19 с.
3. Павлова Д. Д. Стилистическая функция тропов в тексте произведения Р. А. Анайи «Благослови, Ультима!» [Текст] / Д. Д. Павлова // Молодой ученый. — 2012. — № 9. — С. 194-196. — Режим доступа: http://www.moluch.ru/archive/44/5389/
4. Функції заголовку в літературних творах // UaStudent.com, березень 25th, 2011. — Режим доступу: http://uastudent.com/funkcii-zagolovku-v-literaturnyh-tvorah/
5. Янтарь // Литотерапия. — Режим доступа: http://lithotherapy.ru/katalog/ya/yantar.html
6. Christiane Mielck-Retzdorff: 7. Kunst und Kulturwoche Henstedt-Ulzburg vom 25. — 31. Mai 2015. — Режим доступа: http://www.kukuhu.de/Kuenstl.php?act=Single&numbr=294&Kat=0&PHPSESSID=q96motgahq4l8afnrc6k7r1c3bl2dbo4
7. Merkmale einer Kurzgeschichte // Wortwuchs. — Режим доступа: wortwuchs.net/kurzgeschichte-merkmale/
8. Mielck C. Augen wie Bernstein // e-Stories.de. — Режим доступа: http://www.e-stories.de/view-kurzgeschichten.phtml?28339

Подвойська О.В.
Херсонський національний технічний університет

КОРОТКІ ОПОВІДАННЯ У СУЧАСНІЙ НІМЕЦЬКІЙ ЛІТЕРАТУРІ: ЛІНГВОСТИЛІСТИЧНИЙ ТА ПЕРЕКЛАДАЦЬКИЙ АСПЕКТИ

Анотація
На основі характеристик коротких оповідань як жанру сучасної німецької літератури, що виокремлюються у сучасному літературознавстві, в статті були виявлені такі основні лінгвостилістичні особливості короткого оповідання Крістіани Мільк «Augen wie Bernstein» («Очі мов бурштин»): невеликий обсяг твору, декілька головних осіб, хронологічна та лінійна послідовність подій, невелика зав'язка та відкрита кінцівка, метафори, експресивне значення яких підсилюється завдяки використанню в основному загальновживаної лексики, символізм, епітети тощо. Проаналізована специфіка відтворення виявлених лінгвостилістичних особливостей при перекладі.
Ключові слова: короткі оповідання, лінгвостилістичні особливості, специфіка перекладу, символізм, метафора, епітет.

Podvoiska O.V.
Kherson National Technical University

SHORT STORIES IN MODERN GERMAN LITERATURE: LINGUOSTYLISTIC AND TRANSLATIONAL ASPECTS

Summary
This article reveals the basic linguostylistic peculiarities of the short story of Christiane Milck "Augen wie Bernstein" ("Eyes as Amber") on the basis of the features of short stories as a genre of modern German literature assigned in the modern study of literature. These peculiarities are a small amount of text, several leading characters, chronologic and linear narration, a small outset and an open end, metaphors, expressive meaning of which is intensified because of the use of common vocabulary, symbolism, epithets etc. The translation specificity of the assigned linguostylistic peculiarities is studied.
Keywords: short stories, linguostylistic peculiarities, translation specificity, metaphor, symbolism, epithet.

УДК 811.11'81'255

ОСОБЛИВОСТІ ПЕРЕКЛАДУ ЛЕКСИЧНИХ ЗАСОБІВ РЕАЛІЗАЦІЇ ЗВ'ЯЗНОСТІ АНГЛОМОВНОГО НАУКОВО-ТЕХНІЧНОГО ТЕКСТУ

Тараненко Л.І., Ніколаєнко А.В.
Національний технічний університет України «Київський політехнічний інститут»

Дослідження присвячено вивченню лексичних засобів реалізації зв'язності англомовного науково-технічного тексту та способам їх перекладу на українську мову. У статті здійснено розгляд особливостей уживання та перекладу таких найчастотніших лексичних засобів забезпечення зв'язності тексту, як лексичний повтор, синонімічна заміна, використання антонімів та слів однієї тематичної групи.
Ключові слова: зв'язність, лексичні засоби зв'язності, науково-технічний текст, переклад.

Постановка проблеми. Стрімкий розвиток науки й техніки XXI ст., а також активна участь України на міжнародній арені неминуче потребують коректного перекладу іншомовної науково-технічної літератури на українську мову. При цьому у сфері міжмовної фахової комунікації важливе значення має збереження структурно-семантичної зв'язності науково-технічного тексту під час його перекладу.

За умов, що склалися, і набуло необхідності вивчення специфіки перекладу мовних засобів забезпечення зв'язності науково-технічного тексту, оскільки його результати поглиблять загальні знання про закономірності функціонування мовних підсистем у реалізації зв'язності тексту, а здобуті експериментальні дані щодо способів їх відтворення в мові перекладу сприятимуть поширенню відповідних уявлень у межах інших рівнів дослідницької парадигми перекладознавства.

Тому **метою** цієї праці є встановлення способів перекладу українською мовою лексичних засобів реалізації зв'язності англомовного науково-технічного тексту.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Оцінюючи проблему взагалі, слід підкреслити, що вивченню різних аспектів зв'язності тексту як сукупності засобів досягнення цілісності його сприйняття в лінгвістиці приділяється особлива увага. Перелік лише найбільш відомих термінів, якими позначають феномен передачі зв'язності тексту: лексична солідарність (Е. Косіріу), ізотопія (А. Греймас), рекурентність (В. Скалічка) (цит. за [8, с. 111]), когезія (І.Р. Гальперін [2, с. 74], М. Халлідей, Р. Хазан [16, с. 26]), когерентність (Р. Богранд, В. Дресслер [13, с. 15], Г. Кук [14, с. 4]) тощо, дозволяє уявити складність та багатоаспектність функціонування цього явища у мові.

Виклад основного матеріалу. При розгляді започаткованого питання ми спиралися на визначен-

© Тараненко Л.І., Ніколаєнко А.В., 2015

ня зв'язності тексту, обґрунтоване нами у праці [10, с. 14], згідно з яким це явище трактується як прагматично цілеспрямований процес досягнення цілісності змісту тексту (в нусвідомленому намірі мовця чи реальному акті декодування тексту слухачем), що реалізується на підставі взаємодії засобів усіх рівнів мови.

Виходячи з прийнятого визначення, під час дослідження засобів забезпечення зв'язності науково-технічного тексту вважаємо за доцільне зупинитися на такій їхній традиційній класифікації: фонетичні, лексичні, граматичні й стилістичні (див., напр., [12, с. 35]). Це дає нам підстави аналізувати засоби зв'язності тексту та особливості їх перекладу, виходячи з їхніх функцій та мовних рівнів, на яких вони актуалізуються.

Зазначимо, перш за все, що лексична зв'язність визначається [6] як найсуттєвіша характеристика тексту, коли йдеться про його коректне сприйняття, переосмислення та переклад. При цьому лексичні засоби зв'язності кваліфікуються лінгвістами з різних поглядів.

Так, указується, що показниками лексичної зв'язності є семантичне узгодження лексичних одиниць, уживання тематично однорідних рядів слів, повторів, синонімів, антонімів, паронімів, гіперонімів, гіпонімів і т. ін. [9, с. 230]. З цього приводу М.П. Котюрова [5, с. 147] зауважує, що лексичної зв'язності у чистому вигляді не існує, вона є певною єдністю з граматичними засобами передачі зв'язності, тобто лексичну зв'язність слід розглядати як синтез лексичної одиниці та граматичного засобу здійснення зв'язку цієї одиниці. Згідно з баченням В.А. Бухбіндера та Е.Д. Розанова [1, с. 79], лексико-семантичні засоби зв'язності реалізуються в тексті двояко: синтагматично, тобто у вигляді конкретних сполучень слів у лінійному ланцюзі, та парадигматично – у вигляді імпліцитних дистантних зв'язків лексичних одиниць, що належать до різних фраз і формують семантичні парадигматичні ряди.

Розглядаючи науковий текст, Ф.У. Жаббарова відносить до найвагоміших лексичних засобів забезпечення його зв'язності різноманітні повтори. При цьому автор зазначає, що зв'язність реалізується за рахунок поступового розгортання теми, коли частина змісту попереднього речення повторюється в наступному та стає відправною точкою для подальшого розгортання думки [3, с. 115]. У зв'язку з цим, Т. В. Харламова зазначає, що повтор не лише слугує засобом зв'язності тексту, але й виконує роль привернення уваги читача до його інформаційно вагомого відрізку [11]. У свою чергу, Д. Таннен додає, що прийом повтору сприяє кращому розумінню закладеної в тексті інформації, оскільки «увага читача, передусім, привертається новою інформацією, а вже відоме виступає фоном, необхідним для кращого сприйняття нового матеріалу» [18, с. 167].

Наведені вище міркування, а також інформація з інших джерел свідчить, що різні аспекти актуалізації лексичних засобів зв'язності вивчені досить ретельно. Для нашого подальшого розгляду важливо те, що до найчастотніших засобів забезпечення зв'язності англомовного науково-технічного тексту, досліджуваних з погляду особливостей їх перекладу, слід віднести лексичний повтор, вживання синонімічної заміни, антонімів, а також лексичних одиниць однієї тематичної групи.

Як зазначалося вище, домінуючим засобом організації науково-технічного тексту є повтор одних і тих самих лексичних одиниць, перш за все термінів, при якому одна з лексем попереднього речення повторюється в наступному. Розглянемо приклади вживання повторів загальної і термінологічної лексики у текстах сфери ядерної енергетики та способи їх перекладу на українську мову.

It is recognized that radiation protection is only one component that must be addressed to protect the overall health and safety of the worker. The radiation protection programme should be established and managed together with other health and safety disciplines, such as industrial hygiene, industrialsafety and fire safety. – Визнано, що радіаційний захист – це лише одна складова комплексу заходів, спрямованих на захист здоров'я і безпеки працівників у цілому. Програму радіаційного захисту слід уводити і реалізовувати поруч з іншими напрямами охорони безпеки і здоров'я, такими як виробнича гігієна, виробнича безпека і пожежна безпека [17, с. 1].

Приклад наочно демонструє застосування перекладачем прийому еквівалентного перекладу повторюваних у реченні словосполучень і слів (*radiation protection, safety, industrial*), який дозволяє найбільш повно й точно передати інформацію англомовного тексту.

Проілюструємо це явище ще одним прикладом, у якому повторювані лексичні одиниці не мають в українській мові відповідного еквіваленту.

In the course of decommissioning, consideration should be given to the radiation protection of both workers engaged in the decommissioning operations and th public who may be exposed to radiation from discharges to the environment, from the release of solid materials, and as a result of any subsequent occupancy of the decommissioned site. – У ході виведення з експлуатації слід передбачити радіаційний захист і працівників, залучених до цього процесу, і населення, яке може потрапити під опромінення від викидів у навколишнє середовище, від вивільнення твердих радіоактивних матеріалів, а також у результаті подальшого використання виведеного з експлуатації майданчика [15, с. 4].

У поданому прикладі повторюване слово *decommissioning* не має в українській мові лексичного відповідника в формі однієї лексеми, тому перекладач застосував трансформацію лексичного доповнення, переклавши його словосполученням *виведення з експлуатації*. Для того, щоб не перенавантажувати виклад тексту, у наступному реченні перекладач послуговується трансформацією заміни та передає лексичну одиницю *decommissioning* як *цей процес*. Далі слово *decommissioned*, яке має спільний лексичний компонент зі словом *decommissioning*, але належить до іншої частини мови, перекладено з використанням лексичного доповнення – *виведеного з експлуатації*. У наведеному прикладі зареєстровано також повтор слова *radiation*, яке в першому випадку виступає у формі прикметника і перекладається еквівалентно – *радіаційний*, а в другому – у формі іменника та відтворюється із застосуванням лексичної заміни – *опромінення*.

Наступним частотним засобом реалізації зв'язності англомовного науково-технічного тексту є синонімічна заміна, яка традиційно визначається як заміна слова в одному реченні синонімом або синонімічним виразом в іншому, уживана з метою заміщення, уточнення, увиразнення й експресивізації інформації [9, с. 649]. Розглянемо такий приклад:

The results and findings of workplace monitoring should be recorded and made available to line management and employees (through their representatives if appropriate). This information should be used in support of pre- and post-job

evaluations, job planning, contamination control and management of radiological control operations. – Результати й дані моніторингу робочого місця мають бути зареєстровані та доведені до відома лінійного керівництва і працівників (якщо доречно, то через їх представників). Цю інформацію слід використовувати при проведенні оцінювання до та після роботи, під час планування роботи, при контролі забруднення та управлінні діями з радіологічного контролю [17, с. 45].

У цьому прикладі лексичні одиниці першого речення *results* і *findings* замінено в наступному реченні словом *information*. Для точного відтворення англомовного тексту при перекладі на українську мову застосовано прийом еквівалентного перекладу.

Слід зазначити, що найбільш поширеним і нейтральним видом синонімічної заміни вважається займенникова [7], застосування якої дозволяє уникнути стилістичної одноманітності викладу тексту та забезпечує необхідну для наукових текстів компресію інформації. Розглянемо такий приклад:

As appropriate, key personnel from the operational phase of the facility should be retained to help in performing the decommissioning operations. They will have the necessary background knowledge of the facility, including design and modifications made, its operating history and incidents relevant to decommissioning that may have occurred during its life. – Через це відповідний персонал, раніше задіяний на стадії експлуатації установки, слід залучати до допомоги при виконанні робіт з виведення її з експлуатації. Ці фахівці мають необхідні базові знання установки, включаючи її проект та зроблені модифікації, знають історію експлуатації і всі інциденти, які могли мати місце протягом часу її існування, та мають відношення до виведення з експлуатації [15, с. 15].

У наведеному прикладі спостерігаємо актуалізацію і засобу займенникової субституції, і вже розглянутого вище лексичного повтору. Так, словосполучення *key personnel* замінюється займенником *they*. В українському варіанті *key personnel* перекладено як *відповідний персонал*, що свідчить про застосування перекладацької трансформації заміни, адже основне значення слова *key* – *ключовий, основний, важливий*. Займенник *they* в українському реченні перекладено як *ці спеціалісти*, тобто було застосовано прийом заміни та лексичного доповнення. Лексичний повтор слів *facility* і *decommissioning* перекладено на українську мову як *установка* і *виведення з експлуатації* відповідно, тобто вжито прийом еквівалентного перекладу та лексичного доповнення. Крім того, використання в тексті особового займенника *it* або вказівного *this* як замінника слова, фрази чи цілого речення сигналізує про перехід у викладі науково-технічного тексту до коментування чи пояснення попередньої інформації.

Таким чином, одночасне вживання декількох засобів реалізації зв'язності є досить типовим для текстів науково-технічного стилю, які мають максимально точно й однозначно відображати наукові факти й судження.

У формуванні лексичної зв'язності англомовного науково-технічного тексту беруть участь і антоніми, які, виконуючи роль головного засобу вираження протиставлення, забезпечують зв'язність тексту шляхом привернення уваги читача до протилежних лексичних одиниць, що не лише інтегрує речення в певну смислову цілісність, але й підсилює динаміку розгортання текстових елементів, про що свідчить поданий приклад.

a) Workplace monitoring can be further subdivided into monitoring for external radiation, air contamination and surface contamination. Individual monitoring can be further subdivided into monitoring for external exposure, internal exposure and skin contamination. – Моніторинг робочих місць далі може поділятися на моніторинг зовнішнього опромінення, забруднення повітря і забруднення поверхонь. Індивідуальний моніторинг може далі поділятися на моніторинг зовнішнього опромінення, внутрішнього опромінення і забруднення шкіри [17, с. 42].

b) Options predicted to give doses below the dose constraint should be considered further; those predicted to give doses above the dose constraint would normally be rejected. – Прогнозовані варіанти, при яких отримувані дози нижчі граничних, мають розглядатися далі; ті варіанти, при яких прогнозуються дози, що перевищують гранично допустимі, зазвичай відхиляються [17, с. 27].

Як бачимо, в обох прикладах застосовано прийом еквівалентного перекладу, що дозволяє зберегти протиставлення лексичних одиниць, віддалене розташування яких слугує засобом інтеграції суміжних речень в єдине інформаційне ціле. Крім того, в другому реченні застосовано прийом заміни, коли прислівник *above* перекладено атрибутивною фразою що *перевищують*.

Установлено також, що зв'язку речень та окремих абзаців у межах науково-технічного тексту слугує актуалізація лексичних одиниць, що належать до однієї тематичної групи. Як зазначається в праці [4], тематичні повтори виконують роль виокремлення основної і додаткових теми повідомлення, пов'язуючи їх між собою у межах тексту, про що свідчать наступні приклади:

a) From para. 2.5(b)(i) of the BSS, it is clear that the mining and milling of radioactive ores should be treated as practices. All exposures in these situations, including those from radon, should be subject to the requirements for practices, irrespective of whether the concentrations of radon in air are above the action level specified in the BSS. – З пункту 2.5 (b)(i) ОСБ зрозуміло, що видобування та переробку радіоактивних руд слід розглядати як практичну діяльність. У цих ситуаціях всі види опромінення, включаючи опромінення від радону, слід підпорядковувати вимогам щодо практичної діяльності, незалежно від того, чи перевищує концентрація радону в повітрі рівень, зазначений в ОСБ [17, с. 8].

b) An action level is «The level of dose rate or activity concentration above which remedial actions or protective actions should be carried out in chronic exposure or emergency exposure situations». Action levels often serve to protect members of the public, but they also have relevance in the context of occupational exposure in chronic exposure situations, particularly that involving exposure to radon in workplaces. – Рівень дій – це «рівень потужності дози, або питомої активності, при перевищені якого в умовах хронічного опромінення, або аварійного опромінення повинні застосовуватися відновлювальні заходи, або проводитися захисні дії». Рівні дій часто використовують для захисту осіб зі складу населення, але вони також мають значення в контексті професійного опромінення в ситуаціях хронічного опромінення, особливо це стосується опромінення від радону на робочих місцях [17, с. 6].

Як видно з наведених прикладів, слова, що належать до однієї тематичної групи, зберігаються в українському варіанті, тобто перекладаються еквівалентно. Це можна пояснити тим, що в науково-

технічному тексті до однієї тематичної групи належать, переважно, терміни та спеціальна лексика, які й реалізують його основне смислове навантаження.

Слід також зауважити, що в науково-технічних текстах, що, як відомо, характеризуються конкретністю й однозначністю викладу повідомлення, слова однієї тематичної групи вживаються в кожному реченні певного інформаційного блоку. Така дистрибуція тематичних слів слугує об'єднанню суміжних та дистантно розташованих речень, що висвітлюють одну й ту саму проблему, питання, предмет чи явище

Висновки і пропозиції. Проведений аналіз особливостей актуалізації зв'язності англомовного науково-технічного тексту дозволяє вважати, що найчастотнішими лексичними засобами її забезпечення є лексичний повтор, уживання синонімічної заміни, антонімів та лексичних одиниць однієї тематичної групи. Розгляд конкретних прикладів засвідчив, що до типових перекладацьких трансформацій, застосовуваних при перекладі лексичних засобів зв'язності науково-технічного тексту, слід віднести еквівалентний переклад, лексичне доповнення і заміну.

До перспективних напрямів подальшого наукового пошуку в галузі дослідження зв'язності тексту слід віднести вивчення питань ролі мовних засобів у забезпеченні зв'язності науково-технічних текстів різної жанрової приналежності й вираженні їхньої прагматичної спрямованості.

Список літератури:

1. Бухбиндер В.А., Розанов Е.Д. О целостности и структуре текста // Вопросы языкознания. – 1975. – № 6. – С. 73-86.
2. Гальперин И.Р. Текст как объект лингвистического исследования / Илья Романович Гальперин. – М.: Наука, 1981. – 138 с.
3. Жаббарова Ф.У. Репрезентация категории связностис использованием лексических средствв немецком научно-техническом тексте // Вестник Гуманитарного института ТГУ. – 2010. – № 1. – С. 112-115.
4. Засоби та форми репрезентації зв'язності в газетному тексті. Режим доступу: http://librar.org.ua/sections_load.php?s=philology&id=846&start=7
5. Котюрова М.П. О понятии связности и средствах её выражения в русской научной речи // Язык и стиль научной литературы. Теоретические и прикладные проблемы. – М.: Наука. – 1977. – С. 139-160.
6. Максімов С.Є. Практичний курс перекладу (англійська та українська мови). Теорія та практика перекладацького аналізу тексту для студентів факультету заочно та вечірнього навчання: Навч. посіб. / Сергій Євгенович Максімов. – К.: Ленвіт, 2006. – 157 с.
7. Позігун Д.О. Лексичні засоби зв'язності у перекладі англомовних науково-технічних текстів [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.rusnauka.com/13_EISN_2013/Philologia/6_137011.doc
8. Селіванова О.О. Актуальні напрями сучасної лінгвістики (аналітичний огляд) / Олена Олександрівна Селіванова. – К.: Видавництво Українського фітосоціологічного центру, 1999. – 148 с.
9. Селіванова О.О. Лінгвістична енциклопедія / Олена Олександрівна Селіванова. – Полтава: Довкілля-К, 2010. – 844 с.
10. Тараненко Л.І. Просодична зв'язність англійської прозової байки: Монографія / Лариса Іванівна Тараненко. – К.: ТОВ «Агентство «Україна», 2008. – 204 с.
11. Харламова Т.В. Текстообразующие средства в устной речи (на материале русского и английского языков) / Т.В. Харламова. – Саратов: Изд-во Сарат. ун-та, 2000. – 305 с.
12. Якимчук Л.Д. Связность поэтического текста: Дис... канд. филол. наук: 10.02.04. – К., 1985. – 213 с.
13. Beaugrande R., Dressler W. Introduction to Text Linguistics / R. Beaugrande, W. Dressler. – L., N.Y.: Longman, 1981. – 270 p.
14. Cook G. Discourse / G. Cook. – 2ndimpr. – Oxford: Oxfords University Press, 1990. – 168 p.
15. Decommissioning of medical, industrial and research facilities: safety guide. – Vienna: International Atomic Energy Agency, 1999.
16. Halliday M.A.K., Hasan R. Cohesion in English / M.A.K. Halliday, R. Hasan. – L.: Longman, 1976. – 374 p.
17. Occupational radiation protection: Safety guide / Jointly sponsored by the International Atomic Energy Agency and the International Labour Office. – Vienna: The Agency, 1999.
18. Tannen D. Transcription conventions from Talking Voices: Repetition, Dialog, and Imagery in Conversational Discourse / D. Tannen – Cambridge: Cambridge University Press, 1989. – 256 p.

Тараненко Л.И., Николаенко А.В.
Национальный технический университет Украины «Киевский политехнический институт»

ОСОБЕННОСТИ ПЕРЕВОДА ЛЕКСИЧЕСКИХ СРЕДСТВ РЕАЛИЗАЦИИ СВЯЗНОСТИ АНГЛОЯЗЫЧНОГО НАУЧНО-ТЕХНИЧЕСКОГО ТЕКСТА

Аннотация
Исследование посвящено изучению лексических средств реализации связности англоязычного научно-технического текста и способам их перевода на украинский язык. В статье рассматриваются особенности употребления и перевода таких наиболее частотных лексических средств связности текста, как лексический повтор, синонимическая замена, использование антонимов и слов одной тематической группы.

Ключевые слова: связность, лексические средства связности, научно-технический текст, перевод.

Taranenko L.I., Nikolaienko A.V.
National Technical University of Ukraine «Kyiv Polytechnic Institute»

TRANSLATION SPECIFICITY OF LEXICAL MEANS REALIZING COHESION IN ENGLISH SCIENTIFIC-AND-TECHNICAL TEXTS

Summary
The research is dedicated to the study of lexical means realizing cohesion in English scientific-and-technical texts as well as to the ways of their translation into Ukrainian. The article focuses on the analysis of the following most frequently used lexical means realizing text cohesion: repetition, synonymous substitution, usage of antonyms and words of the same semantic group.
Keywords: cohesion, lexical cohesive means, scientific-and-technical text, translation.

УДК 82'0:82.0(477)

ЛІТЕРАТУРОЗНАВЧИЙ АСПЕКТ КАТЕГОРІЇ «ТОПОС» НА ПРИКЛАДІ УКРАЇНСЬКОЇ ЛІТЕРАТУРИ FIN DE SIECLE

Ткач Л.М., Рибалко І.В.
Національна металургійна академія України

У статті розглянуто загальне поняття «топос» і специфіка його визначення в літературознавстві. На прикладі поезій fin de siecle періоду кінця XIX – початку XX століття визначено роль топіки у психології мислення, художньому баченні, сприйнятті світу українськими поетами-декадентами.
Ключові слова: топос, топіка, архетип, міф, реінтерпретація.

Постановка проблеми. Дослідження топіки належить до актуальних напрямків сучасного літературознавства, оскільки останнім часом дедалі активніше звертаються до вивчення «резонансного простору» культури й літератури, тобто стереотипів й універсалій, через які виявляють механізми еволюції культури і збереження її генетичного коду. Потребу у вивченні топіки можна пояснити тим, що топос акумулює навколо себе величезну кількість термінів (архетип, хронотоп, художній простір, символ, мотив, образ та ін.), знання і розуміння яких необхідно для правильної інтерпретації художнього тексту. Поняття «топіка» у літературі декадансу також посідало чільне місце, що сьогодні залишається в літературознавстві майже не дослідженим.

Мета статті – осмислити феномен топосу в літературознавчому аспекті на прикладі топіки літератури fin de siecle.

Аналіз досліджень і публікацій з даної теми. Топос у перекладі з грецької – тема, аргумент, загальнозначуще твердження («загальне місце») [3, с. 1076]. Топос за Аристотелем – це «місце», за допомогою якого відбувається доказ чи спростовування заявленої тези, евристичні мовленнєві формули. Це «місце», мовленнєве утворення, схема, організована за законами логіки, що підходить для розгляду конкретних тем [1, с. 349]. Аристотель розумів топос як заздалегідь дібраний доказ, який оратор повинен мати на випадок до будь-якого питання.

Термін «топос» утвердився в різних науках:

– у риториці, з якою пов'язаний генетично, означає загальноприйняте судження, аргумент, що використовується для доведення тези;

– у культурології – пов'язується з такими поняттями як традиції і новаторство й осмислюється як культурологічна одиниця;

– у філософії (гносеології та епістології) – розглядається як техніка просторової організації мислення та розуміння, а також організований на її основі мисленневий простір.

Розгляд категорії «топос» з різних кутів зору в конкретних науках призвело до нечіткості її визначення, багатозначності, наслідком чого мало розширення семантики гуманітарних наук.

Багатозначність терміна є іманентною, властивою поняттю від початку в тому вигляді, в якому його ввів Аристотель, котрий одночасно використав його в трактатах «Фізика», «Риторика», «Топіка», у кожному з яких актуалізується певний відтінок суті поняття. Це призвело до плутанини у визначенні терміна літературознавцями, в результаті чого одні актуалізують на просторовому аспекті поняття; інші – на стереотипності, повторювальності в історії літератури, треті вказують на зв'язок топосу з простором мислення, знання.

Осмислюючи літературний спадок різних культурних епох і народів, учені дійшли висновку, що в текстах присутні елементи, що повторюються в межах жанру або стилю, які пов'язують один літературний твір з іншим. Літературознавці завжди виокремлювали в текстах «спільні місця», визначали повторювальні одиниці (архетипи, образи, мотиви). Отже, «топос» у літературознавстві – це напрям, який досліджує світову літературу через історію повторювальних мотивів («загальних місць»).

Праці, присвячені художнім топосам, можна знайти у французьких, польських, російських дослідників. Найавторитетнішою серед них є монографія Е.-Р. Курціуса «Європейська література і латинська культура Середньовіччя» (1948), у якій він аналізує топіку в літературній традиції Заходу і пропонує нове визначення топосів як ґрунтовні кліше чи схеми думки та вираження, «закарбовані фрази, цитати, стереотирпні образи,

© Ткач Л.М., Рибалко І.В., 2015

емблеми, наслідувальні мотиви» [3, с. 1076]. У розумінні Е.-Р. Курціуса топос – це «щось анонімне. Він зривається з пера автора як літературна ремінісценція. Йому властива часова і просторова присутність» [3, с. 1076]. По відношенню до цього стильового елемента будь-яка культура може віднайти свою історію, яка є глибшою, ніж рівень індивідуального творіння. Е.-Р. Курціус спробував довести, що оригінальне «творіння» автора насправді стає ілюзією, яка перетворюється в модифіковану традиційну формулу. Водночас він продемонстрував і те, що європейська література не обмежилася топосами, запозиченими з класичної риторики, а поступово збагачувалася, створюючи нові топоси. Ця тенденція виявилася актуальною для перехідної доби кінця XIX – початку XX ст., де топіка у літературі fin de siecle відіграла чималу роль (психологія мислення, художнє бачення, надчуттєве сприйняття і їх текстуальна реалізація).

Процес поглиблення тлумачення терміна простежується і в працях Ю. Лотмана. У кожного топоса є свій прототип, який існує в глибинах колективного підсвідомого, реалізує певну «вічну ідею», інваріант [2, с. 12]. Це просторове явище, наприклад, *хутір, дорога, село, ліс, поле* і т. ін. зумовлює етнопсихологічний портрет етносу, тому його можна назвати «ментальним», він близький до бахтінського часопростору й українського поняття «місцерозвиток» (за Ю. Барабашем, Л. Савицьким) [2, с. 13]. Незважаючи на те, що цей термін існує ще з часів Аристотеля, для теоретиків літератури він був і залишається «чимось невловимим, важко означуваним» [3, с. 1076].

Серед останніх досліджень категорії топіки слід виділити праці Н.Д. Тамарченка (підкреслює сталість значень топосів і відносну незалежність від контексту твору), Є.В. Халізєва (називає топоси структурами універсальними, статичними, проте до складу топіки відносить типи емоційного настрою – трагічне, піднесене або моральні категорії добра і зла тощо), А.М. Панченка (звертає увагу на те, що топоси зберігають культурну традицію і водночас дають можливість виражати актуальне), А.А. Булгакової (називає визначальними ознаками топосу системність, залежність від стадії розвитку мистецтва, а також світогляду епохи та індивідуальних творчих позицій письменника).

За іншою концепцією топіку розглядають як метамову культури, абстраговану від національного менталітету. Топіка виступає у функції «художньої граматики», а топоси – у функції символу, архетипу, міфу [4, с. 37]. Актуалізується ідея двоякості топосу, який поєднує в собі традиції (канон) і новаторство (новацію).

Топоси як усталені форми були і залишаються бути актуальними протягом багатьох століть і містять у собі «генетичний код» культури, забезпечуючи зв'язок часів, спадковість літературного процесу. Вони виконують функцію образної універсалії (певне кліше свідомості з постійним набором відносин). У літературознавстві універсалії розглядаються як архетипні образи й мотиви, актуалізовані світовою літературою в необмеженому часопросторовому контексті.

Як універсалія топос є актуальним протягом усієї культури людства, наприклад, *«дім», «дорога», «море», «смерть»* та ін. Топос є своєрідною мовою міжкультурної комунікації і полегшує процес рецепції художнього твору «чужою» культурною свідомістю.

Семантична модифікація топосу залежить від бінарних опозицій, оскільки ще в міфологічному мисленні первісної людини вже існувало структурування світу за допомоги протилежних понять (*день – ніч, життя – смерть, добро – зло* і т. ін.), які в сукупності складають основу цілісного буття. Світ сприймається двояко: як матеріальне і духовне. Таким чином, топос, що є мовою опису просторових образів, які формуються бінарними опозиціями, «у творах різних літературних напрямів актуалізує різні діадні відношення у зв'язку з світобаченням та запитами епохи» [4, с. 36].

Так в епоху Бароко суперечності людської душі та світу митці передавали за допомогою різноманітних контрастів: світла і темряви, високого і ницого, сну і дійсності. Психологія людини Бароко була сповнена контрастів і в європейській культурі почав вироблятися погляд на духовний світ особистості як на арену одвічної боротьби добра і зла.

«Минуле» як передвісник майбутнього було необхідним компонентом декадансу – це і Греція, і Ренесанс, і Бароко. Покоління fin de siecle захопилося ідеєю повернення. Тому повертаючись до метафори *вічного повернення*, бажаючи надати новому, яке щоразу повертається до старого, більш чітких ознак, декаданс повертається до поняття «топос, як чогось анонімного, що зривається з пера автора як літературна ремінісценція. Йому, як і зображувальному мотиву, властива часова і просторова присутність» [4, с. 140]. Наприклад, топос декадансу наявний в європейській поезії Бароко, яка виражала умонастрої кризи ренесансних ідеалів, пов'язаної з суспільними катаклізмами кінця XVII – початку XVIII століть. Оптимізм Ренесансу замінюється у поетів Бароко похмурою оцінкою дійсності, а захоплення можливостями людини – підкресленням двоякості її природи, непослідовності, брутальності.

Тема швидкоплинності людського життя, марності існування, нетривкості всього сущого на землі, що зумовлює мотиви відчаю й песимізму, а нерідко й викликають гедонізм – прагнення наповнити кожну мить насолодою, повнотою відчуттів, красою – тісно пов'язує літературу декадансу з літературою епохи Бароко.

Декаданс заявив про високу символічну активність творчої свідомості. Його світоглядна настанова постулювала пошук нових виражальних засобів у мистецтві для винесення на поверхню того, що крилося в глибині, доведення таємничого до свідомості; це було «слово в слові», «імперсональність письма», «мистецтво для мистецтва», «вічне повернення». Декаданс не стільки дав системну відповідь на низку літературних, світоглядних питань, скільки у слові і крізь слово вдивлявся в якісь певні, відомі тільки йому одному знаки, звуки, вводив у сферу незрозумілого, «присмеркового». Декаданс не створив своєї теорії, але принципи його поетики вироблялися в процесі художньої практики, на перший план виступають проблеми смаку і уяви, розробляється категорія «прекрасного». Прибічники fin de siecle намагаються відкрити в людині потяг до насолоди, аналізувати і відображати психологію сучасного суспільства, демонструвати роздвоєння особистості, її природно-скандальні аспекти, виражати компромісну суспільну свідомість.

В українській літературі декаданс можна розглядати як заповнення простору, естетичної лакуни між старим і новим, традицією й новаторством. Декаданс постав на ґрунті втоми і виснаження від швидких темпів розвитку науки, від масштабних промислових проривів, великого розумового напруження, зумовленого потребами часу. У цьому, власне, й полягає сприймання декадансу як занепаду. Десь на вершині стрімкого наукового прогресу після нетривкого оптимізму прийшло відчуття виснаже-

ності, зневіри, душевної порожнечі, розгубленості, страху перед майбутнім, краху, що наближається. На думку Р. Ткаченка, декаданс є одним із топосів, бо з'являвся не раз у ті періоди історії, коли похитнулася довіра до перспектив розвитку цивілізації, пробудилося передчуття близької катастрофи (наприклад, в епоху Бароко), переконання в тому, що духовна дифенційованість призведе до остаточного вичерпання життєвих сил даної культури й до її невідворотного занепаду [4, с. 142].

Декаданс як топос видозмінював і модифікував готові естетичні парадигми, часто змішуючи докупи досвід минулих епох.

Модель світу fin de siecle постає у трьох вимірах-стихіях, якими сходить людина до трансцендентного «прихистку». Цими стихіями є море, земля і небо. У цьому контексті належить місце декадентська топіка, яка присутня в творчості поетів «Молодої Музи», в поезії М. Вороного, Г. Чупринки, у творчості яких простежуються мотиви марного життя, мотиви смутку і жалю, пошуку підсвідомого тощо.

У декадентській поезії одна із стихій – «море» – репрезентує плинність видимого (земного) світу, яка пов'язується з його марністю: «Заглибився в темне море, // Думав, там затоне тінь, // Так вже мучить, так в'ялить» [7, с. 49]; «лиш ідемо<..> у невідоме нам чорне *море*» [7, с. 418]. Одним *«морем»* плинуть *«човни»*, що несуть людину до певного берега: «Здрімнулося *море*, на змучених хвилях // Хитався наш *човен* і нісся плач думи» [7, с. 98]. Вірші збірки Петра Карманського «Пливемо по морі тьми» споріднені з бодлерівським симбіозом «квітів зла». Основною тенденцією в процесі культурно-художньої традиції є *реінтерпретація* – наділення того чи іншого символічного образу в ході його історичного функціонування новим змістом, зумовленим новим образом світу або новими, не властивими йому раніше ідеями. Реінтерпретація реалізується різними методами, зокрема такими як органічне вплетіння колишніх символічних форм у нову образну систему, наділення цих форм не властивим їм за походженням змісту. У давній літературі символ *корабля*, *човна* означав подорож душі у потойбічний світ, а з виникненням християнства це символізувало благодать [7, с. 125]. Згодом ці слова символізували церкву, шлях душі. В українській бароковій літературі мариністичні топоси виступали доповненням найрізноманітніших ідентичних сюжетів. Мариністичні топоси були характерні для літератури від часів античності. Тож українські барокові письменники називали *«морем»* Бога, пресвяту Діву Марію, людське життя. Для українських поетів fin de siecle *«море»* репрезентує плинність світу, його марність: «І та розпука чорна, // ніби море // лишаючи на плесі шум гірський – прокльони» [7, с. 416]. У поезії fin de siecle поетична душа пливе *«човном»* по морі хвиль. *«Човен»* – це надія на притулок «хворої душі» не лише поета, а й «духу» всього народу. За декадентською топікою проглядається не тільки світовідчуття. Альтернативою земному буттю постає потойбічність, забуття – світ обезволеної людини, остаточний притулок її зболеної та втомленої душі. І водночас таким «прихистком» виступає *«море»*: «Синє, широке море! // Незглибна безодне, безмежний просторе, // Могутняя сило //...Само тобі вищий закон // Звабливе, розкішне...// Прийшов я до тебе змарнілий та бідний... [7, с. 70]. Пристанищем є безмежні простори, світ мрій і містерій: «Несіть, мене, *хвилі*, у безвісти млаві, // В якісь безконечні простори; // На тихій пустелі, у *морській синяві* // Несіть мене в далеч, куди не доходить // І спомин буденної мови» [7, с. 98]. «Вітай мене, тихе, задумане *море*! // Приходжу до тебе, як вірний до храму, // Коли важка дума його чоло оре // І дух безнадійно зсувається в яму» [7, с. 95]; «Не раз я дивлюся на *хвилі* сріблисті // і згадую тихі слова пророчисті: // Там ліпше...» [7, с. 102].

Море постає як трансценденція життя: «Щасливе *море*! Ти не знаєш сили, // яка дрімає в безднах твого лона» [7, с. 98]; «А *море* так плеще, так любо сміється //... круг мене безмежна глибінь опалева, // А в серці всипляють печалі [7, с. 98].

Ліричний герой, якому чужі бажання та пристрасті, де весь його світогляд внутрішній, мікрокосмічний проявляється в одірваності від життя і знаходить порятунок і вихід тільки в *смерті.* Тому в поезії fin de siecle репрезентується гармонія смерті. Поети розробляють ідеологію смерті (сну) не як відокремлення душі від тіла, а як звільнення душі від пристрастей. Таке звільнення творча душа знаходить у смерті: «*Смерті* в очі загляну, // Шах могильний я стерплю [7, с. 86]; «Як я мучусь в чужині. // Вже лиш *смерті* я бажаю // Щоб скінчити» [7, с. 66]; «Я радо жду розстання // Спокійно лежу в глухім проваллю // Де вснуть мої страждання» [7; с. 74]. «Там ліпше //..і тужу до сну, до спокою» [7, с. 102]. Гармонія застиглості, смерті, стан сну, засновані на редукції чуттєвості, які позбавленні звуків. Відчутною є і відмінність цих станів: легкість сну протиставляється важкості «твердині» цього буття з його темним, понурим і трагічним *(«темні води», «твердиня тьми»).* Сон релетивує мрію, уяву, фантазію. Забуття у контексті двох світів стає більш правдивим і переконливим. Топоси *зір* викликають асоціації з величністю потойбічного, яке є «прихистком» втомленої і зневіреної душі: «*Зірки* високі // і кришталеві // Яка величність // І неосяжність// Ця безліч *зоряних світів*! «До вас, пречисті, // До вас, прекрасні, // «Далекі зорі, лину я» [7, с. 61]; «*Зіронько* вечірня // Вабиш мене, вірна, // Втіхою – принадою // Тиші потойбічної, // Сяйва чистоти» [7, с. 65].

Нестатечність і плинність земного перетворює життя на «мандрівку» до трансцендентного пристанища. Топоси ліричного героя як мандрівника із перехідними станами його внутрішнього самоаналізу виступають в поезії естетизованою моделлю буття. Топос мандрівника був дуже продуктивним у польській літературі. В українському контексті він змикається з суто національним міфом мандрування як способу життя. Герой «Мандрівних елегій» М. Вороного заявляє: «Ні радощів, ні щастя, ні кохання. // Одно мені судилося: блукання» // «Невже ж довіку мушу я блукати, // нудити світом та чогось шукати?», «Знов стелиться переді мною шлях...// Куди ж по всіх зневір'ях та жалях // Знов поженеш мене, лиха доле? //...Я мушу все блукати і блукати», «Жене на шлях, позбавлений утіх //... сила невидима. // Вона страшна, як первородний гріх //...Прощай, похмурий, непривітний краю!», «Серед шляху пристав сліпцем, волочусь без мети» [6, с. 42]. У своєму прагненні трансцендентного «берега» поезія репрезентує цю «екзистенційну мандрівку».

Топоси стихій моря, землі, неба виражають протилежність буття – забуття. На чільному місці опиняється також візія гармонії людини і природи, у підтексті яких можна прочитати потребу повернення до чистих джерел, до гармонії людської натури і буття. Таким чином, топіка поезії fin de siecle розгортається в особливу фабулу сходження. Вертикальна проекція світу складається з неживої природи. У поезії топоси-образи зображують космо-

гонічну модель світу, де зневірена душа знаходить собі притулок: «Візьміть мене, *хмари*, на крила свої. // Візьміть мене, *хмари*, в *безкраю* блакить..» [6, с. 120]. *Вертикальна* проекція світу протилежна *горизонтальній*, контури земного є пасивним тлом, який характеризується конфліктністю, драматизмом людини у цьому світі. Поети декадентської поезії забарвлюють ситуацію новітньою тональністю меланхолії та катастрофізму. Топоси-образи несуть антиномічні поняття буття: з одного боку, це темна безодня, морська сила; з іншого – це світла матерія, це ідилія, яка протиставляється дисгармонії світу.

Висновки. Отже, декаданс – один із топосів, осмислення феномену якого дає змогу збагнути певні закономірності культурно-історичної ситуації перехідних періодів: художню та світоглядну еклектику, есхатологічну тональність, відтворення неврологічних станів засобами мистецтва. Явище декадансу започатковує ряд метаморфоз (зацікавлення інтуїтивним, маргінальним, ірраціональним), характерних для модерного світогляду XX століття. Топіка української поезії fin de sicle розгортається в особливу фабулу сходження людини трьома шляхами (стихіями): морем, землею та повітрям (небом) – до трансцендентного «прихистку». У її межах людське існування «вертикально» напружується, отримуючи власний сенс буття.

Список літератури:

1. Аристотель. Топика / Аристотель // Сочинения: В 4-х т. – М.: Мысль, 1978. – Т. 2. – С. 347-533.
2. Астаф'єв О. Маленькі трагедії Пантелеймона Куліша: Мотиви, топоси, семантика / О. Астаф'єв // Українська мова та література. – 2001. – № 44. – С. 12-14.
3. Литературная энциклопедия терминов и понятий / Под ред. А.Н. Николюкина. – М.: НПК «Ителвак», 2001. – 1600 с.
4. Махов А.Е. Якоб Буркгард и современная мысль / Искусство и наука об искусстве в переходные периоды в истории культуры. – М.: Мысль, 2000. – 340 с.
5. Олесь О. «В годину розпачу» / Вибране. – К.: Дніпро, 1968. – 120 с.
6. Поезії. Приклади. Критика. Публіцистика. – К.: Наукова думка, 1996. – 356 с.
7. Розсипані перли. Поети «Молодої Музи». – К.: Наукова думка, 1991. – 132 с.

Ткач Л.Н., Рыбалко И.В.
Национальная металлургическая академия Украины

ЛИТЕРАТУРОВЕДЧЕСКИЙ АСПЕКТ КАТЕГОРИИ «ТОПОС» НА ПРИМЕРЕ УКРАИНСКОЙ ЛИТЕРАТУРЫ FIN DE SIECLE

Аннотация
В статье рассмотрено общее понятие «топос» и специфика его определения в литературоведении. На примере стихов fin de siecle периода конца XIX – начала XX века определено роль топики в психологии мышления, художественном видении, восприятии мира украинскими поэтами-декадентами.
Ключевые слова: топос, топика, архетип, миф, реинтерпретация.

Tkach L.M., Rybalko I.V.
National Metallurgical Academy of Ukraine

LITERARY ASPECT OF THE CATEGORY «TOPOS» ON THE EXAMPLE OF UKRAINIAN LITERATURE FIN DE SIECLE

Summary
The article deals with the general notion of «topos» and specifics of its definition in literary criticism. On the example of verses fin de siecle of the late XIX – beginning of the XX century, the role of topics in cognitive psychology, artistic vision, and world perception by Ukrainian poets-decadents is shown.
Keywords: topos, topic, archetype, myth, reinterpretation.

УДК 81'42+801.611(045)

ПАРАМЕТРИ КІЛЬКІСНОЇ ОЦІНКИ В УКРАЇНСЬКОМУ ХУДОЖНЬОМУ ДИСКУРСІ

Туранська В.Л.
Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка

У статті розглянуто поняття кількісної оцінки у лінгвістичному плані, як універсальної категорії, що виражає позитивне чи негативне ставлення мовця до змісту мовлення. Проаналізовано зміст та обсяг мисленнєвого поняття кількісної оцінки у співставленні з категорійним поняттям оцінки в широкому значенні. Визначено компонент категорійної структури оцінки та її модальних аспектів, виокремлено критерії кількісних оцінок. Здійснено аналіз основних підходів до визначення понять «предмет/суб'єкт» кількісної оцінки.

Ключові слова: кількісна оцінка, предмет, суб'єкт оцінки, інтерпретація, порівняння, лінійні лексеми.

Постановка проблеми. Аналіз логіко-філософських, математичних та когнітивно-психологічних аспектів категорії кількості дає можливість висновковувати, що кількісні відношення об'єктивного буття можуть бути пізнані в процесі людської діяльності і представлені в мові порізному.

За допомогою математичних методів (лічби, виміру, обчислення) суб'єкт пізнання – мовець може (за умови володіння та наявності у нього певних енциклопедичних знань) точно і об'єктивно визначити певну реальну кількість і виразити її в числах та формулах. У мовленні (тексті, дискурсі) точна кількість може бути передана через дескриптивні висловлення, до яких входять числівники. Напр.: *«Листя тієї осені майже зовсім опало, коли Володимир Ольгердович покинув Київ, спорядивши свого майна на* ***тисячу*** *возів і повівши за ним власну бойову дружину»* [26].

Точній кількості у когнітивному плані протистоїть кількість приблизна, визначена нематематичними, глобально-перцептивними методами, з опертям на порівняння. Результати застосування таких пізнавальних стратегій можуть втілюватися в мовленні, в суб'єктивних оцінних інтерпретаціях, які стосуються сфери модуса: приблизних кількісних оцінок.

Аналіз останніх досліджень і публікацій.. Кількісна оцінка як оцінка величини у філософії, логіці, германістиці, славістиці частково згадувалася у працях Акуленка, Артюнової, Булигіна, Івіна, Тімофеєва, Шмельова, як інваріантне для мисленнєвої категорії кількості поняття кількісної оцінки у лінгвістичному плані. Модальність кількісної оцінки описують дослідники Вольф і Арутюнова

Мета статті. Метою статті є уточнення змісту та обсягу мисленнєвого поняття кількісної оцінки у співставленні з категорійним поняттям оцінки в широкому значенні, визначення загального і особливого у сфері оцінки в широкому тлумаченні та її частковому виявленні – кількісної оцінки, вияснення когнітивного механізму оцінної дії в специфічній галузі кількості.

Виклад основного матеріалу. Категорійне поняття оцінки щодо мовної вербалізації звично тлумачать як «найяскравішого представника прагматичного значення» і співвідносять з «...такими поняттями як норма і нормативна картина світу, альтернатива і вибір, практичне мислення і прийняття рішення» [3, с. 256]. Оцінку в широкому значенні або кваліфікацію визначаємо як судження суб'єкта пізнання про предмет, опертям для якого є порівняння цього предмета з вибраним еталоном. Дефіноване таким чином узагальнене поняття оцінки складає ядро обширної семантико-прагматичної категорії мови, різні аспекти якої активно досліджуються [4, 6].

На основі логічної концепції оцінки О.А. Івіна компонентами оцінного дійства, яке опирається на порівняння, прийнято вважати суб'єкт, предмет і підстава оцінки [5, 11]. Окремі дослідник враховують також характер оцінки [12, 22].

Суб'єктом оцінки може бути мовець або спостерігач, група осіб, соціум (загальна думка), судження яких передано в мовленні або тексті.

Предметом оцінки можуть стати різні питання довкілля у сприйнятті його людиною – суб'єктом оцінки. Таким чином, щодо предмета оцінки виділяються оцінки достовірності тих чи тих фактів (достовірно/істинно – недостовірно), існування (перебування) об'єктів у визначеному просторі чи часі (було – є – буде), утилітарної цінності (корисно – некорисно) та ін. З предметною сферою якісної та нерозчленованої якісно-кількісної визначеності об'єктів у ціннісно-значимому ставленні до людського буття оцінка пов'язана з такими лінійними лексемами: *добре/байдуже/погано; краще/рівноцінно/гірше.* Напр.:

– добре: *«****Незле*** *живеш, отче, – засміявся князь»* (В. Шевчук У череві апокаліптичного звіра, 15).

– байдуже: *«Сидів* ***заціпенілий, безсилий*** *порушити м'язами»* (В. Шевчук. Три листки за вікном, 98); *«Здалеку, аж від Живодьорової хати що стояла на розі вулиці, долинуло ліниве й байдуже: ри-и-ип! ри-и-ип!..»* (П. Загребельний. Д. д., 74).

– погано: *«Ті дівчата згодом повернулися в домівки із запухлими від плачу обличчями, і їхні розповіді про те, що творилося в княжому теремі, повзли цілим містом, обростаючи такими небилицями, яких оганьблені міщанки й придумати не могли»* (В. Шевчук У череві апокаліптичного звіра, 6).

– рівноцінно, звичайно: *«Але ні, віз був звичайний, на ньому сиділи, загорнуті з головою в свитку, мій візниця й благочестива паньматка моя»* (В. Шевчук. Три листки за вікном, 99).

– гірше: *«Снасть була кепська, нікчемна…»* (В. Шевчук. Три листки за вікном, 28).

Такий вид оцінки відносимо до власне аксіологічної оцінки. Кількісна ж оцінка своїм предметом має релевантні для предметної та комунікативної діяльності людини об'єктивні відмінності сфери кількісної визначеності.

Підставою для оцінки є порівняння, співставлення предмета з вибраним оцінним критерієм, узагальнене визначення якого та його вибір є найскладнішою проблемою при дослідженні категорії оцінки. У відомих роботах [11, 6, 2, 19, 17, 15] як критерії оцінки описано різноманітні еталони, норми ідеали, цілі, очікування, інтереси, інтенції суб'єкта пізнання. Одним з можливих критеріїв кількісних оцінок може бути мисленнєвий зміст, близький до «математичного очікування» [18].

Напр.: *«Взяв од нього благословення і всадив до столу, наказавши подати* ***досить*** *їстива та пит-*

© Туранська В.Л., 2015

ФІЛОЛОГІЧНІ НАУКИ

ва» (В. Шевчук У череві апокаліптичного звіра, 7). Лексема **досить** може бути зведена до формули більше/рівно/менше або багато/ні багато і ні мало або байдуже /мало, яка передає кількість їжі, яку може спожити одна людина (різний підхід до норми).

Порівняємо: характер оцінки відбиває її зв'язок з порівнянням та формує порівняльні оцінки в формулах краще/рівноцінно/гірше, а його імплікація втілюється у структурах порівняння добре/байдуже/погано – абсолютні оцінки. Хоча за аналогією кількісні оцінки за характером співпадають з тими ж двома типами оцінок.

Отже, при розгляді кількісної оцінки виділяємо її на широкому тлі семантико-прагматичної категорії оцінки за смислом предмета – кількісної визначеності об'єктів реального світу. До мовленнєво-мисленнєвого механізму її формування входять усі перераховані компоненти структури загальної оцінної дії. Поняття суб'єкта оцінки та її характеру не піддається у змістовому плані кількісної оцінки суттєвим модифікаціям. Її категоріальна специфіка пов'язана зі своєрідністю предмета та підстави кількісних оцінок, а також з відмінностями суб'єктно-предметних відношень – стратегії пізнання кількості, і, на рівні висловлення – з суміщенням в кількісно-оцінних структурах оцінних і дескриптивних компонентів. Саме ці аспекти вимагають змістового уточнення як в теоретичному, так і практичному планах.

У відношеннях «суб'єкт – предмет» розгляд оцінки кількісної визначеності речей має виходити з того, як суб'єкт оцінки сприймає (уявляє собі) об'єктивну міру речі. Так, наприклад, якась річ незалежно від свідомості, мотивів та очікування суб'єкта, що пізнає світ, може мати властивості окремішності (індивідуальності), одиничності/множинності, певної маси і просторових вимірів (довжини, ширини, висоти, об'єму тощо). Ці властивості можуть сприйматися суб'єктом і віддзеркалюватися в його свідомості й мовленні в тій чи тій формі, або, якщо суб'єкта не цікавить кількісна визначеність, можуть не віддзеркалюватися взагалі. Вважаємо, що суттєві насамперед оцінні форми, які відображають реальну властиву речам кількість, його суб'єктні інтерпретації в термінах «багато/мало», «важкий/легкий», «довгий/короткий», «широкий/вузький», «високий/низький» тощо.

Напр., довжина дороги (велика) подається через порівняння: *«Немов виходив на порожню дорогу, яка засвітилася померхлою червінню і потяглася **аж до неба**»* (В. Шевчук. Три листки за вікном, 158), тобто довга дорога. Пор.: *«Прийшов теж Ігорів однокурсник Мирон Синютка – **малий** зростом, з лисуватою круглою головою, він вправлявся у критиці й за скромні студентські гроші скуповував у книгарнях найновіші збірки поезій, захоплювався віршами маловідомого поета Ярослава Шпорти, й Ігор називав свого приятеля «зашпортаним на шпортознавстві»* (Р. Іваничук. Хресна проща, 8).

У низці логіко-філософських праць, присвячених вивченню оцінки в ширшому тлумаченні автори стверджують, що оцінка протистоїть пізнанню як інший спосіб відображення об'єктивної дійсності, пов'язаний з пізнанням, проте такий, що відрізняється від нього спрямуванням пізнавальної активності суб'єкта [21, 23].

Тобто, можна говорити про оцінне пізнання довкілля. На основі дослідження оцінки як філософської категорії щодо кількісної оцінки стверджуємо, що кількісна оцінка формується в процесі оцінного пізнання кількості. Відмінність від власне оцінки полягає в тому, що при кількісній оцінці пізнання квантитативних властивостей об'єкта має на меті вияв не цінності, а значущості для практичної діяльності суб'єкта, групи або суспільства не як об'єкта в цілому, а його кількісної визначеності. Значущість тлумачимо через порівняння з фондом еталонних уявлень про об'єкт або суб'єкт. Можливе перехресне оцінювання: «багато/мало і це добре/погано».

Вважаємо, що основним чинником, що конституює оцінку, є вираження відношення суб'єкта до оцінної кількості. Це відношення складається у процесі суспільного буття і практичної діяльності суб'єкта у значущої кількості з погляду її мотивів, інтересів, потреб, очікувань, інтенцій. Таке відношення досить рідко есплікується у висловленні як мотив вибору оцінної інтерпретації кількості, але завжди впливає на вибір критеріїв та спосіб оформлення результатів оцінки, тобто кількісна оцінка завжди суб'єктна і саме так входить до сфери мовної прагматики. Напр.: *«Ми тебе захотіли добровільно, ми примусили Володимира вийти з міста без бою, бо Володимир хоч і має достатній князівський гонор, але **замалий силою**»* (В. Шевчук. У черві апокаліптичного звіра, 12). Оцінка сил князя (його дружини) є суб'єктивною з позиції іншого історичного героя роману В. Шевчука – настоятеля Києво-Печерської Лаври Хоми.

Порівняння як когнітивний механізм, який лежить в основі оцінки, науковці трактують як спосіб встановлення однакових та відмінних рис у об'єктів, що порівнюються [16]. Поряд із загальноприйнятим в аксіології поняттям, що в основі оцінки лежить порівняння, С.О. Карцевський твердить про те, що «в основі порівняння майже завжди лежить суб'єктивна оцінка» [13]. Тобто існує постійний зв'язок між поняттям підстави для порівняння і оцінки та категорією пізнавальної активності суб'єкта.

У останньому аспекті суттєва дефініція порівняння як одного з прийомів ознайомлення з предметом у тих випадках, коли визначення поняття неможливе або не вимагається.

Із цього визначення висновковуємо, що суб'єкт пізнання може в ситуаціях, які відповідають його інтенціям, користуватися для інтерпретації реальних кількісних відмінностей порівняння однорідними величинами і виражати його результати в мовленні у порівняльній чи абсолютній формі, тобто суб'єкт може вибирати порівняння як засіб пізнання об'єкта і як форму об'єкта вираження результатів цього пізнання.

Напр.: *«І пришла їй до голови дивна думка: світ тільки позірно сонячний та гарний. Насправді ж він – черево апокаліптичного звіра, і живе в ньому ще й безпросвітня тьма – немає вона ні форми, ні розміру»* (В Шевчук. У череві апокаліптичного звіра. 35).

Для уточнення механізмів кількісної оцінки найадекватнішим вважаємо поняття «глобального порівняння», введене в психологію пізнання Жаном Піаже [18]. Подібне порівняння здійснюється за умов недиференційованого сприйняття певної кількості у цільності, деколи – разом з його розміщенням в просторово-часовому континуумі або з відношенням того, що має зміст і того, що наповнює його.

За наявності у суб'єкта відповідних знань, він може теоретично скористуватися точними методами корегування перцептивно встановленого «глобального» відношення «більше/менше»: рахунком, виміром, обчисленням. У результаті ситуацій пізнання, які виникають у щоденній діяльності (в т.ч. і мовленнєвій), комуніканти не завжди можуть практично застосувати точні методи квантифікації (немає вимірних пристроїв, немає часу для проведення підрахунків

чи вимірів, є незручності при перерахунку елементів занадто великої або нестабільної більшості) або не вважають їх застосувати. У подібних випадках можливі глобальні, неаналітичні приблизні кількісні оцінки, що опираються на перцептивне порівняння.

Приводом для виявлення модальних аспектів кількісної оцінки може бути думка щодо ієрархічної підпорядкованості мовної категорії компаративності ширшій категорії модальності [8]. Модальність оцінки «добре/погано» описують і дослідники оцінки Вольф і Арутюнова [6, 4].

Підстави для кількісних оцінок перебувають до підстав для оцінки в широкому значенні в діалектичній опозиції індивідуального і загального. Цей компонент категорійної структури оцінки найскладніший для визначення.

У сфері оцінки взагалі для опису предмета лінгвісти вживають терміни «оцінюваний предмет» [11], «об'єкт оцінки» [3, 5]. Підставу для оцінки передають поняттями «відчуття або почуття», «утилітарні властивості», «взірець, ідеал, стандарт» [12], «критерії оцінки» [6], «точка відліку, байдуже ставлення, нуль» [6].

Найбільш аргументований опис критеріїв аксіологічної оцінки подибуємо в монографії Н.Д. Арутюнової [2], в якій автор доводить їх різнорідність та залежність від типу оцінки. У праці Н.Д. Арутюнової до поняття критерію оцінки наведено синонім мотив: «До числа мотивів оцінки можуть входити властивості об'єкта, пов'язані з цим об'єктом цілі, факти і прогнози, відношення до цілі, закономірності та капризи сприйняття, нормальні та «алергічні» реакції на різні види об'єктів» [2]. Об'єктивні мотиви стають критерієм оцінки завдяки «модусу думки» [3].

Співвіднесення наведених підстав та мотивів зі змістом категорії кількісної визначеності об'єктів дозволяє визначити окремі з них як такі, що функціонують у сфері кількісної оцінки, наприклад, утилітарного статусу кількісних властивостей об'єкта, особливостей їх сприйняття, відношення до цілі.

Інша велика група підстав для оцінки взагалі та кількісних оцінок зокрема складають аксіологічні норми [4, 6]. Є.М. Вольф співвідносить поняття норми з певною частиною градаційної шкали оцінного стереотипу, який існує в картині світу комунікантів та який відображає «знання стандартних ознак для відповідних об'єктів» [6]. Вона робить висновок, що шкала оцінок, її стереотип існує в усіх оцінках: і якісних і кількісних, які однаково ґрунтуються на порівнянні об'єктів у потрібному – кількісному чи якісному відношенні [6].

Ця концепція співзвучна теоретичному положенню Е. Сепіра про градуювання як понятійну основу квантифікації: шкала оцінок параметричної ознаки має будову, подібну до градації за інтенсивністю усієї сукупності її можливих значень або проявів у певних носіїв, віддзеркалених у фонді знання комуні кантів [20]. Такий тип шкали, так звана «видова норма» або «типовий параметричний стандарт» описаний у працях вітчизняних та зарубіжних мовознавців [1, 29, 28, 17, 27, 14, 24]. Л. М. Марчук зазначає, що «...градуйовані ознаки вербально визначають індивідуальне чи групове бачення світу. Дефініції при цьому підбираються відповідно засвоєним чи набутим залежно від ситуації загальнокультурним, етносоціальним, груповим чи індивідуальним шкалам [14]. У такому випадку шкала градації може укладатися не цифрами, не числовим значенням, індексом, позначкою тощо (див. математичні шкали), а вербальним визначенням, кількісно-оцінною номінацією, зміст якої має дефініції «більше/менше/рівно» [14]. Такий вид еталонів може лежати в основі кількісних оцінок величини просторової та часової протяжності та інтенсивності параметрів. Напр.: *«Тож приснилася йому колишня мандрівка, в якій він тікав од знедоленого світу на край землі, туди, де колись закінчував армійську службу в морській піхоті, – намагався знайти в найвіддаленішому куточку великої тюрми хоча б якийсь захисток від насильства; поїзд мчав крізь залюднені й безлюдні простори, пройдені метастазами концтаборів, перетинав дні і ночі, а краю тюрми не було видно, й коли Северин опинився на березі Тихого океану – безмежність простору страшної держави знову, як і колись, здолала його, і він зневірився у своїй силі»* (Р. Іваничук. Бо війна, війною..., 327).

Висновки. Отже, специфіка оцінної форми відображення кількісної сторони буття формується як безпосередньо самим предметом відображення – об'єктивною кількістю у її поліморфності, так і пізнавальним відношенням суб'єкта оцінки до предмета, відношенням інтерпретації або «оцінювання», що опираються на порівняння.

Як результат порівняння мовна кількісна оцінка є приблизною номінацією, варіантом неповної ідентифікації змісту мовленнєвої структури і об'єктивної кількісної визначеності, що інтерпретується мовцем за допомогою мови, і може також аналізуватися у взаємозв'язку з категоріями модальності і семантико-синтаксичної невизначеності.

Список літератури:

1. Апресян Ю. Д. Прагматика и лексикография: прагматическая информация для толкового словаря / Ю. Д. Апресян // Пропозиционные предикаты в логическом и лингвистическом аспекте: тез. докл. рабочего совещания. – М.: ИЯ АН СССР, 1987. – С. 20–32.
2. Арутюнова Н. Д. Аксиология в механизмах жизни и языка / Н. Д. Арутюнова // Проблемы структурной лингвистики. – М.: Наука, 1984. – С. 2–14.
3. Арутюнова Н. Д. Типы языковых значений: Оценка. Событие. Факт / Н. Д. Арутюнова. – М.: Наука, 1988. – 341 с.
4. Арутюнова Н. Д. Язык и мир человека / Н. Д. Арутюнова. – М.: Языки русской культуры, 1999. – 896 с.
5. Вольф Е. М. Функциональная семантика оценки / Е. М. Вольф. – [2 изд., доп.]. – М.: Эдиториал УРСС, 2002. – 246 с.
6. Вольф Е. М. Функциональная семантика оценки / Е. М. Вольф. – М.: Наука, 1985. – 232 с.
7. Загребельний П. Добрий диявол / П. Загребельний. – К:. вид–во ЦК ЛКСМУ «Молодь», 1968. – 188 с.
8. Золотова Г. А. Очерк функционального синтаксису русского языка / Г. А. Золотова. – М.: Наука, 1973. – 351 с.
9. Іваничук Р. Бо війна – війною...; Через перевал / Р. Іваничук; художник-ілюстратор С. В. Кривенченко; художник-оформлювач Л. Д. Киркач-Осіпова. – Харків: Фоліо, 2008. – 447 с.
10. Іваничук Р. Хресна проща: роман-триптих / Р. Іваничук. – Львів: ЛА «Піраміда», 2011. – 282 с.
11. Ивин А. А. Основания логики оценок / А. А. Ивин. – М.: изд-во Московского ун-та, 1970. – 230 с.
12. Ивин А. А. Логика: учеб. пособие / А. А. Ивин. – [изд. 2-е]. – М.: Знание, 1998. – 230 с.
13. Карцевский С. О. Сравнение / С. О. Карцевский // Вопросы языкознания. – 1976. – № 1. – С. 107–112.

14. Марчук Л. М. Функціонально-семантичний аспект градації в українській мові: [моногр.] / Л. М. Марчук. – Кам'янець-Подільський: Аксіома, 2007. – 304 с.
15. Николаева Т. М. О функциональных категориях линейной грамматики / Т. М. Николаева // Синтаксис текста. – М.: Наука, 1979. – С. 37–48.
16. Новоселова О. А. Семантика оценочных прилагательных и их лексикографическое описание: (На материале русских говоров Сибири): дисс. ... канд. филол. наук / О. А. Новоселова. – Новосибирск, 1990. – 180 с.
17. Пеньковский А. Б. Некоторые вопросы изучения степеней качества прилагательных, наречий и категории состояния в русском языке / А. Б. Пеньковский // Актуальные проблемы лексикологии. – Новосибирск, 1977. – С. 127–129.
18. Пиаже Ж. Структуры математические и операторные структуры мышления / Ж. Пиаже // Преподавания математики. – М.: Учпедгиз, 1960. – С. 10–30.
19. Поцелуевский Е. А. Сравнительная степень и «свободное» употребление аспекты семантики / Е. А. Поцелуев // НДВШ. ФН. – 1984. – № 4. – С. 62–71.
20. Сепир Э. Градуирование / Э. Сепир // НЗЛ. – М.: Прогресс, 1985. – Вып. 16. – С. 43–78.
21. Тугаринов В. П. Философия сознания / В. П. Тугаринов. – М.: Мысль, 1971. – 180 с.
22. Тулина Т. А. О способах эксплицитного и имплицитного выражения сравнения в русском языке / Т. А. Тулина // НДВШ. ФН. – 1973. – № 1. – С. 51–62.
23. Фабело Корсо Х. Р. Оценочное отражения действительности и его роль в познавательной и практической деятельности: автореф. дисс. на соискание учен. степени канд. филос. наук: Фабело Корсо Х. Р. – М., 1984. – 16 с.
24. Швачко С. А. Языковые средства выражения количества в современном английском, русском и украинском языках / С. А. Швачко. – К.: Вища школа, 1981. – 144 с.
25. Шевчук В. Три листки за вікном: роман-триптих / В. Шевчук: [передмова М. Жулинського]. – К.: Радянський письменник, 1986. – 587 с.
26. Шевчук В. У череві апокаліптичного звіра / В. Шевчук. – К.: Український письменник, 1995. – 205 с.
27. Шрамм А. Н. Очерки по семантике качественных прилагательных / А. Н. Шрамм. – Л., 1979. – 134 с.
28. Чейф У. Л. Значение и структура языка / У. Л. Чейф. – М.: Прогресс, 1975. – 432 с.
29. Leisi E. Der Wortinhalt / E. Leisi. – Heidelberq, 1961. – 132 s.

Туранская В.Л.
Каменец-Подольский национальный университет имени Ивана Огиенко

ПАРАМЕТРЫ КОЛИЧЕСТВЕННОЙ ОЦЕНКИ В УКРАИНСКОМ ХУДОЖЕСТВЕННОМ ДИСКУРСЕ

Аннотация
В статье рассмотрено понятие количественной оценки в лингвистическом плане, как универсальной категории, что выражает положительное или отрицательное отношение говорящего к содержанию речи. Проанализированы содержание и объем мыслительного понятие количественной оценки в сопоставлении с категорийным понятием оценки в широком смысле. Определен компонент категориальной структуры оценки и ее модальных аспектов, выделены критерии количественных оценок. Осуществлен анализ основных подходов к определению понятий «предмет/субъект» количественной оценки.
Ключевые слова: количественная оценка, предмет, субъект оценки, интерпретация, сравнение, линейные лексемы.

Turanska V.L.
Kamianets-Podilskyi Ivan Ohienko National University

PARAMETERS OF QUANTITATIVE EVALUATION IN UKRAINIAN ARTISTIC DISCOURSE

Summary
The notion of quantitative evaluation in linguistic aspect, as universal category, which expresses positive or negative attitude of the speaker to the content of speech has been studied in the article. The content and the value of cogitative notion of quantitative evaluation when compared with the categorial notion of evaluation in broad meaning have been analyzed. The component of categorial structure of evaluation and its modal aspects has been determined. The criteria of quantitative evaluations have been singled out. Analysis of the basic approaches to determination of the notions «object/subject» of quantitative evaluation has been conduucted.
Keywords: quantitative evaluation, object, subject of evaluation, interpretation, comparison, linear lexemes.

УДК 811.11'42

АНГЛОМОВНИЙ ПУБЛІЦИСТИЧНИЙ ДИСКУРС ЯК СОЦІОКУЛЬТУРОЛОГІЧНИЙ ЛІНГВІСТИЧНИЙ ФЕНОМЕН СУЧАСНОГО КОМУНІКАТИВНОГО ПРОСТОРУ В ПЕРЕКЛАДАЦЬКОМУ АСПЕКТІ

Федоренко С.В., Станішевська Т.І.
Національний технічний університет України «Київський політехнічний інститут»

У статті розглядаються особливості англомовного публіцистичного дискурсу як соціокультурологічного феномену комунікативного простору в перекладацькому аспекті. Дослідження виконано на матеріалі 100 англомовних елементів публіцистичного дискурс. Було опрацьовано більше тисячі специфічних мовних одиниць (реалій та метафор), що дозволило провести аналіз перекладацьких засобів для передачі соціокультурологічної інформації. Актуальність теми визначається незаперечною роллю публіцистичного дискурсу у житті сучасної людини. Соціокультурні одиниці у публіцистичному дискурсі дають можливість пізнати культуру та соціальне життя будь-якої країни та народу.
Ключові слова: публіцистичний дискурс, соціокультурологічний феномен, реалії, метафора, перекладацькі засоби, прагматика, комунікативний аспект.

Постановка проблеми. Актуальність нашого дослідження визначається вибором в якості об'єкта дослідження англомовного публіцистичного дискурсу як соціокультурологічного лінгвістичного феномену сучасного комунікативного простору в перекладацькому аспекті. Публіцистичний дискурс постає специфічним явищем лінгвістики, що відображає соціокультурологічні особливості певного комунікативного просторо, репрезентує мовну картину світу певної культури та соціуму. Актуальність роботи також полягає у аналізі цього лінгвістичного феномену із застосуванням когнітивно-прагматичних підходів до аналізу способів та засобів перекладу соціокультурологічних одиниць мови. Аналіз реалій та метафор, що є потужними засобами впливу на суспільне мислення, потребують глибокого розгляду та аналізу, так як маючи найбільш рухливу семантику та прагматичний вплив на реципієнта, представляють інтерес для перекладознавців уже довгий час.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Публіцистичний дискурс розглядається багатьма вченими. Серед мовознавців та лінгвістів, що досліджували феномен реалій, Ф.С. Бацевич, Н.І. Кушина, Е.С. Кубрякова, М.Н. Лапшина, О.С. Черемська, Масло О.В., О.В. Раєвська, С.І. Влахов, Ю.Д. Апресян, А.Н. Баранов, Е.Г. Беляївська, Е.М. Вольф, С. Флорін, Дж. Лайонз, Андреас Фішер, Л.С. Бархударов, В.І. Телія, Ч. Філлмор, Дж. Лакофф.

Останні дослідження публіцистичного дискурсу зосереджувались на дослідженню політичного аспекту дискурсу. Наприклад, Шафнер К. та Баснет С. у 2010 розглядали політичний дискурс та засоби мас медіа, Гошилик Н.С. (2014) у своїй дисертації звернула увагу на лексичну репрезентацію часу в системі сучасної англійської мови та публіцистичному дискурсі, Варех Н.В. досліджувала формування етнокультурних стереотипів у якісній британській пресі: структурні, функціональні й змістовні особливості у своїй дисертації 2014 року.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Публіцистичний дискурс, як зазначено вище, був розглянути та розглядається різними дослідниками та вченими з багатьох аспектів, проте ми вирішили звернути увагу саме на соціокультурологічний феномен публіцистичного дискурсу, тобто, якими засобами публіцистичний дискурс передає прагматичну інформацію, «навчає» іншої культури, показує соціокультурні особливості. Особливо це нас цікавило з точки зору перекладацького аспекту, так як англомовний дискурс представляє собою не лише сферу відтворення особливостей культури та життя соціуму англомовних народів. Публіцистичний дискурс включає широкий спектр тематик та рубрик, що розповідають про різні культури та цивілізації, народи та держави, таким чином передаючи соціокультурну інформацію представникам інших народів та культур.

Мета статті. Метою статті є репрезентування результатів дослідження англомовного публіцистичного дискурсу як соціокультурологічного лінгвістичного феномену сучасного комунікативного простору в перекладацькому аспекті. Головною метою нашої роботи було вивчення, аналіз, узагальнення та систематизація соціокультурологічних мовних засобів у англомовному публіцистичному дискурсі як засобів створення та передачі мовної картини світу, виявлення прагматичних аспектів їх функціонування у публіцистичному дискурсі.

Виклад основного матеріалу. В процесі аналізу англомовного публіцистичного дискурсу як соціокультурологічного лінгвістичного феномену сучасного комунікативного простору в перекладацькому аспекті ми спершу розглянули поняття «дискурс» та проаналізували явище публіцистики та публіцистичного стилю, звернули увагу на особливості публіцистичного стилю, його жанрів та функцій. Серед найважливіших функцій публіцистичного дискурсу – інформаційна та впливова. Тому цей вид дискурсу є потужним засобом розповсюдження мовних картин світу народу чи етносу, поширення особливостей певного соціуму та культури. Для цього використовується публіцистичний стиль, який належить до сфери засобів масової інформації. Лексика даного мовного жанру виключно багата і різноманітна.

Актуальність нашого дослідження визначається вибором в якості об'єкта дослідження реалій та метафор як засобів відтворення соціокультурологічної інформації у публіцистичному дискурсі. Аналіз реалій та метафор, що є потужними засобами впливу на суспільне мислення та способом репрезентації суспільно-політичного та куьтутрного життя людини та суспільства, потребують глибокого розгляду та аналізу. Серед мовознавців та лінгвістів, що досліджували феномен реалій, Ф.С. Бацевич, Н.І. Кушина, Е.С. Кубрякова, М.Н. Лапшина, О.С. Черемська, Масло О.В., О.В. Раєвська, С.І. Влахов, Ю.Д. Апресян, А.Н. Баранов, Е.Г. Беляївська, Е.М. Вольф, С.Флорін, Дж.Лайонз, Андреас Фішер, Л.С. Бархударов, В.І. Телія, Ч. Філлмор, Дж. Лакофф.

Різні перекладознавці по-різному тлумачать поняття «реалія». Розглянувши точки зору різних дослідників (Влахов, Флорін, Бархударов, Латишева, Зорівчак та ін..) на дане поняття, ми виявили, що реалія – це особлива група слів, які називають концепти, тобто предмети матеріального побуту, поняття характерні для певної культури, або суспільно-політичні особливості народу, нації, країни. Ці слова є носіями національного, місцевого або історичного колориту. Безліч суперечливих думок існує з питання класифікації реалій (зокрема, на

ФІЛОЛОГІЧНІ НАУКИ

© Федоренко С.В., Станішевська Т.І., 2015

основі яких ознак слід поділяти на групи розглядаються мовні одиниці). Розглянувши дві найбільш детальні підходи до класифікації реалій мовознавців Конецької В.П. [4] та Влахова С.І. і Флоріна С., ми звертаємось до класифікації останніх. У нашому дослідженні ми проводимо аналіз реалій за такими групами: географічні, етнографічні, суспільно-політичні (до яких відносять і військові реалії). При цьому деякі реалії можуть одночасно належати до декількох груп (наприклад, назва організації, що містить географічний топонім, суспільно-політичні інколи поєднуються із етнографічними).

Нові погляди на явище метафори виявили, що вона грає велику роль в категоризації концептів. Наразі висловлюється думка, що метафоричне мислення є у пропорційному зв'язку з образним мисленням та творчістю, інтелектом та мисленнєвою діяльністю людини. Відповідно, для вченого аналіз метафоричних образів є також способом вивчення ментальних процесів та осягнення індивідуальної та групової самосвідомості людини.

Спірним також є питання про виділення і розмежування безпосередньо способів перекладу реалій, а також про правомірність і необхідність застосування того чи іншого прийому.

Так як безеквівалента лексика, тобто реалії, уже довгий час є в фокусі аналізу стратегій перекладу як міжкультурної комунікації, різні вчені створили свої підходи до способів перекладу такої лексики. Зазвичай, виділяють основні чотири способи передачі реалій: транслітерація або транскрипція (повна або часткова), описовий переклад (утворення нового слова або словосполучення для означення відповідного предмету на основі елементів та морфологічних відносин, що вже реально існують в мові), використання синоніма або ж функціональна заміна та гіпонімічний, або узагальнено- приблизний переклад. Влахов С. І. та Флорін С. класифікують способи перекладу реалій наступним чином: неологізми (калька та напівкалька; освоєння та семантичний неологізм); приблизний переклад; функціональний аналог; опис-тлумачення [1].

Метафора становить собою іншу трудність для перекладача, так як головне у ній – передати імпліцитну інформацію, образність. Є.В., Казакова Т.О., Крупнов В.М. та інші мовознавці виділять декілька способів перекладу метафори, серед основних – повний переклад, додавання та опускання, заміна, структурне перетворення, описовий переклад і т.д.

Незважаючи на багаторічну історію досліджень перекладу безеквівалентної лексики та метафор, перекладознавці зазначають, що не завжди вдається передати ідею, концепт, закладений у реалії чи метафорі, іншою мовою, так як ці лінгвістичні явища є соціокультуролонічними і залежать від мовної картини світу реципієнтів.

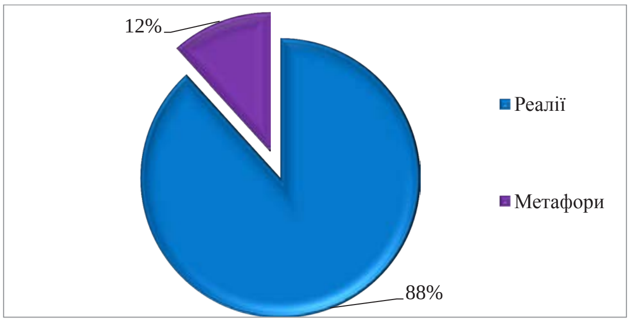

Рис. 1. Процентне співвідношення реалій та метафор у текстах публіцистичного дискурсу
Джерело: розроблено авторами

Виконуючи аналіз соціокультуролоігічних одиниць у текстах різних видань Сполучених Штатів Америки, Великобританії, України та Росії (The Times, New York Times, The Guardian, Express: Home of Daily and Sunday Express, Kyiv Post, The Moscow Times, The St.Petersburg Times, The Day, Voice of America, USATODAY etc.), ми спершу звернули увагу на ті специфічні мовні засоби, що містять соціокультурологічну інформацію. Після вибірки ми виявили, що серед соціокультурологічних одиниць більше реалій, тобто лексичних одиниць, що позначають певні властиві лише одному етносу, народу чи культурі явища, об'єкти, специфічні назви тощо.

Далі варто звернути увагу на тематику, представлену у англомовному публіцистичному дискурсі і проаналізувати найбільші тематичні групи, серед яких «Політика», «Культура», «Здоров'я та спорт», «Подорожі», а також ми взяли до увагу тему «Україна». Для аналізу із кожної теми ми обирали 20 статей. Серед вищезазначених тем найбільше соціокультурологічних одиниць виявилось у тематиці «Культура», «Політика» та «Україна».

Аналіз способів перекладу реалій та метафор виявив, що найчастотнішим способом перекладу реалії є транскодування, так як серед реалій – велика кількість назв – як власних імен, так і назв на позначення географічних об'єктів, етнічних явищ, свят, страв, видів діяльності людини. Далі це калькування та спосіб відтворення реалії шляхом копіювання із тексту оригіналу, тобто збереження реалії у її первинній формі. Такий спосіб перекладу інколи вимагає пояснення, щоб зберегти когнітивний аспект реалії.

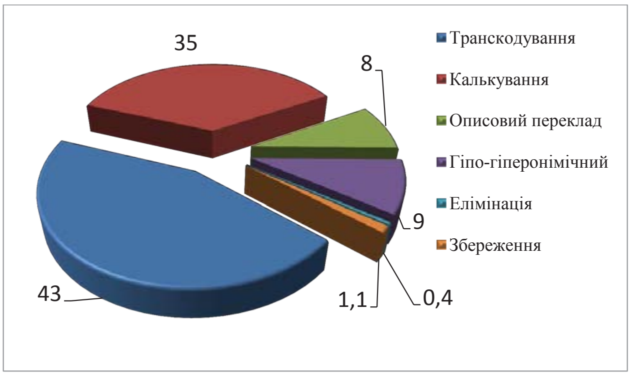

Рис. 2. Кількісно-дистрибутивний аналіз способів перекладу соціокультурологічних одиниць публіцистичного дискурсу
Джерело: розроблено авторами

Метафору ми спершу аналізували по головному елементу вираження, який може бути виражений будь-якою самостійною частиною мови. Ми звернули увагу в основному на іменник, дієслово чи прикметник. Найбільша кількість метафор іменникові. Зазвичай це метафори, у яких об'єкт – державна установа, країна, організація, що діють і поводяться як люди, тобто антропоморфізуються. При перекладі метафор засобами української мови найбільшої популярності набули еквівалентний переклад та метод модуляції, таким чином у більшості випадках зберігається прагматична функція метафори.

Висновки і пропозиції. Виконавши такий всесторонній аналіз, ми розглянули англомовний публіцистичний дискурс як соціокультурологічний лінгвістичний феномен сучасного комунікативного простору в перекладацькому аспекті з точки зору наповненості такого виду дискурсу специфічними мовними одиницями на позначення реалій та особливостей мовної картини світу. Було виявлено, що так як публіцистичний дискурс розкриває найрізноманітніші тематики, таким чином даючи людям можливість пізнати культуру та життя інших народів. Враховуючи таку багатогранність публіцистичного дискурсу, певну його

мультинаціональність, ми можемо стверджувати, що англомовний публіцистичний дискурс та наявні у ньому соціокультурні одиниці належать до культур світу, а не лише до культур та народів англомовних країн.

Дана тема буде і надалі привертати увагу перекладознавців, тому що публіцистичний дискурс є потужним інструментом впливу на реципієнта та дієвим засобом передачі життя одного соціуму та культури іншому. Вивчення публіцистичного дискурсу як соціокультурологічного феномену комунікативного простору у перекладацькому аспекті є актуальною та цікавою сферою наукових досліджень.

Список літератури:

1. Галеева Н.Л. Переводимость и некоторые принципы достижения адекватности перевода // Перевод как процесс и как результат: язык, культура, психология. Калинин: Калининский государственный университет, 1989. – С. 88.
2. Герасимов В.И., Петров В.В. На пути к когнитивной модели языка / В.И. Герасимов, В.В. Петров // Новое в зарубежной лингвистике. Вып. XXIII. Когнитивные аспекты языка. – М.: Прогресс, 1988. – С. 5–12.
3. Голубовская И.А. Этнические особенности языковых картин мира / И.А. Голубовская. – К.: ВПЦ «Київський ун-т», 2002. – 293 с.
4. Конецька В.П. Лексико-семантичні характеристики мовних реалій. Великобританія: Лінгвокраїнознавчий словник. – М.: 1978. – 466 с.
5. Кудряшов. В.С. Семантико-прагматический аспект перевода реалий // Тетради переводчика. М.: Высшая школа, 1989. Вып. 23. – 126 с.
6. Кураш С.Б. Метафора и её пределы: микроконтекст – текст – интертекст. – Мозырь: МозГПИ, 2001. – 112 с.
7. Паморозская Н.И. Роль слов-реалий в создании культурного фона художественного произведения // Лексика и культура. Тверь: Тверской государственный университет, 1990. – С. 59-62.
8. Паршин А. Теорія і практика перекладу.- М.: Російська мова, 2000. – 161 с.
9. Попова С.Д. Язык и национальная картина мира / С. Попова, И. Стернин. – Воронеж: Истоки, 2002. – 172 с.
10. Пьянзина И.Н. Прагматический потенциал средств Масс Медиа в современном англоязычном социуме / И.Н. Пьянзина // Проблемы вербальной коммуникации и представления знаний: материалы Всероссийской науч. конф., посвященной 50-летию Иркутского гос. лингв-го ун-та (15–17 сент. 1998 г.). – Иркутск: ИГЛУ, 1998. – С. 147–149.
11. Сапожникова Л.Н. Культурный компонент лексического значения собственных имен и их адъективных дериватов // Лексика и культура. Тверь: Тверской государственный университет, 1990. – С. 86-91.
12. Goodenough W.H. Cultural Anthropology and Linguistics / Ed. by Hyrnes D. Language in Culture and Society: A Reader in Linguistics and Anthropology. New York: Harper & Row Publishers, 1964. – 139 p.
13. Halliday M.A.K. Language as Social Semiotic: The Social Interpretation of Language and Meaning. London, 1978.
14. Lakoff G., Johnson M. Metaphors We Live by / G. Lakoff, M. Johnson. – Chicago and London: The University of Chicago Press, 1981. – 242 p.

Федоренко С.В., Станишевская Т.И.
Национальный технический университет Украины «Киевский политехнический институт»

АНГЛОЯЗЫЧНЫЙ ПУБЛИЦИСТИЧЕСКИЙ ДИСКУРС КАК СОЦИОКУЛЬТУРОЛОГИЧНИЙ ЛИНГВИСТИЧЕСКИЙ ФЕНОМЕН СОВРЕМЕННОГО КОММУНИКАТИВНОГО ПРОСТРАНСТВА В ПЕРЕВОДЧЕСКОМ АСПЕКТЕ

Аннотация
В статье рассматриваются особенности англоязычного публицистического дискурса как социокультурологичного феномена коммуникативного пространства в переводческом аспекте. Исследование выполнено на материале 100 англоязычных элементов публицистического дискурса. Было обработано более тысячи специфических языковых единиц (реалий и метафор), что позволило провести анализ переводческих средств для передачи социокультурологичной информации. Актуальность темы определяется неоспоримой ролью публицистического дискурса в жизни современного человека. Социокультурные единицы в публицистическом дискурсе дают возможность познать культуру и жизнь любой страны и народа.
Ключевые слова: публицистический дискурс, социокультурологичний феномен, реалии, метафора, переводческие средства, прагматика, коммуникативный аспект.

Fedorenko S.V., Stanishevska T.I.
National Technical University of Ukraine «Kyiv Polytechnic Institute»

ENGLISH-SPEAKING JOURNALISTIC DISCOURSE AS A SOCIO-CULTOROLOGICAL LINGUISTIC PHENOMENON OF MODERN COMMUNICATIVE SPACE IN THE TRANSLATION ASPECT

Summary
The article reveals peculiarities of the English-speaking journalistic discourse as socio-culturological phenomenon of communicative space in the translation aspect. The study was performed on the material of 100 English-speaking elements of journalistic discourse. More than thousands of specific linguistic units (realities and metaphors) were analyzed; which allowed conducting deep analysis of the translation means for transmitting of socio-culturological information. Relevance of the topic is defined by the undisputed role of journalistic discourse in modern life. Social and cultural lexical units of journalistic discourse give the opportunity to learn the culture and social life of any country and the people.
Keywords: journalistic discourse, socio-culturological phenomenon, reality, metaphor, translation tools, pragmatics, communicative aspect.

ГЕОГРАФІЧНІ НАУКИ

УДК 332.33

АГРОЕКОЛОГІЧНА ПРИДАТНІСТЬ ОРНИХ ЗЕМЕЛЬ ДЛЯ ВИРОЩУВАННЯ ОЗИМОЇ ПШЕНИЦІ ТА ЦУКРОВОГО БУРЯКУ (НА ПРИКЛАДІ ШЕНДЕРІВСЬКОЇ СІЛЬСЬКОЇ РАДИ КОРСУНЬ-ШЕВЧЕНКІВСЬКОГО РАЙОНУ ЧЕРКАСЬКОЇ ОБЛАСТІ)

Амосов М.І., Макаренко В.В.
Київський національний університет імені Тараса Шевченка

У статті розглянуто проблеми раціонального використання та збереження родючості ґрунтового покриву в умовах сучасного антропогенного навантаження. На конкретному прикладі організації території землекористування Шендерівської сільської ради Корсунь-Шевченківського району Черкаської області розроблено картограми придатності ґрунтів для виробництва рослинницької продукції. Дано рекомендації щодо оптимізації розміщення основних культур на земельних угіддях землекористувача.

Ключові слова: придатність орних земель; озима пшениця; цукровий буряк; групування ґрунтів за якістю; типи ґрунтів; агрогрупи ґрунтів; картографічне моделювання; родючість ґрунту.

Проблематика раціонального, екологічно безпечного використання орних земель актуальна як в Україні, так і в світі вцілому. Наша держава має 32,42 млн. га ріллі, якій властива певна двоїстість: з одного боку це переважно родючі чорноземні ґрунти, з іншого – майже всі вони деградовані, агроекологічно розбалансовані. Деградацію викликає ряд факторів, найважливішим серед них є антропогенний (Добряк Д.С., Канаш О.П., Розумний І.А., 2002). Надмірний антропогенний прес активізував негативні процеси ґрунтового покриву – дегуміфікацію, втрату елементів живлення, водну та вітрову ерозію. Практично повсюдним є погіршення фізико-хімічних та фізичних властивостей. Зростають площі кислих, засолених, осолонцьованих ґрунтів, що також є наслідком прорахунків у використанні земель.

Аналіз досліджень і наукових публікацій дозволяє зробити висновок, що вивчення земель базується на двох системах об'єктивних показників природних властивостей і ознак ґрунтів. Вони відображають агробіологічні вимоги основних культур до ґрунту. Розглядається ланка «ґрунт – рослина», і показники агробіологічних вимог рослин до ґрунту виступають індикаторами його якості. За основу придатності беруть ознаки й властивості ґрунтів, які безпосередньо характеризують їх, але еталоном є вимоги рослин, які виконують роль інтегратора продуктивності природних ресурсів – клімату, ґрунтів і антропогенних факторів [4].

Визначення ступеня придатності ґрунтів розглянуто як один з етапів вивчення земельних ресурсів з врахуванням їх екологічних особливостей і продуктивності, тобто як розширену екологічну оцінку земель. Мета – визначити доцільність вирощування основних культур на різних за характеристиками земельних ділянках, враховуючи, що врожайність є індикатором особливостей даного комплексу.

Об'єктивність є головною вимогою при визначенні придатності ґрунтів до вимог окремих культур й оцінки земель у цілому. Забезпечується вона застосуванням в певній послідовності географічного та аналітичного методів. Необхідність у такому поєднанні обумовлена складним взаємозв'язком факторів. Таке завдання виконувалось послідовним розподілом території залежно від масштабності впливу природно-економічних факторів і застосуванням відповідних методів математичної статистики [4].

Екологобезпечне використання земель необхідно розглядати як першооснову розвитку суспільства в цілому. Це можливе за дотримання чотирьох законів екології: перший – у природі все пов'язано з усім; другий – в природі все повинно кудись діватися; третій – природа знає краще; четвертий – у природі ніщо не дається задарма.

Сама екологічна оцінка території розглядається, по-перше, як придатність до інтенсивного (тобто в складі орних угідь) використання [2], по-друге, як оцінка властивих цій території факторів родючості. Це аналіз території з погляду відповідності факторів основним вимогам рослин. У даному разі йдеться про сукупне вивчення комплексу природних умов, стосовно агробіологічних особливостей певних видів рослин.

Аналіз результатів досліджень цього питання дає можливість зробити висновок, що вирішення проблеми потребує: проведення природно-сільськогосподарського районування території; узагальнення агробіологічних вимог рослин до середовища; агрокліматичного обґрунтування розміщення основних культур і виділення зон їх вирощування; розробки шкал оцінки ґрунтів відповідно до вирощування культур; розробки таблиць класифікації орних земель за придатністю для вирощування основних сільськогосподарських культур; визначення придатності земельних ділянок, аналіз фактичного розміщення сільськогосподарських культур та можливості його вдосконалення [3].

Агрокліматичне обґрунтування розміщення культур враховує вимоги рослин до ґрунтово-кліматичних умов, визначає північні чи південні, або висотні, межі зони поширення певної культури. Агроекологічна зона обмежена двома кривими – мінімуму і максимуму температури і вологи, які дають можливість одержати бажану врожайність. Ареал екологічного оптимуму, характеризується показниками агрокліматичних умов, які забезпечують найвищу врожайність [2, 4].

Зони вирощування культур виділяють об'єднанням природно-сільськогоспо-дарських районів за агрокліматичними умовами, що відповідають вимогам рослин. При цьому застосовують коефіцієнт відповідності вимог рослин багаторічним даним про ресурси тепла і вологи, який базується на законі оптимуму. Агрокліматичні вимоги культур (зернові – пшениця, жито, ячмінь, овес, кукурудза; соняшник, буряки цукрові, картопля, льон), які дають основну товарну продукцію землеробства, враховано за літературними джерелами з орієнтацією на середньостиглі сорти.

Орні землі класифікують для встановлення оптимальних умов щодо конкретної культури. Аг-

© Амосов М.І., Макаренко В.В., 2015

роекологічні, біологічні вимоги культур до ґрунтів узагальнено у вигляді класифікаційних таблиць, які доповнено показниками бонітування ґрунтів та оцінки орних земель. В таблицях упорядковано характеристики якості ґрунту щодо агробіологічних вимог основних культур [4].

Придатність ґрунтів диференціюють за п'ятьма градаціями. Перший підклас –без будь-яких обмежень; другий – середньої придатності з одним обмеженням, його можна усувати агротехнічним прийомом без додаткових витрат; тертій – обмежено придатні ґрунти з кількома негативними ознаками, усунення яких потребує додаткових витрат, але без докорінної меліорації. Четвертий – низької придатності ґрунти, поліпшення їх можливе докорінною меліорацією, п'ятий – непридатні ґрунти.

В Україні агровиробниче групування ґрунтів, здійснене за критеріями [2]: генетична зближеність, що зумовлює їх профільну схожість, однотипність фізико-хімічних, хімічних, фізичних властивостей та екологічних режимів; однорідність, або навпаки, комплексність ґрунтового покриву; ступінь прояву негативних процесів (ерозія, засолення, перезволоження), які обмежують діапазон використання ґрунтів і зумовлюють потребу в певних меліораціях; зближений у підсумку рівень родючості ґрунтів.

Ґрунти України об'єднані у 222 агровиробничі групи із стандартним кодуванням і номером. Агровиробничі групи – основні одиниці бонітування ґрунтів, економічної та грошової оцінки сільськогосподарських земель, їх класифікації, базовий ґрунтово-екологічним виділ при розробці проектів раціонального використання земель, їх окультурювання та охорони [4].

В подальшому виділяють агроекологічні округи з кращими, середніми й гіршими умовами для кожної культури і реалізують завдання екологобезпечного використання земель. Класифікація земель за придатністю для вирощування окремих культур синтезує сукупність характеристик агроекологічного змісту складових екосфери стосовно рослинності, і її результати є просторовим базисом для екологічно та економічно обґрунтованого виробництва продукції землеробства [4].

Зонування та регіональність землеробства є логічним етапом, що започатковує методологію оцінки й використання земель у сільському господарстві. Оцінювана територія повинна мати максимальну однорідність природних умов і залежно від них – розміщення культур, що є передумовою раціонального використання земель [4].

Проблема раціонального використання, екологічного районування і придатності орних земель України вивчалась провідними ґрунтознавцями, землевпорядниками і економістами, зібрано великий фактичний і теоретичний матеріал. Але щодо конкретних землекористувань наукових даних недостатньо. В умовах земельної реформи, використання невеликих розпайованих ділянок, або, навпаки, великих орендованих масивів, вивчення конкретного землекористування в межах одного чи кількох населених пунктів залишається актуальним. Від правильної організації землекористування конкретної громади у великій мірі залежать її соціально-економічні умови: наповнення бюджету, створення робочих місць, своєчасна виплата орендної плати.

Мета і задачі дослідження: визначення агроекологічної придатності орних земель Шендерівської сільської ради Корсунь-Шевченківського району Черкаської області для вирощування основних сільськогосподарських культур.

Головним завданням роботи було: аналіз наукових основ екологобезпечного використання сільськогосподарських земель в Україні; характеристика та визначення агроекологічної придатності орних земель для вирощування основних культур; розробка шкали придатності ґрунтів до вирощування основних сільськогосподарських культур в межах землекористування Шендерівської сільської ради та створення відповідних картограм.

Об'єктом дослідження є орні землі Шендерівської сільської ради Корсунь-Шевченківського району Черкаської області, їх природні характеристики та потенціал для вирощування основних культур. Предметом дослідження є агроекологічна придатність орних земель для виробництва рослинницької продукції. В роботі використано аналіз статистичних даних, історичний, абстрактно-логічний, групування, районування, картографічного моделювання.

Природні умови Шендерівської сільської ради Корсунь-Шевченківського району Черкаської області. Землекористування знаходиться в умовах типового Лісостепу в Правобережній провінції Бузько-Середньодніпровського округу. Клімат помірно-континентальний. Середньорічна температура повітря +13,2° (за даними Звенигородської метеостанції). Абсолютний максимум +42°С, абсолютний мінімум –36,7°С. Тривалість вегетаційного періоду 210-220 днів. Сума активних температур – 2600-2900° [6]. Середньорічна кількість опадів становить 490-510 мм. Опади літнього періоду мають зливовий характер.

На даній території домінують підзолистий і дерновий процеси ґрунтотворення, що поєднувалися в просторі і часі та обумовили формування темносірих, сірих опідзолених, лучних, лучно-болотних ґрунтів [7]. В долині річки Боровиця утворились лучні та лучно-болотні ґрунти на алювіальних та делювіальних відкладах [5].

Характеристика орних земель Шендерівської сільської ради (землекористування агрофірми «Злагода»). Шендерівська сільська рада знаходиться в межах Корсунь-Шевченківського району Черкаської області. Включає в себе 2 населених пункти: с. Шендерівка та с. Нова-Буда.

На території землекористування 3243,5 га сільськогосподарських угідь, в т.ч. ріллі – 1350 га, багаторічних насаджень – 43,2 га, сіножатей – 420 га. Частка ріллі в складі сільськогосподарських угідь відносно невелика(41,6%), що обумовлено вилученням з використання схилових земель (понад 7 градусів). З 1990 року до сьогодні площа ріллі зменшилась з 2741 га до 1350 га [1] (табл. 1).

Характеристика якісного стану орних земель. Якісний стан ріллі характеризує вміст поживних

Таблиця 1

Структура земельного фонду Шендерівської сільської ради

Загальна площа, га	С/г землі, га	С/г угіддя, га				Селітебна територія, га	Під водою	Болота	Піски	Інші
		В тому числі								
		Рілля	Багаторічні насадження	Сіножаті	Пасовища					
4457,0	3243,6	1350	43,2	39,4	420,0	132,0	89,0	2,0	11,0	52,5

Джерело 1

речовин і гранулометричний склад. 1262 га – середньосуглинкові. Невеликі площі супіщаних та легкосуглинкових ґрунтів. Вміст фосфатів в ґрунтах підвищений та високий (табл. 2).

Таблиця 2

Забезпеченість ґрунтів поживними речовинами

Назва агро групи	Розподіл ґрунтів за вмістом фосфатів, га			Розподіл ґрунтів за вмістом обмінного калію, га	
	Підвищений	Високий	Дуже високий	Середній	Підвищений
37д	73,0	30,0	-	94,0	17,0
40д	-	79,0	12,0	62,0	29,0
49д	-	177,0	132,0	153,0	161,0
53д	48,0	187,0	77,0	309,0	3,0
55д	26,0	-	91,0	103,0	28,0

Джерело 1

Забезпеченість обмінним калієм місцевих ґрунтів в основному на середньому та підвищеному рівні.

Показник кислотності ґрунті, які використовуються під ріллю коливається від середньо кислих до близьких до нейтральних (табл. 3).

Таблиця 3

Розподіл ґрунтів за кислотністю [1]

Назва агро групи	Розподіл ґрунтів за кислотністю(pH), га		
	Слабокислі	Близькі до нейтральних	Нейтральні
37д	43,0	26,0	23,0
40д	44,0	39,0	8,0
49д	71,0	238,0	5,0
53д	110,0	100,0	85,0
55д	-	117,0	14,0

Джерело 1

Переважна більшість ґрунтів розміщена на піднятих ділянках поверхні, і є автоморфними, а тому не перезволожені.

Дефляційні процеси, переважно водна ерозія, охопила ті ділянки ріллі, які знаходяться на схилах з крутизною більше 3 градусів, а також ускладнена неправильним обробітком даних земель.

Визначення агроекологічної придатності орних земель Шендерівської сільської ради для вирощування основних сільськогосподарських культур. Для визначення агроекологічної придатності орних земель сільської ради для вирощування озимої пшениці, цукрового буряка, виділено 5 агрогруп, які охоплюють основну площу ріллі, а саме: 37д – ясно-сірі і сірі опідзолені слабозмиті ґрунти середньосуглинкові, 40д – темно-сірі опідзолені та слабореградовані середньосуглинкові, 49д – темносірі опідзолені і реградовані та чорноземи опід-золені і реградовані слабозмиті середньосуглинкові, 53д – чорноземи типові мало-гумусні та чорноземи сильно реградовані середньосуглинкові, 55д – чорноземи типові та чорноземи сильнореградовані слабозмиті середньосуглинкові. Їх площа становить 959 га, це 71% розораних земель.

На основі аналізу класифікаційної таблиці, авторами якої є – Добряк Д.С., Канаш О.П., Бабміндра Д.І., Розумний І.А., нами визначено класи придатності кожної агрогрупи для вирощування тих основних сільськогосподарських культур, які вирощуються на орних землях Шендерівської сільської ради.

Складена шкала придатності орних земель для вирощування основних культур в межах Шендерівської сільської ради та картограми придатності орних земель до вирощування кожної з цих культур, які знаходяться в додатках.

Найважливішою сільськогосподарською культурою в Україні є озима пшениця, і її вирощування в межах земель сільради не є винятком. В деякі роки площі посівів пшениці перевищували 80%, чергуючись з цукровими буряками.

Найкращими орними землями для вирощування озимої пшениці є агрогрупи: 53д – чорноземи типові малогумусні та чорноземи сильно реградовані середньосуглинкові мають клас придатності I, тобто є найбільш придатними, і разом займають площу – 312 га. Дана агрогрупа є придатною для вирощування всіх сільськогосподарських культур, що висіваються в межах сільської ради.

Також придатними, з класом придатності II, є агрогрупи: 40д – темно-сірі опідзолені та слабореградовані середньосуглинкові, 49д – темно-сірі опідзолені і реградовані, чорноземи опідзолені і реградовані слабозмиті середньосуглинкові та 55д – чорноземи типові та чорноземи сильнореградовані слабозмиті середньосуглинкові. Разом займають площу – 536 га.

Всі 4 агрогрупи займають більшу половину ріллі, а саме – 848 га з 1350 га. Звідси можна зробити висновок, що 63% ріллі є цілком придатними до вирощування озимої пшениці.

Непридатними для вирощування озимої пшениці є: 37д – ясно-сірі і сірі опідзолені слабозмиті ґрунти середньосуглинкові(клас придатності III). Їх площа становить – 111 га.

Картограма придатності орних земель для вирощування озимої пшениці № 1

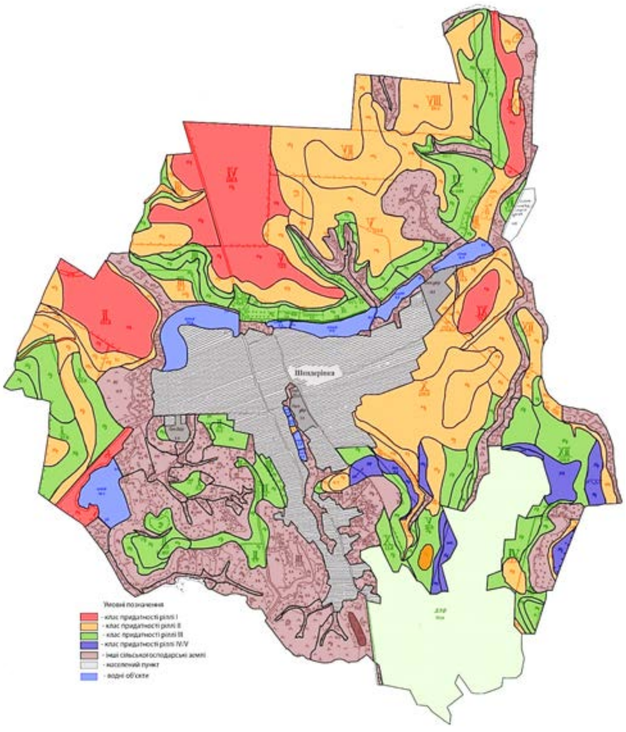

Для вирощування цукрового буряка, друга за площами посівів культура, а в окремі роки переважаюча, найбільш придатними є такі агрогрупи: 53д – чорноземи типові малогумусні та чорноземи сильнореградовані середньосуглинкові та 40д – темно-сірі опідзолені та слабореградовані середньосуглинкові – I та III класи придатності відповідно.

Слабопридатними є: 37д – ясно-сірі і сірі опідзолені слабозмиті ґрунти середньосуглинкові, 49д –

темно-сірі опідзолені і реградовані, чорноземи опідзолені і реградовані слабозмиті середньосуглинкові та 55д – чорноземи типові та чорноземи сильнореградовані слабозмиті середньосуглинкові з класом придатності від II до IV.

Картограма придатності орних земель для вирощування цукрового буряка № 2

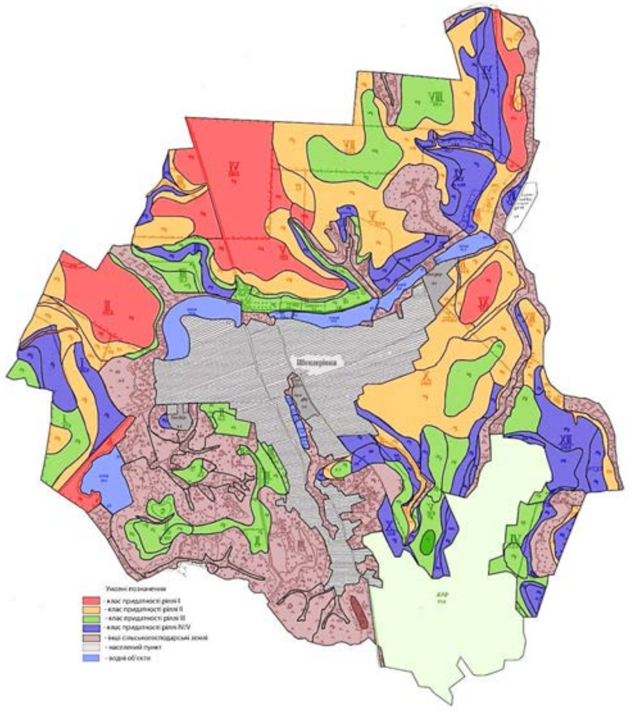

Звідси можна зробити наступний висновок: найбільш придатним ґрунтом для вирощування всіх сільськогосподарських культур в межах Шендерівської сільської ради є чорноземи типові малогумусні та чорноземи сильнореградовані середньосуглинкові (53д). На них можна вирощувати всі сільськогосподарські культури без виключень. Непридатними є 37д – ясно-сірі і сірі опідзолені слабозмиті ґрунти середньосуглинкові.

Висновки. В умовах загострення екологічної кризи екобезпечне використання сільськогосподарських земель є надзвичайно актуальним. Цього можна досягнути за умови, коли виробництво у сільському господарстві функціонує у повній узгодженості із законами екології.

За агроекологічними умовами – кліматом, ґрунтами територія Шендерівської сільської ради Корсунь-Шевченківського району Черкаської області одна з найкращих в України. Їх співвідношення дозволяє вирощувати не тільки основні сільськогосподарські культури, а й багато інших не характерних для даної місцевості.

Серед ґрунтів Шендерівської сільської ради найпридатнішим для виробництва продукції рослинництва (озима пшениця, цукровий буряк) є: чорноземи типові малогумусні та чорноземи сильнореградовані середньосуглинкові, чорноземи опідзолені і слабореградовані та темно-сірі сильнореградовані середньосуглинкові. Завдяки вдалому співвідношенню вологи і вмісту гумусу отримують оцінку – I. Непридатними є – ясно-сірі і сірі опідзолені слабозмиті ґрунти середньосуглинкові (37д).

Ґрунти I класу придатності мають найбільшу розораність. Так чорноземи типові малогумусні і чорноземи сильнореградовані (53д) складають понад 20% у складі ріллі.

Ґрунти з класом придатності IV найменше придатні це 37д – ясно-сірі і сірі опідзолені слабозмиті ґрунти середньосуглинкові. Їх доцільно вивести з інтенсивного використання, залужити або здійснювати протиерозійні заходи. Землекористувачам необхідно запровадити науково обґрунтовану структуру посівних площ з використанням сучасних короткоротаційних зерново-бурякових сівозмін для збереження ґрунтового покриву.

Список літератури:

1. Звітність про агрохімічне обстеження ґрунтів СТОВ «Злагода», с. Шендерівка Корсунь-Шевченківського району. – Черкаський обласний державний проектно-технологічний центр охорони родючості ґрунтів і якості продукції «Облдержродючість». – С. 25-28.
2. Канаш О.П. Принципи класифікації земель як основи раціонального використання земельних ресурсів // Вісник аграрної науки. – 2002. – № 3. – С. 63-66.
3. Канаш О.П. Науково-прикладні аспекти класифікації ґрунтів за придатністю для вирощування основних сільськогосподарських культур(розробка шкал придатності по природно-сільськогосподарських провінціях). – Міносвіти і науки України, Державний департамент інтелектуальної власності, 2001. – ПА № 3997. – 28 с.
4. Класифікація сільськогосподарських земель як наукова передумова їх екологобезпечного використання / [Добряк Д.С., Канаш О.П., Бабміндра Д.І., Розумний І.А.] – К.:Урожай, 2007. – 464 с.
5. Проект внутрігосподарського землеустрою колгоспу ім. Дзержинського, с. Шендерівка, Корсунь-Шевченківського району, Черкаської області, – Львівський сільськогосподарський інститут. Наук.-досл. сектор. Земекспедиція. – Текстова частина, – [О. Шулейкін, В. Лежнєв, В. Кисіль, М.Курильців] / Д., 1976. – С. 7-8.
6. Ретроспективний аналіз сучасних змін мікроклімату с. Шендерівки (Корсунь-Шевченківського району, Черкаської області) в контексті глобального потепління клімату / [Амосов М.І]. – Ч: 2007. – С. 15-16.
7. Технічна документація з нормативної грошової оцінки земель населених пунктів Шендерівської сільської ради Корсунь-Шевченківського району Черкаської області, – Державне підприємство «Черкаський науково-дослідний та проектний інститут землеустрою» / Черкаси, 2007. – С. 11-12.

Амосов М.И.
Киевский национальный университет имени Тараса Шевченко

АГРОЕКОЛОГИЧЕСКАЯ ПРИГОДНОСТЬ ПАХОТНЫХ ЗЕМЕЛЬ ДЛЯ ВЫРАЩИВАНИЯ ОЗИМОЙ ПШЕНИЦЫ И САХАРНОЙ СВЁКЛЫ (НА ПРИМЕРЕ ШЕНДЕРОВСКОГО СЕЛЬСЬКОГО СОВЕТА КОРСУНЬ-ШЕВЧЕНКОВСКОГО РАЙОНА ЧЕРКАССКОЙ ОБЛАСТИ)

Аннотация
У статьи рассмотрено проблемы рационального использования и сохранения плодородия почв в условиях современной антропогенной нагрузки. На конкретном примере организации территории землепользования Шендеровского сельського совета Корсунь-Шевченковского района Черкасской области разработано картограммы пригодности почв к производству растительной продукции. Даны рекомендации для оптимизации размещения основных культур на земельных угодьях землепользователя.
Ключевые слова: пригодность пахотных земель; озимая пшеница; сахарная свёкла; распределение почв за качеством; типы почв; агрогруппы почв; картографическое моделирование, плодородие почв.

Amosov M.I.
Taras Shevchenko National University of Kyiv

AGROECOLOGICAL USEFULNESS OF ARABLE LANDS FOR PRODUCTION OF WHEAT AND SUGAR BEET (THROUGH THE EXAMPLE OF SHENDERIVKA VILLAGE COUNCIL IN KORSUN-SHEVCHENKIVKYI RAYON OF CHERKASY OBLAST)

Summary
The article deals with the problems of rational land use and preservation of soil fertility under nowadays human activity. The author develops cartograms of the soils usefulness for crops production developed in the case study of the territory of Shenderivsa village council in Korsun-Shevchenkivskyi rayon of Cherkasy oblast. The article also provides recommendations for optimization of spatial crops management for farmers.
Keywords: usefulness of arables lands; wheat; sugar beet; classification of soils by quality; soil types; soil fertility; agricultural group of soils; cartographic modeling.

УДК 338.486

ІСПАНІЯ НА СВІТОВОМУ РИНКУ ТУРИСТИЧНИХ ПОСЛУГ

Бусол Л.М., Левчук Л.О.
Український гуманітарний ліцей
Київського національного університету імені Тараса Шевченка
Левчук Н.І.
Інститут економіки та прогнозування Національної академії наук України

У статті розглянуто Іспанію на світовому туристичному ринку. Розвитку туризму в Іспанії сприяє її географічне розміщення, розвинута туристична інфраструктура. Досліджено сучасний стан розвитку туризму в Іспанії. Окреслено перспективи розвитку туризму Іспанії на світовому ринку.

Ключові слова: туризм, Іспанія, розвиток, туристичний ринок, світовий ринок, країни, географічне розміщення, доходи від туризму, інфраструктура, туристична діяльність.

Постановка проблеми. За даними всесвітньої туристичної організації ООН (ЮНВТО), незважаючи на проблеми глобальної економіки, в останні роки спостерігається тенденція до збільшення кількості туристів у світі. Іспанія відіграє важливу геополітичну роль, зокрема є членом у багатьох міжнародних організаціях: ООН, НАТО, ЄС. Вона є індустріально-аграрною країною, яка входить до числа перших 10 країн світу за обсягом промислової продукції. Туризм є однією з важливих складових економіки Іспанії.

Дослідження особливостей туристичної діяльності в Іспанії є актуальним. Країна тривалий час входить до світової п'ятірки країн за показниками кількості прибулих туристів та отриманого доходу від туристичної діяльності.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідженню туризму присвячено багато праць [1-5]. Аналізу останніх досліджень і публікацій щодо туризму в Іспанії присвячені праці як вітчизняних, так і зарубіжних вчених [6-10]. Інформаційною базою є статистичні дані Євростату, Всесвітньої туристичної організації ООН.

Метою статті є виявлення основних тенденцій розвитку туризму Іспанії, оскільки її досвід може стати корисним для України.

Виклад основного матеріалу. У сучасних умовах туристична галузь, одна з небагатьох, яка активно розвивається у світі. Завдяки туризму населення має змогу ознайомитися з історією, культурою, звичаями, релігійними та духовними цінностями вибраної країни. Розвиток туризму є одним з інструментів підвищення рівня життя населення, розвитку транспорту, інфраструктури, який стимулює вкладення інвестицій в інфраструктуру (аеропорти, морські порти, дороги тощо), щоб адаптуватись до туристського попиту тощо. Для економіки країни – це поповнення державного бюджету, створення додаткових робочих місць, зростання престижу країни, розвиток інфраструктури. Водночас туризм має негативний вплив на навколишнє середовище, оскільки це додаткові відходи, сміття, забруднення повітря, шум та інші фактори, які мають вплив на здоров'я місцевого населення.

За даними ЮНВТО у 2013 р. зріс дохід від міжнародних туристичних поїздок на 5% порівняно з попереднім роком, досягнувши рекордної відмітки в 1 млрд 087 млн. $. І уже за вісім місяців 2014 р. цей показник зріс ще на 5%. У 2013 р. на 52 млн. туристів збільшилась кількість подорожуючих.

За останніми даними ЮНВТО Франція, Сполучені Штати та Іспанія є найвідвідуванішими країнами світу. Іспанія займає третє місце за кількістю відвідувань туристів (табл. 1).

Таблиця 1

Головні міжнародні туристичні напрями у 2012-2013 рр., млн. відвідувань

№	Країна	2012 рік	2013 рік
1.	Франція	83,0	–
2.	США	66,7	69,8
3.	Іспанія	57,5	60,7
4.	Китай	57,7	55,7
5.	Італія	46,4	47,7
6.	Туреччина	35,7	37,8
7.	Німеччина	30,4	31,5
8.	Великобританія	29,3	31,2
9.	Росія	25,7	28,4
10.	Таїланд	22,4	26,5

– немає даних

Джерело: UNTWO (2014). «UNTWO. Tourism Highlings. 2014 Edition». P. 6, http://mkt.unwto.org/publication/unwto-tourism-highlights-2014-edition

Найбільший дохід у 2012-2013 рр. від туризму отримали такі країни (табл. 2), зокрема Іспанія отримала у 2013 р. 60,4 млрд $

Таблиця 2

Отримання доходу від туризму, млрд $

№	Країна	2012	2013
1.	США	126,2	139,6
2.	Іспанія	56,3	60,4
3.	Франція	53,6	56,1
4.	Китай	50,0	51,7
5.	Макао (Китай)	43,7	51,6
6.	Італія	41,2	43,9
7.	Таїланд	33,8	42,1
8.	Німеччина	38,1	41,2
9.	Великобританія	36,2	40,6
10.	Гонконг	33,1	38,9

Джерело: UNTWO (2014). «UNTWO. Tourism Highlings. 2014 Edition». P. 6., http://mkt.unwto.org/publication/unwto-tourism-highlights-2014-edition

Як видно з наведених даних, тривалий час не зникає зацікавленість туристів до Середземноморських країн, зокрема до Іспанії.

Туристичний ринок Іспанії сформований переважно завдяки зовнішньому попиту, який зорієнтований на прийом іноземних туристів. Туристи вибирають Іспанію, як відомий туристичний центр, оскільки наявний комфорт готелів, бездоганний сервіс, гостинність та турбота – головні чинники, які переважають під час вибору країни відпочинку.

© Бусол Л.М., Левчук Л.О., Левчук Н.І., 2015

Таблиця 3

Кількість поїздок до Іспанії туристами з ЄС за напрямами

Мета поїздок	2004	2005	2006	2012	2013
Всього	112755629	146623990	140815880	137313884	132350735
в особистих потребах	109579500	125021200	120900783	124268339	121547454
в ділових справах	3176129	21602790	19915097	13045545	10803281
для відпочинку та розваг	–	–	–	72081841	68719256
відвідування друзів, родичів	–	–	–	43310626	44628896
інше (паломництво, лікування)	–	–	–	8875873	8199301

– – немає даних

Джерело: за даними Євростату, http://ec. europa.eu/eurostat/web/tourism/data/database

А відносно низькі ціни більшою мірою є визначальними. Іспанія пропонує туристам різні види турів: від пляжно-курортного, екскурсійного, розважального, гірськолижного, культурно-розважального до релігійного. Іспанія має добре розвинену сучасну готельну базу.

Іспанія, як і будь-яка країна, має унікальну культуру, свої традиції, а природно-кліматичне розташування сприяє її відвідуванню цілий рік. У табл. 3 наведено дані про кількість поїздок до Іспанії туристами з країн ЄС за напрямами: в особистих потребах; в ділових справах; для відпочинку та розваг; відвідування друзів та родичів; інше (лікування, паломництво). Аналіз статистичних даних показує, що у 2013 р. зменшилась порівняно з 2012 р. загальна кількість поїздок до Іспанії туристами з країн ЄС за всіма напрямами. На фоні міжнародної статистики зростання загальної кількості туристів, які відвідали Іспанію, можна говорити, що до Іспанії зростає зацікавленість туристів з країн, не членів ЄС.

У 2013 р. 48% туристів відвідали Іспанію в особистих потребах, 27% – для відпочинку, розваг, 18% – відвідання друзів та родичів, близько 4% в бізнесових справах, близько 3% – з метою лікування, паломництва. З огляду на вказані дані можна говорити про необхідність стимулювання та популяризування Іспанії як країни, яка може надавати не лише курортно-пляжні послуги, й для культурного розвитку туристів.

В Іспанії завдяки географічному положенню притаманні три основні кліматичні типи – континентальний, океанічний і середземноморський. Континентальний клімат в літні місяці приваблює туристів з Північної Європи й користується неабияким попитом серед самих іспанців.

Важливим фактором, який сприяє відвідуванню туристами Іспанії – це розвинута транспортна інфраструктура, зокрема в країні є 152 аеропорти, на яких працюють дві державні авіакомпанії – «Іберія» і «Авіадо», а також низка приватних авіакомпаній, які здійснюють авіарейси в Латинську Америку, США, Канаду, Японію, Північну Африку та країни Європи. Навантаженішими серед інших є великі аеропорти в Мадриді, Барселоні, Лас-Пальмасі (на о. Гран-Канарії), Малазі, Севільї та на о. Тенеріфе.

В Іспанії також функціонують морські порти: Картехена, Барселона, Більбао, Санта-Крус-де-Тенеріфе, Таррагона і Валенсія. Розвинутий автомобільний та швидкісний залізничний транспорт також сприяє збільшенню кількості туристів до Іспанії.

Саме туристів з Англії та Німеччини Іспанія приваблює насамперед кліматичним чинником та зручним транспортним сполученням (авіа та автомобільний тунель через протоку є зручним сполученням з Англією). Англійці надають перевагу Коста-дель-Соль, а також Канарським островам.

Курортно-пляжний туризм, який фактично відсутній в Німеччині, приваблює їхніх жителів в Іспанію. Перевагу німці віддають як Канарським островам, так і узбережжю Каталонії і Андалусії.

Іспанський туризм приваблює жителів Португалії дешевизною, близькістю географічного положення та єдністю історичного і культурного коріння. Французькі туристи надають перевагу Іспанії в першу чергу через близькість, спорідненість мов, схожість кухні. Туристів з Італії Іспанія приваблює близькістю культурно-історичного розвитку.

Іспанія характеризується відносно низькою ціною туристичного продукту. Як видно з табл. 4 у 2013 р. туристи з країн ЄС, відвідуючи Іспанію, витрачали 21% на транспорт, 22% – на проживання, 15% від загальних витрат – на харчування.

Таблиця 4

Витрати в Іспанії туристами з країн ЄС, %

Статті витрат	2012	2013
Всього	100	100
витрати на транспорт	19	21
витрати на ресторани, кафе	14	15
витрати на проживання	20	22
витрати на товари	6	1
інші витрати	41	41

Джерело: розраховано за даними Євростату, http://ec.europa.eu/eurostat/web/tourism/data/database

Отже, географічна близькість, клімат, відносно низька ціна туристичного продукту є визначальними під час вибору Іспанії як країни для міжнародного туризму для її близьких сусідів.

Туристів з США, Японії, Канади, для яких Іспанія є територіально відділеною країною, зацікавленість викликає як країна з багатою культурно-історичною спадщиною, зокрема періоду Ренесансу. Отже, для туристів з цих країн Іспанія приваблює пізнавальними подорожами.

Але саме курортний відпочинок приносить Іспанії найбільший дохід серед інших видів туризму. В першу чергу, це Коста-Брава, Коста-Дорада і Коста-дель-Маресме в Каталонії, Салоу і Барселона, узбережжя Коста-де-Валенсія та Коста-Бланка, Бенідорм, Коста-Каліда, лагуна Мар-Менор, Коста-де-Альмерія, Коста-Тропікаль, Коста-дель-Соль, Коста-де-ла-Лус, Балеарські острови (Мальорка, Менорка, Ібіс). Відпочинок на Канарських островах є цілорічним курортом через комфортний тропічний клімат.

На півночі Іспанії є відомі гірськолижні курорти в Піренеях, Центральній Кордельєрі, Іберійських горах, а також на півдні в Сьєрра-Неваді.

Іспанія заманює туристів також бажанням знайомитися з багатою історичною спадщиною, серед популярних міст є Мадрид та Барселона. У 2013 р.

Барселону відвідали більше 8 млн. туристів. У країні знаходяться відомі святині католицизму. Місто Сантьяго-де-Компостела знаходиться на третьому місці за значенням після Єрусалиму та Ватикану через мощі апостола Іакова. До них приходять до 200 000 людей за рік. Міста Санто Торібіо де Лієвана (Кантабрія) і Каравака-де-ла-Крус (Мурсія) також є значимими для католиків, які заманюють туристів з усього світу.

Іспанія славиться кінофестивалями, музичними фестивалями, ярмарками, міжнародними виставками, а також відомою коридою.

Туризм вимагає від держави вкладення додаткових коштів для поліпшення міст, прикрашення парків, скверів. Оскільки Іспанія – це не лише море, сонце і пісок, то потрібно для збільшення кількості туристів розробляти та популяризувати низку нових туристичних проектів, метою яких буде просування національного продукту на міжнародний туристичний ринок. У цьому контексті, впровадження і розвиток різних програм на національному рівні стимулювало б розвиток туризму та сприяло б відновленню та збереженню природи.

Станом на 2010 р. 41 природну та культурно-історичну пам'ятку, що знаходяться на території Іспанії, включено до списку об'єктів Світової спадщини ЮНЕСКО, 16 з яких визнані шедеврами, і 4 природними феноменами виняткової краси та естетичної важливості.

Туристів з усього світу захоплюють природні об'єкти (вершина Монте-Пердідо), національні парки Ордеса в Піренеях, Національний парк Гарахонай, «Торкаль» в Антекері, Айгуес-То́ртес-і-Ла́го-Сан-Мауріс́іо, озеро Санабрія, лагуни Руідера. Цікавинкою Іспанії є також вулканічний ландшафт та незвичайна природа Канарських островів, а особливо острів Тенеріф, на якому находиться вулкан Тейде – це найвища точка Іспанії. Останнім часом набуває поширення також і зелений туризм в Іспанії (відпочинок в сільській місцевості). Це напрями для подальшої популяризації туризму в Іспанії.

Іспанія виступає також центром надання освітніх послуг, завдячуючи яким, додатково залучаються кошти у туристичну сферу. Розвитку туристичної сфери в Іспанії сприяє також те, що іспанська мова є другою за поширенням серед мов на планеті за кількістю людей, які розмовляють нею, як першою. Нею розмовляють більше 500 мільйонів населення планети. Іспанська мова є офіційною мовою в двадцять одній країні, також є однією із шести офіційних мов ООН, поряд з арабською, китайською, французькою, російською. Щороку кількість людей, які розмовляють іспанською збільшується. Збільшується і кількість людей, які володіють нею як другою. А тому, у туристів, які володіють іспанською мовою, не виникає труднощів у спілкуванні, що є додатковим фактором у виборі Іспанії як країни для здійснення подорожей.

Висновки та пропозиції. Туризм сприяє підтриманню миру і взаєморозуміння, між країнами. Країни отримують доходи не лише від туризму, а й за рахунок здійснення міжнародних перевезень. А це значна частина додатково залучених коштів у державу.

Нині Іспанія займає другу позицію в рейтингу світових туристських держав за обсягами отримання доходів від туризму та третю за кількістю відвідувань. Незважаючи на економічні складнощі цілеспрямована політика уряду дозволяє Іспанії бути лідером у туристичній сфері, отримуючи значні доходи у державний бюджет й робочі місця для місцевого населення. Одним із завдань уряду є розробка національних стратегій підтримки туристичної галузі.

Іспанія може додатково залучати кошти за рахунок розширення надання туристичних послуг до природних об'єктів, які включені до списків ЮНЕСКО, надання освітніх послуг та рекламуючи Іспанію, як країни з багатою історичною спадщиною.

Досвід Іспанії може стати корисним для України.

Список літератури:

1. Крижанівський В. П. Країнознавство: підручник / В. П. Крижанівський, М. С. Дорошко, В. І. Головченко, П. М. Ігнатьєв, Р. А. Кривонос; ред.: М. С. Дорошко; Київ. нац. ун-т ім. Т. Шевченка. – К.: Знання, 2012. – 439 с.
2. Багров М. В. Країни Європейського Союзу: Енциклопед. довід. / М. В. Багров, Я. Б. Олійник, К. О. Третяк, А. В. Степаненко. – К.: ВГЛ «Обрії», 2004. – 176 с.
3. Алєшугіна Н. О. Туристичне країнознавство у таблицях і схемах: [навч. посіб.] / Н. О. Алєшугіна, О. О. Зеленська, І. В. Смаль. – Ніжин: Лисенко М. М., 2011. – 386 с.
4. Бабкин А. В. Специальные виды туризма / А. В. Бабкин. – М.: Феникс, 2008. – 256 с.
5. Варламова Т. К. Все страны мира / Т. К. Варламова. – М.: Рипол Классик, 2008. – 209 с.
6. Roger W. Barcelona & Catalonia / Roger Williams. – London: Dorling Kindersley, 2005. – 180 p.
7. Географія та історія Іспанії: Посіб. з країнознавства / уклад.: А. О. Серебрянська. – К.: Київ. держ. лінгв. ун-т, 1998. – 269 с.
8. Raul de-Arriba. Global tourism, competitiveness and economic policy in Spain / Raul de-Arriba // Актуал. пробл. економіки. – 2011. – № 12. – С. 347-356.
9. Афанасьєв О. Є. Оцінка забезпеченості рекреаційно-туристськими ресурсами адміністративно-територіальних одиниць Королівства Іспанія / О. Є. Афанасьєв // Дніпропетровський національний ун-т. Вісник ДІТБ. – 2007. – № 11. – С. 121-127.
10. Пустиннікова І. С. Середньовічні замки Європи / І. С. Пустиннікова, Н. Ю. Безпалова. – Ілюстрована енциклопедія. – Харків: Мікко-Сервіс, 2010. – 160 с.

Бусол Л.Н., Левчук Л.О.
Украинский гуманитарный лицей
Киевского национального университета имени Тараса Шевченко
Левчук Н.И.
Институт экономики и прогнозирования Национальной академии наук Украины

ИСПАНИЯ НА МИРОВОМ РЫНКЕ ТУРИСТИЧЕСКИХ УСЛУГ

Аннотация
В статье рассмотрено Испанию на мировом туристическом рынке. Развитию туризма в Испании способствует ее географическое положение, развитая туристическая инфраструктура. Исследовано современное состояние развития туризма в Испании. Определены перспективы развития туризма Испании на мировом рынке.
Ключевые слова: туризм, Испания, развитие, туристический рынок, мировой рынок, страны, географическое размещение, доходы от туризма, инфраструктура, туристическая деятельность.

Busol L.M., Levchuk L.L.
Ukrainian Humanities Lyceum of Taras Shevchenko National University of Kyiv
Levchuk N.I.
Institute for Economics and Forecasting of the National Academy of Sciences of Ukraine

SPAIN IN THE GLOBAL TOURISM MARKET

Summary
The article deals with Spain in the global tourism market. geographical location, developed tourist infrastructure contribute to tourism development of Spain. The current state of tourism in Spain is examined. Prospects of development of tourism in Spain in the world market are determined.
Keywords: tourism, Spain, development, tourism market, global market, countries, geographical location, income from tourism, infrastructure, tourism activity.

ЮРИДИЧНІ НАУКИ

УДК 340.132.8:342.7:349.2

ГАРАНТІЇ ТА ФОРМИ ЗАХИСТУ ПРАВ ЛЮДИНИ В СФЕРІ ПРАЦІ

Лазукова Н.В.
Інститут підготовки кадрів для органів прокуратури України
Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого

У статті аналізується система гарантій трудових прав, закріплених у чинному законодавстві. Розглядаютьсяосновні форми та способи захисту трудових прав працівників. Досліджуються проблеми здійснення окремих способів захисту трудових прав, зокрема, самозахисту. Вносяться пропозиції щодо удосконалення чинного законодавства про працю.

Ключові слова: права людини в сфері праці, гарантії трудових прав, форми захисту трудових прав, юрисдикційна форма захисту, самозахист.

Постановка проблеми. Конституційні права та свободи людини, їх гарантії визначають зміст і спрямованість діяльності держави, головним обов'язком якої є затвердження і забезпечення цих прав та свобод. Одним з найбільш важливих засобів такого забезпечення є юридичні гарантії. Конституція України встановлює цілу низку гарантій прав людини в сфері праці, які посідають визначальне місце в системі загальнолюдських цінностей.

Важливою гарантією реалізації прав та свобод учасників трудових правовідносинє створення належного механізму їх правового захисту.З огляду на це, проблема забезпечення системи гарантій та захиступрав людини в сфері праці набуває неабиякої актуальності.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання гарантій реалізації прав і свобод людини і громадянина та їх захисту, посідає одне з провідних місць у наукових дослідженнях. У юридичній науці трудового права ця проблема також стала однією з найбільш актуальних. Дослідженням проблем юридичних гарантій та захисту трудових прав займалися такі науковці, як: В.М. Скобєлкін, К.П. Уржинський, В.Д. Шахов, О.М. Волкова, О.В. Смірнов, О.В. Кузніченко, В.В. Єгоров, В.В. Жернаков, В.В. Лазор, Т. Маркіна, А.Р. Мацюк, Н.М. Хуторян та інші.

Мета статті. Головною метою цієї роботи є аналіз гарантій трудових прав, закріплених у чинному законодавстві, основних форм та способів захисту трудових прав працівників, висвітлення проблем здійснення окремих способів захисту трудових прав та внесення пропозицій щодо удосконалення чинного законодавства про працю.

Виклад основного матеріалу дослідження. Конституція України, проголошуючи Україну соціальною державою, встановлює цілу низку норм щодо соціально-трудових прав громадян. Відповідно до її положень держава створює умови для повного здійснення громадянами права на працю, гарантує рівні можливості у виборі професії та роду діяльності, реалізує програми професійного навчання, підготовки та перепідготовки кадрів відповідно до суспільних потреб.

Права людини забезпечуються системою гарантій у державі, тобто правовими та організаційно-правовими засобами і способами, за допомогою яких забезпечуються реалізація прав та виконання обов'язків, передбачених законодавством [1, с. 125].

Ідея забезпечення державних гарантій трудових прав послідовно проводиться в Кодексі законів про працю України (далі – КЗпП). Встановлення державних гарантій трудових прав громадян, захист прав та інтересів працівників і роботодавців визначаються цілями трудового законодавства.

Однак нормативне визначення поняття «гарантії» у чинному КЗпП України відсутнє. Проте, виходячи зі змісту розділу VIII КЗпП «Гарантії і компенсації», можна зробити висновок, що в цьому випадку під гарантіями маються на увазі, переважно, грошові виплати, що зберігають працівнику повністю або частково заробітну плату за час, коли він з поважних причин, передбачених законом, не міг виконувати трудові обов'язки. Проте таке розуміння гарантій у трудовому праві є дуже вузьким і не відповідає рівню розвитку наукових поглядів з цього питання [2, с. 90].

Є цікавим досвід легального законодавчого закріплення поняття «гарантія» в інших країнах. Трудовий кодекс Російської Федерації визначає, що гарантіями визнаються засоби, способи й умови, за допомогою яких забезпечується здійснення наданих працівникам прав у галузі соціально-трудових відносин [3, с. 164]. Як видно, поняттям «гарантії» охоплюються не тільки грошові виплати, що носять гарантійний характер (гарантійні виплати і гарантійні доплати), але і ті засоби, способи й умови, які забезпечують працівникам здійснення їх трудових прав, що є цілком виправданим і відповідає сучасному рівню розвитку науки трудового права.

Представники науки трудового права, спираючись на загально-правове розуміння юридичних гарантій, визначають юридичні гарантії в трудовому праві як «правові (головним чином норми права) та організаційно-правові (в основному діяльність, яка має правове значення) засоби та способи, за допомогою яких у суспільстві забезпечуються вступ в трудові правовідносини, безперешкодна реалізація, охорона і відновлення (у випадку порушення) трудових прав, наданих працівникам законодавством» [4, с. 113].

Класифікація трудових гарантій у науці трудового права проводилася неодноразово. Є.Б. Хохлов запропонував стислу класифікацію гарантій трудових прав працівників. За цільовим призначенням він пропонує поділити їх на дві групи: 1) гарантії реалізації, 2) гарантії охорони трудових прав [5, с. 344].

В.М. Скобелкін поділяє гарантії на три основні групи: гарантії, що забезпечують вступ до трудових правовідносин; гарантії, що забезпечують безперешкодне здійснення трудових прав громадян у трудових і пов'язаних з ними інших правовідносинах; гарантії, що забезпечують відновлення порушених трудових прав працівників [6, с. 167-168]. Забезпечення ж повної реалізації наданих працівником прав В.М. Скобелкін справедливо пов'язував не тільки із закріпленням у законодавстві правових засобів, що перешкоджають порушенню трудових прав, але й зі створенням ефективної системи відновлення цих прав.

Як справедливо відзначає О. В. Кузніченко, найважливіша функція гарантій трудових прав працівників, як правових засобів, полягає в досягненні

© Лазукова Н.В., 2015

ними цілей правового регулювання. Вона виявляється в тому, що в результаті реалізації правових засобів забезпечується рух і захист трудових прав і законних інтересів працівників, гарантується їх законне і справедливе задоволення [7, с. 27].

Система захисту трудових прав є однією з найважливіших гарантій трудових прав. С.С. Алексеев під поняттям «захист» розумів державно-примусову діяльність спрямовану на здійснення «відновлювальних» завдань – на відновлення порушеного права, забезпечення виконання юридичного обов'язку [8, с. 202].

У науковій літературі дуже часто поняття захисту порушених прав ототожнюють з терміном охорона прав. В.А. Тарасова терміни «охорона» і «захист» визнає рівнозначними [9, с. 22-23]. Однак, захист і охорона не є рівнозначними поняттями. Охорона кожного права здійснюється постійно і переслідує мету забезпечення його здійснення і при цьому не допущення його порушень. Захист же передбачає засоби, за допомогою яких можна відновити порушене право.

Раніше під захистом трудових прав в широкому сенсі розумілася діяльність компетентних органів по вирішенню трудових спорів, деякими авторами сюди включалася діяльність органів щодо здійснення нагляду та контролю за дотриманням трудового законодавства. Сьогодні дослідники пропонують різні підходи до визначення змісту цього поняття. У найбільш загальному вигляді під захистом трудових прав працівників в широкому сенсі розуміється будь-якого роду діяльність, що здійснюється суб'єктами в інтересах працівників і сприяє поліпшенню умов їх праці [10, с. 3]. І.В. Лагутіна розглядає поняття захисту трудових прав у широкому і вузькому значеннях. У широкому значенні – це реалізація захисної функції трудового права, яка, у свою чергу відображає захисну функцію держави. У вузькому значенні – це забезпечення додержання трудових прав, попередження і профілактика їх порушень, реальне поновлення незаконно порушених прав і встановлення трудовим законодавством та діями відповідних органів реальної ефективної відповідальності роботодавців за порушення трудових прав працівників [11, с. 17].

Захист трудових прав здійснюється в передбаченому законом порядку. А це означає, що він здійснюється у певних визначених законом формах. Під формою захисту розуміють комплекс внутрішньо узгоджених і врегульованих законом заходів по захисту трудових прав та законних інтересів. Форми захисту трудових прав та інтересів працівників поділяються на два види: юрисдикційну та неюрисдикційну.

Під юрисдикційною формою захисту розуміють діяльність уповноважених державою органів по захисту порушених або оспорюваних суб'єктивних прав. Значення юрисдикційної форми захисту полягає у тому, що особа, яка оскаржує право чи законний інтерес, звертається до державних або інших компетентних органів, на які законом покладено обов'язок прийняти необхідні заходи для відновлення порушеного права і припинення правопорушення.

У межах юрисдикційної форми розрізняють загальний і спеціальний порядок захисту трудових прав та охоронюваних законом інтересів. Загальний порядок передбачає судовий захист. Судова форма є найбільш ефективною формою захисту трудових прав і гарантується Конституцією України. Серед спеціальних форм захисту трудових прав та законних інтересів можна виділити адміністративний захист, який включає в себе захист органами прокуратури, а також іншими державними органами, які здійснюють контроль за дотримання трудового законодавства. Сюди також можна віднести розгляд індивідуальних трудових спорів в порядку підлеглості. Він здійснюється в порядку, передбаченому законом України «Про звернення громадян», а також розгляд індивідуального трудового спору в комісії по трудових спорах.

Що ж стосується неюрисдикційної форми захисту, то вона охоплює собою дії працівників по захисту порушених суб'єктивних прав, які здійснюються ними самостійно без звернення до державних або інших компетентних органів. Неюрисдикційні форми захисту трудових прав та законних інтересів працівників передбачені трудовим законодавством. До них належать: а) примирно-третейські процедури, які застосовуються при вирішенні колективних трудових спорів; б) самозахист; в) громадський захист, який здійснюють виборні профспілкові органи.

Характерною ознакою неюрисдикційних форм захисту є не вирішення спору, а сприяння сторонам спору у досягненні компромісу шляхом прийняття взаємного рішення.

Якщо громадський захист порушених трудових прав або оспорюваних законних інтересів завжди був характерним для трудового права, то примирно-третейські процедури, які застосовуються при вирішенні колективних трудових спорів, а також самозахист, є порівняно новими у трудовому праві. Примирні процедури також повинні застосовуватися при вирішенні індивідуальних трудових спорів. На жаль чинний КЗпП України наділяє комісію по трудових спорах юрисдикційними функціями, що є неправильним. КТС повинна виконувати функцію примирення працівника і роботодавця. Необхідно підтримати позицію Лазора В.В. про те, що за умов ринкових відносин та пріоритету договірного методу регулювання трудових та тісно пов'язаних з ними відносин, які виникають у процесі застосування найманої праці, комісія з вирішення індивідуальних трудових спорів повинна бути постійно діючим примирним органом [12, с. 37-38].

Самозахист як неюрисдикційна форма захисту являє собою діяльність самого працівника із захисту трудових прав та інтересів, яка здійснюється із застосуванням відповідних цій формі способів захисту, не заборонених законом, з метою припинення порушення права, поновлення порушених прав та відшкодування заподіяної шкоди без звернення до компетентних органів. Правовою підставою здійснення самозахисту працівниками трудових прав є ст. 55 Конституції України. Відповідно до ч. 5 ст. 55 Конституції кожен має право будь – якими не забороненими законом засобами захищати свої права і свободи від порушень і протиправних посягань. Нажаль, у трудовому законодавстві ця форма захисту належно не урегульована. Чинне трудове законодавство містить лише декілька норм, які надають працівникові право здійснювати самозахист. Це стосується відмови від виконання роботи, не передбаченої трудовим договором (ст. 31 КЗпП); відмови від роботи, яка безпосередньо загрожує життю чи здоров'ю працівника, за виключенням випадків, коли виконання такої роботи передбачено трудовим договором, укладеним з працівником (ч. 5 ст. 153 КЗпП, ст. 6 Закону України «Про охорону праці»); розірвання трудового договору працівником за власним бажанням, якщо власник або уповноважений ним орган не виконує законодавство про працю, умови колективного чи трудового договору (ч. 3 ст. 38 КЗпП).

Досліджуючи питання суб'єктів реалізації права на самозахист трудових прав, можна помітити, що науковці в галузі трудового права, розглядаючи питання захисту трудових прав, приділяють увагу захисту прав працівників, позбавляючи права роботодавців на самозахист своїх прав. Це пояснюється тим, що основною метою трудового права є захист слабкої сторони трудових правовідносин – працівника. Реалізуючи право на самозахист трудових прав, кожен працівник стикається з питанням підстав застосування самозахисту, умов і меж, оскільки інакше він сам може стати правопорушником. Тому необхідна детальна регламентація здійснення права на самозахист, яка буде гарантувати недопущення самоуправства, що представляє собою небезпеку притягнення до кримінальної чи адміністративної відповідальності.

Висновки та пропозиції. Отже, захист трудових прав людини у сфері праці здійснюється у різноманітних формах, які можна об'єднати у дві групи: юрисдикційну і неюрисдикційну. Основна відмінність між ними полягає у засобах захисту. Захист трудових прав працівників у юрисдикційній формі здійснюється засобом офіційного звернення до різних державних органів, із властивим кожному з них певним процесуальним порядком діяльності та у межах їх компетенції щодо правозахисту. У той час, захист цих прав у неюрисдикційній формі протікає в рамках матеріального правовідношення і здійснюються засобом, який виключає звернення до державних органів, тобто реалізується самим працівником без звернень до компетентних органів.

В ході проведення дослідження спостерігається фрагментарність і випадковість у використанні заходів захисту трудових прав, безсистемне їх поширення у всіх главахчинного КЗпП України. Відсутність у КЗпП України окремого розділу, присвяченого основним гарантіям трудових прав працівника та формам їх захисту необхідно відзначити як серйозне недоопрацювання як теоретиками, так і практиками у цій сфері.

Вважаємо за необхідне законодавче визначення поняття форм захисту трудових прав, їх видівта способів, яке сприятиме виробленню ефективного галузевого механізму захисту трудових прав.

Що стосується форм захисту працівниками своїх трудових прав, то необхідно передбачити не тільки можливість звернення працівника за захистом до юрисдикційного органу, але й можливість правомочної особи захищати належне їй право власними діями, зокрема, удаватися до способів самозахисту трудових прав. Задля цього доцільно легально визначити поняття «самозахист працівником своїх трудових прав», закріпити перелік способів самозахисту, а також критерії правомірності дій щодо їх застосування.

Крім того у КЗпП України має бути присвячена окрема стаття основним гарантіям трудових прав працівника. Основні гарантії трудових прав працівника слід визначити як засоби' способи й умови' що відображають головні напрями трудового законодавства із забезпечення реалізації основних трудових прав працівника.

Список літератури:

1. Скобелкин В.Н. Юридические гарантии трудовых прав наемныхработников / В.Н. Скобелкин // Культура демократии и право. – Новосибирск, 1966. – С. 125.
2. Омельченко Т.В. Правовий аналіз гарантій як складової механізму забезпечення здійснення наданих жінкам трудових прав / Т.В. Омельченко // Актуальні проблеми права: теорія і практика. – № 26. – 2013. – С. 90.
3. Кисилев И.Я., Леонов А.С. Комментарий к Трудовому кодексу Российской Федерации. – М: Дело, 2003. – С. 164.
4. Юридические гарантии прав и свобод личности в социалистическомобществе / Под ред. проф Л.Д. Воеводина. – М.: Изд-во Моск. Ун-та, 1987. – С. 113.
5. Хохлов Е.Б. Курс российского трудового права: в з-х т. Т. 1: общаячасть. / Е.Б. Хохлов, СПб: Изд-во С. – Петербургского ун-та. – 1996. – С. 344.
6. Скобелкин В.Н. Юридические гаранти трудовых прав рабочих и служащих / В.Н. Скобелкин. – М., 1969. – С. 167-168.
7. Кузниченко О.В. Правовые вопросы процесуального обеспечения реализации трудовых прав работников // Актуальні проблеми науки трудового права в сучасних умовах ринкової економіки: матеріали науково-практичної конференції, м. Харків, 19-20 травня, 2003 р. – Х.: Українська асоціація фахівців трудового права, Національний університет внутрішніх справ, 2003. – С. 27.
8. Алексеев С.С. Общая теория права: ученик. – М.: ТК Велби, Изд-во Проспект, 2008. – С. 202.
9. Тарасова В.А. Охрана прав граждан в пенсионном обеспечении. – М.: Изд-во МГУ, 1978. – С. 22-23.
10. Чибисов В.А. Понятие, формы и способы защиты трудовых прав и свобод // Трудовое право в России и за рубежом. – 2010. – № 2. – С. 3.
11. Лагутіна І.В. Форми захисту трудових прав працівників: Монографія. – О.: Фенікс. – 2007. – 160 с.
12. Лазор В.В. Правове регулювання трудових спорів, конфліктів і порядок їх вирішення на сучасному етапі: Монографія. – Луганськ: Вид-во «Література», 2004. – С. 37-38.

Лазукова Н.В.
Институт подготовки кадров для органов прокуратуры Украины
Национального юридического университета имени Ярослава Мудрого

ГАРАНТИИ И ФОРМЫ ЗАЩИТЫ ПРАВ ЧЕЛОВЕКА В СФЕРЕ ТРУДА

Аннотация
В статье анализируется система гарантий трудовых прав, закрепленных в действующем законодательстве. Рассматриваются основные формы и способы защиты трудовых прав работников. Исследуются проблемы осуществления отдельных способов защиты трудовых прав, в частности, самозащиты. Вносятся предложения по усовершенствованию действующего законодательства о труде.
Ключевые слова: права человека в сфере труда, гарантии трудовых прав, формы защиты трудовых прав, юрисдикционная форма защиты, самозащита.

Lazukova N.V.
Prosecutors' Training Institute
Yaroslav Mudryi National Law University

GUARANTEES AND FORMS OF HUMAN RIGHTS AT WORK

Summary
The article analyzes the system of guarantees of labor rights enshrined in the current legislation. The main forms and ways of protection of workers' rights are studied. The problems of implementation of individual methods of protection of labor rights, in particular, self-defense are investigated. The author makes suggestions for improvement of existing labor laws.
Keywords: human rights at work, guarantees of labor rights, form of protection of labor rights, jurisdictional form of protection, self-defense.

НАШІ АВТОРИ

1. **Амосов Михайло Ігорович** – магістр Київського національного університету імені Тараса Шевченка
2. **Антощук Тарас Олександрович** – молодший науковий співробітник відділу процесів горіння Інституту газу Національної академії наук України
3. **Артеменко Ліна Петрівна** – кандидат економічних наук, доцент кафедри менеджменту Національного технічного університету України «Київський політехнічний інститут»
4. **Бабич Микола Миколайович** – кандидат економічних наук, доцент кафедри економіки підприємств Миколаївського міжрегіонального інституту розвитку людини Вищого навчального закладу «Університет «Україна»
5. **Балог Олександр Григорович** – старший викладач кафедри економіки та управління Одеського національного університету імені І.І. Мечникова
6. **Белова Ірина Михайлівна** – кандидат економічних наук, доцент кафедри обліку і правового забезпечення агропромислового виробництва Тернопільського національного економічного університету
7. **Білан Світлана Іванівна** – кандидат філософських наук, учитель-методист Верхньотокмацької ЗОШ І-ІІІ ступенів Гуляйпільської районної ради
8. **Братюк Віра Петрівна** – кандидат економічних наук, доцент кафедри обліку та фінансів Мукачівського державного університету
9. **Бурдонос Людмила Іванівна** – кандидат економічних наук, доцент кафедри фінансів, грошового обігу та кредиту Переяслав-Хмельницького державного педагогічного університету імені Григорія Сковороди
10. **Бусол Лілія Миколаївна** – учитель Українського гуманітарного ліцею Київського національного університету імені Тараса Шевченка
11. **Вороніна Алевтина Вікторівна** – кандидат економічних наук, доцент, доцент кафедри менеджменту організацій і адміністрування Дніпродзержинського державного технічного університету
12. **Гирич Сергій Володимирович** – кандидат технічних наук, доцент Вінницького торговельно-економічного інституту Київського національного торговельно-економічного університету
13. **Гребенюк Костянтин Юрійович** – магістр Харківського інституту банківської справи Університету банківської справи Національного банку України
14. **Григораш Тетяна Сергіївна** – студентка Криворізького національного університету
15. **Гриців Наталія Миколаївна** – асистент кафедри перекладознавства і контрастивної лінгвістики імені Григорія Кочура Львівського національного університету імені Івана Франка
16. **Демчук Наталія Іванівна** – доктор економічних наук, доцент, професор кафедри фінансів Дніпропетровського державного аграрно-економічного університету
17. **Дідоренко Тетяна Василівна** – кандидат економічних наук, доцент кафедри обліку і правового забезпечення агропромислового виробництва Тернопільського національного економічного університету
18. **Дмитренко Оксана Ігорівна** – студент Національної металургійної академії України
19. **Дмитрієва Іванна Володимирівна** – аспірант кафедри германської філології та зарубіжної літератури Житомирського державного університету імені Івана Франка
20. **Доценко Наталія Вікторівна** – фахівець навчально-наукового центру Національної металургійної академії України
21. **Доценко Юрій Валерійович** – кандидат технічних наук, доцент, доцент кафедри ливарного виробництва Національної металургійної академії України
22. **Дубенко Олена Юріївна** – кандидат філологічних наук, доцент, доцент кафедри теорії та практики перекладу з англійської мови Київського національного університету імені Тараса Шевченка
23. **Дугієнко Наталя Олександрівна** – кандидат економічних наук, доцент кафедри міжнародної економіки Запорізького національного університету
24. **Дулин Ігор Степанович** – кандидат економічних наук, доцент Національного університету «Львівська політехніка»
25. **Животівська Діана Миколаївна** – аспірант Переяслав-Хмельницького педагогічного університету імені Григорія Сковороди
26. **Задорожнюк Наталія Олексіївна** – кандидат економічних наук, доцент кафедри економічних систем і управління інноваційним розвитком Одеського національного політехнічного університету
27. **Зайдлер Наталія Василівна** – кандидат філологічних наук, доцент кафедри української і зарубіжної літератури Мелітопольського державного педагогічного університету імені Богдана Хмельницького
28. **Збінець Анастасія Вікторівна** – студент Національної металургійної академії України
29. **Здерчук Леся Вікторівна** – студентка Буковинського державного фінансово-економічного університету
30. **Зінченко Катерина Віталіївна** – студент Мелітопольського державного педагогічного університету імені Богдана Хмельницького
31. **Іванов Леонід Борисович** – студент Національного авіаційного університету
32. **Ігнатова Олена Миколаївна** – кандидат економічних наук, доцент Криворізького національного університету
33. **Калинюшко Олеся Анатоліївна** – студентка Інституту філології та журналістики Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки
34. **Калмикова Ольга Миколаївна** – студент Харківського інституту банківської справи Університету банківської справи Національного банку України
35. **Кіданчук Наталія Володимирівна** – здобувач наукового ступеня кандидата філософських наук, старший лаборант кафедри філософії та соціології Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника

36. **Клочан В'ячеслав Васильович** – доктор економічних наук Миколаївського національного аграрного університету
37. **Ключарьова Анастасія Олександрівна** – студентка Харківського інституту банківської справи Університету банківської справи Національного банку України
38. **Ковалевська Алла Володимирівна** – доцент, кандидат економічних наук, доцент кафедри економіки підприємств міського господарства Харківського національного університету міського господарства імені О.М. Бекетова
39. **Ковач Христина Михайлівна** – магістр Мукачівського державного університету
40. **Козечко Вікторія Анатоліївна** – кандидат технічних наук, доцент кафедри технології гірничого машинобудування Національного гірничого університету
41. **Лозовський Олександр Миколайович** – кандидат економічних наук, доцент, доцент кафедри економіки та менеджменту Вінницького торговельно-економічного інституту Київського національного торговельно-економічного університету
42. **Лазукова Наталія Володимирівна** – студентка Інституту підготовки кадрів для органів прокуратури України Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого
43. **Левчук Лілія Олегівна** – ліцеїстка Українського гуманітарного ліцею Київського національного університету імені Тараса Шевченка
44. **Левчук Наталія Іванівна** – науковий співробітник, кандидат економічних наук, доцент Інституту економіки та прогнозування Національної академії наук України
45. **Лєвий Володимир Володимирович** – студент Запорізького національного університету
46. **Лєгостаєва Олена Олександрівна –** кандидат економічних наук, доцент кафедри обліку і аудиту Харківського інституту банківської справи Університету банківської справи Національного банку України
47. **Лісна Раїса Павлівна** – старший викладач кафедри банківської справи Харківського інституту банківської справи Університету банківської справи Національного банку України
48. **Лукін Володимир Олександрович** – кандидат економічних наук, доцент кафедри обліку і аудиту Харківського інституту банківської справи Університету банківської справи Національного банку України
49. **Любич Павло Геннадійович** – студент Національної металургійної академії України
50. **Макаренко Володимир Васильович** – кандидат сільськогосподарських наук, доцент кафедри землезнавства та геоморфології географічного факультету Київського національного університету імені Тараса Шевченка
51. **Мартощук Наталка Миколаївна** – студент Вінницького торговельно-економічного інституту Київського національного торговельно-економічного університету
52. **Марченко Ірина Ярополківна** – здобувач Центру пам'яткознавства Національної академії наук України і Українського товариства охорони пам'яток історії та культури
53. **Мелешко Віра Анатоліївна** – кандидат філологічних наук, доцент, завідувач кафедри української літератури Полтавського національного педагогічного університету імені В.Г. Короленка
54. **Мосійчук Раїса Олександрівна** – студент Вінницького торговельно-економічного інституту Київського національного торговельно-економічного університету
55. **Новікова Анастасія Сергіївна** – студентка Харківського інституту банківської справи Університету банківської справи Національного банку України
56. **Нестелєєв Максим Аркадійович** – кандидат філологічних наук, доцент, доцент кафедри української мови та літератури Донбаського державного педагогічного університету
57. **Ніколаєва Катерина Миколаївна** – студентка Дніпродзержинського державного технічного університету
58. **Ніколаєнко Анна Володимирівна** – студентка факультету лінгвістики Національного технічного університету України «Київський політехнічний інститут»
59. **П'яних Костянтин Євгенович** – кандидат технічних наук, завідуючий відділом процесів горіння Інституту газу Національної академії наук України
60. **Подвойська Оксана Володимирівна** – кандидат філологічних наук, доцент Херсонського національного технічного університету
61. **Поляк Мар'яна Миколаївна** – асистент кафедри фінансів Буковинського державного фінансово-економічного університету
62. **Ракова Юлія Миколаївна** – магістр Миколаївського національного аграрного університету
63. **Рибалко Ірина Валентинівна** – викладач кафедри історії та українознавства Національної металургійної академії України
64. **Савлук Володимир Вікторович** – магістр Харківського інституту банківської справи Університету банківської справи Національного банку України
65. **Селівьорстов Вадим Юрійович** – доктор технічних наук, професор, професор кафедри ливарного виробництва Національної металургійної академії України
66. **Ситник Тетяна Василівна** – студентка Національного технічного університету України «Київський політехнічний інститут»
67. **Станішевська Тетяна Ігорівна** – студентка Національного технічного університету України «Київський політехнічний інститут»
68. **Тараненко Лариса Іванівна** – кандидат філологічних наук, доцент кафедри теорії, практики та перекладу англійської мови Національного технічного університету України «Київський політехнічний інститут»
69. **Ткач Леся Миколаївна** – кандидат філологічних наук, доцент, доцент кафедри документознавства та інформаційної діяльності Національної металургійної академії України

70. **Тоцька Анастасія Іванівна** – студент Національної металургійної академії України
71. **Туранська Валентина Леонідівна** – аспірантка кафедри української мови Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка
72. **Федоренко Світлана Вікторівна** – кандидат педагогічних наук, доцент кафедри теорії та практики перекладу англійської мови Національного технічного університету України «Київський політехнічний інститут»
73. **Шопіна Альона Ігорівна** – студентка Харківського інституту банківської справи Університету банківської справи Національного банку України

ДЛЯ НОТАТОК

Науковий журнал

«Молодий вчений»

№ 1 (16) січень, 2015 р.

Частина I

Щомісячне видання

Коректор: О. Скрипченко

Дизайн: А. Юдашкіна

Комп'ютерна верстка: Н. Ковальчук

Контактна інформація редакції журналу.
Поштова адреса: 73005 Україна, м. Херсон,
а/с 20, Редакція журналу «Молодий вчений»
тел.: +38 (0552) 399 530
info@molodyvcheny.in.ua
www.molodyvcheny.in.ua

Підписано до друку 30.01.2015 р.
Формат 64х90/8.
Папір офсетний. Цифровий друк.
Ум.-друк. арк. 25.11. Тираж 100 прим.
Зам. 0115-27.

ТОВ «Видавничий дім «Гельветика»
73034, Україна, м. Херсон, вул. Паровозна, 46-а
E-mail: mailbox@helvetica.com.ua
Свідоцтво суб'єкта видавничої справи:
ДК № 4392 від 20.08.2012 р.